BHAVABHŪTI'S

MAHĀVĪRA-CARITAM

OXFORD UNIVERSITY PRESS
London Edinburgh Glasgow Leipzig Copenhagen
New York Toronto Melbourne Capetown
Bombay Calcutta Madras Shanghai
HUMPHREY MILFORD
Publisher to the University

PANJAB UNIVERSITY ORIENTAL PUBLICATIONS

MAHĀVĪRA-CARITAM

A Drama by the Indian Poet Bhavabhūti

EDITED WITH CRITICAL APPARATUS
INTRODUCTION AND NOTES
BY THE LATE

TODAR MALL
Government of India Sanskrit Scholar at Oxford

REVISED AND PREPARED FOR THE PRESS
BY

A. A. MACDONELL
Emeritus Professor of Sanskrit in the University of Oxford

PUBLISHED FOR
THE UNIVERSITY OF THE PANJAB, LAHORE

OXFORD UNIVERSITY PRESS
LONDON : HUMPHREY MILFORD
1928

PRINTED IN ENGLAND AT THE
UNIVERSITY PRESS, OXFORD
BY JOHN JOHNSON
PRINTER TO THE UNIVERSITY

PREFACE

THE origin of this book is the connexion of its author, the late Pandit Todar Mall (who was an M.A. of the Panjab), with the University of Oxford. He was a Government of India Sanskrit Scholar who, having matriculated at Oxford in October, 1911, graduated there in the following year, after taking first class honours in Sanskrit. During his stay at Oxford he also prepared a critical edition, under my supervision, of Bhavabhūti's *Mahāvīracarita*. He then went to Germany where at the University of Bonn he occupied himself chiefly with Prakrit studies under Prof. Jacobi. At Bonn he made the acquaintance of a German lady, whom he married. Perhaps as a result of privations endured during the war, he fell ill and died at Bonn in 1918. After his death his papers were collected and sent to the India Office to be returned to his relations at Lahore. They included a complete manuscript of the present edition of the *Mahāvīracarita*. Hearing of this, I offered to correct and pass through the press, as a memorial to a pupil, the manuscript of this play, the preparation of which I myself had supervised during his lifetime. I accordingly undertook this task, though it was bound to interrupt several others which I had in hand. I little realized at the time how much of my leisure it would consume. But being convinced that all the labour that had been spent on the constitution of a critical text and on the studies connected with it would otherwise vanish and its critical value for Indian students be entirely lost, I resolved to make the sacrifice entailed by this labour of love. Any scholar examining the author's introduction, which treats of the author's manuscript material and various cognate matters, as well as his critical foot-notes, will easily be convinced that no classical Sanskrit text has ever been so exhaustively prepared by an Indian scholar. Thus eighteen Sanskrit manuscripts have been collated in preparing

the text; and all questions bearing on it have been more fully treated than in any other Sanskrit edition printed in India.

A glance at the table of contents will show how completely the matter contained in the text has been extracted. It will be seen, however, that the contents of the volume do not include a translation of the play. This is my doing: though a complete and careful rendering was contained in the author's manuscript material, I considered that its inclusion in the book would be educationally harmful to the many Indian students likely to use it. On the other hand, the actual total contents will probably be considered excessive. Had I been editing the book myself, I should have made it much more concise in various respects. But I have purposely left it uncurtailed, because I wished it to be a model edition showing how a text ought to be edited by a competent scholar, even if he goes to excessive lengths in detail, because such a scholar is better qualified to exploit efficiently the text he is editing than anyone else, and to lessen the labour of those who utilize his edition.

Pandit Todar Mall's work is careful and accurate. But even so, the labour of preparing the manuscript for the press has been immense. The correction of slips of the pen, wrong Sandhi, erroneous references, and other inaccuracies has been very troublesome, as the writer, being dead, could no longer be consulted in cases of doubt. Much time has consequently been wasted. Most of this correction could only be done in the vacations, and then often in the midst of pressing work of my own. Now that it is concluded, I hope that the present volume may help to inaugurate in India a new era, in which all the best classical texts will be edited anew by Indian scholars with a critical training in method ensuring the production of texts that will furnish a sound basis for further research.

A. A. MACDONELL.

13 BELBROUGHTON ROAD,
OXFORD.
December 7, 1927.

CONTENTS

PART II

PART III

PART IV. APPENDICES

CORRIGENDA

P. 21, l. 2, *read* पत्थिदो *for* पत्थ्यिदो.
P. 37, l. 10 ,, ब्रह्माभयं *for* ब्रह्मा भयं.
P. 58, l. 13 ,, निश्वसिति *for* विश्वसिति.
P. 63, l. 9 ,, आः *for* आ.
P. 65, l. 4 ,, परिक्षेप्तव्यः *for* प्ररिक्षेप्तव्यः.
P. 70, l. 10 ,, युक्तम् *for* युक्तम.
P. 73, l. 2 ,, प्रशाम्यन्ति *for* प्रशम्यन्ति.
P. 185, l. 1 ,, भौतिकी *for the same word with the final* ई *broken off.*
P. 186, l. 4 ,, °च्युतास्त्र° *for* °च्युतास्न°.
P. 192, l. 1 ,, तूरव° *for* तूरख°.

INTRODUCTION

1. General Account of the Mahāvīra-carita MSS. and their Mutual Relationship.

For the purposes of the present text of the *Mahāvīra-carita* I have been able to collate eighteen MSS. Four of these (T_1, T_2, T_3, T_4) have been consulted only for the first Act, for the copy supplied to me was hopelessly bad, and I could not, therefore, rely much upon its readings. Among the rest, six (K, E, W, Sc, I_2, Mr) are complete; four (I_1, Bo, Alw, Md) end with the fifth Act; three (Cu, Mt, Mg) break off with the 46th verse of the fifth Act; while B was available only for the last two Acts and a portion of Act V, commencing with V. 60. Taking into account the affinities of their readings, the MSS. can be divided into two clear Groups, the Northern and the Southern. It is, moreover, remarkable that this grouping is also corroborated by the scripts in which these MSS. have been written. Thus all the MSS. of the Southern Group are written either in Telugu (Mt, T_1, T_2) or in Grantha characters (Mg, Mr, T_3, T_4); while those of the Northern Group are (with the exception of K, which is in Śāradā characters) written in the Devanāgarī script. Eleven MSS. belong to the Northern and seven to the Southern Group. The Northern has four subdivisions:

1. I_1 and Bo. I_1 is dated *saṃvat* A.D. 1665=1609, and has an independent value, some of its readings being of great worth. The beginning- and the end-colophons in Bo are identical with those in I_1. Moreover Bo is the only MS. which, like I_1, repeats verse V. 39 with different readings.

2. W, Sc, and I_2. These MSS. are about 50 to 100 years old and are of very little value. Sc occupies a middle position; for while, on the one hand, it agrees with W in giving the same *chāyā* of the Prākrit passages, repeating also its wrong *chāyā,* it agrees, on the other, with I_2 in giving the same wrong numbers to verses in Acts VI and VII. Again, with regard to the readings of the text, it betrays a similar tendency, sometimes agreeing with one and sometimes with the other.

3. Alw and Md. Both are undoubtedly copies of the same original. It is in very rare cases that the copies of both supplied to me show a difference of reading; and when they do, it is to be attributed either

to the copyists of *their* original MS. or to the copyists who made copies for me.

4. Cu, K, B, and E. This subdivision represents the oldest text; the first three MSS. being each about 300 years old, and the fourth being the copy of a very old MS., which possesses more or less an independent value. Cu and K, if not copied from the same original, seem to be separated by only one generation from their common parent. This subdivision is of great interest, as it represents two of the three known recensions of the drama. Moreover, it is worth mentioning that whereas in the other subdivisions the allied MSS. cover the same portion of the text, in this subdivision K and E are complete for Acts I to VII; Cu breaks off with V. 46; whereas B is very fragmentary, covering as it does a little over two Acts. Besides, even for this portion two folios are missing. It is also remarkable that K shows, in a few cases, similarities of reading with Mt and T_1.

The Southern Group, comprising seven or (excluding the three Tanjore MSS. T_2, T_3, T_4, of which I have too poor a copy to form a correct judgement) four MSS., does not admit of any subdivisions. All the MSS. of this Group exhibit independence; one of them agreeing at one time with one and at another with any other at random, though in general terms we may say that Mr and T_1 agree more closely with Mt. Of these Mt, Mg, and T_1 close with V. 46; whereas Mr extends to the end of Act VII, and represents the third known recension of the drama. The readings of this Group are decidedly superior to those of the Northern, though all the MSS. of this Group are of a comparatively very recent date.

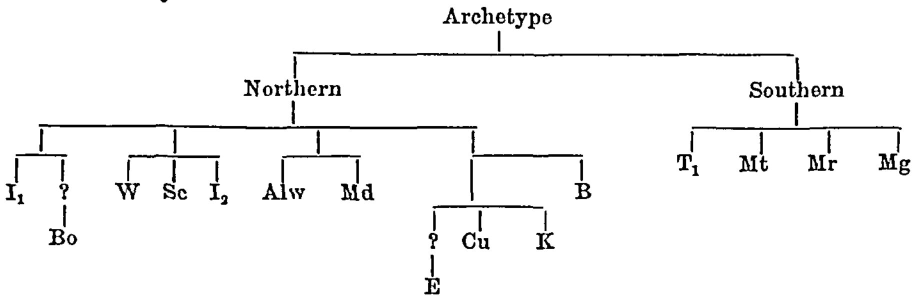
Speaking of the MSS. of the *Mālatī-mādhava*, Bhandarkar remarks:[1] 'Looking to the fact that the groups give readings which are intelligible enough and often equally good, though a shade of difference can be discovered, which renders one preferable to the other, the conviction forced itself upon me that these changes were made by the poet himself at different times, and some MSS. have preserved the earlier form and others the later.' I am inclined to think that the same remark applies to the MSS. of the *Mahāvīra-carita*. It is likely that *before completing* this drama Bhavabhūti had his MS. circulated among his contemporary poets or critics, who, however, did not show much appreciation of it. This threw the poet into a rage, to which he gave open utterance in his *Māl.* I. 8. The incomplete text (ending with V. 46) is, I hold, preserved in the MSS. of the Southern Group. Some time afterwards, Bhavabhūti not only completed the text to the end of Act V, but also went through his

[1] See his edition of the *Mālatī-mādhava* (Bombay, 1905), Preface, p. vi.

original. This revised text travelled to the North, where it now appears in the MSS. of the Northern Group.

But this hypothesis offers one difficulty. If the Northern Group does actually represent the revised text, why should the readings of the Southern Group be at places decidedly superior to those of the Northern? I am of opinion that as the South was for some time the home of culture and learning, Bhavabhūti's works were more frequently studied there; and these occasional superior readings are to be attributed to the ingenuity of the learned readers.

The mutual relationship of the *Mahāvīra-carita* MSS. can be better understood by the following diagram:

? stands for the missing link.

2. Detailed Account of the Mahāvīra-carita MSS.

A. The Northern Group:

1. The most important of the *Mahāvīra-carita* MSS. is K, No. 327 of the Raghunāth Temple Library of His Highness the Mahārāja of Jammu and Kashmir.[1] It contains seventy-one leaves with nine lines on each page and thirty-seven letters in each line. The MS. is complete, comprising Acts I to VII. It is dated *saṃvat* 1674 (=A.D. 1618). A copy of this MS. was caused to be made for me by the Government of India. At the beginning it has the colophon: *om śrī-paramātmane namaḥ*. After this the text of the drama begins. After verse V. 46 the MS. reads: *etāvad bhavabhūteḥ* । *agre kavi-nāyaka-vināyaka-bhaṭṭair apūri*. The stanzas are numbered, though the numbers are sometimes wrong, and sometimes omitted. Judged by my copy, the original has lacunae in many places, but is otherwise fairly correct.

[1] Vide p. 78 in *Catalogue of the Sanskrit MSS. in the Raghunātha Temple Library of His Highness the Mahārāja of Jammu and Kashmir*. Prepared by M. A. Stein, Ph.D. (Bombay, 1894.)

2. Cu. Cambridge University Library MS. No.: Add. 2115.[1] Reads '*viracaritra* 880' on the back of the title-page. Size 10½″ × 4¼″. Contains forty-one folios, of which 1, 2, 18, 21, 22, 24, 26, 31, and 32 are missing. Has eight lines to the page, except the last, which has nine. Very good and clear Devanāgarī handwriting. It is not dated; but from its look appears to be a little over 300 years old. It is written on two kinds of paper: the first, dust-coloured, extends to folio 30, and the second, yellowish, begins with folio 33. Folios 31 and 32 are missing. The MS. having been soaked in water has retained distinct traces of this along the margins. The paper is very brittle. Some of the folios are mutilated and worm-eaten. The right-hand margins are somewhat decayed, though the letters are intact. About one-eighth of Folio 3 has gone along the right-hand side. Folios 17, 18, 25, and 28 are a little damaged along the margin, though this has not affected the text much. The last line on folio 23^a and the first line on 23^b are considerably injured. The right half of the last line on folio 27^a, and of the first line on 27^b, are almost gone. Similarly the right half of the first line on folio 28^a, as also the right halves of the two lines copied by the reviser to supply a passage in the original, are entirely lost.[2]

It begins with *ta-kuṭumba-vyavahṛtir* (I. 11) and ends: *iti śrī-vīra-caritram samāptam* ॥ *śubham astu* ॥. It extends to V. 46. Act I ends at 11^a; II at 20^a; III at 26^a (folio missing); IV at 35^b; V 46 at 41^a. It numbers verses, though wrongly. About a couple of times a number is attached to a prose passage. Curiously enough, Act I, verses 24 to 57, are not numbered. According to its numbering there are 62 verses in Act I, 38 in II, 44 in III, 59 in IV, 45 in V. The MS. has no *chāyā* for Prakrit passages. Yellow pigment has been used to obliterate or modify letters. Mistakes of dittography have always been corrected by paint drawn across the line. The MS., as it stands, is very correct. All the corrections made or omissions supplied—and their number is very large—are the work of only one reviser, as is evident from the different handwriting, which is very inferior to that of the original scribe, and from the use of a different ink and a finer pen.[3] In one place (after V. 5) there is a long omission, which has not been supplied by the reviser.[4] The MS. appears to have been copied from the same original as K, though with some corrections. Among its orthographical peculiarities the following may

[1] Bendall's *Catalogue of the Buddhist Sanskrit MSS. in the University Library, Cambridge* (Cambridge, 1883), does not include this MS.; but it is mentioned as Add. Cu. 2115 in the *Catalogus Catalogorum*, Part II.

[2] These injuries are duly pointed out in the Critical Notes below the text.

[3] In the *variae lectiones* the corrections thus made and the omissions so supplied are duly pointed out.

[4] Vide V. 5, Note 15, on p. 121 of the text.

be mentioned: (a) It confuses *tu* and *nu*; *ṣv*, *ṣṭh*, and *jy*; *y* and *p*; *v* and *c*; *vv*, *gh*, and *cc*; *n* and *t*; (b) sometimes writes *kh* for *ṣ*; *ś* for *s*; *y* for *j*; *sch* for *sth*; (c) interchanges *n* and *ṇ* at times; though all such cases are marked by the reviser with the sign (~) above the letter; (d) often doubles letters after *r*. *v*, *t*, *g* show the largest number of such cases; while *m*, *y*, *j*, and *ṇ* the least; (e) retains (:) before sibilants; though *śc* and *st* are also found; (f) uses ·̇ in preference to the nasal, though *nt* often appears; (g) does not use the (ऽ) sign; (h) uses *ch* for *cch*; (i) *kh* and *h* are very often corrections from *śc* and *d* respectively; and in some places these corrections have not been made.

3. B. No. G. 9819 of the Asiatic Society of Bengal Library, Calcutta. It consists of twenty-nine folios, of which five and twenty-eight are wanting; has eight lines to a page. It is written in clear Devanāgarī characters on old Indian paper; does not number verses for Acts VI and VII; is very correct and in very good condition. Though undated, it looks about 300 years old. Yellow paint is used in places to obliterate or modify letters. Corrections made or omissions supplied along the margins are in a different hand and written with a finer pen. Its chief orthographical characteristic is its use of *y* for *a*. It begins: *r-durmanoratha-paraiḥ saha cūrṇayāmi* । *iti vikaṭam utpatati.* The end-colophon reads: *evam astv iti niṣkrāntāḥ sarve saptamo 'ṅkaḥ* ॥ ॥ *samāptam idam vīra-caritam nāma nāṭakam* ॥ ॥ *śubham astu* ॥ ॥ *rāma* ॥ ॥ ॥ *śrī-rāmacandrāya namaḥ* ॥ At the back of the last folio it reads: *gambhīra-rāḍ-bhārati-dīkṣita-sūnu-kṛṣṇa-yajvanaḥ pusta* [*-ka-*] *m o 5.* Mr. S. W. Kemp, Honorary Secretary to the Asiatic Society of Bengal, was kind enough to inform me that the MS. 'was purchased from one Laksminarayan Kavi of Benares, some time in 1909, by the Government of India, through Mahamahòpadhyayà Hara Prasad Sastri'.

4. E. No. 68 II B in the Elphinstone College Library, Bombay. This MS. was purchased at Nasik by Dr. G. Bühler for the Bombay Government between the years 1866 and 1868;[1] and is mentioned in his 'A rough List of MSS. bought and copied for the Government of Bombay during the years 1866–68'.[2] Size $12\frac{7}{10}'' \times 5\frac{1}{4}''$. Folios 50; ten lines to a page. It is in good condition and is written in clear Devanāgarī handwriting on blue paper, with a water-mark giving the name of C. Millington, London, as its manufacturer, and with the trade-mark of the firm and the year 1867 as well. The front title-page has: *vīra-rāma-nāṭaka-parārambhaḥ* ॥ ॥ । ॥ ॥ and the back one: *iti vira-nāma-nāṭaka sampūrṇam.* The MS. is

[1] See his contribution, 'Two Lists of Sanskrit MSS. together with some remarks on my connexion with the search for Sanskrit MSS.', in *Z.D.M.G.*, Vol. XLII, Leipzig, 1888 (pp. 530–59).

[2] Vide *Z.D.M.G.*, Vol. XLII, p. 554.

different readings. Seems to have been copied from an old MS., as is evident from its writing *e, ai, o, au* in the old way. Very incorrect. Mistakes are seldom corrected; but when corrections are made, they are in the hand of the original scribe. It (a) confuses ∸ and *r*; *ś* and *rā*; *m* and *bh*; *i* and *ī*; *i* and *e*; (b) uses ∸ in preference to the class nasal; (c) does not generally double consonants after *r*; and (d) has a few lacunae, due to the incapability of the scribe to read its original.

7. W. Bodleian Library, Oxford, MS. No. 260, being MS. Wilson 229b.[1] Size $12\frac{5}{8}'' \times 4\frac{5}{6}''$ (size of folios 69 and 70: $12\frac{5}{8}'' \times 4\frac{3}{5}''$). Folios 70. Folios 1–7, lines seven a page; 8–70a, eight lines a page; and folio 70b, six lines. Complete for Acts I to VII. Act I ends at folio 11b; II at 20b; III at 26b; IV at 37a; V at 47b; VI at 60b; and VII at 70b. In perfect condition. Written on white paper in very clear Devanāgarī handwriting. Undated; but date 1820 inferable from paper. Correct, as it stands; though many corrections have been made and omissions have been supplied by the original scribe. Besides these, there are a large number of corrections in a different hand—probably it is Wilson, who is also responsible for some marginal notes in English.[2] Colophon at the beginning: *śrī-gaṇeśāya namaḥ* ॥ ॥ *śrī-sarasvatyai namaḥ* ॥ ॥ *śrī-gurubhyo namaḥ* ॥ End-colophon reads: *samāptam idaṃ vīracaritaṃ nāma nāṭakaṃ* ॥ *śubham astu* ॥ Numbers verses, though a little incorrectly. According to its numbering there are 60 in Act I, 52 in II, 49 in III, 60 in IV, 62 in V, 63 in VI, and 41 in VII. Written by one scribe only, though with different pens. There is a noticeable change in the thickness of letters on folio 27a. Besides the yellow pigment used to obliterate or modify letters, it uses a reddish-brown pigment to indicate the number of verses and the names of the *dramatis personae*. It sometimes paints the stage directions and the words indicating the conclusions of the Acts. Has a *chāyā* on only two passages in Act VI.[3] Beginning with Act VI it separates with the (।) mark words in Prakrit passages, not only up to Trijaṭā's speech after verse 8. In Act VII it separates words only in the first speech of Laṅkā.

8. Sc. No. 481 of the Sanskrit College Library, Calcutta.[4] On the back title-page it reads *vīracaritaṃ nāma nāṭakam*. Size $9\frac{1}{2}'' \times 4\frac{1}{5}''$. Seventy-nine folios with eight or nine lines to a page. Written on white paper in clear Devanāgarī characters. Very correct. In very good condition, though worm-eaten in a few places. Complete for Acts I to VII.

[1] See *Catalogus Codicum Manuscriptorum Sanscriticorum Postvedicum* quot quot in Bibliotheca Bodleiana adservantur. Auctore Th. Aufrecht. Pars I. Oxonii, 1859, p. 136. Also *Catalogue of Sanskrit MSS. in the Bodleian Library*. Appendix to Vol. I (Th. Aufrecht's Catalogue). By A. B. Keith, Oxford, 1909, p. 34.

[2] I have mentioned all these in the Critical Notes.

[3] Vide text, p. 155.

[4] Mentioned as No. 242 on p. 145 of *A Descriptive Catalogue of Sanskrit MSS. in the Library of the Calcutta Sanskrit College*, Vol. VI. Prepared by Hṛshikeśa Śāstrī and Śiva Chandra Gui. Calcutta, 1903.

Act I ends at folio 12^b, II at 22^b, III at 29^b, IV at 41^a, V at 52^b, VI at 67^a, and VII at 78^b. Dated *saṃvat* 1879 (=A.D. 1823). Copied near Calcutta by a certain Brahman for 'Phīla-sāhaba',[1] at least from two different MSS., though some readings might have been adopted after collation with a third MS. Begins: *śrī-gaṇeśāya namaḥ* and ends with the colophon: *samāptam idam vīracaritaṃ nāma nāṭakaṃ* ॥ *avi iṇṇa-pekkhaṇijjaṃ samạ-suha-duḥkhaṃ viiṇṇa-sabbhāvam* ॥ *aṇṇoṇṇa-hiaa-laggam puṇṇehi jaṇo jaṇaṃ lahai duḥkhaṃ deto vi* ॥ *suhaṃ jaṇei jo jassa vakṣaho hoi* ॥ *daia ṇaha dūmiāṇa vi vaṭṭai thaṇāṇā-romañco* ॥ *śrī-lambodarāya namaḥ* ॥ *maṅgalam astu nirantaram srīmatām* ॥ *jāte saṃvatsare nand 9 śaulā 7 sṭa 8 vidhu 1 sammite* ॥ *caitre māsy asite pakṣe cādhike kuja-vāsare 1 ṣaṣṭhyām 6 śrī-vīracaritam nāṭakaṃ śubha-dāyakaṃ* ॥ *śrīmad-gaura-narendrāya phīla-sāhabāya sammude 2 vidvaj-jana-gaṇānāṃ ca pālakāya dayāvate saṃlilekha dvijaḥ kaścit kālikattākhya-samnidhau 3 yad atra viparītaṃ syāl lekhane tat kṣamasva bhoḥ* ॥ *iti vijñaptir eṣāstu śrīmatsu ca dayā-nidhe* ॥ *4* ॥ Has an occasional *chāyā* (in red ink) of the Prakrit passages, and adds a few marginal notes. Numbers the first four verses in Act I, and all the verses in Acts VI and VII. For the first five Acts agrees closely with W. In many points it also agrees with I_1. Thus, for instance, it mostly uses the same abbreviations of the names of the *dramatis personae* as I_1; repeats the doubling of consonants after *r* in almost the same places as I_1, and writes *o* in a peculiar way in nearly all those places where I_1 does it. For the last two Acts it has much closer affinity with I_2, and assigns the same numbers—sometimes wrongly—to the verses as I_2 does. All this points to a decided double origin of this MS.

9. I_2. MS. No. 943 a of the India Office Library, London. (Serial No. 4135 in the Catalogue[2]). On the front title-page it reads 'Presented by H. T. Colebrooke, Esq.', and bears the seal of 'E. I. Company's Library'. Size $12\frac{1}{4}'' \times 4\frac{1}{4}''$. Contains forty-eight folios, of which No. 11 is missing a blank sheet being substituted. Dated *saṃvat* 1857 (=A.D. 1801). Begins: *śrī-stamberamāglayanāya namaḥ*. Ends: *samāptam idam vīracaritam nāma nāṭakaṃ* ॥ *śubham astu* ॥ *saṃvat 1857*. Has a few lacunae. Does not number verses for the first five Acts; and according to its own numbering has 59 verses in Act VI and 36 in VII. Thus its originals were two different MSS. Complete for Acts I to VII. Act I ends at folio 8^a, II at 14^a, III at 18^a, IV at 23^b, V at 33^a, VI at 42^a, and VII at 48^b. I am inclined to think that the MS. was copied from originals belonging to the seventeenth century, because of the following considerations: (a) at the end when giving the date of completion of the copy, the scribe begins 16, then drops 6 and substitutes 8 (then adding 57).

[1] Probably Wilson is meant.

[2] p. 1,581. See above.

Evidently the scribe first began mechanically to copy out the date of his original; but afterwards realizing his mistake made the necessary correction; (b) the forms of some of the letters, both simple and conjunct, e.g. *gg, o, r, jv, jh, rū, rṇī, ṣṇ* and *visarga*, are identical with those occurring in the seventeenth-century MSS.; (c) it often writes *sch* and *sth*; (d) after *r* it doubles the consonants *g, c, v, dh, k* and *p* in nearly all those places where I_1 does it; while (:) and *s* appear as *ss* almost always where they do so in I_1. It repeats some of the mistakes of I_1. These last considerations make its remote connexion with I_1 very likely.

10. Md. Copy of MS. No. 5–2–22 in the Government Oriental MSS. Library, Madras. As the originals of the MSS. kept in this Library are not lent out, I had no other alternative but to request Rao Bahadur M. Raṅgāchārya, Curator of the Library, to cause a copy of this MS. to be made for me by a capable copyist; and he very kindly supplied to me a copy with collations from two other MSS., Mt and Mg.[1] In his letter, dated June 10, 1912, the Librarian informed me that 'the place from which the manuscripts were acquired, the year of acquisition, and the former owners of the manuscripts are not known'. A brief description of this MS., as supplied to me, runs: 'The Devanāgarī MS. is written on country paper and contains ninety pages of eight lines each. The MS. is slightly worm-eaten and gives the following as its date: *saṃvat* 1907 *āśvina sudi budha-vāsare* । *likhāyatam bharatapura-madhye* । *śubham bhavatu* । *śrīr astu.*' The MS. is thus a little over sixty years old, and is complete up to the end of Act V. According to the colophon it was copied at Bharatapura.

11. Alw. Copy of a MS. in the Library of His Highness the Mahārāja of Alwar. In good condition. Very correct. Numbers verses. Written in clear Devanāgarī characters on a strong Indian paper. Occasionally writes *y* for *j*, *ś* for *s*, and *ṣ* for *kh*. Its original is undoubtedly the same as that of Md, with which it agrees even in the minutest details. Most important among them are its omission with Md (only) of some passages on p. 17, l. 7, p. 24, l. 13, p. 78, l. 13; and the readings *sūrpanakhā* and *niḥkrāntāḥ* for *śūrpaṇakhā* and *niṣkrāntāḥ* respectively. The MS. 'is reported to have been purchased in Benares in the *saṃvat* 1911 corresponding with A.D. 1853. No further particulars are available concerning its previous history'.

B. The Southern Group comprises:

1 and 2. Mt, Mg. Nos. 5–3–33 and 2–7–18 respectively of the Government Oriental MSS. Library, Madras. As described under Md above, only collations of these two MSS. with the text of Md were supplied

[1] See below, Nos. 1 and 2 of the Southern Group.

to me. The following is a brief account as sent to me. 'The Telugu Manuscript [Mt.] is written on country paper and contains 65 pages of 23 lines each. The paper is wormeaten and the Manuscript is about 40 years old. The Grantha Manuscript [Mg.] is on palm-leaf in 77 pages of 8 lines each. The Manuscript is slightly injured and is about 100 years old.' Both the MSS. break off with Act V. 46.

3. Mr. Copy of the MS. No. 379 of the Palace Sarasvati Bhandar, Mysore. The original MS., as M. Shama Rao, the officiating Inspector General informed me, 'Contains 39 leaves, with 8 lines on each page, 64 letters in each line; there are a few lacunae . . . It is about 100 years old and is fairly correct.' Written in the Southern way of using ∸ before a letter which is intended to be doubled. Often writes *ddh* for *dbhu*, *s* for *h*, *v* for *s*, *ṙu* for *jh*, *tv* for *ts*, and *d* for *o*. In Prakrit passages very often reads *a* for *d* or *j*. It is of quite independent value. In a few cases it agrees with Mt only. Thus both drop passages on p. 68, l. 11, p. 102, l. 6, p. 107, l. 10, p. 108, ll. 2, 5–7; and both preserve a quite different reading on p. 68, ll. 8–9. In a few cases in Act V it reads with K.

4–7. T_1, T_2, T_3, T_4. Copies of the MS. No. 10702 of the Tanjore Palace Library with collations from MS. No. 10703 (T_2) and with very occasional readings from the MSS., Nos. 10704 and 10705 (T_3 and T_4 respectively) of the same collection. The copy has been so very carelessly and incorrectly made that in many cases it was a problem to decipher it; and in a few instances it was very difficult to decide if a certain reading was to be attributed to one MS. or the other. Consequently I thought it quite unsafe to depend upon the readings of the copy for incorporation in my text. Still, to form an idea of the comparative values of their readings and their relationship to the other MSS. of the drama, I have given their readings for the first Act. A short description of the MSS. is as follows:[1]

4. T_1. Contains 55 palm-leaves, 14″ × 1″ in size. Written in Telugu characters with 5 or 6 lines to the page and on an average 55 letters to a line. About 250 years old. Complete up to V. 46. Begins *śrī-gaṇeśāya namaḥ*.

5. T_2. Size 16″ × 1″. Contains 48 palm-leaves. Written in Telugu characters, with 5 or 6 lines to the page, and about 64 letters to the line. Not quite so old as T_1. Ends with V. 46.

6. T_3. Contains 36 palm-leaves, sized 13″ × 1″. Written in Grantha characters. Six lines to the page and about 40 letters in a line. Injured in many places. Act V is incomplete. Has some affinities with T_2.

7. T_4. Very modern. Consists of 18 palm-leaves of the size 16″ × 1″. Written in Grantha characters, with 8 lines to the page and about 64 letters to the line. Contains only the first three Acts.

[1] See also p. 170 of *A Classified Index to the Sanskrit MSS. in the Palace at Tanjore.* Prepared for the Madras Government by A. C. Burnell, London, 1880.

3. Three Recensions for a Portion of the Mahāvīra-carita.

When I undertook my research-work on the Drama, two Recensions were known, viz. the one printed in his edition of the play by Ratnam Aiyer with Vīrarāghava's commentary, and the second given by him (as *śrī-bhavabhūti-kavi-praṇīta-mahāvīracaritasya sarvataḥ pracalitaḥ pāṭhaḥ*) in the Appendix and without any commentary. All the other known editions, namely those of Trithen, Borooah, Śrīdhara, Jīvānanda and Tārānātha agreed in accepting this *sarvataḥ pracalitaḥ pāṭhaḥ* ('universally admitted text') as the authentic text of Bhavabhūti, and said not a word about the Second Recension of the play. These two Recensions agree in having the *same* text for the portion of the Drama from Act I to V. 46; after which they have nothing in common, excepting that both consist of seven Acts. An examination of the collated MSS., however, disclosed a third Recension, which was distinguished by reading a different text *only* from V. 46 to the end of Act V. For Acts VI and VII it agreed with the 'universally admitted text' of the drama. The whole case will be made clear by the following table:

Acts I to V. 46.	*Act V. 46 to the close of Act V.*	*Acts VI and VII.*	
All manuscripts have the same text, the divergences being nothing more than differences of reading.	Recension A of the MSS. E, W, Sc, I_2, Md, Alw, I_1 and Bo. Recension B of the MSS. K and B. Recension C of the MS. Mr.	Recension A of the MSS. E, W, Sc, I_2, Md, Alw, I_1, and Bo. Recension B of the MSS. K and B.	Both Recensions identical.
		Recension C of the MS. Mr.	

As is clear from the MSS. evidence, Bhavabhūti's original work must have come to a sudden close with V. 46. Some time later on he revised this portion and brought the Act to a close. The question now arises, which of the three Recensions for the portion from Act V. 46 to the end of Act V represents the authentic text? I am of opinion that Recension A does this. My conclusion is based on the following arguments:

1. The oldest known MS. I_1, which is dated *samvat* 1665 (=1609 A.D.), runs without a break beyond V. 46 and does *not* mention that the portion of the Act after V. 46 is from the pen of a different author. Neither do the other MSS. belonging to Recension A come to a sudden stop in the middle of the Act. On the other hand, the MSS. of the other two Recensions attribute the part preceding V. 46 and that following V. 46 to the end of Act V *in clear words* to different authors; thus K adds after

V. 46: *etāvad bhavabhūteḥ* । *agre kavi-nāyaka-vināyakabhaṭṭair apūri*; and Mr ascribes V. 46 to the end of Act V to a poet Subrahmaṇya by name.[1]

2. The commentary to *Daśarūpa* II. 50 and the commentary to *Sāhitya-darpaṇa* 416 quote a verse as from the *Mahāvīra-carita* (their words are '*vīracarite*') which occurs as V. 48 in Recension A. Moreover, the commentary to *Sarasvatī-kaṇṭhābharaṇa* V. 172, quotes another verse which appears as V. 51 in this very recension. Evidently the authors of these old works on *Alaṅkāra* considered the text of Recension A as the genuine text of Bhavabhūti.

3. Recension A contains a couple of passages which are repeated in the other dramas of the author.[2]

4. Recension B runs to an unusual length and covers 73 verses.

Another question that remains to be decided is whether Acts VI and VII are the genuine composition of Bhavabhūti. I am well-nigh convinced that they are spurious in accordance with the following considerations:

1. Repetitions of verses and portions of verses, as also of prose passages occurring in the *first five* Acts of the *Mahāvīra-carita* are very frequent in the *Mālatī-mādhava* and the *Uttara-rāma-carita*; so much so that there is *no single Act* among the first five from which passages have not been repeated in the other two plays. Passages with parallel ideas are still more frequent. But with regard to Acts VI and VII the case is quite different. There are *only two* phrases of two words each in the *Mv.*, Act VI, which recur in *Māl.*; *kilakilā-kolāhala, Mv.*, p. 173, l. 9 in *Māl.* V. 11; and *cakramakrama, Mv.*, p. 173, l. 9–10 in *Māl.* V. 14. Act VII lacks even that number. These very slight repetitions of phrases can be easily accounted for. Acts VI and VII of *Mv.* were probably composed by some unknown author, after Bhavabhūti had written his second drama, *Mālatī-mādhava*, and borrowed from the latter.

2. From all the first five Acts passages have either been quoted or referred to in the *Alaṅkāra* literature; but not even a single reference to or quotation from Acts VI and VII is to be met with.

3. In *Mv.* V. 38–9 it is *Rāma* who casts aside the mountain-like heap of bones of the demon Dundubhi; but VII. 16 attributes the same act to *Lakṣmaṇa.* Surely Bhavabhūti, had he been the author of the latter passage as well, could not have been guilty of this self-contradiction, especially when the two passages are not very far removed from each other.

4. The evidence of the Prakrit passages points to the same conclusion. Thus, for example, the treatment of the particles *ca* and *eva* is very suggestive. In the first five Acts the MSS. nearly always agree in reading

[1] Vide Colophon at the end of the MS.

[2] Vide Illustrative Notes.

ca after a word ending with *anusvāra*. In the last two Acts the MSS. *always* read *a* in such a case. Similarly the Sanskrit word *eva* appears as *evva* in the first five and as *jevva* in the last two Acts. Again *mahāṇuhāva* and *vibhūsaṇa* of the former portion appear as *mahaṇubhāva* and *vihīsaṇa* in the latter. In declension, the genitive singular *maha* (=mine), which is not to be met with in the first five Acts, is to be found in the last two, though side by side with *me*. The locative singular termination *mmi* appears only in the last two Acts.[1]

5. I would also like to add the metrical irregularity in the word *vidrāvita* in VI. 27 d, the like of which is not to be met with elsewhere in his works.[2]

4. Critical Principles followed in Constituting the Text.

In view of the existence of the three different Recensions of a portion of the drama, what method, it may be asked, have I followed in framing the text? Having decided that the Recension A is authentic, I adopted it in the text and relegated the texts of the other Recensions to the Appendices. In the adoption of readings for the portion from V. 46 to the close of Act V, I have given preference to the readings of the MSS. I_1 and E, to the former because it is the oldest, and to the latter because it is the copy of an old MS. and because it has a more or less independent value.

But what principles have I followed in constituting the text for that portion which is common to the MSS. of all the three Recensions, i.e. Acts I to V. 46? Now for this portion the MSS. divide themselves into two Groups, the Northern and the Southern, the latter representing the original and the former the revised text of the play, as I have said before. I have consequently adhered to the readings of the *Northern Group*, and in that Group, too, to those of the *Subdivision No. 4*, comprising the MSS. Cu, K and E, which are the oldest and represent the oldest text. I have totally avoided the dangerous and unscientific principles of eclecticism, of picking up the best readings from the MSS. of different Groups or of different recensions. Though in about half-a-dozen cases I was forced to adopt the readings of the Southern Group (the readings of the MSS. of the Northern Group giving no sense), yet even these few cases I have taken care duly to point out in the Illustrative Notes. With regard to Acts VI and VII also (which, however, I was half inclined to exclude from the text as being spurious) I have adopted a similar method, though due

[1] For references see paragraph on 'His knowledge of Prakrits' below.

[2] Vide paragraph on 'His Metres' below.

importance was attached to the readings of the MS. B of the same sub-division.

Still, even though I have always carefully weighed the evidence, it is hardly possible that I should in each individual case have succeeded in selecting the best reading supplied by the MSS. I have collated. However, I have the consolation that the full critical apparatus attached to the text will greatly facilitate the attempts of other scholars to correct any errors I may have left.

5. Emendations.

The text, as fixed by me, contains twenty-three emendations. Taking into account the length of the drama and the possibility of corruption in the Prakrit passages, the number is not at all large. In all these cases the correction is generally very slight. Thus, twenty emendations are concerned with a single letter and the other three with two letters only. Then, again, seven relate to Sanskrit and the remaining sixteen to Prakrit passages. Among the latter, nine are cases of the misdirected attempts of the copyists at uniform spelling. According to the rules of Prakrit grammar, the Sanskrit particle *api* is to be replaced by *vi*; but after an *anusvāra* by *pi*. The copyists, being probably ignorant of this rule, have in seven cases substituted *vi* even after an *anusvāra*. A similar attempt is further responsible for two more cases of the preservation of *a* (instead of *ca*) even after an *anusvāra*. Six more emendations are cases of the correction of grammatical errors in Sanskrit and Prakrit words. Two are cases, more or less, of the correction of spelling; thus *ekko* for *eko* (p. 189, l. 2), the latter being impossible in Prakrit; and *kausalyā* for *kauśalyā* (p. 208, l. 10). Two emendations consist in the substitution of *ataḥ* for *yataḥ* (p. 27, l. 6; p. 90, l. 7). The remaining four emendations were demanded by the context. However, where even a single letter has been emended, I have inserted an asterisk (*) in the text. But where I have merely corrected a faulty spelling in order to observe uniformity, I have not added an asterisk. Moreover, full reasons for the emendations made have been given in the Illustrative Notes.

6. Remarks regarding Notes and Appendices.

As regards the Critical Notes, I thought it most convenient to place them at the bottom of the page just below the text, so that the reader can have before him, at the same moment, the entire critical apparatus, and judge for himself the value of the reading adopted in the text. It will surely strike the reader that I have been perhaps too profuse in this

matter. But this is entirely intentional. I have always had before my mind's eye what Professor Macdonell said to me about the remark which a German friend of his had once made 'in regard to assuming that a MS. has a particular reading unless a special statement to the contrary is made: "ich traue Ihnen nicht"'. Secondly, I was unfortunately unable to secure the originals of some of the MSS. and had to depend entirely on the copies supplied to me. Moreover, in a few cases when the copy of one MS. was made for me with collations from two or more other MSS., I could not with perfect certainty assume that the collated MSS. had a particular reading when the collator was *silent* about it. Because of this uncertainty I preferred to err on the side of profuseness and have made frequent use of the phrase 'All others', after which in many cases I have added in brackets the names of the MSS., about the actual readings of which I had the slightest doubt. However, before this edition is printed it is my intention to consult the original MSS., only the copies of which I have collated: this would go a great way towards reducing what would be superfluous in the Critical Notes. The MSS. show no uniformity in spelling; so much is this the case that a single MS. spells the same word differently in different places. Such variations of reading have not been included here. Then again, mistakes in orthography or omissions of such words in verses as reduce the number of syllables necessary in a foot, errors of dittography (except when they are of some value in deciding the mutual relationship of two or more MSS.) have all been ignored. The symbol (✓) signifies that the MS. spells the reading incorrectly. In cases when the reading is illegible, I have used the symbol (✢) above the name of the MS. or above the reading. In Prakrit passages, however, I have tried to give the *exact* spellings as they appear in the MSS. It is, besides, necessary to add that where the MSS. Mt and Mg agree with Md, Md only has been mentioned; and similarly when T_1 is stated to have a particular reading, T_2, T_3, T_4 are to be understood to have the same, unless various readings of these latter MSS. are there mentioned.

In regard to the Illustrative Notes I have refrained from being very exhaustive. My object has been twofold; firstly, to point out obscure passages and to attempt satisfactory translations of the same. In doing so I have always referred to or quoted from the extant commentaries of the play and have shown the defects in their interpretations. In certain cases where the passages have not become quite clear to me, I have pointed out the difficulties of interpretation and thus prepared the way for further attempts at a better solution. In the second place, I have referred to the parallel passages in the other Rāma plays, the *Anargharāghava* and the *Bālarāmāyaṇa* in particular, both in order to

further the elucidation of our text and to show how far the authors of those works are indebted to Bhavabhūti. Another feature of these Notes has been to give references to cognate passages in the three works of the poet.

I must now add a few words regarding the Appendices. The text of the MS. K for Act V. 47 to V. 73 being totally different, had to be relegated to Appendix A. The MSS. Mr and Alw were received too late to enable me to incorporate their readings with the other Critical Notes; and so their collations appear in the Appendices B and C. To make the edition as useful as possible, I have also added four more Appendices. Appendix D (A) gives the metres employed by the author in the order of the verses occurring in the play. Herein I have also included verses that are to be found in the two Recensions B and C. Appendix D (B) furnishes the names of the various metres in the order of their frequency. The next Appendix is the Pratīka Index, which is sure to be a great help towards locating such verses as have been quoted from our author in various works of Sanskrit literature. I had also prepared a full *Pādānukramaṇī* or Index of the Pratīkas of the verse-quarters; but this turned out to be too voluminous to be included in the present edition. Of lexicographical and critical value are Appendices F and G, which give an alphabetical list of all the important words in the text. All such words as are peculiar to Bhavabhūti, are uncommon or difficult, or are of value in any other respect, have been included. These Sanskrit and Prakrit Word Indices have been very useful to me in arriving at the exact sense of words of doubtful or obscure meaning by enabling one to compare the various passages where they occur. I sincerely doubt whether a text can be satisfactorily edited and rightly translated unless the editor has previously prepared such an index for comparative purposes.

7. Bhavabhūti's Life and Ancestry.

Unlike Kālidāsa, Bhavabhūti has not been entirely reticent about himself. In the Preludes to his *Mv.* and *Māl.* he gives us some account of his genealogy. Thus we are told that he belonged to a South-Indian Brahman family with the surname 'Udumbaras', living at Padmapura[1] in

[1] 'Jagaddhara is wrong in identifying Padmapura or Padmanāgara with Padmāvatī, the scene of the play. Bhavabhūti's native place appears from the description to have been somewhere near Chandrapura or Chāndā in the Nāgapur territories, in which there are still many families of Marāṭhi, Deśastha, Brahmans of the Taittirīyaśākhā using Āpastamba as their Sūtra, and in the country to the south and south-east of which there are families of Tailaṅga Brahmans following the same Veda and Sūtra. The river Godāvarī must have been at or near his native place, from his description of it, as by one familiar with it, in the ninth Act of his play and in the

the country of the modern Berars. They were not only followers of the Taittirīya Śākhā of the Black Yajurveda, but were also the teachers of their school; they belonged to the Kaśyapa *gotra*, and were distinguished for their piety, inasmuch as they maintained the five fires, observed vows, and performed Soma-sacrifices. Fifth in ascent to Bhavabhūti was a certain Mahākavi,[1] who had instituted a Vājapeya-sacrifice. Bhavabhūti's grandfather was named Bhaṭṭagopāla, his father Nīlakaṇṭha, and his mother Jātūkarṇī. He himself was given the name Śrīkaṇṭha; and if the statement of Vīrarāghava in his commentary to *Mv.* is to be trusted, he obtained the title 'Bhavabhūti' from his patron-king because of his clever use of the words *bhava* and *bhūti* in the verse '*sāmbā punātu bhava-bhūti-pavitra-mūrtiḥ*'.[2] His teacher was one Jñānanidhi ('Store of Learning'), and was the best of the Paramahaṃsas or ascetics of the highest order.

The fact that all his extant dramas very faithfully depict court-life leads us to the inevitable conclusion that he was a courtier.

Judging by the Benedictory Stanzas in his *Māl.*,[3] the invocation of Śiva in *Māl.* V. 1; the oft-repeated mention in *Mv.* of Paraśurāma as being the disciple of Śiva; of Rāma (the incarnation of Viṣṇu) as cherishing a love for the followers of Śiva,[4] and of Rāvaṇa as being a devotee of the same deity,[5] we may safely conclude that Bhavabhūti was a Śaiva or at least had strong Śaiva tendencies. The fact that all his plays were acted at the festival of Kālapriyanātha points to the same conclusion. This conclusion is further strengthened by Bhavabhūti's departure from his source in making Rāvaṇa offer his heads to Śiva instead of to Brahmā as narrated by the epic from which he borrows his plot. But he was probably no very orthodox member of his sect, for we find him saluting the sun in *Māl.* I. 5 and Brahmā in *Mv.* I. 1.

Utt. R. Ch. In the former place it is introduced without much natural connexion, thus evincing the partiality of a native'.—Bhandarkar in his *Mālatī-mādhava* (Bombay, 1905), notes, p. 3.

[1] If the MS. K is to be absolutely relied upon, we find therein the mention of a very important and valuable fact, not yet known to us. In the Prelude (p. 2, l. 9) this MS. reads: *tadāmuṣyāyaṇasya tatrabhavato vājapeyino mahākaveḥ siṃhabhūteḥ pañcamaḥ.* If we were to admit this reading as authentic—though there seems to be little reason for doing so, as neither any other *Mv.* MS. nor any of the MSS. of the *Māl.*, which repeats the passage verbally, corroborate it—we have to modify our present notions of Bhavabhūti's ancestors. K's reading would make 'the great poet Siṃhabhūti' the fifth in ascent from our poet. Nothing, however, is known of this Siṃhabhūti.

[2] Ananta-paṇḍita in his commentary on the verse '*bhavabhūteḥ sambandhāt*', &c., in *Āryā-saptaśatī*, mentions the verse as reading: '*tapasvī kāṃ gato 'vasthām iti smerānanāv iva | girijāyāḥ stanau vande pārvatī-parameśvarau*'.

[3] *Māl.* I. 1 invokes Śiva; I. 2, the head-shakings of Gaṇeśa at the dance of Śiva; I. 3, the river Ganges as she flows on the head of Śiva; and I. 4, the third eye of Śiva.

[4] Vide *māheśvara-prīti* in *Mv.* II. 9, 10; and *śaiva-prītyā* in II. 11.

[5] Vide *Mv.* VI. 14, 15, and note on the first passage.

That he had studied the Vedas and mastered the Upaniṣads as well as the Sāṅkhya and Yoga systems of philosophy he himself tells us in *Māl.* I. 10. The passage *Utt.* V. 23 may also be a reflection of his own opinion about himself. But even without his own outspoken testimony as to his varied learning, we have sufficient indications of his mastery of Sanskrit literature. His knowledge of Yoga is evident from Vasiṣṭha's speech in *Mv.*, pp. 64, 65; from *Māl.* V. 1, 2, 3; and the prose passage *yat satyam adhunā*, &c., in *Māl.* V. 9, 10. His acquaintance with *Nītiśāstra*, or Science of Polity, is clear from the discussions of the various schemes against Rāma by Mālyavān and Śūrpaṇakhā in the Interludes to *Mv.*, Acts II and IV. His study of Vedānta is proved by his reference to the Vivarta doctrine in *Utt.* II. 5, 6 (*śabda-brahmaṇas tādṛśaṃ vivartam itihāsam*); III. 47; VI. 6; in *Māl.* III. 42, 43; and in *Mv.* V. 57. His '*andhatāmisrā hy asūryā nāma te lokās*', &c., in *Utt.* IV. 3, 4, reminds one of *Īśopaniṣad* 3. That he was widely read in the Dharmaśāstras and the Sūtra works would be evident from (a) *yataḥ prāyaścittam*, &c., in *Mv.*, p. 100, l. 9; (b) *samāṃso madhuparka iti*, &c., in *Utt.* IV. 2; (c) *na rathinaḥ*, &c., in *Utt.* V. 20, 21; and *gitaś cāyam artho*, &c., *Māl.* II. 2, 3. His knowledge of Vātsyāyana's *Kāma-sūtra* is proved beyond doubt through his quotation from that[1] work in his *Māl.* VII. 0/1 (*kusuma-sadharmāṇo hi*, &c.). In *Māl.* I. 6 the words *āyojita-kāma-sūtram* further suggest (by the *vyañjanā-vṛtti*) that he has followed the principles laid down in the Kāma-sūtras in the development of the incidents alluded to. Thus, e.g., we read in *Kāma-sūtra*[2] (Part III, Chapter V): 'When a girl cannot meet her lover frequently in private, she should send the daughter of her nurse to him, it being understood that she has confidence in her, and had previously gained her over to her interests. On seeing the man, the daughter of the nurse should, in the course of conversation, describe to him the noble birth, the good disposition, the beauty, talent, skill, knowledge of human nature and affection of the girl in such a way as not to let him suppose that she had been sent by the girl, and should thus create affection for the girl in the heart of the man. To the girl also she should speak about the excellent qualities of the man, especially of those qualities which she knows are pleasing to the girl. She should, moreover, speak with disparagement of the other lovers of the girl, and talk about the avarice and indiscretion of their parents, and the fickleness of their relatives. She should also quote examples of many girls of ancient times, such as Śakuntalā and others, who, having united themselves with lovers of their own caste and their own

[1] *Vātsyāyana-praṇītaṃ Kāma-sūtram.* With Yaśodhara's commentary. Bombay, 1891. (III. 2, p. 199.)

[2] *Kāma-sūtra of Vātsyāyana.* Translated from the Sanskrit. Printed for the Hindoo Kāma Shāstra Society, Benares, 1883.

choice, were ever happy afterwards in society. She should also tell of other girls who married into great families, and being troubled by rival wives became wretched and miserable, and were finally abandoned. She should further speak of the good fortune, the continual happiness, the chastity, obedience, and affection of the man, and if the girl gets amorous about him, she should endeavour to allay her shame and her fear as well as her suspicions about any disaster that might result from her marriage. In a word she should act the whole part of a female messenger by telling the girl all about the man's affection for her, the places he frequented, and the endeavours he made to meet her, and by often repeating, "It will be all right if the man will take you away forcibly and unexpectedly"'. I have quoted this passage at great length simply to make it thoroughly clear how very faithfully Bhavabhūti has followed these instructions in his *Māl.* Thus Kāmandakī tells us that she 'wishes to formulate a plan for herself as a voluntary messenger';[1] and we find her carrying out the above principles in her speech in *Māl.* II. 7/8 and in others up to the close of Act II; thereby winning the confidence of Mālatī, as she tells us in III. 1. For the last line of Vātsyāyana's quotation compare Buddharakṣitā's speech in *Māl.* VII. 2: *aha so . . . . . saaṅgāha-sāhasena sahadhammaārinim karei*, &c.

He must have also known a certain traditional collection of words like the Nighaṇṭus; for we read in *Utt. aśvo 'sva iti*, &c., IV. 25/26; and *paṭhitam eva*, &c., IV. 26/27.

Mv. IV. 23, and the mention of the various parts of a man's body in *Mv.* III. 32; V. 19, may perhaps indicate that the poet had studied works of medicine.

His thorough familiarity with Pauranic literature shows itself pretty often. It would be worth while to examine his relationship with Tāntric literature: that he must have thoroughly studied it is proved beyond doubt by *Māl.* V.

8. Bhavabhūti's Date.

In his *Indische Literaturgeschichte*,[2] p. 222, Albrecht Weber places Bhavabhūti in the eighth century A.D. Leopold v. Schröder expresses himself to the same effect in his *Indiens Literatur und Cultur*,[3] p. 647. Max Müller in his *India, What can it teach us?*,[4] pp. 332–5, expressed a similar opinion as to the poet's date. Macdonell in his *History of Sanskrit Literature*,[5] p. 363, says: 'His patron was King Yaśovarman of Kānyakubja (Kanauj), who ruled during the first half of the eighth

[1] *nipuṇaṃ nisṛṣṭārtha-dūtī-kalpas tantrayitavyaḥ* in *Māl.* I. 18/19. Cf. also II. 13.

[2] Berlin, 1876.

[3] Leipzig, 1887.

[4] London, 1883.

[5] London, 1900.

century.' In his *Early History of India*,[1] p. 308, Vincent Smith mentions 733 as the year of Lalitāditya's coronation, and adds: 'This prince, who is said to have reigned for thirty-six years, extended the power of Kashmir far beyond its normal mountain limits, and about the year 740 inflicted a crushing defeat upon Yaśovarman, king of Kanauj.'

But in his *Bhavabhūti and his Place in Sanskrit Literature*,[2] p. 28, Anundoram Borooah, when discussing the date of our poet, says that he 'cannot place him later than the fifth century A.D.' His conclusion is based on the following arguments:

1. 'As we know from his Malati Madhava that he was not a popular writer in his time, more than 100 years must have elapsed before his plays spread to the farthest extremities of India and his reputation became indissolubly tied with the immortal language of our ancestors. In the days of the Bala Ramayana he had already become a revered writer. It appears not only from the verse already quoted [*Bāl.* I. 16], but from its again introducing Bhavabhuti as a pupil in the beginning of the fourth act. I have already shown that there is very good evidence to show that this is a play of the seventh century. I cannot therefore place Bhavabhuti later than the fifth century A.D.' (p. 22.)

2. 'The Raja Tarangini makes Bhavabhuti a courtier of Yashovarman —king of Canouj. The 114th [? 144th] verse of the fourth Taranga runs thus: *kavir vākpatirāja-śrī-bhavabhūtyādi-sevitaḥ* । *jito yayau yaśovarmā tad-guṇa-stuti-vanditām.* This would make Bhavabhuti live in the eighth century. But there is nothing in the verse to show that our Bhavabhuti is referred to in it. Secondly the expression *vākpatirāja* before *śrī-bhavabhūti* clearly shows that this was, according to this authority, the title of Yashovarman's Bhavabhuti, if he at all had a Bhavabhuti in his court. But we do not know either from Bhavabhuti's writings or from independent evidence that Srikantha Bhavabhuti was ever known as the Vākpati Rāja.' (p. 24.)

3. 'Bhavabhuti preceded Amara Sinha but succeeded Kalidasa.' I cannot, however, see my way to agree with him. His first argument falls to the ground through the results of the later research which place Rājaśekhara, the author of *Bālarāmāyaṇa*, about 900 A.D.[3] His second is based on the wrong interpretation of the verse from the *Rājataranginī*, which mentions two *distinct* poets, Vākpatirāja (author of *Gaüdavaho*) and Bhavabhūti, and not Vākpatirāja-bhavabhūti. The third argument, too, is

[1] Oxford, latest edition. [2] Calcutta, 1878.

[3] See Sten Konow's *Essay on Rājaśekhara's Life and Writings* in his edition of the *Karpūra-mañjarī*. Cambridge, Mass., 1901; V. S. Apte's *Rājaśekhara: his Life and Writings*, Poona, 1886.

based on the wrong conclusion that Bhavabhūti preceded Amarasiṃha; for, as we now know, Amarasiṃha belongs to about A.D. 550.[1]

I side with Bhandarkar, who assigns the first quarter of the eighth century as the date of our author. I here summarize the arguments advanced by him.[2]

Kalhaṇa in his *Rājataraṅgiṇi* mentions that Bhavabhūti was patronized by Yaśovarman, who was subdued by Lalitāditya. According to calculations based on this work Lalitāditya—or Muktāpīḍa, as he is otherwise called—reigned from A.D. 693 to 729 or A.D. 700 to 736. But the Chinese annals represent Candrāpīḍa, the second successor of Muktāpīḍa, as having received the title of king from the Chinese emperor in A.D. 720; while according to the *Rājataraṅgiṇī*, Candrāpīḍa died in A.D. 689. As Chinese chronology is more reliable, there must be a mistake of thirty-one years in Kalhaṇa's chronology. By applying this correction to Lalitāditya's date, we shall have to assign A.D. 724–60 or A.D. 731–67 as the period of his reign. Yaśovarman, therefore, must have been subdued after A.D. 724 or 731. According to the astronomical calculations of Prof. Jacobi,[3] based on the mention of the annular eclipse of the sun, which is mentioned in stanza 799 of *Gaüdavaho*[4] as having happened in the year of Lalitāditya's defeat of Yaśovarman, the latter was attacked in A.D. 731. A certain King I-cha-fon-mo is mentioned by Chinese authors as having sent an ambassador to China in A.D. 731. This I-cha-fon-mo has been identified with Yaśovarman; and here we have the date of Bhavabhūti's patron from a different source. The Jaina Rājaśekhara mentions the conversion of Āmarāja, the successor of Yaśovarman, by a certain Bappabhaṭṭi between the *vikrama* era, 807 and 881 (=A.D. 751 and 755). Thus also we have A.D. 753 as the approximate year of Yaśovarman's death. Bhavabhūti must therefore have lived about the first quarter of the eighth century.[5]

9. Bhavabhūti's Writings.

Besides his three extant plays which are universally acknowledged to be his productions—a fact which is also corroborated by his own statements in the Preludes to these works, by the uniformity of style and by the mutual repetitions—Bhavabhūti must have composed some other works as well. A native Indian tradition attributes a short poetical work,

[1] Vide *Die indischen Wörterbücher* von Th. Zachariae, Strassburg, 1897.

[2] See his preface in his edition of *Mālatīmādhava*, pp. xiii–xviii.

[3] *Göt. Gel. Anz.*, 1888, Vol. II, pp. 67–8.

[4] Edited by S. P. Pandit, Bom. Sans. Series, 1887.

[5] [According to Winternitz, *Geschichte der indischen Litteratur*, III, p. 231, during the first half of the eighth century, M.]

Guṇaratna [1] (consisting of but thirteen verses), to our poet. Excepting verse 1, which is a mere repetition of *Māl.* I. 2, the poem has nothing in common with Bhavabhūti's style. The last eleven verses are of the nature of proverbs such as are usually met with in works on Nīti. All the verses but the first have been included by Böhtlingk in his *Indische Sprüche*,[2] which may be consulted for references to other works where these stanzas are to be found. Below I append the numbers in Böhtlingk's work. Verse 2 = No. 5033, occurs also in *Śārṅgadhara-paddhati* 502 as *kasyā'pi*; verse 3 = No. 6089; verse 4 = No. 2152; verse 5 = No. 2130 occurs also in *Śārṅgadhara-paddhati* 295 as anonymous; verse 6 = No. 2138; verse 7 = No. 6099; verse 8 = No. 4658; verse 9 = No. 5960; verse 10 = No. 5468; verse 11 = No. 2445; verse 12 = No. 94, but attributed to Vyāsa in *Śārṅgadhara-paddhati* 669; verse 13 = No. 2153.

Bhavabhūti must have, however, composed other works which unfortunately have been lost to us; for a large number of verses ascribed to him are not traceable in his three known dramas.

9 *a.* The following is a list of these verses:

(1) in *Śārṅgadhara-paddhati* [3] as *bhavabhūteḥ*: 43, 2 (No. 791), *ali-paṭalair anuyātām*; 6, 2 (No. 146), *niravadyāni padyāni*; 41, 2 (No. 749), *daivād yady api tulyo.*

(2) in *Suvṛtta-tilaka* [4] as *bhaṭṭa-bhavabhūteḥ*: Commentary on II. 37: *ajñānād yadi vā.*

(3) in *Rasika-jīvana* of *Gadādhara-bhaṭṭa*: III. 22, *ali-paṭalair anuyātām*; III. 95, *kiṃ candramāḥ pratyupakāra°.*

(4) in Vīrarāghava's Commentary on *Mv.*:[5] *sāmbā punātu.*

(5) in Anantapaṇḍita's Commentary on *Āryā-saptaśatī: tapasvī kām gato' vasthām.*

(6) in Rāyamukuṭa's Commentary on the *Amarakoṣa*: on II. 5. 10, *sa eva rauhiṣām*; on III. 1, 64, *sarasasupāṃsi.*

(7) in his edition of *Kavīndravacanasamuccaya* [6] Dr. F. W. Thomas mentions the following verses as having been attributed to Bhavabhūti in some works which exist so far only in MSS.:

(*a*) in the *Saduktikarṇāmṛta* of Śrīdhara: II. 704, *uṣasi guru-samakṣam*; I. 109, *kāṃ tapasvī gato' vasthām*; I. 62, *gāḍha-granthi-praphulla*; I. 57, *cūḍāpīḍa-nibaddha-vāsuki*; I. 397, *niḥ-sasara karā-*

[1] Printed in Haeberlin's *Sanskrit Anthology*, Calcutta, 1847.

[2] In three volumes, St. Petersburg, 1870–3.

[3] Edited by Peterson, Bom. Sans. Series, Bombay, 1888. For the translation of verses see *Z.D.M.G.*, Vol. 27, pp. 63–4.

[4] Kāvyamālā Series, Bombay, 1886.

[5] Vide Ratnam Aiyar's edition, p. 8, Bombay, 1901.

[6] Bibl. Ind. Series, Calcutta, 1912.

ghāta; II. 781, *bhuvāṃ gharmārambhe*; II. 866, *laghuni tṛṇa-kuṭīre*; I. 88, *vaikuṇṭhasya karaṅka*; I. 223, *śauryam śatru-kula-kṣaya.*

(*b*) in the *Subhāṣita-hārāvalī* of Hari Kavi: C 11 *b*, 125, *nikhilair nirastam*; 28 *b*, 64, *bhajema bhavad antikam.*

10. Chronological Order of Bhavabhūti's Extant Plays.

The *Uttara-rāma-carita* seems to have been the last play composed by Bhavabhūti: this is indicated by the traditional judgement of the Pandits, who pronounce him to have 'excelled in his *Uttara-rāma-carita*'.[1] This view is also borne out by *Utt.* VII. 21, which states that work to be 'the production of the poet's mature intellect', as well as by the fact that in his Prelude to that play he devotes *only one line* to the description of his family, parentage, &c., which is dwelt on at great length in *Mv.* and *Māl.* Evidently by the time he began *Utt.*, his fame was firmly established as a poet[2] through his *Māl.*, and he was therefore no longer under the necessity of expatiating on his own high descent or on the vast learning of his preceptor, or on his own acquisitions in the domain of literature.[3]

Again in *Mv.* and *Māl.* we mark his anxiety to produce dramas conforming to the demands of the public, whose goodwill he was eager to secure. Thus in *Mv.* I. 1/4 we read: *ārya-misrāḥ samādiśanti . . . sa sandarbho bhinetavyaḥ*; and in *Māl.* I. 5/6: *tat pariṣadam nirdiṣṭa-guṇa-prabandhena*, &c. In *Utt.* I. 1/2 his tone is changed and he considers it sufficient to say: *āryamiśrān vijñāpayāmi.* That *Utt.* is later than *Mv.* is further self-evident from their very titles.

Let us now turn to the question as to which of his other two plays is relatively prior. I am fully convinced that the *Mv.* was the author's first attempt, as it lacks that power of expression and keen insight into human sentiments which characterize *Māl.* His *Mv.* is uncouth and clumsy. Again in *Mv.* he does not allude to any of his works; whereas we find him speaking disparagingly of those who did not approve of his productions. This conduct of his is rationally explained if we grant that *Mv.* was given to the public before *Māl.*, and was accorded a very cold reception by contemporary critics. By this hypothesis only can we explain the still fuller account of his family and of his own literary attainments in *Māl.* In the whole of *Māl.* he seems to be making a conscious effort to parade his mastery not only over Sanskrit, but also over Prakrit.

I would like to hazard the assumption that the words *apūrvatvāt*

[1] Cf. *uttare rāma-carite bhavabhūtir viśiṣyate.*

[2] Notwithstanding his established fame he still feared criticism. Vide *Utt.* I. 5.

[3] Vide Preludes to *Mv.* and *Māl.*

prabandhasya[1] in *Mv.* I. 7/8 may perhaps refer to *Mv.* being his first production, while *apūrva-vastu-prayogeṇa*[2] in *Māl.* I. 5/6 may be understood to mean that he wanted to make up a new theme. Having failed to depict the Heroic Sentiment in *Mv.*, he took to the delineation of the Erotic Sentiment, which is simpler to treat, and which, besides, appeals more easily to every human being.

I do not find any force in the only argument advanced by Anundoram Borooah in favour of his view that *Utt.* was written between *Mv.* and *Māl.*; viz. 'the fact that its verses agree more with the verses of the Vira Charita and the Malati Madhava than the verses of the Vira Charita do with the verses of the Malati Madhava'.[3] And when we remember that, firstly, in Borooah's time no critical editions of Bhavabhūti's works were in existence to justify a statement like his, and secondly, that *Utt.*, being a continuation of *Mv.*, should have more affinities with that play, his argument loses its entire force.

11. Bhavabhūti's Literary Characteristics.

(*a*) *Bhavabhūti as a dramatist.* We may without reservation concede to Bhavabhūti the title which he, in his *Mv.* I. 4, claims for himself, viz. 'the master of speech' (*vaśya-vāk*).[4] His command of language, which enables him to express with facility minute shades of meaning, his cleverness in employing words suited to the sentiment, his mastery in depicting the grand and sublime aspects of Nature as discernible in the towering mountains and the thick forests,[5] his delineation of different human sentiments, especially the *karuṇā*,[6] *śṛṅgāra*, *bībhatsa* and *raudra*, his skilful expression of the depth of passion, are simply unsurpassed. Kālidāsa, as Wilson points out, has more fancy and is a greater artist than Bhavabhūti. 'The former *suggests* or indicates the sentiment which the latter *expresses* in forcible language.'[7] In his *Mv.* he aims at depicting the Heroic Sentiment (I. 3; I 6) and the grand exploits of the chief characters (I. 2) in the play; and though he succeeds in depicting the profoundness of Rāma's nature in Act II, the uncontrollable fury of

[1] i.e. having no compositions preceding it.

[2] i.e. by resorting to a theme quite different to the one treated before.

[3] *Bhavabhuti and his Place in Sanskrit Literature*, Calcutta, 1878 (p. 29).

[4] Cf. also *Utt.* I. 2.

[5] In his introduction to his translation of *Māl.*, p. 4 (see his 'Select Specimens of the Theatre of the Hindus', Vol. II. London, 1871), Wilson ascribes this to the influence of the mountains of the South, his native land.

[6] Cf. the traditional eulogy, *Kāruṇyam bhavabhūtir eva tanutè*; as well as the verse: *bhavabhūteḥ sambandhāt bhūdhara-bhūr eva bhāratī bhāti | etat-kṛta-kāruṇye kim anyathā roditi grāva.*

[7] Bhandarkar in his *Māl.* (Introduction, p. xii).

Paraśurāma in Acts II and III, yet, on the whole, his attempt is a failure. It is only a sort of meek heroism which he succeeds in painting. The speeches of Indra and Citraratha in Act VI, which describe the various incidents witnessed by them on the battlefield, create an impression of dull monotony and may suit a *poem* rather than a *drama*, inasmuch as they fail to create any dramatic effect. They have been eked out by the poet to a tiresome length simply to parade his knowledge of versification.

In his delineation of the *karuṇā rasa*, the felicitous expression of pathos, however, he is always at home. Still the passages in *Mv.* V[1] appear undoubtedly to be the attempts of a novice. They lack that refinement and finish which are perceptible even to a superficial reader in his *Utt.*[2] (particularly in Act III), and that tenderness which characterizes even his *Māl.*, Act IX.

His delineation in *Māl.* of the sentiment of love,[3] passing through the different stages of its development, particularly of the *vipralambha śṛṅgāra* in Act IX; his skill in depicting the *raudra* and *bībhatsa rasas* as exemplified in Act V, are sufficient to justify the claim to a high rank among great poets; but, notwithstanding that, we cannot fail to mark the looseness with which the two Acts V and IX hang upon the general plot of the drama. They look like awkward and inharmonious additions to the rest of the plot, introduced more for the express purpose of exhibiting his mastery in portraying the above-mentioned sentiments.

Bhavabhūti fails to draw different types of character. His *dramatis personae* are the common set of people who recur in nearly all the plays; and though in their portraiture there are some very original touches here and there, yet one sadly misses the master-hand of the author of the *Mṛcchakaṭika*.

(*b*) *His humour and irony.* There is one element which Bhavabhūti entirely lacks: its absence in his compositions distinguishes him from Kālidāsa, that is, humour. His three plays are characterized by the absence of the figure of the Vidūṣaka, who plays so important a part in all the three dramas of Kālidāsa. Bhavabhūti loves earnestness. He likes to be serious to a remarkable degree, so much so that not a single instance of a hearty joke or a flash of wit is to be met with in any of his three works. Whether the omission was intentional or whether he was incapable of portraying a humorous character, it is very difficult to say. When we remember that he was to some extent influenced by the writings of

[1] Vide particularly V. 28, 56, 61, also IV. 11.

[2] The main sentiment aimed at in this work is *karuṇā*. Vide III. 1, and the words of the stage-manager in VII. 1/2: *Karuṇādbhuta-rasaṃ ca kiñcid upanibaddham.*

[3] Vide I. 6, where the author mentions what he aims at in the play.

Kālidāsa, of whom he was an admirer, the fact sounds still more strange. It is, however, not unlikely that his personal experiences and the circumstances of his life were to a certain extent responsible for this singular characteristic. Wilson, however, is of opinion 'that the more deeply a man feels, the more prone he is to look at facts and the less able to humour or jest'.

But the absence of humour is considerably compensated by his fondness for irony, which exhibits itself to a remarkable extent in his *Mv.* Thus, for instance, in Jāmadagnya's speeches on p. 59, l. 3; p. 61, l. 2; p. 77, l. 1; p. 82, l. 4; p. 98, l. 8; in Rāma's speeches on p. 53, l. 3; p. 54, l. 5; p. 127, l. 8, and the following verse, p. 138, l. 1; in Vasiṣṭha's speech on p. 78, l. 10, and in Alakā's speech in VII. 1. I have also been able to find one such instance in *Māl.* VII. 0/1: *kahaṃ ṇāma ṇava-vahū-vissambhaṇovāa-jaṇuam*, &c.

(c) *His style.* A defect of his style, which is to a certain extent present in the *Mv.*, but which reached its climax in the *Māl.*, is his use of absurdly long and highly confusing compounds both in prose and in verse and his introduction of long prose speeches. Therein he seems to be following the conventional rules of the Rhetoricians. Thus in *Mv.* and *Māl.* he employs the style known as *gauḍī*, which is characterized by the use of long compounds, conjunct consonants, and hard letters;[1] and in *Utt.*, the *vaidarbhī* style, suited to the *karuṇā-rasa*, and marked by the absence of heavy constructions and long compounds, and by the presence of soft letters.[2] In places we cannot fail to mark his loose constructions, some of which he shares in common with his brother poets and dramatists. Thus in *Mv.*[3] alone we might mention *brahmādyais tridaśa-munibhiḥ*, I. 11; *āgatam rājarṣi-gṛhāt* for *rājarṣi-gṛhāt āgatam*, p. 9, l. 15; *brāhmaṇa-janasya saṅghāta-mṛtyum*, p. 20, l. 5; *mama hṛtasya*, &c., p. 59, l. 7; *sadā esā paṇhuda-tthaṇī*, p. 108, l. 4; *eka-samaya-vyutpannam eka-kriyam*, IV. 57; and *svayaṃ kathayitum*, &c., p. 151, l. 14. There are a few more passages which are defective in one way or the other. In *Mv.* I. 18 we have to stretch *daṇḍo 'paraḥ* to extract a sense from it. In I. 20 the *su* of *sunirgatā* has no significance. In II. 9 *strī-ratnam mṛṣyate* wants *upekṣitum* to bring out the intended sense. In *tac ca gatam*, p. 189, l. 8, *tat* stands for *riputvam*. On p. 201, l. 2, *apāstaḥ* lacks a subject. In VII. 37 the first foot is defective through a construction inharmonious with the next two lines.

[1] Vide *ojo-guṇa-yuktā gauḍīyā rītiḥ | asyāṃ ca bandhauddhatyaṃ samāsa-dairghyaṃ saṃyuktavarṇatvam prathama-tṛtīyākrāntau dvitīya-caturthau yuktau rephaś ca kāryaḥ.—Kāvyānuśāsana*, p. 31, l. 24. Cf. also *Kāvyā*. I. 80.

[2] Vide *mādhurya-guṇa-yuktā vaidarbhī rītiḥ | asyāṃ ca prāyeṇa komalo bandho 'samāsaḥ*, &c. —*Kāvyānuśāsana*, p. 31, l. 13.

[3] Vide notes on these passages.

But notwithstanding these shortcomings he possesses 'felicity and richness of expression and depth of meaning', which, according to his own opinion, 'are the indisputable characteristics of learning and skill'.[1] His works display a complete mastery of language. The way in which he gives a peculiar turn to the verses according as a new idea strikes the mind of the speaker or a new circumstance happens, is an index of his wonderful command of language. Thus in *Mv.* IV. 32 the sage Viśvāmitra starts with *bhṛgu-pati-damana*, but realizing that the word *damana* would deeply wound the feelings of Paraśurāma, at once substitutes *vidita* instead. In *Mv.* VI. 7 Mālyavān proudly talks of the strength of his arm as being capable of crushing the enemy; but when his left eye throbs prognosticating an unfortunate end, he changes the turn of his speech. In *Mv.* VI. 10 Rāvaṇa talks haughtily of his all-surpassing valour; but being filled with pity, ends in a different manner. In *Mv.* VII. 4 Alakā expresses her surprise at the chaste Sītā being made to undergo purification; but an afterthought makes her look upon it as an instance of the peculiar way of the world. In *Utt.* III. 26 Vāsantī is too much overcome with passion to finish her speech in the strain in which she had begun, and finishes it in a different, though very appropriate manner, so as to produce a still greater effect. In *Utt.* VII. 40 a similar close of Rāma's speech heightens the dramatic effect. In *Māl.* IX. 54 Makaranda fails to explain the disappearance of his friend; but then all of a sudden comes to realize that it might be due to the magical powers of Saudāminī.[2]

Another feature of his style is the singular way of indicating the depth of a certain feeling by describing it as incomprehensible and undefinable. Instances are *Utt.* I. 35; III. 11, 39; *Māl.* I. 21, 33.

Another beautiful trait is that very often the sound imitates the sense. He employs letters which well fit in with the idea intended to be expressed, thus enhancing its effect. Instances are *Mv.* I. 34, 35, 45 b; II.16 cd, 17c; III. 32, 48; V. 19, 29; *Utt.* II. 30; V. 5, 6, 9; and *Māl.* V. 19; VI. 7, 8; VIII. 9; IX. 9.

Again, what lends an indescribable charm to his style is his fondness for the use of proverbial expressions, which are the result of his vast experience and close observation. As illustrations we might mention *Mv.*, p. 6, l. 6; I. 12; I. 23 cd; I. 30 c; I. 33 b; p. 20, l. 9; II. 4 d; II. 32 d; p. 59, l. 12; p. 61, l. 9; III. 3 d; III. 9 a b; p. 70, l. 1; III. 34 a; III. 35; p. 88, l. 10; IV. 23; p. 99, l. 4; IV. 27 cd; IV. 33 c d; p. 117, l. 11; p. 139, l. 8; V. 43 cd; p. 145, l. 15; V. 59; p. 153, l. 12; p. 178, l. 8; p. 208, l. 6; *Māl.* I. 8 d; I. 17; I. 26 c d; I. 26/27 (*snehaś ca*, &c.); I. 27; I. 35/36 (*na khalu*, &c.); II. (*paccakkha-sokkha-dāiṇo*, &c.); II. 2/3 (*itaretarānurāgo*,

[1] Vide *Māl.* I. 10.

[2] Cf. also *Māl.* I 20; *Mv.* VI. 6, 38.

&c., and *yasyām manaś*, &c.); II. 7 b; II. 7/8 (*prabhavati prāyaḥ*, &c.); II. 11/12 (*kuto vā*, &c.); III. 11; IV. 4/5 (*vāk-pratiṣṭhitāni*, &c.); *IV. 24/25* (*ṇa hu so*, &c.); VI. 18; VII. 0/1 (*kusuma-sadharmāṇo*, &c., and *ṇikkampa-dāruṇāsu*, &c.); VIII. 14 cd; X. 23/24 (*jayanti*, &c.); IX. 51 cd; *Utt.* I. 8, 10, 13 cd, 14 cd, 41 ab; II. 2, 4, 7, 11 d, 19; III. 29; IV. 11 d, 12 d, 17 a, 18; V. 17, 19 d, 20 cd, 30, 31; VI. 5, 14, 30 b, 32 cd.

His vocabulary. Bhavabhūti's vocabulary is very extensive. I cannot help thinking that, like the present day orthodox method of instruction, he must have committed to memory at least a couple of dictionaries. He exhausts nearly all the synonyms of the words *asthi, senā, rudhira, dhanus, śarīra, iṣu, nikara,* and *parvata,* as mentioned in the *Amarakośa.*[1] Some of his peculiar and partly favourite words are *pārāyaṇa, prāgbhāra, ḍambara, garbha-rūpa, jhampā, tūvara, prāṅ-maṇḍala, paridhīraṇā, khuralī, nābhijananī, viṭaṅka* in *Mv.*;[2] *pāriplava,* I. 31/32; IV. 3; *atathābhāva,* I. 34; *malīmasa,* I. 35; *raṇaraṇaka,* I. 44; *aidamparya,* II. 7; *utkalikā,* III. 10; *ḍāmara,* III. 15/16; *ralli* (Prakrit), III. 15/16; *gallūraṇa* (Prakrit), III. 15/16; *pūrṇapātra,* IV. 1; *saṃrāviṇa,* V. 11; *śevadhi,* VI. 18; *laḍaha* (Prakrit), VII. 0/1 in *Māl.*; *raṇaraṇaka,* I. 38/39, (also Prakrit) *raṇaraṇaa,* I. 30/31; *vañjula,* II. 23; *kiñjalka,* III. 2; *kākalī,* III. 16/17; *bhbhīṣikā,* IV. 28; *kaḍāra,* VI. 2/3 in *Utt.* Some of his favourite words in *Mv.* are *vyatikara, anurudh, pariṇam, prākṛta* (also *aprākṛta*) and *vidhi.* Then again he shows the greatest tendency to use onomatopoetic words, many of which he has himself coined. Thus in *Mv.* we find: *udbudbuda, ṭaṅkāra, kuṭṭāka, khaṇatkhaṇīkṛta, ucculup, ṭātkāra*;[3] in *Māl.*: *raṇaraṇāyamāna,* I. 28/29; *raṇaraṇatkāra,* I. 28/29; *tharatharāyanta* (Prakrit), III. 12/13; *Katakaṭāanta* (Prakrit), III. 15/16; *ghaṇātkara,* V. 34; *jhaṇajhaṇakkāriṇīo* (Prakrit), VI. 4/5; *dhamadhamāanta* (Prakrit) VII. 1/2; *gadgada,* IX. 3/4; and in *Utt.*: *maḍamaḍāia* (Prakrit), IV. 1/2; *raṇatkāra,* V. 26; *jhañjhaṇat,* VI. 2; *jhaṇajhaṇāyita,* V. 5; *raṇatkaraṇa,* VI. 1; *barbarita,* VI. 4; *guluguläyamāna,* VI. 5/6; *gadgada,* II. 30; *dumadumāyita,* VI. 2. Then again I have noticed two incongruous cases in the employment of patronymic words, viz., *maitrāvaruṇa* and *maitrāvaruṇi, vaikartana* and *vaikartani.*

Coming now to his employment of Figures of Speech we may mention:[4]

[1] It would be very interesting to find out from the words he uses the Lexicons he is likely to have known. Research in this department may lead to some useful results.

[2] For references see 'Index of Sanskrit words'. The first three words recur in the other two plays also.

[3] For references see 'Index of Sanskrit words'.

[4] In the case of the figures which do not occur very frequently I have mentioned only the important instances. The list given is not *very* exhaustive.

1. *Upamā* or Simile: in *Mv.* I. 62; II. 24, 31; III. 15, 21, 39, 40; IV. 23; V. 21, 44; VI. 8, 44, 52, 53; VII. 34; in *Māl.* I. 42; II. 1, 8; III. 4, 10, 16; V. 28; VI. 6, 20; VIII. 8; IX. 50; X. 3, 4, 12, 15; in *Utt.* I. 29, 45, 49; III. 5, 7, 23, 36, 42, 47; IV. 2, 21; V. 8; VI. 24, 29. A glance at the above passages would suffice to show his inferiority in the employment of this figure to Kālidāsa who, according to the opinion of the best critics, surpasses all in its use.[1] Still a comparison of the similes employed by the two dramatists may be of some psychological value.

I wish to emphasize here a peculiar characteristic of Bhavabhūti's similes, viz. his extreme fondness for likening concrete objects to abstract ideas (and at times of living beings to inanimate things)—a quality in which he excels Kālidāsa. Examples are: in *Mv.* I. 10, 22, 62; II. 15, 23, 25, 41; V. 20 ab, 38; VI. 44 c.; VII. 21, 33 b;[2] in *Māl.* IX. 9; in *Utt.* I. 18; III. 4, 14, 25; V. 16; VI. 9, 10, 19, 22.

2. *Rūpaka* or Metaphor: in *Mv.* V. 45; VII. 2; in *Māl.* II. 10; X. 2; in *Utt.* I. 38; III. 28; IV. 4, 29.

3. *Utprekṣā* or Poetical Fancy: in *Mv.* I. 12; V. 12 cd, 22, 26, 44 d; in *Māl.* I. 32; II. 11; III. 16; V. 10; VI. 5, 12; IX. 1; in *Utt.* I. 48; III. 13, 39.

4. *Anuprāsa* or Alliteration: in *Mv.* I. 29; II. 31, 33 ab, 38 b; 46 cd; III. 28 b, 29 b, 31 d, 32 d; IV. 53 d; V. 53 b; VII. 33 c; in *Māl.* V. 30; IX. 16, 43; X. 18; in *Utt.* II. 9; V. 5, 9.

5. *Śleṣa* or Pun: in *Mv.* I. 50 a (on *viśvāmitra*); V. 47 (on *rāma*); p. 41, l. 1 (on *skandha*); p. 41, l. 2 (on *kulya*); p. 46, l. 4 (on *vaṃśa*); IV. 23 (on *doṣa* and *śastra*); p. 204, l. 12 (on *rajaḥ*); in *Māl.* I have also noticed a few equivocal statements, thus: *mahābhāga suśliṣṭa-guṇatayā*, &c., I. 35/36; *prabhavati nijasya*, &c. II. 0/1, 2/3.

6. *Arthāntaranyāsa* or Corroboration: in *Māl.* X. 13; in *Utt.* IV. 11; VI. 12, 30.

7. *Nidarśanā* or Illustration: in *Māl.* IX. 51 cd; in *Utt.* I. 14; V. 29.

8. *Dṛṣṭānta* or Exemplification: in *Māl.* I. 27; IX. 39; in *Utt.* V. 20.

9. *Virodhābhāsa* or Contradiction: in *Mv.* IV. 20, 24; in *Māl.* I. 11 VIII. 7/8 (*phuridam me vāmam*, &c.).

10. *Prativastūpama*: in *Mv.* IV. 27 c d; in *Utt.* I. 13.

11. *Atiśayokti* or Hyperbole: in *Māl.* I. 39.

12. *Ākṣepa*: in *Mv.* VI. 9.

13. *Svabhāvokti*: in *Utt.* IV. 26.

d. His verbal forms. As might be expected from a great poet, Bhavabhūti closely follows the rules of grammar; though a few gram-

[1] Cf. *upamā kālidāsasya bhāraver artha-gauravam | daṇḍinaḥ padalālityam māghe santi trayo guṇāḥ.*

[2] Cf. also II. 34, 39 d, 40 a; IV. 17 a.

matical peculiarities are to be found here and there. Thus in *Mv.* alone I have marked two cases of the Present Tense being used in an Optative sense: *dadāti* for *dadātu* in IV. 10; and *carāmaḥ* for *carema* in IV. 45. The opposite use of the Optative for the Present is *vrajatu* on p. 131, l. 8. On p. 51, l. 10, the past sense in *āsit* has a peculiar significance.[1] On p. 13, l. 9, *paśyati* possesses a Desiderative sense. On p. 129, l. 12, *bhavāvaḥ* is used as synonymous with *gacchāvaḥ.* Two examples of the use of the Parasmaipada for the Ātmanepada are *vijayeyam* in III. 45 and *nivarteyam* in VI. 22. The form *jīvātave* in *Utt.* II. 10 is a Vedic Infinitive.

e. His metres. As will be evident from Appendix D (B), Bhavabhūti employs twenty different metres in the composition of the 390 verses of *Mv.* His most favourite metre is the *Anuṣṭubh* or *Śloka,* in which one-third of the total number of verses have been written. It might be that this form of metre, being the least fixed as regards the quantity of its syllables and hence the easiest, commended itself to him. He has, further, taken liberties with this metre and is guilty of not conforming to the definition in the following cases:[2]—I. 14 a, 21 a, 29 a, 36 a, 38 c, 47 a, 52 c; III. 2 a c, 18 a b, 39 a; IV. 16 a, 34 a, 39 a, 40 a, 44 a, 49 a, 51 a, 55 c; V. 13 c; VI. 2 a, 13 c, 18 a c, 50 c; VII. 4 a, 7 c, 15 c, 19 c, 22 a c, 28 c, 35 a.

Śārdūla-vikrīḍita and *Vasantatilakā* follow next in order of frequency, the former claiming one-fifth and the latter one-tenth of the total number of verses. *Śikhariṇī* and *Sragdharā* come next and are followed by *Mandākrāntā* and *Upajāti.* *Vaṃśastha, Mālyabhārā, Gīti* and *Upendravajrā* are the least frequent, having only a single verse devoted to each.

Besides the irregularity in the composition of the *Śloka,* there is one verse which violates the general rules of Metrics, inasmuch as one single word is to be cut up into two halves, the first going with the preceding and the second with the following foot. The case in question is that of the word *vidrāvita* in *Mv.* VI. 27, where we have to read *vidrā* with the third and *vita* with the fourth foot.

I would here like to add that in none of his works do we come across even a *single* Prakrit verse (for which Rājaśekhara is so renowned); and that, in the second place, it is to him that we owe a verse (*Māl.* V. 23) in the *Daṇḍaka* metre with fifty-four syllables in a foot.

There are two characteristics which distinguish some of his verses. They are: (1) that parts of the same stanza are uttered by different speakers; thus in *Mv.* I. 53, 60; II. 50; in *Māl.* I. 36; X. 8; in *Utt.* I. 33;

[1] Vide note on the word.

[2] This metre is defined as: *śloke ṣaṣṭhaṃ guru jñeyaṃ sarvatra laghu pañcamam | dvi-catuṣ-pādayor hrasvaṃ saptamaṃ dīrgham anyayoḥ.*

IV. 24; VII. 4; and (2) that stanzas are broken up by the interposition of prose passages; e.g. in *Mv.* I. 53; II. 50; IV. 41; VI. 6, 7, 38, 45; in *Māl.* III. 18; V. 25; in *Utt.* III. 6, 20, 40; IV. 24.

f. His knowledge of Prakrits. In his *Mv.* Bhavabhūti uses Prakrit very sparingly; so much so that Acts III and V, and the second half of Act VI are quite free from Prakrit. In Act IV it appears in the Interlude, and in two speeches of Śūrpaṇakhā and Sītā; and in Act I there are a few short Prakrit passages. The language is very simple and except in a couple of speeches in the whole of the drama the author shows no inclination to use long compounds. The same remark applies to the *Utt.*, where Acts II, V, and VI (excepting the Interlude) contain no Prakrit passages. It is, however, quite different with his *Māl.* in which Prakrit appears in nine out of the ten Acts (Act IX having none); while in Acts III and VII we come across long speeches consisting of big compounds, which sometimes run to at least two lines.

It would not be out of place to mention here the important Prakrit peculiarities which I have noticed in *Mv.*

a. The author confuses the two Prakrits Śaurasenī and Māhārāṣṭrī; so that in the case of certain words we find Prakrit doublets, the Śaurasenī having been used in some places, and the Māhārāṣṭrī making its appearance in others; thus, e.g., we find *vaṭṭadi* on p. 38, l. 2, and *vaṭṭai* on p. 47, l. 5; *dīsadi* on p. 200, l. 14, and *dīsai* on p. 195, l. 2; p. 202, l. 3; *adha* on p. 93, l. 3, and *aha* on p. 88, l. 3; *jaṇa* on p. 189, l. 1; p. 209, l. 12, and *aṇa* on p. 187, l. 5.

In one instance I have noticed the Māgadhī form *kumāla*[1] appearing by the side of the Śaurasenī *kumāra*. The Ardhamāgadhī *va* side by side with the Śaurasenī *via* is more common.

Besides these Prakrit doublets, we find him using in some cases the Māhārāṣṭrī form *only* in place of the Śaurasenī. Examples are *veaṇā* for *vedaṇā*, p. 38, l. 3; *pasaria* for *pasarida*, p. 47, l. 7; *sajjai* for *sajjadi*, p. 15, l. 10; *bharia* for *bharida*, p. 56, l. 3; *ohasai* for *ohasadi*, p. 56, l. 4; *visaṃvadai* for *visaṃvadadi*, p. 86, l. 9; *āvesia* for *āvesida*, p. 107, l. 7. It is worthy of note that in all these cases *d* has been dropped. We also find the Māhārāṣṭrī forms *diaha*, p. 158, l. 6; and *kaham*.

b. Again, he uses the double Śaurasenī forms, as we found in *mahāṇubhāva* and *mahāṇuhāva*; *abhioo* and *ahioa*; *vibhīsaṇa* and *vihīsaṇa*; *pakkha* and *vakkha*; *jevva* and *evva*.

c. In declension he uses the locative termination *mmi* side by side with the very common ending *e*; thus we have *ṇikhilammi*, p. 157, l. 7; *jalammi*,

[1] See 'Index of Prakrit Words' for references.

p. 165, l. 9; *dinammi*, p. 200, l. 13. In the pronominal declension the double genitive forms *me* and *maha* are used.

d. The three forms *valād eva*, p. 50, l. 6; *ṇāme tti*, p. 87, l. 4, and *patthide ti*, p. 160, l. 4, deserve consideration.[1]

e. The word *api always* appears as *vi*, even after an *anusvāra*, where the correct form would be *pi*.[2]

f. Among uncommon words may be mentioned *ohīramaṇa*, *nivvaḍida*, *visaṭṭa*, *kandoṭṭa*, *uvvattida*, *uvvella*, *pamhusida*, *pamhalida*.

g. It is remarkable that none of his three works contains even a single Prakrit stanza.

12. Bhavabhūti and Kālidāsa.

According to a general tradition of the Pandits the two dramatists were contemporaries; and an anecdote[3] is related about Bhavabhūti having taken his *Utt.* for his opinion to Kālidāsa, who being occupied at the moment with the game of chess, asked him to read it out. When Bhavabhūti had finished and asked him what he thought of the play, Kālidāsa expressed his high appreciation of it; but pointed out that in the verse *avidita-gata-yāmā rātrir evaṃ vyaraṃsīt* (I. 27) the reading *evam* should better be *eva*.

Though, as we now know, there is no historical basis for this story, the two dramatists being separated from each other by a long span of time, yet it may be interpreted to mean that Bhavabhūti was an admirer of Kālidāsa, whose works he might have often read and whom he imitates in a couple of places. Thus when Kāmandakī speaks of the love of Śakuntalā for Duṣyanta, of Urvaśī for Purūruvas, in *Māl.* II. 7/8, or of the story of Śakuntalā in *Māl.* III. 3, Bhavabhūti might have been thinking of Kālidāsa's dramas *Abhijñāna-śakuntalā* and *Vikramorvaśī*. In *Māl.*, Act IX, Mādhava's idea of employing the cloud as a messenger and his address to the cloud in IX. 25, 26 (which remind us of *Megh.* I. 9, 10) is most probably borrowed from Kālidāsa's *Meghadūta.* Again, in the same Act (verses 29–34), Mādhava's address to the different forest animals puts us in mind of the similar action of the love-lorn Purūruvas in *Vikramorvaśī*, Act IV.

Besides, I have been able to find out a few identities or at least similarities of expression in the works of the two poets. For instance, *gaurī-guroḥ pāvanāḥ* (*Mv.* VII. 27) is found in *Śak.* VI. 17 b; *iṣṭair*

[1] I have emended the last two. Vide notes.

[2] I have made the necessary emendations.

[3] I am indebted to Bhandarkar for this story, which he gives in the Preface, p. x, to his edition of *Māl.*

yujyethām, *Mv.* VII. 35/36, recurs as *iṣṭena yujyasva* in *Śak.* V. 13/14; *jam amhe cintemo tam tumhāṇaṃ hodu*, *Mv.* VII. 35/36, is similar to *yad icchāmi te tad astu* in *Śak.* IV. 19/20; *vīraprasavinī bhava*, *Mv.* VII. 35/36, occurs in *Śak.* IV. 4/5.[1] *Utt.* V. 20 resembles *Śak.* VII. 13; and *Māl.* II. 11 d reminds one of *Ragh.* XI. 93.

13. Bhavabhūti's Self-Repetitions.

Anundoram Borooah has already drawn attention to the fact that Bhavabhūti repeats himself.[2] These repetitions are not only to be found in verses, but also in prose portions. In verses the repetitions sometimes extend over a whole stanza, and sometimes over two feet or only one. I append below a most exhaustive list.

a. Repetitions of verses or portions of verses.

Māl.	*Utt.*	*Mv.*
I. 9 c d	—	I. 5 c d
I. 25 a	I. 24 c	—
I. 27	VI. 12	—
I. 31 a	I. 24 a	—
IV. 7	IV. 15	—
IV. 8 c	III. 28 a	—
V. 9 a b	—	II. 45 a b
V. 19 a	II. 29 a	—
V. 32 c d	—	II. 31 c d
VI. 8 a b	I. 36 a b	—
VIII. 3	I. 34	—
VIII. 9 a	—	I. 34 a
IX. 3 b	—	V. 54 b
IX. 6	II. 21	V. 41
IX. 9 c d	I. 18 c d	—
IX. 12	III. 31	—
IX. 14	I. 31	—
IX. 20	III. 38	—
IX. 20 a	—	I. 40 a
IX. 24 a	—	V. 40 c
IX. 24 a b	II. 20 c d	—
IX. 24 c d	—	V. 42 c d

[1] It is, however, likely that these were the usual expressions for the invocation of blessings; hence their recurrence in the works of both.

[2] *Bhavabhūti and his place in Sanskrit Literature*, p. 4. His list, however, is very meagre.

Māl.	*Utt.*	*Mv.*
IX. 24 d	I. 33 b	V. 42 d
IX. 29 d	VI. 35 d	—
IX. 34	III. 16	—
IX. 51 c d	I. 14 c d	—
IX. 54 a X. 8 a	V. 13 a	—
IX. 54 = X. 8	—	—
X. 2	IV. 4	—
X. 13 c d	VII. 4 c d	—
—	I. 8	IV. 33
—	I. 13 c d	IV. 27 c d
—	I. 15; VI. 15	I. 42
—	I. 16 c d	I. 19 c d; II. 42 c d
— — — —	I. 17 a I. 51 a VI. 42 a VII. 15 c	I. 57 a
—	I. 17	I. 57
—	I. 22	IV. 52
—	I. 32 d	IV. 13 d
—	I. 42 c	III. 4 d
— —	I. 51 a b = VI. 42 a b	—
—	II. 15	V. 13
—	II. 19 = VI. 5	—
—	II. 20	V. 40
I. 37 a	III. 26 b	V. 40
V. 62 d	III. 26 d	—
—	III. 30 c	V. 28 b
I. 5 d	III. 48 d	—
—	IV. 9 c d	I. 14 c d
—	IV. 20	I. 18
—	IV. 29	III. 29
—	V. 33 c	II. 40 a
—	VI. 9	II. 41
—	VI. 21 a b	II. 46 a b
—	VI. 22 b	II. 41 d
V. 30 d	VI. 38 c	—
I. 19/20	VII. 1 d	II. 42 b; IV. 19/20

b. Repetitions of prose passages or short phrases.

Māl.	*Utt.*	*Mv.*
I. 5/8 *bhagavataḥ ... samarpitavān*	I. 1/2 *adya ... putraḥ*	I. 1/5 *bhagavataḥ ... kurvantu*
I. 25/26 *amṛta-vartir iva cakṣuṣoḥ*	—	I. 28/29
I. 26/27 *snehaś ca ... etat*	VI. 11/12	—
IV. 1/2 *jānādi ... mantedum*	—	II. 36/37
IV. 1/2 *hiaa-bhari-uvvamanta*	—	II. 33/34
V. 11 c *kilakila-kolahala*	—	VI. 29/30
V. 14 a *Cakram-akrama*	—	VI. 29/30
VI. 7/8 *samagga ... mangalam*	—	VI. 40/41
VI. 9/10 *iyam ... abhyudayanam*	VII. 20/21	—
VI. 15/16 *tat kim iti ... bhagavatya*	—	II. 44/45
VI. 16/17 *aho ... prasangaḥ*	—	I. 55/56
VIII. 8/9 *sakkheva ... danda*	—	II. 22/23
—	I. 4/5 *sva-jāti-samayena*	III. 44; V. 5/52
—	I. 17/18 *godāna maṅgala*	I. 58/59
—	I. 25/26 *ayam avirala ... nāmā*	V. 15/16
—	I. 30/31 *manvantara-purāṇa*	V. 4/5
—	I. 30/31 *hā tāta ... sambhavaḥ*	V. 23/24
—	I. 30/31 *ayam asau ... bhāgaḥ*	V. 26/27
—	I. 30/31 *śramaṇī ... tāpasī*	V. 27 a b
—	I. 42/43 *hā mahāraṇya :.. sakhī* = III. 9/10; VII. 2/3	V. 30/31
V. 30	I. 46/47 *jīrṇāraṇyam ... saṃsāraḥ*	—
—	II. 3/4 *brahma-pārāyaṇa* = IV. 9	I. 17

Māl.	*Utt.*	*Mv.*
—	II. 7/8 *divyāstra-sampradāya*	I. 47 c
—	II. 15/16 *unmatta ... abhivartate*	V. 26/27
—	II. 19/20 *ati-sambhrānta . . . yūthāni*	V. 26/27
—	II. 26 *vraṇo rūḍha-granthi*	I. 34
—	III. 14/15 *hṛdaya ... udghātāḥ*	V. 24/25
IX. 33/34	III. 15/16 *kāntā ... vatsena*	—
—	III. 38/39 *katham adya ... ucch-vasiti* = VII. 18/19	IV. 55/56
—	IV. 20/21 *bhidyeta ... vṛttam*	IV. 1/2
—	IV. 21/22 *śirasā ... paryāyaḥ*	IV. 24/25
—	IV. 22/23 *na kenacit ... ākrami-tavyā*	I. 12/13
—	V. 8/9 *satyam ... khalv asi*	II. 30/31
—	V. 10/11 *prasanna-karkaśā*	I. 2
—	V. 34/35 *ati hi ... pragalbhase*	II. 48/49
—	V. 34/35 *mayy eva ... saṃvṛttaḥ*	II. 46/47
—	VI. 0/1 *udbhrānta-devāsurāṇi*	V. 30/31
—	VI. 5/6 *megha-medurita*	V. 15/16
—	VI. 14/15 *sa-rahasya ... jṛmbhaka*	I. 41/42
—	VI. 15/16 *prakṛṣṭa ... mahimā*	IV. 13/14
—	VII. 2/3 *asaṃvijñāta . . . niban-dhana*	II. 33/34
—	VII. 6/7 *āpāta ... saṃvegaḥ*	IV. 52/53

14. Bhavabhūti's Quotations from other Works.

In his works we come across a few quotations which may serve as landmarks to fix the *terminus a quo* of the period in which he flourished.

In *Utt.* VI. 30/31 Bhavabhūti refers to the Bālakāṇḍa of *Rām.*, and quotes two verses (VI. 31, 32) from the epic (I. 27, 26–28). Further, *Utt.* VI. 36 is a quotation from *Rām.* II. 95, 5–6. *Utt.* II. 5 appears in *Rām.* I. 2, 15. These quotations are mentioned in Weber's article *On the Rāmāyaṇa,* the English translation of which by D. C. Boyd appeared in the *Indian Antiquary,* 1872. On a closer study, however, of Bhavabhūti's works I have been able to trace two more passages to the *Rāmāyaṇa.* They are *Mv.* V. 24, which is found in *Rām.* III. 67, 15 (v. l. *anveṣasi* for *vicinoṣi* of *Mv.*), and V. 34 a, which is nearly a repetition of *Rām.* IV. 4, 15. These quotations in Bhavabhūti furnish a most valuable guarantee that the

Rāmāyaṇa, taken as a whole, existed in his time in essentially the same form as that in which we at present possess it.

Aṅgiras's view as to reciprocal love being an essential condition for a happy married life is quoted by him in *Māl.* II. 2/3. The passage does not occur in the *Aṅgiras-smṛti* known to us; but is found in *Āpas. Gr.* I. 3, 20, where it is mentioned as the view of 'some'. In *Mitākṣarā* I. 3 Vijñāneśvara quotes it as from Āpastamba; but he ought to have stated that it was the view, not of Āpastamba, but of some other Ṛṣi reported by Āpastamba. The Ṛṣi whose view he quotes is Aṅgiras according to Bhavabhūti.

Bhavabhūti's quotation from the *Kāma-sūtra* in his *Māl.* VII. 0/1 I have already mentioned in my paragraph on 'Bhavabhūti's Life and Ancestry'.

'*laghv api vyasana-padam abhiyuktasya kṛcchra-sādhyam bhavati*', *Mv.* IV. 7/8, is a quotation from Kauṭilya's *Artha-śāstra*, VII. 5 (p. 273).[1]

samāṃso madhuparkaḥ, *Utt.* IV. 1/2, is undoubtedly a quotation from one of the Gṛhya-sūtras. *Mv.* V. 59 appears likewise to be a quotation. Neither of these have I been able to trace.

15. Mention of and Quotations from Bhavabhūti in other Works.[2]

Mentioned in (1) Kalhaṇa's *Rāja-taraṅgiṇī*, IV. 144;[3] (2) Rājaśekhara's *Bālarāmāyaṇa*, I. 16; (3) Ballāla's *Bhojaprabandha*,[4] p. 96, '*vārāṇasī-nagarāt ko'pi bhavabhūti-nāmā kavir dvāri vartate*'; (4) Vākpatirāja's *Gaüdavaho*, 799; (5) *Āryāsaptaśatī*, 36;[5] (6) *Kavīndra-Karṇābharaṇa* of Viśveśvara-paṇḍita (Kāvyamālā Series, Part VIII, No. 2, Bombay, 1891), where the following verse, as an instance of *dviḥ-samasta-dvir-vyasta-jātiḥ* is given: *kīdṛk tanur varatanor bhavabhūtir āha*, &c.; the answer being Mālatīmādhava.

Quoted in (1) Ujjvaladatta's commentary on the *Uṇādisūtras*:[6] commentary on Sūtra I. 108, *Māl.* VI. 10 a b; and on Sūtra IV. 18, *Māl.* V. 4 d; (2) Rāyamukuṭa's commentary on the *Amarakośa*: commentary on I. 75, *Māl.* V. 4 c; (3) Kṣīrasvāmin's commentary on the *Amarakośa*, *Utt.* II. 21 (= *Māl.* IX. 6 = *Mv.* V. 41); see Prof. Aufrecht's paper on *Commentare zum*

[1] I have spoken above of his thorough knowledge of *Nīti*. It would be worth while to examine in detail his indebtedness to Kauṭilya's work.

[2] I wish to point out that *Bāl.* and *Anar.* possess not only similarities of ideas with *Mv.*, but also show identities of language.

[3] Edited by M. A. Stein. Bombay, 1892.

[4] Edited by Th. Pavie. Callet, 1855.

[5] Edited by Jīvānanda. See his *Kāvyasaṅgraha*. Calcutta, 1888.

[6] B Th. Aufrecht. Bonn, 1859.

Amarakoṣa in *Z.D.M.G.*, 1874; (4) the *Mahānāṭaka* of Hanuman: No. 46 = *Mv.* I. 18 (= *Utt.* IV. 20), No. 52 = *Mv.* II. 48, No. 69 = *Mv.* II. 36.

a. In Anthologies:

5. *Subhāṣitāvalī*:[1] No. 81 = *Māl.* I. 2; No. 1297 = *Māl.* I. 31.

6. *Śārṅgadhara-paddhati*:[2] 145, 2 (No. 4076) = *Māl.* V. 18; 145, 1 (No. 4075) = *Māl.* V. 16; 134, 27 (No. 3850) = *Māl.* IV. 10; 4, 13 (No. 99) = *Māl.* I. 4; 106, 9 (No. 3453) = *Māl.* IX. 42; 12, 7 (No. 215) = *Utt.* II. 7; 26, 2 (No. 414) = *Utt.* II. 4; 4, 5 (No. 91) = *Māl.* I. 2.

7. *Kavīndravacanasamuccaya*:[3] 105 = *Māl.* IX. 15; 106 = *Māl.* IX. 24; 107 = *Māl.* IX. 16; 108 = *Māl.* IX. 17; 167 = *Māl.* V. 30; 230 = *Māl.* I. 31; 231 = *Māl.* I. 32; 232 = *Māl.* I. 34; 233 = *Māl.* I. 33; 322 = *Utt.* I. 27; 423 = *Māl.* II. 1; 429 = *Māl.* II. 3; 465 = *Māl.* I. 20; 466 = *Māl.* I. 38; 467 = *Māl.* I. 41; 468 = *Māl.* IX. 12; 476 = *Māl.* V. 10.

b. In Alaṅkāra works:[4]

8. *Daśarūpa*:[5] I. 41 = *Utt.* V. 34; I. 42 = *Utt.* VI. 11; I. 55 = *Utt.* II. 0/1; II. 6 = *Utt.* I. 39; II. 10 = *Utt.* VI. 19; III. 15 = *Utt.* III. 26; III. 16 = *Utt.* I. 38; IV. 11 = *Utt.* I. 24; IV. 24 = *Utt.* I. 35; IV. 45 = *Utt.* I. 26; IV. 54 = *Utt.* III. 37; IV. 63 = *Utt.* I. 27, 35; I. 26 = *Māl.* I. 32, 22; II. 3 = *Māl.* II. 10; II. 27 = *Māl.* III. 11; II. 34 = *Māl.* II. 2; II. 35 = *Māl.* I. 29; II. 47 = *Māl.* I. 20; IV. 18 = *Māl.* V. 9/10, 10; IV. 32 = *Māl.* V. 9/10, 18; IV. 45 = *Māl.* I. 39, 18, 30, 32; IV. 67 = *Māl.* V. 16; I. 32 = *Mv.* III. 5; I. 55 = *Mv.* IV. 0/1, 1, II. end; II. 1 = *Mv.* IV. 21, II. 37, I. 53, II. 36, IV. 45, III. 8; II. 10 = *Mv.* I. 53; II. 12 = *Mv.* III. 8; IV. 17 = *Mv.* III. 8; II. 5 = *Mv.* II. 10, 16 a, IV. 22 a; II. 53 = *Mv.* IV. 22 a; II. 10 = *Mv.* I. 37; II. 50 = *Mv.* II. 33/34, 34; II. 50 = *Mv.* V. 49; II. 51 = *Mv.* II. 38, 38/39; IV. 10 = *Mv.* II. 1; IV. 14 = *Mv.* II. 48; IV. 16 = *Mv.* II. 9; IV. 18 = *Mv.* II. 10, 27; IV. 19 = *Mv.* I. 39; IV. 26 = *Mv.* I. 55; IV. 29 = *Mv.* I. 40; IV. 67 = *Mv.* I. 35; IV. 68 = *Mv.* III. 44.

9. *Sāhityadarpaṇa*:[5] 91 = *Utt.* VI. 19; 135 = *Māl.* II. 2; 137 = *Māl.* I. 29; 176 = *Māl.* V. 31; 184 = *Mv.* III. 8; 200 = *Utt.* III. 5; 214 = *Māl.* V. 7; 234 = *Mv.* II. 36 c; 236 = *Māl.* V. 16; 237 = *Mv.* I. 54; 266 = *Mv.* II. 10; 310 = *Mv.* IV. 0/1; 312 = *Mv.* II. end, III. beginning; 364 = *Mv.* III. 5; 385 = *Māl.* IX. 12; 414 = *Māl.* I. 20; 416 = *Mv.* V. 49; 418 = *Mv.* II. 33/34 (*bis*); 422 = *Mv.* IV. 22 a; 483 = *Māl.* IV. 9 d.

[1] Edited by Peterson. Bombay, 1886.

[2] Edited by Peterson. Bombay, 1888.

[3] Edited by F. W. Thomas. Calcutta, 1912.

[4] In *Kāvyādarśa*, *Vāgbhaṭālaṅkāra*, *Dhvanyāloka*, *Kuvalayānanda*, *Śṛṅgāratilaka*, *Kavikaṇṭhābharaṇa*, *Sahṛdayalīlā*, *Citramīmāṃsā-khaṇḍana*, and *Kāvyālaṅkāra* no quotations from Bhavabhūti's works can be traced.

[5] The numbers refer to the commentary on these passages.

10. *Sarasvatīkaṇṭhābharaṇa*:[1] I. 75 = *Mv.* I. 55; I. 82 = *Mv.* II. 14; I. 104 = *Māl.* V. 22 c; I. 106 = *Mv.* I. 35; I. 107 = *Māl.* V. 18; I. 138 = *Māl.* V. 30; II. 17 = *Māl.* VI. 10; II. 41 = *Utt.* I. 9; II. 104 = *Māl.* V. 10; IV. 51 = *Māl.* V. 10; II. 157 = *Utt.* I. 1 ab; II. 161 = *Māl.* I. 38; II. 161 = *Mv.* I. 18; *Utt.* IV. 20; II. 161 = *Māl.* V. 28; V. 139 = *Māl.* V. 28; II. 161 = *Māl.* IX. 54; III. 34 = *Māl.* I. 37; III. 41 = *Utt.* II. 27, III. 40; III. 50 = *Mv.* I. 45; V. 139 = *Māl.* I. 32; V. 142 = *Utt.* II. 10; V. 154 = *Utt.* V. 24; V. 155 = *Utt.* V. 34; V. 156 = *Utt.* III. 45; V. 157 = *Māl.* V. 31; V. 159 = *Utt.* III. 5; V. 160 = *Māl.* III. 8; V. 167 = *Utt.* V. 17; *Mv.* I. 31; *Utt.* VI. 26; *Māl.* I. 31; *Utt.* I. 38, I. 9, IV. 19, VI. 18; *Māl.* IX. 5; V. 168 = *Māl.* III. 5; *Mv.* I. 30, I. 21; *Māl.* I. 18, I. 35, IV. 8, I. 28; V. 169 = *Māl.* IX. 9, 33, 12; *Mv.* I. 21; *Māl.* X. 23; *Mv.* III. 24, IV. 11; V. 172 = *Māl.* X. 4, III. 1; *Mv.* I. 34; *Māl.* II. 11; *Mv.* V. 51; *Utt.* I. 39; *Mv.* I. 55; V. 178 = *Mv.* V. 22; *Utt.* VI. 11; V. 187 = *Māl.* V. 18; V. 195 = *Māl.* V. 28; *Mv.* II. 49; *Utt.* I. 23.

11. *Kāvyaprakāśa*:[1] IV. 28 = *Māl.* I. 25; IV. 29 = *Māl.* V. 7, 16; IV. 35 = *Mv.* II. 22; IV. 42 = *Mv.* II. 31/32; *Māl.* I. 18, 33; V. 1 = *Mv.* II. 10; VII. 3 = *Mv.* II. 28; VII. 4 = *Māl.* I. 8, 5; VII. 5 = *Mv.* II. 33, 39; VII. 7 = *Mv.* II. 30; *Māl.* I. 39; VII. 9 = *Mv.* II. 9; VII. 11 = *Mv.* I. 35; *Māl.* V. 1; VIII. 2 = *Māl.* II. 1; X. 25 = *Māl.* I. 33; X. 28 = V. 31.

12. *Rasagaṅgādhara*: p. 382, l. 20 = *Utt.* II. 27.

13. *Kāvyālaṅkāravṛtti*:[1] I. 2, 12 = *Mv.* I. 54; IV. 3, 6 = *Utt.* I. 38.

14. *Alaṅkārasarvasva*:[2] p. 27 = *Māl.* I. 32; p. 122 = *Māl.* I. 33; p. 134 = *Mv.* I. 54; p. 145 = *Māl.* I. 22.

15. *Suvṛtta-tilaka*:[3] Comm. on II. 32 = *Māl.* V. 30.

16. *Aucitya-vicāra-carcā*:[4] Verse 13 = *Utt.* IV. 27, 27/28, 29; Verse 16 = *Utt.* V. 34; Verse 27 = *Utt.* II. 27.

17. *Kāvyānuśāsana*:[5] p. 3, l. 24 = *Māl.* V. 22; p. 25, l. 2 = *Māl.* I. 23; p. 27, l. 29 = *Māl.* I. 39; p. 28, l. 10 = *Mv.* II. 9; p. 31, l. 1 = *Māl.* V. 16; p. 41, l. 11 = *Māl.* I. 31; p. 54, l. 13 = *Māl.* II. 2; p. 56, l. 1 = *Mv.* II. 48; p. 57, l. 3 = *Mv.* I. 35; p. 58, l. 10 = *Māl.* V. 10; p. 58, l. 25 = *Māl.* I. 38.

18. *Kāvyapradīpa*:[6] IV. 5 = *Māl.* I. 25; IV. 6 = *Māl.* V. 7, 16; IV. 13 = *Mv.* II. 22; IV. 20 = *Māl.* I. 18, 33; V. 2 = *Mv.* II. 10; VII. 3 = *Mv.* II. 28; VII. 4 = *Māl.* I. 8; VII. 7 = *Mv.* II. 33, 39, 30; VII. 9 = *Māl.* I. 39; *Mv.* II. 9; VII. 11 = *Mv.* I. 35; *Māl.* V. 1; VIII. 2 = *Māl.* II. 1; X. 25 = *Māl.* I. 33; X. 28 = *Māl.* V. 31.

[1] The numbers refer to the commentary on these passages.

[2] Kāvyamālā Series, No. 35. Bombay, 1893. [3] Ibid., 1886. [4] Ibid., 1886. The references are to the commentary on these verses. [5] Ibid., No. 43. 1894.

[6] Kāvy. Series, No. 24. Bombay, 1891. The references are to the commentary on these passages.

19. *Alaṅkāraśekhara:*[1] II. 3 = *Utt.* I. 9; IX. 5 = *Māl.* I. 5; XX. 12 = *Māl.* V. 7; XX. 15 = *Mv.* I. 55; XX. 24 = *Māl.* V. 16.

20. *Alaṅkārakaustubha:*[2] p. 30 = *Māl.* I. 32; p. 46 = *Māl.* I. 32; p. 118 = *Māl.* III. 15; p. 156 = *Māl.* I. 42; p. 216 = *Māl.* IX. 26; p. 281 = *Māl.* I. 24; p. 289 = *Māl.* I. 27; *Utt.* VI. 12; p. 292 = *Māl.* III. 8; p. 294 = *Māl.* IX. 7; p. 308 = *Utt.* III. 26; p. 323 = *Māl.* III. 9; p. 324 = *Māl.* II. 3; p. 372 = *Māl.* I. 19; p. 373 = II. 8; p. 416 = V. 18.

21. *Padyaracanā:*[3] p. 85 = *Māl.* V. 30.

22. *Citramīmāṃsā:*[4] p. 18 = *Māl.* I. 32.

23. *Rasaratnahāra:*[5] 45 = *Māl.* III. 11; 67 = *Māl.* II. 2; 69 = *Māl.* I. 29; 81 = *Mv.* II. 1, 9; *Utt.* I. 24; *Māl.* V. 9 / 10, 10 a; *Utt.* I. 35; 82 = *Mv.* I. 55 a, 39 / 40, 40; II. 9 a, 27, 10; 83 = *Mv.* III. 8, II. 48, I. 39; 96 = *Mv.* III. 44; 98 = *Māl.* V. 16; *Mv.* I. 35.

16. Bibliography of Bhavabhūti's Plays.[6]

1. MAHĀVĪRACARITA.

Text Editions.

Mahāvīracarita, or the history of Rāma,[6] edited by F. H. Trithen. London, 1848, pp. 4 + 147.

Mahāvīracarita. Edited by T. Tarkavācaspati with occasional glosses. Calcutta, 1857, pp. 2 + 120.

Mahāvīracarita. Edited with notes by J. Vidyāsāgara. Calcutta, 1873, pp. 142.

Mahāvīracarita. Edited by Anundoram Borooah, with a Sanskrit commentary and a Sanskrit-English glossary. Calcutta and London, 1877, pp. 13 + 310.

Mahāvīracarita. Edited with various readings and notes in Sanskrit by S. G. Jyotishi. Poona, 1887, pp. 135 + 29.

Mahāvīracarita, with the commentary of Vīrarāghava. Edited by T. R. Ratnam Aiyar, S. Rangachariar, and K. P. Parab. 1st ed., Bombay, 1892, pp. 260; 2nd ed., 1901, pp. 260.

Mahāvīracarita, a Sanskrit drama, with the commentaries of Lakṣmaṇa Sūri. New ed., Madras, 1904, pp. 270.

Mahāvīracarita, with a full commentary by Jīvānanda. Calcutta, 1906.

Mahāvīracarita. Serampore, 1872.

Mahāvīracarita, with Śrīdhara's commentary and various readings. Poona, 1887.

[1] Kāvy. Series, No. 50. Bombay, 1895. [2] Ibid., No. 66, Bombay, 1898. [3] Ibid., No. 89, Bombay, 1908. [4] Ibid., No. 38, 1893. [5] Ibid., Part VI, No. 8, 1890. The references are to the commentary on these passages.

[6] From Schuyler's 'Bibliography' with my own additions.

Translations.

Mahāvīracarita. The Adventures of the Great Hero Rama. An Indian Drama in seven acts. Translated into English prose from the Sanskrit by John Pickford. London, 1871, pp. 16+172. Reprinted 1892, pp. 20+172.

2. MĀLATĪMĀDHAVA.

Text Editions.

Mālatīmādhava, with a commentary on the Prakrit passages. Calcutta, 1830, pp. 175.

Malatimadhavae fabulae actus primus cum variis lectionibus, edidit C. Lassen. Bonn, 1832, pp. 48.

Mālatīmādhava, with a translation of the Prakrit passages. Edited by K. C. Dutt. Calcutta, 1866, pp. 148.

Mālatīmādhava, with the commentary of Jagaddhara. Edited with notes, critical and explanatory, by R. G. Bhandarkar. Bombay, 1876, pp. 399+76. Bombay Sanskrit Series, no. 15. 2nd ed., 1905.

Mālatīmādhava. Edited with a commentary by J. Vidyasagara. Calcutta, 1876, pp. 185.

Mālatīmādhava, with the commentary of Tripurārisūri, called Bhāvapradīpikā, in Telugu. Madras, 1883, pp. 176+128.

Mālatīmādhava. Saṭika. Part I. Calcutta, 1886, pp. 60.

Mālatīmādhava, with the commentary of Jagaddhara. Edited with an interpretation of the Prakrit passages by Bhuvanacandra Vasāka. Calcutta, 1886, pp. 317.

Mālatīmādhava, with the commentaries of Tripurāri and Jagaddhara. Edited by M. R. Telang. 1st ed., Bombay, 1892, pp. 402; 2nd ed., 1900, pp. 402.

Mālatīmādhava, with Nāmyadeva's commentary. Bangalore, 1883.

Translations.

A. English. *Malati and Madhava, or the Stolen Marriage*, translated by Wilson, vol. 2, pp. 1–123.

B. French. *Madhava et Malati.* Drame traduit du sanscrit et du pracrit par G. Strehly, précédé d'une préface par A. Bergaigne. Paris, 1885, pp. 12+274. Bibl. Orient. Elzévir., no. 42.

C. German. *Malatimadhava, ein indisches Drama von Bhavabhuti.* Zum ersten Male aus dem Original ins Deutsche übersetzt von Ludwig Fritze. Leipzig, 1883, pp. 125.

D. Dutch. *Malati en Madhava.* Een indisch drama vertaald en verkort door P. A. S. van Limburg Brouwer. In Tijdspiegel, 1871, i, 418.

E. Bengali. *Malatee Mudhaba, a comedy of Bhubabhootee.* Translated into Bengalee from the original Sanskrit, by K. P. Sing. Calcutta, 1859.

F. Marathi. *Malatimadhava.* Translated into Marathi by K. S. Rajvade and revised by Chiplonkar. Bombay, 1861, pp. 152.

3. UTTARARĀMACARITA.

Text Editions.

Uttararāmacarita, with a commentary explanatory of the Prakrit passages. Calcutta, 1831, pp. 132.

Uttararāmacarita. Edited, at the request of (and with a preface by) E. B. Cowell, by Premacandra Tarkabagisa. With a short commentary. Calcutta, 1862, pp. 181.

Uttararāmacarita. Edited with commentary by Tarakumara Cakravarti. With a preface by B. P. Majumdar. Calcutta, 1870, pp. 208.

Uttararāmacarita. Edited with Sanskrit notes by Iśvaracandra Vidyāsāgara. 3rd ed. (?), Calcutta, 1876, pp. 15+246.

Uttararāmacarita, with a commentary called Bhāvabodhi by Ramâcandra Budhendra. Madras, 1881. (In Grantha characters.)

Uttararāmacarita, with extracts from two Sanskrit commentaries and notes in English by K. B. Mande. Poona, 1881, pp. 75+17.

Uttararāmacarita. Edited by J. Vidyāsāgara. 1st ed., Calcutta, 1881; 2nd ed., 1889, pp. 268.

Uttararāmacarita. Edited with copious Sanskrit and English notes by S. G. Bhanap. 1st ed., Bombay, 1888, pp. 212; 2nd ed., 1893, pp. 218.

Uttararāmacarita, with Sanskrit commentary by Pandit B. S. Ghate, together with a close English translation and notes by V. S. Patvardhan. Nagpur, 1895, pp. 12+192+47.

Uttararāmacarita, with the commentary of Vīrarāghava. Edited by T. R. Ratnam Aiyar and K. P. Parab. 1st ed., Bombay, 1899, pp. 174; 2nd ed., 1903, pp. 174.

Uttararāmacarita. Sanskrit text with a commentary by Lakṣmaṇa Sūri. Kumbhakonam, 1900, pp. 209.

Uttararāmacarita. Jaipore, 1851.

Uttararāmacarita, with commentary by Tarakumara Cakravarti and a Bengali translation. Calcutta, 1870.

Uttararāmacarita, with the commentary of Ramacandra Budhendra. Madras, 1882.

Uttararāmacarita, with a commentary by Viraraghava. Edited by K. Āchārya. Bangalore, 1891.

Uttararāmacarita, with the commentary of Vīrarāghava. Followed by the Vasantikāpariṇaya. Mysore, 1892.

Translations.

A. English. *Uttararāmacarita.* Translated by Wilson. Vol. I, pp. 275–384.

Uttararāmacarita. A literal translation from the original Sanskrit by H. Mukhopadhyaya. Calcutta, 1871, pp. 84.

Uttararāmacarita. Translated into English by C. H. Tawney. 1st ed., Calcutta, 1871, pp. 81; 2nd ed., 1874, pp. 101.

Uttararāmacarita. An English translation by K. K. Bhattacharya. Calcutta, 1891, pp. 142.

B. French. *Le dénouement de l'histoire de Rama, Outtara Rama Charita, drame de Bhavabhouti,* traduit avec une introduction sur la vie et les œuvres de ce poète par F. Nève. Brussels and Paris, 1880.

C. Hindi. *Uttar Ram Carita,* by L. Sita Rama. Allahabad, 1899, pp. 96. Our Ancient Theatre, no. 2.

D. Tamil. *Kusulava nataka by Binadhitten,* a translation of the *Uttararāmacarita,* Cat. Mack. Coll., p. 218.

17. Literature concerning Bhavabhūti.

Besides the Introductions in the editions of some of his dramas (for which see 'Bibliography of Bhavabhūti's Plays') the following works may be mentioned:

1. *Bhavabhuti and his place in Sanskrit Literature.* By Anundoram Borooah. Calcutta, 1878.
2. *Théâtre Indien.* By Sylvain Lévi. Paris, 1890. (Particularly pp. 211–16, 219–24, 269–72.)
3. *Mālatī-mādhava.* Edited by R. G. Bhandarkar. Bombay, 1905. (Preface, pp. vii–xviii.)
4. *Bhavabhuti in English Garb,* by K. M. Banerjea in *Indian Antiquary* for 1872, pp. 143–7. Bombay.
5. *On the Ramayana,* by A. Weber in *Indian Antiquary* for 1873, pp. 246–9.
6. *Bhavabhuti's quotation from the Ramayana,* by R. G. Bhandarkar in *Indian Antiquary* for 1873, pp. 123–4.
7. *Select Specimens of the Theatre of the Hindus,* by H. H. Wilson. Vol. I, pp. 275–384; Vol. II, pp. 1–123, 323–34. London, 1871.
8. *A Bibliography of the Plays of Bhavabhūti and of Kṛṣṇamiśra,* by M. Schuyler in *J.A.O.S.*, Vol. XXV, 1904.
9. *A Bibliography of the Sanskrit Drama,* by M. Schuyler. New York, 1906.
10. *Subhāṣitāvalī* of Vallabhadeva. Edited by P. Peterson, pp. 77–8. Bombay, 1886.
11. *Ueber die Paddhati von Śārṅgadhara* (pp. 63–4), by Th. Aufrecht in *Z.D.M.G.*, Vol. XXVII.
12. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.* II. Band. Wien, 1888 (p. 332).

13. *Kavīndravacanasamuccaya.* By F. W. Thomas, pp. 60–2. Calcutta, 1912.
14. *Miscellaneous Essays.* By H. T. Colebrooke. Vol. III, pp. 123–34. London, 1873.
15. *India: What can it teach us?* By F. Max Müller, pp. 332–5. London, 1883.
16. *Indiens Literatur und Cultur.* By Leopold von Schroeder, pp. 647–55. Leipzig, 1887.
17. *A History of Sanskrit Literature.* By A. A. Macdonell, pp. 362–5. London, 1900.
18. *Die Literaturen Indiens und Ostasiens.* By Alex. Baumgärtner, pp. 172–87. Freiburg in Breisgau, 1902.
19. *Klein's Geschichte des Dramas.* Bd. III. Leipzig, 1866.
20. *Fourth Report.* By P. Peterson, p. lxxxvi.
21. *Les époques littéraires de l'Inde.* By Félix Nève. Bruxelles-Paris, 1883. (Occasional references in the chapter headed 'Essai sur l'origine et les sources du drame indien'.)
22. *Catalogus Catalogorum.* By Th. Aufrecht. Vol. I, p. 398. Leipzig, 1891.
23. *Gaüdavaho.* Edited by S. P. Paṇḍit. Bombay, 1887. Introduction.
24. *The Indian Theatre.* By E. P. Horwitz. Glasgow and Bombay, 1912 (pp. 127 ff.).

18. Abbreviations used.[1]

AB.	*Mahāvīracarita.* Edited by A. Borooah. Calcutta, 1877.
Abhi.	*Abhidhānacintāmaṇi.* Herausgegeben von Boehtlingk. St. Petersburg, 1847.
Alaṅkārasar.	*Alaṅkārasarvasva.* Kāvyamālā Series. Bombay, 1893.
Amara.	*Amarakoṣa.* With the commentary of Bhanuji Dikshit. Edited with notes by Śivadatta. Bombay, 1889.
Anar.	*Anargharāghava.* With the commentary of Lakṣmaṇa Sūri. Tanjā-nagara, 1900.
Anek.	*Anekārthasaṃgraha.* Edited by Th. Zachariae. Vienna and Bombay, 1893.
Āpas. Dh.	*Āpastambīya-dharma-sūtra.* Edited by G. Bühler. Bombay, 1892.
Āpas. Gr.	*Āpastambīya Gṛhyasūtra.* Edited by Winternitz. Vienna, 1887.
Āśv. Gr.	*The Gṛhya Sūtra of Āśvalāyana.* B. I. Series. Calcutta, 1869.
Bāl.	*Bālarāmāyaṇa.* Edited by Govinda Deva Śāstrī. Benares, 1869.
Bhag.	*Śrīmad-bhagavad-gītā.* A. A. Series. Poona, 1896.
Bhaṭṭ.	*Bhaṭṭikāvya.* Edited by Vināyaka Nārāyana Shāstri Joshi and his son. Bombay, 1900.
Corr.	Corrected or correction.

[1] References to prose portions in the Dramas are made in the verses which precede and follow them. Thus I. $\frac{9}{10}$ (or I. 9/10) means Act I, prose passages between verses 9 and 10.

Daśar. *Daśarūpa.* Edited by Fitzedward Hall. B. I. Series. Calcutta, 1865.

Deśī. *Deśīnāmamālā.* Edited by Pischel and Bühler. Bom. S. Series, 1880.

fr. from.

Gaut. *Gautama Smṛti.* S. B. E. Series. Vol. II, Part I. Oxford, 1879.

Hem. Pr. *Hemacandra's Grammatik der Prakrit-Sprachen.* Herausgegeben von Pischel. Vols. I, II. Halle, 1877, 1880.

Jv. *Mahāvīracarita.* With a full commentary by *Jīvānanda.* Calcutta, 1906.

Kād. *Kādambarī.* Edited by P. Peterson. Bom. S. Series, 1883.

Kām. *Kāmandakīya-nīti-sāra.* Text by Rājendralāla Mitra. B. I. Series. Calcutta, 1884.

Karp. *Karpūra-mañjarī.* Edited by Sten Konow. H. O. Series. Cambridge, Mass., 1901.

Kathās. *Kathāsaritsāgara.* Edited by Durgāprasād and K. P. Parab. Bombay, 1903.

Kāvyā. *Kāvyādarśa.* Edited by Premachandra Tarkabāgīśa. B. I. Series. Calcutta, 1863.

Kāvyāl. *Kāvyālaṁkāra-vṛtti.* Herausgegeben von C. Cappeller. Jena, 1875.

Kāvyānu. *Kāvyānuśāsana.* Edited by Śivadatta and K. P. Parab. Kāvyamālā Series. Bombay, 1894.

Kāvyap. *Kāvyaprakāśa.* With notes by Maheśa Chandra Nyayaratna. Calcutta, 1866.

Kir. *Kirātārjunīya.* Edited by Durgāprasād and K. P. Parab. Bombay, 1902.

Kum. *Kumāra-sambhava.* With the commentary of T. Tarkavācaspati. Calcutta, 1871.

Lalit. *Lalita-vistara.* Herausgegeben von Lefmann. Vols. I and II. Halle, 1908.

Mahā. *Mahābhārata.* Edited by the Learned Pandits attached to the establishment of the Education Committee. Vols. I–IV. Calcutta, 1834–9.

Mahābhāṣya. Edited by F. Kielhorn. In three vols. Bom. S. Series, 1880–5.

Mahānāṭaka. Translated into English from the original Sanskrit by Kālī-Krishna Bahadur. Calcutta, 1840. (Gives continuous numbers which I have quoted in brackets.)

Māl. *Mālatī-mādhava.* Edited by M. R. Telang. Bombay, 1900.

Manu. *Mānava Dharma-śāstra.* Edited by J. Jolly. Tr. O. Series. London, 1887.

Megh. *Meghadūta.* Edited by K. P. Parab. Bombay, 1902.

Mv. *Mahāvīracarita.* Text edited by Todar Mall. Oxford, 1927.

Nāṭya.	*Nāṭya-Śāstra.* Edited by Fitz-Edward Hall. B. I. Series. Calcutta, 1865.
orig.	original or originally.
Pāṇ.	*Pāṇini's Grammatik.* Herausgegeben von Boehtlingk. Leipzig, 1887.
Pār. Gr.	*Pāraskara Gṛhya Sūtra.* Edited by Lādhārāma Śarmā. Bombay, 1946 (*samvat*).
Pick.	*Mahāvīracarita.* Translated into English prose by Pickford. London, 1892.
Prabodh.	*Prabodhacandrodaya.* Edited by Lakṣmaṇa Vāsudeva Paṇaśīkara. Bombay, 1898.
Pras.	*Prasanna-rāghava.* Edited by Govinda Deva Śāstrī. Benares, 1868.
prob.	probable or probably.
Ragh.	*Raghu-vaṃśa.* Edited with notes by S. P. Paṇḍit. Bom. S. Series, 1869–74.
Rām.	*Rāmāyaṇa.* With the commentary of Rāmānuja. Edited by Hema Candra Bhaṭṭācārya. Calcutta, 1799 *śaka.* (References are to the Bombay Recension as published in this text; except when Gorresio's edition, Parigi, 1843–58, is specified.)
Rasa.	*Rasagaṅgādhara.* Edited by Durgāprasad and K. P. Parab. Kāvyamālā Series. Bombay, 1888.
Ratnam Aiyar's text.	*Mahāvīracarita.* Edited by Ratnam Aiyar and K. P. Parab. Bombay, 1901.
rev.	revisor.
Sāh.	*Sāhitya-darpaṇa.* Text revised by E. Roer. Translated into English by J. R. Ballantyne. B. I. Series. Calcutta, 1851.
Śak.	*Abhijñāna-śakuntalā.* Edited by M. R. Kale. Bombay, 1902.
Sāṅkh.	*Sāṅkhya-kārikā.* Edited by Bechanarāma Tripathi. Ben. S. Series, 1883.
Sāṅkh. Sū.	*Sāṅkhya Aphorisms of Kapila.* Translated by J. R. Ballantyne. Tr. O. Series. London, 1885.
Saras.	*Sarasvatī-kaṇṭhābharaṇa.* Edited by A. Borooah. Calcutta, 1883.
Siddhānta-kaumudī.	Edited by K. P. Parab. Bombay, *śaka* 1807.
Śiśu.	*Śiśupālavadha.* Edited by Durgāprasad and Śivadatta. Bombay, 1902.
ŚR.	*Mahāvīracarita.* With *Śrīdhara's* commentary. Poona, *śaka* 1809.
Śukra.	*Śukra-nīti-sāra.* With Jīvānanda's commentary. Calcutta, 1882.
Suśruta.	*Edited by Madhusūdana Gupta.* Vol. I. Calcutta, 1834.
Trik.	*Trikāṇḍaśeṣa.* Edited by Sadāśiva Bajābā Śāstrī. Bombay, 1854.
Utt.	*Uttararāmacarita.* Edited by Ratnam Aiyar and K. P. Parab. Bombay, 1899.

Vāg. *Vāgbhaṭṭālaṅkara.* Edited by A. Borooah. Calcutta, 1883.

Vair. *Vairāgyaśataka.* Edited by K. T. Telang. Bom. S. Series, 1885.

Vas. *Sacred Law of the Aryas as taught in the school of Vasishṭha.* Edited by A. A. Führer. Bom. S. Series, 1883.

Vikr. *Vikramāṅkadevacarita.* Edited by G. Bühler. Bom. S. Series, 1875.

Viṣṇu. *Vishnu Purana.* Translated by H. H. Wilson. Edited by Fitz-Edward Hall. Vols. I–V. London, 1864–77.

Viṣṇu-smṛti. Edited by J. Jolly. Calcutta, 1881.

VR. *Vīrarāghava's* commentary on *Mv.* Edited by Ratnam Aiyar.

Weapons. *On the Weapons, Army Organization, and Political Maxims of the Ancient Hindus.* By G. Oppert. Madras, 1880.

Yājña. *Yājñavalkya's Gesetzbuch.* Herausgegeben von A. F. Stenzler. London, 1849.

Yoga. *Yoga Aphorisms of Patañjali.* B. I. Series. Calcutta, 1883.

MAHĀVĪRA-CARITAM

ओम् ।

॥ श्रीपरमात्मने नमः ॥[1]

अथ स्वस्थाय[2] देवाय नित्याय हतपाप्मने[3] ।
त्यक्तक्रमविभागाय चैतन्यज्योतिषे नमः ॥१॥

नान्द्यन्ते सूत्रधारः[4] । [5]अद्य खलु[6] भगवतः कालप्रियनाथस्य[7] यात्रायामार्यमिश्राः समादिशन्ति[8]

महापुरुषसंरम्भो[9] यत्र गम्भीरभीषणः[10] ।
प्रसन्नकर्कशा यत्र विपुलार्था च[11] भारती ॥२॥
अप्राकृतेषु पात्रेषु यत्र वीरः[12] स्थितो रसः ।
भेदैः[13] सूक्ष्मैरभिव्यक्तैः[14] प्रत्याधारं विभज्यते ॥३॥

---

1 For the initial colophons of all the MSS. see 'Introduction'. Folios 1 and 2 are missing in Cu. Folio 3 begins with p. 6, l. 4.

2 स्वस्थाय K, I_1, Bo, W, Sc, Md, T_1, I_2 स्वच्छाय E.

3 हतपाप्मने K, E, I_1, W, Sc, Md, T_1 हतमात्मने Bo हजयाश्रिते I_2.

4 सूत्राऽधारः Bo only.

5 अलमतिविस्तरेण add. Md only.

6 अद्य खलु K, Bo, W, Sc, I_2, Md, Mt अये खलु E; om. I_1, Mg, T_1.

7 °प्रिय° K, E, I_1, Bo, W, Sc, I_2, Md °प्रिया° Mt, Mg, T_1.

8 °विशन्ति T_1 °दिशन्तु I_2 °दिशन्ति cett. (+ T_2, T_3).

9 °समारम्भो Bo only.

10 °भीषणं T_1 भीषणः cett. (+ T_2, T_3).

11 विपुलाथ वि° K विमलार्था च Mt विपुलार्था च cett. (+ Md, Mg).

12 वीरः K, E, Bo, Sc, Md वीर° I_1, W, I_2, T_1.

13 पदैः T_4 भेदैः cett. (+ T_1).

14 °रभिव्यक्तैः I_1, T_1, W, Sc, I_2, Md °रभिव्यक्ते E °रभिव्यक्तः Bo °रभिव्यक्ते Mt °रतिव्यक्तैः K.

स सन्दर्भोऽभिनेतव्य इति । सहर्षम्[1] । महावीरचरितं[2] तर्हि प्रयोक्तव्यमित्यादिष्टमर्थतो[3] भवति[4] ।

वश्यवाचः कवेः काव्यं[5] सा च रामाश्रया[6] कथा ।
लब्धश्च वाक्यनिष्यन्द[7]निष्पेष[8]निकषो जनः ॥४॥

सोऽहमेत[9]द्विज्ञापयामि । अस्ति दक्षिणापथे[10] पद्मपुरं[11] नाम नगरम् । तत्र केचित् तैत्तिरीयिणः[12] काश्यपाश्चरणगुरवः पङ्क्तिपावनाः[13] पञ्चाग्नयो धृतव्रताः[14] सोमपीथिन उदुम्बरनामानो[15] ब्रह्मवादिनः प्रतिवसन्ति । तदामुष्यायणस्य तत्रभवतो वाजपेययाजिनो[16] महाकवेः[17] पञ्चमः सुगृहीतनाम्नो भट्टगोपालस्य[18] पौत्रः पवित्र[19]कीर्तेर्नीलकण्ठस्यात्मसम्भवः श्रीकण्ठ-

---

1 सहर्षम् om. Mt only.

2 महावीरचरितं K, E, I_1, Bo, T_1, Md महावीरव्रतं I_2 महाकविविरचितं W महाकविविरचितं changed to महावीरचितं Sc.

3 °मित्यादिष्टमर्थतो K, E, I_1, Bo, W, Sc, T_2, T_3, Md °मित्यर्थतो आदिष्टं I_2 °मित्यथोऽभिहितं T_1.

4 भवद्भिः Mt, Mg भवति cett. (+ T_1, T_2, T_3).

5 वाक्यं Mt, T_2 काव्यं cett. (+ Md, T_1).

6 Wrongly °यां E °या cett.

7 निष्यन्द Mt, Mg, T_1, Sc निष्पन्द K, E, Bo, W, I_2, I_1 [the latter has also the mark — above क्य and द and adds क्यरि-स्यन्द along top margin].

8 निकर्ष Mt निष्पेष cett. (+ Md, T_1).

9 °हमेतावद् T_3 °हं परिषदमेतावद् T_1 °हमेतद् cett. (+ T_2 Md).

10 दक्षिण° I_1 दक्षिणा° cett. (+ Md, T_1).

11 पद्मपुरं K, E, Bo, W, Sc, I_2, Mg पद्मनगरं I_1, Md, T_1.

12 °रीयिणः K, E, I_1, Bo, W, Sc, I_2, Md °रीयाः Mt, Mg, T_1.

13 पर्गर्तिभावनाः T_1 पण्डितपावनाः T_2, T_3 om. I_2 पङ्क्तिपावनाः cett. (+ Md).

14 धृतव्रताः om. T_1 only.

15 उदुम्बराः I_1, Bo उदुम्बरा Mt, Mg, I_2 उदम्बरा Md उदुम्बरनामानो K, Sc, T_1 वुदुम्बरनामाना E °थिनो दुम्बरनामानो changed by scribe to °थिन उदुम्बरनामानो W.

16 °पेयिनो K °पेयकेतुयाजिनो T_1 °पेययाजिनो cett. (+ T_2, T_3, Md).

17 सिंहभूतेः add. K only.

18 °गार्पलस्य E गोपालस्य cett. (+ Md, T_1).

19 पवित्रतर° Mt पवित्र° cett. (+ Md, T_1).

पदलाञ्छनो[1][1a][2] भवभूतिर्नाम जातूकर्णीपुत्रः[3] कविर्मित्रधेयमस्माक-[4]
मित्यत्रभवन्तो[5] विदाङ्कुर्वन्तु ।[6]

श्रेष्ठः परमहंसानां महर्षीणामिवाङ्गिराः[7] ।
यथार्थनामा भगवान् यस्य ज्ञाननिधिर्गुरुः ॥५॥

तेनेदमुद्धृतजगत्त्रयमन्युमूल-[8]
मस्तोकवीरगुरुसाहसमद्भुतं च ।[9]
वीराद्भुतप्रियतया रघुनन्दनस्य[10]
धर्मद्रुहां[11] दमयितुश्चरितं निबद्धम् ॥६॥

तदिदं भवन्तः परिपुनन्तु[12] । उक्तं च तेन श्रोत्रियपुत्रेण

प्राचेतसो मुनिवृषा प्रथमः[13] कवीनां
यत्[14] पावनं रघुपतेः प्रणिनाय वृत्तम् ।

---

[1] °पद° K, Bo, W, Sc, Md, T_1 °पाद° I_1, E °परद° I_2.

[1a] सुतः only for महाकवेः पञ्चमः ..... श्रीकण्ठपदलाञ्छनो T_3. As in text cett. (+ T_1, T_2).

[2] पदवाक्यप्रमाणज्ञो add. Mt, Mg, T_1, T_3 only.

[3] जतुकर्णीपुत्रः Md, T_2, T_3, Mt, Mg जतुकर्णी T_1 जातूकर्णीपुत्रः cett.

[4] °मित्रम° T_1 °मित्रधेयम° cett. (+ Md, T_2, T_3).

[5] °मितिभवन्तो Mg, T_1, T_2, T_3 °मित्यत्रभवन्तो cett. (+ Md).

[6] हरिः ओं add. T_1 only.

[7] °णां यथागिरां Mt °णां यथाङ्गिराः Mg °णामिवाङ्गिराः cett. (+ Md, T_1).

[8] °मन्त्र° K °मन्यु° cett. (+ Md, T_2, T_3). T_1 has a lacuna.

[9] °मुरु° Md °गुरु° cett. (+ Mt, Mg, T_1, T_2, T_3).

[10] °पुङ्गवस्य T_1 °केतनस्य T_3 °नन्दनस्य cett. (+ T_2, Md).

[11] °द्रुहां K, Bo, W, Sc °द्रुस्रो E °द्रुहो I_1, I_2, Md, T_1.

[12] Wrongly भवतः परिपुनातु E भवन्तः परिपुनन्तु cett. (+ Md, T_1).

[13] प्रवरः T_2 प्रथमः cett. (+ Md, T_1).

[14] यः T_1 यत् cett. (+ Md).

भक्तस्य तत्र समरंसत मेऽपि[1] वाच-
स्ताः सु[2]प्रसन्नमनसः कृतिनो भजन्ताम्[3] ॥७॥[4]

प्रविश्य नटः । कृतप्रसादाः[5] पारिषदाः । किन्त्वपूर्वत्वात् प्रबन्धस्य कथाप्रदेशं समारम्भे[6] ज्ञा[7]तु[8]मिच्छन्ति[9] ॥

सूत्र° । स तु भगवान् दीक्षिष्यमाणः कौशिको विश्वामित्र ऐक्ष्वाकस्य राजर्षेर्व[10]सिष्ठपुरोधसो दशरथस्य गृहानुपेत्य स्वमेव[11] तपोवनं[12] प्रत्यागतः । स च[13]

वि[14]जयि सहज[15]मस्त्रैर्वीर्यमुच्छ्रा[16]ययिष्यञ्
जगदुपकृतिबीजं मैथिलीं प्रापयिष्यन् ।
दशमुखकुलघातश्लाघ्यकल्याणपात्रं
धनुरनुजसहायं रामदे[17]वं निनाय ॥८॥

---

[1] तत्र समरन्त ममापि K, Bo, Mt, Mg, T_1, I_1 [has also रंसत मे along top-margin] तत्र समरंस्त ममापि E, Sc [has also a red ink mark = above स्त, and adds along margin सत मेऽपीति साधुः] तत्र समरस्त ममापि I_2 तत्र समरंसत मेऽपि W तत् समलभन्त ममापि Md.

[2] °स्ताः सुप्रसन्न° K, I_1, E, W, I_2, Md, T_1, Sc [has also the mark = above स्ताः सु, and adds along margin: यथाश्रुते त्वत्र तद्दिति साधु वाचो वृत्तमित्यन्वयः] °स्ता सुप्रसन्न° Bo, Mg.

[3] रमन्ताम् Mt भजन्ताम् cett. (+ Md, T_1).

[4] इति add. T_1, T_2 only.

[5] भो भोः Mt कृतप्रसादा cett. (+ Md, T_1).

[6] कथाप्रवेशारम्भं Mt कथाप्रदेशं समारम्भे cett. (+ Md, T_1).

[7] श्रोतु° Mt, Mg, T_1 ज्ञातु° cett. (+ Md, T_2).

[8] °मिच्छामि Mt, T_1 °मिच्छन्ति cett. (+ Md, T_2).

[9] इति add. K only.

[10] °र्वसिष्ठ° K, E, I_1, W, Md, T_1 °र्वशिष्ठ° Bo, Sc, I_2.

[11] स्वमेव I_1, Sc (corr. from स्वयमेव) स्वयमेव K, E, Bo, W, I_2, Md, T_1.

[12] हिपावनं T_1 तपोवनं cett. (+ Md, T_2, T_3).

[13] स च om. Mt only.

[14] विजयी E विजय T_1 विजयि cett. (+ Md).

[15] सहमरुद्भि° Md सहजमन्त्रै° Mt सहजमस्त्रै° cett. (+ Mg, T_1).

[16] °पयिष्य° K, W, Sc °ययिष्य° I_1, E, I_2, Bo, Md, T_1. [T_2, T_3).

[17] °भद्रं K °चन्द्रं T_1 °देवं cett. (+ Md,

निमन्त्रितस्तेन विदेहनाथः
स प्राहिणोद् भ्रातरमात्तदीक्षः ।
कुशध्वजो नाम स[1] एष राजा
सीतोर्मिलाभ्यां सहितोऽभ्युपैति ॥९॥

[2]इति निष्क्रान्तौ ॥

॥ प्रस्तावना ॥

ततः प्रविशति रथस्थो राजा[3] सूतः कन्ये[4] च ।

राजा । आयुष्मत्यौ सीतोर्मिले । अद्य भगवान्[5] विश्वामित्रः श्रद्धानेन चेतसा वत्साभ्यां प्रणन्तव्यः[6] ॥

कन्ये । जधा[7] कणिट्ठतादो आणवेदि[7a] ॥

राजा । तुरीयो ह्येष मेध्योऽग्निराम्नायः पञ्चमोऽथवा[8] ।
अथवा जङ्गमं तीर्थं धर्मो वा मूर्तिसञ्चरः[9] ॥१०॥

सूतः । साङ्काश्यनाथ[10] एवमेतत्[11] । न खलु विश्वामित्रादृषेर्महत्त्वेन[12] कश्चिदपरः प्रकृष्यते । यस्य भगवतस्त्रैशङ्कवं[13][14] शौनःशेफं[15] रम्भास्तम्भनं चेत्यपरिमेयमाश्चर्यजातमाख्यानविद[16] आचक्षते[17] ।

---

[1] Wrongly सह Md स cett. (+ Mt, Mg, I_1).

[2] इति om. E only.

[3] राजा रथस्थः T_1 रथेन राजा T_2 रथस्थो राजा cett. (+ Md, T_3).

[4] कन्यके W कन्ये cett. (+ Md, T_1).

[5] कौशिको add. Mt, T_2, T_3 only.

[6] प्रणितव्यः E प्रणामन्तव्यः T_1 प्रणेतव्यः T_3 प्रणन्तव्यः cett. (+ Md, T_2).

[7] जह K, Mt, T_1 जधा cett. (+ Md).

[7a] यथाकोन add. the *chāyā* along the margin आज्ञापयति Sc.

[8] °मोऽपिवा T_1, T_2 °मोऽथवा cett. (+ Md).

[9] °सञ्चयः Bo °सुन्दरः Mt °सञ्चरः [cett. (+ Md, T_1).

[10] साङ्काश्यायन Md साङ्काश्यनाथ cett. (+ Mt, Mg, T_1).

[11] °मेवैतत् K °मेतत् cett. (+ Md, T_1).

[12] °र्माहात्म्येन Mt °र्महत्त्वेन cett. (+ Md, T_1).

[13] तत्रभवतः T_1 यस्य भवतः T_2 यस्य भगवतः cett. E om. यस्य भगवतः . . . . आचचते.

[14] °शङ्करं K °शङ्कवं cett.

[15] °शेफं K, W, Sc, I_2, Md °शेपं I_1, Bo, T_1.

[16] इत्याद्य° Mt चेत्य° cett. (+ Md, T_1).

[17] °विदः प्रचचते Md °विद आचचते cett. (+ T_1).

तदस्मिन्[1] ब्रह्माद्यैस्त्रिदशमुनिभि[2]र्नाथितश[3]मे
तपस्तेजोधाम्नि स्वयमुपनतब्रह्मणि गुरौ[4] ।
निवासे विद्यानामुपहित[5]कुटुम्बव्यवहृति-
र्भवानेव श्लाघ्यो ज[6]गति गृहमेधी गृहवताम् ॥११॥

राजा। साधु भोः साधु सूनृतं हि सूत[7] भाषसे। प्रकृष्टकल्याणोदर्कसङ्गमा ह्येते[8] भगवन्तः[9] [10]साक्षात्कृतब्रह्माणो[11] महर्षयः।

तमांसि ध्वंसन्ते परिणमति भूयानुपशमः
सकृत्संवादे[12]ऽपि प्रथत इह[13] चामुत्र च शुभम् ।
अथ प्रत्यासङ्गः कमपि[14] महिमानं वितरति[15]
प्रसन्नानां वाचः फलमपरिमेयं प्रसुवते[16] ॥१२॥

सूतः। [17]दृश्यते हरितपरिसरारण्यरमणीयं कौशिकीपरिक्षिप्तमायतनमृषेस्तस्य सिद्धाश्रमपदं[18] नाम। किं बहुना[19]। स एवायमात्मनातृतीयः कुशिकनन्दनो [20]भवन्तमेवाभ्युद्गतः[21] ॥

---

[1] तस्मिन् Bo यदस्मिन् Mg तदस्मिन् cett. (+Md, T_1).

[2] °गुरु° Mt, T_1 °मुनि° cett. (+Md).

[3] °शम E °शमे cett.

[4] मुनौ T_1, T_2 गुरौ cett.

[5] Begins with तकुटुम्ब° Cu.

[6] भवति Mt जगति cett. (+Md, T_1).

[7] सूतसूनृतं हि T_1 सूनृतं हि E, Bo सूनृतं हि सूत cett. (+T_2). Torn, Cu.

[8] भवन्ति add. Mt, Mg, T_1 only.

[9] भगवन्ति corr. to भगवन्तः by rev., Cu.

[10] सत्यसन्धाः add. Mt, Mg only.

[11] °धर्माणो T_2 °ब्रह्माणो cett. (+T_1).

[12] °वासे° T_2 °वादे° cett. (+T_1).

[13] इति Bo इह cett.

[14] किमपि K कमपि cett.

[15] वितनुते T_2 वितरति cett. (+T_1).

[16] प्रसुवति T_1 प्रसुवते cett. (+T_2).

[17] आयुष्मन् add. T_1. Do not add cett. (+T_2).

[18] सिद्धाश्रमं K सिद्धाश्रमं corr. to सिद्धाश्रमपदं Cu सिद्धाश्रमपदं cett. (+T_1).

[19] किं बहुना om. E, W, Sc, I_2. Read किं बहुना K, Cu, I_1, Bo, Md, T_1.

[20] इती नूनं add. Mt only नूनं add. Mg T_1 only.

[21] °भ्युद्गतः K, E, I_3 °भ्युद्यतः I_1, W, Sc, Md °भ्युद्यत I_2 °भ्युद्यवतः Bo °भ्युपगतः Mt, Mg °भ्युक्तः T_1 °भ्युपागतः T_2 Torn, Cu.

राजा । यद्येव[1]मवतरामो रथात् । कन्याभ्यां स[2]हावतीर्य । सू[3]त उच्य[4]न्तां सैनिकाः न कै[5]श्चिदाश्रमाभ्य[6]र्णभूमयः क्रम्य[7]न्तामिति ॥

सूतः । यथाज्ञाप[8]यसि ॥ इति[9] निष्क्रान्तः ।

ततः प्रविशति विश्वामित्रो रामलक्ष्मणौ च ।

विश्वा° । स्वगतम् ।

रक्षोघ्नानि च[10] मङ्गलानि सुदिने कल्या[11]नि दारक्रिया
वैदेह्याश्च रघूद्वहस्य कुश[12]लैर्दीक्षाप्रवेशश्च नः ।
आस्था[13]प्यानि च ता[14]नि तानि जगतां[15] क्षेमाय[16] रामात्मनो
दैत्यारेश्चरिताद्भु[17]तान्यथ खलु व्यग्राः[18] प्रमोदामहे ॥ १३ ॥

[19]सन्दिष्टं च मैथिलस्य राज[20]र्षेरस्माभिराचार इति यजमानो

---

1 यावद्° T_2 यद्येवम° cett. (+ T_1).

2 समव° E सहाव° cett. (+ T_1).

3 सूतः Cu सूत२ Sc सूत cett. (+ T_1).

4 उच्यन्तां changed to उच्यतां Cu उच्यतां Bo उच्यन्तां cett. [(+ Md, T_2).

5 केनचि° Mt, Mg, T_1 कैश्चि° cett.

6 °मारण्य° E °माभ्यर्ण° cett. (+ T_1).

7 भ्रामितव्या इति Mt कमितव्या इति Mg, T_2 परिक्रामइतव्या इति T_1 क्रम्यन्तामिति cett. (+ Md).

8 यथाज्ञापयति Cu यदाज्ञापयति E, T_1 यथादिशसि Mt यदाज्ञापयत्यायुष्मान् T_2 यथाज्ञापयसि cett. (+ Md).

9 सूतः add. Mg only.

10 सु° Md. Wrongly omits च मङ्गलानि Bo च cett. (+ Mt, Mg).

11 कल्यानि Cu कल्यनि Bo कल्याणि E कत्यानि I_2 कल्यानि changed to कल्यानि with pencil, Sc कल्यानि cett.

12 च कुले Mg, T_1, T_2 कुशलैर् cett. (+ Md).

13 आस्थेयानि Mt, Mg, T_1, T_2 अस्थाप्यानि changed to आस्थाप्यानि W अस्थाप्यानि I_2 प्रस्थाप्यानि Md आस्थाप्यानि cett.

14 Wrongly om. च तानि Bo च तानि changed to च तानि२ Cu. As text, cett.

15 जगती° W, Sc, I_2 जगतं Bo जगतां cett.

16 Wrongly घिप्राय Bo only.

17 °ताभ्युता° E °ताद्भुता° cett.

18 व्यग्रां Md व्यग्राः cett. (+ Mt, Mg).

19 प्रकाशं add Mt, T_1, T_2 only.

20 राजर्षेर्मैथिलस्य T_1, T_2 मैथिलस्य राजर्षेर् cett.

ऽपि [1]यज्ञे निमन्त्रितोऽसि[2] । कुशध्वजस्तु सीतोर्मिलाभ्यां [3]सहितः प्रेषित[4]व्य इति । कृतं च तत् प्रियेण [5]सुहृदा ॥

कुमारी । भगवन्[6] कः पुतरयं महात्मा यम[7]त्रभवन्तो[8]ऽप्येवमभ्युद्[9]गताः ॥

विश्वा॰ । श्रूयन्त एव निमिकु[10]लसम्भवा राजर्षयो विदेहेषु ।

तेषामिदानीं दाया[11]दो वृद्धः सीरध्वजो नृपः ।
याज्ञव[12]ल्क्यो मुनिर्यस्मै ब्रह्मपाराय[13]णं जगौ ॥१४॥

कुमा॰ । यस्य तद्गृहेषु माहेश्वरं धनुः पूज्यते ॥

विश्वा[14]॰ । अथ किम् ॥

कुमा॰ । सकौतुकम् । अथ किला[15]न्यदपि तत्राश्चर्यं यदयोनिजा कन्ये[16]केति ॥

विश्वा॰ । विहस्य । तदप्यस्ति ।

अयं तु यजमानेन यक्ष्यमाणस्य मे गृहम् ।
प्रेषितस्ते[17]न वात्सल्यादनुजन्मा कुशध्वजः ॥१५॥

---

[1] ऽपि यज्ञे om. E only.

[2] ॰तोऽस्तु Mt ॰तोऽसि cett. (+ Md).

[3] शीतोर्निर्मिलासहितः Cu सीतोर्मिलासहितः T_1, T_2 सीतोर्मिलाभ्यां सहितः cett.

[4] प्रेषयितव्य Cu, K, T_2 प्रेषइतव्य E प्रवेष्टव्य Mg प्रहितव्य T_1 प्रेषितव्य cett. (+ Md).

[5] प्रियसु॰ W, Sc, T_1, T_2 प्रियेण सु॰ [cett.

[6] भगवन् Cu, K, W, Sc, I_2, Md भगवन् changed to भगवान् I_1 भगवान् E, Bo भगवन् om. T_1.

[7] यत्र॰ changed to यमत्र॰ Cu.

[8] Torn after भ; but probably reads ॰भवान्, as it has the singular verb ॰भ्युद्गतः Cu ॰भवन्तो॰ cett.

[9] ॰मभ्युदतः changed to ॰मभ्युद्गतः Cu ॰मुपगताः Mt, Mg, T_1 ॰मभ्युपागताः T_2 ॰मभ्युद्गताः cett. [(+ T_1).

[10] ॰जनक॰ Mt, Mg, T_2 ॰कुल॰ cett.

[11] तेषां दायादयो नाम T_1 तेषामिदानीं दायादो cett. (+ T_2).

[12] ॰वल्को Cu only.

[13] ॰पारायणीं E ॰पारायणी I_2 ॰पा- [रायणं cett.

[14] विश्वा . . . . सकौतुकं । अथ om. T_1. Has it, but omits अथ before किला॰ T_2. As text, cett.

[15] किञ्चान्यदपि T_2, Mg अन्यत् किल T_1 [किलान्यदपि cett. (+ Md).

[16] कन्येति E, Md, T_1, T_2. Torn, Cu कन्यकेति cett. (+ Mt, Mg).

[17] ॰स्नेह॰ T_1 ॰स्तेन॰ cett. (+ T_2).

तदस्मिन् राजश्रोत्रिये[1] वत्साभ्यां प्रश्रयेण वर्तितव्यम् ॥

कुमा॰। एवम्[2]।

राजा। तौ निर्वर्ण्य।

प्रकृत्या पुण्यलक्ष्मीकौ कावेतौ ज्ञायते त्विदम्।
राजन्यदारकौ नूनं कृतोपनयनाविति ॥१६॥
द्वितीयस्य च वर्णस्य प्रथमस्याश्रमस्य च।
अहो रम्यानयोर्[3]मूर्तिर्वयसो नूतनस्य च ॥१७॥

तथा हि।

चूडाचुम्बितकङ्कपत्रमभितस्तूणीद्वयं पृष्ठतो
भस्मस्तोकपवित्रलाञ्छन[4]मुरो धत्ते त्वचं रौरवीम्।
मौर्व्या[5] मेखलया नियन्त्रितमधोवासश्च माञ्जिष्ठकं[5a]
पाणौ कार्मुकमक्षसूत्रवलयं दण्डोऽपरः[6] पैप्पलः[7] ॥१८॥

कन्ये[8]। सोम्मदंसणा खु[9] एदे[10] ॥

राजा। उपसृत्य[11]। भगवन्नभिवादये ॥

विश्वा॰। दिष्ट्या[12] गर्भरूपकं[13] त्वां कुशलिनमागतं राजर्षिगृहात्[14] पश्यामि। तत् परिष्वजस्व[15]। आलिङ्ग्य।

---

[1] श्रोत्रिये Mt याज्ञिकश्रोत्रिये T_1 राजन्ये श्रोत्रिये T_2 राजश्रोत्रिये cett. (+ Md).

[2] एवमेव E एवमे Bo एव I_2 एवम् cett.

[3] रम्या तयो॰ K रम्यानयो॰ cett.

[4] ॰लाञ्छित॰ Md, Mg ॰लाञ्छन॰ cett. (+ Mt?).

[5] मौज्या E मौर्व्या cett.

[5a] माञ्जिष्ठकं I_1, K, Md माञ्जिष्टकं Bo, Cu, E, W, I_2 माञ्जिष्टकं changed to माञ्जिष्ठकं by revisor, Sc मौञ्जीष्टकं T_1.

[6] दण्डःपरः E, W, Sc, I_2 दण्डो वरः T_1, T_2 दण्डोऽपरः cett.

[7] पैप्पली I_2 only.

[8] कन्ये by revisor along margin in Cu.

[9] कवु Md, Mt, Mg खु cett.

[10] य एदे E यदे I_2 एदे cett. The *chāyā* add. Sc along margin: सौम्यदर्शनौ खल्वेतौ.

[11] उपसृत्य om. Mg only.

[12] दिष्ट्या om. Mt only.

[13] ॰रूपं Md, Mt, Mg, T_1 ॰रूपकं cett.

[14] राजर्षिगृहा E राजर्षी गृहान् corrected to राजर्षिगृहान् Cu राजर्षि गृहात् Mt. Read राजर्षिमागतं ग्रहान् for आगतं राजर्षिगृहात् T_1, T_2 राजर्षिगृहात् cett.

[15] मां add. (by revisor) Cu ममाङ्गानि add. Mt only.

अपि [1]प्रवृत्तयज्ञोऽसौ विदेहाधिपतिः सुखी ।
गौतमश्च[2] शतानन्दो जनकानां पुरोहितः ॥१९॥

राजा । नन्वार्य[3] स[4] एकः सुखी सह पुरोधसा दैर्घतपसेन[5] [6]यस्यैवं[7] भवन्तः कुटुम्बवृत्तिमनुपतिताः[8] ॥

कन्ये । पणमामो ॥

राजा ।

लाङ्गलोल्लिख्यमानाया यज्ञभूमेः [9]सुनिर्गता ।
सीतेयमूर्मिला चेयं द्वितीया जनकात्मजा ॥२०॥

विश्वा°[10] । भद्रमस्तु ॥

लक्ष्मणः । जनान्तिकम्[11] । आर्य[12] सेयमद्भुत[13]सूतिरार्या[14] ।

रामः ।

उत्पत्तिर्देवयजनाद् ब्रह्मवादी नृपः पिता ।
सुप्रसन्नोज्ज्वला[15] मूर्तिरस्याः[16] स्नेहं करोति[17] मे[18] ॥२१॥[19]

---

1 प्रयुक्त° Cu प्रमुक्त° K प्रवृत्त° cett.

2 गोतमश्च E गौतमिश्च T_2 गौतमश्च cett. (+ T_1).

3 °न्वार्यः W, Sc °न्वार्य cett.

4 स om. Cu, T_1, T_2 only.

5 दैर्घतमसेन Cu, K, E, Bo, W, Sc दैर्घतमसेन I_1, I_2, Md, T_2 दीर्घतपसा Mt दैर्घतपसेन om. T_1.

6 गौतमेन add Mt, T_1 only.

7 यस्यैव E, I_2 यस्यैवं cett.

8 °मनुपजिविताः E °मनुपादिताः T_1, T_2 °मनुपतिताः cett.

9 °भूमेस्तु निर्गता Sc °भूमिः सुनिर्गता W °भूमेः समुद्गता T_1, Mt (corr. from °भूमेः समुत्थिता) °भूमेः सुनिर्गता cett.

10 This line by revisor along margin, Cu.

11 जनान्तिकम् om. T_1 only.

12 आर्य२सेयं K आर्य सेयं E आश्चर्यमियं cett.

13 °प्रसूति° T_1, T_2 °सूति° cett.

14 °रार्य ॥ I_2 °रार्यायाः Mt °रार्या cett. (+ Md).

15 ज्वला in the text is marked (— —) above, and has चणा along bottom margin, Sc.

16 °र्तिर्यस्याः T_1, T_2 °र्तिरस्या Cu °र्तिरस्याः cett.

17 करोतु E, Cu (but तु by revisor) करोति cett.

18 मे om. I_2 only.

19 Has for 4th Pāda: °रस्यां स्निह्यति मे मनः Mt only.

राजा । भगवन्[1] ।

कौ त्वामनुगतावेतौ[2] क्षत्रियब्रह्मचारिणौ ।
प्रतापविक्रमौ धर्मं पुरस्कृत्योद्गताविव ॥२२॥

विश्वा॰ । रामलक्ष्मणौ[3] दाशरथी ॥

कुमा॰ । सविनयमुपसृत्य[4] । गुरो[5] अभिवादयावहे[6] ॥

राजा[7] । दिष्ट्या महाराजदशरथप्रसूतिर्[8]दृश्यते । परिष्वज्य[9][10] ।

नान्यत्र राघवाद्वंशात् प्रसूतिर्वत्सयोः क्षमा ।
दुग्धार्णवादृते जन्म चन्द्रकौस्तुभयोः कुतः ॥२३॥

श्रुतपूर्वं ह्येतदस्माभिः कर्णामृतम् ।

प्राप्ताः कृच्छ्राद्दृष्य[11]शृङ्गोपचारैः
पुण्यश्रीकाः कोसलेन्द्रेण[12] पुत्राः ।
ये दीप्तस्य[13] श्रेयसः पारकामा[14]श्
चत्वारोऽपि ब्रह्मचर्यं चरन्ति ॥२४॥

---

[1] भगवन् om. K भगवन् by revisor, Cu भगवम् cett.

[2] °गतौ वीरौ T_1, T_2 °गतावेतौ cett.

[3] °णाविमौ K °णौ cett.

[4] सविनयम् om. E only.

[5] चरणौ add. Mt only.

[6] °दये T_1 °दये changed to °दयावहे by revisor, Cu °दयावहे cett. (+ T_2).

[7] राजा by revisor along margin, Cu.

[8] °रथस्य प्र° K °रथप्र° cett.

[9] °ष्वजते E °ष्वज्य cett.

[10] तौ add. Mt only.

[11] °दृष्य° K, Cu, E, W, Sc, I_2, Md °दृश्य° I_1, Bo, Mt, Mg, T_1.

[12] कोसलेन्द्रेण I_1, Mt, T_1 कौशलेन्द्रेण Cu. कोशलेन्द्रण Bo कौसलेद्रेण E कोशलेन्द्रेण W, Sc, I_2, Md कोसलेन्द्रस्य Mg को"लेन्द्रेण K.

[13] दीर्घस्य Mt दीप्तस्य cett.

[14] पुत्रकामा° Mg पारकामा° cett.

तदत्रभवतामरिष्टतातिमाशास्महे[1] । सिद्ध एव तु[2] रघूणां प्रसूतेरुत्कर्षः[3] । —

यान्मैत्रावरुणिः[4][5] प्रशास्ति भगवानाम्नायपूते विधौ
शश्वद्येषु विशामनन्यविषयो रक्षाधिकारः स्थितः ।
सावित्रस्य मनोर्महीयसि[6] कुले तेषामवाप्तात्मनां
राज्ञां वो महिमा न जातु वचनप्रज्ञानयोर्गोचरः ॥२५॥

विश्वा० ।[7]

अश्रान्तपुण्यकर्माणः पावनप्राय[8]कीर्तयः ।
माहाभाग्य[9]विदस्तेषां यूयमेव स्तवक्षमाः[10] ॥२६॥

सखे[11] विश्रम्य[12] लौकिकाः संस्त्यायाननुप्रविशन्ति । तदस्मिन् विकङ्कतप्रच्छाये[13] मुहूर्तमास्महे[14] ॥ इति परिक्रम्योपविशन्ति[15] ॥

---

[1] तदत्रभवतामरिष्टतातिमा० I_1, Cu, E, Md, T_1 यदत्रभवतामरिष्टतामा Bo तदत्रभवता निष्पन्नाशिषा काममारिष्टतातिमा० W, I_2 तदत्रभवता निष्पन्नाशिषोः (corrected in pencil from ०शिषा) कामं गरिष्टतातिशयमा० (corr. fr. ०तातिमा०) Sc. तदत्रभवतां निष्पन्नाशिषां कामरिष्टतातिमा० K.

[2] तु I_1, K, W, Sc, Md नु Cu, Bo उ I_2 तु om. E, T_1.

[3] ०र्षातिशयः Mt, Mg ०र्षः cett. (+ Md).

[4] यान्मै० I_1, Cu, E, K, Bo, I_2, Sc (corr. from यन्मै०) यन्मै० W, Md, T_1 यो मै० Mt, Mg.

[5] ०रुणः changed to ०वरुणिः Cu.

[6] मुने० T_2 मनो० cett.

[7] एवमेतन्माहात्म्यं adds Mt एवं add. Mg, T_1, T_2 only.

[8] पालनप्राप्त० E पावनप्राय० cett.

[9] महाभाग्य० Cu, K, Bo, Sc, Md, T_1 माहाभाग्य I_1, E, I_2 महाभोग्य० W.

[10] तपःक्षमाः Mt, Mg विचक्षणाः T_1 स्तवक्षमाः cett. (+ T_2).

[11] सखे I_1, K, W, Sc, Md, T_2 सखि Bo सख E सखे changed to सुखे Cu लखे I_2 ततःसर्वे Mg सखे वीर T_1.

[12] विश्राम्य Md विश्रम्यतां Mt विश्रम्य cett. (+ Mg).

[13] ०प्रायच्छाये E, W, Sc ०प्रयच्छाये I_2 ०प्रच्छायायां Mt ०प्रच्छाये I_1, Cu, K, Bo, Md, T_1.

[14] ०माशास्महे Md ०मुपास्महे T_1, T_2 ०मुपविशामः Mt ०मास्महे cett. (+ Mg).

[15] इति परिक्रम्योपविशन्ति K परिक्रम्योपविशन्ति Mt, Mg, T_1, T_2 सर्वे परिक्रम्योपविशन्ति Bo इति सर्वे परिक्रम्योपविशन्ति W, Sc परिक्रम्योपविशन्ति om. Cu, E, I_1, Md, I_2.

नेपथ्ये। जय जय जगत्पते रामचन्द्र [1]जय ॥[2] सर्वे [3]साद्भुतमवलोकयन्ति ॥

राजा। [4]भगवन् का पुनरियं देवता ॥

विश्वा०। [5]अस्त्यहल्या नाम [6]गौतमस्य [7]महर्षेरौतथ्यस्य धर्मपत्नी [8]यस्याः शतानन्द आङ्गिरसोऽजायत। तामिन्द्रश्चकमे। तस्मात् तं[9] [10]गौतमदारा[11]वस्कन्दिन[12]मह[13]ल्याजार इति [14]निर्दिशन्ति। [15]अथ भगवान्[16] [17]मन्युमाप। [18]तस्यां [19]पाप्मान[20]मन्धतामिस्र[21]मभ्यध्यायत। [22]सेयमद्य रामभद्रतेजसा तस्मादेनसो निरमुच्यत ॥

राजा। कथमप्रमेय[23]सहजानुभाव[24]सामर्थ्य एष[25] वत्सो[26] [27]वैकर्तनकुमारः ॥

---

[1] रामचन्द्र T_1, T_2 जय cett.

[2] सत्यं सूर्यालङ्करणमसि add. Bo only.

[3] सकौतुक० T_2 साद्भुत cett. (+ T_1).

[4] भगवन् om. T_1, T_2 only. [(+ T_2).

[5] अस्ति om. T_1 अस्ति cett.

[6] गौतमस्य K_1, Bo, W, Sc, Cu, E, Mt, Mg गोतमस्य I_1, I_2, Md, T_1.

[7] महर्षेरौतथ्यस्य K, Bo, W, Sc, I_2 वैयथ्यस्य corr. to रौतथ्यस्य Cu महर्षेः रौतथ्यस्य E महर्षेरौतथ्यस्य मुनेः Md महर्षेरौचथ्यस्य I_1, Mg महर्षेराविथ्यस्य Mt महर्षेराचार्यस्य T_1.

[8] यस्यां T_1, T_2 यस्याः cett.

[9] तं om. E, T_1, T_2 only.

[10] गोतम I_1, I_2 गौतम cett. [Md only.

[11] ०वलम्बिन० changed to ०वस्कन्दिन०

[12] Probably adds तं before अहल्या० E.

[13] ०ल्यायै जार T_1, T_2 ०ल्याजार cett.

[14] जानन्ति Mt, T_1, T_2 निर्दिशति W, I_2 निर्दिशन्ति cett.

[15] तथा T_1, T_2 अथ cett.

[16] स add E, K only.

[17] मन्युमाप changed to मन्युना Sc मन्युमवाप्य Mt मन्युमवाप T_1, T_2 मन्युमाप cett. (+ Md). [T_1, T_2 तस्यां cett.

[18] तस्याः Cu, K, Mt तस्यो E तस्या

[19] पत्न्याम० W, Sc शरीरम० Mt पाप्मानम० cett.

[20] ०तामिस्र० I_1, Bo, Mg, T_1, T_2, W_1 ०तामिश्र० Cu, K, E, Sc, Md, I_2, Mt.

[21] ०मभ्यधात् Cu, K ०मभ्ययात् Mt ०मभ्यध्याय Bo ०मभ्यध्यायत cett.

[22] तद्द्य T_2 सेयमद्य cett. (+ T_1).

[23] ०सहजानुभाव० K, Mt, Mg, T_1, T_2 ०सहगानुभाव० E ०सहजानुव० corr. to ०सहजानुपम० by revisor, Cu ०सहजानुपम० cett. (+ Md).

[24] ०सामर्थ्यसार T, T_2 ०सामर्थ्य cett.

[25] एष om. T_2 only.

[26] वत्सो om. T_1 only. वत्सो cett. (+ T_2).

[27] वैकर्तनः कुमारः E वैकर्तनकुलकुमारः Cu (corr. fr. वैकर्तनकुमारः) K वैकर्तनकुलकुमारः Bo विकर्तनकुलकुमारः T_1, T_2 वैकर्तनकुमारः cett.

सीता । सस्नेहानुरागं[1] निर्वर्ण्यापवार्य च । सरीरणिम्माणसरिसो[2] णं[3] से अणुहावो[4] ॥[4a]

राजा । निश्वस्य[5] ।[6]

रामाय पुण्यमहसे सदृशाय सीता
दत्तैव दाशरथिचन्द्रमसेऽभविष्यत्[7] ।
आरोपणेन पणमप्रतिकार्यमार्य-
स्त्रैयम्बकस्य[8] धनुषो यदि नाकरिष्यत् ॥ २७ ॥

प्रविश्य तापसः । रावणपुरोहितः[9] सर्वमायो नाम वृद्धराक्षसः प्राप्तः स किल[10] राजकार्यार्द्धः[11] पश्यति ॥

कन्ये । हुं रक्खसो[12] ॥

कुमा॰ । महत्कौतुकस्थानम्[13] ।

राजविश्वामित्रौ । विमृश्य ।[14] आगच्छतु ॥ तापसो निष्क्रान्तः[15] ॥

---

[1] सस्नेहानुबधं E सविस्मयानुरागं Mg, T_1, T_2 सस्नेहानुरागं cett. सस्नेहानुरागं निर्वर्ण्य om. Mt.

[2] सरीर॰ K, Bo, W, Sc, T_1 शरीर॰ I_1, E, Cu, I_2, Md.

[3] णुं E णं omit Bo, T_1, T_2. Read णं cett.

[4] यणुभीवोः E णुंभावो Cu अणुहवो Mt अनुभावो Md अणुहावो K अणुभावो I_1, Bo, W, Sc, I_2, T_1.

[4a] शरीरनिर्माणसदृशो नन्वस्यानुभावः adds *chāyā*, Sc.

[5] निःश्वस्य I_1, W, Sc, I_2 निश्वस्य K, E, Bo, Md, T_1 निश्वस्य changed to निःश्वस्य Cu.

[6] स्वः add. T_1, T_2 only.

[7] दाशर‑‑मसे Bo चन्द्र om. E. As text, cett.

[8] ॰मार्ययम्बक॰ changed to ॰मार्यस्त्रैयम्बकं Cu.

[9] रावणस्य T_1, T_2 रावण॰ cett.

[10] अञ्जसा add. Mt only.

[11] ॰कार्यार्थं T_1 ॰कार्याद्धः cett. (+ T_2).

[12] ऊं राचसः add. *chāyā*, Sc.

[13] ॰कमस्माकम् T_2 ॰कस्थानम् cett. (+ T_1).

[14] आः add. I_1, Sc, I_2, Md आ adds Bo आह add. T_2 only.

[15] तापसो निःक्रान्तः W, K, Md तापसो निष्क्रान्तः cett. (+ Mt, Mg, T_1) तापसो निष्क्रान्तः om. T_2.

प्रविश्य राचसः ।[1] [2]

मातामहेन प्रतिषिध्यमानः
स्वयङ्[3]ग्रहान्माल्यवता दशास्यः ।
अयोनिजां राजसुतां वरीतुं
मां प्राहिणोन्मै[4]थिलराजधानीम् ॥२८॥

दृष्टश्च तत्र यज[5]मानः स राजा । तद्वचनात् कौशिककुशध्वजावनुसृतोऽस्मि ॥ इति परिक्रा[6]मति ॥

रामलक्ष्मणौ । सीतोर्मिले प्रति यथासङ्[7]ख्यम् । आत्मग[8]तम् । तत् किमियममृतवर्तिरिव[9] चक्षुराप्याययति ॥

सीतोर्मिले । तथैव तौ प्रति । किं [10]त्ति सज्[11]जइ इमस्सिं[12] लोअणाण[13]न्दे मे[14] दिट्ठी ॥[14a]

राच° । उप[15]सृत्य दृष्ट्वा[16] च । इयं साद्भुताकृतिः सीता । स्थाने देवस्य [17]यत्नः ।[18] ऋषे नमस्ते । [19]अप्यनामयं राज्ञः ॥

---

[1] राचसः add. Cu, E, K only. Had राचसः; but intended to omit, T_1.

[2] स्वगतम् add. Md only.

[3] स्वयङ्गृहा° E स्वयंवरा° Mt स्वयङ्ग्रहा° cett.

[4] °थिलीं° W °थिल° cett.

[5] जरठः T_1 only यजमः cett. (+ T_2).

[6] °मन्ति Bo °मति cett.

[7] यथासुखम् T_1 यथासङ्ख्यम् om. E. यथासङ्ख्यम् cett. (+ T_2).

[8] आगतं Cu आत्मगतं cett.

[9] मे add. Mt, T_2 only.

[10] कि त्ति I_1, Cu, Sc कि ति W, Md, T_1 किं त्ति Bo किं ति Mt कि र्त्ति I_2 ण्हिं त E किं त्ति K किं ति om. Mg.

[11] मज्जइ E मज्जदि T_1, T_2 सज्जइ cett.

[12] इमस्सिं I_1, K, I_2 इमोम्मि E हमिस्सिं T_1, T_2 इमस्सिं cett.

[13] लोअणाणदिनी E लोअणन्दिणि W, Sc लोअणन्दि I_2 लोअणाणन्दे cett.

[14] मे om. E only.

[14a] किमिति सज्जत्यस्मिंल्लोकनन्दिनि मे दृष्टिः add. *chāyā*, Sc.

[15] उपेत्य Mt उपसृत्य cett.

[16] दृष्ट्वा K, Mt दृष्ट्वा च om. Cu, T_1, T_2 Read दृष्ट्वा च cett.

[17] पत्नी W, Sc, I_2 यत्नः cett.

[18] तौ प्रति add. Bo प्रकाशम् add. Mt only.

[19] विश्वा° add. Md, Mt विश्वा° । विहस्य add. Mg विजयप्यनामयं for अप्यनामयं E. As text, cett.

तौ। [1]स्वागतम्[2] । इहास्यताम् ॥

अपि प्रभोर्वः कुशलं तस्य यस्यार्चयत्यसौ ।
मूर्ध्ना स्खलत्किरीटेन शासनं पाकशासनः ॥२७॥

राक्ष°। उपसृत्य[3]। कुशलं[4] स्वामिनः। सन्दिष्टं च वो महाराजेन।

कन्यारत्नमयोनिजन्म भवतामास्ते वयं चार्थिनो
रत्नं चेत् क्वचिदस्ति तत्परिणमत्यस्मासु शक्रादपि[5] ।
कन्यायाश्च[6] परार्थतैव हि मता तस्याः प्रदानादहं
बन्धुर्वो भविता[7] पुलस्त्यपुलहप्रष्ठाश्च[8] सम्बन्धिनः ॥३०॥

सीता। हद्धी[9] हद्धी रक्खसो[10][11] मं पत्थेदि[12] ॥[12a]

ऊर्मिला। हा[13] कहं एव्वम्[14] ॥[14a] राजविश्वामित्रौ [15]चिन्तयतः ॥

लक्ष्म°। जनान्तिकम्[16]। आर्य आर्य[17] किं न पश्यसि निशाचरपतिर्देवीमिमां प्रार्थयते ॥

रामः। वत्स।

साधारण्यान्निरातङ्कः[18] कन्यामन्योऽपि याचते ।
किं पुनर्जगतां जेता प्रपौत्रः परमेष्ठिनः ॥३१॥

---

[1] स्वागतौ add. Bo only.

[2] स्वर्गतम् E स्वागतम् cett.

[3] उपविश्य Mt, T_2 उपसृत्य cett.

[4] लं स्वामिनः . . . . कन्याया om. T_1 only.

[5] शक्रादिषु E शक्रादपि cett.

[6] °यास्तु E °याश्च cett.

[7] भविता changed to भवता Md भविता cett. (+ Mt, Mg).

[8] °मख्यश्च E °प्रष्ठाश्च cett.

[9] हद्धी Cu, E, I_2, Sc, T_1 हद्धी२ I_1, Bo, W, Md हद्धि२ K.

[10] रष्कसो Cu रक्खसो cett.

[11] एसो add. E only.

[12] पत्थयदि I_1 पत्थएदि Md, Mt, Mg पत्थेति T_1, T_2 पत्थेदि cett.

[12a] हा धिक् राक्षसो मां प्रार्थयति add. chāyā, Sc. [Bo only.

[13] हा add. K, E, T_1, T_2 तदाहा add.

[14] एवम् I_1 एवम् Bo एव्व Md, Mt, Mg एव्वम् cett.

[14a] कथमेवम् add. *chāyā*, Sc.

[15] विचिन्तयतः K, Cu चिंतितः Bo चिन्तयतम् E चिन्तयतः cett.

[16] जनान्तिकम् om. T_1 जनान्तिकम् by revisor, Cu जनान्तिकम् cett. (+ T_2).

[17] आर्य E, W, T_1, T_2 आर्य२ cett.

[18] °रण्योनि° E °रण्यान्नि° cett.

लक्ष्म॰। अतिसौजन्यादार्यस्य[1] तस्मिन्नपि[2] निसर्ग[3]वैरिणि निशाचरे[4] बहुमानः।

यो नस्त्वयी[5]परिध्वंसात् क्षात्त्रं तेजोऽपकर्षति।
ऐक्ष्वाकं[6] यश्च राजर्षिमनरण्यं[7] किलावधीत्॥३२॥

रामः। शत्रुरिति[8] कामं वध्यः स्यान्न पुनरप्रमेय[9]तप[10]समतिवी[11]रमप्राकृतं[12] प्राकृतवदर्हसि व्यपदेष्टुम्॥

लक्ष्म॰। निरस्तवीर[13]पुरुषाचारस्य[14] का तस्य[15] वीरता॥

रामः। वत्स मा मैवम्।

यद्विद्वानपि तादृशे[16]ऽप्यभिजने धर्म्यात्पथो[17] विच्युतः[18]
किं ब्रूमोऽत्र तदन्यदेव[19] न वसन्त्येकत्र सर्वे गुणाः।
लीला[20]निर्जितषण्मुखाद्भगवतः श्रीजामदग्न्यादृते
निर्विघ्न[21]प्रतिपन्नविश्वविजयो वीरस्तु कस्तादृशः॥३३॥

---

[1] अतीवसौजन्यमार्यस्य यत् Mt अतिसौजन्यादार्यस्य cett.

[2] निशाचरे here T_1, T_2 निशाचरे after ॰वैरिणि cett.

[3] निस्टज॰ Bo निज॰ W, Sc. Missing, I_2 निसर्ग cett.

[4] अपि add. Mt, Mg, T_1, T_2 only.

[5] यो नःस्त्वयी॰ Bo येनसत्र॰ T_1 यो नस्त्वयी॰ cett. (+ T_2).

[6] ऐत्त्वाकं changed to ऐक्ष्वाकं Cu एत्त्वाकं I_2 एत्त्वकं changed to एक्ष्वाकं W रत्त्वकं Sc ऐक्ष्वाकं cett.

[7] ॰मनरणं E ॰मनरण्यं cett.

[8] शत्रुरिति कामं Cu, K कामं सत्रारिति T_1 कामशत्रुरिति E कामं शत्रुरिति cett. (+ T_2).

[9] पुनरप्रतिवीरमप्र॰ T_1, T_2 पुनरप्र॰ cett.

[10] ॰प्रमेयतेजसम॰ T_1, T_2. Originally ॰प्रमेयतपम॰, and also या above प by revisor, W ॰प्रमेयतपसम॰ cett.

[11] ॰मतिवीर॰ om. Mt, T_1 only (T_2 has it).

[12] अप्राक्ततं om. Mg. only.

[13] वीर om. Mt वीर along margin by revisor, Cu सत् for वीर K वीर cett.

[14] ॰पुरुषसञ्चारस्य Mt ॰पुरुषाचारस्य cett.

[15] तस्य Cu, K, Mt, T_1, T_2 तत्र cett.

[16] तादृशो॰ Md only (तादृशि॰ Mt, Mg).

[17] धर्मपथा changed to धर्म्यात्पथो Cu.

[18] ॰त्पथोऽपि च्युतः Md, Mt, Mg ॰त्पथाद्विच्युतः E ॰त्पथो विच्युतः cett.

[19] यद॰ E तद॰ cett.

[20] हेला K लीला cett.

[21] निर्विघ्नं E, Sc, I_2 निर्विघ्नं changed to निर्विघ्न W निर्वि corrected by revisor to निर्विघ्न Cu निर्विघ्न॰ cett.

राम॰। [1]ननु भोः किमत्र चिन्त्यते ।

[2]द्राङ्निष्पेषविशीर्णवज्रशकलप्रत्युप्तरूढव्रण-[3]
ग्रन्थ्युद्भासि[4]नि भग्न[5]भीम[6]मघवन्मातङ्गदन्तो[7]द्यमे ।
भर्तुर्नन्दनदेवताविरचित[8]स्रग्दाम्नि[9] भूमेः सुता
वीर[10]श्रीरिव तस्य वक्षसि जगद्वीरस्य विश्राम्यतु ॥३४॥

। नेपथ्ये कलकलः ।

राजा[10a]। भगवन्[11] यत[12] एते यज्ञोप[13]निमन्त्रिताः पुत्रदारैः सह दिग्भ्यो[14] महर्षयः सम्पतन्ति तत एवा[15]क्रन्दकलिलः[16] कलकलः ॥

सर्वे उत्तिष्ठन्ति ॥

लक्ष्म॰।[17] का पुनरियं ।

[18]अन्त्रप्रोतबृहत्कपालनल[18a]कक्रूरक्वणत्कङ्कण-[19]
प्रायप्रे[20]ङ्खितभूरिभूषणरवैराघोषय[21]न्त्यम्बरम् ।

---

[1] ननु om. Cu, K only.

[2] प्राङ्॰ in the original; and also द्रा along margin, I_1 द्रा is corrected by revisor along margin, Cu द्राङ्॰ cett.

[3] ॰व्रणं W ॰व्रण॰ cett.

[4] ग्रन्थ्युद्वामिणि corrected by revisor to ग्रन्थ्युद्भासिणि in the original; and adds ल्हा along margin above द्वा, Cu ग्रथ्युडा-मिनि I_2 ग्रन्थ्युद्भासिनि cett.

[5] भङ्ग॰ I_1, Cu, W, Sc, I_2, Md भग्न॰ K, E, Bo, Mt, T_1.

[6] ॰मोघ॰ I_1, Cu, W, Sc, I_2, Md ॰भीम॰ K, E, Bo ॰मोह॰ T_1.

[7] ॰दन्तो॰ Bo, I_2 ॰दन्तो॰ changed to ॰दंन्तो॰ I_1 ॰दन्तो॰ cett.

[8] ॰तस्रग्॰ changed to ॰तासुग्॰ Cu ॰तंस्रग्॰ W ॰तस्रग्॰ cett.

[9] ॰ग्धाम्नि॰ T_1, T_2 ॰ग्दाम्नि cett.

[10] वीरःश्री॰ Cu Lacuna in K वीरश्री॰ cett.

[10a] राजा।....कलकलः om. I_1, Md (only).

[11] भगवन् om. T_1 only.

[12] यत K, Mt, Mg, T_2 य Cu, W, Sc, I_2, T_1 यत् Bo. Has भगवते only for भगवन् यत एते E.

[13] यज्ञेउप॰ W, Sc यज्ञोप॰ cett.

[14] दिगन्तरेभ्यो Mt, Mg, T_1, T_2 दिग्भ्यो [cett.

[15] एवायमा॰ K, Mt, Mg एवा॰ cett.

[16] ॰क्रन्दकलितः Mt, Mg ॰क्रन्दः E, T_1 ॰क्रन्दकलिलः cett. (+ T_2).

[17] भगवन् add Mg, T_1, T_2 only.

[18] अन्त॰ changed to अन्त्र॰ W आन्त्र॰ Md, Mt, Mg, T_1, T_2 अन्त्र॰ cett.

[18a] जङ्घास्थि gives as the meaning, I_1 only.

[19] ॰कङ्कणं॰ W ॰किङ्किणी॰ Mt ॰क-ङ्कण॰ cett.

[20] ॰प्रेङ्खित॰ changed to ॰प्रेषित॰ W ॰प्रेङ्खित cett.

[21] ॰घोषयत्य॰ Cu, Bo, W, Mg ॰घोषवत्य॰ E ॰घोषत्य॰ T_1, T_2 ॰घोषयन्त्य॰ cett.

पीतो[1]च्छर्दितरक्तकर्दम[2]घनप्राग्भार[3]घोरोल्ललद्-
व्यालोलस्तनभारभैरववपु[4]र्बन्धोद्धतं धावति ॥३५॥

विश्वा० ।

सेयं सुकेतोर्दुहिता[5] भार्या सुन्दासुरस्य च[6] ।
मारीचजननी घोरा ताटका[7] नाम राक्षसी ॥३६॥

कन्ये । ताद्[8] भीसणा हदासा[9] ॥

राजा । मा भैष्टमायुष्मत्यौ[10] ॥

विश्वा० । रामं चि[11]बुके स्पृशन् । वत्स हन्यतामियम् ॥

सीता । हद्धी[12] एसो एव्व एत्थ णिउत्तो[13] ॥

रामः । भगवन् स्त्री खल्वियम् ॥

ऊर्मि० । सुदं अज्जाए एदम्[14] ॥

सीता । सविस्मयानुरागम् । अ[15]स्सदोमु[16]हो एव्व[17] से चित्तभेदो ॥[17a]

---

[1] पीत० Bo, E, W, Sc, I_2 पीतो० changed to पीत० Cu पीतो cett.

[2] ०धन० wrongly, E only.

[3] ०घोषोल्ललोल० changed to ०घोरोल्लसद्व्यालोल० Cu.

[4] ०र्वन्धोद्धतं I_1, Md, Mg ०र्दर्पोद्धतं W, Sc, I_2, Mt, E, K, T_2 ०र्वद्धतं changed to ०र्दर्पोद्धतं Cu ०र्व - द्ध - - T_1 ०र्तंरतं Bo.

[5] सेयं सुकेतोस्तनया T_1 सेयं सुता सुकेतोश्च T_2 सेयं सुकेतोर्दुहिता cett.

[6] सुन्दरी सुरस्य च Bo सुन्दाख्यरक्षसः Mt सुन्दासुरस्य च cett. (Md, T_1).

[7] ताडका Cu, K, Md ताटका cett. (+ Mt, Mg).

[8] ताद K, E, Sc, Md, T_1 ताद२ I_1, Bo, Cu, I_2 Omits this line, W. Has ताद२ . . . . खल्वियम् by rev. along margin, Cu.

[9] सा हदा E हदासा cett. Has also the *chāyā* तात भीषणा हताशा along margin, Sc.

[10] आयुष्मत्यौ मा भैष्टम् K मा भैष्टमायुष्मत्यौ cett.

[11] चुबुके E only.

[12] हद्धी K, E, Bo, W, Sc हद्धी२ cett.

[13] णिद्युत्तो Cu णिउत्तो cett. एष एवात्र नियुक्तः has also the *chāyā*, Sc.

[14] श्रुतमार्ययेदम् has also the *chāyā*, Sc.

[15] अस्सदो० I_1, Cu, E, Mt, Mg, T_1 अणदो Sc, I_2, Md अस्सदो changed to अम्मदो W असेदो Bo अरमदो K.

[16] ०पुहो K ०महो E ०मुहो om. Md मुहो cett.

[17] एव Bo एद्ध Md एव्व om. E एव्व cett. (in Cu it is by rev. along margin).

[17a] अन्यतोमुख एवास्य चित्तभेदः adds the *chāyā*, Sc.

राजा। साधु[1] सत्यमैक्ष्वाको रामभद्रः।

राच°। अयं स रामो दाशरथिः। य एष[2]

उत्तालताटकोत्पात[3]दर्शने[4]ऽप्यप्रकम्पितः।
नियुक्तस्तत्प्रमाथाय स्त्रैणेन[5] विचिकित्सते[6] ॥३७॥

विश्वा°। त्वर्यतां। वत्स[7] किं न पश्यसि ब्राह्मणजनस्य [8] [9]सङ्घातमृत्युमग्रतः॥

रामः। एवं। भवन्तो जानन्ति।

सर्वदोषानभिष्वङ्गादाम्नायसमतां[10] गतः[11]।
युष्माकमभ्युपगमः[12] प्रमाणं पुण्यपापयोः ॥३८॥

इति परिक्रम्य निष्क्रान्तः॥

सीता। अम्मो[13] परागदो[14] एव[15]। हद्धी हद्धी[16]। उप्पादवादाली[17] विअ हदासा महाणुहावं[18] अहिद्दवदि[19]॥

---

[1] साधु om. T_1 only.

[2] एषः changed to य एषः Cu   स एषः T_1, T_2 य एष om. E   य एष cett.

[3] °कापात° changed to °कोत्पात° Cu.

[4] °दलनेऽप्य° Mt   °पवनेऽप्य° K   °वचनेष्व° changed to °दर्शनेऽप्य° Cu   °दर्शनेऽप्य° cett.

[5] स्त्रेणेन E   स्त्रीणेन Md, T_1 स्त्रैणेन cett. (+ Mt, Mg, T_2).

[6] °कित्सति Cu, T_1, T_2 °कित्सते cett.

[7] त्वरतां वत्सः I_1 त्वरतां वत्स W, Sc, Md, Mg   त्वरय वत्स Mt   त्वर्यतां वत्स Bo   त्वरयतां वत्स E   त्वरन्ती वत्स I_2 त्वरस्व वत्स T_1 वत्स त्वरतां Cu   वत्स त्वरैतां K.

[8] महतः add. Md, I_1, Bo, E, W, Sc, I_2, T_1 महतः add. by rev. Cu. Not add. by K, T_2.

[9] सम्पात° W, Sc, I_2 संवातः only for सङ्घातमृत्युमग्रतः Bo   °जनसङ्घात° changed to °जनस्य महतः सङ्घात° by rev., Cu. As in text, cett.

[10] °समतीं Bo   °समला I_2 °समती Cu.   [°समतां cett.

[11] पताः Bo   गतः K, E   गतः changed to गताः Cu   गताः cett.

[12] °भ्युपगमः K, E, Bo   °भ्युपगमः changed to °भ्युपगमाः Cu   °भ्युपागमाः changed to °भ्युपगमाः W   °भ्युपगमाः cett.

[13] अम्मा Bo   अंथो E   अंहो T_1 अम्मो cett.

[14] पथिगदो Bo   परागआ K   परागदो cett.

[15] एव E only.

[16] हद्धी W, Sc   हद्धी changed to हद्धी२ by rev., Cu   हद्धी हद्धी cett.

[17] वादाविलि E   वादावली T_1. Orig. वादाली; but व along margin by rev. to be inserted after दा I_1 वादाली cett.

[18] °हावं Cu, K   °भावं cett.

[19] अहिद्दवदि K, E   अहिदवदि changed

राजा[1]। धनुरास्फाल्य[2]। आः पापे तिष्ठ तिष्ठ[3] ॥

ऊर्मि॰। अए[4] दाणिं[5] सव्वं[6] एव्व[7] तादो [8] पत्थिदो[9] ॥

लक्ष्म॰। विहस्य। पश्यन्तु भवन्तस्ताटकाम्[10]।

हृन्मर्मभेदिपतदुत्कटकङ्कपत्र-
संवेग[11]तत्क्षणकृतस्फुरदङ्गभङ्गा[12]।
नासाकुटीरकुहरद्वयतुल्यनिर्य-
दुद्बुद्बुद[13]ध्वनदसृक्प्रकरा[14] मृतैव[15] ॥३९॥

कन्ये। अच्छरिअं अच्छरिअं[16]। पिअं पिअं णो[17] ॥

राजा। अहो दृढप्रहारिता राजपुत्रस्य[18] ॥

---

to अहिद्दअदि Cu अभिद्दवदि I_1, Bo, Sc, Mt अभिद्दवति T_1 अभिद्दवइ W अलिद्दवदि I_2 अभिवट्टदि Md अहो परागत एव। हाधिक्२ उत्पातवातालीव हताशा महानुभावमभिद्रवति add. *chāyā*, Sc.

1 रामः for राजा Sc, T_1 only.

2 ॰स्फाल changed to ॰स्फाल्य Cu ॰स्फालयन् K ॰स्फाल्य cett.

3 तिष्ठ for तिष्ठ तिष्ठ Md, Mt, Mg.

4 अये Cu, K अवि T_1, T_2 अए cett.

5 दाणी E दाणीं W दाणि I_2 दाणिं cett.

6 सयं E सव्वं Cu सअं cett.

7 एव Bo जेव E एव्व cett.

8 पुडमं add. T_1 only.

9 पस्सिदो Cu only अये इदानीं सममेव तातः प्रस्थितः add. *chāyā*, Sc.

10 ॰स्ताडकां E, K, Md ॰स्ताटकां changed to ॰स्ताडकां Cu ॰स्तादकी I_2 ॰स्ताटकां cett. (+ Mt, Mg).

11 Reads संयोग॰; and has also वे below यो Cu सम्भेद॰ K संवेग॰ cett.

12 ॰भागा E ॰भाङ्गा Cu ॰भङ्गा cett.

13 ॰भ्रमद॰ W, Sc ॰स्रवद॰ T_1 ॰स्वनद॰ T_2 ॰ध्वनद॰ cett.

14 ॰प्रसरा Bo, Md, Mt, Mg, T_1, T_2. Reads ॰प्रसरा, but also underlines स, and has क along margin, I_1 ॰प्रकरा cett.

15 मृतेव Cu only.

16 अच्छरिअं२ K, I_2 अक्करिअं२ Bo अच्छरिअ Sc अचरियं Cu अच्चरिअं E, W अच्छरिचं I_2 अच्चरिअं२ Md, T_1, T_2.

17 पिअं णो I_1, Bo, Sc पियं पियं णो Cu पिअ णो E, I_2 प्रिअं णो W पिअं२ णो K पिअं णो२ Md, T_1 आश्चर्यं प्रियमावयोः add. *chāyā*, Sc.

18 राजभद्रस्य T_2 only.

राक्ष॰। हा[1] आर्ये [2]ताटके[3] किं हि[4] नामैतत्। अम्बुनि मज्जन्त्यलाबूनि ग्रावाणः [5]प्लवन्त इति।

नन्वद्य राक्षसपतेः[6] स्खलितः[7] प्रतापः
प्राप्तोऽ[8]द्भुतः परिभवो[9]ऽद्य मनुष्यपोतात्।
दृष्टः स्थितेन च मया स्वजनप्रमा[10]थो
[11]दूत्यं जरा च निरुणद्धि कथं करोमि ॥४०॥

विश्वा॰। एष तावदोङ्कारः[12] ॥ ——

राक्ष॰। अयि[13] भोः किमस्मासु वः[14] प्रतिवचनम् ॥

विश्वा॰।
अत्र सी[15]रध्वजो वेत्ता कनिष्ठो हि कुशध्वजः।
अस्याः पिता[16] हि[17] कन्यायाः कुले[18]ज्येष्ठः[19] प्रभुश्च सः[20] ॥४१॥

राक्ष॰। [21]सोऽप्याह कुशध्वजो जानाति विश्वामित्रश्चेति ॥

---

1 हा om. K, T_1 हा is a correction, Cu. Read हा cett. (+ T_2).

2 राक्षसि add. T_1, T_2 only.

3 ताडके E, K, Md ताटके changed to ताडके Cu ताटके om. Mt ताटके cett. (+ Mg).

4 हि om. Md, Mt only.

5 सम्प्लवन्ते T_1, T_2 only.

6 ॰पते W, T_1, T_2 only.

7 ॰लित॰ Sc, T_1 only.

8 प्राप्तोद्भवः in text and द्भुतः along margin, I_1 प्राप्तोऽद्भुतः T_1 प्राप्तोद्भुग Bo प्राप्तोद्भवः Sc, Md, E, Cu (corr. fr. प्राप्तोतः) प्राप्तो द्रवः I_2 प्राप्तो नवः K, W.

9 ॰भवो हि K ॰भवोऽद्य cett.

10 ॰प्रमारो in text and थो along margin, I_1 ॰प्रमाथो K, E, Bo ॰प्रमादो Cu, Mt, T_1 ॰प्रमारो W, I_2 ॰प्रमारः Md प्रवारो corr. to प्रहारो Sc.

11 दूत्यं K only दैन्यं cett.

12 एतावदोङ्कारः W एष तावदोङ्कारो राक्षसिकुलक्षयस्य Bo एष तावदोङ्कारः सकलराक्षससंहारनिगमाध्ययनस्य Mt एष तावदोङ्कारः cett. (+ Md, Mg).

13 अयि I_2, Md, Mt, Mg, T_2 अपि cett.

14 च for वः Cu only.

15 भार॰ Bo शीर॰ Md सीर॰ cett. (+ Mt, Mg).

16 पिता स एव T_1 अस्याः पिता हि cett. (+ T_2).

17 पि E स Mt, Mg हि cett.

18 कुले W only.

19 ॰श्रेष्ठः T_2 only. [(+ T_2).

20 यः Cu नः W, Sc, Mt, T_1 सः cett.

21 सोऽप्याह om. Mg only.

विश्वा॰। स्वगतम्। अस्यायम[1]वसरो दिव्यास्त्रमङ्गलानां दानस्य[2]। वर्तते च[3] माङ्गल्यो[4] मुहूर्तः॥ प्रकाशम्। सखे कुशध्वज। मया हि भगवतः[5] कृशाश्वाद् गुरुचर्याव्रतैरधिगतस्य सरहस्य[6]जम्भक[7]प्रयोगसंहरणस्य[8] दिव्यास्त्रमन्त्र[9]पारायणस्य विद्यातत्त्व[10]बीजानि [11]तत्[12]प्रसादादर्थतश्च[13] शब्दतश्च[14][15] रामभद्रस्य सम्प्रति प्रकाश्यन्ते[16]।

ब्रह्मादयो ब्रह्महिताय तप्त्वा
परः सहस्राः[17] शरदस्तपांसि[18]।
एतान्यपश्यन्[19] गुरवः[20] पुराणाः
स्वान्येव तेजांसि तपोमयानि ॥४२॥

राजा[21]। अनुगृहीतं रघुकुलम्॥

लक्ष्म॰। दिष्ट्या देवदुन्दुभिध्वनिः पुष्पवृष्टिश्च॥

राम॰। आः[22]। दिवौकसोऽपि राजविरुद्धमनुमोदन्ते[23]॥

---

[1] अयमव॰ K यस्त्वयमव॰ T_1 अस्त्वयमनव॰ T_2 अस्यायमव॰ cett.

[2] नादस्य Bo only.

[3] च om. T_1 only.

[4] माङ्ग॰ Cu, K, E, T_1, T_2 मङ्ग॰ cett.

[5] भवतः corr. to भगवतः W.

[6] सरहस्यस्य Mt, T_2 रहस्यस्य T_1 सरहस्य॰ om. Md, Mg सरहस्य॰ cett.

[7] ॰जृम्भक॰ E, W, Sc, Mt ॰जम्भगस्त्र॰ T_2 ॰जम्भक॰ cett.

[8] ॰संहारस्य W, Sc, T_1, T_2 ॰संहरस्य I_2 ॰संहरणस्य cett.

[9] ॰मङ्गल॰ for ॰मन्त्र॰ T_1 only.

[10] विद्या अधीताः for विद्यातत्त्वबीजानि Mt only.

[11] एताः add. Mt only.

[12] तत् changed to मत् Sc मत् Mt, T_1, T_2 तत् cett.

[13] ॰दर्थतः T_1, T_2 ॰दर्थतश्च cett.

[14] शब्दात्मना च T_1, T_2 शब्दतश्च cett.

[15] लब्धात्मना add. Mt. only.

[16] प्रकाश्यन्ते K, E, W प्रकाश्यन्ती Cu प्रकाशन्ते Sc, I_2 प्रकाशन्तां I_1, Bo, Md, T_1.

[17] ॰सहस्रं Mt, Mg, T_1, T_2 ॰सहस्राः cett.

[18] शरदरत॰ E शरदत॰ changed to शरदः त॰ Sc शरदां त॰ Mg शरदस्त॰ cett.

[19] ॰पश्यन् Cu, E, K, Bo, W ॰दर्शन् underlined in text, and पश्य along margin, Sc ॰दर्शन् I_1, I_2, Md, T_1.

[20] गुरवः Cu, K, Mt, T_1, T_2 मुनयः cett.

[21] रामः for राजा T_2 only.

[22] आः by rev. along margin, Cu आः om. Md, Mt, Mg आ T_1 आह T_2 आः cett.

[23] ॰मनुतिष्ठन्तिं for ॰मनुमोदन्ते Mt only.

लक्ष्म॰। कथम्।

झटित्येवोत्तप्तद्रुत[1]कनकसिक्ता इव दिशः
पिशङ्गत्वात्सन्ध्यान्तरित इव निर्भाति[2] दिवसः[3]।
ज्वलत्केतुव्रात[4]स्थगितमिव[5] दिव्यास्त्रनिचयै[6]-
र्नभो नैरन्तर्यप्रचलिततडित्[7]पिञ्जर[8]मिव ॥४३॥

राजा[9]।

तेजोभिर्दिशि दिशि विश्वतः प्रदीप्तै-
रादित्यद्युतिमवधीर्य[10] विस्फुरद्भिः।
पर्यायत्वरितगृहीतविप्रयुक्तं[11]
सामर्थ्यं रहयति[12] नायनो[13] मयूखः ॥४४॥

कन्ये। समन्तदो[14] पज्जलिद[15]विज्जुपुञ्ज[16]पिञ्जरेण उक्कमन्ति[17] विअ लोअणाइं[18] पहापरिप्फन्देण[19] ॥

---

[1] ॰वृत॰ for ॰द्रुत॰ T_1 only.

[2] चाभाति Mg, T_1 निर्भाति cett. (+ T_2).

[3] दिवसं Cu only.

[4] ॰त्केतुव्रत॰ E ॰त्केतुवृक॰ T_1 ॰त्केतोरात॰ T_2 ॰त्केतुव्रात॰ cett.

[5] ॰गित इव Md, Mt, Mg ॰गितमिव cett.

[6] ॰निचितं Mt, Mg, T_1, T_2 ॰निचयैर् cett.

[7] ॰विद्युत्॰ T_2 ॰तटित्॰ T_1 ॰तडित्॰ cett.

[8] ॰त्पञ्जर॰ corr. to ॰त्पिञ्जर॰ I_1 ॰त्पञ्जर॰ E, Md, T_1, T_2 ॰त्पुञ्जक॰ Mt ॰त्पेञ्जर॰ K ॰त्पिञ्जर॰ cett.

[9] राजा add K, E, Sc अपि च add Mt, Mg, T_2 only.

[10] ॰मपविध्य for ॰मवधीर्य T_1, T_2 only.

[11] ॰मुक्तं for ॰युक्तं T_1 only.

[12] हरयति for रहयति T_1 only.

[13] नायनो I_1, Md, Mt, Mg, T_1, T_2 नाथनो Cu नाषनां Bo तापनो cett.

[14] सम्मन्तदो Cu समिद्दो T_1, T_2 समन्तदो cett.

[15] पज्जुलिद॰ Md, Mt, Mg पललिद॰ changed to पज्जलिद॰ Cu यभ्रलिद॰ Bo पज्जलद॰ K पज्जलिद॰ cett.

[16] विज्जुपुञ्ज॰ K, E, Cu (corr. fr. विजुपुञ्ज॰) विजुप्पुञ्ज॰ W, Sc, I_2 विज्जुप्पुञ्ज॰ I_1, Bo, Md, T_1.

[17] उक्खमन्ति in text and also क्क along margin, T_1 उभति Md, Mg उक्कमिति Mt उक्खिमन्ति T_1, T_2 उक्कमन्ति cett.

[18] लोअणाइ Sc, I_2 लौअणाइ E लोअणाइं cett.

[19] पहापनिप्फन्देण I_1, I_2 पहापनिप्फदगः Bo पहापरिक्कन्देण corr. to पहाए निप्पन्देण Cu पहावनिष्यन्देण W पहा-

राघ॰। अहो दुरासदं दिव्यास्त्रतेजः[1]। स्त्यायता[2] येन[3] रावणपुरन्दरद्वन्द्वसंरम्भं[4] स्मारितोऽस्मि[5]।

सर्वप्राणप्रवण[6]मघवन्मुक्तमाहत्य[7] वक्ष-
स्तत्सङ्घट्टा[8]द्विघटितबृहत्खण्ड[9]मुच्चण्डरोचिः।
एवं[10] वेगात् कुलिशमकरोद् व्योम विद्युत्सहस्रै-
र्भर्तुर्वक्त्र[11]ज्वलनकपिशा[12]स्ते च रोषाट्टहासाः ॥४५॥

विश्वा॰। अभिवन्दस्व[13] विसर्जय च[14] रामभद्र दिव्यास्त्राणि।

ब्रह्मेन्द्रद्रविणेशरुद्रवरुणप्राचीनबर्हिर्मरु-
त्कालाग्नि[15]व्यतिरेकिणां भगवतामाम्नायमन्त्रात्मनां।
एतेषां तपसामिवाप्रतिरथै[16]स्तेजोभिरुत्कर्षिणा[17]-
मेकैकस्य जगत्त्रयप्रमथनत्राणावधिर्योग्यता ॥४६॥

नेपथ्ये।

एष प्रह्वोऽस्मि भगवन्नेषा विज्ञापना च[18] नः[19]।
दिव्यास्त्रसम्प्रदायो[20]ऽयं लक्ष्मणेन सहास्तु मे ॥४७॥

वनिष्पन्देण Sc पभापरिप्पदेण E पहापरिप्पन्देण K, Md, T_1 समन्ततः प्रज्वलितविद्युत्पुञ्जपिञ्जरेणोत्क्रमन्तीव लोचनानि प्रभावनिष्पन्देन add. *chāyā*, Sc.

[1] स्फुरति add. Mg only.

[2] स्त्यायति Mt सन्धीयता W, Sc स्त्यायता om. Mg संस्त्यायते T_1 स्त्यायता cett. (+ T_2, Md).

[3] ऽनेन for येन T_2 only.

[4] ॰द्वन्द्वयुद्धसंरम्भं Bo only.

[5] ॰स्मि for ॰स्मि Bo only.

[6] ॰प्रणव॰ Bo ॰प्रणव॰ corr. to ॰प्रवण॰ W ॰प्रवण॰ cett.

[7] ॰माहात्म्य for ॰माहत्य Mt only.

[8] ॰त्सङ्घर्षा॰ E, W, Sc, I_2 ॰त्सङ्घट्टा॰ cett.

[9] ॰हद्दण्ड॰ for ॰हत्खण्ड॰ T_1 only.

[10] एव for एवं E only.

[11] ॰र्वज्र॰ for ॰र्वक्त्र॰ T_1 only.

[12] ॰कपिला॰ for ॰कपिशा॰ T_1 only.

[13] ॰वाद्य T_1 ॰वन्द्य T_2 ॰वन्दस्व cett.

[14] च om. Cu, T_1 only.

[15] ॰लाग्नि॰ in text, and द्य along margin, I_1 ॰लाद्य॰ W, Sc, I_2 ॰लाग्नि॰ cett.

[16] ॰प्रतिहतै॰ K, Mt, T_1, T_2 ॰प्रतिरथै॰ cett.

[17] ॰रुत्सर्पिणा॰ for ॰रुत्कर्षिणा॰ T_1 only.

[18] हि for च E only.

[19] वः Mt, T_1, T_2 नः cett.

[20] ॰दानोऽसौ T_1 ॰दानोऽयं T_2 ॰दायोऽयं cett.

विश्वा०। रामभद्र एवमस्तु[1] ॥

लक्ष्म०। अहो प्रसादः[2] ।

झटित्युन्मीलितप्रज्ञमप्रतर्क्यं[3] च शक्तिभिः ।
ज्योतिर्मयमिवात्मानं[4] मन्ये विद्याप्रकाशनात् ॥४८॥

नेपथ्ये।

राम राम महाबाहो वयं त्वय्यायतामहे ।
विश्वामित्राभ्यनुज्ञानात् सह भ्रात्रा प्रशाधि नः ॥४९॥

कन्ये। [5]देवदाओ[6] मन्तेन्ति[7]। अहो[8] अच्छरिअम्[9] ॥

नेपथ्ये[10]। भगवन्तो[11] दिव्यास्त्रनिकायाः ।

विश्वामित्रात्प्राप्य विश्वस्य मित्रा-
त्पुण्यै[12]र्युष्मानद्य रामः कृतार्थः ।
ध्यातैर्ध्यातैः सन्निधेयं भवद्भिः
स्वं स्वं[13] स्थानं यात[14] यूयं नमो वः ॥५०॥

लक्ष्म। [15]आर्यवचना[16]दन्तरितान्य[17]स्त्राणि ॥

---

[1] तथास्तु for एवमस्तु Mt, Mg, T_1, T_2 ०मस्तु . . . . मन्ये विद्या om. Md only.

[2] प्रसादं for प्रसादः Bo only.

[3] ०प्रतर्कं corr. to ०प्रतर्क्यं Cu.

[4] ०महात्मानं for ०मिवात्मानं T_1 only.

[5] अंहो add Mt, T_1, T_2 अहो add. Mg only.

[6] देवदात्र I_1 देवदाआ Md, Mt, Mg देवताओ K देवताओ corr. to देवदाओ Cu देवताओ वि T_1, T_2 देवदाओ cett.

[7] मंत्तिंन्ति I_1 मंत्तेति K, I_2 मंतेंति Md, Mt, Mg मन्तेति Bo मंतेदि E, Sc, Cu (corr. fr. मंत्तेति) मिस्तयंति T_1 मंत्तेदि W.

[8] अहो om. T_1, T_2 only.

[9] अच्छरिअं२ I_1, Bo, Sc अच्छरियं२ (corr. fr. अच्छरियं) Cu अच्छरिअं K, W, I_2 अचरिअं E अचरिअं२ Md अच्चअं२ T_1 देवताः मन्त्रयन्ति अहो आश्चर्यम् add. *chāyā*, Sc.

[10] नेपथ्ये om. Mg only.

[11] भगवते E भवन्तो Md भगवन्तो cett. (+ Mt, Mg).

[12] ०त्पुण्ये० corr. to ०त्पुण्यै० W.

[13] स्वस्वं Bo स्वस्व E स्वयं W स्वं स्वं cett.

[14] यत्र for यात T_1 only.

[15] आचार्य० for आर्य० E only.

[16] ०दन्तरिता० corr. to ०दवरिता० Cu ०दन्तर्हिता० T_1, T_2 ०दन्तरिता० cett.

[17] ०तान्यपि शस्त्राणि Cu ०तान्यस्त्राणि cett.

राजा[1] । भगवन्[2] महाद्भुत[3]निधे कुशिकनन्दन नमस्ते ।
ज्वलित[4]तपसस्तेजोराशेर्जगत्यमितौजस-
स्तव निरवधौ माहाभाग्ये कृतस्तुतिसाहसः ।
प्रमित[5]विषयां[6] शक्तिं विन्दन्न वाचि न चेतसि
प्रतिहतपरिस्पन्दः[7] स्तोता विषद्य हृणीयते[8] ॥५१॥

अतः[9] स्पृहयामि युष्मदनुगृहीतरामभद्रालङ्कृताय[10] दशरथाय । वयं पुनरार्येण[11] वञ्चिताः यदीदृशेन जामात्रा न सम्प्रयु[12]ज्यामहे ॥

विश्वा० । विहस्य[13] । किमद्याप्यसम्भाव[14]नेयमस्मासु ॥

राजा । शान्तम्[15] ॥

विश्वा० । तेन [16]हि ।

शम्भोर्वरादनुध्या[17]नमात्रोपस्था[18]नदायि वः[19] ।
रामभद्रस्य पुरतः प्रादुर्भवतु[20] तद्धनुः[21] ॥५२॥

राजा । एवमस्तु ॥ ध्यात्वा प्रणमति ॥

---

1 रामः for राजा T_1 only.
2 भगवन् om. T_1 only.
3 महात्म्य० for महाद्भुत० Sc only.
4 चलिततपसस्तेजो० Sc अकलिततपस्तेजो० Mt ज्वलिततंपस्तेजो० cett.
5 प्रतित० Bo प्रमिति० Md, Mt, Mg, T_1 प्रमित० cett. (+ T_2).
6 ०विषाया. (corr. fr. लिषायां) Cu ०विषयां cett.
7 ०स्पन्दः Cu, K, Md, Mt, Mg ०स्पन्द्० Sc ०स्पन्द० cett.
8 घृणायते Cu हृणीयते Bo, Md, Mg घृणीयते cett.
9 अतः om. Mg, T_1, T_2 only यतः cett.
10 राज्ञे add I_1, Bo, E, W, Sc, I_2, Md, T_2 only.
11 ०राचार्येण for ०रार्येण Bo only.
12 सम्प्रयु० Cu, K संयु० cett.
13 विहस्य K, E विहस्य om. cett.
14 ०द्यापि सम्भाननेयमस्मासु E only.
15 पापम् add. Mg पापम्२ add. T_1, T_2 only.
16 तेनेह for तेन हि Md, Mg only.
17 ०दनुध्यात० Md, Mg ०दिहाध्यान० E ०दनुध्यान० cett.
18 ०पस्थापन० for ०पस्थान० Cu only.
19 नः for वः W, T_2 only.
20 ०र्भवति for ०र्भवतु T_1 only.
21 तद्भूतः for तद्धनुः Bo only.

राक्ष० । स्वगतम् । एभिरन्यदेव किमपि प्रस्तुतम् ॥ प्रकाशम् । भोः कुशध्वज । कियच्चिरं[1] विचार्यते ॥

राजा[2] । उक्तमेतत्[3] आर्यो[4] जानातीति[5] ॥

राक्ष०[6] । प्रत्यु[7]क्तमेतत्[8] सोऽप्याह कुशध्वजो जाना[9]तीति ॥

राजा[10] । एवमेतत् सीरध्[11]वजो जानातीति ॥

[12]नेपथ्ये कलकलानन्तरम्[13] ।

[14]स्फूर्[15]जद्वज्रसहस्रनिर्मि[16]तमिव प्रादुर्भवत्यग्रतो
रामस्य त्रिपुरान्तकृद्दिविषदां तेजोभिरिद्धं धनुः ।

सीता । [17]सम्पदं संसइद् म्हि[18] ॥

राजा[19] । शुण्डारः कलभेन यद्वदचले वत्सेन दोर्दण्डकस्तस्मिन्नाहित एव ।

---

[1] ०च्चिरमादृतोऽस्मि Mt ०च्चिरमनादरः Mg, T_1, T_2 ०च्चिरं विचार्यते cett.

[2] For this line and the next two राजा । एवमेतत् सीरध्वजो जानातीति in the orig., and by rev. आर्यो जानातीति । राक्षसः । प्रत्युक्तमेतत् । सोऽप्याह राजा एवमेतत् कुशध्वजो जानातीति along margin, Cu.

[3] उक्तमेव तत् Bo उक्तमेवैतत् K एवमेतत् Cu उक्तमेतत् cett.

[4] सीरध्वजो for आर्यो Mt, Mg, T_1, T_2 only.

[5] जानीत इति Md, Mt, Mg जानाति K जानातीति cett.

[6] Om. this line and the next, Mt, Mg, T_1, T_2. Om. this line only, Bo. For Cu see above. As in text, cett.

[7] प्रयुक्त० for प्रत्युक्त० W only.

[8] यतः add. K only.

[9] जानाति K, W जानीत इति Md जानातीति cett.

[10] राजा om. W only.

[11] कुशध्वजो जानीत इति Md सीरध्वजो जानाति इति K सीरध्वजो जानातीति om. E, W, Sc कुशध्वजो जानातीति I_1, Bo, I_2.

[12] राक्ष add. I_1, Bo राक्ष । प्रत्युक्तमेतत् । सोऽप्याह कुशध्व add. I_2. As text, cett.

[13] कलकलः for कलकलानन्तरम् Mt, Mg, T_1, T_2 only.

[14] राक्ष add. Sc राजा add. T_1. As text, cett. (+ T_2).

[15] स्फुर्ज० E, Sc स्पुर्ज० I_2 स्फूर्ज० cett.

[16] ०निर्जित० Cu ०निर्मित० cett.

[17] अपवार्य add W, Sc स्वगतं add Mt, T_1, T_2 only.

[18] साम्प्रतं संशयितास्मि add. *chāyā*, Sc.

[19] राजा Mt, Mg, T_1, T_2, K विश्वा० राजानं प्रति I_1, Bo, E, W, Sc, I_2, Md राजा in the orig. marked above, and विश्वा० राजानं प्रति along margin, Cu.

ऊर्मि॰। अवि[1] णाम एव्वं[2] भवे[3] ॥

राजा। गर्जितगुणं कृष्टं च

ऊर्मि॰। हृष्टां[4] लज्जितां[5][6] सीतामालिङ्ग्य[7]। दिट्ठिआ वड्ढामो[8] ॥

राजा। साद्भुतम्[9]। भग्नं च तत् ॥५३॥

राच॰। स्वगतम्। अहो दुरात्मनो[10] रामहतकस्य सर्वङ्कषः[11] प्रभावः ॥

नत्म॰।

दोर्लीला[12]ञ्चितचन्द्रशेखरधनुर्दण्डावभङ्गोद्यत-
टङ्कार[13]ध्वनिरार्यबालचरितप्रस्तावनाडिण्डिमः।
द्राक्पर्याप्त[14]कपालसम्पुटमिलद्[15]ब्रह्माण्डभाण्डोदर-[16]
भ्राम्यत्पिण्डित[17]चण्डिमा कथमहो नाद्यापि विश्राम्यति ॥५४॥

राजा। सहर्षोन्मादमिव[18]।

एह्येहि वत्स रघुनन्दन रामभद्र[19]
चुम्बामि मूर्धनि चिराय परिष्वजे त्वाम्[20]।
आरोप्य वा हृदि दिवानिशमुद्वहामि
वन्दे[21]ऽथवा चरणपुष्करकद्वयं ते[22] ॥५५॥

---

[1] अवि E, T_1, T_2 अपि cett.

[2] एवं corr. to एव्वं Cu.

[3] भ om. by pigment, Cu अपि नाम्नैवं भवेत् add. *chāyā*, Sc.

[4] हृष्टा for हृष्टां W, Sc only.

[5] लज्जितां om. Md only.

[6] च add. Mt, Mg only.

[7] ॰मालम्ब्य Cu, K ॰मालिङ्ग्य cett.

[8] वट्टामो I_1, W, I_2 वट्टामो Cu, E, K, Sc, Md वश्रमो Bo वड्डामो T_1 दिष्ट्या वर्द्धावहे add. *chāyā*, Sc.

[9] च add T_1, T_2 only.

[10] दुरात्मनो om. I_1 only.

[11] सर्वकस्य for सर्वङ्कषः Bo only.

[12] दोर्लीला॰ in the text; as also दॅण्डा along margin in pencil, Sc दोर्लीला॰ only, cett.

[13] ॰ष्टाङ्कार॰ I_1, I_2 ॰ष्टङ्कार॰ cett.

[14] ॰पर्यस्त॰ Mt, T_1, T_2 ॰पर्यन्त॰ Mg ॰पर्याप्त॰ cett.

[15] ॰मित॰ I_1, Md, Mg, T_1, T_2 ॰वृहद्॰ Mt ॰मिलद्॰ cett.

[16] ॰द्रे भ्रा॰ W only.

[17] ॰त्पण्डित॰ for ॰त्पिण्डित॰ E only.

[18] ॰न्माद इव for ॰न्मादमिव Mg only.

[19] रामभद्र Cu, K, Mt रामचन्द्र cett.

[20] त्वा for त्वां E only.

[21] मध्ये for वन्दे T_1 only.

[22] च for ते T_2 only.

प्रविश्य रामः। कथ[1]मतिवात्सल्याद[2]तिक्रमोऽपि ॥

विश्व°। [3]गुरु[4]र्भवान् गर्भ[5]रूपश्च ते वत्सो[6] रामभद्रः ॥

राजा। [7]प्रणम्य। भगवन् ॥

रामेण[8] पत्या सीतायाः पूर्णास्ता युष्मदाशिषः।
अस्मिन्नेवोत्सवे दत्ता लक्ष्मणाय मयोर्मिला ॥५६॥

कन्ये। सास्रम्। अम्म[9]हे दिस्स[10] म्ह ॥

राज°। स्व[11]गतम्। दृष्टं[12] [13]द्रष्टव्यम् ॥

विश्वा°। सुष्ठु[14] शिरसा बहुमन्यामहे। वक्तव्य[15]शेष[16]स्त्वसि ॥

राजा[17]। नन्वाज्ञापय ॥

विश्वा°। दुहितरौ[18] ते माण्डवी श्रुतकीर्तिश्च[19] भरतशत्रुघ्नाभ्या[20]मर्थये ॥

---

[1] कथमपि Cu केवलमिव T_2 कथमति° cett.

[2] °दतिक्रामति प्रसङ्गः Mt, Mg, T_1 °दतिक्रमोऽपि cett. (+ T_2).

[3] राजन् add Mt, Mg, T_2 only.

[4] °र्भगवान् Cu, E °र्भवान् cett.

[5] अर्भकरू° W, Sc वत्सरू° Mt गर्भरू° cett.

[6] वत्सरो for वत्सो W only.

[7] तं added by rev., Cu. No तं K तं add. cett.

[8] रामोपपत्या W, Sc रामेणापत्य E रामेण पत्या cett.

[9] अम्हहे Cu, K अह्म E अम्हो T_1, T_2 अम्महे cett.

[10] दिण्ण म्ह Cu, Bo, W देहिणह्म E दिस्स म्ह cett. अहो दत्ताः स्म add. *chāyā*, Sc.

[11] स्वगतं by rev., Cu स्वगतं om. Mt, Mg, T_1, T_2. Have स्वगतं cett.

[12] द्रष्टव्यं for दृष्टं E only.

[13] च add. Mg चात्र add. T_2 only.

[14] सुष्ठुतरं for सुष्ठु शिरसा Mg, T_1, T_2 only.

[15] वक्तव्ये शे° E वरितव्यशे° T_1 वक्तव्यशे° cett. (+ T_2).

[16] °शेषस्त्वस्ति E °शेषस्त्वमसि Md °शेषं त्वस्ति Mt, Mg, T_1 °शेषस्त्वसि cett. (+ T_2).

[17] राजा। . . . . अथान्येन केन om. T_1 only.

[18] च add. Mt. only.

[19] तेऽपि add. T_2 only.

[20] °मभ्यर्थये for °मर्थये T_2 only.

राज॰ । स्वगतम् । पश्य[1]त[2] वनेचरस्य सतः क्षत्रिय[3]कुटु[4]म्बवैया[5]त्यं ब्राह्मणस्य ॥

राजा । भग[6]वन् किमत्र किञ्चिद्विचार्यमस्ति । किन्त्वत्र वस्तुनि[7] परवानस्मि ॥

विश्वा॰ । केन ॥

राजा । एकेन तावद् भव[8]तैव[9] ॥

विश्वा॰ । अथान्येन केन[10] ॥

राजा । आर्यसीरध्वजेन गौतमेन शतानन्देन च ॥

विश्वा॰ । उप[11]हसन् । [12]सीरध्वजशतानन्दयोरहं[13] विवेक्ता[14] ॥

राजा । भग[15]वानिदा[16]नीं जानाति ।

जनकानां रघूणां च सम्बन्धः कस्य न प्रियः ।
यत्र दाता ग्रही[17]ता च कल्याणप्र[18]कृतिर्भवान् ॥५७॥

विश्वा॰ ।[19] [20]वत्स शुनःशेफ[21] । अयोध्यां गत्वा ब्रूहि भगवन्तम[22]स्मद्वचनाद् वसिष्ठम् ।

---

[1] पश्य K पश्य corr. to पश्यत Cu पश्यत om. T_2 पश्यत cett.

[2] पश्यत add. Mt तपस्यतः add. Mg, T_2. Add nothing, cett.

[3] क्षत्रियकु॰ Cu, K, Bo, T_2 क्षत्रिये कु॰ [cett.

[4] ॰कुटुम्ब॰ om. W only.

[5] वैजात्यं corr. to वैयात्यं Cu वैजात्यं E, W, Sc, Md वैयात्यं I_1, K, T_2, Bo, I_2.

[6] भगवन् om. T_2 only.

[7] वस्तुनि add. by rev., Cu वस्तुनि om. K वस्तुनि cett.

[8] भगवतैव for भवतैव T_2 only.

[9] विचार्यमस्ति add. E only.

[10] केन om. T_2 only.

[11] उपहसन् K, Md अपहसन् by rev., Cu अपहसन् cett. उपहसन् om. Mt, Mg, T_1, T_2.

[12] तर्हि add Mt, T_1, T_2 only.

[13] एव add. Mt अपि add. Mg only.

[14] वेदयिता Mt वेत्ता Mg विनेता T_1, T_2 विवेक्ता cett.

[15] भवा॰ for भगवा॰ Cu only.

[16] ॰निदं for ॰निदानीं E only.

[17] ग्रहीता Cu, K गृहीता cett.

[18] कल्याणप्रतिभूर्भ॰ Mg, T_2 तुल्यप्रतिष्ठितिर्भ॰ K कल्याणप्रकृतिर्भ॰ cett.

[19] एवम् add. K only.

[20] आकाशे add E, Mt, Mg, T_1, T_2 only.

[21] ॰शेफ Cu, K, W, Sc, Md, Mt, Mg ॰शेप cett.

[22] मद्वचनात् भगवन्तं वशिष्ठं T_1, T_2 भगवन्तमस्मद्वचनाद् वसिष्ठं cett.

एताश्चतुर्भ्यो रघुनन्दनेभ्यो निर्मेगृहे राजसुताश्चतस्रः ।
वसि[1]ष्ठवद्गौतमवच्च भूत्वा दत्ताः [2]प्रतीष्टाश्च समं मयैव ॥५८॥

तदुपनिमन्त्र्य सर्वान् महर्षीन् महारा[3]जदशर[4]थस्यानुयातो वैदे[5]हनगरमागच्छ । तदा[6] मम मैथिल[7]स्य च राज्ञो[8] यज्ञसमाप्तौ[9] वित[10]तगोदा[10a]नमङ्गलाः कुमाराः परिणेष्य[11]न्तीति ॥

कुमा०[12] । स्वगतम्[13] । प्रियात्[14] प्रियतरं[15] नः ॥

कन्ये[15a] । दिट्ठि[16]आ अविप्पवासो दाणिं[17] भइणिआ[18]णं हुविस्स[19]दि ॥

राक्ष० । अद्या[20]पि भोः[21] शृ[22]णुत धर्माक्षरम् । अनर्थ एष[23] वो[24] यत्कन्येयमन्य[25]स्मै दीयत इति ।

---

[1] वशिष्ठ० Cu, K, I_2 वसिष्ठ० cett.

[2] दत्तः प्रतीष्टाश्च K दत्ताः प्रदिष्टाश्च T_1, T_2 दत्तप्रतिष्ठाश्च cett.

[3] ०राज० om. Bo only.

[4] दशरथस्यानुयातौ E दशरथस्यानुज्ञातो W दशरथानुजातो I_2 दशरथानुयातो Mg, T_1, T_2 दशरथश्स्यानुयातो cett.

[5] विदेह० for वैदेह० Md, Mt, Mg only.

[6] तथा for तदा Mt only तदा .... राज्ञो om. T_1 only. [only.

[7] मिथिलस्य for मम मैथिलस्य च T_2

[8] राजर्षेः Mt only राज्ञो cett.

[9] ०परिसमाप्तौ for ०समाप्तौ T_1, T_2 only.

[10] विहित० for वितत० T_1, T_2 only.

[10a] Has 'Having the hair cut' along margin, W.

[11] परिपोष्यन्तीति E परिणेष्यन्ति Md, Mt परिणेष्यन्तीति cett.

[12] राजा for कुमा० T_1 only.

[13] स्वगतं om. Mt only.

[14] प्रियात् om. K, T_1 only.

[15] प्रियं for प्रियतरं T_1 only.

[15a] कन्ये om. E.

[16] दितिआ Bo दिष्टिआ K, Sc दिष्टेआ I_2 दिठी E दिट्ठिआ cett.

[17] दणिं I_2 दाणि E दाणिं cett.

[18] आणं Bo only आणुणं E only भणिआणं cett.

[19] ञ्जविस्सदि K, Md हविस्सदि Cu दुविस्सदि E भविस्सदि I_1, Bo, W, Sc, I_2, T_1 दिष्ट्या अविप्रवास इदानीं भगिन्योर्भविष्यति add. *chāyā*, Sc.

[20] आवेऽपि E आथापि Md अद्यापि cett. (+ Mt, Mg).

[21] भोः .... श्लाघ्येऽपि om. Bo.

[22] शृणु for शृणुत T_1 only.

[23] एष Cu, K, T_1, T_2. Lacuna, Bo एव cett.

[24] Lacuna, Bo वो corr. to वै Cu आपतितः for एव वो Mt वो cett.

[25] ०मस्मै W, T_1, T_2 Lacuna, Bo इयमन्यस्मै om. K ०मन्यस्मै cett.

पौलस्त्यो वि[1]नयेन याचत इति श्लाघ्ये[2]ऽपि वो नादरः
सम्बन्धे सति य[3]त् त्रिलोकपतिना सौख्यं न त[4]त्र स्पृ[5]हा ।
गन्तव्या पुनरन्यथै[6]व नियतं लङ्का[7]पि नः सीतया
तन्मा भूदिह व[8]ः पुरन्दरपुरीव[9]न्दिप्रसक्तो विधि[10]ः ॥५९॥

नेपथ्ये कलकलः ।

राज[11]। तत्काव[11a]कालपर्ज[12]न्यभीमौ वृन्देन धावतः[13] ।

विश्वा॰। [14]एतौ सुबाहुमारीचौ पुत्रौ सुन्दोपसुन्दयोः ॥[15]६०॥
तद्वत्सौ [16]रामलक्ष्मणौ प्रहन्यतामे[17]ष यज्ञप्रत्यूहः ॥

तौ[18]। [19]यथाज्ञा[20]पयसि ॥ इति[21] विकटं परिक्रामतः ॥

कन्ये। एत्थ [22]दाणिं कहम् ॥

---

[1] विनयेन K, Md, Mt, Mg पिनयेन corr. to विनयेन W पि नयेन cett.

[2] ॰घ्ये विधौ ना॰ Mg ॰घ्ये न वो ना॰ T_1, T_2 ॰घ्येऽपि वो ना॰ cett.

[3] यत्र लोक॰ Mg वः त्रिलोक॰ E यत् त्रिलोक॰ cett.

[4] कुत्र for तत्र T_1 only.

[5] स्पृहाः for स्पृहा W only.

[6] ॰रन्यथैव Md ॰रन्यथापि T_1 ॰रन्यथैव cett. (+ Mg, Mt, T_2).

[7] लङ्का च वः T_1 लङ्का च यत् T_2 लङ्कापुरी Mt लङ्कापि नः cett.

[8] व changed to नः Cu वः cett.

[9] वन्दी॰ E, Mg वन्दी॰ corr. to वन्दि॰ I_1 बन्धि॰ T_1, T_2 वन्दि॰ cett.

[10] वयः for विधिः T_1 only.

[11] राजा। . . . . धावतः om. here, Mt only.

[11a] तत्कावितावकाल॰ W, Sc तत्कावकाल॰ corr. to तत्कालकाल॰ Cu कौकालकाल॰ Mg तत्कावकाल॰ cett.

[12] ॰पर्जन्यौ K, Md, Mg पर्यन्यौ corr. to ॰पर्यन्य॰ Cu ॰पर्जन्य॰ cett.

[13] धातवः for धावतः I_1 only.

[14] ऊर्ध्वमवलोक्य add. Mt. only.

[15] रावणानुचरौ घोरौ यज्ञप्रत्यूहकारिणौ add. K, E, W, Sc, I_2 संवर्तकालपर्जन्यभीमौ वृन्देन धावतः add. Mt only.

[16] रामलक्ष्मणौ om. T_1 only.

[17] प्रहन्यतामेष यज्ञप्रत्यूहः K, Cu हन्यतामेतौ यज्ञप्रत्यूहनौ Md, Mg प्रतिहन्यतामेष यज्ञप्रत्यूहः T_1, T_2 हन्यतामेष यज्ञप्रत्यूहः cett.

[18] तौ om. Bo तौ . . . . ॰पयसि om. T_2 उभौ for तौ Md, Mt, Mg तौ cett. (+ T_1).

[19] यदा॰ for यथा॰ T_1 only.

[20] ॰पयति E, Mt ॰पयसि cett.

[21] रामलक्ष्मणौ for इति T_2 only.

[22] दाणीं W दाणी E दाणिं cett. अत्रेदानीं कथम् add. *chāyā*, Sc.

राघ॰ ।

हन्त साध्विव[1] सम्पन्नं विपर्यस्तो विधिर्भवेत् ।
तद्वीक्ष्य कार्यपर्यन्तं माल्यवत्युपवेदये[2] ॥ ६१ ॥

राजा । धनु[3]रास्फालयन्[4] । वत्स[5] रामभद्र वत्स लक्ष्मण । अप्रमत्तः[6] प्रमत्तं विजयस्व । अय[7]महं परागत एव ॥

विश्वा॰ । विहस्य[8] सहस्तग्रहं[9] ।

[10]राजन्नितो ह्येहि सहानुजस्य
रामस्य पश्याप्रतिमानमोजः ।
ब्रह्मद्विषो ह्येष हिनस्ति[11] सर्वा-
नाथर्वणस्तीव्र इवाभिचारः ॥ ६२ ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ [12]प्रथमोऽङ्कः ॥

---

1 साध्वेव for साध्विव E only.
2 ॰वेदयेत् for ॰वेदये Bo only.
3 मन्यु॰ for धनु॰ Bo only.
4 ॰स्फाल्य for ॰स्फालयन् T_1 only.
5 वत्स om. E only.
6 अप्रमत्तं for अप्रमत्तः प्रमत्तं I_2 only.
7 जयमहं for अयमहं E only.
8 विहस्य by rev. Cu विहस्य सहस्तग्राहम् T_1 only.
9 ॰ग्रहं corr. to ॰ग्राहं Cu ग्राही W, Sc, I_2 ॰ग्रहं Bo, K ॰ग्राहं I_1, E, Md, T_1.
10 याहि for ह्येहि Mg only.
11 निहन्ति for हिनस्ति Mt, Mg, T_2 only.
12 कौमारो नाम add. Cu, K, Md कुमारो नाम add. Bo only.

[1] ततः प्रविशत्युपविष्टः [2]सचिन्तो माल्यवान् ॥

माल्य० । भो[3] यतः प्रभृति सर्वमायात् सिद्धाश्रमवृत्तान्तमश्रौषं तत आरभ्य

दूराद्द्वीयो धरणीधराभं
यस्ता[4]टकेयं तृणव[5]द् व्यधूनोत् ।
हन्ता सुबाहोरपि [6]ताटकारिः
स राजपुत्रो हृदि बाधते [7]माम् ॥१॥

तदनुप्लवानां च [8]भूयसां [9]क्षणेनैकेन वध इति [10]किमेतदाश्चर्यम् ।

वीर्योत्कर्षैर्यदमृतभुजां निर्ममे पद्मयोनि-
स्तस्य [11]द्वैधं व्यधित [12]धनुषः शाम्भवीयस्य रामः ।
दिव्यास्त्रोपनिषदमृषेर्यः कृशाश्वस्य शिष्या-
द्विश्वामित्राद्विजयजननीमप्रमेयः प्रपेदे ॥२॥

[13]प्रसह्य [14]रावणद्विष्टमस्मद्दूतस्य पश्यतः ।
अस्त्रदानाद्भुतं [15]काले प्रौढेन मुनिना कृतम् ॥३॥

---

[1] ॥ श्रीशं वन्दे ॥ begins E only.

[2] सचिन्तो om. Mg only.

[3] भोः Cu, K भो भो E भो cett.

[4] °स्ताडकेयं K, Md °स्ताटकेयं corr. to °स्ताडकेयं Cu °स्ताटकेयं cett. (+ Mt, Mg).

[5] °वद्ध्यधूनोत् for °वद्व्यधूनोत् W only.

[6] ताडका° K, Md ताटका° corr. to ताडका° Cu ताटका° cett. (+ Mt, Mg).

[7] तां W मे Mg मां cett.

[8] तदनुप्लवानां च भूयसां om. Mt only.

[9] लक्ष्मणेनै° for क्षणेनै° Mt, Mg only.

[10] किमेतदित्या° for किमेतदा° Sc only.

[11] द्वैध्यं for द्वैधं E only.

[12] नरुषः for धनुषः Md only.

[13] अपि च add. Md only.

[14] रावणदिष्ट° corr. to रावणद्विष्ट° W रावणादिष्ट° Bo रावणद्वेष° Mg रावणद्विष्ट° cett.

[15] कालेव for काले E only.

यतः[1] ।

सीताव[2]न्दिग्रहपरिभवस्तस्य राज्ञो निरस्तो[3]
नीतं[4] चास्मान्प्रति शिथिलतामेकमुख्यं सुराणाम् ।
नान्दीनादप्रभृ[5]ति हि कृतं मङ्गलं तैस्तदानीं
सर्वं[6] प्रायो भजति विकृतिं भिद्यमाने प्रतापे ॥४॥

कथं वत्सा शूर्पणखा[7] प्राप्ता[8] ॥

प्रविश्य शूर्पणखा[9] । जेदु[10] जेदु [11] मादामहो ॥[11a]

माल्य° । वत्से आस्यताम् । का राजसन्निधौ वार्ता ॥

[12]शूर्प° । णिवुत्ताइं[13] किल तहिं पाणिग्गहणाइम्[14] । असं[15] च । अगत्थि[16]महेसिणा[17] रामस्स मङ्गलोवहारिअं[18] माहेन्दं[19] धणुवरं[20] अणुप्पेसिदम्[21] ॥

---

1 यतः om. Mg only.

2 °वन्धि° Cu °वन्दी° Md, Mt, Mg °वन्दि° cett.

3 निरासो for निरस्तो Mg only.

4 नीता for नीतं I_1 only.

5 °प्रभाव for °प्रभृति Bo only.

6 सर्वः Mt, Mg सर्व Bo सर्वं cett.

7 सूर्पणखा Cu; K सूर्पनखा Md शूर्पनखा E शूर्पणखा cett. (+ Mt, Mg).

8 प्राप्ता । प्रविश्य शूर्पणखा om. K only. The same by rev. along margin, Cu.

9 शूर्पनखा E सूर्पणखा Cu सूर्पनखा Md शूर्पणखा cett. (+ Mt, Mg).

10 जेदु corr. to जेदु२ by rev., Cu जेतु२ W जेदु जेदु cett.

11 कणिट्ठ° add. Mg only.

11a जयतु२ मातामहः add. *chāyā*, Sc.

12 सूर्प° Cu, K, Md शूर्प° cett. (+ Mt, Mg).

13 णिउत्ताइ W णिवुत्ताहिं E णिवुत्ताइं cett.

14 पाणीग्गहणाइं I_1 पाणिगाह Bo पाणिगृहणाइं E पाणिग्गंहणाइं corr. to पाणिगाहणाइं Cu पाणिग्गहणाइं Sc, I_2 पाणिग्गहणाइ W पाणिग्गाहणाइं Md पाणिग्गहणाइं K.

15 अणं I_1, Bo, E असं cett.

16 अगथि° F, Sc, I_2 अगत्थि° cett.

17 °मेहिसिणा I_1 °मेसिणा Bo °महेसिना Md, Mt °मेहेसिणा K °महेसिणा cett.

18 °लोवहारिअं orig. changed to °लोहारिअं Cu °लोवहारिय W °लोवहारिअं cett. [Bo माहिन्दं cett.

19 माहेन्दं K माहेदं E माहिन्द Cu,

20 धणु अरं W, Sc धणु (वरं om.) I_2 धनू E धणुव्वरं Md, Mt, Mg धणुवरं cett.

21 पेसिदं E प्पेसिदं I_2, Md, Mt, Mg अणुप्पेसिदं cett. निर्वृत्तानि किल तत्र

माल्य॰। यानि[1] भुवनेष्वतर्क्य[2]सामर्थ्यान्यायुधानि तानि[2a] रामे ब्रह्मर्षि[3]भ्यः परिणमन्ति ॥ सचिन्त[4]म्।

अमोघमस्त्रं[5] क्षत्त्रस्य ब्राह्मणानामनुग्रहः।
दुरासदं च तत्तेजः क्षात्रं च[6] ब्रह्मसंयुतम् ॥५॥

शूर्प[7]॰। माणुस[8]मेत्तए वि एत्तिए[9] का चिन्ता ॥

माल्य॰। वत्से मा मैवम्।

उत्पत्त्यैव हि राघवः किमपि तद्रूपो[10] जगत्यद्भुतं
मर्त्यत्वेन किमत्र[11] यस्य चरितं देवासुरै[12]र्गीयते।
वस्तुष्वादधते च शक्तिमृषयो देवाश्च तर्कोत्तरां[13]
मर्त्यादेव वरप्रदानसमये ब्रह्मा भयं नो जगौ ॥६॥

अपि च।

निसर्गेण स धर्मस्य गोप्ता धर्मद्रुहो वयम्।
अर्थ्यो[14] विरोधः शक्तेन जातो नः प्रतियोगिना[15] ॥७॥

पाणिग्रहणानि। अन्यच्च अगस्तिमहर्षिणा रामस्य मङ्गलोपहारिकं माहेन्द्रं धनुर्वरं प्रेषितम् add. *chāyā*, Sc.

1 यानि add. Mt only.

2 ॰ष्वतर्क्य॰ I_1, K, Md ॰ष्वमर्त्य॰ Bo, W, Sc, I_2, Cu (corr. fr. ॰ष्वतर्क्य॰) ॰ष्वन्तर्गत॰ E ॰ष्वप्रतर्क्य Mt. [Mg.

2a तानि add. Mt अधुना तावत् add.

3 ब्रह्मऋषि॰ for ब्रह्मर्षि॰ Bo only. [cett.

4 सचितं E सञ्चितं W, Cu सचिन्तं

5 ॰वस्त्रं for ॰मस्त्रं Bo only.

6 यत् for च Mt only.

7 सूर्प॰ K, Md शूर्प॰ cett. (+ Mt, Mg).

8 माणस॰ Bo माणूस॰ W, Sc माणुस॰ cett.

9 एत्तिआ K एतिए Cu, Sc एतिद W खतिए for वि एत्तिए E एत्तिए cett.

मानुषमात्रकेऽप्येतस्मिन् का चिन्ता add. *chāyā*, Sc.

10 तद्भूयो I_1, E, I_2, Md तद्रूपं Bo, K तद्रूपो W, Sc तद्रूपं corr. to तद्भूयो Cu तद्भूतं Mg. Reads राघवस्य चरितं तत्त्किमप्यद्भुतं for राघवः . . . . जगत्यद्भुतं Mt.

11 ॰मस्य for ॰मत्र Mt, Mg only.

12 देवादिभि॰ for देवासुरै॰ E.

13 तर्कोत्तरा I_1, Cu, Mt, Mg तर्कोत्ततः Bo तर्कैतरां E, W तर्कतरां Sc तर्कात्तरा I_2 तर्कन्तिमा Md तर्कैत्तरा K.

14 आर्थौ K अर्थौ Bo, E, Sc, Mt अर्थो W अर्थ्यौ cett.

15 ॰योगिनः corr. to ॰योगिना E ॰योगिनः corr. to ॰योगिनां W ॰योगिन corr. to ॰योगिना Cu ॰योगिनः Mt ॰योगिनां Sc ॰योगिना cett.

शूर्प॰[1]। को सन्देहो। जह[2] दसमुहो ईसिमउलिएहिं विंसदिट्ठीहिं[3] ओहीरमाणलोलल्लोअणो[4][5] णमन्तवदणो[6] वट्टदि तह[7] जाणामि दारुणो से[8] हिअअवेअणावेओ ण[9] एव्वं[10] विरमिस्सदि[11] त्ति[12] ॥

माल्य॰। अहो नु खलु भोः।

वन्द्या विश्वसृजो युगादिगुरवः स्वायम्भुवाः सप्त ये
वैदेहस्य वयं च ते च किमहो सम्बन्धिनो न[13] प्रियाः[14]।
तन्नामास्तु[15] दुरासदेन तपसा दीप्तस्य दीप्तश्रियः
पौलस्त्यस्य जगत्पतेरपि कथं जाता हृदि न्यूनता ॥८॥

अथवा[16]।

अर्थित्वे प्रकटीकृते[17]ऽपि न फलप्राप्तिः[18] प्रभोः[19] प्रत्युत
द्रुह्यन्दाशरथिर्विरुद्धचरितो युक्तस्तया कन्यया।
उत्कर्षं[20] च परस्य मानयशसोर्विस्रंसनं चात्मनः
स्त्रीरत्नं[21] च जगत्पतिर्दशमुखो दृप्तः कथं मृष्यते ॥९॥

---

1 सूर्प॰ Cu, K, Md शूर्प॰ cett. (+ Mt, Mg).

2 जहा Cu, K जह cett.

3 विंसदिदिट्ठीहिं K विंसदिट्ठीहिं I_1, W, Sc, Md विसदिट्ठीहि Bo विंसदिट्ठीहि I_2 वीसदिट्ठिहिं E विदिहिं corr. to वीसदिट्ठिहिं Cu.

4 उहीर॰ Cu ओहिय॰ E ओहीर॰ cett.

5 लोअलोअणो E लोलअणो I_2 लोलल्लोअणो cett.

6 ॰वअणो K ॰वदनो Md ॰वदणो cett. णमन्तवदणो om. Bo only.

7 तही Cu तहा K तेह I_2 तह cett.

8 सि for से I_2 only.

9 से add. Md only.

10 एवं for एव्वं Md, Mt, Mg only.

11 विरमस्सद्दि for विरमिस्सदि E only.

12 ति E, W, Sc त्ति cett. कः सन्देहः यद्दशमुखोऽपीषन्मुकुलिताभिर्विशद्दृष्टिभिरपह्रियमाणलोललोचनो नमद्वदनो वर्तते। तज्जानामि दारुणोऽस्य हृदयवेदनावेगो न एवं विरमिष्यति add. *chāyā*, Sc. [न cett.

13 न changed to नः Cu ये for न Mt

14 प्रियः for प्रियाः Cu only.

15 तन्नामास्तु corr. to तन्नामास्त्व Cu only.

16 अथवा om. K, Bo, Mg अथवा by rev., Cu अथवा cett.

17 प्रगटी॰ for प्रकटी॰ E only.

18 फले for फल॰ E only.

19 प्रभो for प्रभोः Cu only.

20 उत्कर्षे Md उत्कर्ष Bo उत्कर्षं cett. (+ Mt, Mg).

21 स्त्री॰ by rev., Cu.

नेपथ्यार्धप्रविष्टः[1] प्रतीहारः[2] । यः परशुरामस्य[3] युष्माभिर्वार्ताहरः[4] प्रहितः[5] तेनेदं तमालरसविन्यस्ताक्षरं[6] तालीपत्रमुपनीतम्[7] ॥

[8]उपक्षिप्य[9] निष्क्रान्तः[10] ॥

माल्य० । गृहीत्वा वाचयति ॥ "स्वस्ति । महेन्द्रद्वीपात्[11] परशुरामो लङ्कायाममात्यं[12] माल्यवन्तमभ्यर्हयति" ॥

शूर्प०[13] । कहं पहु व्व[14] दुस्सिलिट्ठक्कमं लिहदि ॥[15]

माल्य० । [16]"अत्रैवं[17] परममाहेश्वरं लङ्केश्वरमभिनन्द्य[18] ब्रवीति । विदितमेतद् वो यदस्माभिर्दण्डकारण्यतीर्थोपासकेभ्यस्तपोधनेभ्यः प्रतिज्ञातमभयम् । तत्र विराधदनुकबन्धप्रभृतयः केऽप्यभिचरन्तीति[19] श्रुतम् । तत् तान् प्रतिषिध्य[20] सद्वृत्तिमस्मद्धितां[21] च माहेश्वरीं[22] प्रीतिमनुरुध्यन्तां[23] भवन्तः ।

---

1 नेपथ्येऽर्ध° E, K नेपथ्यर्ध° corr. to नेपथ्यार्ध° Cu नेपथ्ये (om. अर्ध) W नेपथ्यार्ध° cett.

2 २ added by rev., Cu only.

3 °रामाय for °रामस्य E only.

4 °हरः K, Bo °हरः corr. to °हारः Cu °हारः cett.

5 प्रेषितः for प्रहितः Md, Mt, Mg only.

6 विन्यस्या° for विन्यस्ता° W only.

7 तात्री° for ताली° W only.

8 इति add. Bo only.

9 उत्क्षिप्य Bo उपेक्षिप्य E निक्षिप्य Mg उक्षिप्य Md उपक्षिप्य cett. (+ Mt).

10 निःक्रान्तः Cu, K, Bo, Md निष्क्रान्तः cett. (+ Mt, Mg).

11 °द्विपात् for °द्वीपात् E only.

12 लङ्कापत्यमात्यं for लङ्कायाममात्यं E only.

13 सूर्प° K, Md शूर्प° om. I_2 शूर्प° cett. (+ Mt, Mg).

14 पहुव्व दुस्सिलिट्ठक्कमं I_1 पहुवदुस्सिलट्ठक्कमं Bo पहुव्वदुस्सिक्कमं corr. to पाहुदिदुस्सीलविक्कमं Cu पहुव्वउस्सिलिवुक्कमं W पहुघट्टस्सिलिविक्कमं I_2 पहुघढस्सिलिवुक्कमं Sc वुद्रूठसिलिटकम E पहुव्वतुफिन्दुसिलिट्ठक्कमं K पहुव्वदुस्सिट्ठक्कमं Md. [chāyā, Sc.

15 कथं प्रभुगृहश्रीव्युत्क्रमं यथातथा add.

16 शेषं वाचयति add. Mt, Mg only.

17 °वं Bo, W °व cett.

18 °मधिगत्य for °मभिनन्द्य Mt only.

19 °प्यतिचर° Mt °प्यचर° E °प्यभिचर° cett.

20 प्रतिनिविध्य for प्रतिषिध्य E only.

21 तद्वृ° for सद्वृ° Mt only.

22 महेश्वरप्री° I_1, E, I_2 माहेश्वरप्री° Sc, Md माहेश्वरीप्री° Bo माहेश्वरीं प्री° Cu, K माहेश्वरीप्री° corr. to माहेश्वरप्री° W.

23 °रुद्धन्तां Cu °रुध्यन्तु Mt °रुध्यतां E °रुध्यन्तां cett.

ब्राह्मणातिक्रमत्यागो भवतामेव भूतये ।
जामदग्न्यश्च वो मित्रमन्यथा दुर्मनायते ॥१०॥

इति ॥

[1]स्रूर्प°। ई[2]सिमसिणावट्टम्भगम्भी[3]रगमश्रो उवणासो ॥

माल्य°। अ[4]हो किमुच्यते । जामदग्न्यः खल्व[5]सौ ।
अभिजनतपोविद्यावीर्यक्रियातिशयैर्निजै-
रुपचितश[6]मः सर्वत्यागान्निरीह[7]तया स्थितः ।
व्यप[8]दिशति नः शैवप्रीत्या कथञ्चिदनास्थया
प्रभुरिव[9] पुनः का[10]र्ये कार्ये भव[11]त्यतिकर्कशः ॥११॥

इति चिन्तयति ॥

[12]स्रूर्प°। किं[13] [14]चिन्ती[15]अदि ॥

माल्य°। वत्से ।
यदि प्रपद्येत धनुःप्रमा[16]थः
शिष्याय शम्भोर्न तितिक्षते सः[17] ।

---

[1] सूर्प° Cu, K, Md स्रूर्प° cett. (+ Mt, Mg).

[2] इंसिणाविदम्भ° for ईसिमसिणावट्टम्भ° [Bo only.

[3] गम्भीरगमश्रो उवणासो I_1, Cu, K (but has space for श्रो) गम्भीरगम उवणासो Bo गम्भीरगमश्रो उव्वंणसो E गम्भीरगुरुश्रो वणासो Sc गम्भीरगुरुश्रो वणासो W गम्भीरगश्रो उवणासो I_2 गम्भीरागमश्रो वणासो Md ईषन्मसृणावष्टम्भगुरुरुपन्यासः add. *chāyā*, Sc.

[4] असौ for अहो Mg only.

[5] °ल्वस्मै for °ल्वसौ W only.

[6] °मदः in orig., has also शमः above it by rev., Cu °मदः K °शमः cett.

[7] °तपः for °तया E only.

[8] अप° for व्यप° E only.

[9] च add. W only.

[10] Om. one कार्ये Md only कार्ये in orig.; but २ above it by rev., Cu.

[11] भवत्यर्कशः E भविष्यति कर्कशः Mt भवत्यतिकर्कशः cett. [Mg).

[12] सूर्प° Cu, K, Md स्रूर्प° cett. (+ Mt, Mg).

[13] किं K, E, Bo किं corr. to किं२ Cu किं किं cett.

[14] दाणिं add. Mg only.

[15] चिन्तीअदि I_1, Md चितीअदि Bo चिन्तीयदि Cu चिन्तअन्दि E चिन्तेअदि W, Sc चिन्तीआदि I_2 चिन्ती दि K किं चिन्त्यते add. *chāyā*, Sc.

[16] °प्रमाथं Mt °प्रमाथी Mg °प्रमाथः cett.

[17] शः corr. to सः, and जाम in red ink [above it, Sc.

आयोधने[1] चेदुभयोर्निघातः[2]
संरम्भयोगाद्रति हि प्रियं[3] नः ॥१२॥

[4]अन्यतरविजयेऽपि[5] तु क्षत्रियान्तकरश्चेद्[6] राजपुत्रं विजयते [7]नैनमनभिहत्य[8] रोषणो[9] विरमेत्[10] । एवं[11] च सिद्धं नः समीहितं[12] रामनिधनम् । ऐक्ष्वाकस्तु[13][14] विजयमानो ब्रह्मण्यो[14a] न ब्रह्मर्षि[15]मभिहन्यात् । निःश्रेयसापन्ने[16][17] [17a]अपसृतमपि[18] शस्त्रं प्रणिदध्यात् । एवं च[19] दुष्टतरं[20] स्यात् ॥

शूर्प[21]० । को विसेसो[22] ॥

माल्य० । यदि जामदग्न्यस्तावदारण्यकव्रतो[23] हन्याद् राघवं हत्वापि पुनस्तादृश एव[24] । सन्धार्यस्तु[25] राजपुत्रः पुनरुत्थातुकामः[26] । तं चेत्

---

1 आयोधनं for आयोधने I_2, Md only.
2 °र्विघातः for °र्निघातः E only.
3 प्रयतः for प्रियं नः K only.
4 राजा add. Cu only.
5 ऽपि om. E only.
6 °न्तकश्चेद् for °न्तकरश्चेद् Mt only.
7 यतो add. W, Sc only.
8 °भिहृत्य for °भिहत्य Md only.
9 रोषिण for रोषणो Mt only.
10 °रमेत for °रमेत् Cu only.
11 एव for एवं E only.
12 समाहि° for समीहि° Md only.
13 एक्ष्वा° K, Bo, Md ऐक्ष्वा° cett. (+ Mt, Mg).
14 °कश्चेद् for °कस्तु Mt, Mg only.
14a ब्राह्मण्यो W only ब्रह्मण्यो cett.
15 ब्रह्मऋषि° corr. to ब्रह्मर्षि° Cu ब्रह्मर्षि° E, Bo ब्रह्मरिषि° Md ब्रह्मऋषि° cett. (+ Mt, Mg).
16 निःसमसा° corr. to निःश्रयसा° Cu निःश्रेयसा° cett.
17 °पन्नं for °पन्ने Mt only.
17a परित्यक्तमित्यर्थः add. K only.
18 अस्तृत° Bo अपसृजन्त° E अपसृत° cett. विप्रवृत्तं हीनशस्त्रं for अपसृतमपि शस्त्रं Mt only.
19 नो add Mt, Mg only.
20 अनिष्ट° for दुष्ट° Mg only.
21 सू° K, Sc, I_2, Md, W शू° cett. (+ Mt, Mg).
22 को विशेषः add. *chāyā*, Sc.
23 °दारण्यकव्रतो Cu, K °दरण्यतो W °दरण्यरतो E, Sc, I_2 °दारण्यव्रतो cett.
24 Add a stop all but Cu, E, I_2 only.
25 सन्धायेस्तु राजपुत्रः corr. to सन्धार्यस्तु राजपुत्रः Cu सन्धार्यते राजपुत्रस्तु Mt सन्धार्यस्तु राजपुत्रः cett.
26 °रुत्यान° for °रुत्थातु° K only.

[1]प्रकृष्टतममुत्साहशक्तिसम्पदा धर्म[2]विजयिनं [3] वि[4]जयेत सर्वे तं विज[5]यिनमनुजानीयुः । तदेव [6]हठाक्रान्तिनित्यनिभृत[7]क्रुद्धा देवा प्रस[8]ह्यैनमधिकुर्युः । नित्यानुषक्तो ह्यसुर[9]विजयिनामवमानतः प्रकृतिकोपः ।

पौलस्त्याप[10]चयप्रचण्ड[11]चरिते यः कार्त[12]वीर्ये मुनिः
सर्वक्षत्रकथासमापन[13]विधेः प्राङ्म[14]ण्डलं प्राकरोत् ।
तस्मिन्न[15]प्युपनीतयुक्तदमनः स्यादु[16]ज्झितासत्क्रिये
सामर्थ्ये सति [17]धर्मसौम्य[18]चरितो विश्वस्य रामः पतिः ॥१३॥

[19]शूर्प । [20]तदो [21]एत्थ दाणिं[22] किं [23]चिन्तिदम् ॥

---

[1] प्रकृष्टमन्युमु॰ K प्रकृष्टतममु॰ corr. to प्रहृष्टतममु॰ Cu प्रहृष्टतममु॰ I_1 प्रहृष्टतममु॰ cett.

[2] धर्मविजयिनं om. Mt only.

[3] च add. Mg only.

[4] ॰जयेत् for ॰जयेत W only विजयेत सर्वे तं विजयिनम् om. E only.

[5] ॰यिनमनुजानीयुः K, W, Sc ॰यिनं निर्जरा जानीयुः Mt ॰यिनमनुर्जानीयुः corr. to ॰यिन निर्जानीयुः Cu ॰यिनं निर्जानीयुः cett.

[6] हठाक्रान्तिनित्य॰ K, Bo, Mg हठाक्रान्तिनित्य changed to हठात्क्रान्तिनित्य॰ Cu हठाक्रान्त्या॰ E, Sc हताक्रान्त्या॰ W हठाक्रामत्य॰ I_1, I_2 हठात्क्रामत्य॰ Md.

[7] ॰क्रुधा for ॰क्रुद्धा Md, Mt, Mg only.

[8] प्रत्यहीत॰ for प्रसह्यैन॰ Bo only.

[9] ॰विजयिनामवमानतः Cu, K, Sc, Mg ॰विजयिनामवसानतः W ॰विजयिनामवसादमवानतः I_1, I_2 ॰विजयिनामवसादवानन्तः E, Md ॰विजयो नामवमानतः Bo ॰विजयिनामदमानतः Mt.

[10] ॰पजय॰ for ॰पचय॰ Mt, Mg only.

[11] ॰चरितो for ॰चरिते Mt only.

[12] ॰वीर्यो for ॰वीर्ये Mt, Mg only.

[13] ॰विषये for ॰विधेः Bo only.

[14] ॰मङ्गलं for ॰मण्डलं E, W, Sc only.

[15] ॰प्यविनीत॰ for प्युपनीत॰ Mt only.

[16] ॰दुज्झिताऽसत्क्रिये I_1 ॰दुझिझताऽसत्क्रिये corr. to ॰दुझ्झितासत्क्रिये Cu दुज्झितासत्क्रिये K, Md ॰दुज्जिताः सत्क्रिये corr. to ॰दुज्जितासत्क्रिये W ॰दुज्जिता ऽसत्क्रिये Sc, I_2 ॰दुज्झितास्तद्वयो Mt ॰दुन्ततासत्क्रिये E ॰दुसितासत्क्रिये Bo.

[17] धर्म॰ Cu, E, K, Bo धर्म्य॰ cett.

[18] ॰साम्य॰ for ॰सौम्य॰ Bo only. [Mg).

[19] सू॰ K, W, Md, I_2 शू॰ cett. (+ Mt,

[20] तदा for तदो I_2 only.

[21] अत्थ for एत्थ E only.

[22] दाणिं किं K, Cu किं दाणिं I_1, Bo, Md किं दाणीं E किं दाणि W, Sc, I_2.

[23] चिन्तितं W चिन्तितव्वं E चिन्तिदं cett. ततोऽत्र किमिदानीं चिन्तितम् add. *chāyā*, Sc.

माल्य॰। परशुरामोत्तेजनं कर्तव्यमिति ॥

शू[1]र्प॰। पक्ख[2]न्तरे महादोसो[3] ॥

माल्य॰। तत्रापि शक्तितः प्रतिविधास्य[4]ते। किन्तु

तान्येव यदि भूतानि ता एव यदि शक्तयः।
ततः परशुरामस्य न प्रतीमः पराभवम् ॥१४॥

तदुत्तिष्ठ। मिथिलाप्रस्था[5]नाय जामदग्न्यमुत्तेजयितुं महेन्द्र[6]द्वीपमेव गच्छावः। द्र[7]ष्टव्यश्च तत्र भगवान् भार्गवः।

गभीरो माहात्म्यात्प्र[8]थमशुचिरत्यन्तसुजनः
प्रसन्नः पुण्यानां प्रचय इव सर्वस्य सुखदः।
प्रभुत्वस्योत्कर्षात्परिणतिविशु[9]द्धेश्च तपसा-
मसौ दृष्टः सत्त्वं प्र[10]बलयति पापं च नु[11]दति ॥१५[11a]॥

इति[12] निष्क्रान्तौ ॥

॥ विष्कम्भकः[13] ॥

---

[1] सू॰ K, Md श्रू॰ cett. (+Mt, Mg).

[2] पक्खन्तरे W, E पभ्कन्तरे Cu, Bo. Lacuna, K कक्खन्तरे cett.

[3] दासो Bo दोसे I_2 दोषो Md, Mt, Mg दोसो cett. पचान्तरे महादोषः add. *chāyā*, Sc.

[4] ॰स्यति for ॰स्यते Mt only.

[5] प्रस्थनाय Cu प्रस्थापनाय Mt प्रस्थानाय cett.

[6] ॰न्द्रं द्वी॰ W ॰न्द्रद्वी॰ cett.

[7] प्रष्ट॰ for द्रष्ट॰ Md only.

[8] प्रशमरुचि॰ for प्रथमशुचि॰ Mt only.

[9] विशुद्धेश्च I_1, K, Md, Mt, Mg विशुद्धेश्च changed to विशुद्धस्य Cu विशुद्धस्य Bo, E, W, Sc, I_2.

[10] प्रचल॰ K, W, Sc, Md, Mg प्रवल॰ cett.

[11] तुद॰ Bo, Md, Mt नुद॰ cett.

[11a] After this verse add. य एषः उत्थाय चितिपालवंशगहनास्त्रिस्सप्तकृत्वो दिशः कृत्वा विश्रुतकार्तिकेयविजयश्लाघ्य स्वबाहोर्बलात्। सद्वीपामथ काश्यपाय मुनये दत्वाश्वमेधे महीं शस्त्रव्यस्तसमुद्रदत्तविषयं लब्ध्वा तपस्तप्यते ॥ Mt only.

[12] इति om. Cu उत्थाय परिक्राम्य for इति I_1, Bo, E, W, Sc, I_2, Md इति K.

[13] विष्कम्भः Cu विष्कम्भवाः Md मिश्रविष्कम्भः Mt, Mg विष्कम्भकः cett.

नेपथ्ये ।

भो भो विदेहनगरीगताः [1]कुलचारिणः । कथयन्तु भवन्तः कन्यान्तःपुरगताय रामभद्राय ।

कैलासोद्धार[2]सारत्रिभुवनविजयौर्जित्य[3]निष्णातदोष्णः[4]
पौलस्त्यस्यापि हेलोप[5]हतरणमदो दुर्दमः[6] कार्तवीर्यः ।
यस्य क्रोधात् कुठारप्रविघटितमहास्कन्धबन्ध[7]स्थवीयो-
दोःशाखा[8]दण्ड[9]मुण्ड[10]स्तरुरिव [11]विहितः [12]कुल्यकन्दैः [13]पुराभूत् ॥१६॥
[14]सोऽयं त्रिःसप्तवारानविकल[15]विहित[16]क्षत्रतन्त्र[17]प्रमारी
वीरः क्रौञ्चस्य भेदात् कृतधरणितलापूर्वहंसावतारः ।
जेता हेरम्ब[18]भृङ्गिप्रमुखगणचमू[19]चक्रिण[20]स्तारकारे-
स्त्वां पृच्छन् जामदग्न्यः [21]स्वगुरुहरधनुर्भङ्ग[22]रोषादुपैति ॥१७॥

ततः प्रविशति [23]सधैर्यसम्भ्रमो रामः सीता सख्यश्च ॥

---

[1] राजकुल° for कुल Mt, Mg only.

[2] °द्धारणाय for °द्धारसार° E only.

[3] विजयौर्जित्य° I_1, Cu, Mg, W (corr. fr. विजयौजित्य) विजयौजित्य° Sc विजयौर्जित° E, I_2 विजयौनित्य Bo विजयौवित्य° K विजयोर्जित्य° Md.

[4] °दोषाः corr. to °दोष्णः W °दोष्यः Sc °दीभ्यः Bo °दोष्णः cett.

[5] हेलापहत° for हेलोपहत° Mg only.

[6] दुर्मदः for दुर्दमः E, Mt, Mg only.

[7] °वन्धस्थवीयो° Cu, K, Mt, Mg, Sc (corr. fr. वन्धःस्थवीयो) °वन्धःस्थवीयो° I_1, E, Bo, I_2, W (corr. fr. °वन्धस्थवीयो°) °स्थवीयो° (om. वन्ध) Md.

[8] °खण्ड° for °दण्ड° E only. [cett.

[9] °षण्ड° K, Mg °षण्डै° Mt °मुण्ड°

[10] °स्तनु° Bo, Sc, I_2 °स्तनु° corr. to °स्तरु° W °स्तरु° cett.

[11] विहतः for विहितः K, E only.

[12] °कन्दः Bo °काण्डैः Mt °कन्दैः cett.

[13] पुरा° for परा° Cu, Bo only.

[14] अपि च add. E only.

[15] °विहत° Sc °विहत° corr. to विहित° W °विहितः Mt, Mg °विहित° cett.

[16] °तन्तु° for °तन्त्र° Mt only.

[17] °प्रभारी E, Sc, I_2 °प्रमारी changed to °प्रहारी Cu °प्रमादी Md, Mg °प्रमाथी Mt °प्रमारी I_1, K, Bo, W.

[18] °भृङ्गी° for °भृङ्गि° E only.

[19] °गणयुतस्यापि यस्ता° for °गणचमूचक्रिणस्ता° K only.

[20] °स्ताडका° corr. to °स्तारका° Cu.

[21] स for स्व° K only.

[22] °शेषा° K °शेषा° corr. to °रोषा° Cu °रोषा° cett.

[23] ससम्भ्रमो for सधैर्यसम्भ्रमो K only.

रामः। दिष्ट्या[1]

माहा[2]भाग्यमहानिधिर्भगवतो देवस्य[3] दग्धुः पुरा-
माम्नायेन विशुद्धसर्वचरितः[4] शिष्यो भृगूणां पतिः।
द्रष्टव्यः स च मां दिदृक्षुरपि[5] च त्यक्त्वा[6] ह्रियं[7] मुग्धया
सन्त्रासादयमा[8]भिजात्यनिभृतः स्नेहो मयि द्योत्यते ॥१८॥

सीता। हला[9] सहीओ[10] कहं दाणिं एदम्[11] ॥

सख्यः। कुमार अलं दाव[12] तुवराए ॥[13]

रामः। नोत्साहः[14] परिधीरणावैरस्यमर्हति ॥

---

[1] दिष्ट्या om. Mg only.

[2] मांहा° Cu, K, Bo, W मांहा° om. E, Md महा° cett. (+Mt, Mg).

[3] भर्गस्य for देवस्य K only.

[4] शरासनस्य दयितः for विशुद्धसर्वचरितः Mt only.

[5] Above °रपि has °रिति in red ink, Sc.

[6] त्यक्ता for त्यक्त्वा Cu, Sc, I_2 only.

[7] हियं Bo धियं E, Sc, I_2, Md, Mg प्रियं Mt ह्रियं cett.

[8] सन्त्रासादिदयाभिजात्यनिभृतस्नेहो Bo, I_1 (has also दयमाद्भिः along margin) सन्त्रासान्निजयाभिजात्यनिभृतः स्नेहे (corr. fr. सन्त्रासादिनुयभिलात्यनिभृतः स्नेहो) Cu. As Cu; but °निभृत° for °निभृतः Md सन्त्रासादिनुभिजात्यनिभृतः स्नेहो K सन्त्रासादयमाभिजात्यविभृतस्नेहो E सन्त्रासादयमाभिजात्यनिभृतस्नेहो Mt सन्त्रासान्निजयाभिजात्यनिभृतस्नेहो W (has also दयमा by rev. above न्निजया and जनित above निभृत), Sc (has also दिदमा in red ink above न्निजया), I_2.

[9] Has ह हला Cu Have हला Bo, E, W, Sc, I_2, Md हलाओ K हला om. I_1.

[10] सहिआ E सहिओ Md, Mt, Mg सहीओ cett.

[11] णदं for एदं Md, Mt, Mg हला सख्यः कथमिदानीमिदम् add. *chāyā*, Sc.

[12] च add. E only.

[13] Has no *chāyā*, Sc.

[14] नोत्साहः परिधीरणावैरस्यमर्हति I_1, K नोत्साहः परिधारणावैरस्यमर्हति Md नोत्साहः परावधीरणावैरस्यमर्हति Mt नोत्सकः परावधीरणावैराग्यमर्हन्ति Mg सोत्साहं (corr. fr. नोत्साहः) परिधीरणावैरस्यमर्हति Cu नोत्साहः परधारणवैरस्य नर्दति E नोत्साहः परिधीरणावैरस्य महीत Bo सोत्साहः परिधीरणावैरस्यमर्हति I_2 नोत्साहः परिधारणां वैरस्य मेर्हति W, Sc.

सख्यः। वारं वारं णिक्खत्तीकद[1]समत्थजीअ[2]लोओ णिव्वडिद[3]-विसमववसाअसाहसो अअं[4] परसुरामो[5] सुणीअदि[6] ॥

रामः। किमेकदेशेन[7] महा[8]ज्ञाननि[8a]धेर्माहात्म्यमुपसंह्रियते[9]। य[10] एषः

उत्खातक्षितिपालवंशगहनास्त्रिःसप्त[11]कृत्वो दिशः
कृत्वा विश्रुतकार्तिकेयविजयश्लाघ्यस्य बाहोर्बलात्।
सद्वीपामथ कश्यपाय गुरवे दत्त्वाश्वमेधे मही-
मस्त्रव्यस्तसमुद्रमुक्त[12]विषयावस्थस्तपस्तप्यते ॥१९॥

नेपथ्ये।

सत्त्वभ्रंशविषादिभिः कथमपि त्रस्तेक्षणं[13] वेत्रिभि[14]-
र्दृष्ट्वा[15] दृष्टिविघात[16]जिह्मितमुखै[17]रव्याहतप्रक्रमः[18]।
रामान्वेषण[19]तत्परः परिजनै[20]रुन्मुक्तहाहारवं[21]
कन्यान्तःपुरमेव हा प्रविशति क्रुद्धो मुनिर्भार्गवः ॥२०॥

---

1 ०किद० for ०कद० E, W, Sc only.

2 ०जीअलाओ E ०जीआलोओ W ०जाअलोओ Md, Mt, Mg ०जीअलोओ cett.

3 णिवट्टिद० E णिघटिद I_2, Md, Mt, Mg णिव्वाडिद० Sc णिवात्तिअ० W णिव्वडिद० cett.

4 अअं E, K अ cett.

5 परस्सु० Cu, E, Bo परसु० cett.

6 सुणीयदि for सुणीअदि E only वारं वारं निःक्षत्रीकृतसमस्तजीवलोको निर्वर्तितविषमव्यवसायसाहसः परशुरामः श्रूयते add. *chāyā*, Sc.

7 ०देशे corr. to ०देशेन by rev., W.

8 मही० for महा० Bo only.

8a ०विधे० for ०निधे० E only.

9 ०मुपसंहृयते E ०मपह्रियते Mt ०मुपसंह्रियते cett.

10 यएषः .... ०स्तप्यते om. Mt, Mg only. Has it by rev., Cu.

11 ०स्त्रिसप्त० for ०स्त्रिःसप्त० Bo only.

12 ०मुक्ति० for ०मुक्त० I_2 only.

13 तत्रेक्षणं for त्रस्तेक्षणं Mt only.

14 पेत्रिभि० E वेत्तृभि० Mt वेत्रिभि० cett.

15 ०र्दृष्टो दृष्टि० Bo, W, Sc ०र्दृष्टादृष्ट० Mt ०र्दृष्ट्वा दृष्टि० cett.

16 ०विधात० Cu ०विधान० E ०विघात० cett.

17 ०मुख्यै० Bo ०सुखै० I_2 ०मुखै० cett.

18 ०क्रमं W ०क्रम I_2 ०क्रमः cett.

19 रामा० .... मुनिर्भार्गवः om. I_1 only.

20 पुरजनै० for परिजनै० Md, Mg only.

21 ०रवः for ०रवं Md, Mg only.

रामः । नन्वेते[1] एव शिष्टाचारपद्धतेः प्रणेतारः । तत् कथमयं विद्वान् प्रमाद्यति[2] । भवतूपसर्पामि ॥ सधैर्यविकटं[3] परिक्रामति ॥

सख्यः । अम्मो[4] समन्तदो हा[5] देव चन्दमुह रामचन्द[6] हा जामादुअ[7] त्ति[8] परिदेवणा[9]मुहल[10]कादरुव्विग्ग[11]समत्थपरिअण[12]पलविदं अन्तेउरं[13] वट्टइ[14] । ता भट्टिदारिए[15] सअं[16] एव्व विस्सवेहि[17] भट्टिदारअम्[18] ॥

सीता । तेण तुवरन्तीओ[19] सम्भावेम्ह वेअ[20]पसरिअं[21] अज्जउत्तम्[22] ॥

इति परिक्रामति[23] ॥

---

[1] नन्वत for नन्वेत E only.

[2] ०द्यपि for ०द्यति Md only.

[3] सधैर्य वि० for सधैर्य वि० K only.

[4] अंमो for अम्मो Bo only.

[5] Add another हा I_1, Bo, W, Sc, I_2, Md One हा in orig., but २ also by rev., Cu Only one हा K, E.

[6] ०चन्द्र for ०चन्द I_2 only.

[7] जामाउअ I_1, Bo, I_2 जामाउ W, Sc जामादुअ cett.

[8] ति for त्ति Sc, Md, Mt, Mg only.

[9] परिदेवगणा० Bo परिदेवन० E परिदेवणा० cett.

[10] ०मुहल० Cu, K ०मुहुरं० E ०मुहर० cett.

[11] ०व्विग्ग० K, Cu, E, Sc, I_1, I_2 (also add. द्विग्ग along margin), ०धिग्ग० corr. to ०विग्ग० W ०विग्ग० Md ०चग० Bo.

[12] ०आण० for ०अण० W only.

[13] ०पुरं (but पु is by rev.) for ०उरं W only.

[14] वट्टइ I_1, K, W, Cu (corr. fr. वदइ) वदइ Bo भट्टइ E वहइ I_2 वहदि Md.

[15] भट्टिदारिये K भट्टदारिए Bo भट्टदारिए E भट्टिदारिए cett.

[16] सं for सअं Cu. Lacuna for सअं एव्व K सअं cett.

[17] विस्सवेहि I_1 विणवेहि Cu, Md विसंवेहि E विसावेहि K, Sc, I_2 विणवेहि Bo, W (corr. fr. विसावेहि).

[18] भट्ट० corr. to भट्टि० I_1 Lacuna for भट्टि० K अहो समन्ततो हाहा देव चन्द्रमुख रामचन्द्र हा जामातरिति परिदेवनामुखरकातरोद्विग्नसमस्तपरिजनप्रलपितमन्तःपुरं वर्तते । तत् भर्तृदारिके सममेव विश्रामय भट्टारकम् add. *chāyā*, Sc.

[19] तुवरन्ती Cu तुवरत्तिआ E तुवरन्तीओ cett.

[20] Has also गअ above वेअ by rev., I_1.

[21] ०परिअं Bo ०परिसरअन्तं by rev., W ०पसरिअं cett.

[22] अज्जत्तं Bo अज्झउत्तं Cu अज्जउत्तं cett. तेन त्वरावत्यः सम्भावयामो वेगप्रसृतमार्यपुत्रम् add. *chāyā*, Sc.

[23] ०मन्ति for ०मति K, Md, Mt, Mg only.

सख्यः । कुमार[1] अवेक्ख दाव तुवराविसङ्खलमाण[2]विहलिदुब्भ[3]न्तगमणं[4] भट्टिदारिअम्[5] ॥

रामः । सप्रेमानुकम्पम्[6] प्रतिनिवृत्य[7] । ननु[8] कातरेयमत्रभवतीभिरेव पर्यवस्थापनीया[9] ॥

सख्यः । सहि[10] सहि सुरासुरमन्थण[11]समत्थं[12] तेल्लोक्क[13]मङ्गलं तुङ्गजअलच्छीलञ्छण[14]मिमं सविब्भम[15]विसट्टणेत्तकन्दोट्ट[16]सोहाभरन्तमुहपुण्डरीअं[17] विप्फारिद[18]सिणेहसम्भमा सव्वदा अम्ह पुरदो वण्णेसि[19] । ता[20] किं[21] त्ति[22] विजआभिमुहे[23] कुमारे उब्भन्तासि[24] ॥

---

1 कुमार K, Cu, E, I₂ कुमार२ cett.

2 माण om. E only.

3 °विहलिदुब्भन्त° in orig. and also °विघट्टितोभ्रात along margin, I₁ °विहलिदुब्भन्त° Cu, K, Bo °विहलिदुव्वत्त° W, Sc °विहलिदुभ्भन्त° Md °विहलिदुष्टन्त° I₂ °विअलिअदुब्बुः ॥ त E.

4 °गमणं Cu, K, Bo °गमनं cett.

5 भट्टदारिअं K भट्टिदारिआं I₂ भट्टिदारिअं cett. अवेक्षस्व तावत्त्वराविसंस्खलमानविघटितोद्धृतगमनां भर्तृदारिकाम् add. *chāyā*, Sc.

6 सप्रेमानुकम्पी Sc, I₂ सहर्षं Mt. सप्रेमानुकम्पं cett.

7 प्रतिनिर्वृत्य I₁ only.

8 मामनु W, Sc, I₂ मनु Bo ननु cett.

9 पर्यपस्थाप° I₁ पर्युपस्थाप° K पर्यवस्थाप° cett.

10 सहि for सहि सहि E only.

11 °मथण° E °मन्थण° K °महण° cett.

12 °समथ्थं E °सत्थं W °समत्थं cett.

13 त्तेल्लोक्क° I₁, I₂ तेल्लोक्क° K, E, Sc तेल्लोक्क° W तेल्लोक्क° Cu तेल्लोत्र° Md तःश्लेक° Bo.

14 °लच्छण° W °लच्चण° Sc, I₂ °छण° Md °लञ्छण° cett.

15 सविब्भमविसट्टनेत्त° I₁ सविब्भमविसट्टणेत्त° corr. to सविभ्रमं विसट्टन्तणेत्त° Cu सविब्भमविसट्टणेत्त K; Bo, Sc, I₂ सविभ्रमविसट्टणेत्त W सविभ्रमविसट्टणेत्तं E सविभ्रमविसट्टणेत्त Md.

16 कन्दोट्ट overlined and has नीलोत्पल along margin, I₁.

17 °रीअं for °रीअ° Bo, W, Sc only.

18 °विप्फारिद K °विप्फारिअ° E °विथारिद° W °वित्थारिद° cett.

19 वणेसि for वण्णेसि I₁, Bo, W, I₂ only.

20 ता om. Bo only.

21 कि I₁, Bo, Cu, I₂, K, Md किं E, W, Sc.

22 त्ति I₁, Bo, Cu, I₂, K, Md, E ति W, Sc.

23 °हिमुहे for °भिमुहे E only.

24 उभ्रन्तासि E ब्भन्तासि I₁ उभ्भन्तासि Md, Mt, Mg उब्भन्तासि Cu, Sc, I₂ सखि सुरासुरमथनसमर्थं त्रैलोक्यमङ्गलं तुङ्गजयलक्ष्मीलक्षणमिमं सविभ्रमविलसन्नेत्रनीलोत्पलशोभाभरन्मुखपुण्डरीकं विस्तारितस्नेहसम्भ्रमा सर्वदाऽस्मत्पुरतो वर्णयसि । तत् किमिति विजयाभिमुखे कुमारे उद्भ्रान्तासि add. *chāyā*, Sc.

सीता। सव्व[1]खत्ति[2]असन्तावकारी[3] परसुरामो[4] त्ति ॥[4a]

रामः। प्रिये[5] स्वस्था सती निवर्तस्व।

आतङ्क[6]श्रमसाहस[7]व्यतिकरोत्कम्पः क्षणं[8] सह्यता-
मङ्गैर्मुग्धमधूकपुष्परुचिभिर्लावण्यसारैरयम्।
उन्नद्धस्तनपद्म[9]कुड्मलगुरुश्वासावभुग्नस्य[10] ते
मध्यस्य त्रिवलीतरङ्गकजुषो[11] भङ्गः प्रिये मा च[12] भूत् ॥२१॥

नेपथ्ये। भो[13] भोः परिस्कन्नाः क्व रामो दाशरथिः॥

स्त्रियः। हद्धी[14]। सो[15] एव्व एसो वाहरदि॥[16]

रामः। तस्यायम[17]नरालसाहसप्रचण्डकर्मणः[18] प्रतिभिन्न[19]पुष्करावर्तकस्तनितमांसलो वाङ्निर्घोषः कर्णविवरमाप्याययति[20]॥

इति परिक्रामति॥

---

[1] सद्यः W, Sc सद्य I_2 सच्चं E सच Bo सव्व° cett.

[2] °खत्तिअ° Cu, K, E, W, Md, Mt, Mg °क्खत्तिअ° cett.

[3] °सन्तावकारी K °सन्तापआरी W, Sc. °सन्दावकारी E, Md °सन्तापकारी I_1, Bo, Cu, I_2

[4] परशु° E, Sc परसु° cett.

[4a] सद्यः क्षत्रियसन्तापकारी परशुराम इति add. *chāyā*, Sc.

[5] प्रेयसि for प्रिये Mt only.

[6] अन्तक° for आतङ्क° W only.

[7] °साध्वस° for °साहस° Mt only.

[8] कथं for क्षणं Mt only.

[9] °कुपद्म° corr. to °कुम्भ° Cu °पद्म° K °युग्मं° Mt °कुम्भ° cett.

[10] °भुग्न्यस्य E °भग्नस्य I_1, I_2 °लग्नस्य Md, Mg °भुग्नस्य cett. (+ Mt).

[11] °जुवोः Bo जुषो F जुषो cett.

[12] स्मि E ग्न K च cett.

[13] Has (=) mark above each letter of भो भो परिस्कन्नाः and adds along margin शुभावलोकनागताः E Adds 'Eunuchs' along margin, W.

[14] हद्धी K हद्धी corr. to हद्धी२ by rev., Cu हद्धी om. E, Md, Mg हद्धी२ cett.

[15] एसो एव्व एसो I_1, K, Md सो एव्व एसो changed to एसो सो एव्व Cu स एव्व एसो E एणं एत्थ एसो Bo, W, Sc एण एव्व एसो I_2.

[16] हाधिक्२ एनमनैष व्याहरति add. *chāyā*, Sc.

[17] °मनराल° changed to °मराल° Cu °मनराल° changed to °मतिकराल° W °मनर्गल° E °मनराल° cett.

[18] °वर्मणः for °कर्मणः E only.

[19] प्रतिपन्न° for प्रतिभिन्न° E only.

[20] °माप्यायति I_1, Bo, Cu, E °माप्याययत W, Sc, I_2, K, Md °मास्फालयति Mt.

सीता। का गदी। धनुषि धारयन्ती। अज्जउत्त ण दाव तुम्हेहिं गन्तव्वं जाव[1] तादो णागच्छदि॥[2]

सख्यः। उव्वत्तिदं[3] दाणिं[4] पिअसहीए[5][6] रसन्तरेण लज्जालुइत्तणम्[7]॥

रामः। स्वगतम्[8]। जितं[9] स्नेहेन। प्रकाशम्[10]। तर्हि मुक्त्वा धनुर्गच्छामि॥

[11]नेपथ्ये [12]"भो भोः परिस्कन्ना[13]" इत्यादि पुनः पठति॥

सीता। तदो वला[14]देव धारइस्सम्॥

रामः। हन्त[15]

उत्सिक्तस्य तपःपराक्रमनिधेरभ्यागमादेकतः
सत्सङ्गप्रियता च[16] वीररभसोन्मादश्च[17] मां कर्षतः।
वैदेही[18]परिरम्भ एष च मुहुश्चैतन्यमामीलय-
न्नानन्दी हरिचन्दनेन्दुशिशिरः[19] स्निग्धो[20] रुणद्ध्यन्यतः॥२२॥

---

[1] जाव तादो Cu, K, Md जाव त्तादो I_1, Bo जाव दादो E जाव तव तादो W जाव त्तव त्तादो Sc, I_2.

[2] का गतिः। आर्यपुत्र न तावद्युष्माभिर्गन्तव्यं यावत्तव तातो नागच्छति add. *chāyā*, Sc.

[3] उव्वत्तिदं I_1, Md उव्वलित्तिदं corr. to उव्वलिदं Cu उव्वलिदं E उक्कलिदं Bo उग्घाडिदं W उद्घाडिदं Sc उघत्तिदं I_2 Lacuna, K.

[4] दाणीं W दाणी E दाणिं cett.

[5] प्रिअ° for पिअ° Md only.

[6] °सहिए Sc °सहीए cett. Folio 11 beginning with हीए and ending with परिस्कन्नाः क्व रा (p. 54, l. 11) missing, I_2.

[7] °लुत्तणं for °लुइत्तणं E only उद्घाटितमिदानीं प्रियसख्या रसान्तरेण लज्जालुत्वम् add. *chāyā*, Sc.

[8] स्वगतं by rev. along margin, Cu.

[9] जितं K, E, Md, Mt, Mg जितं जितं cett.

[10] प्रकाशं by rev. along margin, Cu.

[11] पुनः add. Mt only.

[12] तादो ण गच्छइ सा add. Mg only.

[13] °स्पन्दा for स्कन्ना Mt, Mg only.

[14] वलादो for वलादेव Md, Mt, Mg only ततो बलादेव धारयिष्यामि add. *chāyā*, Sc.

[15] हन्त E, K हन्त२ cett.

[16] च om. E only.

[17] °रसोमादश्च corr. to °रभसोन्मादश्च Cu °रभसोन्मादश्च in orig.; and also त्फाल by rev. below it, W °रभसोत्फालश्च K, Md °रभसोन्मादश्च cett. (+Mt, Mg).

[18] वैदेहि for वैदेही° Bo only.

[19] °शिशिरः Cu, K °शिशिर° cett.

[20] °स्निग्धो in orig.; and also स्पर्शो by rev. above it, W.

सख्यः ।–एसो[1] दिप्पन्त[2]दिणअरालोअपेच्छिज्ज[3]न्तदेह[4]प्पहापरिक्खेव[5]भासुरं जलन्तं[6] सुणिसिदं[7] परसुं[8] धारअन्तो विसङ्कलुव्वेल्ल[9]हुदवहसिहासहस्ससन्देहिद[10]जडाभरो[11] [12] सुदूर[13]विक्खेवाविद्धविअडो[14]रुदराडणिब्भरा[15]भिघाद[16]विहलाविद[17]वसुन्धरो परागदो[18] एव्व[19] सो सअलखत्तिअमहारक्खसो ॥[19a]

रामः ।

अयं स भृगुनन्दनस्त्रिभुवनैकवीरो मुनि-
र्य एष निचयो[20] महानिव दुरासदस्तेजसाम् ।

---

[1] एस I₁, Md एसो Cu, K, W, Sc एष Bo सए E.

[2] दीप्पन्त° W only.

[3] °पेक्खिज्जत° for °पेक्खिज्जन्त° Bo, Sc, Md only.

[4] °देहप्पहा° K °देहपहा° Bo, W, Sc °देप्पहा° Cu °देहिप्पहा° E °पहा° I₁, Md.

[5] Orig. °परिक्खेव°; but ि omitted by haste, Cu °परिसवेवव° I₁ °परिक्खेव° cett. (२ १ written above)

[6] जलन्त° W जचन्तं corr. to जलन्त° Cu जलन्तं cett.

[7] °सदिं E °णिदं corr. to °शिदं I₁ °सिदं cett.

[8] परिसुं W परशुं Sc परसुं cett.

[9] °लुव्वेल्ल° Cu, E, K °लुडुव्वेल्ल° I₁ °लुल्लेल्ल° Bo °लुदुव्वेल्ल° W °लुहुव्वेल्ल° Sc °लुव्वेल° Md.

[10] °संहिद° I₁, Md, Mt, Mg °सांहिद° Cu °सन्देहित° W °सन्देहिद° cett.

[11] °जडामरो I₁ °जराभरो Cu °ज-- भारो K °जडाभरो cett.

[12] °कठोरकोवग्गिपिङ्गललिलाडवट्टघडिद्भिउडिभङ्ग--निषन्नम---क्ष्मीसणसरासणो add. K only.

[13] सुप्पंरविखेवा° for सुदूरविक्खेवा° Cu only.

[14] °विअडोउ° Sc °विअहोरु° Cu °विअडोरु° cett.

[15] °णीभरा° E °णिभ्भेरा° W °णिब्भुरा° K °णिभ्भरा° Bo °णिब्भरा° cett.

[16] °घात° I₁, Bo, Cu, Md, Mt, Mg Lacuna, K °घाद° cett.

[17] °विह्वाविद° E भियातावहलानिह° for °भिघादविहलाविद° Bo °विहलाविद° cett.

[18] वरादोग for परागदो Cu only.

[19] जेव्व W, Sc, Md एव्व K, Cu, E, I₁, Bo.

[19a] एष दिनकरलोकप्रेक्ष्यमाणदेहप्रभाभासुरं ज्वलन्तं सुनिशितं परशुं धारयन् विसङ्कुलोद्वेल्लद्धुतवहशिखासहस्रसन्देहितजटाभारः सुदूरविक्षेपाविद्धविकटोरुदण्डनिर्भराभिघातविकम्पितवसुन्धरो परागत एव सकलक्षत्रियमहाराक्षसः add. *chāyā*, Sc.

[20] निवहो for निचयो Mt only.

प्रतापतपसोरिव व्यतिकरः स्फुरन्मूर्तिमान्
प्रचण्ड इव पिण्[1]डतामुपग[2]तश्च वीरो रसः ॥२३॥

सविस्मयम्[3]।

पुण्योऽपि [4]भीमकर्मा निधिर्व्रतानां चकास्त्यमितशक्तिः ।
मूर्तिमभिराममघोरां बिभ्र[5]द्दिवाथर्वणो निगमः ॥२४॥

अयं हि

[6]कल्पापायप्रणयि दधतः कालरुद्रानलत्वं
संरब्धस्य त्रिपुरजयिनो देवदेवस्य तिग्[7]मः ।
ब्रह्मच्छद्मा निखिलभुवनस्तोमनिर्मन्[8]थयोग्यो
राशीभूतः पृथगिव समुत्थाय सामर्थ्यसारः ॥२५॥

विहस्य[9] । अहो स्वा[10]च्छन्द्यवैचित्र्यमत्रभ[11]वतः ।

ज्योतिर्ज्वालाप्रचयजटिलः सन्नि[12]धत्ते कुठार-
स्तूणीरोंऽसे वपुषि च ज[13]टाचापचीराजि[14]नानि ।
पाणौ बाणः स्फुरति वलयीभूतलोलाक्षसू[15]त्रे
वेषः शोभां व्यतिकरवतीमुग्रशा[16]न्तस्तनोति ॥२६॥

प्रिये गुरुरयं तदपसृत्य कृताव[17]गुण्ठना भव ॥

---

1 पिण्डिता° for पिण्डता° E only.
2 °गमश्च corr. to °गतश्च W.
3 सविस्मयं om. Mt, Mg only.
4 धीर° corr. to वीर by rev., W भीम° cett.
5 विभ्रमद्दिवा° W विभ्रमद्देवा° Sc बिभ्रद्दिवा° cett.
6 कन्या° for कल्पा° Sc only.
7 शिष्यः for तिग्मः Mt only.
8 निर्बन्ध° for निर्मन्थ° Mt only.
9 विहस्य Cu, Mt, Mg, Bo only.
10 °छन्द° Cu, E Lacuna, K °छन्द्य° cett.
11 °मार्यस्य for °मत्रभवतः Mt only.
12 भाति कण्ठे for सन्निधत्ते Mt only.
13 जरा° for जटा° E only.
14 °जनानि for °जिनानि Cu, Bo only.
15 °सूत्र for °सूत्रे W only.
16 °शान्त्यो° for °शान्त° Mt, W only.
17 °कुण्ठन corr. to °कुण्ठना Cu °कुण्ठना Md °गुण्ठना cett.

सीता। हद्धी[1] हद्धी परागदो[2] एव्व[3]। अज्जवि बद्धा। अज्जउत्त परित्ताअसु मम्। पिअसाहसिअ पसीद ॥[3a]

रामः। अयि[4] प्रिये।

मुनिरयमथ वीरस्तादृशस्तत्प्रियं मे
विरमतु[5] परिकम्पः कातरे[6] क्षत्रियासि।
जगति[7] विततकीर्तेर्दर्पकण्डूलदोष्णः[8]
परिसरण[9]समर्थो राघवः[10] क्षत्रियोऽहम् ॥२७॥

ततः प्रविशति क्रुद्धः परशुरामः[11]।

परशुरामः[12]। अहो दुरात्मनः क्षत्रियबटोरनात्मज्ञता।

न त्रस्तं यदि नाम भूतकरुणा[13]सन्तानशान्ता[14]त्मन-
स्तेन व्यारुजता धनुर्भगवतो देवाद् भवानीपतेः।
तत्पुत्रस्तु मदान्धतारकवधाद्विश्वस्य[15] दत्तोत्सवः
स्कन्दः[16] स्कन्द इव प्रियोऽहमथवा शिष्यः कथं विस्मृतः[17] ॥२८॥

[18]एष मे प्रशमस्य[19] कर्कशः[20] परिणामः।

---

[1] हद्धी orig., and २ by rev., Cu हध्धि E हद्धी२ cett.

[2] परागदो K, E, Bo परागतो cett.

[3] जेव्व for एव्व E only.

[3a] हा धिक्२। परागत एव आर्यपुत्र परित्रायस्व मां प्रियसाहसिक प्रसीद add. *chāyā*, Sc.

[4] अपि I_1, Bo अयि cett.

[5] वितरतु for विरमतु E only.

[6] चत्रिये for कातरे Mt only.

[7] तपसि for जगति Mt, Mg only.

[8] °दोर्भिः for °दोष्णः Bo only.

[9] °चरण for °सरण Mt, Mg only.

[10] राघव for राघवः E only.

[11] and [12] परशुरामः२ E, Md, Mt, Mg Orig. परशुरामः; and २ by rev., Cu परशुरामः cett.

[13] °करुणः for °करुणा Bo only.

[14] °सान्ता° for °शान्ता° Cu only.

[15] °दीश्वरस्य for °द्विश्वस्य Bo only.

[16] स्कन्द I_1, Cu स्कन्द corr. to स्कन्दः W स्कन्दः cett.

[17] विस्मृतः K नश्यतु Mt Orig. text न श्रुतः, and also विस्मृ above it by rev., I_1 न श्रुतः cett.

[18] एवं च add. Mg only.

[19] प्रशम° for प्रशमस्य E only.

[20] कर्कश° for कर्कशः I_1 only.

यत् क्षत्रियेष्वपि पुनः स्थितमाधिपत्यं
तैरेव सम्प्रति धृतानि [1]पुनर्धनूंषि ।
उन्माद्यतां[2] भुज[3]बलेन मयापि [4]कष्ट-
मुच्छृङ्खलानि चरितानि पुनः [5]श्रुतानि ॥२९॥

रामः ।
अकलिततपस्तेजोवीर्यप्रथिम्नि यशोनिधा-
ववितथमदाध्माते रोषान्मुनावभिधावति ।
अभिनवधनुर्विद्यादर्पक्षमाय च कर्मणे
स्फुरति [6]रभसात् पाणिः पादोपसङ्ग्रहणाय च ॥३०॥

[7]किन्त्वविषयस्तावदाचारस्य ॥

जाम°[8] । भो भोः [9]परिस्कन्नाः क्व [9a]रामो दाशरथिः ॥

रामः । अय[10]महं भोः । इत इतो [11]भवान् ॥

जाम° । साधु राजपुत्र साधु । सत्यमैक्ष्वाकः खल्वसि ।
अन्विष्यतः प्रमथनाय ममापि [12]दर्पा-
दात्मानमर्पयसि जातिविशुद्धसत्त्वः ।
गन्ध[13]द्विपेन्द्रकलभः करिकुम्भकूट-
कुट्टाकपाणिकुलिशस्य यथा मृगारेः ॥३१॥

स्त्रियः । [14]सन्तं पावं [15]पडिहदममङ्गलम् ॥[16]

---

[1] पुनर्धनूंषि .... चरितानि om. Bo.

[2] उन्मायता W, Sc उन्मथ्नतां Mt उन्माद्यतां cett.

[3] °मदेन Cu, K °बलेन cett.

[4] तेषा° for कष्ट° Mt.

[5] सुतानि corr. to श्रुतानि Cu.

[6] नितरां for रभसात् Mt only.

[7] किन्त विषह्यस्ता° Bo only.

[8] जाम .... भवान् om. W स्कन्नाः .... महं भोः om. Bo.

[9] °स्पन्दाः for °स्कन्नाः Mt, Mg only.

[9a] Folio 12 begins with मो दाशरथिः I_2.

[10] °मयं for °महं Cu only.

[11] महान् for भवान् E only.

[12] यस्मा° for दर्पा° Mt only.

[13] °द्वीपे° for °द्विपे° Sc, I_2 only.

[14] सतं Sc सान्तं Md सन्तं cett.

[15] वडि° for पडि° I_2 only.

[16] शान्तं पापं प्रतिहतममङ्गलम् add. *chāyā*, Sc.

राम° । निर्वर्ण्य । स्वगतम् ।[1] रमणीयः[2] क्षत्रियकुमार आसीत् ।

चञ्चत्पञ्चशिखण्डमण्डनमसौ[3] मुग्धप्रगल्भं शिशु-
र्गम्भीरं[4] च मनोहरं च सहजश्रीलक्ष्म रूपं दधत् ।
द्राग्दृष्टोऽपि हरत्ययं मम मनः सौन्दर्यसार[5]श्रिया
हन्तव्यस्तु तथापि नाम[6] धिगहो वीरव्रत[7]क्रूरताम् ॥३२॥

प्रकाशम् ।[8]

प्रागप्राप्त[9]निशुम्भशाम्भवधनुर्द्वैधा[10]क्रियाविर्भवत्-
क्रोध[11]प्रेरित[12]भीमभार्गवभुजस्तम्भाप[13]विद्धः क्षणात्[14] ।
सज्वालः[15] परशुर्भव[16]त्वशिथिलस्त्वत्कण्ठपीठातिथि-
र्येनानेन जगत्सु खण्डपरशुर्देवो हरः ख्याप्यते ॥३३॥

स्त्रियः । हद्धी[17] हद्धी । पज्जलिदो[18] खु[19] एसो[20] ॥

रामः । स[21]धैर्यबहुमानकौतुकं[22] निर्वर्ण्य । अयं सः यः किल पुरा सपरि-

---

[1] आः add. E only.

[2] रमणीय corr. to रमणीयः I_1 रम-णीय Md रमणीयः cett. (+Mt, Mg).

[3] °मण्डन° Cu, K, Md, Mt, Mg °मण्डल, and ण above ल by rev., W °मण्डल° cett.

[4] °रां for °रं W only.

[5] °सारः for °सार° Cu only.

[6] नाम om. Md only.

[7] °व्रते for °व्रत° E only.

[8] विहस्य add. Mt only.

[9] °प्राप्तः for °प्राप्त° I_2 only.

[10] °क्रियां°, and also विधा above it, K °क्रिया°, and also विद्धा above it by rev., W °विधा° Md, Mg क्रिया° cett.

[11] °क्रोधा corr. to °क्रोधः W.

[12] °भद्र° for °भीम° Mg only.

[13] Orig. °पद्विविद्धः; but द्वि meant to be omitted, I_1 °वबद्ध Mt °परिविद्धः Bo Torn, Cu °पविद्धः cett.

[14] क्षणं I_1, Bo, Md, Mg क्षणा I_2 क्षणा corr. to क्षणं Cu क्षणात् cett.

[15] सद्वालः Sc, I_2 only.

[16] °र्भवत्य° for °र्भवत्व° E, Mt, Mg only.

[17] हद्धी W, Sc, I_2, E. Orig. हद्धी, but २ also by rev., Cu हद्धी२ cett.

[18] पज्जालिदो Cu पजलिदो I_2 पञ्ज-लिदो W पचलिदो E पज्जलिदो cett.

[19] ख W, I_2 कखु Md खु cett. (+Mt, Mg).

[20] सो I_1, E, I_2 एसा Bo एसो cett. No *chāyā*, Sc.

[21] सबहु° for सधैर्यबहु° E only.

[22] °कौतुकस्मितं for °कौतुकं Mt only.

वा[1]रकार्त्तिकेयविजया[2]वर्जितेन भगवता नीललोहितेन सहस्र[2a]परिवत्स[3]रान्तेवासिने तुभ्यं प्रसादीकृतः पर[4]शुः ॥

सख्यः । भ[5]ट्टिदारिए पेक्ख[6] हिअअभरिअउव्व[7]मन्तबहुमा[8]णो णि[9]क्कम्पधीरग[10]रुअत्तणेण ओहसइ[11] भअवदो[12] भग्गवस्स[13] आउहलम्भं[14] भ[15]ट्टिदारओ ॥ सीता सविस्मया[16]स्तं पश्यति ॥

जाम॰ । स्वगतम् । आश्चर्यमाश्चर्यम्[17] । अन्य एवायं प्रकारः । किमपि चैतदसंविज्ञात[18]पदनिबन्धनं माहात्म्यं[19] सौजन्यं च । संरम्भ[20]गम्भीर[21]धीरश्च[22] पौरुषावष्टम्भः । प्रकाशम् । आ[23] दाशरथे स एवायमाचार्यपादानां[24] प्रियः परशुः ॥

---

1 ॰पारवार॰ E ॰परीवार॰ I_1 ॰परिवार॰ cett.

2 ॰वर्तितेन for ॰वर्जितेन Sc only.

2a ॰परिपरि॰ for ॰परि॰ Cu.

3 ॰वत्सरान्तेन्तेवा॰ for ॰वत्सरान्तेवा॰ W, Sc only.

4 परस्सुः om. E only.

5 भट्ट॰ for भट्टि॰ Cu, K, E only.

6 पेक्ख२ Md, Mt, Mg णाखु W णोखु Sc पेक्ख cett.

7 ॰उक्करन्त॰ Bo ॰वुव्वमन्त॰ W ॰गुच्चरन्त॰ E ॰उच्चरन्त॰ K · ॰उच्चरन्त॰ corr. to ॰उव्वमन्त॰ Cu ॰उव्वमन्त॰ cett.

8 ॰माणे for ॰माणो W only.

9 ॰णिकम्प॰ E ॰क्कंप॰ I_2 ॰णिक्कम्प॰ cett.

10 ॰गुरु॰ for ॰गरु॰ E only.

11 ओहसइ Bo, Md ओहसइ in orig.; also उपहसते along margin, I_1 उहिसइ Cu उवहसइ E ऊहसइ K, Sc ओहसही W ओहसई I_2.

12 ॰वदो Cu, K, E, Bo ॰वओ cett.

13 भगवस्स for भग्गवस्स E, W, Sc only.

14 आउहलम्भं I_1, K, Bo, Md, I_2 अउहलम्भं corr. to अउहतम्भं Cu आसादो उवलम्भं W आसादो उहवलम्भं Sc सोवालम्भं E.

15 भट्टदारओ Cu, K भट्टिदारिओ Bo भरिशद्धारिओ E भट्टिदारओ cett. भर्तृदारिके न खलु हृदयभरितोद्वमद्वङ्कमानो निष्कम्पधीरगुरुत्वेनोपहसति भगवतः परशोर्भगवत्सकाशादुपलम्भं भट्टारकः add. *chāyā*, Sc.

16 सविस्मयं for सविस्मयास्तं Mt only.

17 आश्चर्यमाश्चर्यम् om. Mt only.

18 ॰दसंविज्ञान॰ I_1, I_2, Md ॰दविज्ञान॰ Cu, K ॰दसंविज्ञात॰ W, Sc ॰दसंविज्ञापन॰ Bo ॰दाज्ञात॰ E.

19 माहात्म्य॰ for माहात्म्यं I_1 only.

20 निसर्ग॰ for संरम्भ॰ Mt only.

21 and 22 ॰गभीरधीरं च Cu ॰गभीरश्च Mt गभीरधीरस्व॰ E ॰गभीरधीरः K ॰गम्भीरधीरश्च cett.

23 आम I_1, K, Sc, I_2 आः राम E आं Md आम् Cu राम W अम Bo.

24 ॰षादानां and धारा above it, Bo.

सख्यः । खणं[1] ओसन्तस्स[2] विअ आलावो[3] ॥

जामº ।

अस्त्रप्रयोगखुरलीकलहे गणानां
सैन्यैर्वृतो[4]ऽपि जित एव मया कुमारः ।
एतावतापि परिरभ्य धृत[5]प्रसादः[6]
प्रादादिमं प्रियगुणो भगवान् गुरुर्मे ॥३४॥

रामः । स्वगतम् । कथमेतावतापीत्याह[7] । अहो गर्व[8]गौरवस्याभोगः[9] ॥

प्रकाशम् । अतश्च[10] भगवन् दिवःपृथिव्यो[11]र्विततस्ते वीरवादः ।

येनैव खण्डपरशुर्भगवान् प्रचण्ड-
श्चण्डीपतिस्त्रिभुवनेषु गुरुः प्ररूढः ।
तेनैव तारकरिपोर्विजयार्जितेन
दीप्तिं गता परशुराम इति श्रुति[12]स्ते ॥३५॥

किञ्च ।

उत्पत्तिर्जमदग्नितः स भगवान् देवः पिनाकी गुरुर्
वीर्यं यत्तु[13] न तद्गिरां पथि ननु[14] व्यक्तं हि तत्[15] कर्मभिः ।

---

[1] ऊ I_1, Sc तु Cu तू Bo उअ W ओ Md ऊ I_2 Lacuna, K Om. E.

[2] सतस्स W सत्तस्स Sc तुट्ठस्स E सन्तस्स cett.

[3] चणमुक्कसंत इवालापः add. *chāyā*, Sc.

[4] सेन्यै॰ for सैन्यै॰ Bo only.

[5] छत॰ Mt वृत॰ corr. to धृत॰ Cu धृत॰ cett.

[6] ॰प्रसादं for ॰प्रसादः Mg only.

[7] ॰तावत्यवज्ञापी॰ for ॰तावतापी॰ Md, Mg only.

[8] गर्वै for गर्व॰ E only.

[9] ॰वस्य भोगः K ॰वस्य भागः I_2 ॰वस्याभोगः cett.

[10] ततश्च भगवन् E अतश्च भगवन् om. Mt. Read अतश्च भगवन् cett.

[11] दिवःस्पृथिव्योर्वि॰ E दिवः पृथिव्यौ वि॰ W द्यावापृथिव्योर्वि॰ Mt, Mg दिवः-पृथिव्योर्वि॰ cett. [श्रुति॰ cett.

[12] स्तुति॰ K स्तुति॰ corr. to श्रुति॰ Cu

[13] यत्तव तद्गिरामनपथं for यत्तु न तद्गिरां पथि Md, Mg only.

[14] ननु व्यक्तं Cu, K, Mt, Mg 'न' तद्व्यक्तं W न तयुक्तं Bo न तद्व्यक्तं cett.

[15] वत for तत् Cu only.

त्यागः सप्तसमुद्रमुद्रितमही[1]निर्व्याजदानावधिः
सत्य[2]ब्रह्मतपो[3]निधेर्भगवतः किं वा[4] न लोकोत्तरम् ॥३६॥

सख्यः । जाणादि महाभाओ[5] गरुअ[6]रमणिज्जं मन्तिदुम् ॥[7]

जाम॰ ।

राम राम[8] नयनाभिरामतामाशयस्य सदृशीं समुद्वहन्[9] ।
अप्रतर्क्यगुणरामणीयकः सर्वथैव हृदयङ्गमोऽसि मे ॥३७॥

अपि[10] च ।

हेरम्बदन्तमुसलो[11]ल्लिखितैकभित्ति
वक्षो विशाखविशिखव्रण[12]लाञ्छितं[13] मे ।
रोमाञ्चकञ्चुकितमद्भुतवीरलाभात्
सत्यं ब्रवीमि परिरब्धुमिवेच्छति[14] त्वाम् ॥३८॥

सख्यः । भट्टिदारिए[15] पेक्ख भट्टिणो[16] सोहग्गम् । तुमं खु[17] णिच्चं-[18]परम्मुही[19] अत्ताणअं[20] वञ्चेसि[21] ॥ सीता सास्रं विश्वसिति ॥

---

[1] ॰महो for ॰मही॰ Sc, I_2 only.

[2] सत्यं Mg चत्र॰ Mt सत्य॰ cett.

[3] तपो om. E only.

[4] किं for वा K only.

[5] ॰भाउ for ॰भाओ Sc only.

[6] ॰गुरुअ॰ for ॰गरुअ॰ W, Sc, I_2 only.

[7] जानाति महाभागो गुरुत्वरमणीयं मन्त्रितुम् add. *chāyā*, Sc.

[8] नाम add. Md only.

[9] समुद्धरन् for समुद्वहन् Bo only.

[10] अति च om. Mt only.

[11] ॰मुशलो॰ K, Md ॰मुशलो॰ corr. to ॰मुसलो॰ Cu ॰मुसलो॰ cett. (+ Mt, Mg).

[12] ॰जण॰ for ॰व्रण॰ Bo only.

[13] ॰लाञ्छनं for ॰लाञ्छितं E only.

[14] हृदये परिरब्धुमिच्छे for परिरब्धुमिवेच्छति त्वां Mt only.

[15] भट्ट॰ for भट्टि॰ Bo, E only.

[16] भतु॰ for भट्टि॰ E only. Folio 18 beginning with णो सोहग्गं and ending with प्रियश्चेतसो ह (p. 62, l. 4-5) missing, Cu.

[17] क्खु K, E, Sc Om. Md, Mt, Mg खु cett.

[18] णिच्चं प॰ W, Sc णितप॰ E णिच्चप॰ cett.

[19] ॰म्मुखी I_1 ॰म्मही E ॰म्मुही cett.

[20] अताणअं W अत्ताणं E अत्ताणअं cett.

[21] वञ्चअसि K वञ्चसि I_1, I_2 वञ्चेसि cett. भर्तृदारिके पश्य भर्तुः सौभाग्यम् । त्वं खलु नित्यं पराङ्मुख्यात्मानं वञ्चयसि add. *chāyā*, Sc.

रामः। भग[1]वन् परिरम्भणमिति प्र[2]स्तुतप्रतीपमेतत् ॥

सख्यः। धीरमसिणो अत्त[3]णो माह[4]प्पसोहिदो से विणओ ॥[4a]

जाम॰। स्वगतम्। अ[5]हो परगुणोत्कर्षपरिणामग्राहि सौजन्यपूत[5a]मन्तःकरणमस्य राजन्यपोतस्य[6]। पारमार्थिकविनयदुर्विभावस्व[7]ति-निपुणबुद्धिग्राह्यो महानहङ्कारः।

अप्राकृतस्य चरितातिश[8]यस्य भावै-
रत्यद्भुतैर्मम हृ[9]तस्य तथाप्यनास्था।
कोऽप्येष वीरशिशुकाकृतिरप्रमेय-
माहात्म्यसारसमुदायम[10]यः पदार्थः ॥३९॥

आ[11]श्चर्यम्।

सम्भाव्यमि[12]ष्टभुवनाभयदा[13]नपुण्य-
सम्भारमस्य वपुरत्र हि विस्फुरन्ति।
लक्ष्मीश्च सात्त्विकगुणज्वलितं च तेजो
धर्मश्च मानविजयौ च पराक्रमश्च ॥४०॥

---

[1] भगवन् om. Md, Mt, Mg only.

[2] प्रतिप्रस्तुतप्रतीपमेतत् Md, Mt प्रस्तुतेऽर्थे विपरीतमेतत् Mg प्रस्तुतप्रतीपमेतत् cett.

[3] अत्तणो om. K only.

[4] माहप्प॰ I_1, Md माहप्य॰ K, Bo माहाप्य॰ E, Sc महाय्य॰ W माहय्य॰ I_2.

[4a] धीरमसृण आत्मनो माहात्म्यशोभितोऽस्य विनयः add. *chāyā*, Sc.

[5] अहो गुणपरगुणोत्कर्षत्वे परिणामग्राहि I_1, I_2, Md अहो स्वगुणपरगुणोत्कर्षपरिणाहि W अहो स्वगुणपरगुणोत्कर्षपरिणामग्राहि Sc अहो परगुणोत्कर्षपरिणामग्राहि K As K, but ॰ग्राही E अहो गुणोत्कर्षपरिणामयाहि Bo परगुणोत्कर्षत्वेऽपि परिणामग्राहि Mt अहो गुणपरगुणोत्कर्षतत्वेऽपि तत्वपरिणामग्राहि Mg.

[5a] तमन्तःकरण .... चरिता om. E only.

[6] No stop, K, W only,

[7] ॰भावस्तुति॰ I_1 ॰भावास्वति॰ Sc ॰भाव्यस्वति॰ Mt ॰भावस्वति॰ cett. (+ Md, Mg).

[8] ॰शयैः स भावैः for ॰शयस्य भावैः K only.

[9] हृतस्य I_1, K, Bo हि तस्य cett.

[10] ॰मयप॰ for ॰मयः प॰ E only.

[11] किञ्च for आश्चर्यं Mt आश्चर्यं om. Mg आश्चर्यं cett.

[12] ॰सप्त॰ for ॰मिष्ट॰ Mt only.

[13] ॰पुण्यदान॰ for ॰दानपुण्य॰ E only.

अयं[1] हि ।

त्रातुं लोकानिव[2] परिणतः[3] कायवानस्त्रवेदः[4]
क्षात्रो[5] धर्मः[6] श्रित इव तनुं ब्रह्मकोशस्य गुप्त्यै ।
सामर्थ्यानामिव[7] समुदयः[8] सञ्चयो वा गुणाना-
माविर्भूय[9] स्थित इव जगत्पुण्यनिर्माणराशिः ॥४१॥

प्रकाशम् । हे भवत्यः प्रविशत्वियं वधूरभ्यन्तरमेव[10] ॥

रामः । स्वगतम् । एवमेव ॥

नेपथ्ये ।

सीरध्वजो धनुष्पाणिरित एवाभिवर्तते ।
गौतमश्च शतानन्दो जनकानां पुरोहितः ॥४२॥

सख्यः । भट्टिदारिए[11] परागदो एव्व[12] तादो । एहि अब्भन्तरं[13] पविस म्ह ॥[14]

सीता । स्वगतम् । भअवदि[15] सङ्गाम[16]सिरिए[17] एसो[18] दे अञ्जली ॥[18a]

इति निष्क्रान्ताः स्त्रियः ॥

---

[1] अहं हि corr. to अयं हि Bo पुनः स्वगतं Mg अयं हि cett.

[2] लोकानि च for लोकानिव Bo only.

[3] परिमितः corr. to परिणतः by orig. scribe, Bo.

[4] कायमस्त्र° Bo कामवाणास्त्र° Md कायवानस्त्र° cett. (+ Mt, Mg).

[5] क्षत्रो for क्षात्रो I_1 only.

[6] धर्म for धर्मः E only.

[7] सामर्था° for सामर्थ्या° I_1 only.

[8] °दायः for °दयः W, I_2 only.

[9] °यास्थि° for °य स्थि° E only.

[10] °रन्तर° for °रभ्यन्तर° E only.

[11] भट्ट° for भट्टि° K, E, W only.

[12] ज्जेव for एव्व E only.

[13] अब्भन्तरं I_1, Md अब्लतरं Sc अभ्भन्तरं W अब्लन्तरं I_2 अभ्रन्तरं Bo अवन्तरं K अन्तरं E.

[14] भर्तृदारिके परागत एव तातः । एह्यभ्यन्तरं प्रविशामः add. *chāyā*, Sc.

[15] भवअदि I_1 भअवदि K, Bo, Md भअवदी E भअविदि W अवअदि Sc, I_2.

[16] सङ्ग्गाम° I_1, W, Sc, I_2 सङ्गाम° K, E, Md संवर्त° corr. to सङ्ग्गाम° by orig. scribe, Bo.

[17] °सिरि W, Sc °सिड्डीए E °सिरिए cett.

[18] एसा for एसो Md, Mt, Mg only.

[18a] भगवति सङ्ग्रामश्रि एष तेऽञ्जलिरिति निष्क्रान्ताः add. *chāyā*, Sc.

जाम॰ ।

स एष राजा जनको मनीषी[1]
पुरोहितेनाङ्गिरसेन गुप्तः[2] ।
आदित्यशिष्यः किल याज्ञवल्क्यो
यस्मै मुनिर्ब्रह्म परं विवव्रे ॥४३॥

सद्वृत्त[3] एषः । तथापि तु[4] क्षत्रिय इति शिरःशूलमुत्कोपयति[5] ॥

ततः प्रविशतः[6] सम्भ्रान्तौ जनकशतानन्दौ ॥

शता॰ । राजन् किमत्र युक्तम्[7] ॥

जन॰[8] । भगवन् ।[9] ———

ऋषिरयमतिथिश्चेद्विष्टरः पाद्यमर्घ्यं[10]
तदनु च मधुपर्कः कल्प्यतां[11] श्रोत्रियाय ।
अथ[12] तु रिपुरकस्मात् द्वेष्टि नः पुत्रभाण्डे[13]
तदिह नयविहीने कार्मुकस्याधिकारः ॥४४॥

[14]इति परिक्रामतः ।

रामः । तत् किमिति[15] बाष्पायितं भगवता[16] ॥

---

[1] प्रमीषी for मनीषी E only.

[2] युक्तः for गुप्तः E only.

[3] सदृश for सद्वृत्त Mt only.

[4] तु om. W only.

[5] ॰मुत्कोपयति I_1, E, Bo, I_2 ॰मुत्कोपद्दति Md ॰मुत्कम्पयति W, Sc, Mt, Mg ॰मुत्पादयति K.

[6] प्रविशतः om. W, Sc, I_2.

[7] च नो भवेत् add. E only.

[8] जन॰ । भगवन् om. E only.

[9] किमन्यत् add. Mt, Mg only.

[10] ॰मर्घं for ॰मर्घ्यं I_1 only.

[11] कल्प्यंतां K, Mt, Mg कल्प्यता E कल्पतां cett.

[12] अथ नु W, Sc, I_2 अधम॰ Mt अथ तु cett.

[13] ॰भाण्डं for ॰भाण्डे Mt only.

[14] इति परिक्रामतः om. Md only.

[15] ॰मित्यति I_1, Bo, W, Sc, I_2, Mg मिति cett.

[16] भगवता K भववात in text and ग along margin, E भवता cett.

जाम॰। न किञ्चित्।[1]—

सम्भूयेव[2] सुखानि चेतसि परं भूमानमातन्वते
यत्रालोक[3]पथावतारिणि रतिं प्रस्तौति नेत्रोत्सव[4]ः।
स त्वं नूतन एव कङ्कणधरः श्रीमान्[5] प्रियश्चेतसो
हन्त[6]व्यः परिभूतवान् गुरुमिति प्रागेव दूयामहे ॥४५॥

रामः। भार्गव ज्ञायते[7] मामनुकम्पस इति ॥

जाम[8]॰। [9]अरे किमुत[10] त्रातोऽसि।

अमृताध्मातजीमूतस्नि[11]ग्धसंहननस्य ते।
कुठारः कम्बुकण्ठस्य कष्टं कण्ठे[12] पतिष्यति ॥४६॥

रामः। [13]सत्यमेव करुणया प्रति[14]क्षिप्तोऽसि ॥

जाम॰। आः। [15]मय्येव भ्रु[16]कुटिधरः संवृत्तः। अरे[17] क्षत्रियडिम्भ त्वं कि[18]ल शिशुर्नववधूटिकापरिग्र[19]ह इत्य[20]पूर्वमुपतप्यतेऽस्माभिः।

---

[1] किन्तु add. Mt, Mg एतत् add. K only.

[2] ॰य्यैव W, Sc ॰य्येह E ॰य्येव cett.

[3] यत्र लोक॰ for यत्रालोक॰ I_1 only.

[4] नत्रोत्सवः corr. to तत्रोत्सवः W नेत्रात्सवः Md, Mt, Mg नेत्रोत्सवः cett.

[5] श्रीरामान् for श्रीमान् Bo only.

[6] Folio 19 begins with न्तव्यः परिभूतवान् Cu.

[7] रूपेण add. Mt only.

[8] जाम॰ om. E only.

[9] अये for अरे Bo only.

[10] ॰मुत त्रातो I_1, K, Sc, Md ॰मुत त्रातो corr. to मुत त्रस्तो Cu ॰मुत त्रस्तो W ॰मुत भ्रान्तो Bo, E, I_2 ॰मुद्भ्रान्तो Mt.

[11] ॰स्निग्धं for ॰स्निग्ध॰ Bo only.

[12] कण्ठं Sc, I_2 कण्ठ corr. to कण्ठे W कण्ठे cett.

[13] आः add. Mt, Mg only.

[14] परिक्षिप्तोऽसि I_1 प्रतिक्षिप्तोऽसि Bo, E, W, Sc, I_2, Cu (corr. fr. त्राक्षिप्तोसि) प्रतिक्षिप्तासि Md प्रक्षिप्तोऽसि Mg आक्षिप्तोऽसि K प्रतिक्षिप्तोऽस्मि Mt.

[15] किं add. Md, Mt, Mg only.

[16] भ्रुकुटी॰ Mg भ्रुकुटि॰ Cu, E, K, Bo भृकुटि॰ I_1, W, Sc, Md भृकुरि॰ I_2.

[17] त्वरे add. I_1 only.

[18] किञ्जल for किल I_2 only.

[19] ॰ग्रहः सुन्दरः Mt ॰ग्रहसुन्दरः Mg ॰ग्रह cett.

[20] इति पूर्वं॰ Mt इत्यापूर्वं॰ E इत्यपूर्वं॰ cett.

सुप्रसिद्धः[1] प्रवादोऽयमिति[2]हेति च गीयते ।
जामदग्न्यः स्वयं रामो मातुर्मूर्धानमाच्छिनत् ॥४७॥

अपि च[3] रे मूढ ।

उत्कृत्योत्कृत्य गर्भानपि शकलयतः क्षत्रसन्तानरोषा-[4]
दुद्दाम[5]स्यैकविंशत्यवधि विधमतः सर्वतो राजवंश्यान्[6] ।
पित्र्यं तद्रक्त[7]पूर्णह्रदसवनमहानन्द[8]मन्दायमानं[9]
क्रोधाग्निं[10] कुर्वतो मे न खलु न विदितः सर्वभूतैः स्वभावः ॥४८॥

रामः । नृशंसता हि नाम[11] तत्र पुरुष[12]दोषः । तत्र का विकत्थना ॥

जाम० । [13]आः[14] क्षत्रियबटो । अति[15] नाम प्रगल्भसे ।

प्रहर नमतु[16] चापं[17] प्राक्प्रहारप्रियोऽहं[18]
मयि तु कृतनिघाते[19] किं विदध्यात्[20] परेण[21] ।
धगिति[22] विततवह्न्युद्गारभास्वत्कुठार-
[23]प्रविघटितकठोरस्कन्धबन्धः कबन्धः ॥४९॥

---

[1] ०सिद्ध प्र० for ०सिद्धः प्र० E only.

[2] ०मितिहासेषु Mg ०मिति (om. हेति च) Bo ०मितिहेति च cett.

[3] च रे मूढ . . . . राजवंश्यान् om. Bo अपि च रे मूढ om. K अपि च रे मूढ by rev. along margin, Cu. As in text, cett.

[4] ०शोषा० corr. to ०रोषा० Cu.

[5] ०मुद्दान्तस्य Md, Mg ०मुद्दातस्य I_2 ०मुद्दामस्य cett. ०मुद्दामस्वैरहत्या झटिति for ०मुद्दामस्यैकविंशत्यवधि Mt.

[6] ०वंशान् for ०वंश्यान् E only.

[7] ०क्तापूर्ण० I_1 ०क्तपूर्णः Md, Mt, Mg ०क्तघूर्णत० W, Sc ०क्तपूर्ण० cett.

[8] ०मन्द० only for ०महानन्द० Bo only.

[9] ०मान० for ०मानं Md, Mt, Mg.

[10] क्रोधाग्नि E क्रोधाग्नेः Md, Mt, Mg क्रोधाग्निं cett.

[11] तावत् for नाम तत्र E only.

[12] पुरुषस्वभाव० for पुरुष० Mt only.

[13] नृशं add. Bo only.

[14] निर्भय० for आः Mg only.

[15] अतीव Mt अति हि Mg अति cett.

[16] नमतु corr. to नमय by rev., W नमय Md नमतुय K नमतु cett. (+ Mt, Mg).

[17] चाप० for चापं E only.

[18] ०यं corr. to ०हं Cu.

[19] ०निर्घाते Bo ०निपाते E, W, Sc ०निपोत I_2 ०निघाते cett.

[20] ०दध्या corr. to ०दध्याः Cu ०दध्या E ०दध्यात् Bo, W, Mt ०दध्याः cett.

[21] चिरेण for परेण Mt only.

[22] धगिति विगत० I_1, Bo, E, Md धिगितविनत० in text and ग above न by rev., Cu धिगिति विगत० I_2, Mg धिगिति वितत० Sc धगिति वितत० K, W वितर झटिति Mt.

[23] ०प्रति० for ०प्रवि० Md only.

जनकशतानन्दौ। वत्स रामभद्र[1] विस्रब्धं[2] तावदास्व ॥

रामः। कष्टमनुज्ञानापेक्षः[3] संवृत्तोऽस्मि ॥

जाम॰। अपि सुखमाङ्गिरस[4] ॥

शता॰। विशेषतस्त्वद्दर्शनात्। अपि च।

त्वं नः[5] पूज्यतमोऽतिथिर्यदि पुनः[6] सज्जातिथेया[7] वयम्[8]।

जाम॰। पुरोधः[9]। सुचरितवृत्तः श्रोत्रियो गृहमेधी याज्ञवल्क्यशिष्यः। तच्च[10] सर्वं युज्यते। किन्तु नाहमातिथ्यकामः ॥

शता॰। कन्यान्तःपुरमक्रमात् प्रविशता सन्दूषिता[11] नः स्थितिः।

जाम॰। अरण्यवासी[12] ब्राह्मणोऽहमनभिज्ञः परमेश्वरगृहाचारस्य[13]॥

रामः। शोभत[14] एव दत्तभुवनैकदक्षिणस्य सामन्तेष्वहङ्कारोत्प्रासः[15][16]॥

जन॰। पापं वाञ्छसि[17] कर्म राघवशिशावस्मत्सनाथे[18] कथम्।

प्रविश्य कञ्चुकी[19]।

देव्यः कङ्कणमोचनाय मिलिता राजन्वरः प्रेष्यताम् ॥५०॥

जनकशतानन्दौ।

वत्स रामभद्र श्वश्रूजनस्त्वामाह्वयति। तद् गम्यताम्

[1] नाम for रासभद्र E only.

[2] ॰ब्धः Mt ॰ब्ध E ॰ब्धं cett.

[3] ॰मभ्यनुज्ञः Mg ॰मवज्ञानापेक्षः K ॰मनुज्ञानापेक्षः cett.

[4] ॰रसः corr. to ॰रस W.

[5] न for नः E only.

[6] तुनः I_1, Bo, E नुनः Cu, I_2 नुतः W, Sc पुनः K, Md ततः Mt.

[7] सभ्यातिथेया W सत्यातिथेया Sc सज्जाविधेया Mt सज्जातिथेया cett.

[8] अमी for वयं Mg only.

[9] Substitutes for this whole speech: त्वं राज्ञस्तु पुरोहितो हि गृहमेधी याज्ञवल्क्यः स्वयं शिष्यो भूपतिरत्र युक्तमखिलं किन्त्वस्मि नातिथ्यधीः Mt.

[10] तदत्र for तच्च Mg only.

[11] ॰ता न E, Md, Mt, Mg ॰तान्तः॰ Mt ॰ता नः cett.

[12] आरण्य॰ for अरण्य॰ Md, Mt, Mg only.

[13] ॰ग्रहा॰ for ॰गृहा॰ Sc, I_2 only.

[14] ॰भन for ॰भत Cu, K, W, Sc.

[15] ॰मन्तेऽह॰ for ॰मन्तेष्वह॰ Md, Mt, Mg only.

[16] ॰त्प्रसः I_1 ॰त्प्रसः corr. to ॰त्प्रासः Cu ॰त्प्रासं E ॰त्प्राशः I_2 ॰त्प्रासः cett.

[17] वीक्षसि for वाञ्छसि W, Sc only.

[18] ॰त्समक्षे for ॰त्सनाथे E only.

[19] कञ्चुकी in orig., and २ by rev., Cu. कञ्चुकी cett.

रामः। भगवन् जामदग्न्य। एवमादिशन्ति गुरवः॥

जाम०। को[1] दोषः। क्रियतां लोकधर्मः। पश्यन्तु च[2] त्वां[3] ज्ञातयः[4]। किन्तु[5] न चिरं जनमदेष्वारण्यकास्तिष्ठन्ति। गन्तुकामोऽस्मि। अतो न कालः प्रतिक्षेप्तव्यः॥

रामः। एवम्॥[6]

प्रविश्य सुमन्त्रः[7]। भगवन्तौ[8] वसिष्ठविश्वामित्रौ[9] भवतः[10] सभार्गवानाह्वयतः[11]॥

इतरे[12]। क्व भगवन्तौ[13]॥

सुम०[14]। महाराजदशरथस्यान्तिके॥

रामः[15]। गुरुवचनाद् गच्छामः॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे॥

॥[16] द्वितीयोऽङ्कः॥

---

[1] को दोषः om. Mg only.

[2] च om. Md, Mt, Mg only.

[3] त्वा Bo त्वां om. E त्वां cett.

[4] ज्ञातव्यः for ज्ञातयः W only.

[5] जोषं add. Mt only.

[6] इति निष्क्रान्तः add. Mt, Mg only.

[7] सुमन्त्रः orig.; but २ also by rev., Cu सुमन्त्रः cett.

[8] भवन्तौ for भगवन्तौ W only.

[9] वशिष्ठ० Cu, E, Sc, I_2 वसिष्ठ० all cett.

[10] भगवतः for भवतः Bo, E only.

[11] इति add. W, Sc only.

[12] जा० रे W जाम० रे Sc इति रे I_2 इतरे cett.

[13] भवन्तौ for भगवन्तौ W only.

[14] सुम० om. E only.

[15] इतरे for रामः Mt, Mg only.

[16] परशुरामसंवादो add. I_1, Bo, Sc, I_2 परशुरामसंवादो नाम add. W, E, Md only.

[1]ततः प्रविशतो[2] [3]वसिष्ठविश्वामित्रौ [4]जामदग्न्यशतानन्दौ च ॥

[5]वसिष्ठ[6]विश्वामित्रौ । [7]जामदग्न्य

इष्टापूर्तविधेः सपत्नशमनात्प्रेयान् [8]मघोनः सखा
येन द्यौरिव वज्रिणा वसुमती वीरेण राजन्वती ।
यस्यैते वयमग्रतः किमपरं [9]वंशश्च वैवस्वतः
सोऽयं त्वां [10]तनयप्रियः परिणतो राजा [11]स्वयं याचते ॥१॥

तद् वीर[12] विरम[13] शुष्ककलहात् । इदं त्वस्तु ।

[14]सञ्ज्ञप्यते वत्सतरी [15]सर्पिष्मन्नं च [16]पच्यते ।
[17]श्रोत्रिय [18]श्रोत्रियगृहानागतोऽसि जुषस्व नः ॥२॥

---

1 श्रीशं वन्दे begins E only.

2 उपविष्टौ add. Mt, Mg only.

3 वशिष्ठ° K, E, Bo, E, Sc, I_2 वसिष्ठ° cett.

4 जामदग्न्यशतानन्दौ च om. W only.

5 वशिष्ठ° Sc, I_2 विशिष्ठ° E वसिष्ठ° cett.

6 वसिष्ठः only for वसिष्ठविश्वामित्रौ K, वसिष्ठः in orig. and विश्वामित्रौ along margin by rev., Cu वसिष्ठविश्वामित्रौ cett.

7 जामदग्न्यं प्रति W, Md, Mt, Mg जामदग्न्य cett.

8 भयो नः for मघोनः Bo only.

9 वंशश्च for विश्वस्य Mt only.

10 तनयः for तनयप्रियः Bo only.

11 स्वयं K स्वयं corr. to भयं Cu शमं Mt भयं by rev. along margin, Sc भयं cett.

12 वीर om. W, Sc, I_2 only.

13 विरम२ for विरम Mt only.

14 संज्ञप्यते corr. to संज्ञाप्यते Cu संज्ञाप्यते K, W, Sc सज्ञाप्यते I_2 संज्ञप्यते cett.

15 सर्पिषान्नं E सर्पिष only for सर्पिष्मन्नं च Bo सर्पिष्मन्नं cett.

16 Along margin: 'the calf is killed, the rice boiled,' W.

17 श्रोत्रिय corr. to श्रोत्रियः Cu श्रोत्रिय K, Sc श्रोत्रियः om. I_2 श्रोत्रियः cett.

18 °ग्रहा° I_2 °ग्रहा° corr. to °गृहा° Sc °गृहा° cett.

जामदग्न्यः। अत्र वो विज्ञापयामि किं[1] न[2] क्षमे[3]। यदि रामः प्रकृष्टवीर्यो न स्यात् पश्यन्तु भवन्तः।

रामः कर्मभिरद्भुतैः शिशुरपि ख्यातस्ततो भार्गवः
कस्मात्[4] प्राप्य तिरस्क्रियामसहनोऽप्यस्थादिति[5] प्रस्तुते।
को विद्याद्[6] गुरुगौरवादिति भवेज्[7] ज्ञातापि वक्ता पुन-
र्न त्वेवास्ति यथास्थितस्य[8] सुलभद्वेषं हि वीरव्रतम् ॥३॥

अपि[9] च।

यशसि निरवकाशे विश्वतः श्वेतमाने[10]
कथमपि वचनीयं प्राप्य यत्किञ्चिदेव।
कृतविततिरकस्मात् प्राकृतैरुत्तमानां
विरमति न कथञ्चित् कश्मला किंवदन्ती ॥४॥

वसिष्ठः। अयि[11] वत्स[12] किमनया यावज्जीवमायुधपिशाचिकया। श्रोत्रियोऽसि जामदग्न्य। पूतं[13] भजस्व पन्थानमारण्यकश्चासि[14]।

---

[1] किं नु I_1, Cu किं तु Bo, W, Sc, I_2, Md कितु E किन्न K.

[2] विनयक्षमोऽयं for किं न क्षमे यदि Mt only.

[3] क्षमेत for क्षमे K only.

[4] तस्मात् Mt only.

[5] °प्यस्मादिति for °प्यस्थादिति Md, Mt, Mg only.

[6] विन्द्याद् Sc, Md वीर्याद् Mt द्याद् Mg विद्या corr. to विन्द्याद् W विद्याद् cett.

[7] भवे ज्ञाता° I_1, E भवे ज्ञाता° corr. to भवेत् ज्ञाता° Cu भवेञ्ज्ञाता° Bo, Md भवेञ्ज्ञातो° W भवेज्जाता° I_2 भवेज्जातो° Sc भवेत् ज्ञाता° K.

[8] तथाविधस्य for यथास्थितस्य Mt only.

[9] अपि च om. W, Mt, Mg only.

[10] श्वेतमारे corr. to श्वेतमाने Cu स्वतमाने I_2 चेतमाने Bo, Mt खेलमाने E स्वि - - - - K श्वेतमाने cett.

[11] अयि I_1, Cu, I_2, Mt, Mg, E अयि om. W अपि K, Bo, Sc, Md.

[12] भार्गव for वत्स E only.

[13] भूतं K भूतं corr. to पूतं Cu पूतं cett.

[14] पन्थानं परशुरामारण्यक° Bo only.

तत्[1] प्रचिनु चित्त[2]प्रसाद[3]नीश्वतस्रो मैत्र्यादिभावनाः । प्रसीदतु[4] हि ते विशोका[5] ज्योतिष्मती नाम[6] चित्त[7]वृत्तिः समापयतु[8] परशुं च । तत्प्रसादज[9]मृतम्भरा[10]भिधानमबर्हिः[11]साधनोपाधेय[12]सर्वार्थसामर्थ्यमपविद्ध[13]विप्लवोपरागमूर्जस्वलमन्तर्ज्योतिषो दर्शनं[14] प्रज्ञानमभिसम्भवति । तद्ध्याचरितव्यं[15] ब्राह्मणेन तरति[16] येन मृत्युं[17] पाप्मानम् । अन्यत्र चाभिनिविष्टोऽसि । पश्य[18]

परिषदियमृषीणामेष[19] वृद्धो युधाजित्
सह नृपतिरमात्यैर्लोमपादश्च वृद्धः ।

---

[1] तत् परिचिनु I_1, Mg तत् प्रविचिनु E वत्सतरीमनु Mt तत् प्रचिनु cett.

[2] चित्त° K, Bo, W, Sc, Mg चित्त by rev. along margin, Cu. Om. I_1, E, I_2, Md.

[3] °नाश्वतस्रो W, Sc °नीयचतस्रो E, I_2 °नीश्वतस्रो cett.

[4] प्रत्यासीदति for प्रसीदतु Mt, Mg only.

[5] प्रस्फुरतु च add. E only.

[6] नाम om. Md only.

[7] चित्त° om. Mt योग° for चित्त° Mg चित्त° cett.

[8] समापयतु परशुश्च I_1, I_2 समापयतु परशुश्च corr. to शमसुपयातु परशुश्च Cu समापयतु परशुं च Bo, E, Sc, K, Md समापयतु परशुत्वं W समापयतु परशुं च om. Mt, Mg.

[9] °साद° in orig. and ज by rev. along margin, Cu °साद° only E °सादज° cett.

[10] Along margin: '*Ritambhara*—a kind of Prajnana, this is *Vaidika*', W.

[11] °मवेहि° for °मवहिः° Md, Mt only.

[12] °पधेय° Bo °पाधेय° corr. to °पाधेयं Cu °पधवं E °पाधेय° cett.

[13] °विद्ध° om. Md only.

[14] दर्शनं प्रज्ञान° I_1, Bo, Sc, I_2, W, Md दर्शनसम्प्रज्ञान° E दर्शनम् । प्रज्ञान° Cu, K दर्शनम् । यतः प्रज्ञान° Mt प्रज्ञानमभिसम्भवति om. Mg.

[15] तद्ध्याचरि° E तद्ध्यचरि° Md तथ्यमाचरि° Mt तदध्याचरि° Mg तद्ध्याचरि° cett.

[16] तरन्ति W, Sc तरते Bo तरति येन om. Cu, I_2 तरति cett.

[17] मृत्यु° E, Sc, I_2 मृत्यु° corr. to मृत्युं Cu मृत्युं cett. 'World' by rev. above मृत्युं W.

[18] पश्य२ for पश्य Mt only.

[19] °मत्र वीरो for °मेष वृद्धो Mt only.

अयमविरतयज्ञो ब्रह्म[1]वादी पुराणः
प्रभुरपि जनका[2]नामद्रुहो याचका[3]स्ते ॥५॥

जाम०। एवमेतत्। किन्तु

शत्रुमूलमनुत्खाय न पुनर्द्रष्टुमुत्सहे।
त्र्यम्बकं[4] देवमाचार्यमाचार्या[5]नीं च[6] पार्वतीम् ॥६॥

[7]विश्वामित्रः। यदि गुरुष्वनुरुध्यसे चे[8]तयस्व मामपि त[9]तः। किञ्च[10]

हिरण्यगर्भादृषयो बभूवु-
[11]र्वसिष्ठभृग्वङ्गिरसस्त्रयो ये[12]।
योऽयं व[13]सिष्ठो भृगुनन्दनस्त्व-
[14]मयं हि तस्याङ्गिरसः प्रपौत्रः ॥७॥

जाम०।

प्रायश्चित्तं चरिष्यामि पूज्यानां वो व्यतिक्रमात्।
न त्वेवं[15] दूषयिष्यामि शस्त्रग्रहमहाव्रतम् ॥८॥

[16]तथा हि।

यतो विमुक्तेरपि मानरक्षणं
प्रियं नि[17]सर्गेण तथा च [18]पश्य मे।

---

[1] ०चारी for ०वादी Mt only.

[2] जनकानामद्य वो E जनकानामङ्ग हे W, Sc जनकानामद्रुहो cett.

[3] ०कास्ते for ०कस्ते Bo only.

[4] Foll. 21 and 22 beginning with कं देव० and ending with वटोः चरि (p. 75, l. 14) are missing, Cu.

[5] ०र्याणीं K, E, W ०र्यानीं cett.

[6] तु corr. to च Sc.

[7] विश्वामित्रः om. Mt only.

[8] चिन्तयस्व W, Sc only.

[9] ततं I_1, I_2 तः Bo ततः cett.

[10] किञ्चित् for किञ्च Mg only.

[11] ०र्वशिष्ठ० E only.

[12] पि for ये Md only.

[13] वशिष्ठो K, E only.

[14] ०मेषो for ०मयं E only.

[15] त्वेव for त्वेवं K only.

[16] तथा हि om. E only.

[17] विसर्गेण E only.

[18] यस्य for पश्य E only.

सनाभयो यूयमयं च[1] कर्कशः
शरासन[2]ज्याकिणलाञ्छनो भुजः ॥९॥

विश्वा॰। स्वगतम्।

सम्पूजितं हि माहात्म्यमुद्गिर[3]न्त्यः पदे पदे।
अपि मर्मा[4]विधो वाचः सत्यं विस्माय[5]यन्ति माम् ॥१०॥

जाम॰। अपि च[6] भगवन् कुशिकनन्दन।

ब्रह्मैकतानमनसो हि वसि[7]ष्ठमिश्रा-
स्त्वं ब्रूहि वीरचरितेषु गुरुः पुराणः।
वंशे विशु[8]द्धिमति येन भृगोर्जनित्वा
शस्त्रं गृहीतमथ तस्य यद[9]त्र युक्तम् ॥११॥

वसि॰। स्वगतम्।

कामं गुणैर्महानेष[10] प्रकृत्या पुनरासुरः।
उत्कर्षात् सर्वतोवृत्तेः सर्वाकारं हि दृप्यति ॥१२॥

विश्वा॰। वत्स एतद् ब्रवीमि।

[11]एकव्यक्त्यपराधकोपविकृतस्त्वं क्षत्रजातेरपि
प्रागाधा[12]ननिरन्वयप्रमथनादुच्छेदमेवाकरोः।
[13]त्रिःसप्तावधि विप्रशुक्रजमपि क्षत्रं [14]तदेवोद्धरन्
वृद्धैः [15]स्वैश्च्यवनादिभिर्नियमितः क्रोधाद्व्यरंसीरिति ॥१३॥

---

[1] च om. E, Bo only.

[2] ॰सने for ॰सन॰ Bo only.

[3] ॰मुद्गिरन्ति W, Sc only.

[4] मर्मविधो W, Sc, I_2 मर्मविधे E मर्माविधो cett.

[5] विस्माययन्ति I_1, K_1, I_2 विस्मापयन्ति E, Bo, W, Sc, Md रोमाञ्चयन्ति Mt, Mg.

[6] च om. E, Bo only.

[7] All read वसिष्ठ॰.

[8] विशुद्ध॰ corr. to विशुद्धि॰ W विशुद्ध॰ E, Sc, I_2 विशुद्धि॰ cett.

[9] किमत्र for यदत्र Mt only.

[10] ॰नेषः E only.

[11] एकः शत्त्य॰ for एकव्यत्त्य॰ E only.

[12] धार॰ for ॰धान॰ I_1, Mg only.

[13] त्रिसप्ता॰ Sc, I_2 only.

[14] तदेवोद्धरत् Bo, I_2 तदैवोद्धृतं Mt तदेवोद्धृतं Mg तदेवोद्धरन् cett.

[15] तै॰ for स्वै॰ Bo, Md, Mt, Mg only.

जाम०। व्यरंसिषमेव पितृवधप्रयुक्तात् क्षत्रवधमहाधिकारात्। किमत्र निह्नवः[1]।

परशुरशनिखण्डः[2] क्षत्रघातं[3] विहाय
प्रियमपि समिद्ध्मव्रश्चनः किं न जातः।
निभृतविशिखदंष्ट्रश्वापदण्डोऽपि[4] धत्ते
विगलित[5]विष[6]वह्नेः साम्यमाशीविषस्य[7] ॥१४॥

[8]एवं मया नियमितश्च्यवनादिवाक्यैः
कोपानलश्च परशुश्च पुनर्यथा[9] तैः[10]।
[11]कालेन पार्थिवकुलैः ककुभो महद्भि-[12]
र्दग्धोत्थितैरिव वनैर्गहनाः[13] क्रियन्ते ॥१५॥

[14]निमित्तान्तरात्तु शीर्षच्छेद्यो राम इति। अथेदानीम्

[15]एतस्य राघवशिशोः कृतचापलस्य
लूत्वा शिरो मयि वनाय पुनः प्रयाते।

---

1 ह्रीवैः for निह्नवः E only.

2 ०षण्डः Sc, I_2 ०चण्डः Mt ०खण्डः cett.

3 ०सूतं for ०घातं Mt only.

4 ०दंष्ट्रः श्वापदेन्द्रो० W, Sc only.

5 प्रशमित० for विगलित० Mt only.

6 ०विषय० for ०विष० E only.

7 ०माशीविषस्य Bo ०माशीविषस्य corr. to ०माशीर्विषस्य by rev., W ०माशीविषस्य cett.

8 अपि च add. K only.

9 ०र्यद् for ०र्यथा Mt only.

10 तौ changed to तै I_1 तौ Md, Mg ताः E एतौ Mt एताः K तैः Bo, W, Sc, I_2.

11 For these last two lines of the verse are substituted: द्वेषस्य सम्प्रति धनुर्मथनेन सत्यमुत्यापितौ रघुसुतेन तथा प्रसह्य by Mt only. Cett. as in text, excepting K, for which see 12 and 13 below.

12 समन्ताद् for महद्भिर् K only.

13 ०र्गहनीक्रियन्ते for ०र्गहनाः क्रियन्ते K only.

14 This *whole* prose line omitted by Mt only.

15 एकस्य for एतस्य Mt only.

स्वस्थाश्चिराय[1] रघवो जनकाश्च[2] सन्तु
मा भूत् पुनर्वत[3] कथञ्चिदतिप्रसङ्गः ॥ १६ ॥

शतानन्दः। आः[4] शक्तिरस्ति[5] कस्यचिद्[6] विदेहराजस्य[7] राजर्षेर्याज्यस्य मे[8] प्रेयसश्छायामप्यवस्कन्दितुम्[9]। किमङ्ग[10] जामातरम्।

वयमिह यथा गृह्यो[11] वह्निस्तथैव चिरं स्थिताः
सुचरितगुरुस्तम्भाधारे गृहे गृहमेधिनः[12]।
यदि परिभवस्तत्रान्यस्मादुपैति धिगस्तु नः[13]
प्रियमपि ततो धिग् ब्राह्मण्यं[14] धिगङ्गिरसः कुलम् ॥ १७ ॥

विश्वा॰। साधु वत्स गौतम साधु। कृतकृत्य एष राजा सीरध्वज[15]स्त्वया पुरोहितेन।

न तस्य [16]राष्ट्रं व्यथते न भ्रश्यति न जीर्यति।
त्वं विद्वान् ब्राह्मणो यस्य राष्ट्रगोपः[17] पुरोहितः ॥ १८ ॥

जाम॰। गौतम त्वयेव[18] [19]बहुभिः क्षत्रिय[20]पुरोहितै[21]र्ब्रह्मतेजसा

---

1 स्वस्था स्थिराय E only.

2 जनकप्रमुखाश्च for जनकाश्च E only.

3 ॰र्वतः इयं for ॰र्वत कथं Bo only.

4 आः om. I_1, W, Sc, I_2, Md, Mt, Mg only.

5 ॰रस्य for ॰रस्ति W only.

6 कस्य वा for कस्यचिद् Mt only.

7 विदेहराजर्षें॰ for विदेहराजस्य राजर्षें॰ K only.

8 प्रवयसः for मे प्रेयसः Mt only मे ज्यप्रेयसः for मे प्रेयसः K only.

9 ॰यामव॰ for ॰यामप्यव॰ Md only.

10 पुनः add. Mt only देवस्य धनुर्मथनेन सत्यं add. Mg only.

11 ग्राह्यो Mg only.

12 ॰मेधिनां Mt, Mg only.

13 न E तत् Mt, Mg नः all cett.

14 ब्रह्मण्यं Md, Mt, Mg only.

15 त्वया पुरोहितेन om. Md. only. त्वया पुरोहिते -- ॥ जा॰ ॥ for त्वया पुरोहितेन E only.

16 राष्ट्रं K, Md राज्यं I_1, Bo, E, W, Sc, I_2

17 गोप्त only for राष्ट्रगोपः E only.

18 त्वयैव E, W, Sc, Mt, Mg त्वयेव cett.

19 बहुभिः om. Mt only.

20 क्षत्रिय om. Md only.

21 पुरोहितेन Mt पुरोहि I_1 पुरोहित I_2 पुरोहितैर् cett.

[1]स्फुरितमासीत् । किन्तु प्राकृतानि तेजांस्यप्राकृते[2] ज्योतिषि प्रशम्यन्ति ॥

शता° । [3]सक्रोधम् । [4]अरे अनड्वन् । निरपराधराजन्य[5]कुलकदन[6][7]महापातकिन्[8] । अशिष्ट[9]विकृतचेष्ट[10] । बीभत्सकर्मन्[11] । अपूर्वपाषण्ड[12] । काण्डीर । [13]काण्डपृष्ठ । कथमस्यामपि दिशि प्रगल्भसे । ननु च रे त्वमसि [14]किं ब्राह्मण एव । अहो [15]महाब्राह्मणस्याचारः ।

मातुरेव शिरश्छेदो गर्भाणां [16]चापकर्तनम् ।
राज्ञां[17] च सवनस्थानां ब्रह्महत्यासमो वधः ॥१९॥

जाम° । आः [18]स्वस्तिवाचनिक[19] दुष्ट[20] । [21]सामन्तपुरोहित । अपि च[22] रे अहल्यायाः पुत्र । अहं तव काण्डपृष्ठः ॥

---

1 स्फरित° Bo फुरित° I_1 सुरित° K स्फुरित° cett.

2 °ह्मतेन ज्योतिषा E only.

3 सक्रोधम् om. Mt only.

4 अरे रे अनड्वन् पुरुषाधम Mt अरे पुरुषाधम अनड्वन् Mg अरे अरे अनड्वन् I_2 अरे अनड्वन् cett.

5 °राजन्य° K, Mt °राज° cett.

6 °दहन° for °कदन° E only.

7 A stop added after °कदन Md only.

8 A stop added here, I_1, K, E only.

9 A stop added here, Bo, Md only.

10 A stop added here, Bo, Md only.

11 A stop added here, cett.

12 °पाखण्डीर Bo °पाखण्ड K °पाषण्ड cett.

13 काण्डीरपृष्ठ for काण्डपृष्ठ Md only. Added along margin: स्यात्काण्डवांस्तु काण्डीर इत्यमरः । काण्डः सायकः । सायकः प्रकरः काण्डः कङ्कपत्रः शिलीमुख इति कोशान्तरात् । शस्त्राजीवे काण्डपृष्ठायुधियायुधिकाः समा इत्यमरः by Sc.

14 किं वा Bo किमपि Mt किं only cett.

15 महान् W, Sc महा om. Mt महा cett.

16 चापि कर्तनम् for चापकर्तनम् E only.

17 राज्ञा E only.

18 स्वस्तिवाचनिक om. Md, Mg only.

19 निकृष्ट add. Mt only.

20 दुष्ट K, E, Md, Mg. दुष्ट om. Mt दुष्ट२ I_1, Bo, W, Sc, I_2.

21 सात्यन्त° for सामन्त° E only.

22 चारे for च रे W only.

[1]शता॰। आः[2] दुष्ट[3] [4]दुर्मुख। भृगुप्रसवपांसन[5]।

राजानो गुरवश्चैते महिम्नैव महाक्षमाः।
क्षमन्तां नाम न त्वेवं शतानन्दः क्षमिष्यते[6] ॥२०॥

इति कमण्डलूदकेनोपस्पृशति ॥

वसि[7]॰। कः कोऽत्र भोः। प्रसाद्यतां[8] प्रसाद्यतामयं धवित्र[9]निर्धूत [10]इवाग्निः प्रणीत[11]पृषदाज्याभिघारघोर[12]स्तनूनपात् समिध्यमानदारुणब्रह्मवर्चसज्योतिराङ्गिरसः ॥

शता॰। ससंरम्भम्। शापोदकं गृहीत्वा। भो[13] भोः सभासदः। पश्यन्तु भवन्तः।

सक्रोधः[14] प्रसभमहं[15] पराभिघाता-
दुद्भूय[16] द्रुततरमाततायिनं वः।
उत्पातक्षुभितमरुद्विघट्ट्य[17]मानो
वज्राग्निर्द्रुममिव भस्मसात्करोमि ॥२१॥

---

1 शता॰ . . . न त्वेवं om. (verse 20, *b*) I_2.

2 आः om. W, Sc only.

3 दुष्ट om. E only.

4 दुरात्मन् add. Mt only.

5 प्रसवासन for प्रसवपांसन E only.

6 ॰ष्यति for ॰ष्यते Mt only.

7 वशिष्ठः E, Sc वसिष्ठः all cett., but Mt which reads नेपथ्ये instead.

8 Only one प्रसाद्यतां E only.

9 धविन्न॰ changed to धुवित्र॰ Sc चवित्र॰ E पितृ॰ Mt धवित्र॰ I_1, K, Bo, W, I_2, Md.

10 इवाग्निं K इवाग्निः om. Mt, Mg इवाग्निः cett.

11 अभिप्रणीत॰ for प्रणीत॰ Mt, Mg only.

12 ॰घोर॰ om. E only.

13 Only one भोः Bo, E only.

14 सक्रोध॰ for सक्रोधः Mt only.

15 प्रसभमहत्तराभिधामा॰ E प्रसभमहं न भिघाता in orig., and परा above न by rev. W प्रसभमहं त्तराभिघाता॰ I_2 प्रसभमहं पराभिघाता॰ cett.

16 ॰दुद्भूत॰ Mg ॰दुद्भूतं Sc ॰दुद्भूय cett.

17 ॰द्विघट्यमानो I_1, I_2, Md ॰द्विपद्यमानो E ॰द्विषद्यमानो Bo ॰द्विषज्यमानो W, Sc (Sc marks षज्य and has घट्य along margin) ॰द्विद्यमानो K.

नेपथ्ये । प्रसीद भगवन् । गृहानुपगते प्रशाम्यतु[1] [2]दुरासदं तपस्तेजः ।

श्लाघ्यो [3]गुणैर्द्विजवरश्च निजश्च वन्धु-
स्तस्मिन् गृहानुपगते सदृशं किमेतत् ।
विद्वानपि प्रचलित[4]स्तु यदेष मार्गात्[5]
क्षात्रं[6] हि तत्र विजयाय शमं भज[7] त्वम् ॥२२॥

वसि°[8] । शापोदकमर्पं[9]हरन् । वत्स शतानन्द । यथाह सम्बन्धी महाराजदशरथः । अन्यच्च ।

यत्कल्याणं किमपि[10] मनसा तद्वयं वर्तयाम-
स्त्वं[11] जावालिप्रभृतिसहितः[12] शान्तिमध्यग्नि[13] कुर्याः ।
जेतुं जैत्रानथ खलु जपन्[14] सूक्तसामानुवाकान्[15]
अस्मच्छिष्यैः सह स भगवान् वामदेवो वृणोतु[16] ॥२३॥

[17]परिष्वज्य निष्कामयति[18] ॥

जाम° । पश्यत[19] वटोः क्षत्रियावष्टब्ध[20]स्य गर्जितानि । तत् कि-

---

[1] प्रसीदतु for प्रशाम्यतु Mt only.
[2] दुरासदं om. Mt only.
[3] गणै° I_2 only.
[4] प्रवलित° Mt only.
[5] मार्जै for मार्गात् Bo only.
[6] चत्रं W कान्तं Bo चात्रं cett.
[7] भजध्वं for भज त्वं W only.
[8] वशि° for वसि° E only.
[9] °मपि हरन् E only.
[10] कमपि E only.
[11] °त्तं for °त्त्वं E only.
[12] °महितः Md only.
[13] °मभ्यग्नि W only.
[14] जपत् W, K जप I_2 जयत् E यजुः Bo जपन् I_1, Sc, Md
[15] °वक्ता° for °वाका° E only.
[16] गृणातु for वृणोतु Bo, W, Sc only.
[17] शतानन्दः add. Mt only.
[18] निष्कामति E, Md, Mg निष्क्रान्तः Mt निष्कामयति cett.
[19] पश्य for पश्यत Mt only.
[20] Folio 23 begins with यावष्टब्धस्य Cu.

मनेन। भो भोः कोसलेश्वर[1]विदेह[2]प्रसादोपजीविनो ब्राह्मणाः सप्त-कुलपर्वतद्वीपगोचराश्च सर्वक्षत्रि[3]याः वदामः[4] ।

तपो वा शस्त्रं वा व्यपदिशति[5] यः कश्चिदिह वः
स दर्पादुद्दाममद्विषमसहमानः[6] कलयतु[7] ।
अरामां निःसीरध्वजदशरथीकृत्य जगती-
मतृप्तस्तत्कुल्यानपि परशुरामः शमयति ॥२४॥

नेपथ्ये । [8]भार्गव अति हि[9] नामावलिप्यसे ॥

जाम० । असूयति नामायमस्मदवलेपाय जनकः[10] संरब्धश्च ॥

प्रविश्य जनकः ।

शत्रुध्वंसात्परिणतिवशाद् गृह्य[11]तन्त्रप्रधाने
नैरन्तर्यादथ च परमब्रह्मतत्त्वो[12]पलम्भात् ।
क्षात्त्रं[13] तेजो विजयि[14] सहजं यद्ध्वरं[15]सीदिदं तत्
प्रत्युज्जूय त्वरयति पुनः कर्मणे कार्मुकं[16] नः ॥२५॥

---

[1] कोशलेश्वर° Bo, Cu, K कोसलेश्वर° I_1, W, Sc, I_2, Mg कौसलेश्वर° E कौशलेश्वर° Md कोसल° only Mt.

[2] °विदेहोप° Md, Mg °विदेहेश्वरप्रसादोप° Mt °विदेहप्रसादोप° cett.

[3] क्षत्रियाधाराः for सर्वक्षत्रियाः Mt only.

[4] वदामः om. Mt only.

[5] व्यवहरति for व्यपदिशति Mt only.

[6] °माना for °मानः W only.

[7] सवलयतु for कलयतु I_1, E, I_2, Md, Mt, Mg only.

[8] भार्गव२ I_1, W, Sc, I_2 भार्गव corr. to भार्गव२ by rev. Cu भार्गव cett.

[9] हि om. E only.

[10] जनकश्च E only.

[11] गृह्यं तन्त्रप्रधाने Bo गृह्यतन्त्रप्रधानैर् W, K गृह्यं तं तत्र प्रधाने Sc गृह्यतत्र-प्रधाने I_2 गृह्यतन्त्रप्रधाने cett.

[12] °तत्त्वो° corr. to °तन्त्रो° Cu °तन्त्रो° Bo, E, W, Md °तत्रो° Sc, I_2 °तत्त्वो° I_1, K, Mt, Mg.

[13] क्षत्त्रं I_1 only.

[14] विजयति for विजयि Bo only.

[15] यद्वरं° Bo यह्वरं° I_1 यध्वरं° E यद्ध्वरं° cett.

[16] कार्मुकस्य for कार्मुकं नः Bo only.

जाम॰। भो जनक।

त्वं ब्रह्मण्यः किल परिणतश्चासि धर्मेण युक्त-
स्त्वां वेदान्तेष्वचरम[1] ऋषिः सूर्यशिष्यः [2]शशास।
इत्याचारादसि यदि मया प्रश्रयेणोपजुष्ट-
स्तत्किं [3]मोहादविदितभयः[4] [5]कर्कशानि ब्रवीषि ॥२६॥

जन॰। [6]अण्डभेदनं क्रियते प्रश्रयश्चेति[7]। शृणुत भोः[8] सभासदः।

भृगोर्वंशे [9]जातस्तपसि च किलायं[10] स्थित इति
द्विषत्यप्यस्माभिश्चिरमिह तितिक्षैव हि कृता।
[11]यदा भूयोभूयस्तृणवदवधूनोत्यनिभृत-
स्त[12]दा विप्रेऽप्यस्मिन्नमतु धनुर[13]न्यास्ति न गतिः ॥२७॥

जाम॰। सरोषहासाक्षेपम्। किमात्थ भोः किमात्थ धनुरिति।
[14]आश्चर्यम्।

क्षत्रालोकक्षुभितहुतभुक्प्रस्फुलिङ्गाट्टहासं
[15]हास्यः पश्यन्नपि [16]रिपुशिरः[17]शाण[18]शातं कुठारम्।

---

[1] ॰ष्वचरममृषिः Md, Mg ॰ष्वरमत गुरुः Mt ॰ष्वचरम ऋषिः cett.

[2] शशंस Mg only.

[3] मोहा॰ in the orig., and रोषा above it by rev., Cu मोहा॰ K, Mt रोषा॰ cett.

[4] ॰भयात् K ॰भयात् corr. to ॰भयः Cu ॰भयः cett.

[5] कर्कश प्रब्रवीषि for कर्कशानि ब्रवीषि Md only. Two lines beginning with कर्कशानि and ending with निभृतस्तदा वि (verse 27 below) greatly injured, Cu.

[6] अण्ड॰ I_1, K_1, I_2, Md अत्र E अन्त्र॰ W, Sc अं Bo अन्त्र॰ changed to अत्र Cu.

[7] ॰श्चैते for ॰श्चेति Bo only.

[8] भो भोः for भोः Cu, K only.

[9] भूत॰ for जात॰ Mt only.

[10] किलावस्थित K only.

[11] यथा for यदा Mt only.

[12] ॰स्तथा for ॰स्तदा Mt only.

[13] ॰रव्याहतगति K ॰रव्याहतगति and also न्यास्ति न along margin by rev., Cu ॰रन्यास्ति न गतिः cett.

[14] अहो add. Mt, Mg only.

[15] हास्यैः Bo, W, Sc धृष्टः (a probable correction from हास्यः) Cu हास्यः cett.

[16] रिपु om. E only.

[17] ॰शाण॰ Mt, Mg, Bo ॰शान॰ K ॰स्थान॰ corr. to ॰शान॰ Cu ॰स्थान॰ in orig., and शा along margin, Sc ॰स्थान॰ I_1, E, W, I_2, Md.

[18] ॰शीतं K ॰शान्तं E, Bo, Md, Mg ॰शातं cett.

दत्तोत्सेकः प्रलपति मया याज्ञवल्क्यानुरोधा-
न्मिथ्याध्मातः किमपि जरसा[1] जर्जरः क्षत्रबन्धुः ॥२८॥

जन०। साविगम्[2]। किमत्र[3] बहुना।

ज्याजिह्वया वलयितो[4]त्कटको[5]टिदंष्ट्र-
मुद्गारिघोरघनघर्घर[6]घोषमेतत्।
ग्रासप्रसक्तहसदन्तकवक्त्रयन्त्र-
जृम्भाविडम्बिविकटोदरमस्तु चापम् ॥२९॥

इति धनुरारोपयति[7]॥

नेपथ्ये। विरम नरपते कथं[8] द्विजेऽस्मि-
न्नविरतयज्ञवितीर्णगोसहस्रः।
तव पलितनिरन्तरः[9] पृषत्कं
स्पृशति पुराणधनुर्धरस्य[10] पाणिः ॥३०॥

जन०। सखे महाराज दशरथ।

अस्मानधिक्षिपतु[11] नाम न[12] किञ्चिदेतत्
कस्य द्विजे परुषवादिनि चित्तभेदः।
वत्सस्य मङ्गलविरुद्धमयं तु पापः
कर्णे रटन्[13] कटु[14] कथं नु[15] वटुर्विषह्यः ॥३१॥

---

[1] रजसा for जरसा I_1, W, I_2 only.

[2] सवेगम् E, I_2 only.

[3] किमलमन्त्र for किमत्र E only.

[4] वलयित्वो° for वलयितो° Sc, I_2 only.

[5] °कोष्टि° for °कोटि° E only.

[6] °घर्घुर° E °घुर्घुर° Mt °घर्घर° cett.

[7] धनुरारोपयते Bo धनुःशरारोपयति E धनुरारोपयति cett.

[8] कथञ्चिद् for कथं W only.

[9] निरन्तर K भिरन्तरः I_1 नैरन्तरः Bo निरन्तरः cett.

[10] धनुरस्य for धनुर्धरस्य E only.

[11] अस्मानविक्षिपतु Bo अस्यामधिक्षेपतु E अस्मानधिक्षिपतु cett.

[12] न om. Bo only.

[13] Folio 24 beginning with न्कटु and ending with गुरौ वसिष्ठे (p. 82, verse 39 below) missing, Cu.

[14] कटु om. Bo only.

[15] नु I_1, K, Bo, W तु E, Md न Sc नु om. I_2.

जाम॰। [1]आः दुरात्मन् [2]क्षत्रियापसद[3] वटु[4]रित्यधिक्षि[5]पसि।

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ यावद्विशकलितयकृ[6]त्क्लोमवक्षोरुहान्त्र-
स्नायु[7]ग्रन्थ्यस्थिशुक्र[8]व्यतिकरितज[9]रत्कन्धरादन्तकण्ठः[10]।
मूर्धच्छेदादुदञ्चज्जलधमनिशिरा[11]रक्त[12]डिण्डीरपिण्ड-
प्रायःप्राग्भारघोरं[13] पशुमिव परशुः पर्वशस्त्वां[14] मृणातु[15]॥३२॥

प्रविश्यान्तरे दशरथः। भो[16] भार्गव।

एष[17] नो नरपतिर्यथा स्थितः[18]
[19]स्वं शरीरमपि न[20] स्थितं तथा।
तत्र वाक्परिभवैः[21] कृतं वयं[22]
सर्वथैव ननु[23] दुःखमास्महे॥३३॥

---

1 आः om. K only.

2 क्षत्रि om. I_1 only.

3 ॰पशद I_2, Md ॰पसद cett. (+Mt, Mg).

4 वज्ञ॰ for वटु॰ I_1 only.

5 ॰त्यविक्षिपसि for ॰त्यधिक्षिपसि Sc_1, I_2 only.

6 ॰यकृत्क्लोमवक्षोदुकान्त्रः I_1, K_1. As I_1, but has lacuna for त्क्लो Bo ॰सकृ-क्लोमवक्षोरुकात्त॰ E ॰यकृक्लोमवक्षोरु-कान्त्र॰ corr. to ॰यकृहृकोमवक्षोरुकान्त्र॰ Sc ॰यकृतक्लोमवक्षोरुकान्त्र॰ and रुह with the (?) mark along margin by rev., W ॰यकृह्क्लोमवक्षोदुकानु॰ I_2 ॰यकृत्क्लोमव-क्षोडुकान्त्र॰ Mg ॰यकृत्क्रोमवक्षोडुकान्त्र॰ Md.

7 ॰स्नायुग्रं॰ W, Sc ॰स्प्रायुग्र॰ Bo ॰स्नायुग्र॰ cett.

8 ॰शुक्ल॰ K ॰शल्य॰ Mt ॰शुक्र॰ cett.

9 ॰जगत्क॰ for ॰जरत्क॰ E only.

10 ॰दन्तकण्ठः K, E, Sc, I_2 ॰दत्तकण्ठः I_1, Bo, Md ॰दत्तखण्डः W, Mg.

11 ॰शिरा॰ K, E, W, Sc, I_2 ॰सिरा॰ cett.

12 ॰सक्त॰ Mg ॰दत्त॰ Mt ॰रक्त॰ cett.

13 ॰प्रायप्राग्भारघोरं K, Md ॰प्राग्भा-राद्व घोरः E ॰प्रायास्रग्धारघोरं Mt ॰प्रायः प्राग्भारघोरं cett.

14 ॰शस्तां E only.

15 मृणोतु E, I_2 चिणोतु Mt मृणातु [cett.

16 भो भार्गव२ I_1, Md, Mg भो भो भार्गव भार्गव Mt भो भार्गव cett.

17 एव for एष I_2 only.

18 स्थितं Mg only.

19 स्वशरीर॰ for स्वं शरीर॰ E only.

20 न om. E only. नास्थितं Mt न स्थितं all others.

21 वाक्याविभवैः E only.

22 कृतैरलं Md, Mg only.

23 नु for ननु Bo only.

[1]जाम०। ततः किम्।

दश०। ततश्च न[2] क्षम्यते[3]॥

जाम०। त्वमप्यपरः प्रभविष्णुरिव मामवस्कन्दयसि। चेतयस्व नित्यनिरवग्रहः प्रकृत्यैव रामोऽस्मि[4] जामदग्न्यः[5] क्षत्रियश्च भवान्॥

दश०। अतः खलु नोपेक्ष्यसे[6]।

दुर्दान्तानां दमनविधयः क्षत्रियेष्वायतन्ते[7]
दुर्दान्तस्त्वं वयमपि च ते क्षत्रियाः शासितारः।
सद्यः शान्तो भव किमपरं दम्यसे सो[8]ऽधुनैव
क्व ब्रह्माणः प्रशमनपराः क्षत्रधार्यं क्व चास्त्रम्॥३४॥

जाम०। विहस्य। चिरस्य खलु कालस्य जामदग्न्यः सनाथो वर्तते यस्य यूयं क्षत्रिया राजानो विनेतारः॥

दश०। अरे किमत्र काचिद् भ्रान्तिः।

[9]अज्ञो वा [10]यदि वा विपर्ययगतो[11] ज्ञानेऽथ सन्देहभृद्[12]
दृष्टादृष्टविरोधि[13] कर्म कुरुते यस्तस्य गोप्ता गुरुः।
निस्सन्देहविपर्यये[14] सति पुनर्ज्ञाने[15] विरुद्धक्रियं[16]
राजा चेत्पुरुषं न शास्ति तदयं प्राप्तः[17] प्रजाविप्लवः॥३५॥

---

1 For this and the next line: दश॰॥ जा॰॥ ततः किं ततश्च क्षम्यताम् E only.

2 नः Bo न I_1, W, Sc, Md. न om. K, E, I_2.

3 क्षम्यताम् K, E क्षम्यते cett.

4 स्मि om. Bo only.

5 जाम॰ for जामदग्न्य, but afterwards struck out by rev., W only.

6 ॰पेक्षसे Bo only.

7 ॰ष्वापतन्ते Sc, Md only.

8 नोऽधु॰ Md, Mg वाधु॰ Mt सोऽधु cett.

9 आज्ञा Mt अहो E अज्ञो cett.

10 यदि वा om. Bo only.

11 ॰गतज्ञानोऽथ Mt गतो, but om. ज्ञानेऽथ . . . सति पुनर् (verse 35 c) I_2 ॰गतो ज्ञानेऽथ cett.

12 ॰भ्राद् for ॰भृद् Mt only.

13 दृष्ट्वा दृष्टं E दृष्ट (दृष्टा om.) Bo दृष्टादृष्ट॰ cett.

14 ॰विपर्ययैः Sc ॰विपर्ययै W ॰विपर्यये cett.

15 ॰ज्ञाति Sc only.

16 ॰क्रिये E, Sc only.

17 प्रातः for प्राप्तः Md only.

विश्वा॰। युक्तमाह भो[1] महाराजः[2]।

अनुत्पन्नं ज्ञानं यदि [3]यदि च सन्देहविधुरं
विपर्यस्तं वा स्यात् परिचर वसिष्ठस्य चरणौ।
ध्रुवं ज्ञाने दोषः कथमपरथा दुर्व्यवहृति-
विशुद्धौ चेत् पापं चरसि न सहन्ते[4] नृपतयः ॥३६॥

जाम॰।[5]

धर्मे[6] ब्रह्मणि[7] कार्मुके[8] च भगवानीशो [9]हि मे शासिता
सर्वक्षत्रनिबर्हणस्य[10] विनयं कुर्युः कथं क्षत्रियाः।
सम्बन्धस्तु[11] वसिष्ठमिश्रविषये[12] मान्यो जरायां न[13] तु
स्पर्धायामधिकः समश्च तपसा ज्ञानेन[14] चान्योऽस्ति
[15]मे ॥३७॥

वसि॰। भृगुप्रसवात् पराजय[16] इति प्रियं नः। किं तु[17] खलु[18]
[19] अस्माभिरेव पाल्यस्य प्रशस्तत्वात्प्रियस्य [20]नः।
अस्मद्गृहे[21] पुराणस्य पश्याचारस्य[22] विप्लवम् ॥३८॥

---

1 असौ for भो K only.
2 ॰राज I_2, Md, Mt, Mg only.
3 यदि om. Bo, I_2 only.
4 च add. E only.
5 कौशिक add. Mt, Mg only.
6 अधर्मे for धर्मे Bo only.
7 ब्राह्मण for ब्रह्मणि Mt only.
8 कार्मुकं for कार्मुके Bo only.
9 सि for हि Mt only.
10 निवहणे विनयनं for निवर्हणस्य विनयं K only.
11 सम्बन्धस्य for सम्बन्धस्तु E only.
12 ॰विषयो for ॰विषये K only.
13 नतु I_1, E, Bo, W, Md ननु K, Sc, I_2.
14 ज्ञाने च नान्यो for ज्ञानेन चान्यो Md, Mt, Mg only.
15 कः for मे Mt, Mg only.
16 पराभव for पराजय E only.
17 तु K, E, W, Md नु I_1, Bo, Sc, I_2.
18 खलु om. Mt only.
19 जाम। सोपालम्भम् add. Mg only.
20 च for नः K only.
21 ॰द्ब्रहे W ॰न्नहे E, I_2 ॰द्गृहे cett.
22 ॰चारविप्ल॰ W only.

[1]जनकदशरथविश्वामित्राः। अनार्य निर्मर्याद।

जगत्सनातनगुरौ वसिष्ठे[2]ऽपि[3] निरङ्कुशः।
व्यालद्विप इवास्माभि[4]रुपक्रम्यैव दम्यसे ॥३९॥

जाम०। एवमवधूतोऽस्मि।

अन्तर्धैर्यभरेण वृद्धवचनात्सम्पीड्य पिण्डीकृतो
हृन्मर्माश्रितशल्यवत्परि[5]दहन्मन्युश्चिरं यः[6] स्थितः।
[7]स्फूर्जत्येष[8] स एव[9] सम्प्रति मम न्यक्कारभिन्नस्थि[10]तेः
कल्या[11]पायमरु[12]त्प्रकीर्णपयसः सिन्धोरिवौर्वानलः ॥४०॥

दिष्ट्या[13]।

नि[14]कारः प्राप्तोऽयं ज्वलति परशुर्मन्युरिव मे
पृथिव्यां राजानो दशरथब[15]ले सन्त्युपहिताः।
पुनर्द्वाविंशोऽपि प्रकुपितकृतान्तोत्सवकर-
श्चिरात् क्षत्रस्यास्तु प्रलय इव घोरः परिमरः[16] ॥४१॥

---

[1] This line and verse 39 om. Md only.

[2] वशिष्ठे Sc, I_2 only.

[3] Folio 25 begins with पि निरङ्कुशः Cu.

[4] °भिरुपाक्रम्यैव Mt °भिरपाक्रम्यैव Mg °भिरुपक्रम्यैव K °भिरपक्रम्यैव corr. to °भिः परिक्रम्यैव Cu °भिरपक्रम्यैव cett.

[5] परिहरन् for परिदहन् Mt only.

[6] य स्थितः I_1, Cu मन्मथः Sc यः स्थितः cett.

[7] स्फुर्ज° I_1 स्पूर्ज° Cu सूर्ज° I_2 स्फूर्ज° cett.

[8] °त्येष Cu, K °त्येव cett.

[9] एव Cu, E, K एष cett.

[10] °स्थितः E only.

[11] कल्याणाय for कल्यापाय° Md, Mt, Mg only.

[12] °महत् for °मरुत् Bo only.

[13] किं [illegible]वे add. I_1 only.

[14] निकार प्रा° K, Bo विकारं प्रा° Mt निकारः प्रा° cett.

[15] °कुले सन्त्युपरताः for °बले सन्त्युपहिताः Mt only.

[16] परिमरः I_1 परिमदः Mt परिभवः Bo परिसरः cett.

[1]वसि॰। कष्टं भोः कष्टम्।

कामं हि नः स्वजन एष तथापि दर्पाद्
घोरं व्यवस्यति कथं नु[2] भवेदवध्यः[3]।
सन्दूषितेन च मया [4]सकृदीक्षितश्चेद्
वत्सस्य भार्गवशिशोर्दुरितं[5] हि तत्स्यात्[6] ॥४२॥

[7]विश्वा॰। अब्रह्मवर्चसमिवाम्भस्यशस्त्रसामर्थ्यमरे[8][9] जामदग्न्य मन्यसे।

ब्रह्मक्षत्रसमाजमाक्षिपसि यद्वत्से च घोराशय-
स्तेनातिक्रमणेन दुःखयसि नः[10] पाल्योऽसि सम्बन्धतः।
[11]अतस्त्वां प्रति कोपनस्य तरलः शापोदकं दक्षिणः
प्राक्संस्कारवशेन चापमितरः[12] पाणिर्ममान्विष्यते[13] ॥४३॥

जाम॰। ननु भोः कौशिक।

त्वं ब्रह्मवर्चसधरो[14] यदि वर्तमानो
यद्वा स्वजातिसमयेन धनुर्धरः स्याः।

---

[1] वशि॰ Sc, I_2 दशरथः Mt वसि॰ cett.

[2] तु K, E नु cett.

[3] भवेत् स वध्यः for भवेदवध्यः E only.

[4] सक्षदीक्षि॰ Mt Lacuna K मुहुरीक्षि॰ cett.

[5] ॰र्दुहितरं for ॰र्दुरितं E only.

[6] न स्यात् for तत्स्यात् Md only.

[7] विश्वा॰ om. Cu only.

[8] ॰मिवाम्भस्यऽशस्त्र॰ I_1 ॰मिवाम्भस्यशास्त्र॰ corr. to ॰मिवास्तमितशस्त्र॰ Cu ॰मिवास्तमितमस्त्र॰ E ॰मिवाम्भस्यऽशस्त्र॰ Sc, I_2. Orig. ॰मिवाम्भस्यऽशस्त्र॰; but ाम्भस्यऽ struck out and स्तम्भित substituted by rev., W ॰मिवाम्भस्यशस्त्र॰ Md ॰मिव भ्रंशितशस्त्र॰ Mg ॰मिव भ्रंशित॰ Mt ॰मिवामस्यशस्त्र॰ K. [Mg only.

[9] ॰मर्थ्यं जीवलोकमिवारे for ॰मर्थ्यमरे

[10] नः पाल्योऽपि Mt नाल्योऽसि Bo नः पाल्योऽसि cett.

[11] आतस्त्वां I_1, Md अस्त्वां Bo, I_2 अतस्त्वां corr. to अन्तस्त्वां W यान्तस्त्वां corr. to अन्तस्त्वां Cu अन्तस्त्वां E, Sc आस्तां for आतस्त्वां K

[12] चायमितरः I_1, I_2 पापमितः Bo चापमितरः cett.

[13] ॰ष्यते corr. to ॰ष्यति Cu ॰ष्यति E, Bo, W, Sc, I_2, Mg ॰ष्यते I_1, K, Md.

[14] ॰वरो corr. to ॰धरो Cu ॰धनो Mt ॰धरो cett.

उग्रेण भोस्तव तपस्तपसा दहामि
पक्षान्तरे[1] तु सदृशं परशुः करोतु ॥४४॥

नेपथ्ये । अयमहं भोः कौशिकान्तेवासी रामः प्रणम्य विज्ञापयामि ।

पौलस्त्यविजयोद्दाम[2]कार्तवीर्यार्जुनद्विषम्[3] ।
जेतारं क्षत्रवीर्यस्य[4] विजयेयं[5] नमोऽस्तु वः ॥४५॥

[6]दश० । [7]प्राप्तो रामभद्रः । कथं हि नामैतत् ॥

[8]जन० । हन्त भोः प्रशस्तम् । अनुजानीत[9] । विजयतां रामभद्रः ।

अयं विनेता दृप्तानामेष[10] वीरो जगत्पतिः ।
वयं वसिष्ठ[11]धौरेयाः सर्वे प्रतिभुवोऽत्र[12] वः ॥४६॥

[13]दश० ।

नन्वद्यैव प्रथितयशसामूढरक्षाव्रतानां
याज्यानां वो गुणवति गृहे रामभद्रः[14] सुजातः ।
ज्ञानज्योतिःपरिगतभवद्भूतभव्याः[15] प्रभावं
[16]यद्ब्रह्माणः [17]कमपि शिशुकेऽप्यत्र संवेदयन्ते[18] ॥४७॥

---

1 पक्षान्तरेण Mt पक्षान्तरे च Mg पक्षान्तरे तु cett.

2 ०योन्मत्त० for ०योद्दाम० K only.

3 ०द्रुहं for ०द्विषं Md only.

4 क्षत्रवीर्यस्य Cu, Mt, Mg क्षात्रवीर्यस्य K कार्तिकेयस्य cett. जेतारं . . . विजयेयं om. Bo.

5 विजयाय for विजयेयं Mt only.

6 जनकः for दश० Mg only.

7 कथं add. Mt only.

8 विश्वा० for जन० Mt, Mg only.

9 ०मनुजानीत Cu, E, K ०मभ्यनुजानीत cett.

10 ०नां मय Bo ०नामेक० Mt ०नामेष cett.

11 वशि० for वसि० Sc, I_2 only.

12 त्रयः for त्र वः W only.

13 दश० om. K, E दश० by rev. along margin, Cu दश० cett.

14 ०भद्रः स्तु० I_1 ०भद्रः सु० corr. to ०भद्रस्तु Cu ०भद्रः सु K, E, Bo, Mt ०भद्रस्तु W, Sc, I_2, Md.

15 ०भव्यप्रभावो for ०भव्याः प्रभावं Mt only.

16 यद्ब्र० changed to यं ब्र० Cu यद्ब्र० cett.

17 किमपि Mt, Mg only.

18 सम्भावयन्ति Mt only.

जाम॰। एहि। मन्ये राजपुत्र जामदग्न्यं विजेष्यसे। सस्मितम्[1]। न[2] हि विजेष्यसे। दुर्दमो[3] हि रेणुकापुत्र[4]स्त्वदन्तकः[5]। तथा हि सम्प्रति[6]

[7]कृत्तक्षत्रियकण्ठकन्दर[8]सरत्कीलालनिर्वा[9]पित-
प्रत्युद्भूतशिखाकरालहुतभुग्झङ्का[10]रिभिर्मार्गणैः।
एतद्बस्मरकालरुद्रकवलव्यापारमभ्यस्यतु
ब्रह्मस्तम्बनिकुञ्जपुञ्जितघनज्याघोषघोरं धनुः ॥४८॥

॥ इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ [11] तृतीयोऽङ्कः ॥

---

[1] सस्मितो I_1 only.
[2] न हि विजेष्यसे om. Cu only.
[3] दुर्मदो E only.
[4] रेणुकेयस्त्व॰ for रेणुकापुत्रस्त्व॰ E only.
[5] After पुत्रः adds क्रूरकर्मा by rev., Cu only.
[6] हि add. Bo only.
[7] क्षत॰ I_1, E_1, Sc क्षत्त॰ cett.
[8] ॰कन्दरसरित्॰ Cu ॰कन्दविगलत् Md, Mg ॰कन्दरसरत् cett.
[9] Folio 26 beginning with पित . . . and ending with सानुचरसुन्दोपसुन्दपुत्रोपप्लवा (p. 89, l. 1) missing, Cu.
[10] ॰ग्झङ्कारि॰ W, Sc, I_1 ॰ग्झङ्कारि॰ E, K, Mg ॰ग्घुङ्कारि॰ Md कारै only Bo ॰र्हाकारि॰ I_2.
[11] संस्कृष्टो नाम add. I_1, Bo, W, Sc, I_2, Md भवभूतिविरचिते add. E only.

[1] नेपथ्ये[2]। भो भो वैमानिकाः। [3]प्रवर्त्यन्तां मङ्गलानि।

कृशाश्वान्तेवासी जयति भगवान् कौशिकमुनिः
सहस्रांशोर्वंशे[4] जगति जयति क्षत्रमधुना।
विनेता क्षत्रारेर्जगदभयदानव्रतधरः[5]
शरण्यो लोकानां दिनकरकुलेन्दुर्विजयते ॥१॥[5a]

ततः प्रविशतः सम्भ्रान्तौ विमानेन [6]शूर्पणखामाल्यवन्तौ॥

माल्यवान्। वत्से [7]दृष्टस्त्वया दिवौकसामेकायनीभावो[8] यदिन्द्रादयः [9]स्वतो वन्दित्वमुपगताः[10]॥

[11]शूर्पणखा। ण हि[12] [13]तुम्हेहिं णिरूविदं विसंवदइ[14]। सम्पदं च उक्कम्पिद्[15] म्हि। ता किं एत्थ करणिज्जम्॥

माल्य°। यासौ[16] राज्ञा दशरथेन प्राक्प्रतिश्रुतवरद्वया[17] राज्ञी भरतमाता कैकेयी तस्या[18] मन्थरा नाम परिचारिका दशरथस्य

---

1 Begins श्रीशं वन्दे E only.

2 नेपथ्ये om. E, Md only. 'Indra speaks' along margin by rev., W.

3 प्रवर्त्यन्ताम् K, E, Bo प्रवर्त्यन्ताम् २ cett.

4 °र्विंशे I_1 only.

5 °धनः I_1, Bo, Mt, Mg °धारः I_2 °धरः K, E, W, Sc, Md.

5a इति चूलिका add. Mt only.

6 सूर्पणखा K शूर्पनखा E, Md शूर्पणखा cett. (+ Mt, Mg).

7 वृष्ट° for दृष्ट° W only.

8 °मेकायतनीभावः K, Mt °मेकायनभावः cett.

9 ततो Bo च स्वतो E स्वतो cett.

10 °मुपागताः E, W °मभ्युपागताः K °मुपगताः cett.

11 सूर्प° K, Md शूर्प° cett. (+ Mt, Mg).

12 हं for हि W, Sc only.

13 तम्हेहि Bo, E, I_2 तुम्हेहिं cett.

14 °संवदइ I_1, E, Md °संवद्दा W °संवदद्दा Sc °संवदड्ड I_2 °संवदद्र K °संव only Bo.

15 °म्पिअ K °म्पिद् cett.

16 योऽसौ E only.

17 °द्वयी Bo °द्वय Md °द्वया cett. (+ Mt, Mg).

18 तया for तस्या Mt only.

वार्ताहारिणी[1] मिथिलामयोध्यायाः[2] सम्प्रेषिता मिथिलोपकण्ठे वर्तत इति सम्प्रत्येव मे निवेदितं चारकैः[3]। तस्यास्त्वया शरीरमाविश्य एवमेवं च[4] कर्तव्यम् ॥ इति कर्णे कथयति ॥

[5]शूर्प०। किं[6] मसाध करिस्सदि एव्वं[7] णामं[7a]* त्ति ॥

माल्य०। भिद्येत[8] नो सद्वृत्त[9]मिक्ष्वाकुगृहेषु विशेषतस्तादृशस्य विजिगीषोः ॥

[10]शूर्प०। तदो किम् ॥

माल्य०। ततोऽनेन[11] योगाचारन्यायेन सुदूरमाकृष्य रक्षसामङ्क[12]मुपनीतस्य विन्ध्यकान्तारेष्वदेशज्ञस्य विचरतः[13] सुकरा[14]ण्यवस्कन्दनानि स्युः। विराधदनुकबन्धप्रभृतयो हि दण्डकारण्यसत्त्वेषु[15] तीक्ष्णाश्चरिष्यन्ति। शक्या[16] हि [17]लुप्तप्रभुशक्तेरुत्साहशक्तिश्छद्मना-

---

[1] हारिणी om. Bo only.

[2] मिथिलानाम° W मिथिलम° Bo मथिलाम° E मिथिलाम° cett.

[3] चारैः K only.

[4] च om. E only.

[5] सू° for शू° Md only.

[6] किं मस्मय K किं मसाध Md किमसाध I_1 किमणध Bo किमड्डं E किम साध I_2 किसु साधमा W, Sc.

[7] एवं Bo, Md, E एव्वं cett (+ Mt, Mg).

[7a] णामेति all MSS.

[8] भिद्यते Bo only.

[9] सद्वृत्तिमि° Md सच्चद्वृत्तमि° Mt, Mg सद्वृत्तमि° cett.

[10] सू° K, W, I_2 शू° cett.

[11] तत एतेन for ततोऽनेन W, Sc only.

[12] रक्षसाकमु° Bo रक्षसामन्तिकमु° W, Sc रक्षसामङ्कमु° cett.

[13] लक्ष्मण सहायस्य रामस्य राक्षसस्य add. Mg only.

[14] सुकरकार्या° for सुकरा° Mg only.

[15] ०सत्त्विषु W, Sc. Lacuna E ०सत्त्वेषु cett.

[16] शक्यो Md शक्ता Mt, Mg शङ्का I_2 शक्या cett.

[17] लुप्तप्रभुशक्तिश्छ° Md लुप्तप्रभुशक्तेरुत्साहशक्तिं च छ° Mt, Mg लुप्तप्रभुशक्तेरुत्साहशक्तिश्छ° cett.

[1]भिसन्धातुम् । [2]अनिवर्तनीयश्च रावणस्य सीतास्वीकार[3]ग्रहः । स चैवमीषत्कारः सप्रयोजनश्चेति ॥

[4]शूर्प० । अह लक्[5]खणसहा[6]अत्तणे वि[7] किं[8] प[9]ओअणम् ॥

[10]माल्य० ।

[11]वीरोऽस्त्रपारगश्चिन्त्यो यथा रामस्तथैव सः ।
[12]छद्मदण्डप्रयोगस्तु यथैकस्मिंस्तथा द्वयोः ॥२॥

[13]शूर्प० । मम [14]दुक्खं एव्व एदं ण जुत्तं पडि[15]भादि । जं च[16] [17]दूरट्ठिदस्स दा[18]सरहिणो सण्णिधाणकरणं जं च अ[19]णावद्धवेरस्स अप्प[20]डिसमाधेअं इत्थि[21]आवेरं ति ॥

माल्य० । स तावद् भूम्या[22]नन्तर्यतः प्रत्यासन्न एव ।[23] सानुचरसु-

---

1 °मभिसन्द्धातुम् Sc °मभिसन्द्गतुम् Bo °मतिसन्धातुम् Mt °मभिसन्धातुम् cett.

2 अनुवर्त° Md, Mt, Mg अनिवर्त° cett.

3 °परिग्रहः for °ग्रहः Sc only.

4 सू° for शू° K, Md only.

5 लक्खण° K, E, Md, Mt, Mg लखण° cett.

6 °महाअत्तणे Sc, I_2 °महाअत्तणे corr. to °सहाअत्तणे W °साहाअत्तणे E °सहाअत्तणे cett.

7 वि K पि cett.

8 पि add. I_1, W, Sc, I_2, Bo, Md, Mt, Mg (but not K, E).

9 पओअणम् I_1, K, Bo पिओअणम् W, Sc, I_2 पजोओअणम् E पडोअणम् Md.

10 माल्य° om. I_1 only.

11 वीरोऽस्त्र° I_1, K, Md वीरास्त्र° Bo, W, Sc, I_2 वीरश्च E.

12 ब्रह्म in orig., छद्म by rev., along margin, W.

13 सू° K, I_2, Md only.

14 दुक्खं एव्व K दुद्दिपि Bo दु दिक्खं एव्व cett.

15 °हादि Md, Mt, Mg °भादि cett.

16 च om. K only.

17 दूरविदस्स W, Sc, I_2 दूरट्ठिदस्स cett.

18 दाशर° Md, Mt, Mg only.

19 असा° for अणा° E only.

20 अप्पडिसमाधियं W अपडिसमाधेर् E अप्पडिसमाधेअं cett.

21 इत्थं आ W, I_2 इत्थं आ corr. to इत्थं अ Sc इत्थिआ cett.

22 भूमानन्तर्यतः E भूम्यां वर्तयतः Sc भूम्यां वर्तयतः corr. to भूम्यां वर्तते यतः W भूम्यानन्तर्यतः I_1, K, Bo, I_2, Md.

23 सानुचरः W, Sc, Md, Mt, Mg सानुचर° cett.

न्दोपसुन्दपुत्रोप[1]प्लवात्[2] ताट[3]कारिः कथमना[4]बद्धवैरः । अ[5]प्रतिविधेयं च रामरावणयोरितरथापि[6] वैरम् । पश्य[7] ।

पाल्यं तस्य जगद्वयं तु[8] जगतो नित्यं हठा[9]देशिनः
सामैवं सति कीदृगप्रियकृता शश्वद्विरुद्धात्मना ।
कानर्थान् रघुनन्दनो मृगयते देवैः पतिर्यो वृत-
स्तस्माद्दानमपीह नास्ति न भिदा तस्ये[10]षवः साधनम्
॥३॥

[11]न दण्डोऽप्यधिके शत्रौ न प्रकाशः प्रकाशते ।
तूष्णीन्दण्डस्तु कर्तव्यस्तस्य चायमुपक्रमः ॥४॥

तथा सति सीतापहारतः किमपरं कुर्यात् । किञ्च[12] ।

हृत[13]जानिररातिभिः सलज्जो
यदि [14]मृत्योः शरणं [15]गतोऽन्यथापि[16] ।
मृदितो मृत एव निष्प्रतापः
परि[17]तप्याप्यथवा घटेत सन्धौ ॥५॥

---

[1] °पुत्रौपमर्दकः W °पुत्रोपमर्दकः Sc °पुत्रोपप्लवात् cett.

[2] च add. Mt, Mg only.

[3] ताटका° W, Sc, Mt, Mg ताडका° I_1, K, E, I_2, Md ताटका° corr. to ताड-का° Cu तारका° Bo. Folio 27 begins with त्ताडकारिः Cu.

[4] अनारब्ध° for अनाबद्ध° Mt only.

[5] प्रति° corr. to अप्रति° by rev., Cu.

[6] पि om. Md only.

[7] पश्य om. Bo पश्य by rev. along margin, Cu पश्य cett.

[8] नु K, W, Sc, I_2 तु cett.

[9] हठाद्द्वेषिणः Md, Mg हतादेशिनः Mt हठातद्द्वेषिणः K हठादेशिनः cett.

[10] तस्यैष वः Cu, W तस्यैव नः Mt, Mg तस्येषवः cett.

[11] न दण्डेऽप्यधिके Md दण्डोऽप्यभ्य-धिके Mt तद्दण्डो प्यधिके Mg न दण्डो ऽप्यधिके cett.

[12] ततश्च for किञ्च Mt only.

[13] हृतजाय आराति° E only.

[14] मृत्योः K, W, Sc मृत्युः cett.

[15] गतः K, W, Sc ततः cett.

[16] तु for पि Mt only.

[17] परितप्तो यदि वा for परितप्याप्यथवा Mt only.

उत्तिष्ठेत[1] वधाय नः परिभवप्रौढेन[2] चेन्मन्युना
नेष्टे तत्प्रसरं[3] निरोद्धुमुदधिस्तिग्मांशुवीर्यो हि सः ।
किन्तु[4] प्राक्प्रतिपन्नरावणसुहृद्भावेन भीमौजसा
शत्रुर्वज्रधरात्मजेन हरिणा[5] घोरेण[6] घानिष्यते[7] ॥६॥

अनेन च प्रसङ्गेन [8]बह्वनुसन्धातव्यम् ॥

[9]शूर्प० । किं विज्ञ ॥

माल्य० । [10]रावणप्रियासि वत्से कार्यज्ञा च[11] *अतो[11a] निःशङ्कमावेद्यते[12] हृदयखेदः[13] ।

क्षितेरानन्तर्यादपकृदपकृत्यश्च[14] सततं
[15]द्विधा रामः शत्रुः प्रकृतिनियतः क्षत्रिय इति ।
तृतीयो मे नप्ता रजनिचरनाथस्य सहजो
रिपुः[16] प्रत्यासत्तेरहिरिव भयं नो जनयति ॥७॥

कुम्भकर्णस्तु सन्नप्यसत्समः । [17]कृत्रिमस्वापव्यसनादविनयाच्च[18] । विभीषणस्त्वाभिगामिकात्मगुणसम्पन्न[19] इति[20] अनुरक्ताः प्रकृतयः ।

---

[1] तत्तिष्ठेत for उत्तिष्ठेत Bo only.
[2] प्रेङ्खेन तन् for प्रौढेन चेन् Mt only.
[3] ०सरति for ०सरं E only.
[4] प्रीति० for किन्तु Mt only.
[5] हारिणा Bo only.
[6] वीरेण for घोरेण Mt only.
[7] घानिष्यति I_1, Cu, K, Md घातिष्यते W, Sc, I_2, Mt, Mg घातयिष्यते E यीतिष्यते Bo.
[8] वह्व्यनु० for बह्वनु० Sc only.
[9] सू० for शू० Cu, K, Md only.
[10] First half of this line greatly damaged, Cu.
[11] च om. E only.
[11a] यतो all MSS.
[12] ०मावद्यते Cu only.
[13] ०भेदः for ०खेदः Mt only.
[14] ०दसक्षदधृष्टस्य Md, Mg ०दसक्षदपक्षत्या च Mt ०दसक्षदपक्षत्यस्य K ०दपक्षदत्यस्य Cu ०दपक्षदपक्षत्यस्य cett.
[15] This line is greatly damaged in Cu.
[16] रिपुप्र० I_1, Bo, E, I_2 रिपुः प्र० cett.
[17] कृत्रिम० om. I_1, E, Bo, W, Sc, I_2, Md only.
[18] ०दपायाद्वा for ०दविनयाच्च Mg only.
[19] ०त्वाभिगा० Cu, K, Md, Mt, Mg ०त्वागा० cett.
[20] एवं add. Mt एनं add. Mg only.

खरदूषणत्रिशिरसस्तु [1]कुलसदृशवृत्तयो राजानमुपतिष्ठन्ते [2]यतस्ते वत्सेनेव धेनुं राजानमर्थान् [3]दुहन्ति । उपजापिताश्च प्रतिद्रुह्यन्ति[4] प्रकृतयः[5] । तदिदमन्तर्भेदजर्जरं राजकुलमभियुक्तमात्रं रामेण भेद्यते[6] । यथोक्तं [7]लघ्व्[8]यपि व्यसनपदमभियुक्तस्य [9]कृच्छ्रसाध्यं भवतीति । तत्र च[10] विभीषणावग्रहतः[11] प्रतिविधानम्[12] । न[13] तु प्रकाशदण्डस्तूष्णीन्दण्डः[14] संरोधनमपसारणं वा स्यात् । तत्र प्रकाश[15]दण्डमभिन्न[16]सम्बन्धाः कथं राक्षसास्तितिक्षेरन्[17] । तूष्णीन्दण्डोऽपि प्राज्ञैरनुमीयमानः प्रकृतिकोपको[18] रामेऽभियोक्तरि दुरन्तः[19] स्यात् ।

संरोधने त्वभिभवाद्विहिते तदेक[20]-
मैत्र्या खरप्रभृतयश्च तदा विकुर्युः ।
निर्वास्यमानमपि तं परिवारयेयु-
स्तस्मात् खरप्रभृतयः पुरतो[21] विचिन्त्याः ॥८॥

तत्र रामस्योपयोग इति ॥

---

[1] सङ्घवृत्तयो for कुलसदृशवृत्तयो Mt, Mg only.

[2] यतस्ते om. Md, Mt only यतस्तेन Mg यतस्ते cett.

[3] दूहिन्ति for दुहन्ति I_1 only.

[4] प्रतिद्रुहन्ति Cu प्रतिद्रुह्यन्ति K, E प्रतिडहन्ति Bo प्रतिजपन्ति cett.

[5] कृतयः for प्रकृतयः I_1, I_2 only.

[6] आभेद्येत Bo भिद्यते E, Mt, Mg भेद्येत corr. to भेद्यते Cu भेद्यते cett.

[7] नीतिशास्त्रे add. E only.

[8] अतिलघ्व° for लघ्व° Mt only.

[9] न add. I_1, Bo, E, W, Sc, I_2, Md, Mg only.

[10] च om. E only.

[11] °ग्रहस्य for °ग्रहतः Mt, Mg only.

[12] कर्तव्यम् add. Mt. Mg only.

[13] न for स Mt only.

[14] तूष्णीन्दण्डः om. K only.

[15,16] प्रकाशदण्डमभिन्न° I_1, Bo, I_2, Md प्रकामं दण्डमभिन्न° E प्रकाशदण्ड अभिन्न° Cu, K प्रकाशदण्डः सम्भिन्न° W, Sc.

[17] °सास्तिष्ठेरन् for °सास्तितिक्षेरन् Bo only.

[18] प्रकृतिको Bo प्रकृतिकोपके W, Sc प्रकृतिकोपको cett.

[19] दुरितं corr. to दुरन्तः by rev., W.

[20] तदेकमैत्र्या I_1, K, Bo, E, W, Sc तदेकमैत्रा I_2 तदेकमैत्र्यात् Md तदेव मैत्र्यात् corr. to तदेकमैत्र्यात् Cu.

[21] पुरतो विवर्त्याः Md पुर एव चिन्त्याः Mt, Mg पुरतो विचिन्त्याः cett.

[1]सूर्प॰ । [2]अहो अंणु[2a]जीवित्तणस्स अ[3]गरुअदा जं रावणस्स खर-[4]प्पमुहाणं च[5] तुल्ले वि[6] कुलसम्बन्धे [7]एव्वं [8]मादामहो चिन्तेदि ॥

माल्य॰ । ईदृशः [9]कुलपुत्रकाचारः ॥

[10]सूर्प॰ । [11]विणा खरप्पमुहेहिं [12]विभीसणस्स का [13]पडिवत्ती ॥

माल्य॰ । प्राज्ञः खल्वसावुत्प्रेक्षित[14]विप्रकारः स्वयमेवापसर्पेत् । [15]उपेक्षणीयस्त्वस्माभिर्न [16]चैतन्मन्तव्य[17]मौरसं भयमिति । [18]यतः ।

बाल्यात्प्रभृत्येव [19]विरूढसख्यः
सुग्रीवमे[20]ष ध्रुवमाश्रये[21]त् ।
[22]वालिप्र[23]सादीकृतभूमिभागे
कुमारभुक्तौ स्थितमृ[24]ष्यमूके ॥ ९ ॥

---

[1] सू॰ for सू॰ K, Md only.

[2] Left half of this line and the next greatly damaged along the top margin, Cu.

[2a] अँणुजीवित्तणस्स Cu अणुजावित्तणस्स I$_1$ अणुजिनित्तणस्स E अणुजीउत्तणस्स Md, Mt, Mg अणुजीवित्तणस्स Sc अणुजीवित्तणस्स cett.

[3] अगरुअदा I$_1$, I$_2$, Md गरुअदा K, Cu, Bo गरुअद्दा W, Sc (also मत्ता in red ink along margin below अद्दा) अरूअटा E.

[4] खरप्पमुहाणं . . . विभीणस्स (line 4 below) along margin by rev., Cu.

[5] अ for च K. Injured, Cu.

[6] पि W. Injured, Cu वि cett.

[7] एत्तं Bo एव्व E. Injured, Cu एव्वं cett.

[8] मदा॰ for मादा॰ W.

[9] कुलपुत्राचारः K कुलपुत्रकाचारः by rev., Cu खलु कुलाचारः Mt कुलपुत्रकाचारः cett.

[10] सू॰ for सू॰ Sc, I$_2$, Md, K only.

[11] विण W विणा Bo विणा cett.

[12] विभीषणस्स E, Md, Mt, Mg विहीसणस्स K विभीसणस्स cett.

[13] ॰वत्ति for ॰वत्ती E only.

[14] ॰विप्रकारः Cu, K ॰विकारः cett.

[15] उत्पेक्षणीय॰ I$_1$ स उपेक्षणीय॰ E उत्प्रेक्षणीय॰ Sc, I$_2$, Md, Mg. Orig. उपेक्षणीय॰, and न inserted before it by rev., Cu उपेक्षणीय॰ K, Bo, W, Mt.

[16] च तन्म॰ K च तन्म॰ corr. to चैतन्म॰ Cu चैवं म॰ E, Mt चैतन्म॰ cett.

[17] ॰व्यं मौरसं W, Sc ॰व्यमौरसात् Mt, Mg ॰व्यमौरसं cett.

[18] यतः om. Mg only.

[19] ॰सख्यं Mt, Mg only.

[20] ॰मेव Cu, K ॰मेष cett.

[21] ॰येत् E only.

[22] वाली I$_1$, W वालि॰ cett.

[23] ॰प्रसादीर्घकृत॰ I$_2$ only.

[24] ॰मृश्य॰ Mt, Mg ॰मृष्य॰ cett. स्थित . . . वालिनं वावा (next page, line 3) by rev. along top margin; and स्थित . . . यतिष्यते न रामो almost all destroyed, Cu.

[1]ततश्च [2]वालिना यतिष्यते । न[3] [4]रामोपश्रयेण[5] [6]रामोपश्लेषणेन वा नोपेक्षेत [7]वाली ॥

[8]शूर्प॰। [9]अध[10] रामो [11]परसुरामवि[12]जई जणिदविरोधं [13]वालिणं [14]वावादेदि तदो[15] [16]विभीसणरामसङ्गओ [17]अणत्थो [18]त्ति सम्भावेमि ॥

माल्य॰। ननु वत्से ।

यो वालिनं हन्ति हता वयं [19]स्व-
स्तेन ध्रुवं तच्च तु सर्वनाशे[20] ।
एकः स [21]जीव्यात् कुलतन्तुरस्मै
रामः [22]श्रियं धर्ममयो [23]ददाति ॥१०॥

[24]शूर्प॰। सास्रम्। [25]एव्वं [25a]पि दाव होदु ॥

---

[1] सततश्च K, E तत्रस्थश्च Mt, Mg. Injured, Cu ततश्च cett.

[2] वालिना पतिष्यते W, Sc वालिन्यापतति Mg वालिना घातिष्यते Mt. Injured, Cu वालिना यतिष्यते cett. Stop after यतिष्यते E only.

[3] न add. all but Mt, Mg only.

[4] रामोपश्रयेण I₁, Cu, K, I₂ सामोपश्रयेण E रामोपाश्रयेण cett.

[5] No stop here, Cu, E, Bo. Stop here, cett.

[6] रामोपश्लेषणेन om. E रामोपश्लेषणे Mg रामोपश्लेषणेन cett.

[7] वालिप्रसादम् for वाली Md only.

[8] सू॰ for शू॰ K, Md only.

[9] सास्रम् add. Mt, Mg only.

[10] अथ K, E अहो Cu अ corr. to अद by rev., W अध cett.

[11] परसु॰ I₁, K परस्सु॰ cett.

[12] ॰विजइ Cu ॰विजई I₁, Md, Mt, Mg ॰विजयी cett.

[13] वालिणं Cu, E वालिनं cett.

[14] वावादेदि changed to वावादहि Cu वावादेहि Bo, W, Sc, I₂ वावादेदि cett.

[15] ततो K ततो by rev., Cu तदो cett.

[16] विभीसण॰ I₁, K, W, Sc, I₂ विभीसण॰ cett.

[17] अणत्थे for अणत्थो E only.

[18] ति E, Sc त्ति cett.

[19] स्र स्वेन Cu च तेन Mt स्वस्तेन cett.

[20] ॰नाशः for ॰नाशे K, E only.

[21] जिव्यात् Bo जीयात् W, Sc जीव्यात् cett.

[22] श्रेयं Bo प्रियं Mt श्रियं cett.

[23] दधातु for ददाति Mt only.

[24] सू॰ for शू॰ Cu, K, Md only.

[25] एवं corr. to एव्वं Cu एवं K, W एव्वं cett. साद्धवं for सास्रं एव्वं E.

[25a] वि all MSS.

माल्य॰। गम्यतामिदानीं वत्से यत्र प्रेषितासि। सुकरं चैतत्[1] प्रयोजनं [2]यदि जनकदशरथान्तिके[3] वसिष्ठविश्वामित्रौ[4] न स्याताम्[5]। अहमपि लङ्कामेव गच्छामि॥

[6]शूर्प॰। हा अम्ब तुए वि दुक्खं[7] पेक्खिदव्वम्[8]॥

माल्य॰।

हा वत्साः खरदूषणप्रभृतयो[9] वध्याः[10] स्थ[11] पापस्य मे
हा हा वत्स विभीषण त्वमपि मे कार्येण हेयः[12] स्थितः।
हा मद्वत्सल [13]वत्स रावण महत्पश्यामि ते सङ्कटं
वत्से कैकसि[14] हा हतासि[15] न चिरात्त्रीन्पुत्रकान् पश्यसि[16]
॥११॥

इति निष्क्रान्तौ॥

॥ विष्कम्भकः[17] ॥

ततः प्रविशतो वसिष्ठविश्वामित्राभ्यां[18] सह जनकदशरथौ॥ राजानावन्योन्यं[19] परिष्वज्य।

[20]जनकः। राजन् दिष्ट्या वर्धसे यदीदृशस्ते वत्सो रामभद्रः।

---

[1] तत् for चैतत् E only.
[2] यदि Cu, E, K, Mt यदा cett.
[3] ॰थयोरन्तिके for ॰थान्तिके E only.
[4] विशिष्ठ॰ E वशिष॰ Cu वसि W वसिष्ठ॰ cett.
[5] स्यताम् I_1 only.
[6] सू॰ for शू॰ Cu, K, Md only.
[7] दुक्ख corr. to दुक्ख Cu दुक्खं K दुःखं cett.
[8] पोखिदव्वम् I_1 पेखिदव्वम् Bo, Sc, I_2, W, K पेक्खितव्वम् E पेक्खिदव्वम् Md पेस्सिदव्वम् changed to पेस्सिदव्वम् Cu.
[9] ॰त्रिशिरसो for ॰प्रभृतयो Mt only.
[10] वधा I_1. Orig. वध्याः; but : dropped by rev., W दग्धाः E दध्याः I_2 वध्याः cett.
[11] स्व for स्थ E only.
[12] हेय I_1 हेय corr. to हेयः Cu देवः Bo हेयः cett.
[13] वत्स om. Bo only.
[14] केकसि Mt only.
[15] हृता॰ for हता॰ Bo only.
[16] पश्यसि Cu, K द्रक्ष्यसि cett.
[17] विष्कम्भः E, W विष्कम्भः changed to विष्कम्भकः Cu मिश्रविष्कम्भः Mt, Mg विष्कम्भकः cett.
[18] वशि॰ E, Sc, I_2 वसि॰ cett.
[19] राजानावन्योन्यं परिष्वज्य om. K only.
[20] जनकः om. Md only.

अप्राकृतानि[1] च गुणैश्च निरन्तराणि
लोकोत्तराणि च फलैश्च महोदयानि ।
वीरस्य यस्य महतश्चरिताद्भुतानि
नास्माकमेव जगतामपि मङ्गलानि ॥१२॥

वसिष्ठः[2]। विश्वामित्रं परिष्वज्य। सखे कुशिकनन्दन ।
अस्माभिरप्यनाशास्यो रामस्य महिमान्वयः ।
यत् कृतास्तेन कृतिनो वयं च[3] भुवनानि च ॥१३॥

विश्वामित्रः। प्रकृष्टपुण्यपरिपाकोपादान एष[4] महिमा । के[5] वयमेतावतः प्रकर्षस्य[6] ॥

[7]दशरथः। भगवन् कुशिकनन्दन मा मैवम् ।
आदित्याः कुलदेवतामिव नृपाः पूर्वे[8] दिलीपादय-
स्तेजोराशिमरुन्धतीपतिमृषिं भक्त्या[9] यदाशिश्रियन्[10] ।
पाकः[11] श्लाघ्यतरश्च भूरितपसां सत्याशिषामाशिष-
स्तासामप्ययमेव मङ्गलनिधिर्[12]यन्नः प्रसन्नो भवान्[13] ॥१४॥

---

[1] After अप्राकृता repeats आदित्या . . . दिलीपा (verse 14a), which the rev. omits and supplies नि च . . . निरन्तराणि Cu.

[2] वशि॰ Cu वसि॰ cett.

[3] च om. Bo only.

[4] एव for एष K only.

[5] किं रय॰ for के वय॰ Bo only.

[6] प्रकर्षस्य K, E प्रकर्षस्य and also ह above क by rev., Cu प्रहर्षस्य cett.

[7] जनकः for दशरथः Mg only.

[8] पूर्व changed to पूर्वे W पूर्वे cett.

[9] भक्ता corr. to भक्त्या Cu.

[10] ॰शिश्रयुः K only.

[11] पाकः। श्लाघ्यतरश्च K, E पाकश्लाघतराश्च corr. to पाकश्लाघ्यतराश्च Cu पाकस्तस्य च याश्च Mt पाकश्लाघ्यतराश्च cett.

[12] ॰विधि॰ and also न above वि by rev., Cu ॰धि only E ॰निधि॰ Mt ॰विधि॰ cett.

[13] भगवान् Bo only.

[1]वसि०। सत्यमीदृशो विश्वामित्रः।

यद्वाचां विषयमतीत्य चेत[2]सां वा
पर्यायात्परमतिशायनस्य वा यत्।
[3]ब्रह्मर्षौ तदिह दुरासदे समिद्धं
तेजोभिर्ज्वलति [4]महत्त्वमप्रमेयम् ॥१५॥

विश्वा०। भगवन् मैत्रावरुण।

सनत्कुमाराङ्गिरसौ गुरू वि[5]द्यातपोमयौ।
स्तौषि चेत्सत्य[6] एवास्मि सत्य[7]सन्धा हि ते गिरः ॥१६॥

रामभद्रे तु नाश्चर्यमेतत्। महाराजदशरथो हि तस्य प्रसवि[8]ता।

साक्षात्पुण्यसमु[9]च्छ्रया इव मनोर्वैवस्वतस्यान्वये
राजानस्त्वदपेक्षितेन विधिना गो[10]पायितारः प्रजाः।
ये[11] भूताः प्रथमे पवित्रचरितास्तेषामयं [12]धूर्धरो
[13]वीरः क्षत्रियपुङ्गवो गुणनिधिः श्लाघ्यो धरित्र्याः पतिः
॥१७॥

---

[1] वशि० for वसि० Cu only.

[2] चेतसा E, Bo तेजसां Md, Mg चेतसां cett.

[3] ब्रह्मर्षे Mt only.

[4] महत्तपोऽप्र० W, Sc महत्त्वमप्र० Mt, Mg महत्तयाप्र० cett.

[5] विधा० W धिया० Bo विद्या cett.

[6] ०त्सत्यमेवास्मि corr. to ०त्सत्यमेवासि by rev., W ०त्सत्यमेवास्मि Md, Mg ०त्स्तुत्य एवास्मि Mt ०त्सत्य एवास्मि cett.

[7] नित्यशुद्धा for सत्यसन्धा Mt only.

[8] जनयिता for प्रसविता Mt only.

[9] ०समुधाया Bo ०समुचया I_2 ०समुच्छ्रयाद् Mg ०समुच्छ्रया cett.

[10] गोपाइतारः W only.

[11] जे K मे Sc, I_2. Wanting, Bo ये cett.

[12] दुर्धरो for धूर्धरो Mt only.

[13] वीर० for वीरः E only.

अपि [1]च ।

[2]अरिष्टस्त्वाष्ट्रस्य [3]प्रशमनविधौ जम्भदमनः
स विश्वेषामीशः पतिरपि [4]निकायस्य मरुताम् ।
[5]विजेतारं [6]सेनाः सततमपहन्तारमसुरान्
अमुं वीरं वव्रे बहुषु समनीकेषु मघवा ॥१८॥

[7]सोऽयमीदृशः कथमनीदृशं प्रसूते ॥

[8]वसि॰ । कथमत्राश्चर्यं नाम ।

मरुत्वन्तं देवं य[9] इह भगवन्तं विजयते
[10]विजिग्ये तं राजा युधि दशमुखं [11]हैहयपतिः ।
[12]निहन्तारं तस्य प्रथितमहिमानं त्रिभुवने
महावीरं जित्वा किमिव हि न वत्सेन विजितम् ॥१९॥

दश॰ । तत् किमित्ययं द्विधा [13]भिद्यते लोकः ॥

विश्वा॰ । एष वत्सो रामभद्रः सजामदग्न्य इत एवाभिवर्तते । य एषः

वीरश्रिया च [14]विनयेन च रोचमानो
[15]मान्ये मुनाववनतश्च गुणोन्नतश्च ।

---

[1] अपि च om. K   अपि च by rev., Cu   अपि च cett.

[2] अरिष्टत्वा॰ Cu, K, Bo   अरिष्टस्त्वा॰ cett.

[3] प्रशम॰ E   प्रशम॰ corr. to प्रशमन॰ by rev., W   प्रशमन॰ cett.

[4] विनायस्य for निकायस्य E only.

[5] विनेतारं Mt only.

[6] सेना for सेनाः E only.

[7] सोऽयम् om. Mt only.

[8] वसि॰ K.   Orig. वसि obliterated by paint, Cu   व॰ ॥ E   वसि॰ om. cett.

[9] यद् for य I_1 only.

[10] विजज्ञे Sc, I_2 विजज्ञे corr. to विजिग्ये W   विजिज्ञे Md   विजये Bo   विजिग्ये cett.

[11] हिहयपतिः for हैहयपतिः I_2.

[12] नियन्तारं Bo only.

[13] विभज्यते for भिद्यते Mt, Mg only.

[14] विनयेन Cu, K, Mt   विजयेन cett.

[15] मन्ये for मान्ये Md, Mg only.

लज्जां वहन् भृगुपतौ हृ[1]तवीर्यदर्पे
शिष्यो गुराविव कृतप्रथमापचारः ॥२०॥

ततः प्रविशतो रामजामदग्न्यौ ॥

रामः । यद् ब्रह्मवादिभिरुपासितवन्द्यपा[2]दे
विद्यातपोव्रतनिधौ तपतां वरिष्ठे ।
दैवात् कृतस्त्वयि मया विनयाप[3]चारस्
तत् त्वं प्रसीद भगवन्नयमञ्जलिस्ते ॥२१॥

जामदग्न्यः । [4]अपराद्ध[5]मेव त्वया जामदग्न्यस्य नो[6]पकृतम् ।
पुण्या ब्राह्मणजातिरन्वयगुणः शा[7]स्त्रं चरित्रं च मे
येनैकेन हृ[8]तान्यमूनि ह[9]रता चैतन्यमात्रामपि ।
एकः सन्नपि भूरिदोषगहनः [10]सोऽयं त्वया प्रेयसा
वत्स ब्राह्मणव[11]त्सलेन शमितः क्षेमाय दर्पामयः ॥२२॥

रामः । कथं नापराद्धं मया [12]यदायुधपरिग्रहं यावदारूढो दुर्योगः ॥

जाम° । एष एव[13] वो [14]न्यायः ।
असाध्यमन्यथा दोषं[15] परि[16]च्छिद्य शरी[17]रिणाम् ।
यथा वैद्यस्तथा राजा शस्त्रपाणि[18]भिषज्यति ॥२३॥

---

[1] हृत° Cu, K धृत° Mt हृत° cett.
[2] पाद° for पादे Bo only.
[3] °पचार° Cu, K, Mt °पराध° cett.
[4] न add. K only.
[5] °द्धमेव Cu, K °द्धं वत्स cett.
[6] ननूप° Mt प्रत्युतोप° K नोप° cett.
[7] शस्त्रं E श्लाघ्यं Mt शास्त्रं cett.
[8] हतानि Cu हृतानि cett.
[9] हता corr. to हरता by rev., Cu.
[10] सेयं for सोऽयं I_1 only.
[11] वत्सलेन शमितः changed to वत्सले निशमितः by rev., W वत्सलेन शमितः cett.
[12] मदायुध° Md, Mg यदायुद्ध° Mt यदायुध° cett.
[13] एव वो K एव only Cu एष एव वो न्यायः cett. except Mt, which omits these words.
[14] नायः Bo अन्यायः E न्यायः cett.
[15] दोषे for दोषं I_2 only.
[16] °च्छेद्य E only.
[17] °रिणम् W, I_2 only.
[18] °भिषज्यति Cu, K, Bo °र्विषह्यति

रामः। कोऽहमुक्तिप्रत्युक्तिकायां भगवतः[1]। तस्मादित[2] इतो भगवान्[3]।

जाम०। क्व पुनर्मया वत्स गन्तव्यम्।

रामः। यत्र तातश्च तात[4]जनकश्च। अथवा शान्तम्[5]। उत[6] यत्र भगवन्तौ मैत्रावरुणकौशिकौ॥

जाम०। [7]इद[8]मिदानीमशक्यम्। [8a]अनतिक्रमणीयश्च राजनिर्देशः[9]।

[10]परिक्रम्य। हे भगवन्तौ।

स एष रामः सौम्यत्वादचण्डश्चण्डविक्रमः।
यस्य प्रतिष्ठितं जैत्रं जामदग्न्येऽपि शासनम्॥२४॥

[11]राजानौ। अतिगम्भीरः सौजन्यो[12]द्गारः॥

रामः। एष वो रामशिरसा प्रणामपर्यायः॥

सर्वे। एह्येहि वत्स॥ इति परिष्वजन्ते॥

जाम०। भगवन् मैत्राव[13]रुण। एष जमदग्निपुत्रः प्रणम्य कौशिकेन सार्धमत्र भगवतो[14] विज्ञाप[15]यति।

I_1, E, W, Sc, I_2 ०र्भिषज्यति Mt, Mg ०र्विषस्वति Md.

[1] भवतः Bo only.

[2] ०दितो for ०दित इतो Bo only.

[3] भगवन् corr. to भगवान् Cu भवान् Bo भगवन् Md, Mt, Mg भगवान् cett.

[4] तात० om. E only.

[5] शान्तौ Mt शातम् E, Sc शान्तम् cett.

[6] उत यत्र changed to उभयत्र Cu उत om. Mt उत यत्र cett.

[7] स्वगतम् add. Mg only.

[8] इदमिदा० I_1, Cu, K इदमिदमिदा० [cett.

[8a] अनतिक्रमणीयश्च राजनिर्देशः om. Mt only.

[9] ०निदेशः K, E, Bo ०निर्देशः cett.

[10] विश्वामित्रः add. Mg only.

[11] राजानौ by rev. along margin, Cu विश्वा० substituted by K वसिष्ठविश्वामित्रौ substituted by Mg राजानौ cett.

[12] सौजन्यगर्वो० for सौजन्यो० Mg only.

[13] ०वरुणि W only.

[14] भगवतौ E भवतो Mt, Mg भगवतो cett.

[15] ०पयति Cu, E, K ०पयामि cett.

वृद्धा[1]तिक्रमसम्भृ[2]तस्य महतो निर्णिक्तये पाप्म[3]नः
प्रायश्चेतनमादिशन्तु गुरवो रामेण दान्तस्य मे ।
प्राग्धर्मस्य भवन्त एव पर[4]मं द्रष्टा[5]र आसन् गुरो-
र्लब्ध्वा[6] ज्ञानमनेकधा प्रवचनैर्मन्वा[7]दयः प्राण[8]यन् ॥२५॥

[9]वसि॰। अद्य[10] नः श्रोत्रियाणां [11]गृहे जातोऽसि ।
दुर्विनीते त्वयि वयं दुःखिताः सुखिनोऽन्यथा ।
निसर्गो ह्येष वृद्धानां यत्तु[12] श्रेयस्तथैव तत् ॥२६॥

तत् परि[13]पूत एवासि ॥

विश्वा॰। [14]अपह[15]तं ते विघ्न[16]ः पाप्मानं रामभद्रे[17]ण। यतः प्राय-

---

[1] वृत्या॰ for वृद्धा॰ E only.

[2] ॰सम्भतस्य I_2 ॰सम्भवस्य changed to ॰संवृत्तस्य by rev., W ॰सम्भवस्य Mt ॰सम्भृतस्य cett.

[3] पाथानः I_2 पाम्मानः Sc पाप्मनः cett.

[4] परम W हि परं Mt परमं cett.

[5] द्रष्टा for द्रष्टार I_1 only.

[6] ॰र्लब्धा ज्ञातुम॰ I_1 ॰र्लब्धा ज्ञानम॰ Cu, E, Sc, Md ॰र्लब्धा ज्ञानतुम॰ Bo ॰र्लब्ध्वा ज्ञानम॰ K, W, Mt, Mg लम्ध्वा जातुम॰ I_2

[7] ॰र्मन्वादिभिः for ॰र्मन्वादयः W only.

[8] प्राणमन् Md प्राणिनः Mt प्रीणयन् Sc प्रीणयन् corr. to प्रीणयत् by rev., W प्राणयन् cett (+ Mg).

[9] वशि॰ Bo, E दशरथः Mt वसि॰ cett.

[10] अनद्यः for अद्यनः W, Sc only.

[11] कुले for गृहे Mt only.

[12] यन्नु I_1, K यत्तु corr. to यन्नु Cu यत्तु cett.

[13] परिपूरिऽत E परिभूत Md परिपूत cett. (+ Mt, Mg).

[14] अद्य नः श्रोत्रियाणां कुले जातोऽसि । दुर्विनीति वत्स add. Mt only.

[15] अपहं corr. to अपहतं W आपह्रतं E अपहतं cett.

[16] ते विघ्नः Sc तेजः Mg ते विघ्नः cett.

[17] द्रेण। यतः . . . परोहन्ति। इति नि-ष्क्रा om. (page 109, l. 14) here; and supplies it after इव मे तीव्रः (p. 127, l. 8) I_2.

[1]श्चित्तमिव राज[2]दण्डमप्येनसो[3] [4]निष्क्रयमामनन्ति धर्माचार्याः। किं [5]पुनर्यदत्र [6]भगवान् [7]वसिष्ठः प्रजा[8]पालसन्निधौ प्रशास्ति ॥

[9]रामः। एतानि [9a]तानि [10]भवतां साक्षात्कृतधर्मा[11]णामृषीणां प्रसन्नगम्भीरपावनानि वचनानि ॥

दश०। भगवन्[12] जामदग्न्य।

निसर्गतः पवित्रस्य किमन्यत्पा[13]वनं तव।
तीर्थोदकं[14] च वह्निश्च [15]नान्यतः शु[16]द्धिमर्हतः ॥२७॥

जाम०। [17]आत्मगतम्। [18]भगवति वसुन्धरे प्रसीद रन्ध्र[19]दानेन ॥

[20]जनकः। भगवन् यदि प्रसन्नोऽसि तद्विस[21]न्धोपवेश[22]नात् परि-पुनीहि[23] गृहान्। [24]एतत् पूतमासनं भगवतः ॥

---

[1] °त्त इव Sc, I_2, Md, Mt, Mg °त्त इव changed to °त्तं इव W °त्तं इव cett.

[2] °दंमप्ये° Bo only °दण्डोऽप्ये° cett.

[3] °नसा for °नसो Bo only.

[4] निःक्रियामा° E निःक्रयमा° K निष्क्रमणमा° Mg निष्क्रयमा° cett.

[5] पुनर्यदत्र Mt only पुनरत्र the rest.

[6] भगवन् Bo भवान् Md, Mt, Mg भगवान् cett.

[7] वशि° for वसि° E only.

[8] °पाल° for °पालन° W, Sc, Md, Mt, Mg.

[9] जाम° for रामः Mg only.

[9a] तानि om. K, E only.

[10] भवतां Cu, E, K, Mt, Mg भवतां om. cett.

[11] °धर्मिणा° E °ब्रह्मणा° Mt, Mg °धर्माणा° cett.

[12] भगवन् *om.* E *only.*

[13] °वनान्तरैः E, K °वनं तव cett.

[14] °कस्य for °कं च W only.

[15] वान्य° for नान्य° E only.

[16] शुचि° for शुद्धि° K only.

[17] आत्मगतम् Cu, E, K. Om. cett.

[18] Omits this line and the next two, E only.

[19] °दाने corr. to °दानेन by rev., Cu °दानाय K °दानेन cett.

[20] जनकः by rev. along margin, Cu.

[21] °स्रब्धो° I_1, W, Md °स्रध्वो° Sc °स्रचो° Bo °स्रम्वो° Cu °स्रद्यो° I_2 °श्रब्धो° K.

[22] °नान्नः परि° K °नान्न परि° corr. to °नान्नः परि° Cu °नात् परि° cett.

[23] नः add. Mt only.

[24] तत् for एतत् Mt only.

[1]जाम॰। यदभिरुचितं सूर्यशिष्यान्तेवा[2]सिने राजन्यश्रोत्रियाय ॥

सर्वे [3]उपविशन्ति ॥

[4]दश॰।

जनपदबहिर्निष्ठा यूयं गृहस्य परिग्र[5]हाद्
वयमपि निजैर्व्यग्राः कार्यैस्ततो न बभूव यः।
[6]स इह भवतामद्यास्माभिर्मनोरथवाञ्छितः
सुचरितपरी[7]पाकात्प्राप्तश्चिरस्य समागमः ॥२८॥

अत्र च।

का ते [8]स्तुतिः स्तुतिप[9]थादतिवृ[10]त्तधाम्नः
किं दीयतामविकलक्षितिदायिने[11] च।
शान्तस्य किं परिजनेन [12]मुने तथापि
पुत्रैः समं दशरथोऽद्य वशंवदस्ते ॥२९॥

जाम॰। यूयमीदृशा इति किमत्राश्चर्यम्।

[13]प्रेद्धं धाम यदामनन्ति [14]सुधियः सोऽयं निधिर्ज्योतिषां
देवो वः सविता कुलस्य किमतो भूत्यै प्रशंसाप[15]दम्।

---

[1] जाम॰ om. E only.
[2] ॰वाशिने I_1, Bo only.
[3] विशन्ति corr. to उपविशन्ति by rev., Cu.
[4] दश॰ om. Mg दश॰ by rev., Cu दश॰ cett.
[5] ॰गृहा॰ for ॰ग्रहा॰ I_1 only.
[6] तद् for स Mt only.
[7] ॰परिपा॰ for ॰परीपा॰ K, E, Bo only.
[8] स्तुति I_1 सुति corr. to सुतिः Cu स्तुतिः cett.
[9] ॰पदा॰ for ॰पथा॰ E only.
[10] ॰वृत्ता॰ corr. to ॰वृत्ति॰ by rev., Cu ॰वृत्त॰ cett.
[11] ॰यिनस्ते Mt ॰यिने वा E ॰यिने च cett.
[12] मुनेः Mt only.
[13] प्रेष्ठं Mt प्रष्ठं K त्रिधं Bo प्रेद्धं cett.
[14] स्व॰ for सु॰ I_2 only.
[15] प्रशंसापद I_1 प्रसंशापदं Sc, I_2 प्रशंसास्पदं W (corr. fr. प्रशंसापदं by rev.) K, Md, Mt, Mg प्रशंसापदं cett.

[1]यज्वानः परमार्थराजऋषयस्ते [2]यूयमिक्ष्वाकवो
येषां वेद[3] इवाप्रमेयमहिमा [4]धर्मे व[5]सिष्ठो गुरुः ॥३०॥

अपि[6] च ।

सङ्ग्रामेष्ट[7]समाप्तिदं दिविषदां भर्तुर्धनुः साधनं
सप्तद्वीपनिविष्टयूपनि[8]चयश्रेण्यङ्किता भू[9]गृहाः ।
[10]शश्वत्कीर्तिनिबन्धनं भगवती भागीरथी सागरः
प्रख्यातानि[11] च तानि तानि भवतां भूमानमाच[12]क्षते ॥३१॥

वसिष्ठविश्वामित्रौ । [13]अपवार्य । एतदपि शिक्षितं वत्सेन ॥

जाम० । रामभद्र मामनुमोदस्वारण्यगमनाय ॥

विश्वा० । मा[14]मप्यथ[15] [16]भवन्तोऽनुजानन्तु ।

रघुजनकगृहेषु गर्भरूप-
व्यतिकरमङ्गलवृद्धयोऽनुभूताः ।
[16a]भृगुपति[17]दमन- । इत्यर्धो[18]क्ते विरम्य ।
भृगुपति[19]विदितोन्नतिं च वत्सं
प्रियमभिनन्द्य सुखी गृहानुपे[20]याम् ॥३२॥

---

[1] यज्ञानः Sc only.
[2] सत्य° for यूय° E only.
[3] देव for वेद E only.
[4] धर्मं Bo only.
[5] वशि° for वसि° Sc, I_2 only.
[6] Folios 31 and 32 beginning with अपि च and ending with संसारस्स। जत्थ ई (p. 109, l. 13) missing, Cu.
[7] °मेष्टसमाप्तिदं K °मेष्वसमाप्तिदं I_1, Md, Mg °मेष्वभयप्रदं Mt °मेष्टिसमाप्तिदं cett.
[8] °निचय° K, E, Bo °यजन° Mt °निलय° cett.
[9] भूर्गृहाः W, Sc, Md, Mg भूमयः Mt भूगृहाः cett.
[10] शस्वत् Md, Sc only.
[11] °ताचरितानि for °तानि च तानि Md, Mg only.
[12] °चक्ष्महे E only.
[13] अपवार्य om. Mt only.
[14] ममाप्य° for मामप्य° W only.
[15] °प्यधुना for °प्यथ Mt, Mg only.
[16] तत्रभवन्तो for भवन्तो K, E only.
[16a] भृगुपतिदमन . . . विरम्य om. Mt, Mg only.
[17] °दसने for दमन E, Md only.
[18] प्यर्धो° Md °प्यर्धो° corr. to त्यर्धो° W इत्यर्धो° cett.
[19] °विजयो° for °विदितो° Mt, Mg only.
[20] °पेयाम् E, K, Md °पेया I_2 °पैमि W, Sc °पेयी I_1, Bo.

दश॰। वत्स रामभद्र प्रस्थितस्ते भगवान् कौशिकः॥

विश्वा॰। सास्रं राममालिङ्ग्य। अहमेव सौम्य न त्वां मोक्तुमुत्सहे।

किन्त्वनुष्ठाननित्यत्वं[1] स्वातन्त्र्यमपकर्षति।
सङ्कटा [2]ह्याहिताग्नीनां प्रत्यवायैर्गृहस्थता॥३३॥

वसि॰। [3]गृहात्[4] स्वगृहं गन्तुमागन्तुं च कामचारः[5]॥

विश्वा॰। भगवन् यद्यनुरुध्यसे[6] तदेहि सिद्धाश्रमपदमुभौ[7] गच्छावः। त्वां पुरस्कृत्य गच्छन् मधुच्छन्दसो मातुः[8] सत्कार्यो भविष्यामि॥

वसि॰। किमेतावत्यपि[9] भवानस्मासु न प्रभवति॥

राजानौ। रमणीयपावनो[10] ब्रह्मर्षिसङ्गमः[11]।

अन्योन्यमाहात्म्यविदोरन्यैरविदितात्मनोः[12]।
विराजते विरोधोऽपि नाम स्नेहे[13] तु का कथा॥३४॥

[14]नेपथ्ये। एषा रामवधूर्गुरून्[15] वन्दते॥

ऋषयः। वत्से जानकि।

वीरेण ते[16] विनयमाङ्गलिकेन[17] पत्या
वृत्रद्रुहः प्रशमितेषु महाभयेषु[18]।

---

[1] ॰नित्वात्स्वातन्त्र्यमकर्षति K नित्वात्स्वातन्त्रमपि कर्षति E नित्यत्वं स्वातन्त्र्यमपकर्षति cett.

[2] त्या॰ for ह्या॰ Bo, I_2 only.

[3] स्वगतम् add. Mg only.

[4] गृहात्स्वगृगं मागन्तुं corr. to गृहात्स्वगृहमागन्तुं W गृहा स्वगृहं मागन्तु E स्वगृहात्स्वगृहं गन्तुमागन्तुं Mt गृहात्स्वगृहं गन्तुमागन्तुं cett.

[5] कामाचारः Bo, E only.

[6] ॰ध्यते I_1, Bo, Sc, I_2 ॰ध्यते corr. to ॰ध्यसे W ॰ध्यसे Mt, K ॰ध्यत्से E ॰ध्येत [Md.

[7] पदं om. E only.

[8] यातुः E only.

[9] ॰तावता भगवा॰ for ॰तावत्यपि भवा॰ E only. [cett.

[10] ॰णीयः पा॰ E, W, Sc ॰णीयपा॰

[11] ॰सङ्गः K, E ॰सङ्गमः cett.

[12] ॰रन्नै॰ Sc ॰रचै॰ E ॰रन्यै॰ cett.

[13] स्नेहेषु for स्नेहे तु K, Md, Mg only.

[14] नेपथ्ये om. Mt only.

[15] ॰र्गुरूं त्वां वन्तते W ॰र्गुरू त्वं दते I_2 ॰र्गुरू दते Bo ॰र्गुरूं त्वा दत्ते Sc ॰र्गुरून् वन्दते cett.

[16] ते om. Bo only.

[17] विजय॰ for विनय॰ Md, Mt, Mg only.

[18] महाहवेषु Mt महाभयेषु om. Bo महाभयेषु cett.

क्षत्रप्रकाण्डगृहिणीबहुमानपूजाम्
ऊर्जस्वलामपि शची मनसा करोतु ॥३५॥

रामः। स्वगतम्[1]। अचिरात् समूलकाषं कषितेषु[2] राक्षसेष्वेवं[3] स्यात्॥

ऋषयः। स्वस्त्येवमेवासतां[4][5] भवन्तः ॥ [6]उत्तिष्ठन्ति[7] ॥

[8]इतरे। उत्थाय। नमो नमो वः ॥

जाम॰। भवन्तौ[9] जामदग्न्योऽभिवादयते[10] ॥

वसिष्ठविश्वामित्रौ[11]।

स्थिरस्ते प्रशमो भूयात् प्रत्यग्ज्योतिः प्रकाशताम्।
अच्छिन्नशिवसङ्कल्पमन्तःकरणमस्तु[12][13] ते ॥३६॥

इति[14] निष्क्रान्तौ ॥

जाम॰। किञ्चित् परिक्रम्य स्थित्वा च[15]। वत्स[16] रामभद्र[17] इतस्तावत् ॥

रामः। उपश्रित्य[18]। आज्ञापय ॥

जाम॰। यन्मया क्षत्त्रियोच्छेदविश्रान्तेनावधारितम्[19]।
तदेतदधुना[20] धत्ते धनुः कारणशून्यताम् ॥३७॥

---

[1] स्वगतम् om. Mt only.

[2] काषितेषु K कर्षितेषु E कषितेषु cett.

[3] °ष्वेव for °ष्वेवं E only.

[4] अस्त्वेव° for स्वस्त्येव° Mt only.

[5] उत्तिष्ठन्तु add. E only.

[6] इति add. Mt, Mg only.

[7] °ष्ठति Bo only.

[8] इतरे om. E only.

[9] भगवन्तौ I_1, Bo, Md, Mg भवतौ I_2 भवन्तौ cett.

[10] °दयत corr. to °दयति W °दयते cett.

[11] वशि° Sc, I_2 वसि° cett.

[12] अविच्छिन्न° E only.

[13] °कर्ण° K °प्रकरण° E °करण° cett.

[14] वसिष्ठविश्वामित्रौ add., but struck out, Bo.

[15] वा for च Bo only.

[16] वत्स om. Md only.

[17] भद्र om. E only.

[18] °स्त्य E, Mt, Mg °श्रित्य cett.

[19] °विक्रान्ते° Mt only.

[20] तदेवम° Md, Mg ददेतद° E तदेतद° cett.

इध्मादिप्रयोजनमस्तु[1] परशुः ।

पुण्यानामृषयस्तटेषु सरितां[2] ये दण्डकायां[3] वने
भूयांसो निवसन्ति तेषु सततं लङ्कासदो राक्षसाः[4] ।
विध्वंसाय चरन्ति तत्प्रमथनेष्वस्त्रो[5]पयोगो भवेत्[6]
सम्प्रत्येष[7] [8]सहामुनैव धनुषा वत्सेऽधिकारः[9] स्थितः ॥३८॥

[10]अर्पयति ॥

रामः । प्रणम्य[11] । प्रतिगृहीतेयमाज्ञा ॥

जाम० । सास्रं परिक्रम्य[12] । आयुष्मन्[13] प्रतिनिवर्तस्व[14] इति निष्क्रान्तः ॥

रामः । सबाष्पम्[15] । गतो भगवान् भार्गवः[16] । विचिन्त्य । [17]तदपि नान्येन केनचिदुपायेन दण्डकारण्यानीं[18] प्रतिष्ठेयम्[19] । कथं[20] रामप्रियाद् गुरुजनादेवं स्यात् ।

न्यस्तशस्त्रे[21] भृगुपतौ परतन्त्रे तथा मयि ।
कष्टमुत्सारिताः[22] क्रूरैर्यातुधानैस्तपोधनाः[23] ॥३९॥

---

1 ०दिप्रयोजनस्तु E ०दिव्रश्चप्रयोजनश्च Mt ०दिव्रश्चनप्रयोजनमस्तु Mg ०दिप्रयोजनमस्तु cett.

2 सरितो K only.

3 ०काया E only.

4 राचसः W only.

5 ०ष्वस्त्रो० K, E स्वस्त्रो० I_1, Bo, I_2 यस्त्रो० W, Sc स्वल्पो corr. to स्वस्त्रो० Md तन्नो० Mg

6 भवत् I_2, K, Md भव I_1 भवेत् [cett.

7 ०त्येष K, E, Mt ०त्येव cett.

8 सहा० E, Mt, Mg स चा० K सता० cett.

9 ०कार I_1, E ०कारः K, Bo ०कारिः Md ०कारा W, Sc, I_2.

10 इति धनुः add. Mt only.

11 प्रणम्य om. K, Mg only.

12 परिष्वज्य for परिक्रम्य Mg only.

13 राजन् for आयुष्मन् Md only.

14 इदानीम् add. Mt only.

15 सबाष्पगद्गदम् for सबाष्पम् Mg only.

16 भगवन् भार्गवः Md भार्गवो भगवान E भगवान् भार्गवः cett. (+ Mt, Mg).

17 तद् om. Mt एतद् for तद् E, K तद् cett.

18 ०रण्यानां Bo, Sc, I_2 ०रण्यानां corr. to ०रण्यान्यां W ०रण्यानीं cett.

19 प्रति गच्छेयम् for प्रतिष्ठेयम् E only.

20 च add. all but K, E, W.

21 ०शास्त्र for ०शास्त्रे E only.

22 क्लष्ट० for कष्ट० E only.

23 ०धनः for ०धनाः I_1 only.

नेपथ्ये। [1]आर्य आर्य।

मध्यमायाः प्रि[2]यसखी मातु[3]र्वो मन्थरेति या।
सा[4] प्राप्तेयमयोध्यायास्तव राम दिदृक्षया ॥४०॥

रामः। साधु[5] [6]यदस्यां शिशुजनप्रवासवैमनस्यं विच्छिद्येत[7]। तद् वत्स लक्ष्मण [8]उपसर्पय॥

ततः प्रविशति लक्ष्मणः मन्थरा[9]वेषा शूर्पणखा[10] च॥

[11]शूर्पणखा। [12]आवेसि[13]अमन्थरासरीरा सुप्पणहा अहम्। वसिट्ठ[14]-विस्सामित्तगमणेण सुसमाहिदम्[15]। [16]अहो एसो परसु[17]रामविजई[18] खत्तिअकुमारओ[19] [20]रामो। निर्वर्ण्य। अहो समग्गसोहग्ग[21]लच्छीप[22]-रिग्गहेण[23] लोअणरसाअणं[24] सोम्मं से[25] सरीरणिम्माणम्[26]। भो

---

1 आर्य K, E आर्य२ cett.

2 प्रिय . . . मन्थरेति या om. Bo only.

3 ०र्नो for ०र्वो Mt only.

4 प्राप्ता सेयम० for सा प्राप्तेयम० E only.

5 साधु om. K only.

6 यदस्यां I$_1$, K यदिदमस्यां cett.

7 विच्छिन्द्यात् Mg only.

8 तामुपनय for उपसर्पय Mg only.

9 मन्थराविष्टा Md मन्थरावेषा om. E, Mt, Mg मन्थरावेषा cett.

10 शूर्पनखा E सूर्पनखा K, Md सूर्पणखा I$_2$ शूर्पणखा cett. (+ Mt, Mg).

11 शू० I$_1$, Bo, E, W, Mt, Mg सू० cett.

12 स्वगतम् add. Mt, Mg only.

13 ०शिअ for सिअ Sc, I$_2$ only.

14 वसिट्ठ० Md, Mt, Mg वसि only E वसिष्ट० cett.

15 ०हितम् I$_1$, W, Sc, I$_2$ ०हिद ह्मि E ०हिदम् cett.

16 अहो K, E अम्हो cett.

17 परशु० E, Sc, I$_2$ परसु० cett.

18 ०विजयी Sc ०विजए K ०विजई cett.

19 कुमारो E कुमालो K कुमारओ cett.

20 रामो om. Md, Mt, Mg only.

21 ०सोहग्ग० om. Bo only.

22 ०लच्ची० for ०लच्छी० Sc only.

23 ०परिग्गाहेण Sc, I$_2$ ०परिग्राहेण K ०परिग्गहेण cett.

24 ०रसाअण I$_1$ ०रसायण E रसाअन Md रसाअणं cett. (+ Mt, Mg).

25 से om. Bo only.

26 ०निम्माणं I$_1$, E ०णिम्माणं cett.

दाणिं[1] चिरआलवेहव्वदुक्खपम्हुसिद[2*]संसारसोक्खस्स वि जणस्स चारित्तधीरसुपूरिदं [3]पुणो वि हिअअं परिप्फुरावेदि[4] ॥

रामः । प्रणिपत्य[5] । [6]अपि मन्थरे कुशलमम्बायाः ॥

[8]शूर्प° । सुहं कुसलं[9] च[10] । वच्छ[11] सदा[12] एसा[13] पण्हुदत्थणी[14] मज्झमा दे मादा परिस्सजिअ आणवेदि । पुत्तअ पुरा पडिस्सादे दुवे वरे महाराअं[15] जाणावेमि । तस्स[16] मे विस्सत्तिहारओ होहि । एस तादस्स कज्जलेहो ॥[17]

लक्ष्मणः । गृहीत्वा वाचयति ।

अस्त्वेकेन वरेण वत्सभरतो भोक्ताधिराज्यश्रियः[18]

[19]स्वगतम् । कथमेतदार्ये तिष्ठति कनिष्ठस्यार्य[20]भरतस्य[21] राज्यप्रार्थनम् ॥

[22]प्रकाशम् । यात्वन्येन विहाय कालहरणं रामो वनं दण्डकाम्[23] ।

---

[1] दाणीं for दाणिं W only.

[2] °पब्भंसिद° E °पमूसिद° Bo °पम्हसिद° cett.

[3] चारिणो for पुणो Bo only.

[4] परिस्फुरा° for परिप्फुरा W, I_2 only.

[5] उपसृत्य for प्रणिपत्य Mt only.

[6] अपि I_1, K अधि Sc, I_2 अयि cett.

[7] अपि add. Mt, Mg only.

[8] सू° for शू° K, Md only.

[9] कुलंसं E कुशलं K, W, Sc, I_2 कुसलं cett.

[10] अ for च E, K, Md, Mt, Mg only.

[11] वक्ख I_1 चक्ख Bo वच्छ K, E, Md चक्खू corr. to वक्खू W वक्खू Sc क्खू I_2.

[12] रुदा E लदा K, W, Sc सदा cett.

[13] एसा om. Bo, W, Sc, I_2 only.

[14] पण्ड्रदत्थणी I_1 पण्ड्रुदत्थणी K, E, W, Sc पड्रुदत्थणी Bo पड्रुदथणी I_2 पण्डुदत्थणी Md.

[15] °रायं I_1, I_2 राओ W °रायेओ Sc °राअं cett.

[16] तस्स E तस्य K एत्थ cett.

[17] इति लेखमर्पयति add. Mt, Mg only.

[18] °राज्यस्य ते for °राज्यश्रियः Mg only.

[19] स्वगतम् . . . राज्यप्रार्थनम् om. Mt, Mg only.

[20] °स्यार्यस्य K, E °स्यार्थ° corr. to °स्याथ° W °स्यार्य° cett.

[21] भरतस्य om. K only.

[22] प्रकाशम् om. Mt, Mg only.

[23] °कम् K, E, W, Sc, I_2 °काम् cett.

[1]स्वगतम्। हा अम्ब किं [1a]कृतं त्वया [2]आर्यगमनवारणेन ॥

[3]प्रकाशम्। तस्यां चीरधर[4]श्चतुर्दश समास्तिष्ठत्वसौ तं पुनः
सीतालक्ष्मणमात्रकात्परिजनादन्यो न चानुव्रजेत्
॥४१॥

[5]स्वगतम्। हा पाप[6]चण्डे मातृ[7]बन्धु।
सदा भरतशत्रुघ्नलक्ष्मणार्यमुखैः कृताम्।
अम्बेति व्याहृ[8]तिं हित्वा किं कृतं पापया त्वया ॥४२॥

रामः। अहो प्रसाद[9]प्रकर्षः।
तत्रैव गमनादेशो यत्र पर्युत्सुकं मनः।
न चैष[10] विरहो जातः स च वत्सो[11]ऽनुजो नृपः ॥४३॥

लक्ष्म॰। दिष्ट्यानुमोदितोऽहमार्येण ॥

रामः। [12]आर्ये मन्थरे एष[13] प्रस्थितोऽस्मि ॥

[14]शूर्प॰। णमो दा[15]णिं भ[16]अवदो संसारस्स जत्थ ईरिसा[17] वि कप्प[18]दुमा परोहन्ति ॥ इति निष्क्रा[19]न्ता ॥

---

[1] स्वगतम्...॰वारणेन om. Mt, Mg only.
[1a] त्वया कृतं for कृतं त्वया K only.
[2] आर्यस्य for आर्य॰ E only.
[3] प्रकाशम् om. Mt, Mg only.
[4] वीरश्च॰ Bo वीरवरश्च॰ Md, Mg चीरधरश्च॰ cett.
[5] स्वगतम् . . . मातृवन्धु om. Mt only स्वगतम् om. K only.
[6] पापे K यटपे E पाप॰ cett.
[7] मात्रबन्धु corr. to मातृवन्धो W मातृबन्धो K मातृवन्धुः Bo मातृवन्धु cett.
[8] ॰हृतं for हृतिं Bo, Md, Mt, Mg only.
[9] प्रसादप्रकर्ष Bo प्रसादोत्कर्षः Mt प्रसादप्रकर्षः cett.
[10] च ते K चेष्ट Mt चैष cett.
[11] वत्सौ नृपोऽनुजः I_1 वत्सो नृपो ऽनुजः Bo वत्सोऽनुजो नृपः K वत्सानुजो नृपः E वत्सो ममानुगः W, Sc वत्सोऽनुगोऽनुजः Md वत्स नृपानुजः I_2.
[12] अर्यै I_1 अयि W, Sc आर्यै cett.
[13] अहं add. Mt only.
[14] सू॰ for शू॰ Md only.
[15] दाणीं W only.
[16] भयवदो Bo भवदो I_2 भअवदो cett.
[17] Folio 33 begins with रिसा वि Cu.
[18] ॰द्रुमा K, W, Sc ॰हुमा Md, Mt, Mg ॰दुमा cett.
[19] ॰न्ताः Cu, W, Sc ॰न्ता cett.

लक्ष्म॰। [1]अये मातुलो युधाजिदार्यभरतसहचरस्तातमुपसर्पति ॥

रामः। दिष्ट्या[2] कष्टं च।

अपरिष्वज्य भरतं नास्ति मे[3] गच्छतो धृतिः।
अस्मत्प्रवासदुःखार्तं न त्वेनं द्रष्टुमुत्सहे ॥४४॥

प्रविश्य युधाजिद्भरतौ। दशरथमुप[4]सृत्य। देव श्रूयतां यदेकायनीभूय [5]प्रकृतयस्त्वां विज्ञापयन्ति।

त्रय्यास्त्राता यस्तवायं तनूज-
स्तेनाद्यैव स्वामिनस्ते प्रसादात्।
राजन्[6]वत्यो रामभद्रेण राज्ञा
[7]लब्धक्षेमाः पूर्ण[8]कामाश्च[9]रामः ॥४५॥

दश॰। सखे जनक।

[10]प्रियकल्याणकामाभिः प्रजाभिश्चोदिता व[11]यम्।
किन्तु रामप्रियौ नेह मैत्रावरुणकौशिकौ ॥४६[12]॥

जनकः।

परोक्षे सुकृतं कर्म तयोः प्रीतिं करिष्यति।
मन्त्रज्ञो वामदेवस्तु भगवानास्त एव हि ॥४७॥

---

[1] अए K अयें E आर्य Mt अये cett.

[2] दिष्ट्या२ E only दिष्ट्या कष्टं च om. Mg only.

[3] मे गच्छतो धृतिः om. Sc only.

[4] ॰श्रित्य I_1, I_2 ॰श्रुत्य Sc ॰स्थित्य Md ॰सृत्य cett. (+Mt, Mg) श्रित्य। देव om. Bo only.

[5] भूपतय॰ I_1, I_2 प्रतय॰ corr. to भूपतय॰ Cu भूतय॰ Md सर्वाः प्रकृतय॰ Mt, Mg प्रकृतय॰ K, E, Bo, W, Sc.

[6] राजन्वती Bo राजन्वत्ये corr. to राजन्वत्य W राजन्वन्तो Mt राजन्वत्यो cett.

[7] लब्धक्षेमः I_1, E लब्धप्रेमाः W, Sc लोकाः सर्वे Mt लब्धक्षेमाः cett.

[8] ॰मस्च Cu (corr. fr. ॰मास्व), Bo, Sc, I_2 ॰मास्च W (corr. fr. ॰मस्च), I_1, E, K, Md.

[9] सन्तु for रामः Mt only.

[10] प्रिय॰ Cu, E प्रियं Mt प्रिये om. K प्रिये cett.

[11] ये for वयम् Bo only.

[12] This verse repeated by I_1 only.

दश॰। यद्येवं तदयमेव[1] जामदग्न्यविजयमहोत्सवः[2] प्रसज्यतामभिषेकमहोत्सवेन ॥

[3]रामः। इदमिदानीं कथम् ॥

[4]दश॰। सुमन्त्र सन्निधाप्यन्तामाभिषेचनिकाः[5][6] सम्भाराः। यश्च येनार्थी स तेन पर्याप्तकामः[7] कर्तव्यः ॥

रामः। उपसृत्य[8] प्रणम्य च। अहं तावदर्थी ॥

दश॰। वत्स केन ॥

रामः। योऽसौ वरद्वयन्यासस्तं[9] त्वां माताद्य मध्यमा।
यथेष्टं नाथते तात तत्प्रसादार्थिनो वयम् ॥४८॥

दश॰। सत्यसन्धा हि रघवः[10] किं वत्स[11] विचिकित्ससे[12]।
त्वयि दूतेऽपि कस्तस्याः[13] प्राणानपि[14] धनायते ॥४९॥

रामः। वत्स वाच्यताम् ॥

लक्ष्म॰। [15]अस्त्वेकेन वरेणेत्यादिकं वाचयति ॥

---

[1] व जामदग्न्य . . . प्रणम्य च (line 6 below) by rev. along margin, Cu.

[2] ॰विजय॰ om. K only.

[3] रामः . . . कथम् om. Mt, Mg only.

[4] दश॰ । . . . सम्भाराः om. Mt, Mg only.

[5] सन्धाप्यन्तम॰ Cu सन्निधीयन्ताम॰ E सन्निधाप्यन्ताम॰ cett.

[6] ॰मभिषेचनीकाः W ॰मभिषेक॰ E ॰मभिषेचनिकाः cett.

[7] पर्याप्तकामेन K पर्याप्तः E पर्याप्तकामः cett.

[8] उपश्रित्य I_1, Bo, I_2 उपाश्रित्य E उपसृत्य K उपसृत्य cett.

[9] ॰स्तं त्वां माताद्य I_1, K, Cu (corr. fr. ॰स्त त्वां माताद्य) ॰स्तत्वां माताद्य Md ॰स्त त्वां माताद्य W, Sc, I_1 ॰स्तं त्वा माताद्य Bo त्वां माताद्य E ॰स्तं माता मेऽद्य Mt, Mg.

[10] रघवः corr. to राघवः W राघवः E रघयः Bo रघवः cett.

[11] वत्स om. E only.

[12] ॰सि for ॰से Mg only.

[13] धनीयते Md, Mt, Mg only.

[14] किमाश्चर्यं प्राणा अपि for कस्तस्याः प्राणानपि Mt only.

[15] अस्त्वेकेन . . . रामलक्ष्मणौ (p. 112, l. 3) om. Bo.

[1]इतरे। कथमन्यदेव [2]किम[3]पि। हा ह[4]ताः स्मः॥

राजा मूर्छति॥

रामलक्ष्मणौ। तात समा[5]श्वसिहि।

जनकः। इक्ष्वाकुवंशतिलकस्य नृप[6]स्य प[7]त्नी
त[8]स्मिन् वि[9]शुद्धिमपि राजकु[10]ले प्रसूता।
अत्याहितं किमपि राक्षसकर्म कुर्या-
दार्या सती कथमहो महदद्भुतं नः॥५०॥

रामः। तात[11]। —
सत्यसन्धा[12]ः स्थ यदि वा रामो वा[13] यदि वः प्रिय[14]ः।
तत्प्रसीदतु मा[15]ता नः पूर्णकामास्तु मध्यमा॥५१॥

दश०। एवमस्तु। का गतिः॥

जनकः। हा वत्स रामभद्र हा वत्स[16] लक्ष्मण।
पुत्रसङ्क्रान्तलक्ष्मीकैर्यद्वृद्धेक्ष्वाकुभिर्धृतम्।
त्वया तत् क्षीरकण्ठेन प्राप्तमारण्य[17]कं व्र[18]तम्॥५२॥

---

1 सर्वे for इतरे Mt only.

2 इदं add. K only.

3 किमपि by rev. Cu.

4 हतास्माः I_1 हताः स्मः W, Md, Mt, Mg हता स्मः Cu, E, K, Sc, I_2.

5 समाश्वसिहि K, I_2 समांश्वसिहि corr. to समाश्वसिहि२ Cu समाश्वसिहि२ cett.

6 नृपकस्य Bo only.

7 पत्नी Cu, E, K तस्मिन् cett.

8 तस्मिन् Cu, E, K पत्नी cett.

9 विशुद्धमति Bo विशुद्धमती W वि-शुद्धिमति cett.

10 ०क्ले for ०कुले Bo only.

11 तात Cu, E, K तात२ cett.

12 ०सन्धास्त्व रघवो K, E ०सन्धास्त्वर यदि वा corr. to ०सन्धा स्थ यदि वा Cu ०सन्धाः स्थ यदि वा Md, Mt, Mg ०सन्धा स्थ यदि वा cett.

13 यदि च W, Sc, I_2 वा यदि cett.

14 प्रियः . . . सङ्क्रान्त (verse 52) om. I_2.

15 मे माता for तातो नः Mt only.

16 भद्र for वत्स W only.

17 ०रण्यक for ०रण्यकं E only.

18 नतं corr. to वनं Cu व्रतं cett.

वत्से जानकि । धन्यासि यस्यास्ते गुरुर्नियोगादेव[1] भर्तुरनुगमनम् ॥

दश० । हा वत्से जानकि । कङ्कणधरैव[2] रक्षसामुपनीतास्युपहृताम्[3] ॥ इत्युभौ मूर्च्छतः ॥

रामः । [4] अत्यापन्नो[5] गुरुजनः[6] । कथं नामैतत् ॥

लक्ष्म० । आर्य ईदृशोऽयमापातकरुणस्नेहसंवेगः[7][8] । किमत्र क्रियते । प्रतिषिद्धं च नः कालहरणं भरतजनन्या । तदलमतिस्नेहकातर्येण ॥

रामः । साध्वाचारनिष्ठुर[9] साधु । अमनुष्यसदृशस्ते चित्तसारः । तद्वत्स वैदेहीमानय ॥ लक्ष्मणो निष्क्रान्तः ॥

भरतः । मातुल[10] [11] युक्तमेतद्वो गृहस्य ॥

युधाजित् । वत्स[12] उद्भ्रान्तः संवृत्तोऽस्मि ।

पतिर्मृत्योर्वक्त्रे[13] व्रजति वनमेतत्सुतयुगं[14]
वधूटी रक्षोभ्यो बलिरिव वराकी प्रणिहिता[15] ।

---

[1] ०वियोगा० for ०नियोगा० E only.

[2] किङ्कण० for कङ्कण० I_2 only.

[3] ०मुपानीता० I_2 ०मुनीता० Cu ०मुपनीता० cett.

[4] वत्स लक्ष्मण add. Mt, Mg only.

[5] ०पन्नौ for ०पन्नो Md only.

[6] गुरुर्जनकः for गुरुजनः Mt, Mg only.

[7] ०शो यमापातकरुण I_1 ०शो यमायातकरुण Bo, I_2 ०शो यमापातकरुणः Cu (but ः is by rev.), K, Md ०शो यमायतःकरुणः E ०शो मायातं करुण W ०शो यं मायातकरुण Sc ०शो यमपारकरुणः Mt ०शो यमावयोरापातकरुणः Mg.

[8] ०वेशः for ०वेगः Mg only.

[9] ०निष्ठ for ०निष्ठुर Mt only.

[10] मातुल K, E, I_2 मातुल corr. to मातुल२ Cu मातुल२ cett.

[11] पुत्रमे० for युक्तमे० E only.

[12] वत्स om. I_1 only.

[13] ०र्वक्त्रं Mt only.

[14] वनमेतत्सुतयुगं all but W which reads वनमेति सुतयुगं, a correction from वनमेत्सुतत्सुतयुगं.

[15] प्रतिहिता Mt only.

निरालम्बो लोकः कुलमयशसा तच्च[1] निहतं
स्वसुर्मे दौरात्म्यं जगदविकलं[2] विक्लवयति ॥५३॥

ततः प्रविशति लक्ष्मणः सीता च ॥[3]

लक्ष्म॰। आर्य इयमार्या ॥

रामः। इत[4] इतः ॥ —

[5]सीता। दिट्ठिआ अणुमद म्हि अंज्जेण ॥

[5a]रामः। सीतालक्ष्मणाभ्यां सह गुरुजनं प्रदक्षिणीकृत्य। [6]मातुल।

एष तातश्च[7] तातश्च प्रियापत्याश्च मातरः।
आश्वासनीयाः शोकेऽस्मिन् भवतैव गता वयम् ॥५४॥

इति परिक्रामन्ति[8] ॥

युधा॰। सावेगम्[9]। कथं वारण्ये[10] त्यजामि ॥ [10a]उत्थायानुधावति[11] ॥

भर॰। अनुगच्छन्। मातुल [12]ब्रूहि किमिदानीं करोमि ॥

युधा॰। रामभद्र[13] अपेक्षस्व[14] पादपरिचारकमरण्यानुचरं[15] भरतम् ॥

---

[1] तश्च निहतं Sc, I_2 तश्च निहतं corr. to तच्च निहतं Cu तच्च निहितं Md चैव निभृतं Mg तच्च निहतं cett.

[2] जगदिदमहो for जगदविकलं Mg only.

[3] Here add सीता। दिट्ठिआ अणुकोदिदं हिअं अ Mt, Mg only.

[4] इतः२ I_1, Bo, W, Mt इतः corr. to इतः२ Cu इतः cett.

[5] This speech is found only in Cu and K which read as in text above excepting the reading अज्जाए for अज्जेण; and in E which reads: सीता। दिट्ठिआ णुमदित्यि अआए.

[5a] All but Cu, E, and K omit it.

[6] मातुल२ Mt मातुल corr. to मातुलं प्रति Cu मातुल cett.

[7] हतश्च E तात एव I_2 तातश्च cett.

[8] ॰मति for ॰मन्ति K only.

[9] सवेगम् W only.

[10] वोऽर॰ for वार॰ Md, Mt, Mg only.

[10a] उत्थायानुधावति om. Mt only.

[11] ॰नुगच्छति for ॰नुधावति Mg only.

[12] ब्रूहि om. E only.

[13] रामभद्र२ I_1, Bo, W, Sc रामभद्र cett.

[14] पेक्षस्व corr. to प्रेक्षस्व Cu अवेक्षस्व Mt अपेक्षस्व cett.

[15] ॰नुगतं for ॰नुचरं Mt only.

रामः[1]। नन्वस्यापि वर्णाश्रमरक्षणे[2] गुरुनियोगः ॥

भर°। लक्ष्मणस्य शत्रुघ्नस्य वा [3]तदस्तु ॥

रामः। किमत्र कस्यचित् स्वरुचिः ॥

भर°[4]। एतावती मम[5] [6]स्वरुचिः ॥

रामः। आः। शक्यं नाम मयि तिष्ठति त्वयान्येन[7] वा युक्तमुल्लङ्घयितुम् ॥

भर°। हा हा[8] कथं [9]परित्यक्तोऽस्मि मन्दभाग्यः ॥ इति मूर्छति ॥

युधा°। वत्स [10]समाश्वसिहि ॥

भर°। आश्वस्य। मातुल[11] [12]धारयस्व माम् ॥

युधा°। वत्स एवं तावत् ॥ भरतस्य कर्णे कथयित्वा। राम[13]भद्र [14]एवमयं विज्ञापयति। यदेतद् भगवता शरभङ्गेन प्रेषितं तपनीयोपानद्युगलं तदार्यः प्रसादीकरोत्विति ॥

रामः। तदुन्मुच्य। गृहाणेदं वत्स ॥

भर°। शिरस्यारोप्य[15]। आर्य[16] ॥

---

[1] रामः। . . . वा तदस्तु (next line) om. Md only.

[2] °रक्षणे Sc only.

[3] गुरुनियोगोऽस्तु for तदस्तु Mt, Mg only.

[4] भर° . . . स्वरुचिः om. Sc only.

[5] मम om. I_1 only.

[6] तु for स्व Bo. Omits a letter before रुचिः which is probably स्व Cu स्व° cett.

[7] त्वयाभिनवं पित्रा नियुक्त° for त्वयान्येन वा युक्त° Mt only.

[8] Om. one हा E only.

[9] त्यक्तो° for परित्यक्तो° I_1 only.

[10] समाश्वसिहि २ I_1, Md, Mt, Mg समाश्वसिहि cett.

[11] मातुल K, E, I_2, Md, Mt, Mg मातुल corr. to मातुल२ Cu मातुल२ cett.

[12] धारय त्वाम् E उद्धर माम् Mt धारयस्व माम् cett.

[13] भद्र om. K only.

[14] एवं भवन्तं for एवमयं E only.

[15] All but Cu, E, K add २ here.

[16] आर्य I_1, Bo, W, Sc, I_2 आर्यः Md हा आर्य Mt आर्य om. Cu, E, K.

रामः । परिष्वज्य[1] । मत्पादस्पृष्टिकया[2][3] प्रतिनिवर्तस्व । सम्प्रति सम्भावय चिरप्रमूढौ[4] तातौ ॥

भर॰ । अयमिदानीमहं

नन्दिग्रामे जटां[5] बिभ्रदभिषिच्यार्यपादुके ।
पालयिष्यामि पृथिवीं यावदार्यो निवर्तते ॥५५॥

सीतारामौ प्रदक्षिणीकरोति ॥

लक्ष्म॰ । आर्य भरत लक्ष्मणः प्रणमति ॥

भरतः परिष्वज्य[6] वाष्पस्तम्भं[7] नाटयति ॥

रामः । वत्स[8] तातौ सम्भावय ॥

भर॰ । कष्टमद्यापि नोच्छ्वसितः[9] ॥ इति वीजयति[10] ॥

जनकः । समुच्छ्वस्य सर्वतो विलोक्य । हा हा[11] मुषितोऽस्मि ॥

दश॰ । उच्छ्वस्य[12] । वत्स रामभद्र न[13] गन्तव्यम्[14] ।

प्राणाः [15]पतन्ति परितस्तमसा वृतोऽस्मि
मर्मच्छिदो मम रुजः प्रसरन्त्यपूर्वाः ।
अक्ष्णोर्मुखेन्दुमुपधेहि गिरं च देहि
हा पुत्र मय्यकरुणः सहसैव मा भूः[16] ॥५६॥

---

[1] वत्स add. Mg only.

[2] मत्पद॰ for मत्पाद॰ E only.

[3] ॰स्पष्टि॰ for ॰स्पृष्टि॰ Cu, K only.

[4] ॰प्रतप्तौ for ॰प्रमूढौ E only.

[5] जटा E न·टा Sc नःटां I_2 त्वहं W जां Bo जटां cett.

[6] परिपूज्य for परिष्वज्य K only.

[7] ॰स्तंसं for ॰स्तम्भं K only.

[8] वत्स om. K only.

[9] नोत्ससः Bo नोच्छसितः Cu नोच्छ्वसितः cett.

[10] जयति for वीजयति E only.

[11] Om. one हा K only.

[12] उच्छ्वस्य om. Mt only.

[13] मा for न Mg न om. Md. Read न cett. (+Mt).

[14] २ add. I_1, Bo, W, Sc, I_2 only.

[15] प्रयान्ति for पतन्ति Mg only.

[16] भूत for भूः Bo only.

सोन्मादमिव [1]निर्भरम । भोः क्व प्रवि[2]शामीदानीं मन्द[3]भाग्यः ॥

इति [4]विक्लवो भरतजनकाभ्यां नीयमानो निष्क्रान्तः ॥

युधा° । [5]वत्स रामभद्र ।

एकीभूय [6]शनैरनेकसम[7]यव्युत्पन्नमेकक्रियं
मुक्ताक्रन्दमितस्ततः किमिदमित्युद्भ्रान्तनारीन[8]रम् ।
एतत्[9] त्वत्पुरमन्य[10]थैव सहसा सञ्जातमा[11]वेद्यते
यस्मिन् कर्दमितेषु[12] वर्त्मसु घनैर्बा[13]ष्पाम्बुभिर्दुर्दिनम् ॥५७॥

रामः । मातुल[14] प्रतिनिवर्तस्व । अयं च[15] वो हस्ते[16] भरतः ॥

युधा° । [17]अनुरुध्यस्व मामनुगच्छन्तम् ॥

रामः[18] । शान्तम्[19] । गुरवो यूयं[20] नानुगन्तारः । आत्मना तृतीयेन गन्तव्यमित्याम्नाया आदेशः ॥

युधा° । किमहमेकोऽनुगच्छामि । अपि तु सबालवृद्धाः प्रकृतयः । किं न पश्य[21]सि ।

---

1 निर्भरम् om. Mt. only.

2 °श्यसी° corr. to °शामी° Cu.

3 °भागधेयः for °भाग्य Mt only.

4 विक्लवो om. I_1 only.

5 वत्स रामभद्र Cu, E, Bo वत्स रामभद्र २ I_1, W, Sc, I_2, Md वत्स रामभद्र पश्य २ Mt, Mg वत्स रामचन्द्र २ K

6 शनै° changed to शतै° Cu शनै° cett.

7 °रनेकरसमप्युत्पन्न° Mt °रनेकरसमप्युत्सन्न° Mg °रनेकसमयव्युत्पन्न° cett.

8 °जनं for °नरम् Mg only.

9 हन्तैतत् for एतत्त्वत् Mt only.

10 °मन्यदेव for °मन्यथैव Mg only.

11 °मावेधते Md °मापद्यते Mt °मावेद्यते cett. (+Mg).

12 °तेऽश्रु for °तेषु Sc only.

13 बाष्पाम्बुभि . . . अनुरुध्यस्व (line 10) om. K.

14 मातुल E मातुल corr. to मातुल२ Cu मातुल२ cett.

15 च om. Bo only.

16 भरतो हस्ते for हस्ते भरतः Md, Mt, Mg only.

17 वत्स add. Mt, Mg only.

18 रामः । शान्तम् by rev. along margin, [Cu.

19 पापं शान्तं पापम् add. Mt, Mg only.

20 अनुगन्तव्याः add. Mg only.

21 पश्यन्ति for पश्यसि E only.

स्कन्धारोपितयज्ञपात्रनिचयाः स्वैर्वाजपेयार्जितै-
श्छत्रैर्वारयितुं [1]तवार्ककिरणानेते महाब्राह्मणाः ।
साकेताः सह [2]सैनिकैरनुपतत्पत्नीगृहीताग्नयः
प्राक्प्रस्थापितहोमधेनव इमे धावन्ति वृद्धा अपि ॥५८॥

रामः । मातुल[3] मातुल गुरुभिरेव शिशवो धर्मलोपात् पालयितव्याः । तत् [4]प्रसीद नः । प्रतिनिवृत्य[5] निवर्त्यतामयं महाजनः ॥

इति प्रणमति ॥

सुधा०[6] । वत्सोत्तिष्ठोत्तिष्ठ । एष[7] बोधयित्वा प्रजाः क्वापि मन्दभाग्यो गच्छामि ।

त्वां लक्ष्मण महाबाहो त्वां च वैदेहनन्दिनि ।
आमन्त्रये निवृत्तोऽस्मि पापः कल्याणमस्तु वाम् ॥५९॥

[8]रुदन् प्रतिनिवृत्य । अहो नु खलु भोः

प्रतिमन्वन्तरं[9] भूति[10]र्गीयमाना चरिष्यति ।
[11]प्रातःपवित्रं लोकाना[12]मियं चारित्र[13]पञ्जिका ॥६०॥

इति निष्क्रान्तः ॥

---

[1] तवा° changed to नका° Cu तवा° cett.

[2] मैथिलै° for सैनिकै° Mt, Mg only.

[3] मातुल K मातुल changed to मातुल२ by rev., Cu मातुल२ cett.

[4] प्रसीद् Cu, E, K प्रसीदत cett.

[5] प्रतिनिवृत्य निवर्त्यता° I_1, Bo, Cu, W, Sc, I_2 प्रतिनिवर्त्य वत्यता° E प्रतिवृत्य निवर्त्यता° Md प्रतिनिवर्त्यता° only Mg निवर्त्यता° only Mt प्रतिनिवर्त्य निवर्त्यता° K.

[6] सुधा° by rev. along margin, Cu.

[7] एष बोधस्त्वा Bo एष वो बोधयित्वा Mt बोधयित्वा only Mg एष बोधयित्वा corr. to एष वो वञ्चयित्वा Cu एष बोधयित्वा निवर्तयित्वा K एष वो वञ्चयित्वा cett.

[8] क्रन्दन् for रुदन् E only.

[9] °न्तरे for °न्तरं E only.

[10] °र्गीयि° changed to °र्जाय° Cu °र्गीय° cett.

[11] प्रायः for प्रातः Sc, Mt, Mg only.

[12] °नां प्रियं for °नामियं E only.

[13] चारित्रपञ्जिका K, E, Md चारित्र्यपञ्चिका W आचारमञ्जिका Mt चारित्रपञ्चिका cett. (+ Mg).

[1]लक्ष्म॰। कथितमार्यस्य शृङ्गवेरपुरवास्तव्येन निषादपतिना गुहेन तत्प्रदेशपर्यन्तावस्कन्दिनो वि[2]राधराक्षसस्य दुर्विलसितम् ॥

रामः। तेन हि विराधहतकोन्मथनाय सन्निकृष्टप्र[3]यागमनुषक्त-मन्दाकिनीपवित्रमेखलं चित्रकूटं नामाचलमुपेत्य

मुनिभिरुपजुष्टतीर्थां[4] [5]रक्षांसि निहत्य द[6]ण्डकां प्राप्य।
सन्निहितगृध्रराजं क्रमेण [7]यामो जनस्थानम् ॥६१॥

इति निष्क्रान्ताः[8] सर्वे ॥

॥ [9]चतुर्थोऽङ्कः ॥

---

[1] लक्ष्म॰ by rev. along margin, Cu.
[2] विरोध॰ for विराध॰ E only.
[3] ॰प्रयोग॰ Cu, I_2, Md, Mt, Mg ॰प्रयोग॰ corr. to ॰प्रयाग॰ W ॰प्रयाग॰ cett.
[4] ॰तीर्थं for ॰तीर्थां W, Sc only.
[5] हन्तुं रक्षांसि for रक्षांसि निहत्य Mg only.
[6] दण्डकं for दण्डकां E only.
[7] यो for यामो E only.
[8] निष्क्रान्ताः सर्वे om. E only.
[9] चारित्रं नाम add. all but Cu, E, K.

[1]ततः प्रविशति सम्पातिः[2] ॥

सम्पातिः । नूनमद्य [3]वत्सजटायुरभिवन्दनाय[4] मलयकन्दरकुलायमुपासीदति । तथा हि ।

पर्याय[5]क्षणदृष्ट[6]नष्ट[6a]ककुभः संवर्तविस्तारयो-[7]
नीहारीकृतमेघ[8]मोचितधुतव्यक्तस्फुर[9]द्विद्युतः ।
आरात्कीर्ण[10]खणत्खणी[11]कृतगुरुग्रावो[12]च्चयश्रेणयः
श्यैनेयस्य[13] बृहत्पतत्रधुतयः प्रख्या[14]पयन्त्यागमम् ॥१॥
[15]दूरोद्वेल्लित[16]वाडवस्य जलधेरुल्लोल[17]भिन्नाम्भसो
रन्ध्रैरापतितेन वेगमरुता[18] पातालमाध्मायते[19] ।

---

1 श्रीशं वन्दे begins E only. श्री begins W only.

2 सम्पातिः corr. to सम्पातिः२ by rev., Cu.

3 वत्स om. E only.

4 °वन्दनाय Cu, E, K °वादनाय cett.

5 पर्यायात् Mt पश्चाधः° Mg पयार्य° cett.

6 °दृष्ट° I_2 °वृष्ट° W, Sc °दृष्ट° cett.

6a °नष्ट° om. Bo only.

7 विस्तारणो° Sc विस्तारणो° corr. to विस्तारिणो° W निस्तारयो° Mt विस्तारयो° cett.

8 °मेघ° om. Bo only.

9 °स्फुट° for °स्फुर° Bo only.

10 °त्कीर्ण° corr. to °त्कीर्ण Cu °त्किर्ण° I_2 °त्कीर्ण° cett.

11 खणत्खणी° I_1, W, Sc, I_2 खणखणी° Cu खणीखणी° E, K खेणखणी° Bo खैरणू° Md कणाकणी° Mt कणात्कणी° Mg.

12 °ग्रासो° Sc °ग्रासो° corr. to °ग्रामो° W °द्वासो° E °ग्रामो° I_2 °ग्रावो° cett.

13 श्यैनैयस्य I_1 शैनेयस्य Cu, K, Md श्येनेयस्य Mt, Mg श्यैनेयस्य cett.

14 प्रत्या° for प्रख्या° E only.

15 अपि च add. Md, Mt, Mg only.

16 °ल्लासित° for °द्वेल्लित° Mt only.

17 °रुल्लोक° for °रुल्लोल° E only.

18 °मरुतां E only.

19 °ध्मातये E only.

यद् वैकुण्ठवराहकण्ठकुहरस्फारोच्चरद्भैरव-
ध्वानोच्चण्डमकाण्डकालरजनीपर्जन्यवद्गर्जति ॥२॥

प्रविश्य[1] जटायुः ।

कावेरीवलयितमेखलस्य साना-
वेकस्मिन्[2] मलयगिरेर्दिवः[3] पतामि ।
यत्रार्यो[4] निवसति काश्यपः शकुन्तः
शैलेन्द्रो[5]ऽपर इव विप्रयुक्तपक्षः ॥३॥
विस्रंसयन्ती[6] परिगृह्य[7] पक्षौ
जाता ममाप्युत्पतन[8]श्रमार्तिः[9] ।
शक्तिर्हि कालस्य विभोर्जराख्या
शक्त्यन्तराणां प्रतिबन्धहेतुः ॥४॥

तदयमार्यो मन्वन्तरपुराणगृध्रराजः सम्पातिः । [10]अहो भ्रातृस्नेहः[11] ।

पुराकल्पे दूरोत्पतनखुरलीकेलिजनिता-
दतिप्रत्यासङ्गात्परितपति[12] गात्राणि तपने[13] ।
अवष्टभ्यासौ मामुपरि ततपक्षः शिशुरिति
स्वपक्षाभ्यां प्लोषा[14]दविकलमरक्षत्[15] करुणया ॥५॥

---

[1] ततः प्रविशति for प्रविश्य Mg only.
[2] °वेत° for °वेक° Mt only.
[3] °र्दिवं Mt °र्दिवि corr. to °र्दिवः Cu °र्दिवः cett.
[4] °त्राद्यो for °त्रार्यो E only.
[5] शैलोऽत्रापर Md, Mg only.
[6] °यन्तौ Mt only.
[7] °वृत्य for °गृह्य Mt only.
[8] °तन° changed to °तने Cu °ततः Md, Mt, Mg °तन° cett.
[9] °श्रमाय for °श्रमार्तिः W only.
[10] आहो Sc, I_2 only.
[11] भ्रातुः स्नेहः E only.
[12] °तपन्ति E only.
[13] तपसे Mt only.
[14] मोहा° for प्लोषा° E only.
[15] After मरच Cu om. up to °स्निग्ध-निर्मलपरिसरा (p. 124, l. 14) and has अत्र सार्धपत्रत्रुटिः by rev. along margin.

उपसृत्य[1]। आर्य काश्यप। त्वां जटायुरभिवादये ॥

सम्पा०। एह्येहि वत्स।

त्वया पुत्रवती श्येनी गृध्राणां चक्रवर्तिना।
गरुत्मतेव वीरेण विनता नः पितामही ॥ ६॥

परिष्वज्य। वत्स जटायो। अपि[2] कालविप्रकर्षान्मन्दीभूतः पितृमरण[3]शोको रामभद्रस्य[4] ॥

जटा०। तस्य विद्यातपोवृद्धसंयोगः [5]स्वा च धीरता।
न्याय्यो रक्षाधिकारश्च दौर्मनस्यं व्यपोहति ॥ ७॥

सम्पा०। तृप्तैर्विराधमांसानां गृध्रैरावेदितं हि मे।
चित्रकूटाद्यथा रामः[6] शरभङ्गाश्रमं गतः ॥ ८॥
तदा च शरभङ्गेन हव्यवाहे[7] हुता तनुः।
अथोपसेदिवान् रामः[8] सुतीक्ष्णादीन् मुनीनपि ॥ ९॥

जटा०। बाढम्। अधुनागस्त्यवचनाद्रामः पञ्चवट्यां प्रतिवसति॥

सम्पा०। चिरात् स्मृत्वा। आः। अस्ति जनस्थाने पञ्चवटी नाम गोदावरीतटोद्देशः। वत्स जटायो विषयबाहुल्यं कालविप्रकर्षश्च नः[9] स्मृतिं मुष्णाति[10]।

कल्पस्यादौ मम परिचयस्तावदासीदुदस्याद्
यावद्विष्णोरुपरि चरणश्चारु[11]गङ्गापताकः।

---

1 उपश्रित्य I_1, I_2 उपाश्रित्य W, Sc उपश्रौत्य Bo उपसृत्य E, K, Md, Mg उपसृत्य om. Mt.

2 अयि W अति° Mt अपि cett.

3 °मरण° om. K only.

4 °भद्रस्य . . . मांसानां (l. 9) om. I_1 °भद्रः for °भद्रस्य Mt only.

5 सा च धीरता K सावधीरता E स्वावधीरता Bo स्वा च धीरता cett.

6 रामः om. E only.

7 °वाहेऽहुता Md, Mt, Mg only.

8 राम Bo नाम W, Sc रामः cett.

9 न I_1, Bo, I_2, Md नः E, K, W, Sc न om. Mg.

10 पुष्णाति Md, Mt प्रमुष्णाति K मुष्णाति cett.

11 °श्चानु° for °श्चारु° Bo, E, I_2 only.

पर्यन्तेष्वप्यवधिवलयस्तेजसां यावदद्रि-
लोकालोकः परि[1]कलयिता सप्तमस्याम्बुराशेः ॥१०॥

जटा॰। तत्रैकदा रघु[2]वृषं वृषस्यन्ती शूर्प[3]णखा प्राप्ता ॥

सम्पा॰। अहो निर्मर्यादता।

अनेकयुगजीविन्यास्त्रेता [4]यस्यास्त्रयोदशी।
सा क्षीरकण्ठं तं वत्सं ल[5]ज्जयन्ती न लज्जिता ॥११॥

जटा॰[5a]।

तस्याश्च कर्णनासो[6]ष्ठकर्तनेन[7] न्य[8]वीविशत्।
दशाननतिरस्कारप्रशस्ति[9]मिव लक्ष्मणः ॥१२॥

[10]सम्पा॰। तन्निमित्तकस्तर्हि कश्चिदनुब[11]द्धः परैरभियोगः ॥

जटा॰। वाढम्। एकेनैव च[12] रामभद्रेण

चतुर्दश सहस्राणि चतुर्दश च राक्षसाः।
त्रयश्च दूषणखरत्रिमूर्धानो [13]मृधे हताः ॥१३॥

सम्पा॰। आश्चर्यम्[14]। अथवा नाश्चर्यमेतद्दाशरथौ महत् पुनर-पावृतं वैर[15]द्वारमिति मन्यमानः सम्प्रमुग्धोऽस्मि। तद्[16] वत्स

---

[1] परिकलयिता E, W, Sc परिकलयतः I_1, Bo, K, Md परिकलयिताः I_2 परिसरगतः Mt.

[2] रघुनन्दनं W, Sc रघुवृषं I_1, K रघुं Bo रघु E, I_2 रघुवृषभं Md.

[3] शूर्पनखा E सूर्पनखा Md शूर्पणखा cett. (+ Mt, Mg).

[4] यस्य त्रयो॰ E only.

[5] वृषस्यन्ती for लज्जयन्ती Mt, Mg only.

[5a] Omits this line and the next, K only.

[6] ॰नासौष्ठ॰ for ॰नासोष्ठ॰ E only.

[7] ॰छन्तनेन for ॰कर्तनेन Mt only.

[8] न्यतीविशत् E न्यवीशसन् Md न्यवीविशत् cett. (+ Mt, Mg).

[9] ॰स्तिमपि for ॰स्तिमिव Mg only.

[10] सम्पा ... राचसाः (below, l. 12) om. I_2 only.

[11] ॰दनुवन्धः W ॰दवरुद्धः Md ॰दनुवद्धः cett. (+ Mt, Mg).

[12] च om. K only.

[13] रणे E मृधे om. K मृधे cett.

[14] Add one more आस्चर्यम् Mt, Mg only.

[15] वैरेमिति for वैरद्वारमिति E only.

[16] तद् वत्स जटायो om. Mt only.

जटायो नास्मिन्नवसरे सीतारामलक्ष्मणास्त्वया क्षणमपि मोक्तव्याः ।

स्वसुः सोदर्यायाः कथमिव निकारं दशमुख-
स्तथा भूयोभूयः स्वजनविनिपातं च सहते ।
मदान्धो मायावी प्रभुरमितवीर्योऽन्तिकचरः
सपत्नः कष्टं [1]भो निपुणमनुपाल्या हि शिशवः ॥१४॥

अहमपि समुद्रे कृताह्निकः शिवतातिपरिणतिमनुध्यास्यामि[2] ॥

इति निष्क्रान्तः ॥

जटा° । [3]उत्पत्य[4] गगनं[5]गमनमभिनीय ।

एषोऽहं प्रलयमरुत्प्रचण्डरंहः-
सङ्क्षिप्तप्रथिम पिबन्निवा[6]न्तरिक्षम् ।
क्षे[7]पीयो मलयगिरेर्निवासभूभृत्-
संसक्तक्षितिरुहजालमभ्युपेतः[8] ॥१५॥

अयमविरलानोकहनिवहनिर[9]न्तरस्निग्धनि[10]र्मलपरिसरार[11]ण्य-परिणद्धगोदावरीमुखरकन्दरः सततमभिष्यन्द[12]मानमेघमेदुरितनीलिमा जनस्थानमध्यदेशगो गिरिः प्रस्रव[13]णो नाम । इयं च पञ्चवटी । विभाव्य[14] । अये

---

[1] भो K, E नो cett.

[2] शिवतातिपरिणति° Bo, W, Sc, I_2, Mg वसेजातिपरिणति° I_1 शिवतातिपरिग्रसीतानुपरिणति° E रवजाति° Md सीतानुपरिणति° K.

[3] उपसृत्य add. K only.

[4] उत्पोत्पत्य E उत्प्लुत्य Mg उत्पत्य cett.

[5] गगन om. E, K only.

[6] °न्नेवा° for °न्निवा° Bo only.

[7] क्षेमीयो W, Sc द्वैतीयो Mt क्षेपीयो cett.

[8] °भ्युपैमि for °भ्युपेतः Mt only.

[9] °निरन्तर° E only.

[10] °नील° for °निर्मल° Mt, Mg only.

[11] Begins with रण्यपरिणद्ध° Cu.

[12] °मभिनिष्यन्द° W °मभिस्यन्द° K, Md °मभिष्यन्द° cett. (+ Mt, Mg).

[13] प्रश्रवणो Cu, Md प्रम्रवणो Sc, I_2 प्रस्रवणो cett. (+ Mt, Mg).

[14] विभाव्य om. Cu, Mg only.

दूरं हृतश्चित्रमृगेण रामस्
तया दिशा गच्छति लक्ष्मणोऽपि ।
ततः परिव्राडुटजं[1] प्रविष्टो
[2]विविक्तरूपो दशकन्धरोऽयम् ॥१६॥

[3]प्रमादः[4] प्रमादः ।
परःसहस्रैरायुक्तं पिशाचवदनैः खरैः ।
रथं वधूटीमारोप्य पापः [5]क्वाप्येष गच्छति ॥१७॥

[6]पौलस्त्य[7] ।—
धर्तारः प्रलयेषु ये भगवतो[8] वेदस्य विद्येश्वरा-[9]
स्तेषामन्वयसम्भवस्य[10] भवतः स्नातस्य वेदव्रतैः[11][12] ।
जेतुर्नैतलसद्मनोऽपि[13] तपसा [14]दृप्तस्य राज्ञः [15]सतो
निन्द्या दुश्चरिता[16][17] च नाभिजननी जाता कथं दुर्मतिः
॥१८॥

---

[1] °टज प्र° for °टजं प्र° E only.

[2] विविक्त° Cu, K धिग्व्यक्त° cett.

[3] अहो add. Mt, Mg only.

[4] प्रमादः प्रमादः I_1, E प्रमादः corr. to प्रमादः२ by rev., Cu प्रमादः only cett.

[5] कोऽप्येष E only.

[6] अरे add. E only.

[7] पौलस्त्य E, K पौलस्त्य changed to पौलस्त्य२ Cu पौलस्त्य२ cett.

[8] भगवद्देतो वैस्य I_1 भगवतो देवस्य Cu, E, K भगवतो वेदस्य cett.

[9] विश्वे° W, Sc वेद्दे° Mt, Mg विद्ये° cett.

[10] °केतनस्य for °सम्भवस्य Mt only.

[11] देव° for वेद° E only.

[12] Repeats रथं वधूटी . . . गच्छति, but effaces it with paint, Cu.

[13] जेतुर्नैतल° I_1, Cu, Md, I_2 जेतुनंवल Bo जेतुर्वैजल° W, Sc जेतुर्वैतल° Mt, Mg जेतुस्त्रैतल° E जेतुतल° K.

[14] दीप्तस्य Mt only.

[15] ततो for सतो Mt only.

[16] दुखरि° corr. to दुःखरि° Cu only.

[17] °तावतारजननी Mt °ता नाभिजननी Bo °ता नाभिजननी corr. to °ता च नाभिजननी by rev., W °ता च नाभिजननी cett.

कथमवज्ञया न शृणोतीव[1]। आः दुरात्मन् [2]नैर्ऋतापसद। तिष्ठ तिष्ठ।

तुण्डप्रोतशिरःकरोटिशि[3]खरा[4]कृष्टिस्फुरत्प्र[5]स्फुटत्-
क्लोमप्लीहयकृ[6]द्धृतोष्णरुधिरस्ता[7]म्यन्त्रजा[8]लस्य ते।
अत्युग्रक्रकचप्रचण्डनखरोत्कृत्तक्वणत्कीकसै-
रङ्गैः खण्डितकन्धराधमनिभिः श्येनीसुतस्तृप्यतु ॥१९॥

[9]इति निष्क्रान्तः।

॥ विष्क[10]म्भकः ॥

प्रविश्य[11] लक्ष्मणः। हा[12] आर्ये। [13]क्वासि। [14]कष्टं दशाविपा[15]कमनुभवत्यार्यो [16]मारी[17]चात्।

एष [18]मूर्त इव क्रोधः शोकाग्निरिव जङ्गमः।
कृच्छ्राद्बिभर्ति हृल्ले[19]खलज्जासं[20]वेगिनीं तनुम् ॥२०॥

---

1 शृणोति for शृणोतीव Mt only.
2 नैर्ऋता° Cu, K, W ऋता° Bo नैऋता° cett.
3 °विवरा° for °शिखरा° Mt only.
4 °कृष्ट° for °कृष्टि° Mt only.
5 °त्प्रस्फुट° Cu, W, Sc, I$_2$ °त्त्वक्सृ-भ्रात् Mt °त्प्रस्फुटत्° cett.
6 °द्धृतो° I$_1$, K, Md °द्गतो° W, Sc °द्धतो° Cu, I$_2$ °द्धृतोष्ठ° Mt °द्भृतो° Bo. Reads °यक्नातद्धतोच्च° for °यकृद्धृतोष्ण° E.
7 °म्यान्त्र° Md, Mt, Mg only.
8 °मालस्य Mt only.
9 इति om. all but K, Md, Mt, Mg.
10 विष्कम्भः E विस्कम्भः Cu शुद्धविष्कम्भः Mt, Mg विष्कम्भकः cett.
11 ततः प्रविशति for प्रविश्य Mg only.
12 हा आर्ये om. Bo only.
13 क्वापि E only.
14 कष्ट for कष्टं E only.
15 °परिपाक° K °विपाक° cett. °विपाकाचार्यो for °विपाकमनुभवत्यार्यो Bo.
16 भगवान् add. W, Sc only अयं add. Md, Mt, Mg only.
17 मारीचात् om. W, Sc मारीचशत्रुः Mt, Mg मारीचात् cett.
18 मूर्ति W only.
19 °ज्वलत्° W, Sc °लज्जा° om. E °लज्जा° cett.
20 संवेगिनी E, K संवेगिनां Sc सन्देशिनीं Mt संवेगिनीं cett.

तथा[1] हि ।

आभु[2]ग्नभ्रु[3]कुटीविटङ्कघटनासंसूचितान्तः[4]स्फुर-
द्वैर्यस्तम्भितदुर्व्यवस्थविततप्रोच्चण्डकोपानलः ।
उद्भू[5]मावलिरम्भसामिव निधिर्म[6]ध्यज्वलद्वाडवो
विद्यु[7]द्व्यञ्जितवज्रगर्भजलदच्छायां समालम्बते ॥२१॥

ततः प्रविशति रामः ॥

रामः ।

[8]न्यक्कारो हृदि व[9]ज्रकील इव मे तीव्रः[10] परिस्प[11]न्दते
घोरे[12]ऽन्धे तमसीव मज्जति मनः सम्मीलितं लज्जया ।
शोकस्तातविपत्तिजो [13]दहति मां नास्त्येव यस्मिन् क्रिया
मर्मा[14]णीव पुनर्भि[15]नत्ति करुणा सीतां वराकीं प्रति ॥२२॥

लक्ष्म० । [16]आर्य आर्य । न खलु लोको[17]त्तरकर्माणस्त्वादृशाः प्रमुह्यन्ति कृच्छ्रेषु ॥

---

[1] तथा हि om. Bo, W, Sc only.

[2] आभूम० W, Sc आविग्न० Mg भुग्न० Bo आभुग्न० cett.

[3] ०भ्रकुटी० W ०भृकुटी० E, Sc ०भ्रुकुटी० cett.

[4] ०तान्त० E ०ताङ्ग० Bo ०तान्तः० cett.

[5] उद्भूमावलिरम्भसामिव om. Bo only.

[6] ०र्मध्ये ज्व० E, K only.

[7] विद्यद्व्ञ्जित० corr. to विद्वद्व्ञ्जित० Cu वियुधञ्जित० Bo विद्युद्वेल्लित० E विद्युद्व्यञ्जित० cett.

[8] न्यक्कारो *om. Bo only.*

[9] वल्ल० Bo तप्त० W, Sc वज्र० cett.

[10] तोदः W, Sc तीव्रः cett.

[11] ०स्यन्दते Sc ०स्फान्दशे Bo ०स्पन्दते cett.

[12] घोरधे Bo घोरान्धे K घोरेऽन्धे cett.

[13] वहति Cu, I_2 वह E दहति all cett. but Bo, which om. दहति मां.

[14] ०ण्येव W, Sc ०णीव cett. व पुनर्भिनत्ति . . . कर्माणि (p. 128, l. 1) by rev. along margin, Cu.

[15] पुनश्छिनत्ति for पुनर्भिनत्ति Mt, Mg only.

[16] आर्य E, K आर्य आर्य cett.

[17] लोकान्तर० Bo only.

रामः। वत्स लोकोत्तराण्येव कर्माणि रामस्य[1]।

यैर्गुप्तान्य[2]कुतोभयानि भुवनान्यासन् महाभीषव[3]-
स्ते सूर्यान्वयकेतवो[4] नृपतयः पूर्वे तिरस्कारिताः[5]।
कल्पान्तेष्[6]वपि यः स्थितः[7] स गमितः साधुर्जटायुर्दिवं[8]
पत्नीं हारयता वने यदकृतं लोकैः कृतं तन्मया ॥२३॥

[9]हा तात काश्यप शकुन्तराज। क्व पुनस्त्वादृशस्य[10] महतस्तीर्थ[11]-भूतस्य साधोः सम्भवः॥

लक्ष्म०। पश्यामीव[12] तां पश्चिमावस्थां[13] तातस्य। —

यामोषधिमिवायुष्मन् विचिनोषि[14] वने[15] वने।
सा सीता[16] मम च प्राणा रावणेनोभयं हृतम् ॥२४॥

इत्येतदेवाभिधाय[17] वीरलोकमधिष्ठित[18]स्तातः॥

[18a]रामः। वत्स[19] हृदयमर्माविधः[20] खल्वमी कथोद्घाताः॥

---

[1] रामस्य om. Mt only.

[2] ०प्तानि कुतो० corr. to ०प्तान्यकुतो० Cu.

[3] ०भीषव० K, E, Bo, Md ०भीराव० corr. to ०भीरव० Cu ०भीरव० Sc ०भी-रान० I_2 ०भीशव० I_1, W, Mt, Mg.

[4] ०केतोर्ङ्कि for ०केतवो Bo only.

[5] पविचाशयाः for तिरस्कारिताः Md only.

[6] For the last two lines of the verse अद्याहं जनकात्मजामिह वने दत्वासुरेभ्यः पुनः तं वंशं सुतरां कलङ्कविकलं कृत्वा प्र . . . read by Md only.

[7] स्थिरः Mt, Mg only.

[8] ०र्दिवे E only.

[9] कथं पक्षिराजः। उपसृत्य add. Md only.

[10] ०स्तादृशस्य E, Bo only.

[11] महातीर्थ० E only.

[12] पश्यामि for पश्यामीव Mt only.

[13] ०मावस्थां K, E, W, Md, Mt, Mg ०मामवस्थां cett.

[14] ०नोमि Mt only.

[15] महावने for वने वने Mt, Mg only.

[16] देवी for सीता Mg only.

[17] इत्येवमभि० for इत्येतदेवाभि Mg only.

[18] ०लोके गतस्तातः for ०लोकमधिष्ठित-स्तातः E only.

[18a] रामः। . . . कथोद्घाताः om. E.

[19] वत्स K, Bo वत्स corr. to वत्स २ Cu वत्स वत्स cett.

[20] ०मर्माभिधः K, Bo ०मर्मभिदः Mt, Mg ०मर्माविधः cett.

[1]लक्ष्म॰। अथ किम् ॥

रामः। किं हि नामैतत्[2] करिष्यते यदेतावतः परिभवातिप्रसङ्ग[3]स्य[4] तुल्यं स्यात्।

प्रागेव राक्षसवधाय मतिः स्थिता मे
वध्या हि ते बहुभिरेव [5]यतो निमित्तैः।
तन्मात्रके त्विह[6] [7]कृतेऽपि कुतः[8] शमो[9] मे
कृत्यं कुलस्य कदनात्[10] परतश्च[11] नान्यत् ॥२५॥

[12]तथापि वत्स।

प्रचण्डपरिपिण्डितः[13] स्तिमितवृत्तिरन्तर्मुखं[14]
पिबन्निव मुहुर्मुहुर्झटिति मन्युरुच्चैर्ज्वलन्।
शिखाभिरिव निश्चरन्[15]ननुपलब्ध[16]दाह्यान्तरः[17]
पयोधिमिव वाडवो दहति मामत[18]स्त्रायताम् ॥२६॥

---

[1] For this speech and the next read as follows: लक्ष्म॰। अथ किम्। रामः। किं हि &c. Mg रामः। अथ किम्। किं हि &c. E, Mt. Orig. लक्ष्म॰। अथ किम्। रामः। किं हि &c. corr. by rev. to लक्ष्म॰। अतस्तस्मिन् दुरात्मनि सर्वप्रकारेण वैरानृण्यमुपगच्छावः। अथ[२] किम्। रामः[१]। किं हि &c. Cu लक्ष्म॰। अतश्च (आतश्च Bo; अतश्च K, W, Sc, Md) तस्मिन् दुरात्मनि सर्वप्रकारेण वैरानृण्यमुपगच्छावः। रामः। अथ किं। किं हि &c. Bo, W, Sc, K, Md लक्ष्म॰। अतश्च (आतश्च I_1) तस्मिन् दुरात्मनि सर्वप्रकारेण वैरानृण्यमुपगच्छावः। रामः। अथ किं। राम। किं हि &c. I_1, I_2.

[2] नाम तत् for नामैतत् Bo only.

[3] ॰भवातिशप्र॰ Mt ॰भवस्तेप्र॰ I_2 ॰भवातिप्र॰ cett.

[4] ॰सङ्ग॰ *corr. to* ॰सङ्गस्य॰ *by rev.*, Cu.

[5] ततो for यतो E only.

[6] न्विह Cu, Bo, Sc, I_2 न्विह corr. to त्विह W त्विह cett.

[7] हृते for कृते Md, Mt, Mg only.

[8] हृतः for कुतः Mt only.

[9] समा मे corr. to शमो मे Cu समाप्तं K शमो मे cett.

[10] शमनात् Mt only.

[11] परस्य E only.

[12] तथा हि for तथापि Mt only.

[13] ॰पिण्डितः E, K, I_2 ॰पण्डित॰ Md ॰पिण्डित॰ cett. (+ Mt, Mg).

[14] ॰र्मुखं Cu, K wanting Bo ॰र्मुखः all cett.

[15] निस्वल॰ Mt only.

[16] ॰नुपसलब्ध॰ W ॰नूपलभ्य॰ Cu ॰नुपच्च॰ I_2 ॰नुपलभ्य Mt ॰नुपलब्ध॰ all cett.

[17] ॰वाह्या॰ for ॰दाह्या॰ E only.

[18] मर्ममित॰ *for* मामत॰ K *only*.

लक्ष्म॰। [1]एतान्यतिसम्भ्रान्तविविधमृगयूथान्युन्मत्तचण्डश्वापदकुलाक्रान्तविकटगिरिगह्वराण्यरण्यानि दक्षिणां दिशमभिवर्तन्ते। [2]तदेभिरेव पथिभिर्भवावः[3]॥

रामः। [4]अदृष्टपूर्वाः[5] खल्वमी जनस्थानविभागाः[6]॥

लक्ष्म॰। ननु तदेव[7] तातमारुणिं[8] गृध्रराजमग्निसात्कृत्य[9] निर्गतयोः[10] पञ्चवट्याश्रमादावयोः कोऽपि कालो[11] वर्तते [12]यतो दूरविच्छिन्नाः सम्प्रति जनस्थानसीमानः। यथा चैतान्यग्रतः प्रतिभयजननान्यरण्यानि[13] तथा [14]नूनमसौ जनस्थानपश्चिमः[15][16] कुञ्जवान्[17][18] नाम भवेत् दनुकबन्धाधिष्ठितो[19] दण्डकारण्यविभागः॥

रामः[20]। द्रष्टव्य एव स दुरात्मा कान्तारमण्डूकः॥

नेपथ्ये। कः कोऽत्र भोः। [21]परित्रायतामनेन[22] राक्षसकबन्धेनानुकृष्यमाणामरण्ये[23][24] स्त्रियम्।

---

[1] एतान्येव हि W, Sc   एतान्यहि I_2 एतान्यति॰ all cett.

[2] तदेव for तदेभिरेव Sc only.

[3] ॰र्भावः Bo   ॰र्विभावयामः Mt   ॰र्भवावः cett.

[4] वत्स add. Mt only.

[5] अदृष्टः पूर्वाः Bo   अदृष्टः पूर्वः E   अदृष्टपूर्वाः cett.

[6] ॰भागः E, I_2 only.

[7] तदेव E   तथैव Mt   तदैव cett.

[8] तातमारुणीं W   मारितं Mt   तातमारुणिं cett.

[9] ॰मात्मसा॰ for ॰मग्निसा॰ Bo only.

[10] निर्यातयोः Md, Mg only.

[11] कालोऽतिवर्तते Sc   कालो निवर्तते W   कालो वर्तते cett.

[12] यदा for यतो W, Sc, I_2 only.

[13] ॰भयजनानन्य॰ Bo, I_2 ॰भयजनान्य॰ Sc   ॰भयजन्यान्य॰ corr. to ॰भयजननान्य॰ Cu   ॰भयजनानन्य॰ corr. to ॰भयजननान्य॰ W   ॰भयजननान्य॰ cett.

[14] नियतम॰ for नूनम॰ Mg only.

[15] जनस्थान om. Mg only.

[16] पश्चिमतः for ॰पश्चिमः Mg only.

[17] कुञ्जर॰ for कुञ्ज॰ Mt, Mg only.

[18] ॰वान्न भव E   ॰वान्न भव corr. to वान्नाम (om. भवेत्) Cu   ॰वान् नाम भवेत् K   ॰वान् नाम only, cett.

[19] ॰दनुज॰ for दनु॰ E only.

[20] रामः om. Mt only.

[21] One more परित्रायतां added by all but Cu, K.

[22] दुरात्मना added by all but K   दुरात्मना added by rev. along margin, Cu.

[23] ॰नानुकृष्य॰ Cu, K   ॰नाकृष्य॰ cett.

[24] ॰रण्यस्त्रियं Md, Mt, Mg only.

[1]अहं हि श्रमणा[2] नाम सिद्धा[3] शबरतापसी ।
मतङ्गाश्रमवास्तव्या रामान्वेषिण्युपागता[4] ॥२७॥

रामः । वत्स लक्ष्मण गच्छ[5] ॥

[6]लक्ष्म० । एष गतोऽस्मि ॥ इति निष्क्रान्तः ॥

रामः ।

प्रिये हा हा[7] क्वासि प्रकिर मधुरां वाचमथवा
परामृतैरित्थं विलपनविनोदोऽप्यसुलभः ।
अनिन्द्यः पौलस्त्यो व्रजतु[8] परिवादो मयि पुनर्
[9]यतो [10]रूढे वैरे बहुगुणमनेन प्रतिकृतम्[11] ॥२८॥

ततः प्रविशति लक्ष्मणः श्रमणा[12] च ॥

लक्ष्म० । तत् क्रूरदन्तकरपत्रनिकृत्तसत्त्व-
सङ्घातनिःसरदसृक्[13]प्लुत[14]कूर्चगुच्छम् ।
वक्त्रं वपुश्च विकृताकृति[15] दीर्घबाहो-
रार्येण राक्षसकुतूहलिना न दृष्टम् ॥२९॥

आर्ये श्रमणे[16] । अयमार्यः[17] ॥

---

[1] इयं for अहं E only.
[2] श्रमणा all.
[3] सिद्धशवर० E only.
[4] ०पागतं Cu, Bo ०पगता W ०पागता cett.
[5] गच्छ K, E गच्छ corr. to गच्छ२ Cu गच्छ२ cett.
[6] लक्ष्म० । . . . श्रमणा च (l. 10 below) om. Mt only.
[7] हा देवि प्रकृतिमधुरां for हा क्वासि प्रकिर मधुरां Mg only.
[8] भजतु E only.
[9] गतो for यतो W, Sc only.
[10] रूढं वैरं K रूढे वैरं corr. to रूढे वैरे Cu रूढे वैरे cett.
[11] प्रतिकृतं K, Md, Mt, Mg प्रविकृतं cett.
[12] श्रवणा K, Md, Mt श्रमणा cett.
[13] सम्पातितसरद० for सङ्घातनिःसरद० Mg only.
[14] ०दसृस्रुत० Bo ०दसृक्स्रुत० corr. to ०दसृक्पत० Cu ०दसृप्लुत० I_2 ०दसृक्प्लुत० cett.
[15] ०कृत for ०कृति W only.
[16] श्रमणे all.
[17] ०मर्या: for ०मार्यः Bo only.

श्रमणा। जयतु[1] देवः ॥

रामः। [2]अथास्मत्पर्यन्वेषणे किं प्रयोजनम् ॥

[3]श्रम०। शृणोषि रावणानुजं विभीषणम् ॥

रामः। कस्तं[4] न शृणोति ॥

श्रम०। स च [5]यद्देव देवेन खरदूषणप्रभृतयो[6] निहतास्तदैव बन्धुभ्यः कस्यापि हेतोः परिक्रम्य[7] सुग्रीवसख्यादृष्यमूके[8] [9]वर्तते। तस्यायमात्मसमर्पितो[10] लेखः ॥ इति लेखमर्पयति ॥

लक्ष्म०। गृहीत्वा वाचयति। स्वस्ति[11] रामदेवं [12]प्रणम्य विभीषणो विज्ञापयति।

विश्लिष्टभागधेयानां[13] द्वयी[14] नः परमा गतिः।
धर्मः प्रकृष्यमाणो वा गोप्ता धर्मस्य वा[15] भवान् ॥ ३० ॥

रामः। वत्स ब्रूहि किं [16]सन्दिश्यतामेवंवादिनः प्रियसुहृदो लङ्केश्वरस्य [17]तत्रभवतो महाराजविभीषणस्य ॥

---

[1] जयतु Cu, K, Mg जयतु२ E जय Bo जयति२ cett.

[2] आर्येऽस्मत्° E, Bo, W, Sc, I_2 अस्मत्° only Mt, Mg अथास्मत्° cett.

[3] श्रम०। . . . शृणोति (next line) om. Bo.

[4] कथं for कस्तं E only.

[5] यद्देव देवेन Cu, K, Mt यद्देव वृत्तेन E देवो न यद्देव Bo यद्देव only Mg दैवाद्यदैव cett.

[6] °त्रिशिरसो for °प्रभृतयो Mt, Mg only.

[7] अपक्रम्य for परिक्रम्य Mt only.

[8] °दृष्यमूकेन Cu °दृश्यमूके I_1, Bo, Mt, Mg °दृष्यमूके cett.

[9] दृश्यते for वर्तते Mg only.

[10] °मात्मसमस्तसमर्पितो ल्लेखः Cu °मात्मसमस्तसमर्पितो लेखः K °मात्मसमर्पितो लेखः cett.

[11] स्वस्ति om. Cu, K only.

[12] प्रणम्य om. Mt only.

[13] विशिष्ट° for विश्लिष्ट° K only.

[14] द्वीपिनः for द्वयी नः E only.

[15] वै for वा E, W, Sc, I_2.

[16] सन्दिश्य° Cu, K प्रसन्दिश्य° Bo प्रतिदिश्य° Sc प्रतिसन्दिश्य° cett.

[17] तत्रभवतो om. Mt तत्रभगवतो K तत्रभगवतो corr. to तत्रभवतो Cu तत्रभवतो cett.

लक्ष्म॰ । यदा लङ्केश्वरः प्रियसुहृदित्युक्तमार्येण तत् किमवशिष्यते सन्देशस्य ॥

रामः । यथाह[1] सौमित्रिः ॥

श्रम॰ । अनुगृहीताः[2] स्मः ॥

लक्ष्म॰ । आर्ये [3]श्रमणे । कथय विभीषणसम्पर्कादस्ति काचिदार्यायाः प्रवृत्तिः ॥

[4]श्रम॰ । वर्तमाने नास्ति । यदा पुनर्दुरात्मना रावणापसदेना[5]प[6]ह्रियमाणायाः स्रस्तमन[7]सूयानामाङ्कमुत्तरीयं[8] तच्च[9] तैर्गृहीतम् ॥

रामः । हा प्रिये महारण्यवा[10]सप्रियसखि विदेहरा[11]जनन्दिनि ॥

इति संवरणं नाटयति ॥

लक्ष्म॰ । [12]आर्ये केन कस्य वा हेतोस्तद्गृहीतम् ॥

श्रम॰ । [13]ऋष्यमूके रामगुणपक्षपातात् सुग्रीव[14]विभीषणह[15]नूमत्प्रभृ[16]तिभिः ॥

रामः । [17]द्रष्टव्या हि निष्कारणप्रि[18]यकारिणो भुवनमहनीयमहि-

---

1 वाढं for यथाह सौमित्रिः Cu (by rev. along margin), K only.

2 ॰ताः स्मः Md, Mt ॰ताः स्म K ॰तास्मि Mg ॰तास्मः cett.

3 श्रमणे all.

4 श्रमणा by rev. along margin, Cu.

5 रावणेनाप॰ Mt, Mg राचसापसदेनाप॰ (prob. corr. fr. रावणापसदेना॰) Cu रावणापसदेनाप॰ cett.

6 ॰हृतायाः for ॰ह्रियमाणायाः Mg only.

7 ॰मनुसूया॰ E only.

8 ॰रीयान्तरिताभरणजालं for ॰रीयं Mt only.

9 तच्च om. Mt only.

10 स only for ॰वास॰ Cu.

11 ॰राज॰ om. E only.

12 आर्ये om. Mt only.

13 ऋस्य॰ I_2 ऋश्य॰ Mt, Mg ऋष्य॰ cett.

14 ॰विभीषण॰ om. Cu, K only.

15 हनु॰ for हनू॰ E, W, Sc only.

16 ॰भृतिना K ॰भृति corr. to ॰भृतिना by rev., Cu ॰भृतिभिः cett.

17 वत्स add. Mt, Mg only.

18 ॰क्रिया॰ for ॰प्रिय॰ Mt only.

मानस्ते महात्मानः । तच्च[1] सीतावासः श्रुतमभिज्ञानम् । तदृ[2]ष्यमूकमभिसन्धाय तावद् गच्छा[3]मः ॥

श्रम॰ । इत[4] इतस्तर्हि देवः ॥ परिक्रामन्ति[5] ॥

लक्ष्म॰ । हनू[6]मान् हनूमानिति[7] महानेष[8] वीरवादः । तत्रभवतो जातमात्रस्य सतः[9] समु[10]द्भ्रान्तदेवासुराण्य[11]द्भुतोदाहरणान्यनुश्रूयन्ते । अपि च किल ।

य[12]द्वज्रकर्षणे वीर्यं यद्वायौ वा[13] समु[14]न्नते ।
यद्वालिनि महाबाहौ तच्च[15] वीरे हनू[16]मति ॥३१॥

श्रम॰ । एवमीदृशो हेमगिरिवास्त[17]व्यस्य तत्रभवतः प्लव[18]ङ्गपुङ्गवानीकवृद्धयूथपतेः केसरिणः क्षेत्रसम्भवः[19] सूनुराञ्जनेयो ह[20]नूमान्

---

[1] तच्च सीतावास स्रुतम॰ I_1 तच्च सीतावासश्रुतम॰ corr. to तच्चसीतावस्त्रं ध्रुवम॰ Cu तच्च सीतावास । श्रुतम॰ Bo तच्च सीतावासः श्रुतम॰ E तच्च सीतावास श्रुतम॰ I_2 तच्च सीतावासश्रुतम॰ corr. to तच्च सीतावासप्रच्युतम॰ W तच्च सीतावासस्रुतम॰ Sc तच्च सीतावासस्वतम॰ Md तद्वत्स तस्याः संस्तुतम॰ Mt, Mg तच्च सीभस्त्रं ध्रुवम॰ K.

[2] तदृश्य॰ I_1, Bo तदृश्य॰ corr. to तदृष्य॰ Cu तदृष्य॰ cett.

[3] गच्छामः for गच्छावः Cu, K only.

[4] इत om. Md only.

[5] परिक्रीमतः Bo परिक्रामन्ति K, Md, Mg सर्वे परिक्रामन्ति Mt प्ररिक्रामति cett.

[6] Om. one हनूमान् E, W, Sc, I_2, Md only.

[7] इति महान् om. Md only.

[8] महानयं for महानेष Mt, Mg only.

[9] तस्य W, Sc, I_2 सतः om. E सतः cett.

[10] समुद्भूत॰ for समुद्भ्रान्त॰ K only मुद्भ्रान्तदेवा॰ om. Bo only.

[11] ॰राण्याश्चर्यान्य॰ for ॰राण्यद्भुतोदाहरणान्य॰ Mt only.

[12] यद्वज्राकर्षणे W, Sc यद्वर्जक्रर्षणे Bo यद्वज्रलक्षणे Mt यद्वज्रकर्षणे cett.

[13] वा om. E only.

[14] ॰न्नते K ॰न्नतं I_1, Mt ॰न्नतिः cett.

[15] तत्र for तच्च Cu only.

[16] हनु॰ for हनू॰ K, Bo only.

[17] ॰व्यः for ॰व्यस्य K only.

[18] प्लवङ्गानीक॰ Bo only.

[19] तत् add. K only.

[20] हनु॰ K, Sc only.

नाम । यस्य रेतोधाः पिता [1]भगवान् मातरिश्वा । तत् किं [2]हनूमतैकेन ।

अम्भोधेर्[3]नारिकेलीरसमिव चुलुकै[4][5]रुच्चुलुम्पन्त्यपो ये
येषामुत्क्षेपहेतुः[5a] शिखरिषु ल[6]कुचोदुम्बरप्राय एकः[7] ।
[8]ब्रह्मस्तम्बं निवासद्रुममिव रभसाद्विप्रकर्तुं क्षमा ये
तेषां कोट्यो[9]ऽप्यसङ्ख्याः सुतममरपतेर्वानराणां [10]नमन्ति
॥३२॥

रामः । [11]आर्ये ह[12]स्तदक्षिणेन [13]सुमहानग्नि[14]सञ्चयः । तत्किमेतत् ॥

श्रम० । [15]लक्ष्मणकुमारेण तस्य[16] योजनबाहोश्चि[17]तेयमभिसृष्टा ॥

रामः । साधु[18] कृतम् ॥

---

[1] भतान् I_2 only.

[2] हनु° Cu, E हनु° corr. to हनू° K हनू° cett.

[3] °र्नारिकेली° Cu, K, Bo, Sc, Mt, Mg °र्नालिकरी° E °र्नालिकेली° cett.

[4] चुलकै° I_1, K, E, I_2 चुलुकै° cett.

[5] °रुच्चुलम्पन्त्यपो I_2 °रुच्चुलुम्पत्पयो Cu °रुच्चलुम्पत्पयो Bo °रुच्चलिम्पन्त्यपो W °रुच्चुलुम्पन्त्ययो Sc °रुच्चुलुम्पन्त्यपो Md °रुच्चलुम्पत्पयो I_2 °राम्रुलुम्पत्पयो E °राम्रुलुम्पत्यपो K °रुद्विलिम्पन्त्यापा Mt °रुद्विलिम्पन्त्यपो Mg.

[5a] °लीला for हेतुः Mt only.

[6] लकु° K, E लिकु° corr. to लकु° Cu लिकु° cett.

[7] एव K एकः Cu, Bo एषः corr. to एकः I_1 एषः cett.

[8] विप्रः for ब्रह्म° Md only.

[9] ह्य° for °प्य° E only.

[10] नयन्ति E, I_2 only.

[11] आर्ये om. E only.

[12] हस्तं द° Cu हन्त द° Mt, Mg हस्तद° cett.

[13] सु om. E only.

[14] °नस्थि° for °नग्नि° Mt only.

[15] लक्ष्मण कुमारेण corr. to लक्ष्मणेन कुमारेण Cu कुमारलक्ष्मणेन K लक्ष्मणेन only Mt, Mg लक्ष्मणकुमारेण cett.

[16] मारितस्य for तस्य K only.

[17] °यमिति° for °यमभि° Mt only.

[18] साधु Cu, E, K, I_2 साधु२ cett.

लक्ष्म°। [1]आर्य पश्य पश्य।

[2]सौहित्यात्पृथवः क्वथन्ति रुधिरोत्सेकाश्चमत्कारिण-
ष्टा[3]त्कारोत्कट[4]मुच्चरन्ति नलकास्त्वङ्मांसविस्रंसनात्।
उत्सर्पन्त्यथ मेदसां वि[5]कलनादुद्बुद्बुदा[6] वीचय-
श्चित्रं चित्रमुदेति कोऽप्ययमितो दि[7]व्यः श्मशा[8]नालयात्
॥३३॥

प्रविश्य[9] पुरुषः। जयतु[10] जयतु रामदेवः।

दनुर्नाम श्रियः[11] पुत्रः शापाद्राक्षसतां गतः।
इन्द्रा[12]स्त्रकृतकाबन्ध्यः [12a]पूतोऽस्मि भवतः[13] श्रयात् ॥३४॥

रामः। [14]प्रियं नः॥

दनुः। राम[15] माल्यवत्प्र[16]युक्तेन च मया युष्मदा[17]सादनाय दूषितमरण्यमासीत्। [18]अलं वा तत्काल[19]काश्मल्य[20]स्मरणेन। सम्प्रति

---

[1] आर्य पश्य K, Bo आय पश्य corr. to आश्चर्य पश्य Cu आर्य पश्य२ cett.

[2] साहि° Bo only.

[3] °ष्टात्कारो° corr. to °ष्टाङ्कारो° W °ष्टात्कारो° cett.

[4] °मुच्चरन्ति K, E, Mt °मुत्क्वति corr. to °मुच्चरन्ति Cu °मुत्कटन्ति cett.

[5] विलयना° for विकलना° Mt only.

[6] °दानां चय° for °दा वीचय° W, Sc, I_2 only.

[7] दिव्य° I_1, E, Cu, W दिव्यः cett.

[8] °नानलात् for °नालयात् Mt, Mg only.

[9] दिव्यपुरुषः for पुरुषः all but Cu, K.

[10] जयतु जयतु Cu, E, K जयति जयति cett.

[11] श्रेयं पुत्रः Bo श्रिया युक्तः W, Sc श्रियः पुत्रः cett.

[12] स्त्रकृत . . . रण्यमासीत् (l. 12 below) om. I_2.

[12a] पूतोऽहं E मुक्तोऽस्मि Mg पूतोऽस्मि cett.

[13] भवतः श्रयात् Cu भवतां शरात् Md भवदाश्रयात् Mt, Mg भवतः शरात् K भवतां श्रयात् cett.

[14] प्रियं नः२ E प्रियं Cu, K प्रियं प्रियं नः cett.

[15] राम om. all but Cu, E, K.

[16] °मुक्तेन for °युक्तेन E only.

[17] °दासन्दनाय Mt only.

[18] अलं वा तत्काल° om. Mt only.

[19] °काश्मल° Cu (corr. fr. °काश्मल्य°), E °कौशल्य° W, Sc °कास° K °काश्मल्य° cett.

[20] °मरणेन for स्मरणेन E only.

[1]तु युष्मत्प्रभावात् प्रबुद्धसह[2]जज्योतिषः परो[3]क्षमेव मे वस्तु किञ्चि[4]त् प्रतिभाति। तच्च वः प्रति[5]बोधनाय कृतमहोपकारेभ्यः कथ्यते।

प्रार्थ्य माल्यवता वाली युष्म[6]द्वाते नियुज्यते।
तेनापि रावणे मैत्रीमनुरुध्य व्यपे[7]क्ष्यते ॥३५॥

रामः[8]। एष एव पन्थाश्चारि[9]त्रस्थानाम्।

[10]नैतादृशः सुहृत्कार्ये माध्य[11]स्थ्यमवल[12]म्बते।
ममाप्यस्मिन् महावीरे[13] सोत्कण्ठमिव मानसम् ॥३६॥

इतरे[14]। क्वान्यत्र रामदेवाद[15]मून्यक्षराणि[16] ॥

रामः। भद्र[17] कृतं सौजन्यम्। [18]अधुना चिरं[19] नन्दतु[20] महा[21]भागः स्वेषु[22] लोकेषु ॥ [23]इत्युनिष्क्रान्तः ॥

---

[1] तु om. E, Bo only.

[2] °सहजज्योति Cu सहजज्योतिषः corr. to सहजञ्ज्योतिषः W सहज्योतिषः Sc सजज्योतिषः Bo सहजज्योतिषः cett.

[3] °मिव मे वस्तु K, Mt °मेव मे वस्तु corr. to °मेवमेव Cu °मेवास्तु Md, Mg °मेव वस्तु cett.

[4] किञ्चिदत्र W, Sc किञ्चिच Md किञ्चित् Mt, Mg किञ्चिन्न cett.

[5] प्रविवोधनाय Cu प्रतिविधानाय Mt प्रतिवोधनाय cett.

[6] युष्मद्वार्ते Sc only.

[7] व्यपेचते corr. to व्यपेच्यते W व्यपच्यते Bo व्यपेचते E, Sc, Md अभ्युपेयते Mt, Mg प्यपेचते corr. to प्युपेचते Cu व्यपेच्यते cett.

[8] रामः om. Md only.

[9] °स्वारित्रस्थानां W °श्चिरत्रस्थानं Sc °श्चारित्रस्थानं corr. to °श्चारित्रस्य Cu °श्चारित्रस्य K °श्चरित्रस्य E °श्चारित्रस्थानं cett.

[10] नैतादृशः E, K न तावदृशः corr. to नैतावदृशः Cu न तादृक् W न तादृशः cett.

[11] माध्यस्थ° I_1, K, W, Sc माध्यस्थ्य° Bo, Md माध्यस्थ° corr. to माध्यस्थ्य° Cu मध्यस्थ° E, I_2.

[12] °लम्ब्यते Cu, Sc only.

[13] °वीर्ये for °वीरे Bo only.

[14] इतुः for इतरे Mt only.

[15] दमून्यचराणि . . . सर्रीन्वाथो मुक्तवा (l. 5, next page) by rev. along margin, Cu.

[16] नाम add. I_1, Bo, W, Sc, I_2 only.

[17] भद्र K, Md, Mt, Mg भद्रं Bo, W, Sc, I_2 भद्रं corr. to भद्र I_1 भद्र om. Cu, E.

[18] तच्च add. W, Sc only.

[19] चिरं om. all but Cu, E, K.

[20] नन्दतु Cu, E, K, Mt नन्द cett.

[21] °भागः Cu, E, K, Mt °भाग cett.

[22] स्वेषु कालेषु E स्वेतेषु लोकेषु Mt स्वेषु लोकेषु cett.

[23] इति add. all but Cu, K.

लक्ष्म॰। आर्ये वालिरावणयोः किन्निबन्धना मैत्री ॥

[1]श्रम॰।

कैला[2]से तुलिते जिते[3] त्रिभुवने दृप्यन्तमभ्यु[4]द्यतं
दोर्युद्धाय दशास्यमिन्द्रतनयः प्रक्षि[5]प्य कक्षा[6]न्तरे।
सान्ध्यं कर्म समाप्य सप्तसु सरि[7]न्नाथेष्वथो मुक्त[8]वा[9]-
नुन्मुक्ताय नताय [10]याचितवते सख्यं च तस्मै ददौ ॥३७॥

[11]लक्ष्म॰। दुरात्मन् पौलस्त्यकुलपांसन। एष ते क्षत्रियपरितापिनो वीर्यस्योत्कर्षः ॥

रामः। एवमुत्तरोत्तरभा[12]वैश्चित्रीयते जीवलोकः ॥

लक्ष्म॰। [13]आर्ये पुरत एष[14] शुभ्रो[15] गिरिः किन्नामधेयः ॥

श्रम॰।

नायं गिरिर्यशोराशिरिव[16] वीरस्य वालिनः।
एष दुन्दुभिदैत्येन्द्रमहि[17]षस्यास्थिसञ्चयः ॥३८॥

---

1 श्रवणा I_1, Bo श्र॰ E श्रम॰ cett.

2 कैलाशे Sc, I_2 only.

3 जिते पि तं त्रिभुवने W, Sc जितेऽपि भुवने Cu सिते त्रिभुवने E जिते त्रिभुवने cett.

4 ॰मभ्यागतं Cu, K ॰मन्युद्यतं E ॰मभ्युद्यतं cett.

5 प्राक्षिप्य Md only.

6 कक्षान्तरे Cu, K, Mt, Mg कक्षालये cett.

7 नदीन्यथेष्यो Bo नदीनाथेष्वपो Md सरीन्नाथो Cu सरिन्नाथेष्वथो K नदीनाथेष्वथो cett. (+ Mt, Mg).

8 जप्त॰ for मुक्त॰ Mg only.

9 ॰वान्मुक्तायाथ for ॰वानुन्मुक्ताय W, Sc only.

10 याजित॰ corr. to याचित॰ Cu only.

11 लक्ष्म॰ om. E only.

12 ॰भावश्चित्रीयते I_1, Md, Mt, Mg ॰भावश्चित्रायते W, Sc, I_2 ॰भावैश्चित्रीयते corr. to ॰भावैश्चित्रीयते Cu ॰भावैश्चित्रीयते cett.

13 आर्य for आर्ये W only.

14 एष ते W, Sc एव Bo एत I_2 एष cett.

15 शुभ्रो K शुभ्रा corr. to शुभ्रो Cu शुभ्रं Bo शुभ्र॰ cett.

16 ॰रति॰ for ॰रिव Mt only.

17 ॰माहिष्य॰ I_1, I_2, Md ॰माहिष॰ E ॰महिष॰ cett.

[1]लक्ष्म०। उपरुद्धान्यनेन वर्त्मानि। तत्[2] परिहृत्य गच्छामः॥

रामः। नन्वेहि॥ [3]पादेन क्षिपति॥

[4]श्रम०। आ[5]श्चर्यम्। —

[6]यत्सङ्क्रन्दननन्दनः कपिवृषा निर्मथ्य दोःस्तम्भयो-
र्व्यापारेण [7]निरास्थदस्थिगिरिवद् देवद्विषो दुन्दुभेः।
[8]तत्कङ्कालमकाण्डपाण्डुरघनप्रस्पर्धि [9]रुन्धत्पुनः
पादाङ्गुष्ठवि[10]वर्तनादयमितो [11]निर्विन्ध्यमाविध्यति ॥३९॥[12]

---

[1] लक्ष्म०। . . . नन्वेहि om. (l. 2 below). The rev. supplies लक्ष्मणः only along margin, Cu उपरु० . . . नन्वेहि (l. 2 below) om. E.

[2] तं Md, Mg इदं K तत् cett.

[3] पादेन क्षिपते Cu पादेन क्षिप्यते E इति तत् पदेन क्षिपति W, Sc पादाङ्गुष्ठेन क्षिपति Mt लक्ष्म०। पादेन क्षिपते K पदेन क्षिपति cett.

[4] राम corr. to श्रम Cu.

[5] आर्य पश्य corr. to आश्चर्यं पश्य Cu आश्चर्यं२ Md आश्चर्यं cett.

[6] क्लेशेनैव तदाशव in the orig. text and यत्सङ्क्रन्दनः by rev. along margin, Cu क्लेशेनैव सवासविः Mg यत्सङ्क्रन्दननन्दनः cett.

[7] निरास्थरास्थितगिरेर् I_1, E, I_2 निरास्थदस्थिगिरिवद् Cu, Md निरास्थदास्थितगिरेर् Bo, W, Sc. (In W and Sc निरास्थ is a corr. fr. निरास्थि). निरास्थदस्थि ‒ ‒ वद् K.

[8] तत्काङ्कालमकालपाण्डुरघन० I_1, Mt यत्तत्काण्डमकाण्डपाण्डुरघन० Md यत्तत्कालमकाण्डघस्मरवन० corr. to यत्कंलमकाण्डघस्मरवन० Cu तत्काङ्कालमकाण्डपाण्डुरघन० cett.

[9] रुन्धत्पुनः W, Sc, Bo तुं रुन्धत्पुनः corr. to रुन्धत्पुनः I_2 रुन्धन्पुनः Cu, E, I_2, Mt, Mg रुन्धत्पुरः K रुन्धन्नमः corr. to रुन्धत्पुनः Md.

[10] निवर्त० Md only. निर्वन्ध्य० corr. to निर्विध्य० I_1 निर्वध्य० Bo.

[11] निर्विघ्न० K, Cu (prob. corr. fr. निर्विंध्य) निर्विध्य० E निर्विन्ध्य० Md निर्वन्ध्य० W (corr. fr. निर्वध्य) Sc.

[12] I_1 and Bo repeat this whole speech of श्रमणा but with v. l. In this repeated passage for श्रम I_1 has राम and Bo रामः. For यत्सङ्क्रन्दननन्दनः both read क्लेशेनैव तदापि सः. For निरास्थदस्थि गिरिवद् I_1 reads निरास्थदस्थि गिरीवद्, while Bo निरास्थदस्थि गिरिव and omits the following देव. For तत्काङ्कालमकाण्डपाण्डुरघन० both read यत्तत्काण्डमकाण्डघस्मरघन०. For रुन्धत् I_1 has रुन्धन्, while Bo रुन्धत्. And for निर्विन्ध्य० Bo has निर्विंध्य०, and I_1 निर्विध्म०.

लक्ष्म॰। प्रशान्तगम्भीरनील[1]विपुल[2]श्रीररण्यगिरिभूमिः प्रसज्यते[3]॥

अम॰। ऋष्य[4]मूकपम्पापर्यन्तभूमयः खल्वेताः। तथा चाग्रतो मतङ्गाश्रमपदम्। यत्र [5]शून्येऽपि सन्नि[6]हितसोमचष[7]कविशेषपात्रपरिकरास्तीर्णबर्हि[8]रिध्मवानाज्यगन्धिरद्यापि भगवान् वैश्वा[9]नरः समिध्य[10]ते॥

रामः। अचिन्त्यसमृद्धयस्तपसां विशेषाः[11]॥

अम॰। देव[12] पश्य पश्य[13]।

इह समदशकुन्ताक्रान्तवानीरमुक्त[14]-
प्रसवसुरभिशीतस्वच्छतोया वहन्ति।
फलभरपरिणामश्यामजम्बूनिकुञ्ज-
स्खलनमुख[15]रभूरिस्रोतसो निर्झरिण्यः॥४०॥

अपि च।

दधति कुहरभाजामत्र भल्लूकयूना-
मनुरसितगुरूणि [16]स्त्यानमम्बूकृतानि।

---

[1] ॰नील॰ om. Mg only.

[2] ॰विपुल॰ om. Bo only.

[3] प्रसज्यते om. E only.

[4] ऋश्य॰ for ऋष्य॰ I_1, Mg only.

[5] चिरशून्ये॰ for शून्ये॰ Mt, Mg only.

[6] संन्नित॰ corr. to सन्तानित॰ W सन्निहित॰ cett.

[7] ॰चमसादिविविधपात्रपरिकरास्तीर्ण॰ Mt ॰चमसादिविशेषपात्रास्तीर्ण॰ Mg. As text, cett.

[8] ॰रिध्मवानाज्यगन्धि॰ corr. to ॰रिध्मधान्याज्यगन्धि॰ Cu ॰रिध्माधानाज्यगन्धि॰ E ॰रिध्मवानाभ्यष्वङ्गधि॰ I_2 ॰रिध्मवानाज्यगन्धि॰ cett.

[9] वैश्वानरः om. Cu only.

[10] ॰ध्यति Mt only.

[11] विषाः for विशेषाः E only.

[12] देव om. K only.

[13] Om. one पश्य Cu, I_2 only.

[14] ॰मुक्त॰ om. Bo only.

[15] ॰मुख॰ for ॰मुखर॰ E only.

[16] स्यान॰ for स्त्यान॰ E only.

शिशिरकटुकषायः स्त्यायते [1]सल्लकीना-
मिभदलित[2]विकीर्णग्रन्थि[3]निष्यन्दगन्धः ॥४१॥

[4]लक्ष्म०। तत् किमभित एव प्रवृद्धपौ[5]रस्त्यमा[6]रुतवि[7]हन्यमान-कदम्बानि काननानि सङ्कलितबाष्पपटलया [8]दृशा परिक्षिप्य धनुरवष्टभ्य [9]धीरधा[10]रितशरीरेणार्येण [11]सपदि स्थीयते ॥

रामः[12]। वत्स किं न [13]पश्यसि।

स्थितमुपनतजृम्भागर्भ[14]बिम्बैः कद[15]म्बैः
कृतम[16]विकलकण्ठैस्ताण्डवं नीलकण्ठैः।
[17]उपरिविघटमान[17a]प्रौढता[18]पिच्छनीलः
श्रयति शि[19]खरमद्रे[20]र्नूतनस्तोयवाहः ॥४२॥

लक्ष्म०। स्वगतम्। अपि नामायमार्यः केनचिद्रसान्तरेण वि[21]क्षिप्येत ॥

---

1 भ्रल्ल० K only.

2 ०विदीर्ण० K only.

3 ०निष्पन्द० I_1, E निःयन्द० Cu निष्पन्दि Bo, W ०निष्यन्दि I_2, Md ०निष्यन्द० K, Mt ०निस्यन्दि Sc.

4 लक्ष्म० om. Md only लक्ष्म० तत् om. Mt only.

5 ०पौरुस्य० Bo ०पौलस्त्य० Cu ०पारस्त्य० E ०पौरस्त्य० cett.

6 Has also त्त। रित in pencil along margin, probably as v. l. for द्ध of प्रवृद्ध and रुत of मारुत I_1.

7 ०धूयमान० for ०विहन्यमान० Mt only.

8 दृशा om. Bo only.

9 धीर० om. E, K, Md, Mt, Mg only.

10 ०चारित० I_2 ०चरित० Sc ०चारिणा W ०धात० E ०धारित० cett.

11 सम्प्रति for सपदि Mt only.

12 रामः Mt रामः by rev., Cu श्रम० cett.

13 पश्य corr. to पश्यसि by rev., Cu.

14 ०गर्भविल्वैः Cu ०रम्भडिम्भैः Mt ०गर्भविम्बैः cett.

15 कदम्बैः om. Bo only.

16 ०मतिकल० for ०मविकल० I_1 only.

17 अपि च for उपरि० Mt, Mg only.

17a ०मानः for ०मान० K only.

18 ०तापिञ्छ० Md, Mt, Mg ०तापिञ्छ० corr. to ०तापिच्छ० Cu ०तापिच्छ० cett.

19 शिर० I_1 शिशिर० I_2 शिखर० cett.

20 ०मद्रौ नू० for ०मद्रेर्नू० Mt only.

21 ०क्षिप्येत I_1, Cu, K ०क्षिप्येते E ०क्षिप्यते cett.

नेपथ्ये । मातामह[1] निवर्तस्व[2] निवर्तस्व ।

त्वन्नियोगा[3]दयुक्तो[3a]ऽपि वधः साधोः करिष्यते ।
पूज्यो[4]ऽसि ननु मित्रस्य यो गुरुर्गुरु[5]रेव सः ॥४३॥

लक्ष्म० । आर्ये कोऽयम् ॥

श्रम० । देव पश्य[6] पश्य ।

बिभ्राण[7]श्चारु चामीकरकमलमयं दाम दत्तं मघोना
पिङ्गेनाङ्गेन[8] सन्ध्याच्छुरित इव महानम्बुवाहस्तडित्वान्[9] ।
उत्पाताविद्धमूर्ते[10]र्दधदुपरि गिरेर्गैरिकाङ्कस्य[11] लक्ष्मी-
मन्तः सीमन्तरेखामिव वियति[12] जवादिन्द्रसूनुस्तनोति ॥४४॥

[13]लक्ष्म० । आर्ये आर्ये दिष्ट्या[14] प्राप्तः स[15] वीरगोष्ठीविनोददान[16]-प्रिय[16a]सुहृन्माघवतः[17] ॥

रामः । स्वगतम्[18] । महावीरः[19] सः ॥

---

1 पितामह२ for मातामह Mt only.

2 निवर्तस्व Cu, E, W, Sc निवर्तस्व२ cett.

3 °न्निर्वेगा° for °न्नियोगा° Sc only.

3a °दमुक्तो° K °दमुक्तो° corr. to °दनुक्तो° Cu °दयुक्तो° cett.

4 पूज्योऽसि I_1, Mt पूज्येऽपि corr. to पूज्योऽपि Cu पूज्यस्त्वं Mg पूज्योऽपि cett.

5 °र्गुरुस्स corr. to °र्गुरुरेव Cu only.

6 पश्य corr. to पश्य२ by rev., Cu.

7 विभ्राणं चा° Cu विभीषणश्चा° E विभ्राणश्चा° cett.

8 पि गगनेन for पिङ्गेनाङ्गेन E only.

9 °डित्वात् K, Sc °टित्वात् I_2 °टित्वान् Mt, Mg °डित्वान cett.

10 °मूर्ति° for °मूर्ते° I_2 only.

11 °कांवस्य K °काङ्कस्य Mg °काङ्गस्य cett.

12 जयति for वियति Mt only.

13 लक्ष्मण by rev. along margin, Cu.

14 दृष्ट्या for दिष्ट्या W only.

15 स by rev., Cu.

16 °गोष्ठीविनोददान° K, E °गोष्ठीदान° in text and विनोद by rev. along margin, Cu °गोष्ठीदान° cett.

16a प्रियः for प्रिय° W only.

17 °न्मघवतः Cu (corr. fr. °न्माघवतः) W °न्माल्यवतः Md, Mt, Mg °न्माघवतः cett.

18 स्वगतम् om. Mt only.

19 °वीररसः for °वीरः सः E only.

ततः प्रविशति वाली ॥

वाली ।

लोकालोकालवालस्खलनपरि[1]वहत्[2]सप्रमाम्भोधिपूरं
विश्लिष्यत्[3]पर्वकल्पत्रिभुवनमखिलोत्खातपातालमूलम् ।
पर्यस्तादित्यचन्द्रस्तबकमवपतद्भूरि[4]ताराप्रसूनं
ब्रह्मस्तम्बं [5]धुनीयामिह हि[6] मम [7]विधावस्ति तीव्रो विषादः ॥४५॥

एवं [8]नामायुक्तमनुरुध्यमानाः पुमांसो महत्य[9]युक्तगह्वरे [10]पात्यन्ते । यदनेन माल्यवता पौलस्त्यमैत्री[11]दिवसम[11a]नुस्मार्य तत्रभवतो रघुध्वजस्य निधने नियुक्तोऽस्मि । अहो ग्रहः । प्रातरारभ्य मामनुबध्नन् [12]किष्किन्धायां प्रस्थाप्य सम्प्रति निवृत्तः । कष्टं[13] भोः कष्टम् ।

[14]दौरात्म्यादरिभिर्निजार्जवशुचौ मायाविभिर्वञ्चिते
धर्मात्मन्यतिथौ [15]निजानपि जगत्पूज्ये [16]गृहानागते ।

---

1 ०लसत्० for ०वहत्० all but K, Mt, Mg only.

2 प्रमाम्भोधिपूरं by rev. along margin, Cu.

3 ०त्पूर्व० corr. to ०त्पर्व० W ०त्पद्म० E ०त्पर्व० cett.

4 ०धारा० Cu ०ताप० Sc ०तात्पत्० I_2 ०तारा० cett.

5 धुनी० K, Cu (prob. corr. fr. लुनी०) लुनी० cett.

6 तु for हि Mt only.

7 विवस्ति for विधावस्ति by rev., Cu.

8 नामायुक्त० I_1 नाम सुयुक्त० Cu नाम युक्त० E, I_2, Md नामयुक्तमुक्त० Bo नाम युक्तमनुक्त० W, Sc तावदनुयुक्त० Mt नामायुक्तमुक्त० K.

9 ०मुक्त० for ०युक्त० Cu only.

10 निपा० for पा० Mt, Mg only.

11 दि of दिवस effaced with paint and प्रतिश्रवम० along originally vacant space by rev., Cu ०प्रतिश्रवम० K ०दिवसम० cett.

11a नुस्मार्य तत्रभवतो also by rev., Cu.

12 ०न्धाया: F, W, Sc, I_2 ०न्धायां cett.

13 भोः कष्टं भो Cu कथं भोः कष्टं E भोः कष्टं K कष्टं भोः कष्टं cett.

14 Originally a short vacant space for दौरात्म्य . . . विभि ; shows the omission supplied by rev., Cu.

15 निरागसि Mt, Mg निजानपि cett.

16 महाना० for गृहाना० Md only.

एतस्मिन्नुचितं न नाम विहितं वाचापि[1] नोक्तं[1a] प्रियं
धिक् पापेन मया रिपाविव कथं बद्धो [2]वधायोद्यमः ॥४६॥[3]

कथितं च सम्प्र[4]त्येव मे चारकैः । विभीषणेन सुग्रीवस्यापना-ख्याय रामान्तिकं श्रमणा[5] प्रेषिता । प्रतिपन्नलङ्काधिपत्यश्च तस्य[6] दाशरथिरस्मिन् मतङ्गाश्रमोपकण्ठे वर्तत इति । भवत्ववतरामि । तथा नाटयति । कः कोऽत्र भोः ।

विजितपरशुरामं सत्यधर्माभिरामं
गुणनिधिमभिरामं द्रष्टुमभ्यागतोऽस्मि ।
भवति च फल[7]वत्ता चक्षुषस्तत्र दृष्टे
भवति च रमणीयो दर्पकण्डूनि[8]काषः ॥४७॥

रामः । वत्स सौमित्रे । मामिहस्थमावेदय महाभागाय ॥

लक्ष्म° । उपसृत्य । अयमार्यस्तिष्ठति । तदुपसर्पतु महाभागः ॥ उपसर्पतः ॥

वाली । अपि त्वं [9]पुनरसौ लक्ष्मणः ॥

लक्ष्म° । अथ किम् ॥

[10]वाली । स्वगतम् ।

स एष रामश्चरिताभिरामो
धर्मैकवीरः[11] पुरुष[12]प्रकाण्डः ।

---

[1] पि नोक्तं . . . द्यमः has been supplied by rev., Cu.

[1a] नावेदितं for नोक्तं प्रियं Mt, Mg only.

[2] रिपुर्योऽधमः for वधायोद्यमः Md, Mt, Mg only.

[3] End here—Cu, Mt, Mg. For K see Appendix A.

[4] °त्येव मे W, Sc, Md °त्येव E °त्येवमेव I_1, Bo, I_2.

[5] श्रमणा Bo, W, Sc, E श्रवणा I_1, [I_2, Md.

[6] तस्य om. Bo only.

[7] फण° Sc फण° corr. to फल° W फल° cett.

[8] °कषायः for निकाषः E only.

[9] असौ only for पुनरसौ E only.

[10] वाली om. I_1 only.

[11] °वीर for °वीरः E only.

[12] पुरुषः for पुरुष° Bo only.

स्वान्येव पूर्वाणि परैश्चरित्रै-
र्यो ऽत्यद्भुतैरप्रतिमो ऽतिशेते ॥४८॥

प्रकाशम्। राम

आनन्दाय च विस्मयाय च मया दृष्टो ऽसि दुःखाय वा[1]
वैतृष्ण्यं[2] तु ममापि सम्प्रति कुतस्त्वद्दर्शने चक्षुषः।
त्वत्साङ्गत्यसुखस्य [3]नास्मि विषयस्तत्किं वृथा व्याहृतै-
रस्मिन्विश्रुतजामदग्न्यदमने[3a] पाणौ धनुर्जृम्भताम्[4] ॥४९॥

रामः।

दिष्ट्या यदद्य दृष्टस्त्वं सत्यमेतच्च युज्यते।
किन्त्वशस्त्रेषु युष्मासु कथं रामो ऽस्तु सायुधः ॥५०॥

वाली। विहस्य। भो महाक्षत्रिय। किमित्यननु[5]कम्पनीयानप्येवम[6]स्माननुकम्पसे।

ज्ञाता एव वयं जगत्सु चरितैर्वाग्भिः किमाख्यायते
संयत्तो[7] भव[8] सत्यमस्ति भवतः सत्यं मनुष्यो भवान्।
[9]शस्त्रैरव्यवधीयमानविजयाः प्रायो वयं तेषु चेद्
ग्राहस्ते सुखमास्व[10] सन्ति गिरयो यैर्वानराः शस्त्रिणः
॥५१॥

तदितः स्थलीमधितिष्ठावः॥

---

[1] वा om. E only.

[2] वैतृप्त्यं E वैतान्यं Bo वैतृष्ण्यं I_1, W, Sc, I_2, Md.

[3] नास्ति W, Sc only.

[3a] °हङ्घने Bo °विजये Md °दमने I_1, E, W, Sc, I_2.

[4] °र्जृम्भते Md only.

[5] °त्यनु° for °त्यननु Bo only.

[6] °यानस्माननु° E °यानस्मानप्येवमनु° Md °यानप्येवमस्माननु° cett.

[7] सम्मत्तो Bo सम्पन्नो E संयत्तो cett.

[8] भव सत्यमस्ति om. I_2 only.

[9] शस्त्रैः स्वैः रूपधीय° E only.

[10] °मास्वसन्ति W only.

लक्ष्म॰। [1]आर्य यथाह महाभागः। स्व[2]जातिसमयव्यवस्थिता युद्ध[3]धर्मा इति॥

वालिरामौ। अन्योन्यमुद्दिश्य।

कामं त्वया सह श्लाघ्यो वीरगोष्ठीमहोत्सवः।
कि[4]न्त्विदानीमतिक्रान्ते त्वय्यवीरा वसुन्धरा॥५२॥

परिक्रम्य निष्क्रान्तौ॥

लक्ष्म॰। कथमास्फा[5]लिते धनुषि कुपितः साक्रन्दनिः। तथा हि।

गर्जत्पर्जन्यघोरस्तनितमविरतारम्भगम्भीरमन्त[6]-
गुञ्जन् गुञ्जाभजृम्भाविवृतमुखविशङ्किश्वदिक्चक्रवालः।
संरम्भोत्तम्भतुङ्गस्थितविततडित्पिङ्गलाङ्गूलकेतु-
र्व्यस्तं विस्तार्य दर्पादपिहितगगनोत्सङ्गमङ्गं धुनोति॥५३॥

नेपथ्ये। वि[7]भीषण विभीषण।

आर्यस्य वालिन इव ध्वनिरेष नूनं
तस्यैव नूतनघनस्तनितप्रचण्डः।
मौर्वीरवश्च कुत एष भयानकः स्यात्
व्यापारितं किमु हरेण धनुः पिनाकम्॥५४॥

लक्ष्म॰। आर्य अयं नु[8] कः॥

---

1 आह for आर्य Bo only.

2 स्वजाति॰ repeated Bo only.

3 ॰समा for ॰धर्मा E only.

4 ॰न्त्वनित्यम॰ for ॰न्त्विदानीम॰ E only.

5 ॰लितः। धनुषि ममार्ये कुपितः Bo only.

6 ॰मन्तङ्गुञ्जा॰ Sc ॰मन्तगुञ्जा॰ Bo ॰मन्तर्गुञ्जा I_1, E, W, I_2, Md.

7 विभीषणः Md विभीष॰ E विभीषण२ I_1, Bo, W, Sc, I_2.

8 तु I_1, Bo नु cett.

श्रम०। स एष खलु विभीषणसखः सुग्रीवः सविमर्षसंरम्भं[1] सम्प्रहारमनुसरति। सर्वे च यूथपतयो गिरिगह्वरेभ्यः सम्पतन्ति॥

लक्ष्म०। तेन हि सम्प्रति मया[2]प्यारोपि[3]तव्यं धनुः॥

श्रम०। एष वालिकाय[4]दुन्दुभिकरङ्कसप्ततालगिरि[5]महीतलान्यवदार्य रामतूणीरम[6]धिशयितः शरः॥

नेपथ्ये।

मद्रोहाच्छ[7]पथात् प्रसीदतु मतिः पौलस्त्यसुग्रीवयो-
र्हे वीराः कपयः शमोऽस्तु भवतामीशः स एवास्मि चेत्।
रामात् प्राप्तमहार्घवीरमरणस्याशास्तिरेषाद्य मे
योऽहं सूर्यसुतः स एष भवतां योऽयं स वत्सोऽङ्गदः
॥५५॥

लक्ष्म०। [8]तदयमनुचराज्ञानियन्त्रणो[9]न्मुक्तवीरसमयसङ्कलदस[10]ह्यदुःखनिभृतैर्यूथपतिभिरार्येण च सपक्ष्म[11]पातवाष्पेण वी[12]क्ष्यमाणः [13]स्वद्रोहशपथयन्त्रितस[14]शोकविभीषणेन याच्यमानशरीरसौष्ठवः प्रयत्ननिरुद्धनि[15]ष्ठुरप्रहारमर्मच्छेदवेदनावेगः परिष्वङ्गव्याजवि[16]धूतसुग्रीव-

---

[1] सविमर्षसंरम्भं सम्प्रहारमनु° I_1, W, Sc, I_2 सविसर्पसंरम्भं प्रहारमनु° Bo सविमर्शं ससंरम्भं सप्राहारं समनु° E सविषसंरम्भं प्रहारमनु° Md.

[2] मभा° for मया° E only.

[3] °रोपयितव्यं Md °रोपितं corr. to °रोपितव्यं W °रोपितव्यं cett.

[4] वालीवधाय for वालिकाय° E only.

[5] °गिरिगह्वरेभ्यः पतन्मही° for °गिरिमही° Md only.

[6] °मपि for °मधि° Md only.

[7] °हाद्पथा° for °हाच्छपथा° Sc only.

[8] यदय° for तदय° W only, wanting E.

[9] °णान्मुक्त° for °णोन्मुक्त° Sc only, wanting E.

[10] °सत्य° for °सह्य° Md only.

[11] °पात° W °पातं cett.

[12] वीच° for वीक्ष्य° E only.

[13] स्वद्रोहणपथ° E, I_2 सद्रोरशपथ° Bo स्वद्रोहशपथ° cett.

[14] °शोक° for °सशोक° Md only.

[15] °निष्ठुर° om. Bo only.

[16] °धृत° for °विधृत° Md only.

कण्ठपरिधीकृतस्व[1]कण्ठकनककम[2]लमालागुणः शक्रसूनुरस्यामपि दशायां वीरश्रिया प्रदीप्यते[3] ॥

ततः प्रविशतः सुग्रीवविभीषणौ वाली रामश्च ॥

रामः । अप्राकृता[4]भिजनवीर्ययशश्चरित्रान्
पुण्यश्रियः कुलमहीधरभूरिसारान् ।
एवंविधानपि निपात्य कटुविपाकः[5]
सर्वंकषः कषति हा विषमः कृतान्तः ॥ ५६ ॥

वाली । वत्स विभीषण । पश्य पश्य । सुष्ठु शोभते वत्ससुग्रीवस्य वक्षसि सहस्र[6]पुष्करमालागुणः ॥

सुग्रीवविभीषणौ । अपवार्य ।
अकाण्डशुष्काशनिपातरौद्रः
[7]क एष धातुर्विषमो विवर्तः ।
अस्माभिरार्यैः[8] शपथैर्निरुद्धैः[9]
कथं विलङ्घ्यः[10] कथमासितव्यम् ॥ ५७ ॥

वाली । रामभद्र रामभद्र ॥

रामः । आर्य अयमस्मि ॥

वाली ।
यदासक्तं[11] दैवादनभिमतसख्येऽपि हि जने
मया[12] सख्यं प्राणैरनृण इव[13] तस्याहमधुना ।

---

[1] °स्व° om. E only.
[2] °कमल° om. Md only.
[3] दीप्यते for प्रदीप्यते Bo.
[4] °तानि जय° for °ताभिजन° Bo only.
[5] °पाकः corr. to °पाके I_1 °पाक° Bo °पाकः cett.
[6] °पुष्करस्य माला° E only.
[7] क एक I_2 कराल° E क एष cett.
[8] °रार्य E, Bo, Sc °रार्यैः cett.
[9] °रुद्धैः W, Sc °रुद्धः cett.
[10] विलब्ध्यः for विलङ्घ्यः E only.
[11] यदारब्धं W, Sc only यदासक्तं cett.
[12] यथा for मया E only.
[13] इव om. Md only.

यदन्यत् साधूनां तव च गुणराशेः समुचितं
प्रहाणे[1] प्राणानां तदपि हि[2] यथाशक्ति विदधे ॥५८॥

रामः सविनयलज्जाशोकस्तिष्ठति ॥

सुग्रीवविभीषणौ जनान्तिकम्[3]। आर्ये[4] श्रमणे। कथममृतह्रदादिवास्माकं रामदेवादेष[5] विपाकः ॥

श्रम॰। माल्यवता किलैवम्[6] ॥ इति उभयोः कर्णे कथयति ॥

वाली। वत्स [7]सुग्रीव ॥ सुग्रीवो बाष्पस्तम्भं[8] नाटयति ॥

वाली। ननु सुग्रीव[9]। [10]आः प्रतिकूलिकः[11] संवृत्तः ॥

सुग्री॰। सकरुणम्। आर्य आर्य प्रसीदाज्ञापय ॥

वाली। वत्स कथय कस्तवास्मि ॥

सुग्री॰। गुरुः स्वामी च ॥

वाली। त्वं तु[12] मम कः ॥

सुग्री॰। शिशुः प्रेष्यश्च ॥

वाली। वत्स कथय क[13] आवयोरन्योन्यधर्मः ॥

सुग्री॰। वशित्वं वो वश्यता च मम ॥

वाली। तं[14] हस्ते गृहीत्वा। तर्हि दत्तोऽसि रामाय। राम[15] नन्वेष गृह्यताम् ॥

---

[1] प्रहारे for प्रहाणे Bo only.

[2] हि om. Bo only.

[3] जानाति कं Sc only.

[4] आर्ये . . . कथं om. Md आर्ये . . . स्माकं om. Bo.

[5] ॰देवंवि॰ E ॰देषदेववि॰ W, Sc ॰देष वि॰ cett.

[6] किलैवमेवम् E only.

[7] सुग्रीव om. Bo only.

[8] ॰स्तम्भनं W only.

[9] सुग्रीव२ W, Sc सुग्रीव I_1, Bo, E, I_2, Md.

[10] स्वगतम् add. W, Sc only.

[11] प्रातिकूलिकः Bo, W, Sc, I_1 (prob. corr. fr. प्रतिकूलिकः) प्रतिकूलिकः I_2 प्रतिकुलिकंः E प्रतिकूलकः Md.

[12] तु I_1, Bo, W, Sc, Md नु E, I_2.

[13] क om. Bo only.

[14] तं om. Bo only.

[15] रामभद्र W, Sc राम I_1, Bo, I_2, Md रामाय E.

रामसुग्रीवौ। को हि पूज्यस्य गुरोर्वचनं न[1] बहु मन्यते ॥

विभी॰। अहो विस्तरस्थानेऽपि धर्मोपपत्तिपरिशुद्धः सङ्क्षेपः ॥

वाली। वत्स सुग्रीव। अथ ब्रह्मपुत्रादाचार्याज्जाम्बवतः अधीतधर्मपारायणवचनेन कीदृशस्त्वया मैत्रीधर्म आगमितः ॥

सुग्री॰।

प्राणैरपि[2] हिते वृत्तिरद्रोहो व्याजवर्जनम्।
आत्मनीव प्रियाधानमेतन्मैत्रीमहाव्रतम्[3] ॥५९॥

वाली। रामभद्र तवापि भगवतः सहस्रकिरणान्वयपुरोहिताद्वसिष्ठादेष एव[4] सम्प्रदायः[5] ॥

रामः। आर्य अथ किम् ॥

वाली। तदनेन मैत्रीधर्मेण भवद्भ्यामन्योन्यस्य वर्तितव्यम्। मदनुरोधात् क्रियतामुपनिबन्धः। अग्निसाक्षिकाच्च[6] समयो नातिवर्तते। सन्निहित एवायं मतङ्गयज्ञाग्निः ॥

रामसुग्रीवौ। अन्योन्यहस्तग्रहम्।

पुण्ये मतङ्गयज्ञाग्नौ सख्यं [7]निर्वृत्तमावयोः।
ममेव[8] हृदयं तेऽस्तु तवेव[9] हृदयं च मे ॥६०॥

वाली। रामभद्र अयं तु वत्सो विभीषणस्त्वया प्रतिश्रुतलङ्काधिराज्य[10] एव पुरतः श्रमणायाः ॥

विभी॰। सलज्जाशङ्कम्। कथं [11]ज्ञातोऽस्मि ॥

---

[1] न *after* गुरोर्वचनं I_1, Bo, W, Sc, I_2, Md; *before*, E.

[2] ॰रविहते for ॰रपि हिते E only.

[3] ॰बलं for ॰व्रतं E only.

[4] हि add. W only.

[5] ॰दायकः for ॰दायः E only.

[6] ॰काच्च I_1, Bo, E, I_2 ॰कस्य W, Sc, Md.

[7] निर्वृत्त॰ I_1, W, I_2 निर्वृत॰ Sc, Md निवृत्त॰ E निवर्त॰ Bo.

[8] ममैव E only.

[9] तवैव E only.

[10] ॰राष्ट्र for ॰राज्य Md रा only Bo.

[11] जातो for ज्ञातो E only.

श्रमणालक्ष्मणौ । अहो चारचक्षुष्मत्ता ॥

रामः । अथ किम् ॥

विभी॰ । तर्हि प्रसन्नं देवेन ॥ इति[1] प्रणमति ॥

सुग्री॰ । मयाप्यविदितः श्रमणावृत्तान्तः फलितस्त्विति तर्कितार्थोऽस्मि ॥

रामः । हे प्रियसुहृदौ महाराजसुग्रीवविभीषणौ । एष वामिदानीं सौमित्रिः ॥

लक्ष्म॰ । [2]आर्यौ लक्ष्मणोऽभिवादयते ॥

उभौ । एह्येहि वत्स ॥ इत्यालिङ्गतः ॥

श्रम॰ । अतिगम्भीरः[3] [4]सुरसः स्वीकारः ॥

वाली । वत्स विभीषण । तवाप्यलमिदानीं स्वा[5]र्थशालीनतया । एवंपरिणाममेवैत[6]द्वस्तु । रावणो हि[7] नास्त्येवेति मद्वृत्तान्तेनैव व्याख्यातम् । अपत्यस्नेहसाम्येऽपि[8] पिण्डोपजीविनो विशेषतो [9]रावणहितोपस्थानं धर्मः । स्वयं [10]कथयितुं सम्यग्विभीषणस्य प्रेयसा[11] योग इति मातामहस्य युक्तम्[12] । महान्त एव हि[13] [14]तादृशामगाधसत्त्वानामविनयपरि[15]स्पन्दितं जानन्ति । प्रचलन्ति हि मे प्राणाः । तदवसानप्र[16]पातलमुपनयन्तु मां भवन्तः ॥

---

1 इति प्रणमति om. Md only.

2 आर्यौ I_2, Bo आर्य E आर्यौ I_1, W, Sc, Md.

3 ॰गम्भीर for ॰गम्भीरः E only.

4 स्वरसः E, Bo, W, Sc, I_2, Md स्वरसः corr. to सुरसः I_1.

5 स्वाप॰ for स्वार्थ॰ E only.

6 ॰तस्तु E ॰तदस्तु Md ॰तद्वस्तु cett.

7 हि om. E only.

8 पि om. E only.

9 रावणो for रावण॰ Bo only.

10 कथयितं Md only.

11 प्रेयसा I_1, Bo, I_2, Md प्रयसा E प्रेयसो W, Sc.

12 युक्तम् om. E only.

13 हि om. E only.

14 तादृशाः समगाध॰ E तादृशा समगेध॰ Bo तादृशामगाध॰ cett.

15 ॰स्यन्दितं for ॰स्पन्दितं Md only.

16 प्रपातल॰ I_1, Bo, E, I_2 प्रपातस्थल॰ Sc, Md प्रयातस्थल॰ corr. to प्रयानस्थल॰ W.

[1]नीलप्रभृतयः ।

हा वीर हा मघवनन्दन मन्दराद्रि-
निष्कम्पसार जगदप्रतिमल्लवीर ।
उद्दर्पदुन्दुभिनिशु[2]म्भपटुप्रचण्ड-
दोर्दण्डमण्डल गतोऽसि हहा हता[3]ः स्मः ॥ ६१ ॥

इति रुदद्भिस्तैर्धार्यमाणः परिक्रम्य ।

[4]वाली । भो महात्मानः प्लवङ्गमपुङ्गवाः ।

सुग्रीवाङ्गदयोः प्रभुत्वमिह यत् सौजन्यमेतद्धि वो
मत्प्रीत्यैव तु नावधीर्यमनयोर्यद्वो महिम्नः क्षमम् ।
प्राप्तः[5] सम्प्रति रामरावणरणः स्नेहस्य निर्व्यञ्जक-
स्तस्मिन्नञ्जलिरे[6]ष शान्तमथवा वीर्येषु वः के वयम् ॥ ६२ ॥

किञ्च ।

कर्णावर्जितदिङ्मतङ्गजयुगद्व[7]न्द्वोपमर्दाश्च ते
पुच्छा[8]च्छोटदलत्समुद्रविवरैः पातालझ[9]म्पाश्च ताः ।
कापेयस्य च पौरुषस्य च तथा प्रेम्णो गरिम्णश्च यद्
दोष्णामुन्मथितद्विषां [10]सुसदृशं तन्मा[11] स्म वो विस्[12]मरत्
॥ ६३ ॥ इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ पञ्चमोऽङ्कः[13] ॥

---

[1] नीलप्रभृतयः om. Bo only.

[2] °निसुम्भ° I_1, Bo, I_2 °निश्शुम्भ° cett.

[3] हताःस्म I_1, Sc हताःस्मः Bo, Md, I_2 हता स्मः E हता स्म W.

[4] वाली om. E only.

[5] प्रातः for प्राप्तः Bo only.

[6] °रेव for °रेष Bo only.

[7] °द्वन्द्वाप° I_2 only.

[8] °च्छोट° I_1, E, I_2, Md °च्छाट° Bo °स्फोट° W, Sc.

[9] °झम्पा° I_1, E, I_2, Md °झञ्झा° W °रम्पा° Bo °ऊम्पा° Sc.

[10] सुसदृशं I_1, Bo, Md स्वसदृशं E, W, Sc, I_2.

[11] °न्मा स्म I_1, E, Bo, Md °न्माद्य° W, Sc °न्मा (om. स्म) I_2.

[12] विस्मरत् changed by rev. to व्यस्मरत् W.

[13] Here end I_1, Bo, Md. For end colophons see Introduction.

[1]ततः[1a] प्रविशति विषस्सो[2] माल्यवान् ॥

माल्यवान्[3]। सचिन्तम्। अहह[4] रक्षःपतेर्दुर्विनयविटपिकोरकाः परितः प्रकीर्णा इव।

वीजं यस्य विदेहराजतनयाया[5]ञ्चाङ्कुरोऽपि[6] स्वसु-
र्याञ्चा[7] तौ परिवञ्चितुं किसलयं मारीचमायाविधिः।
शाखाजालमयोनिजापहरणं तस्य[8] स्फुटं कोरकाः
[9]कीशाधीशवधोऽनुजस्य गमनं सख्यं तयोस्तेन च ॥१॥

अयमचिरादेव फलोन्मुखोऽपि भवितेति मन्ये। यतो वृद्धबुद्धिरनागतं पश्यति। निःश्वस्य[10]। अहो वामता भागधेयानाम्।

व्यसनेऽस्मिन् मन्त्रशक्त्या यद्यत्प्रतिकृतं मया।
अलसस्य यथा कार्यं तत्तत्प्रच्युतमात्मना ॥२॥

---

[1] Begins ॥ श्रीशं वन्दे ॥ E.

[1a] Folio 5 beginning with (?) and ending with कपिपुङ्ग (next page, l, 7) missing—B.

[2] निषस्सो add. W, Sc, I_2 only.

[3] माल्यवान् om. E only.

[4] अहह । रक्षः om. E only.

[5] °तनयायाज्वा° corr. by the orig. scribe to °तनयायाञ्चा. °याञ्चा° marked with (‖) above by the rev. who adds च्यां along the bottom margin, W °तनयायाञ्चा° Sc °तनयायाञ्च्या° I_2 °तनयाज्वा° E °तनया यत्रा° K.

[6] पि om. E only.

[7] यात्रा तौ परिवञ्चितुं E, Sc, I_2 यात्रा तौ परिचुम्बितुं W नासाकर्णविकर्तनं K.

[8] तत्र स्फुरत्कोरकाः E only.

[9] कीशा° E, K कोशा° W, Sc, I_2.

[10] निःश्वस्य Sc, I_2, K निःस्वस्य W विश्वस्य E.

[1]सानुतापम्। साचिव्यं नाम महते सन्तापाय।

यत्किञ्चिद्दुर्मदाः [2]स्वैरमाद्रियन्ते[3] निरर्गलम्।
तत्र तत्र प्रतीकारश्[4]चिन्त्यो वक्रे विधावपि ॥३॥

अहो दुरात्मनः क्षत्रियवटोः सर्वातिशायि[5] चरितम्। यत् तथाविधशौर्योष्माणं[6] कपिचक्रवर्तिनं [7]शनैः संयमयता[8] किं नाम न विहितम्। स्मरणं नाटयित्वा। उक्तं च किष्किन्धातः प्रतिनिवृत्तेन चारकेण यत् सीतामन्वेष्टुमनुदिशमभिदुद्रुवुः[9] कपिपुङ्गवा[10] इति ॥

नेपथ्ये।

[11]भ्रान्तीः सप्ताधिकानां प्रविदधदरुणैरर्चिषां चक्रवालैः
[12]प्राचीराणामलक्ष्यप्रसृतिरतिसमुत्तप्तरौक्मालयेषु।
अर्धप्लुष्टापसर्पद्[13]रजनिचरभटोद्गाढकल्पान्त[14]शङ्कां
लङ्कां[15] प्रौढो हुताशः सह परिदलता[16] च त्रिकूटेन लीढे ॥४॥

---

1 सानुतापम् om. E only.
2 स्वर° for स्वैर° E only.
3 °यन्तो E only.
4 प्रकार° for प्रतीकार° E only.
5 °तिशयचरितं E only.
6 °विधि° for °विध° I_2 only.
7 शनैः K शरैः E, W, Sc, I_2.
8 संयमता E only.
9 °मनुमार्गयन्तोऽनु° for °मन्वेष्टुमनु° K only.
10 Folio 6 begins with वा इति B.
11 भ्राः सप्ताधिकश्च प्रवि° in the text and चिं: प्रतीकं प्र added for °धिकश्रप° along the top margin, B भ्रान्ताः समाधिकानां प्रवि° E भ्रान्तीः सप्ताधिकानां प्रवि° K, W, Sc, I_2.
12 प्राचीरा° B, K, E, I_2 प्राग्वीरा° W, Sc.
13 °द्रजनिचर° B, K, W, Sc, I_2 °द्रजनीचर° E.
14 °शङ्कां B, K, E °शङ्कं W, Sc, I_2.
15 लङ्कां प्रौढो E, K लङ्कां प्रोढो B लङ्का प्रौढो Sc, I_2 लाङ्काप्रौढो W.
16 परिदलता त्रिकूटेन लीढे B परिलसता त्रिकूटेन लेढि K परिदलतोच्चैस्त्रिकूटेन लोटे E परिदलितोऽब्धेस्त्रिकूटो न लोठे W परिदलितोज्वेस्त्रिकूटेन लीटे I_2 परिदलितोऽब्धेस्त्रिकूटेन लोढे Sc ल्यब्लोपे पञ्चमी अब्धिमारभ्येत्यर्थः added along margin, Sc.

प्रविश्यापटीक्षेपेण[1] सम्भ्रान्ता त्रिजटा । परित्ताअदु[2] परित्ताअदु कणिट्ठ-[3]मादामहो ॥ इति सोरस्ताडनं पतति ॥

माल्य° । वत्से अलं [4]कातरतया । किमिदमुच्चैरत्याहितम् ॥

त्रिज° । उत्थाय[5] । कणिट्ठमादामह । किं कहेमि[6] मन्दभाइणी[7] । एसो खु[8] को वि दुट्ठवाणरो[9] सअलं[10] विढज्जिअ[11] णअरं खणमेत्तएण[12] तिक्खणहरणिक्खेवविक्खित्तविविहरक्खसलोओ[13] अक्खेण[14] क्खु[15] कुमालएण अणुवन्धिज्जमाणो[16] तस्सिं[17] कदन्तलीलं[18] कदुअ झत्ति णिक्कन्तो[19] ॥[20]

---

[1] प्रविश्य पटीक्षे° corr. to प्रविश्यापटीक्षे° B प्रविश्यापटीक्षे° K प्रविश्य पटाक्षे° E, Sc, I_2 प्रविश्य पटक्षे° corr. to प्रविश्य पटाक्षे° W.

[2] परित्ताअदु B, E परित्ताअदु२ K, I_2 परित्तोअदु२ Sc परित्ताअदु२ changed by rev. to परित्तोअदु२ W.

[3] कणिट्ठमादामहो K, Sc काणिट्ठमादामहो I_2 कनिट्ठमादामहो W कणिट्ठमादामह E मातामहो only K. The *chāyā* परित्रातुं कनिष्ठमातामहः along margins, W, Sc.

[4] कातरतया B, K, Sc, I_2 कातरया W करितया E.

[5] उत्थाय om. B only.

[6] कहीमि B only. [cett.

[7] °भारणी B °भाणी I_2 °भाइणी

[8] क्खु E खु cett.

[9] °वाणेरा I_2 °वाणसो W °वाणरो cett.

[10] सअलां B सयलं E सअलं cett.

[11] विटज्जिअ E, I_2 विढज्जिअ Sc विगज्जेअ B विठज्जिअ K विडस्सिअ W.

[12] °मत्तेमणे corr. to °मत्तेण B °मेत्तएण cett.

[13] तिरखणहणिखेवविखित्त° K °त्ति-खणहरिणिखेवविखित° E तिरकाणह-रणिरकेवविखि (corr. fr. °विरिक) त्त° B तीरकक्खणहरिणीखेवविखित्त° W, Sc तिरकखणहरिणीवेव विखित्ता° I_2.

[14] अरकेण I_2, K अखणे E अकखेन Sc अखेण W.

[15] खु W, K क्खु Sc वखु I_2 क्खु om. E.

[16] °वन्धिज्ज° K, W, Sc °वन्धिज° I_2 °वत्स° E.

[17] तस्सिं B, K तस्सि E, W, Sc तस्सिं I_2.

[18] कदन्तलीलं W, Sc, I_2 कटन्तलीलं E अणज्जं instead, K.

[19] णिक्कन्तो । अ । B णिकन्तो E णिवुत्तो W, Sc णिक्कन्तो I_2 णिब्बुत्तो K.

[20] The *chāyā* added: कनिष्ठमातामह किं कथयामि मन्दभागिनी° एष खलु कोऽपि दुष्टवानरः सकलमपि – – (धगध्वा instead, Sc) नगरं क्षणमात्रेण तीराकर्षणहरिणीक्षेपविक्षिप्तविविधराक्षसलोकोऽक्षेण खलु कुमारकेणानुवध्यमानस्तस्मिन् कृतान्तलीलां कृत्वा झटिति निवृत्तः W, Sc.

माल्य०। सखेदम्। किं नाम दग्धं नगरम्। हतोऽक्षः कुमारः। अपि को नामायं कपिः स्यात्। सस्मरणम्[1]। उक्तं च[2] चारकेण हनू[3]मान[4]वाचीं दिशमिति। अहह।

तूलदाहं [5]पुरं लङ्कां दहतैव हनूमता।
अपि लङ्कापतेस्तीव्रः प्रतापो निरवाप्यत ॥५॥

वत्से अपि तेन सीताप्रवृत्तिरुपलब्धा ॥

त्रिज०। कणि[6]ट्ठमादामह पुरदो जेव्व[7] को वि मक्क[8]डपरमा[9]णू तीए सह[10] मन्तअन्तो दिट्ठो। तीए वि उ[11]म्मोचिअ केसाहरणं अहिण्णाणं ति[12] से[13] हत्थे समप्पिदं। एत्तिअं जाणामि ॥

माल्य०। किं न पर्याप्तम्। साशङ्कम्। एकेनैव कपिपरमाणुना तावदेवमनुष्ठितम्। एवं परःशताः कोट्यः श्रूयन्ते सम्प्रति सुग्रीवभुजबलपरिपालिते कपिसर्गे ॥

त्रिज०। सवि[14]तर्कम्। कहं तारिसी सुउमारदंसणा वि [15]सुसिणिद्ध-व्वाहारा वि[16] माणुसी वि सीदा अम्हाणं रक्खसाणं पि[17] रक्खसी जादा ॥

---

[1] स्मरणं नाटयित्वा for सस्मरणम् E only.

[2] च चारकेण K, W, Sc, I_2 चारकेण only E चापसर्पेण B.

[3] हनु० for हनू० E only.

[4] प्राचीं दिशमेति for अवाचीं दिशमिति E only.

[5] पुरीं for पुरं E only.

[6] कनिट्ठ० K only.

[7] ज्जेव Sc जेव्व cett.

[8] मक्कड० K, E, Sc, I_1 मक्कट० B मक्कण्ड० W.

[9] ०माणु for ०माणू E only.

[10] सह B, E, K समं W, Sc स I_2.

[11] दुःमोचिअ for उम्मोचिअ E only.

[12] ति om. E only.

[13] से B, K तस्स E, W, Sc स I_2.

[14] सविमर्षं B सवितर्कं cett.

[15] सुसिणिद्धवाहारा K, W, Sc, I_2. Orig. सुसिणिद्धवाहारा; but ि of सि has been marked by rev. as intended to be omitted, B सुसिणध्धव्वाहारा E.

[16] व्वि E वि cett.

[17] All MSS. read वि.

माल्य॰। वत्से युज्यतेऽपि।[1]

पतिव्रतामयं ज्योतिः शान्तं दीप्तं[2] च घुष्यते ।

विमृश्य। अथवा[3] किं नाम सा वराकी।

दुष्कर्मणां परी[4]पाकः स्वे[5]षामेवैष दीप्यते ॥६॥

त्रिज॰। कणि[6]ट्ठमादामह पढमं[7] खु दण्डकार[8]ण्णपेर[9]न्तपरिट्ठि[10]दवि-[11]विहमहीहरप्पदेसेसु णिवासो जेव्व[12] अम्हाणं रक्खसाणं विहा[13]रो क्खु णिखिलम्मि जम्बू[14]दीवे। सम्पदं खु[15] इह णअरे वि अक्ख[16]मो णिवासो। का [17]गदी। को पडिआ[18]रो ॥

माल्य॰। वत्से किमेवमतिकातरासि। पश्य।

दुर्गोऽयं[19] च त्रिकूटस्तदुपरि नगरं सप्त[20]धातुप्रकार-
प्राकारं दुस्त[21]रैषा निरवधिपरिखा[22]ब्धिरभङ्[23]गोर्मिः ।

---

[1] यतः add. B only.

[2] दीपं च पुष्यसि for दीप्तं च घुष्यते E.

[3] अथ for अथवा K only.

[4] परिपाकः E only.

[5] स्वेषामेवैष B, E, K स्वेमामेवेष I_2 स्वेयमेवैष W, Sc.

[6] कनिट्ठ॰ E only.

[7] पहमं B पढं E पठमं K पढमं W, Sc, I_2. Along margin by rev.: 'The Rakashasas once people[d] Jamb-Dwipa—if now driven from Lanka where are they to go', W.

[8] ॰कारण्ण॰ for ॰कारण्ण॰ K only.

[9] Orig. ॰पेरन्त॰, but changed to ॰परन्त॰ by rev., B ॰पेरन्त॰ cett.

[10] ॰परिच्छिद॰ B ॰परिट्ठिदं E ॰परि-ट्ठिद॰ cett.

[11] ॰विविह॰ om. E ॰विंह॰ K ॰विविह॰ cett.

[12] ज्जेव्व B ज्जेव E जेव्व K, W, Sc, I_2.

[13] विहारो B, E, K विहारा W, Sc विहोरा I_2.

[14] जम्बूदीवे B जम्बुदीवे E जम्बूदीपे K, Sc, I_2 जम्बूद्वीपे W.

[15] खु B, K, W, I_2 क्खु E, Sc.

[16] अक्खमो K, E, Sc अवखमो I_2 अखमो W.

[17] गदी E, K गई B, Sc गद W गरी I_2.

[18] पडी॰ for पडि॰ E only.

[19] दुर्गोऽयं च त्रिकूट॰ E दुर्गं सोऽयं त्रिकूट॰ B दुर्गोऽयं चित्रकूट॰ K, W, Sc, I_2.

[20] सप्तधातुर्प्रकारं E only.

[21] दुर्गमेषा for दुस्तरैषा E only.

[22] ॰ष्यच्चि॰ for ॰ष्यब्धि॰ I_2 only.

[23] ॰रभ्रङ्कर्षाभिः E only.

विमृश्य। अथवा किमनेन।

दोर्दण्डा एव दृप्यद्रिपुदलनमहासत्त्रदीक्षा[1]प्रतीक्षारक्षोनाथस्य

वामाक्षिस्पन्दनं सूचयन्[2]। सव्यथम्।

किं[3] नो विधिरिह वचनेऽप्यक्षमो दुर्विपाकः ॥ ७॥

वत्से वत्सस्य कुम्भकर्णस्य निद्रापगमसीम्नः कियदवशिष्टम् ॥

त्रिज०। कणिट्ठमादामह अस्सिं[4] जेव्व[5] कसणचउद्दहीदिअहे[6] चउत्थो मासो [7]परिसमत्तो ॥

माल्य०। कथमद्यापि विप्रकृष्टतमः किल[8] प्रबोधकालः। सस्मरणम्[9]। विमृश्यमाने तु दिष्ट्या कनिष्ठवत्स एव दूरदर्शी [10]यस्याविमृश्यकारितापि[11] शुभोदर्का। सुबहुशोऽप्यभिसन्धीयमाने कुलप्रतिष्ठातन्तुं तमेवोत्पश्यामि ॥

त्रिज०[11a]। ससम्भ्रमम्। कणिट्ठमादामह[12] हद्धी[13] हद्धी। सन्तं पावं पडिहदममङ्गलम्[14] ॥

माल्य०। किमिति ॥

---

[1] °दीक्षाप्रतीक्ष्या B, I_2 °दीक्षाप्रतीक्षा K, E °दीक्षाः प्रतीक्ष्या Sc °दीक्ष्या प्रतीक्ष्याः corr. by rev. to दीक्षा प्रतीक्षाः W.

[2] सूचयित्वा for सूचयन् E only.

[3] Lacuna for किं नो B.

[4] अस्सिं B, K अस्सिं W, Sc, I_2 आस्सि E.

[5] ज्जेव B ज्जेव्व K जेव्व E, W, Sc, I_2.

[6] °चउद्दसी° B only.

[7] परि om. E only.

[8] किल om. B only.

[9] स्मरणः for सस्मरणं E only.

[10] यस्याविमृ° B, E, K, I_2 यस्य विमृ° W, Sc.

[11] प्रायः add. B only.

[11a] त्रिज०। . . . किमिति (l. 14 below) om. K only.

[12] कनिट्ठ° E only.

[13] हद्धी२ B, W हद्धी Sc, I_2 हध्धि and र for २ E.

[14] पडिहत° E only.

विज॰। कणिट्ठमादामहस्स अञ्जं ण[1]ञवअणोवणासो अ[2]णस्सिं जेव्व[3] [4]कस्सिं [5]अमङ्गले ज्जेव्व[6] विस्स[7]न्तो ॥

माल्य॰। वत्से न[8] तदनुसन्धायोक्तम्। एवं किलावसीयते। यतः

न कुत्राप्यन्यत्र प्रबलभवितव्यादयमहो
[9]विशुद्धो नीत्यध्वा पतति न च तत्पा[10]न्यधिषणा।
यथा स्वैरं[11] भ्राम्यन्निरवधि वि[12]यत्यस्तशिखरं
व्यु[13]दस्यायं भास्वांस्तदनुगतघस्रार्चिरपि सा ॥८॥

तदत्र प्रतीकारेषु केवलं[14]मतिसन्धानजृम्भितमवशिष्यते। कृत[15]मनेन। वत्से अवैषि किमुपक्रमस्तावद्देवो[16] दशकन्धरः॥

विज॰। कणिट्ठमादामह सामी[17] खु[18] सम्पदं सव्वतो[19]भद्दं णाम अट्टा[20]लअं आरुहिअ तीए रक्खसकुलकालरत्तीए अधिट्ठिदं अ[21]सो-

---

[1] णयवअणोवणासो B णाअवअणोव-णासो K, W, Sc णंववअणोवणासो E णाअवअणोवसासो I_2.

[2] अणस्सि B अणस्सिं K अणंसिं E अण्स्सिं W, Sc, I_2.

[3] ज्जेव B जेव्व K ज्जेव्व E, W, Sc, I_2.

[4] कस्सि I_2 कस्मिं K कस्सिं cett. .

[5] वि add. B only.

[6] ज्जेव B ज्जेव्व K जेव्व W, Sc, I_2 जेव E.

[7] विसंत्तो B विसन्तो E विस्सन्तो cett.

[8] न तदनुसन्धायोक्तं K, E, I_2 तदनु-सन्धाय नोक्तं B नैतदनुसन्धायोक्तं Sc नैतदननुसन्धायोक्तं W.

[9] विशुद्धो नीत्यध्वा K, B विशुद्धो मीत्वध्वा E विशुद्धैवोत्पत्त्या W, Sc वि-शुद्धेनोत्पथ I_2.

[10] तत्पान्थ॰ B, K तत्पांथ॰ I_2 तत्पाप॰ E, W, Sc.

[11] स्वैर for स्वैरं E only.

[12] विपर्यस्त॰ E only.

[13] व्यदस्या॰ E only.

[14] केवलमति॰ B, K, I_2 केवलं मति॰ E, W, Sc.

[15] ॰मेतेन for ॰मनेन K only.

[16] ॰द्देव॰ for ॰द्देवो W only.

[17] सामि E only.

[18] खु B, E क्खु K, W, Sc, I_2.

[19] सव्वतोमद्दअं B सव्वतोभद्दं K, I_2, Sc सत्तवोभद्दं E संव्वत्तोभद्दं W.

[20] अदालअं B अन्दोलअं K अट्टालअं E अट्टालअं Sc अदालअं W अट्टानअं I_2.

[21] असोकवणिकं B असोअवण्यअं E असोअवणिअं K, W, Sc, I_2.

अवणिअं जेव्व[1] पुलोअन्तो[2] चिट्ठदि। अणं[3] च[3a]। इदोहिंमुहं[4] पउत्ताए[5] एसा पउत्ती[6] सुदा। एदं णअरवुत्तन्तं अणुहविअ[7] किं पि[7a] दुम्मणाअन्ती[8] सामिणी[9] देवं[10] पडिवोहेदुं[11] तहिं जेव्व[12] पत्थिदत्ति[13] ॥

माल्य॰। वत्से स्त्रीत्वेऽपि वरं सा खलु देवी[14] मन्दोदरी यन्मतिः प्रतिबोधनायोत्ताम्यति[15]। न पुनर्देवो यः प्रतिबोधितोऽद्यापि[16] न बुध्यते। तदेहि तावदभ्यन्तरं प्रविश्य प्रणिधिकृत्यं[17] विचारयामः ॥

इति निष्क्रान्तौ ॥

॥ विष्कम्भकः[18] ॥

ततः प्रविशति सोत्कण्ठो रावणः ॥

रावणः। सीतां विभाव्य।

मुखं[19] यदि किमिन्दुना यदि चलाञ्चले लोचने
किमुत्पलकदम्बकैर्यदि तरङ्गभङ्गी[20] [21]भ्रुवौ।

---

1 ज्जेव B जेव्व cett.

2 पुलोअन्तो B, K पुलोयंवो E पुलोअतो W पुलोअत्तो Sc, I_2.

3 असं E अणं K, Sc, I_2. Prob. अणं changed to अणं W.

3a अ all MSS.

4 इदोहिंमुहं B, E, K इहिंमुहं W, Sc, I_2.

5 पउत्ताए एसा K, E पउत्ताए मये एसा B उपता एसा W, Sc उम्मत्ताए एसां I_2.

6 पउत्ति E पउती Sc पउत्ती cett.

7 ॰हवि for ॰हविअ B only.

7a वि all MSS.

8 ॰अन्ती K, E, W, Sc ॰एती B ॰एअन्ती I_2.

9 सामणी B सामिणी K, E, Sc सामीणी W सामिणि I_2.

10 देवं om. W, Sc, I_2, B only.

11 पडिवोधिदुं B पडिवोहेदुं E पडिवोहिउं W, Sc, I_2 पडिवोहिदुं K.

12 जेव्व all.

13 ॰देत्ति K, I_2 ॰देत्ति E, W, Sc.

14 देवी om. E only.

15 प्रबोध॰ for प्रतिबोध॰ E only.

16 प्रतिवोवितोऽप्यद्यापि B प्रतिवोधितोऽपि E प्रतिबोधितोऽद्यापि K, W, Sc प्रविवोधितोऽद्यापि I_2.

17 प्रणिधी॰ E only.

18 मिश्रविश्रम्भकः B विष्कम्भकः cett.

19 मुख्यं W only.

20 ॰भङ्गि B only.

21 भ्रुवोः K only.

किमात्मभवधन्वना यदि सुसंयताः कुन्तलाः
किमम्बुवहडम्बरैर्यदि[1] तनूरियं किं श्रिया ॥९॥

सस्मरणोल्लासम्। अहो हलमुखविनिर्भिन्नविश्वम्भराविर्भूतयोषिद्रत्नमनुबध्नता[2] मम मनोरथेन चिराय फलितम्। विमृश्य। अनुकूलस्य विधेः किलायं विलासः[3]। सगर्वम्। अथवा क एष विधिरपि।

पिष्ट्वा ब्रह्माण्डमस्मादथ भुवनविभागान्[4] व्युदस्यापि किञ्चि[5]-
द्ब्रह्माणं चाधिकृत्याप्रतिमरुचिभरं[6] स्वं प्रतापं यशश्च।
[7]सूर्येन्दू संविधाय स्वयमधिकतरं निर्वृतः स्यामहं चेन्
न स्यादालस्यदोषः सकरुणमथवा कोऽनुकम्प्येषु कोपः
॥१०॥

ततः प्रविशति मन्दोदरी चेटी च[8] ॥

चेटी। इदो[9] इदो भट्टिणी[10]। एदं अट्टालअ[11]सोवाण[12]मग्गदुआर[13]अम्। ता[14] आरोहदु भट्टिणी[15] ॥

मन्दोदरी। सोपानारोहणं नाटयित्वा। रावणं निरूप्य। कहं एसो महारा[16]-

---

[1] °म्बुवह° B, E, K, I₂ °म्बुरुह° W, Sc.

[2] °मनुवध्नता B, E, K, I₂ °मनुभवतो W, Sc.

[3] विलासः B, K विश्वासः E, W, Sc, I₂.

[4] °भागान् B, E °भागान K °भागात् W, Sc, I₂.

[5] कञ्चि° for किञ्चि° K only.

[6] °भरं B °तरं cett.

[7] अर्केन्दू B सूर्येन्दू cett.

[8] च om. B only.

[9] इदो२ B, E, K इदो W, Sc, I₂.

[10] भट्टिणी B, E, Sc भट्टिणी I₂ भट्टिनी W भट्टिदाणी K.

[11] अट्टालअ° K अट्टाल° B, E अदानअ° I₂ अराजअ° Sc अवलअं W.

[12] °सौअवाण° B °सौवाण° W, I₂ सोवाण K, E, Sc.

[13] °दुवारं B °दुआअं K °दुआरअं E, Sc °दुआरंअं W °दुआरअ I₂.

[14] ता B, E, K, I₂ तं W, Sc.

[15] भट्टिणी B, E, K, Sc भद्दिणी I₂ भट्टिनी W.

[16] °राय° for °राअ° B only.

अदसक[1]न्धरो उ[2]वविट्ठो चि[3]ट्ठदि । निर्वर्ण्य । कहं असोअवणिआसम्[4]मुहं पुलो[5]एदि । सखेदम् । कहं ईरिसे[6] वि[7] रि[8]उवक[8a]खाहिओए सम्पत्ते रा[9]अकज्जणि[10]रवेक्खो लक[11]खीअदि महा[12]राअदस[13]कन्धरो । इति उपसृत्य । जेदु जेदु महा[14]राअदसक[15]न्धरो ॥

राव० । आकारसंवरणं नाटयित्वा । कथं मन्दोदरी । इति पार्श्वे समुपवेशयति ॥

मन्दो० । तथा कृत्वा । महा[16]राअ किं एत्थ चिन्तिदम् ॥

राव० । कुत्र ॥

मन्दो० । [17]रि[18]उवक्खाभिओए[19] ॥

राव० । सोत्प्रासम् । कथं रिपुस्तत्पक्षस्तदभियोगश्चेत्यश्रुतं श्राव्यते देव्या ।

[20]योऽहं द्वाभ्यां भुजाभ्यां मृधभुवि युगपन्मत्तदिग्दन्तिदन्तान्
रुध्वा दोर्भिश्चतुर्भिः सरभस[21]पतितान्दिक्पतीनप्यरौत्सम् ।

---

1 °कन्द्री E only.

2 उवट्ठिदो W उवचिट्ठो B उवविट्ठो cett.

3 चिट्ठदि B, E, K, I_2 वट्टदि W, Sc.

4 °सम्मुखं B only सम्मुहं cett.

5 पुलोवेदि for पुलोएदि E only.

6 इरिसे for ईरिसे E, Sc only.

7 वि om. E only.

8 रिवु° B रिउ° cett.

8a °वक्खाहिओए all.

9 राय° for राअ° B only.

10 °णिक्खेवो Sc °णिखेवो W णिर-वेक्खो cett.

11 लकीयदि B लक्खीयदि E लक्खीअदि cett.

12 °राय° B °राअ° E, K, Sc, I_2 °राजाअ° corr. to °राअ° W.

13 °दश° for °दस° Sc, I_2 only.

14 °राय° for °राअ° B only.

15 °दसकन्धरो B, K, W, I_2 °दसकन्द्री E °दशकन्धरो Sc.

16 °राय° for °राअ° B only.

17 एत्थ add. B only.

18 रिवु° B रिउ° K, W, Sc, I_2 दु° E.

19 °पक्खाभियोए B °वक्खाभिआए E °पक्खाभिओए W, Sc, I_2 °क्खाभिओए K.

20 द्वाभ्यां for योऽहं B only.

21 सरभसपतितान् B, E, K सरभसमपितान् W, Sc सरभसपरितितात I_2.

दीप्यद्भुजा[1]दिचण्डप्रहरणपतनक्षुण्णवक्षस्त्वचो मे
तस्यापि प्रातिभट्या[2]द्रिपुरिति कलितः कोऽप्यपूर्वः
प्रमादः[3] ॥११॥

भवतु । तथापि श्रोतव्यम् । देवि स कः ॥

मन्दो° । [4]णिखिलवलीमुहचक्काणुगदसुग्गीवग्गेसरो[5] [6]सहकणिट्ठो दासरही[7] रामो त्ति[8] सुणीअदि ॥

रावण° । किं सहानुजस्तापसः । देवि किं[9] तेन तैर्वा ॥

मन्दो° । महाराअ समुदाओ खु[10] सङ्खीअदि[11] । अवरं च[11a] । साअरवेलासु[12] सेसं[13] विणिवेसिअ[14] आहूदो णेण साअरो ण णिग्गदो भवणादो । तदा तु । संस्कृतमाश्रित्य ।

प्रायुङ्क्तास्त्रं[15] स किञ्चिज्जलनिधिकुहरे यन्महिम्ना क्षणार्धा-[16]
दावृत्यावृत्य[17] चक्रभ्रममखिलमभूत् क्वाथतः[18] शोणमम्भः ।

---

1 दीप्य° K, W, Sc, I_2 दृप्य° E स्फूर्ज° B.

2 प्रातिमल्या° for प्रातिभट्या° E only.

3 प्रवादः B प्रमादः K, E, I_2 प्रसादः W, Sc.

4 णिखिल° K, W, I_2 निखिल° B, E णिखल Sc.

5 सुग्गीवग्गेसरो B, K सुग्गिवाग्गेसरो E सुग्गीवअग्गेसरो W, Sc सुग्गिवग्गेसरो I_2.

6 सकणि° for सहकणि° E only.

7 °थी for °ही B only.

8 त्ति B, K, Sc, I_2 ति E, W.

9 किं तेनं ते तैर्वा सः B किं तेन तेन तैर्वा E किं तेन तैर्वा K किं गतेन ते तैर्वा सः Sc, I_2 किं गतेन ते तैर्वा सः corr. to किं तेन ते तैर्वा सः W.

10 खु B, E, K क्खु W, Sc, I_2.

11 °यदि for °अदि B only.

11a अ all MSS.

12 साअरं वेलासुं B साअलेखासु E साअरवेलासु K, W, Sc, I_2.

13 सेस B, K सेसं E सेसा I_2 सेव्वं W स्से Sc.

14 सप्पिवेसिअ for विणिवेसिअ E only.

15 प्रायुक्ता° B, E प्रायुङ्क्ता° K, W, Sc, I_2.

16 क्षपा° for क्षणा° Sc only.

17 °दावृत्य व्यक्तचक्रभ्रम° E °दावृत्यात्य चक्रभ्रम° cett.

18 कषतः for क्वाथतः E only.

उन्मूर्छन्नक्रचक्रं झटिति परिदलत्कच्छपौघं प्रमुह्यद्-
भूयःपाथोमनुष्यं स्फुट[1]दतुलरवं प्रस्फुरच्छङ्खशुक्ति ॥१२॥

राव०। सावज्ञम्। किं ततः ॥

मन्दो०। महाराअ[2] तदो अ पुह्णमेत्त[3]पेक्खिज्जमाणतिक्खसरणिअरपम्हलिदसरीरेण[4] साअरेण[4a] णिक्कमिअ सलिलादो सवादवडणं[5] अब्भत्थिअ मग्गो उवदिट्ठो। साहसिएण उण तेण[6] साहिज्जदि[7] त्ति सुणीअदि[8] ॥

राव०। सहासम्। अस्तु। श्रूयते। देवि कीदृशः ॥

मन्दो०। महाराअ[9] वलीमुहसहस्साणीदेहिं महीहरेहिं सेदू णिम्मीअदि[10] ॥

राव०। देवि विप्रलब्धासि केनचित्। अकलितगाम्भीर्यमहिमा किलायं पाथोनाथः[11]। पश्य[12]।

[13]जम्बूद्वीपेऽथवान्येषु द्वीपेष्वपि महीधराः।
यावन्तस्तैः कुक्षिकोणोऽप्यस्य न भ्रियते[14] किल ॥१३॥

---

[1] ०दतुलगिरिप्रस्फुरच्छङ्ख० B ०दतुलरवं प्रस्फुरच्छङ्ख० K ०दतुलरवप्रस्फुटच्छङ्ख० E, I_2 ०दतुलरवं प्रस्फुटच्छङ्ख० W, Sc.

[2] ०राय for ०राअ B only.

[3] पेखि० for पेक्खि० W only.

[4] ०सरीरे B सरीरेण cett.

[4a] साअरेण om. all but K, E.

[5] ०पडणं for ०वडणं K only.

[6] तेन for तेण I_2 only.

[7] साहिज्जदि त्ति K साहि ज्जदि वित्ति B साहिज्जविती E साहिज्जवित्ती W साहिज्जवित्ति I_2 साहिज्जविति Sc.

[8] सुणीअदि B, K, W, Sc मणीअदी E मणीअदि I_2.

[9] ०राय for ०राअ B only.

[10] णिम्मीयदि B णिम्मीअदि K, W णिम्मोअदि Sc, I_2 सीम्मीअदी E.

[11] पाथःपतिः B पाथोनाथः cett.

[12] पश्य om. all but B, K.

[13] जम्बु० for जम्बू० E only.

[14] भ्रियते W, Sc म्रियते I_2 भ्रिये K ध्रियते B क्रियते E.

अपि च । साहसिकेनेति वदन्त्या देव्या विस्मृतप्रायं[1] जगत्यन्यो[2]ऽपि साहसिकः । मत्साहसे तु

उत्पुष्य[3]ज़लधमनिस्फुटप्रसर्पत्-
प्रत्यग्रक्षतजझरीनिवृत्तपाद्यः ।
हर्षाश्रुप्रचुरमधुस्मितस्फुटश्री-[4]
वक्त्राब्जार्चितचरणः शिवः प्रमाणम् ॥१४॥

मन्दो॰ । महाराअ[5] ओधारेहि[6] किं पि[6a] असारिसी[7] रअणा[8] कस्स[9] वि[10] वलीमुहस्स हत्थप्फंसादो[11] उवरि जेव्व[12] चिट्ठन्ति[13] ते महीहरा जलम्मि त्ति[14] ॥

राव॰ । सशिरःकम्पम् । इदं तदप्रती[15]कार्यं मौग्ध्यमबलानां यद् ग्रावाणोऽपि प्लवन्त इति । देवि किं बहुनोक्तेन[16] ।

श्रुतं मे[17] जानाति [18]श्रुतिकविरथाज्ञां सहचरः
स शच्या धैर्यं चाशनिरथ यशोऽद्स्त्रिभुवनम् ।

---

[1] विस्मृतंप्रायः B, E, K विस्मृतप्रायः Sc, I_2 विस्मृतप्रायः corr. by rev. to विस्मृतप्रायं W.

[2] जगत्यन्योऽपि साहसिकः om. all but B.

[3] उत्पुष्प॰ B, I_2 उत्पुष्य॰ E, W, Sc, K.

[4] ॰श्रीवक्त्रा॰ W, B ॰श्रीर्वक्त्रा॰ K, E, Sc, I_2.

[5] ॰राय for ॰राअ B only.

[6] जं add. E only.

[6a] वि all MSS.

[7] अणारिसी B, E, K अणारिसी W, Sc अणा I_2.

[8] रआगा B रआणो E रअणा K, W, Sc रअणा om. I_2.

[9] कस्य for कस्स W only.

[10] वि om. E only.

[11] हत्थप्पसादो B हध्थप्पुंसादो E, K हत्थपुंणदो Sc हत्थपुणदो W हत्थपुसादो I_2.

[12] जेव्व E, W, B ज्जेव्व K, Sc, I_2.

[13] चिट्ठन्ति B चिट्ठण्डि E चिट्ठन्दि K, W, Sc चिद्दन्दि I_2.

[14] त्ति B, K, I_2 ति E, W, Sc.

[15] ॰प्रति॰ for ॰प्रती॰ K only.

[16] बहुना for बहुनोक्तेन K only.

[17] जानाति मे for मे जानाति E only.

[18] शिवगुरु॰ for श्रुतिकवि॰ K only.

बलं कैलासाद्रिः किमपरमहो साहसमपि
क्षरत्कीलालाम्भःस्नपितचरणः खण्डपरशुः ॥१५॥

नेपथ्ये महान् कलकलः ॥

मन्दो°। महाराअ[1] परित्ताएहि[2] परित्ताएहि। इति सत्रासमुदीच्यते ॥

राव°। देवि[3] अलं शङ्कया ॥

पुनर्नेपथ्ये। भो भो लङ्काद्वाररक्षिणो राक्षसाः[4]।

दत्त[5] द्वाराणि तूर्णं सरलतरुगुरूरश्मसारार्गलाश्च[6]
क्षेप्यं[7] तच्छस्त्रजातं तदुपरि नयत स्वान्ययोश्चावधत्त[8]।
नीरुन्ध्वं[9] निर्यियासून्[10] शिशुयुवतिजनान्[11] वीवधांश्चाद्रियध्वं[12]
प्राप्तः सुग्रीवमुख्यप्लवगपरिवृतः[13] सानुजो रामभद्रः[14]
॥१६॥

नेपथ्येऽर्धप्रविष्टा[15] प्रतीहारी[16]। भट्टा एसो पडिहारभूमीए[17] चिट्ठदि सेणावदी[18] पहत्थो विण्णविदुकामो[19] ॥

---

[1] °राय for °राअ B only.

[2] परित्ताएहि२ B, E, K, I_2 परित्ताहि२ W परिताहि२ Sc.

[3] देवि om. K only. [W, Sc.

[4] राक्षसाः B, E, K, I_2 राक्षसगणाः

[5] दत्तं for दत्त I_2 only.

[6] सरलतरुगुरूरश्मसारार्गलाश्च B, K, I_2 सरलतरगुरूरश्मसारार्गलाश्च W सरलतरगुरुरश्मसारार्गलाश्च Sc सरलतगुरूश्मरार्गलाश्च E.

[7] क्षेप्यं तच्छस्त्र° B क्षेप्यं तच्छत्र° E क्षिप्यं तच्छस्त्र° I_2 क्षिप्यन्तां छस्त्र° W क्षिप्यन्तां शस्त्र° Sc क्षिप्रं तच्छस्त्र° K.

[8] स्वान्ययोश्चा° B, E, K, I_2 स्वान्ययोंश्चा° Sc स्वान्यपोंश्चा° W.

[9] नीरुन्ध्वं B रुन्धध्वं E, W, Sc, I_2 रुन्धध्व K.

[10] निर्यियासून् B, E निर्वियासून् I_2 निर्विषासून् W, Sc स्वान्यियासून् K.

[11] जना for जनान् E only.

[12] विवधाश्च for वीवधांश्च E only.

[13] °वृतः B, E, K °हृतः W, Sc °दृतः I_2.

[14] °भद्रः K, E, W, Sc, I_2 °चन्द्रः B.

[15] °र्धप्र° B, E, K, I_2 °र्धप्र° W, Sc.

[16] २ add. E only.

[17] भूमीए B, E, K भूमिए W, Sc, I_2.

[18] सेणा र्द्धि and below it पदि B सेणावदि E सेणावई Sc, I_2 सेणावइ W सेणावदी K.

[19] विण्णविदु° orig., but prob. ि of विदु is intended to be dropped, B विण्णविदु° E, K विणविदु° W, Sc, I_2.

रावः। कथं सेनापतिः प्रहस्तः। प्रवेशय॥

प्रती॰। तहा। इति निष्क्रान्ता॥

ततः प्रविशति प्रहस्तः॥

प्रहस्तः। अहो मनुष्यपोतस्य तावदत्यूर्जस्वलं चरितम्। तथा हि।

[1]भीमं गोष्पदवद्विलङ्घ्य[2] परितः कल्लोलमालाकुलं
पाथोनाथमुपेत्य मन्थरतरं[3] लङ्कानिबद्धेक्षणः।
स्कन्धावारमसौ निवेश्य विषमे सौवेलमूर्ध्नि स्वयं
कैश्चिद्वानरपुङ्गवैः परिवृतोऽध्यास्ते पुरः प्राङ्गणम्॥१७॥

पुरो[4] निरूप्य। कथमयं लङ्केश्वरः। [5]उपसृत्य। जयति जयति लङ्केश्वरः॥

राव॰। भद्र सेनापते किंहेतुरयं कलकलः॥

प्रह॰। स्वगतम्। कथमद्याप्यनभिज्ञ एव देवः। भवतु। कार्यमात्रं विज्ञापयामि। प्रकाशम्।

पुरं निः[6]शेषघटितक[7]पाटद्वारमावृ[8]तम्।
रक्षा चाग्निभेक्तिमद्भिः कौणपैः परितः कृता॥१८॥

राव॰। किमिति॥

प्रह॰। स्वगतम्। कथं सैवावस्था। भवतु। प्रकाशम्। देव लङ्केश्वर।

मनुष्यपोतमात्रेण सानुजेन पुरी तव।
रुध्यतेऽद्य[9] यथा सा[10]रवीवधाद्यपि दुर्लभम्॥१९॥

---

[1] भीमं changed to भीष्मं W भीमं cett.

[2] ॰लम्व्य for ॰लङ्घ्य K only.

[3] मन्थरतरं W, Sc, I_2, B मन्थरतलं E शैलशिखरं K.

[4] पुरो निरूप्य W, Sc, I_2, K, B पुरोऽवलोक्य E.

[5] उपसृत्य। जयति जयति लङ्केश्वरः om. all but B.

[6] विशेष॰ for निःशेष॰ B only.

[7] ॰कपाट॰ K, W, Sc, I_2, E ॰कवाट॰ B.

[8] ॰वृत्तं for ॰वृतं Sc only.

[9] ॰तेऽद्य K ॰ते स्म cett.

[10] सार॰ B, E, K, I_2 सारं W, Sc.

प्रविश्य प्रतीहारी। भट्टा[1] एसो को वि वलीमुहो रामस्स[2] दूदो[3] त्ति[4] भणिअ[5] पडी[6]हारदेसे[7] चिट्ठ[8]दि ॥

राव°। सावज्ञम्। वलीमुखः[9]। प्रवेशय ॥

प्रती°। तहा। इति निष्क्रम्याङ्गदेन सह प्रविश्य। तं प्रति। एसो भट्टा[10]। उवसप्प ॥

अङ्गदः। उपसृत्य। जयति जयति परममा[11]हेश्वरो लङ्केश्वरः ॥

राव°। सुग्रीवानुचरो भवान् ॥

अङ्ग°। [12]नहि नहि ॥

[13]राव°। तर्हि कस्य ॥

अङ्ग°। लङ्केश्वर श्रूयतां योऽहं[14] यदर्थमागतश्च ॥

दृप्यद्राक्षसचक्रकाननमहादावानलस्याज्ञया
दूतो दाशरथेस्तदीयवचसा त्वामागतः शासितुम्।
सीतां मुञ्च भजावरोधनसुहृद्दायादपुत्रान्वितः
सौमित्रेश्चरणौ न[15] चेत्तदिषुभिः शासिष्यसे दुर्मदः ॥२०॥

राव°। सहासम्। वलीमुखोऽपि वाचाटः। किं वक्तव्यम् ॥

---

1 भट्टा K, W, Sc, B भद्रा I_2 महाराअ E.

2 रामस्य for रामस्स B only.

3 दूतो B, E दूदो K, W, Sc, I_2.

4 ति for त्ति E only.

5 भणीअ E भसिअ W भणिअ cett.

6 पडि° for पडी° E only.

7 °देसे B, E, K °देशे W, Sc, I_2.

8 चिट्ठिदि Sc, I_2 चिट्ठदि cett.

9 °मुखं for °मुखः W only.

10 भट्टा उवसप्प K, Sc, I_2 भट्टा उपसप्प E भट्टा उवसर्प W भट्टाणुवसप्प B.

11 °माहे° K, W, Sc, I_2 °महे° B, E.

12 नहि B नहि नहि cett.

13 राव°। तर्हि कस्य। अङ्ग°। om. E only.

14 योऽयं for योऽहं E only.

15 च for न E only.

अङ्ग॰। अहं यत्किञ्चित् स्याम्। त्वं तु सिद्धान्तमेवावधारय[1]।

तत्पादाञ्जनखं[2] किं वा तत्तीक्ष्णेषु मुखं नताः।
स्रष्टारस्तेऽद्य[3] मूर्धानस्तयोरभिमतं वद ॥२१॥

राव॰। सक्रोधम्। कः कोऽत्र भोः। यत्किञ्चिद्वादिनोऽस्य मुखं संस्कुर्यात्॥

प्रह॰। देव दूतः किलायम्। किमत्र क्रोधेन॥

राव॰। एतन्मुखसंस्कार एव तपस्विनः प्रत्युत्तरीकरणम्[4]॥

अङ्ग॰। उद्रोमकूपस्फुरणमभिनीय[5][6]।

यथासङ्ख्यं[7] तीक्ष्णक्रकचविषमक्रूरनखर-
प्रगल्भव्यापारप्रमथितसिराबन्धशिथिलैः[9]।
शिरोभिस्ते दिग्भ्यो वलिमनुपहृत्यैव किमहं
निवर्तेयं[10] स्यां चेन्न रघुपतिदूत्येन परवान्॥२२॥

[11]इत्युत्प्लुत्य निष्क्रान्तः॥

[12]राव॰। निरूप्य। अहो जातिसुलभं चापलमप्रतीकार्यम्॥

प्रह॰। देव निदेशाक्षरमालिकापरिग्रहायोत्कण्ठते हृदयम्॥

---

[1] ॰मेव धारय for ॰मेवावधारय B only.

[2] तत्पादाञ्जनखस्ते वा तत्तीक्ष्णेषु मुखं तव B तत्पादाडवन इवं किं वा तत्तीक्ष्णेषु मुने ताः E तत्पादाञ्जनखं किं वा तत्तीक्ष्णेषु मुखं नताः K, W, Sc, I_2.

[3] स्रष्टारोऽद्यैव B स्रष्टारतेद्य E स्रष्टारस्तेऽद्य corr. to स्रष्टारस्तेऽद्य W स्रष्टारस्तेऽद्य K, Sc, I_2.

[4] ॰त्तरीरकरणं B ॰त्तरीकरणीयं E ॰त्तरीकरणं K, W ॰त्तरीकारणं Sc, I_2.

[5] उपेद्रकूपः स्फुरण॰ E उद्रोमकूपस्फुरण॰ Sc उद्रोमकूपःस्फुरण॰ I_2 उद्रोमकूपस्फुरण॰ W, K, B.

[6] ॰मभिमीय for ॰मभिनीय B only.

[7] ॰सख्यं for ॰सङ्ख्यं B only.

[8] ॰विषयम॰ for ॰विषम॰ B only.

[9] ॰व्यापारं for ॰व्यापार॰ E only.

[10] निवर्तेयं स्यां B, K निवर्तेयं स्या E निवर्तै यत्स्यां W, Sc, I_2.

[11] इत्युत्प्लुत्य E, K इत्याप्लुत्य W, Sc इत्यप्लुत्य I_2 इत्यु B.

[12] राव॰। . . . निदेशः (l. 1, next page) om. K.

राव॰। किमत्रापि प्रष्टव्यो निदेशः[1]।

त्रोट्यन्तामभितोऽर्गलानि[2] भुवनप्रख्यातसारोद्धतैः
पाट्यन्तां परितोऽररागि[3] च परुषाक्षेपिभी[4] राक्षसैः।
मण्ड्यन्तां[5] रिपुघस्मरप्रहरणालङ्कारभङ्ग्या[6] भुजाः[7]
खण्ड्यन्तां च मुहुर्विवल्गनवृथोत्थानोत्कटा[8] मर्कटाः ॥२३॥

प्रह॰। यदाज्ञापयति महाराजः[9] ॥ इति निष्क्रान्तः ॥

नेपथ्ये महान् कलकलः। सर्वे ससम्भ्रममाकर्णयन्ति[10] ॥

पुनर्नेपथ्ये।

वध्यन्ते[11]ऽसप[12]पुङ्गवाः प्रतिभया[13]भोगैः प्लवङ्गाधिपै-
र्बध्यन्ते च वितर्दिकाः प्रतिदिशं कृत्तैरदो[14]मूर्धभिः।
छिद्यन्ते[15] च बहिःप्रपित्सव इमे मध्ये क्रुधान्धाः क्षणाद्
भिद्यन्ते पुरगोपुराः प्रतिदिशं क्षिप्तैश्च गण्डोपलैः ॥२४॥

राव॰। [16]ऊर्ध्वमवलोक्य सक्रोधमुत्थाय च। कथमेते तपस्विपक्षपाता-

---

[1] निवेशः for निदेशः E only.

[2] त्रोत्यन्ता॰ K, W, Sc, I_2 तोड्यन्ता॰ E भज्यन्ता॰ B.

[3] ॰तोऽररागि B ॰तो रणानि E, K, W, Sc, I_2.

[4] ॰भीमाक्षसैः for ॰भी राक्षसैः E only.

[5] मथ्यन्तां W, Sc मण्ड्यन्तां cett.

[6] ॰प्रहरणालङ्कारभङ्ग्या E, K ॰प्रहरणं। लङ्कारभङ्ग्या B ॰प्रहरणं विक्षोभ्य भङ्ग्या W, Sc ॰प्रहरणं विक्षोभ्यन्ते भङ्ग्या I_2.

[7] After विक्षोभ्य W and Sc and after विक्षोभ्यन्ते I_2 add: तद्देवि त्वमभ्यन्तरे प्रविश। अहमपि तावत् कैश्चिल्लङ्कारक्षकैः (om. last क्षकैः I_2).

[8] ॰थोत्पानो॰ E ॰थोच्छानो॰ Sc ॰थोत्थानो cett.

[9] देवि for महाराजः E only.

[10] ससम्भ्रममा॰ E, K, Sc सम्भ्रममा॰ W सम्भ्रमा॰ I_2.

[11] वध्यन्ते I_2 बन्ध्यन्ते E वध्यन्ते cett.

[12] ॰स्रप॰ K, W, Sc ॰स्त्रैप॰ I_2 ॰स्तप॰ E ॰सुर॰ B.

[13] प्रतिसमंया॰ for प्रतिभया॰ E only.

[14] ॰रदो॰ corr. to ॰रहो B ॰रदो cett.

[15] चिप्यन्ते B क्षिद्यन्ते E छिद्यन्ते cett.

[16] ऊर्ध्वमवलोक्यसक्रोधमुत्थाय च K ऊर्ध्वमवलोक्य सक्रोधं E सक्रोधमुत्थाय ऊर्ध्वमवलोक्य च B ऊर्ध्वमवलोक्य सक्रोधमुत्प्रेक्ष्य च W, Sc, I_2.

दनात्मज्ञा वासवपुरःसरा दिवौकसोऽपि मत्सरेण[1] विक्षोभ्यन्ते[2]। तद्देवि त्वमभ्यन्तरे[3] प्रविश। अहमपि तावत्

कैश्चिद्दोर्भिः प्रमत्तान् प्लवगपरिवृढान् दिक्षु विक्षिप्य दक्षै-
रन्यैः पिष्ट्वापि युद्धाभिनय[4]विधिनटौ[5] तौ तपस्विप्ररोहौ।
शिष्टैः कृष्ट्वा[6] स्वचेतःप्रतिफलितवृथारम्भमात्रप्रविष्टान्
दुष्टांस्त्रैविष्टपानप्यपगतकरुणस्तैः[7] पिपर्मि[8] स्वकाराम्[9]
॥२५॥

इति विकटं परिक्रम्य[10] निष्क्रान्तः॥

ततः प्रविशति रथेन सपरिवारो वासवः सूतश्च॥

[11]मातलिः। देव दिवस्पते[12]। यथा तावदधिलङ्घ्मेषः
संवर्त[13]प्रकटविवर्तसप्तपाथो-
नाथोर्मिव्यतिकरविभ्रमप्रचण्डः।
निर्घोषः स्फुरति भृशं परःसहस्र[14]-
व्यावल्गत्प्रबलगतागतास्नपाणाम्[15] ॥२६॥
तथा तर्कये युयुत्सया निर्ययासति नक्तञ्चरचक्रवर्तीति॥

---

[1] मत्सरेणो Sc मत्सरिणो W मत्सरेण cett.

[2] विक्षुभ्यन्ते W, Sc विक्षोभ्यन्ते cett.

[3] °भ्यन्तरं B °भ्यन्तरमेव E °भ्यन्तरे cett.

[4] °विनय° for °भिनय° K only.

[5] °गतौ E °नदौ I_2 °नटौ cett.

[6] छष्टान् B छष्टा I_2 छष्ट्वा cett.

[7] °करुणैस्तैः B °करुणरतैः E °करुणस्ते I_2 °करुणस्तैः K, W, Sc.

[8] पिपर्मि B, E, K, I_2 बिभर्मि W, Sc.

[9] कारा स्याद्बन्धनालये add. along margin, Sc.

[10] परिष्क्राम्य for परिक्रम्य B only.

[11] मातलिः om. B only.

[12] दिवस्य ते B, Sc दिवस्पते cett.

[13] प्रलय by rev. above संवर्त W.

[14] परैसहस्र° corr. to परैःसहस्र B परःसहस्र° cett.

[15] °स्नपा° K, W, B °स्त्रपा° E, Sc, I_2.

वास॰। सूत पश्य[1] पश्य।

दृढतरमभियोगं वीक्ष्य [2]रक्षोविनेता
सह तनुजसग[3]र्भप्रे[4]ष्यैरक्षःसहस्रैः।
सरभसमरराशिं द्रागपावृत्य विद्रा-
वितनिखिलवनौका निर्गतोऽयं नगर्याः ॥२७॥

शब्दश्रवणं नाटयित्वा। आः क एषः कौवेर्याः ककुभः क्वणत्कनककिङ्किणीजालमा[5]लिना [6]विमानेन सरभसमित एवाभ्येति ॥

सूतः। निर्वर्ण्य। देव भवत्येव गन्धर्वरा[7]ज्याधिपत्याभिषेककृतमहाप्रसादश्चित्ररथः ॥

[8]ततः प्रविशति विमानाधिरूढश्चित्ररथः ॥

चित्ररथः। जयति जयति देवराजः ॥

वास॰। गन्धर्वराज समरदिदृक्षानिर्भरं किं चेतः ॥

चित्र॰। तदपि[9] ॥

वास॰। किमन्यत् ॥

चित्र॰। अलकेश्वरनिदेशः ॥

वास॰। कीदृशः ॥

चित्र॰। दुर्वा[10]धो जनिदिवसान्मम प्रवृद्धः
कोऽप्याधिः प्रबलतमोऽथवा त्रिलोक्याः।
तस्येदं निधनदिनं विधेर्विलासात्
कल्याणी परिणतिरस्तु वान्यथा वा ॥२८॥

तदवगन्तुमहं प्रहितः ॥

---

[1] पश्य E पश्य२ cett.
[2] रच्यो for रक्षो॰ I_2.
[3] ॰सगर्भ्य॰ for ॰सगर्भ॰ E only.
[4] ॰प्रेच्य॰ for ॰प्रेष्य॰ E only.
[5] ॰मौलिना B ॰मालिना॰ cett.
[6] विना विमानेन add. B only.
[7] ॰राज्याभिषेक॰ E ॰राज्याधिपत्याभिषेक॰ W, Sc, I_2, B ॰राज्याधिपत्याभिषेके K.
[8] ततः . . . चेतः। चित्र॰ om. E only.
[9] अन्यदपि add. W, Sc only.
[10] दुर्वादो E दुर्वाधो cett.

वास०। [1]सकुल्यानामप्येष मनोरथः ॥

चित्र०। किं चित्रम्। सहजाः किल ते मिथः शत्रवः। कृत्रिमतापि [2]निधिपुष्पकादिहरणवृत्तेन दुर्वृत्तस्य सुप्रथिता। अथवा[3]।

[4]यावत्त्रिलोक्यां किल जन्तुजातं
तत् सर्वमस्योद्धतदुश्चरित्रैः।
कदर्थितं श्रीरघुनन्दनस्य
प्रीत्या विधत्ते विजयप्रतीक्षाम् ॥२९॥

वास०। निरूप्य। गन्धर्वराज यदिदमधित्यका[5]तः सुवेलाद्रेरकाण्ड एव प्रबलकिल[6]किलाकोलाहलमुखरित[7]हरिन्मुखं वलीमुखचक्र[8]मक्रममेवो[9]च्चलितं तथा मन्ये पतितमेव प्रहरणैरिति ॥

चित्र०। देवराज पश्य[10] पश्य।

अयं रक्षोनाथः क्षितिधरशिरोबन्धुरतरे
रथे तिष्ठन् प्रष्ठः[11] प्रध[12]नरसनिष्णातमन[13]साम्।
मुहुर्जीवाघोषैर्बधिरयति दिक्प्रान्तशिखरि-
प्रतिध्वाना[14]ध्मातैर्गगनविवराभोगमभितः ॥३०॥

---

[1] सकलाना० E कुल्याना० K सकुल्याना० cett.

[2] ०पुष्पकापहरणादिकवृत्तेन दुर्वृत्तस्य B ०पुष्पकादिहरणवृत्तैर्न दुर्वृत्तस्य K ०पुष्पकादिहरणवृत्तैर्न दुर्वृत E ०पुष्पकादिहरणवृत्तैर्दुर्वृत्तस्य W, Sc, I_2.

[3] अथवा om. K only.

[4] अथापि यावत् for यावत्त्रिलोक्यां K only.

[5] ०कान्तः B ०कातः cett.

[6] ०किलकिल० B किलकिला० cett.

[7] ०हरिन्मुखं E, W, Sc, I_2 ०करिन्मुखं B ०कोलाहलमुखरं for कोलाहलमुखरितहरिन्मुखं K.

[8] ०चक्रं समेवो० K ०चक्रमक्रममेवो० cett.

[9] ०च्चकितं E ०च्चलितं cett.

[10] पश्य E पश्य२ cett.

[11] पुरोगाग्रेसरप्रष्ठाग्रतःसरपुरःसराः added along margin, Sc.

[12] प्रबलरस० B प्रधनरत० E प्रधनरस० K, W, Sc, I_2.

[13] ०मनसा E ०मनसान् K ०मनसां cett.

[14] ०नध्मा० E ०नाध्मा० cett.

वास॰। गन्धर्वराज न तुलाधृतस्तावदनयोर्वीरसमयोचितः परिकरः। साविगम्। सूत[1] सूत साङ्ग्रामिकं मे[2] रथमुपहर[3] रामभद्राय। अहमपि गन्धर्वराजाधिष्ठितं विमानमेवाधितिष्ठामि॥

इति तथा करोति॥

सूतः। यदाज्ञापयति देवराजः[4]॥ इति निष्क्रान्तः॥

चित्र॰। देवराज कथमप्रतिसन्धेयं[5] तुमुलम्। तथा हि।

रक्षोभिर्विपिनौकसां परिवृढैश्चारादपास्तक्रमं
मुष्टामुष्टि कचाकचि[6] प्रहरणप्रक्षेपमूढात्मभिः।
प्रारब्धं[7] रणकर्म दुर्धरमिथोनिष्पेषशीर्यद्वपु-
र्निष्ठ्यूतास्रझरीभिरेव[8] सरणिर्[9]दुःसञ्चराभूद्यथा॥३१॥

अपि च।

वीराणां रुण्डरुण्ड[10]प्रविघटनपटु[11]स्फार[12]दोर्दण्डखण्ड-
व्यापारक्षिप्यमाणप्रतिभटविकटाटोपवर्ष्म[13]प्ररूढः।
कूटः कोऽप्येष युद्धाजिरभुवि जरठ[14]श्चित्रकूटानुकारी
लीयन्ते यत्र शत्रुप्रपतनविवशाः कोटिशः पूरकीटाः
॥३२॥

---

[1] सूत E सूत२ cett.

[2] मे om. E only.

[3] ॰मुपाहर B ॰मुपहर cett.

[4] देवः W देवराजः cett.

[5] ॰मतिसन्धेयं K, W, Sc, I_2 ॰मप्रतिसन्धेयं B ॰मसि सन्धयं E.

[6] ॰काच B ॰कचि cett.

[7] प्रारम्भं K प्रारब्धं cett.

[8] ॰नदी॰ for ॰झरी॰ K only.

[9] सरिणी E सरणिर् cett.

[10] तुण्डतुण्ड॰ B रुण्डउण्ड॰ I_2 रुण्डतुं॰ E रुण्डतुण्ड॰ K, W, Sc.

[11] ॰पटल॰ E ॰पटु॰ cett.

[12] ॰स्फुरद्॰ E ॰स्फार॰ cett.

[13] ॰वर्षा॰ for ॰वर्ष्म॰ E only.

[14] जठर॰ B जरठ॰ cett.

वास॰। गन्धर्वराज इत[1] इतः।

[2]प्रासप्रोतप्रवीरोल्वणरुधिरपरामृष्टबुक्काजिघत्सा-
धावद्गृध्राधिराजाप्रतिमतनुरुहच्छायया वारितोष्णाः[3]।
विश्राम्यन्ति क्षणार्धं प्रधनपरिसरेष्वेव मुक्ताभियोगा[4]
धीराः शस्त्रप्रहारव्रणभररुधिरोद्गारदिग्धाखिलाङ्गाः ॥३३॥

इतोऽपि।

प्रतीक्षन्ते धीराः प्रतिमुखमुरोभिः[5] सरभसं
विपक्षाणां हेतीः[6] प्रतिनियतधैर्यानुभवतः[7]।
विदीर्ण[8]त्वग्भारा[9] दलितपिशिता[10]च्छिन्नधमनि-
प्रकाण्डास्थिस्नायु[11]स्फुटतरविलक्ष्यान्त्र[12]निवहाः ॥३४॥

चित्र॰। देवराज अपूर्वोऽयं रक्षःपतेः सङ्ग्रामावतरणसर्गः।

तथा हि।

प्रेष्याः[13] सङ्ग्रामसीमन्यनुजशतवृतो[14] मेघनादोऽपि पार्श्वे
वामेऽन्यत्र प्रवीरेष्वतिविषममदो[15] बोधितः कुम्भकर्णः।
कैकस्या[16] बन्धुवर्गोऽप्ययमतिविकटः पृष्ठतस्तिष्ठमानोऽ
ध्यास्ते मध्यं[17] निषण्णो रथशिरसि भृशं विन्ध्यवद्दुर्विगाहः
॥३५॥

---

[1] इत om. I_2 only.

[2] प्रासप्रोत॰ B, K, Sc, I_2 प्रातःप्रोत॰ W मासपोत॰ E.

[3] वारितोष्णाः B, E, K वारितोत्थाः W, Sc, I_2.

[4] मुक्ताभियान्धा B मुक्ताभियोगा cett.

[5] ॰मरोभिः I_2 ॰सुराभिः E ॰मुरोभिः cett.

[6] हेतिः E हेतीः cett.

[7] ॰नुभवः E ॰नुभवतः cett.

[8] विदीर्णं W विदीर्ण॰ cett.

[9] ॰भारान् B ॰भारा cett.

[10] ॰शित॰ W शिता॰ cett.

[11] ॰स्थिन्ना॰ E ॰स्थिस्नायु॰ cett.

[12] ॰लक्ष्यांत्र॰ E ॰लक्ष्यान्त्र॰ cett.

[13] प्रेक्ष्यः W, Sc प्रेष्याः cett.

[14] ॰व्रतो Sc, I_2 ॰वृतो cett.

[15] ॰विषममदो वो॰ E, K, I_2 ॰विषममदो द्बो॰ W, Sc ॰विकटमदो वो॰ B.

[16] विक्रम्या B कैकस्या cett.

[17] मध्यं B, E, I_2 मध्ये K, W, Sc.

वास०। गन्धर्वराज एवमभियोगोद्धुरं द्विषन्तमभिवीक्ष्यापि निष्प्रकम्प एव रामभद्रः। अथवोचितमेवैतत्[1]। यतः

न कम्पन्ते झञ्झामरुति किल वाति प्रतिदिशं
समुन्मूर्छत्साराः कुलशिखरिणः किञ्चिदपि ते।
न मर्यादां तेऽपि प्रतिजहति गाम्भीर्य[2]गरिम-
स्फुरद्वार्ब्रह्माणो[3]ऽकलितमहिमानोऽम्बुनिधयः ॥३६॥

चित्र०। देवराज पश्य[4]।

भक्तिप्रह्वं कथमपि यवीयांसमुत्सृज्य चापा-
रोपव्यग्राङ्गुलिकिसलयं मेघनादक्षयाय।
[5]लक्ष्यीकृत्य प्रधनकुशलं सानुजं राक्षसेन्द्रं
जीवां भूयो रघुपतिवृषा स्पर्शतः[6] संस्करोति[7] ॥३७॥

कथमेतदतिदुष्करमिव मन्ये। तथा हि।

आक्रम्यैकैकमेते रजनि[8]चरभटाः कोटिशः शस्त्रवर्षै-
र्भास्वद्वंशप्ररोहं पिदधति परितः सत्क्रियायौग[9]पद्याः।

अथवा किं नाम दुष्करम्।

एतावप्युग्रभावावकलितमहिम[10]प्राभवौ युद्धभूमा[11]-
विन्धाते शत्रुशस्त्रप्रविदलनफलस्पष्ट[12]बाणाभियोगौ ॥३८॥

---

1 ०मेव तत् E ०मेवैतत् cett.

2 माभाग्य० E गाम्भीर्य० cett.

3 ०द्वार्ब्रह्माणो B, K, I_2 ०द्वागब्रह्माणो E ०द्वार्ब्रह्माणो changed to ०द्वागब्रह्माणो Sc ०द्वागब्रह्माणो changed to ०द्वारब्रह्माणो W.

4 पश्य २ E only.

5 लक्ष्यी० K लक्ष्मी० E, W लक्षी० B, Sc, I_2.

6 स्पर्शनैः B स्पर्शतः E, W, Sc, I_2 स्पशंतः K.

7 सङ्करोति for संस्करोति E only.

8 रजनी० for रजनि० E only.

9 ०योग० for ०यौग० E only.

10 ०महिम० B, K, Sc ०महिमा० W, I_2 ०महि० E.

11 ०भीमा० corr. to ०भूमा० Sc.

12 ०स्पृष्ट० for ०स्पष्ट० E only.

समन्ततोऽवलोक्य । [1]अहो कथमेते वनौकसोऽपि महति सपत्न-[2]सङ्कट्टे स्वा[3]भिधानयोगमेव व्याख्या[4]न्ति । पञ्चषाः केवलं रामभद्र-पादमूलमासेवन्ते । तथा हि ।

सुग्रीवः स्यन्दनस्याग्रे साङ्गदाः[5] पृष्ठतः पुनः ।
[6]पञ्चषा [7]जाम्बवान् भावी लङ्काधीशोऽपि पार्श्वयोः ॥३९॥

विचिन्त्य । [8]हनूमान् पुनः [9]कनीयांसं काकुत्स्थम् । सविमर्शम् । वरमेत एवोभयथा रामभद्रपादपद्मोपसेविनः । यतस्तावदेतेषां[10]

स्वामिभक्तिश्च धैर्यं च [11]व्याख्याते गात्रमक्षतम् ।
रक्षोऽभियोगस्त्वन्येषां दृश्यते [12]दैन्यमप्यलम् ॥४०॥

वास॰ । गन्धर्वराज मानुषे लोके वात्सल्यं नाम केवलमखिले-न्द्रियवशीकरणचूर्णमुष्टिः । [13]यतः ।

सौमित्रिः कृतहस्तताप्रभृतिभिर्न्यूनो न [14]कैश्चिद्गुणैः
सारेणापि पुनः प्रसिद्धमहिमा [15]शौर्योष्मणा रावणिः ।
इत्थं तुल्यतरे किल व्यतिकरे रामस्य रक्षःप्रभो-
श्चान्योन्यं शरवृष्टिरेव वलते दृष्टिस्तयोर्वत्सला ॥४१॥

---

[1] अह for अहो E only.

[2] ॰सङ्घट्टे B, K, E ॰सन्यहे I_2 ॰सङ्गरे W, Sc.

[3] स्वाभिधान॰ E, B, W, Sc, I_2 स्वसन्निधान॰ K.

[4] व्याख्यान्ति B, E, K, I_2 ख्यापयन्तः W, Sc.

[5] सोऽङ्गदः B सीङ्गदः Sc सागदाः E साङ्गदः corr. by rev. to साङ्गदाः W साङ्गदाः K.

[6] पञ्चषा K, E, W, Sc, I_2 अग्रे तु B.

[7] जाववान् B जाम्बवान् K, W, Sc जाम्बुवान् E जीववान् I_2.

[8] हनू॰ B, E, K, Sc, I_2 हनु॰ W.

[9] कनीयःसं for कनीयांसं B only.

[10] ॰देतयोः for ॰देतेषां B only.

[11] व्याख्यातो for व्याख्याते W only.

[12] दैवम॰ for दैन्यम॰ K only.

[13] यतः om. B only.

[14] कश्चि॰ for कैश्चि॰ E only.

[15] शौर्योष्मणा B, E, K, I_2 शौर्याग्रणी W, Sc.

चित्र॰। देवराज युक्तमेवैतत्। एवं वात्सल्यमनुरुध्यन्ते किल महात्मानः। साद्भुतौत्सुक्यम्। पश्यतु देवराजः।

सौमित्रेर्बाणवज्रैरधिकतरममी मर्मवेधं प्रविद्धा
धावन्तः क्ष्माधरेन्द्रा इव रजनिचराः शेरते युद्धसीम्नि।
रक्षोनाथोऽपि पुत्रान् कतिचन पतितान् वीक्ष्य रामाभियोगं
सन्त्यज्यानिष्टशङ्की[1] निपतति तरसा[2] मेघनादोपकण्ठम् ॥४२॥

तदेतदत्याहितमाशङ्के ॥

वास॰। गन्धर्वराज किमत्र नामात्याहितम्। अपरिच्छेद्यमहिमानः किलैते ककुत्स्थ[3]कुलप्ररोहाः। तथा हि।

परःसहस्रं[4] रजनीचरेन्द्रा
यथास्य वीरस्य किलैकलक्ष्यम्।
तथा रणेष्वद्भुतवीरगोष्ठी-
भूषायमाणो दशकन्धरोऽपि ॥४३॥

चित्र॰। देवराज बहुभिरेकस्याभियोगेऽपि शुभोदर्कतेत्येत[5]दबहुव्यक्तिनिष्ठम्। सचमत्कारम्। इतोऽवधत्तां[6] देवराजः।

रक्षोनाथे सरभसमितो निर्गते विग्रहेच्छुः
क्षुभ्यत्युच्चै रघुपतिशरैः कीलितः कुम्भकर्णः।
कुम्भोऽप्येतां पितुरुपनतां वीक्ष्य वश्यां वपुष्मान्[7]
गर्वैः किं वा निपतति[8] जवाज्जङ्गमः क्ष्माधरेन्द्रः ॥४४॥

---

1 °शङ्कां for °शङ्की E only.
2 रभसात् for तरसा K only.
3 काकु° for ककु° E only.
4 °सहस्र° for °सहस्रं° E only.
5 °दर्कानि एतद° for °दर्कतेत्येतद° E only.
6 इतो धावतां for इतोऽवधत्तां E only.
7 वपुष्मान् गर्वैः K, W, Sc, B वपुष्मानार्तैः E चपुष्मान् वेगैः I_2.
8 वा निपतति K, W, Sc, I_2, B वापि पतति E.

साद्भुतम्। अहो छिद्रस[1]ञ्चारिता मर्कटजातेः। यतः।

उद्दिश्याराद्दशरथकुलाङ्कूरमाद्यं पतन्तं
[2]दृप्तं कुम्भं मृधभुवि कपिः कोऽपि मध्ये रुरोध।

सविशेषं निर्वर्ण्य। कथं सुग्रीव एव। सविचिकित्सम्।

दोःस्तम्भाभ्यां सरभसमथापीड्य विक्षिप्य भूमौ
क्रान्त्वाप्येनं प्रति[3]घवि[4]वशं माषपेषं पिपेष ॥४५॥

साशङ्कम्।

[5]एतन्निरीक्ष्य निपपात च कुम्भकर्णः
सुग्रीवमुग्रतरविद्रुतिरग्रहीच्च।
उन्मोच्य सोऽपि निपुणः स्वमसुष्य नासां
लज्जां स्वसुश्च युगपत् किल निश्चकर्त ॥४६॥

वास°। गन्धर्वराज इत[6] इतः॥

लघुरघुपतिरेष राक्षसाना-
मधि[7]भुवि किं च कुमारमेघना[8]दे।
किमपि चरित[9]मद्भुतं व्यतानीत्
सपदि यथा प्रतिघान्धतामधा[10]ताम् ॥४७॥

अहह। इदमतिदुष्क[11]रं प्रति[12]संविधानमापतितमस्य रघुशिशोः। तथा हि।

---

[1] °चारता for °सञ्चारिता E only.

[2] दृप्तं B, E, K सप्तं I_2 सत्यं W, Sc.

[3] कोपक्रोधामर्षरोषप्रतिघारुट्क्रुधौ स्त्रियौ added along margin by Sc.

[4] °विवशं E, K °विवशो cett.

[5] एवं निरी° for एतन्निरी° E only.

[6] इत om. K only.

[7] °मपि भुवि E °मधिभुवि cett.

[8] °नादे B, E, K, I_2 °नादं W, Sc.

[9] °ताद्भुतं for °तमद्भुतं W only.

[10] °मधातां B, K, I_2 °मधत्तां corr. to °मधातं W °सधत्तां E °मधात्तां Sc.

[11] °दुष्कारं E, K, I_2 °दुष्कार° W, Sc °दुकर° B.

[12] प्रतिसंविधान° W, Sc, K, B प्रति-सान्धान° E प्रतिशंविधान° I_2.

यावन्मन्त्रप्रभावाद्दु[1]रधिगमगतीन् मेघनादप्रणुन्नान्
दुर्भेद्यान्नागपाशान् विहगपरिवृढास्त्र[2]प्रयोगाद्व्यधूनोत् ।
तावद्रक्षोविनेत्रा पुनरतिरभसं मर्मणि क्रोधभूम्ना
गाढं विद्धः शतघ्न्या[3] हनुमति सहसा मोहनिघ्नो[4] न्यपप्तत् ॥४८॥

चित्र॰। देवराज अयमत्राद्भुततरो विमर्दः । यदा तु भ्रातुर्मोहमधिगम्य भाविलङ्केश्वराद[5]क्रममेव करुणवीरानुभावभावितचित्तवृत्तिस्तथाविधस्यापि दर्शनोत्सुकः समरुध्यत[6] परितः कुम्भकर्णप्रमुखया[7] रक्षःपृतनया तदा पुनरिदमेव प्रत्यकार्षीत् । तथा[8] हि ।

पुरां[9] जेता[10] पूर्वं त्रिपुरविजये यामुदवहत्
स्थितिं तामेवा[11]यं रघुपतिवृषाश्रित्य वपुषा ।
क्षणाद्रक्षोनाथानु[12]जमिषुभिराच्छिद्य करणश्रमं
भस्मीकृत्याप्यनु[13]जमभियात्युत्सुकतमः ॥४९॥

निर्वर्ण्य। अहो[14] वात्सल्यमहिमा रघुपुङ्गवस्य येन पुनर्विषयीकृतमात्रा[15]मेवानुजस्यावस्थामभिजानाति स्म । परितो निरूप्य। सहर्षम्। दिष्ट्या स्वस्ति रघुकुलकुमाराभ्यामेताभ्यामुत्पश्यामि यतस्तावदेत-

---

1 °द्दुरधिगमगती° K °दुरधिगमगती° B °दुरधिगमनती° E °द्दरधिगमगती° I_2 °द्दनधिगमगती° W, Sc.

2 °वृढोऽस्त्र° E, I_2 °वृढास्त्र° cett.

3 शतघ्न्यां E शतघ्न्या cett.

4 °निघ्नोऽभ्यपप्तत् B °निघ्नोन्यपप्तत् K, E, I_2 °निघ्नेऽप्यपप्तत् W, Sc.

5 °रादक्रममेव B, E, K °रदक्रममेव I_2 °रदत्तक्रममेव Sc °रचक्रममेव corr. to °रदत्तक्रममेव W.

6 समरुध्यते B समनुरुध्यत E समरुध्यत K, W, Sc, I_2.

7 °मुखया E °प्रमुखया cett.

8 तथा हि om. B only.

9 पुरां K, E, W पुरा B, I_2 पुरं Sc.

10 जिता Sc जेता cett.

11 °मेवाद्यं W °मेवायं cett.

12 °नाथोऽनुज° E °नाथानुज° cett.

13 भस्मीकृत्याप्यनुज° B, K, Sc, I_2 भस्मीकृत्यानुज° W भस्मीकृत्वाप्यनुज° E.

14 अवो E अहो cett.

15 °मात्राभवे अनुज° E °मात्रामेवानुज° cett.

योरस्मिन्[1] व्यसनमहार्णवे[2] यातुधानाधीशेनापि सपरिवारेण कुम्भकर्णवधात् सम्भ्रान्तम् । पुनरेतौ निर्वर्ण्य । कथमद्यापि प्रसुप्तावेव । विषमो[3] व्यसनव्यतिकरस्तावदापतितः । यतः ।

बहुच्छलानि रक्षांसि रिपुर्वस्तूवरौ[4] स्वयम् ।
एषावस्थापि[5] कपयः सहायास्तेऽपि विक्लवाः ॥५०॥

तत् किमुपक्रमं दैवमचेति[6] न [7]जाने ॥

वास० । गन्धर्वराज किमेवमाशङ्कसे । पश्य । जाम्बवत्प्रतिबोधितः[8] किलायमचिन्त्यमहिमप्रथिमा[9] प्राभञ्जनिः । सम्प्रति[10]

उत्स्फूर्जद्रोमकूपः[11][12] प्रलयपरिमिलत्पांसुवर्षानुकारी[13]
किञ्चिद्भुग्नाग्रपुच्छाप्रतिमविवलनापास्तनक्षत्रचक्रः[14][15] ।
भूम्नौत्सुक्यानुरूपव्यवसितिरधिकं पर्यवप्लुत्य[16] गत्वा
क्वापि प्राञ्चः क्षणार्धात् कमपि गिरिमसावाहरन्नाजगाम[17]
॥५१॥

---

1 ०रस्मिन् B ०रन्यस्मिन् cett.

2 ०व्यसन० om. B only.

3 विषमो व्यसनव्यति० B, E, K विषमो व्यनव्यति० I_2 विषमे ध्यानव्यति० W, Sc.

4 ०वस्तूवरौ B, K ०वस्तवरौ I_2 ०वस्तु वरौ E ०वस्तवशी Sc ०वस्त्ववशौ W.

5 एषवस्था० E एषावस्था० cett.

6 देव० E दैव० cett.

7 ज्ञायते B जाने cett.

8 जाम्ववत्प्रति० B जाम्बत्प्रति० K जीववत्प्रति० E, Sc, I_2 जीवत्प्रति० W.

9 ०महिमप्रथिसा B, E, K ०महिमा प्रथमा I_2 ०महिम्ना प्रथमः W ०महिम्नां प्रथमः Sc.

10 हि add. E only.

11 प्रस्फूर्ज० K उत्स्फुर्ज० E उत्स्फूर्ज० cett.

12 ०कूपः W, Sc, E ०कूप B, K, I_2.

13 ०त्पांसु B, E, Sc, I_2 ०त्पांस्रु W, K.

14 ०भुग्नाङ्ग० E ०भुग्नाग्र० cett.

15 ०विवकरा० B ०विवलना० cett.

16 पर्युम्पप्लुत्य E पर्यवप्लुत्य cett.

17 ०मसौ वाहयन्ना० B ०मसावाहरन्ना० cett.

चित्र॰ । विभाव्य । सोल्लासम् । देवराज पश्य[1] पश्य ।

यथा चन्द्रालोकं कुमुदनिवहश्चुम्बकमणिं
दृषत्सारस्त[2]स्त्वामृतमपि भवाम्भोनिधिगतः ।
तथा सम्भा[3]व्यैतौ हनुमदुपनीताद्रिमरुतं
झटित्युज्जृ[4]म्भेते किमपि गहनो वस्तुमहिमा ॥५२॥

दक्षिणतो विभाव्य । कथमेष लङ्केश्वरः कल्पा[5]वसाननिर्मर्यादं पाथ[6] इव पाथोनाथस्य राक्षसबल[7]माकर्षन् पुनर[8]भ्यमित्रम[9]भ्येति । विमृश्य । सम्प्रति तु धर्मयुद्धसम्भावना[10] । प्रतिहतबहुतरप्रधानव्यक्ति रा[11]वणमेघनादशेषमेतद्राक्षसबल[12]मेतावप्युभौ न [13]गणयेते किं[13a] पुनः परःसहस्रमप्यल्पकीटाः । पुनर्लक्ष्मणं निर्वर्ण्य । [14]एष तु

शाणोत्कीर्णो मणिरिव घना[15]म्भोदमुक्तो विवस्वान्
निःकोशोऽसिर्झटिति विगलत्कञ्चुकः पन्नगेन्द्रः ।
दी[16]व्यत्युच्चैर्लघुरघुपतिः किं नु वा स्यात् किमन्यद्
दिव्यौषध्या ज[17]यति महिमा कोऽप्यचिन्त्यानुभावः ॥५३॥

---

1 पश्य पश्य B, E पश्य only, cett.

2 ॰रस्तत्त्वामृत॰ K ॰रस्तंत्वामृत॰ B ॰रस्तत्वां मृत॰ E ॰रस्तत्वामृत्वामृत॰ I_2 ॰रःसुत्वामृत॰ W ॰रसुत्वामृत॰ Sc.

3 ॰व्यैतौ I_2 ॰व्यैतौ cett.

4 ॰भन्ते E, W ॰म्भेते cett.

5 कल्पना॰ I_2 कल्पा॰ cett.

6 पाम्ध W पाथ cett.

7 ॰बलमाकर्षन् B, K, Sc ॰बलं माकर्षत् W, I_2 ॰बलप्रकर्षन् E.

8 ॰भ्यमित्रम॰ B, E, K, I_2 ॰भ्यमित्र्यम॰ W ॰भ्यमित्रम॰ changed to ॰भ्यमित्र्यम॰ Sc. Added along margin: जैत्रस्तु जेता यो गच्छत्यलं विद्विषतः प्रति । सोऽभ्यमित्र्यो ऽभ्यमित्रीयोऽप्यभ्यमित्रीण इत्यपि Sc.

9 ॰मध्येति corr. to ॰मभ्येति W.

10 ॰वना । प्रति॰ B ॰वनाप्रति॰ cett.

11 रावणं E, I_2 रावण॰ K, W, Sc, B.

12 ॰बलमेतावप्युभौ B, E, K, I_2 ॰बलमेताभ्यामवगणितमित्येतावप्युभौ W, Sc.

13 गणेते B गणन्ते K, W गणयन्ते E, Sc, I_2.

13a किं पुनः om. all but E, K.

14 एष B, E, K एवं W, Sc एव I_2.

15 घनान्तादिमुक्तो B घनाभ्रामुक्तो E घनाम्भोदमुक्तो K, W, Sc, I_2.

16 दीव्य॰ K, E, Sc, I_2 दिव्य॰ W दीप्य॰ B.

17 जगति E जयति cett.

निरूप्य। कथं प्रक्रान्तमेव कपिराक्षसनासीरचरयोर्भटयोः पुनरायोधनम्। तथा हि।

[1]शितैर्बाणैरेके मृधभुवि परे तीक्ष्णनखरैः
क्रियासातत्येनाप्यहमह[2]मिकाक्रान्तमनसः।
मिथो वि[3]ध्यन्ति स्म[4] प्रबलतमसम्मर्दविदलत्-
[5]क्षितिक्षोदैः पिष्टा[6]तकसुरभिवक्षस्तटभृतः ॥५४॥

सविशेषं निश्चित्य। तावदन्त[7]रमनयोर्बलयोरधिगं[8]स्यमानप्रातःसन्ध्ययोर्यावदन्धतमसारुणालोकयोः। तथा हि।

प्रतिक्षणमियं रक्षःपृतना क्षीयतेतराम्।
[9]तथा तथा प्लवङ्गा[10]नां सेनानन्तगुणैधते ॥५५॥

वास°। गन्धर्वराज पुनरितो महत् कदनमुपक्रान्तम्।

रक्षोनाथो रघूणां त्वरितमधिभुवा रावणिर्लक्ष्मणेन
द्वन्द्वीभूय प्रहृष्यद्भुजबलमहिमाविष्कृते[11]ष्वासशिक्षौ।
दि[12]व्यास्त्राणां प्रयोगं[13] प्रतिकृतिसुचितां चाप्नु[14]वानौ मिथोऽमू
मूर्छत्कल्पावसानज्वलनपरिभवं सैन्ययोः पर्यदा[15]ताम् ॥५६॥

---

[1] शिवै° E, I_2 शितै° cett.

[2] Added along margin : अहमहमिका तु सा स्यात् परस्परं यो भवत्यहङ्कारः Sc.

[3] विन्ध्यन्ति E, W विध्यन्ति cett.

[4] स्व E स्म cett.

[5] °चितिचोदै K °चितिचोदः W, Sc, I_2 °चमाधूली° B.

[6] पिष्टातक° K, Sc, I_2 पिष्ठातक° W पिष्टान्तक° B पिष्टात° E. Also added along margin : पिष्टातः पटवासकः इत्यमरः Sc.

[7] °दन्तरसैनयोर्वलयो° B °दन्तरमनयोर्वलयो° cett. [°गम्यमानं W, Sc.

[8] °गंस्यमान° B, K, I_2 °गम्यमान° E

[9] तथा B, E, K, I_2 यथा W, Sc.

[10] °नां सेनानन्तगुणैधते B °ना तत्र गुणैधते K °ना त गुणैधते E °नामनन्तगुणैधते W, Sc °नानन्तगुणैधते I_2.

[11] °तेष्वास° E °तेष्वास° K °तस्वास° B °तेस्वास° prob. corr. to °तेष्वास° W °तेस्वास° Sc, I_2.

[12] शस्त्रा° B दिव्या° cett.

[13] प्रयोगं B, E, K, I_2 प्रयोग° W, Sc.

[14] चाप्नुवानौ B चाप्णुवानौ K, I_2 चाप्नुवानौ W, Sc चाप्णुर्वानौ E.

[15] पर्यदातां K, I_2 पर्यदात्तां W, Sc पर्यटातां E पार्षदानी B.

चित्र० । देवराज[1] दुरवबोधोऽयमनयोर्महावीरयोर्[2] मिथोविमर्दः । तथा हि ।

क्ष्वेडाभिः[3] ककुभः[4] पृषत्कनिकरैर्[5] व्योम द्विधाखण्डितै-
र्देहैर्विद्विषतां धरातलमपि प्रच्छादयन्तौ चिरम्[6] ।
कुर्वाते ऽश्रुजलाविलेक्षणपथान्येतावकाण्डोच्चर-
द्रोमाञ्चानि[7] सवेपथून्यपि मुहुर्वर्ष्माणि नः पश्यताम्
॥ ५७ ॥

सविशेषं विभाव्य । कथं प्रत्यक्षानुमानाभ्यामुपलभ्यमानमेकमेव[8] वस्तु विप्रकृष्टान्तरं[9] सम्पद्यते । तथा हि ।

अस्माद्[10] रावणवृत्ताद्[11] राघववृत्तं तु दशगुणं वीक्षे[12]
अनुमन्ये ऽनन्तगुणं पार्श्वपतत्कौणपेन्द्रविनिपातैः ॥ ५८ ॥

परितो निरूप्य । सकुतुकाश्चर्यम् ।

यावन्तो रजनीचराः प्रहरणोद्गूर्णभुजाकेतवो[13]
युध्यन्तोऽभिमुखाः[14] स्फुरद्भुजमदाध्माताः पुरो निर्गताः ।
प्रक्षिप्ताशुग[15]जालपक्षपवनाधूते प्रतापानले[16]
चित्रं दाशरथेः क्षणाच्छलभतां यान्ति स्म सर्वेऽपि ते
॥ ५९ ॥

---

[1] देव B देवराज cett.
[2] ०वीर्ययो० B ०वीरयो० cett.
[3] Added along margin: क्ष्वेडा तु सिंहनादः स्यादित्यमरः Sc.
[4] ककुदः E ककुब K ककुभः cett.
[5] पृषद्भ० E पृषत्क० cett.
[6] भृशं for चिरं B only.
[7] ०ञ्चानि B, E, W ०ञ्चाणि K, Sc, I_2.
[8] ०मानमेव K ०मानमेकमेव cett.
[9] ०कृष्टतरं E ०कृष्टान्तरं cett.
[10] असद् E असद् corr. to अस्माद् W अस्माद् cett.
[11] ०वृत्तान्ताद् B, E ०वृत्ताद् cett.
[12] वीक्ष्य for वीक्षे E only.
[13] ०जाकेतवो Sc, B ०जाकेतवो W ०जाः केतवो E, K, I_2.
[14] ०न्तेऽभि० E ०न्तोऽभि० cett.
[15] ०श्युग० E, K, Sc, I_2, B ०शुग० W.
[16] प्रतापानले K, W, Sc, I_2 प्रतापामले B प्रतापाने E.

सविमर्शम्। एवं किलेयं पाञ्चभौतिको सृष्टिः।

त्रैलोक्यमप्यपर्याप्तं रक्षसां स्थातुमप्यदः।
येषां ते केवलं भूमौ विलि[1]ल्युः पञ्चतां गताः ॥६०॥

वास॰। गन्धर्वराज पश्य[2] विस्मयनीयविप्रलम्भौ किलामू रा[3]वणरावणौ। यतः।

एताभ्यां राघवाभ्यां सकुतुकमिषुभिश्छिद्यमानेषु मूर्ध-
स्वेकस्यैकोऽप्यनन्तः किमु सदृ[4]शगुणो वर्णनीयः परस्य।
ए[5]तत्सम्पश्यतोरप्यतिचिरमनयोः कोऽप्यचिन्त्यः[6] प्रभावो
[7]यन्नोत्साहो न धैर्यं विर[8]मति न शिरश्छे[9]दतः पञ्चिणोऽपि
॥६१॥

नेपथ्ये। भो[10] भो[11] रामभद्र किमद्याप्युपेक्षसे [12]दुर्वृत्तमेनं कथं [13]चैकक्रियासाध्यमेतावन्तम[14]र्थम्[15]। [16]अवधत्स्व तावत्।

भवान् सीतां लोकस्त्रिभुवनगतः प्रीतिमुचितां
कनीयान् पौलस्त्यः पुरममरतां स्वां पुनरयम्।
किमन्यान्यत् साक्षात्कृतपरमतत्त्वो मुनिगणः
प्रसादप्रोन्मीलन्मुदि मनसि शान्तिं च लभताम् ॥६२[17]॥

---

[1] लिल्युः पञ्चत्वतां K विलिल्युः पञ्चतां [cett.

[2] पश्य२ E पश्य cett.

[3] रावणरावणौ B, E, K रामरावणौ W, Sc रावण I_2.

[4] सदृशगुणो वर्णनीयः B, K सदृशगुणैर्वर्णनीयः E सरसगुणौ वर्णनीयौ W, Sc सदसगुणौ वर्णनीयः I_2.

[5] इत्थं सम्प॰ B एतत्सम्प॰ cett.

[6] ॰न्त्यः प्र॰ B, K, Sc, I_2 ॰न्त्यं प्र॰ E [॰न्त्यप्र॰ W.

[7] यन्नो॰ K यन्नो॰ cett.

[8] वितरति E विरमति cett.

[9] ॰श्छेदतः K, Sc, I_2, B ॰श्छेदने E ॰श्छेदनः corr. to ॰श्छेदतः W.

[10] भो भो . . . कनीयान् (l. 14 below) om. K only.

[11] भो B, E भोः W, Sc, I_2.

[12] दुर्वृत्त॰ . . . तावत् (next l.) *here* om. B.

[13] चैकक्रिया॰ E वैकक्रिया॰ Sc, I_2 वै क्रिया॰ W.

[14] ॰मथ for ॰मर्थं E only.

[15] This stop in I_2 only.

[16] प्रवधत्स्व E अवधत्स्व cett.

[17] Here added नेपथ्याभिमुखमवलोक्य। दुर्वृत्तमेनं कथं चैकक्रियासाध्यमेतावन्तमर्थमवधत्स्व तावत् in B.

चित्र॰ । निशम्य । कथमेष दिव्यर्षिगणोऽप्येतयोर्वधाय राघवौ त्वरयति । अथवा दुर्वृत्तप्रशान्तिः[1] कस्य न मनःप्रसत्त्यै[2] । ससम्भ्रमाद्भुतौत्सुक्यम् । देवराज पश्य[3] ।

आभ्यां ब्रह्माच्युतास्त्रस्मरण[4]सुरभिभिर्मार्गणै राघवाभ्यां
मूर्धानश्छिच्छिदाते रजनि[5]चरपते रावणश्चाक्रमेण[6] ।
पश्चाद्रक्षःकबन्धो[7] मृधभुवि विवशः सोऽपि रक्षोऽवरोधः[8]
क्षोण्यां श्रीदाशरथ्योः शिरसि च वियतः पुष्पवर्षः[9] पपात ॥६३॥

वास॰ । नेपथ्याभिमुखमवलोक्य[10] । सोल्लासम् । गन्धर्वराज पश्य तावत् । एते किल त्रिभुवनशत्रोर्दशकन्धरस्य निधनवृत्तान्तश्रवणेन प्रमोदनिर्भराः [11]सहमहर्षयः सुमनसः [12]कमपि [13]महोत्सवमनुबुभूषन्तो[14] मामेव प्रतीक्षन्ते[15] । तद् गच्छाम्येतेषां मनोरथसम्पादनाय । त्वमप्येतद्वृत्तान्तनिवेदनेन प्रियसखमलकेश्वरं प्रीणय[16] ॥

इति परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ षष्ठोऽङ्कः ॥

---

[1] ॰शान्तिः K ॰प्रशान्तिः cett.

[2] ॰प्रसत्त्यै B, K ॰प्रीत्यै E, W, Sc [प्रसै I_2.

[3] पश्य२ B पश्य cett.

[4] ॰स्मरणं E ॰स्मरण॰ cett.

[5] रजनी॰ E रजनि॰ cett.

[6] ॰श्चाक्रमेण B ॰श्च क्रमेण cett.

[7] ॰कबन्धो B, E, K कबन्धौ W, Sc, I_2.

[8] रक्षो विरोधः E रक्षोऽवरोधः cett.

[9] ॰वर्षैः B ॰वर्षः K, I_2 ॰वर्षं Sc वर्तं W ॰वृष्टिः E.

[10] नेपथ्याभिमुखमवलोक्य om. B only.

[11] समर्हषयः E सहमहर्षयः cett.

[12] कामपि E, K, B कपि corr. to कमपि W कपि॰ Sc, I_2.

[13] सुमहो॰ E महो॰ cett.

[14] ॰मनुभूवतो E ॰मनुबुभूषन्तो cett.

[15] प्रतीक्ष्यन्ते E प्रतीक्षन्ते cett.

[16] प्रीणय E, K, W, Sc प्रीणीय B प्राणय I_2.

[1]ततः प्रविशति शोकाकुला लङ्का ॥

लङ्का। साक्रोशम्। हा महाराअ[2] [3]दसकन्धर [4]ते[5]ल्लोक्कवीरलच्छी-पडि[6]ग्गहणदुल्ललिद। हा स[7]अलरक्खसलोअपडिवा[8]लणसम[9]त्थदु-[10]म्मद[11]भुअदण्ड। हा प[12]सुवइपा[13]दजुअल[14]च्चणो[14a]व[15]जुज्जन्त[16]मु[17]द्ध[18]मुहपुण्डरी[19]अ। हा[20] के[21]कसीपुत्तति[22]लअ। हा बन्धु[23]अण[24]वच्छल। कहिं[25] मए[26] तुमं पेक्खि[27]दव्वो। हा कुमार कुम्भअ[28]ण्ण। हा वच्छ[29] मेहणा[30]द। कहिं

---

[1] श्रीशं वन्दे begins, E only.
[2] °राय B °राअ cett.
[3] दस° E, K दश° cett.
[4] हा add. B only.
[5] तल्लोक° B तेल्लोक° E, K, I_2 तेल्लोक्क° Sc तेलोक्क° W.
[6] °पडिगाहण° B °पडिग्गहण° E, K °पडिग्गाह° I_2 °पडिग्गह° Sc °परिगाह° W.
[7] सअयल° B सअल° cett.
[8] °वालचण° B °वालण° cett.
[9] °संमत्य° B °समत्य° cett.
[10] °दुस्सद° B °दुम्मद° cett.
[11] भुय B °भुअ° cett.
[12] °पाअ° E °पाद° cett.
[13] °जुयल° B °जुअल° cett.
[14] °अच्चणो° E °च्चणो° cett.
[14a] °पजु° all MSS.
[15] °युजन्त° B °जुत्त° E °जुज्जन्त° cett.
[16] रुद्ध add. between °जुज्जन्त° and °मुद्ध° B only.
[17] मुद्ध . . . पुत्त° (l. 5 below) om. K.
[18] °पुं° for °मुह° B only.
[19] °रीय° B °रीअ° cett.
[20] ह B हा cett.
[21] कीकसी° corr. to कैकसी° B कैकसी° E केकसी° W, Sc, I_2.
[22] °तिलय B °त्तीलेअ W °तिलअ cett.
[23] °अण° K °जण° E °यण° B °अरग° W, Sc °असा° I_2.
[24] °वत्सल E °वच्छल cett.
[25] कहं I_2 कहिं cett.
[26] मए K, I_2 मये E स एव B से W, Sc.
[27] पेच्छिद° K पेक्खिद° cett.
[28] °अस K, Sc °अण E, W, I_2.
[29] वत्स E वच्छ cett.
[30] °णाद B °णाह E °णाअ cett.

सि । देहि मे पडिव[1]अणम् । परितो[2] विलोक्य । कहं को वि ण[3] [4]मन्तेदि । ऊर्ध्वमवलोक्य । हा दुट्ठदे[5]व्वदु[6]व्विलसिअ कीस एव्वं[7] परिणदं सि । अहवा को एत्थ [8]भवदो उवालम्भो । अत्तणो एव्व[9] दु[10]च्चरिदं एदं[11] विपरि[12]णमेदि ॥ इति सानुक्रोशं रोदिति ॥

ततः प्रविशत्यलका ॥

अलका । अहो कथमस्य रक्षःपतेरपूर्वः कोऽप्ययं दशापरि[13]पाकः । यदेतावानपि रक्ष[14]:सर्गः क्षणेनैव विभीषणमात्रशेषः संवृत्तः । शब्दश्रवणं नाटयित्वा । परिक्रम्य । कथं कनीयसी मे भगिनी प्रत्यग्रभर्तृविरहव्यथाविधुरा क्रन्दन्ती लङ्का । उपसृत्य । भगिनि समाश्व[15]सिहि समाश्वसिहि ॥

लङ्का । विभाव्य । कहं वहिणिआ मे[16] अलआ[17] ॥

अल० । [18]भगिनि समा[19]श्वसिहि समाश्वसिहि । एवं किलेयं लोकयात्रा ॥

---

1 ०वयणं B ०वअणं cett.

2 ०तोऽवलोक्य E ०तो विलोक्य cett.

3 न W ष्टा E ण cett.

4 मन्तेदि K, W, Sc, I_2 मन्तदि E मन्तेहि B.

5 ०देव० B ०देव्व० K, W, Sc, I_2 ०देव्व० om. E.

6 ०दुव्विलस कीय B दुव्वलसिअ कीस K, W, Sc, I_2 ०विलास कीस E.

7 एव्वं B, K, Sc, I_2 एवं E एव्व corr. to एव्वं W.

8 भवदो om. E only.

9 अव्व E एव्व cett.

10 दुच्चिदं E दुच्चरिदं cett.

11 एदं om. E only.

12 ०णमदि E ०णमेदि cett.

13 ०परी० K ०परि० cett.

14 रक्षसःसर्गः B रक्षःसर्गः cett.

15 समाश्वसिहि K once only.

16 मह B मे cett.

17 अलया B, E अलआ cett.

18 भगिनि समाश्वसिहि समाश्वसिहि om. E.

19 समाश्वसिहि समाश्वसिहि B समाश्वसिमि समाश्वसिमि W समास्वासि समास्वासि I_2 समास्वमि समास्वमि Sc समाश्वसिहि K.

लङ्का। अयि[1] वहिणिए[2] कुदो मे आसासो। जुवइ[3]जणमेत्तसेसा[4] संवुत्त म्हि। एक्को[4a] उण कुलतन्तू[5] कुमारविहीसणो[6][7] चिट्ठदि त्ति सुणीअदि[8]। सो वि मह मन्दभाइणीए अधण्णदाए[9] रिउवक्खं[10] जेव्व सेवेदि ॥

अल॰। अयि[11] भगिनि[12] मा मैवम्। न खल्वस्माकं स[13] रिपुपक्षः ॥

लङ्का। कहं विअ[14] ॥

अल॰। यस्य रिपुः स गतस्तच्च गतम्। सम्प्रति तु निसर्गसुहृदस्माकं त्रिभुवना[15]वनप्रसिद्धसन्धो दाशरथिः ॥

लङ्का। आश्वस्य। कहं ईरिसो[16] वि ॥

अल॰। ईदृश एव ॥

लङ्का। कहं अम्ह [17]सामिसु ईरिसो विपरिणदो ॥

---

1 अपि Sc अयि cett.

2 °णीए E °णिए cett.

3 युवइ° B जुवइ° cett.

4 °मेत्तिससा B °मेत्तसेसा K, W, Sc °मेत्तसेसी I_2 °मेतसेसा E.

4a एक्को all MSS.

5 °तन्तु E °तन्तू cett.

6 °विभीसणो B °विहीसणो E, K, Sc, I_2 °विहिसणो W.

7 क्खु add. W, Sc only.

8 सुणीयदि B सुणीअदि cett.

9 अधण° B, K अधण्ण° cett.

10 रिवुपक्खं B रिउपक्खं W, Sc, I_2 रिउवक्खं K रिउपखे E.

11 अपि Sc अयि cett.

12 भागिणी E भगिनि K भागिनि cett.

13 स रिपुपक्षः . . . °दस्माकं (l. 9 below) om. E only.

14 अत्र W विअ cett.

15 °भुवनावनप्रसिद्धसम्बन्धो K °भुवनीवनप्रसिद्ध सन्धो B °भुवनप्रसिद्धसम्बन्धो E, W, Sc, I_2.

16 ईरिसो E, Sc, B इरिसो W हीरिसो I_2 हीरिसो K.

17 सारिसु B सामिसु K, W, Sc, I_2 सामीसु E.

अल॰। [1]अप्यननुसन्धाने किमेवं भाषसे। शृणु।

रघुकुलतिलकेऽस्मिन् भ्रातृमात्रद्वितीये
किमपि पितृनिदेशाद्दण्डकां[2] सम्प्रविष्टे।
यदुचितममुना ते राक्षसानां विनेत्रा
विहितमयमशेषः कर्मणस्तस्य पाकः ॥१॥

लङ्का। हुं तुमं उण[3] ईरिसे[4] पत्थावे[5] कहं एत्थ उवट्ठिदा[6] सि[7] ॥

अल॰। अवधत्स्व। अहं किल वैमातृकेण[8] पौलस्त्येन गन्धर्वराजाच्चित्ररथादमुं[9] वृत्तान्तमुपलभ्य शिष्टबन्धुप्रतिबोधनाय विभीषणस्य च लङ्काभिषेकसाक्षात्करणाय रावणापहृतविमानराजस्य पुष्पकस्य च रामभद्रोपस्थानोपदेशदानाय[10] सन्दिष्टा[11] ॥

लङ्का। अम्मो[12] कहं भअवदो पसुवइणो वि मित्तं णिधाणाधिवई[13] सत्रं[14] एव्वं[15] उवचरदि[16] रामभद्दम्[17] ॥

---

1 अननु॰ for अप्यननु॰ E only.

2 ॰कान् B ॰कां E, K, W, Sc ॰को I_2.

3 तुण E उण cett.

4 ईरिसे E, W, Sc इरिसे B ईरिसे I_2 एरिसे K.

5 पत्थावे B, K, Sc पथावे E पत्थावे W, I_2.

6 उवट्ठदा W उवटिदा E उवट्ठिदा B, K, Sc, I_2.

7 सी Sc सि cett.

8 ॰मातृकेण B, E, K ॰मात्रकेण W, Sc, I_2.

9 ॰राजाच्चि॰ W, Sc, B ॰राजाचि॰ K, I_2 ॰राजचि॰ E.

10 ॰भद्रप्रस्था॰ for ॰भद्रोपस्था॰ E only.

11 समादिष्टा B सन्दिष्टा cett.

12 अमा E अम्मो cett.

13 णिधाणाधिवई B णिधाणाहिवई W, Sc, I_2 णिधाणाहवई E णिधाणाविवही K.

14 सयं B सत्रं E, K शात्रं I_2 सात्रं W सौत्रं Sc.

15 एवं E एव्वं cett.

16 ॰चरादे E ॰चरति W, Sc ॰चरदि B, K, I_2.

17 ॰भद्दं B ॰भदं E ॰भद्रं K, W, Sc, I_2.

अल०। अयि[1] किमत्राश्चर्यम्।

इदं हि तत्त्वं परमार्थभाजा-[2]
मयं हि साक्षात्पुरुषः पुराणः।
त्रिधा विभिन्ना प्रकृतिः किलैषा
त्रातुं भुवि स्वेन सतोऽवतीर्णा ॥२॥

लङ्का। कहं अम्ह[3] सामिणा रक्खसणाहेण[4] एदं ण [5]ओधारिदम्॥

अल०। अयि सरले। शापमहिम्ना किल मूर्छन्मोहः सोऽपि नापराध्यति॥

नेपथ्ये कलकलः। उभे ससम्भ्रममाकर्णयतः॥

पुनर्नेपथ्ये। समवर्धत्त[6] भोस्त्रिजगच्चराणि भूतानि।

वस्वर्करुद्रसहितः स्वयमेष साक्षाद्
वृद्धश्रवाः समभिनन्दति साधु साध्वीम्।
अग्निप्रवेशपरिनिर्गमशुद्धभावां
सीतां रघूत्तम भवस्थितिमाद्रियस्व[7] ॥३॥

अल०। कथमेते दिवौकसोऽपि दशकन्धरगृहनिवासव्यसनकौली-[8]नशङ्कापनुत्यै कृतपावकप्रवेशनिर्गमनां सीतां[9] देवीमभिनन्दन्ति। अहह।

पतिव्रतामयं ज्योतिर्ज्योतिषान्येन शोध्यते।
इदमाश्चर्यमथवा लोकस्थित्यनुवर्तनम् ॥४॥

---

[1] अपि E, I_2 अयि cett.

[2] परमार्थ॰ K, W, Sc, B परमार्ध॰ E यामार्थ॰ I_2.

[3] अम्हाणं B अम्ह K, Sc, I_2 अह्म E, W.

[4] ॰नादेण W ॰णाहेण cett.

[5] अधा॰ E ओधा॰ cett.

[6] समधत्त B समवधत्त cett.

[7] भवस्थि॰ B, E, K भवत्स्थि॰ W, Sc, I_2.

[8] ॰ग्रह॰ E ॰गृह॰ cett.

[9] सीतां देवी॰ E, K सीतादेवी॰ cett.

शब्दश्रवणं नाटयित्वा । लङ्का । कहं मङ्गलतूर[1]रवमिस्साओ गीदीओ णि[2]समीअन्ति ॥

अलं° । नेपथ्याभिमुखमवलोक्य । कथं सीताविशुध्यनुमोदनार्थमवतीर्णाभिरप्सरोभिर्दिव्यर्षिगणैश्च रामभद्रनिदेशेन निष्पादिताभिषेककल्याणो विभीषणः पुष्पकं पुरस्कृत्य रामभद्रमभ्येति । तदेहि तथाविधसहजमहिम[3]महनीयचरित[3a]महानुभावा[4]वलोकनेन चक्षुः कृतार्थयावः ॥ इति परिक्रम्य[5] निष्क्रान्ते ॥

॥ मिश्रविष्कम्भकः[6] ॥

ततः[7] प्रविशति पार्श्वगतहनू[8]मत्सुग्रीवः[9] ससीतालक्ष्मणो रामः ॥

रामः । किं चिरायन्ते[10] विभीषणः ॥

ततः प्रविशति पुष्पकं पुरस्कृत्य विभीषणः ॥

विभीषणः । अनुष्ठितः किल मया रामभद्रादेशः । तथा हि सत्कृतं मातलिमनु

अजस्रगलदस्रसम्प्ल[11]वकिणाङ्कगण्डस्थलाः
स्खलत्कनककङ्क[12]णं नियमितैकवेणीभृतः ।
क्षमातलविवर्तनातिमलिनाम्बरा मोचिताः
प्रयान्ति किल सस्मि[13]ताः स्म सुरलोकव[14]न्दिस्त्रियः ॥५॥

---

1 °राव° B °रव° cett.

2 णिसमीअन्ति B णिसमिअन्ति E णिसामीअन्ति Sc णिसम्मीअन्ति K णिसामीअन्ती W णिसमीअन्ति I_2.

3 °महनीयचरित° om. K only.

3a °चरित° W, Sc, I_2, B °चरित्र° E.

4 °भावलोक° Sc °भावावलोक° cett.

5 परिष्क्रम्य E परिक्रम्य cett.

6 °विष्कम्भः E °विष्कम्भकः cett.

7 ततः प्रविशति . . . चिरायते विभीषणः om. W, Sc, I_2 only.

8 °हनू° B, K °हनु° E.

9 °ग्रोवः E, K °ग्रीव° B.

10 चिरायते E, K चिरायितो B.

11 °संलव° E °सपद्यव° I_2 °सम्प्लव° cett.

12 °कङ्कण° W °कङ्कणं cett.

13 सस्मिताः B सम्मिताः E, K सम्मिता Sc, I_2 सम्मिता *changed to* संस्मिता W.

14 °वन्दि° K, W, Sc, I_2 °वन्दी° B °वन्धी° E.

उपसृत्य[1]। जयतु[2] जयतु रामभद्रः। देव[3] एतदवसानः[4] किल निदेशः सम्पादितः।

[5]कार्तस्वराभिर्दृश्याभिः पतिताभिश्च[6] साम्प्रतम्।
वन्दीभिरिव[7] ताः काराः शृङ्खलाभिरलङ्कृताः[8][9] ॥६॥

अयं च पुष्पकनामा स[10] विमानराजः।

असंरुद्धगतेरिष्टप्रवृत्तेर्वशवर्तिनः।
मनोरथस्यानुगुणं सर्वदा यस्य चेष्टितम् ॥७॥

रामः। साधु लङ्केश्वर साधु सम्पादितम्। सुग्रीवं प्रति। सखे वैकर्तने किमत्रावशिष्यते ॥

सुग्रीवः।

उत्खातस्त्रिभुवनकण्टकोऽतिदृप्य-
द्दोर्दण्डाञ्चितमहिमाप्ययं[11] निकारः।
देव्याश्च प्रतिशमितस्तथाच सन्धा
निर्व्यूढा[12] प्रगुणविभीषणाभिषेकात् ॥८॥

सम्प्रति तु द्रोणाद्रिं[13] प्रत्याहरतो [14]हनूमतः सविशेषं गृहीत-

---

[1] उपसत्य Sc उपसृत्य cett.

[2] जयतु२ B जयति२ W जयति E, K, Sc, I_2.

[3] देवाः E देव cett.

[4] एव तदवसानः W एतदवसानः cett.

[5] कार्तस्वराभि° W, Sc, B कार्तस्वरी-भि° E कार्तस्वरोभि° I_2 कर्मान्नराति° K.

[6] पतिताभिश्च B, K प्रतीत्ताभिश्च E पताभिश्च I_2 पताकाभिश्च W, Sc.

[7] °रिव ताः काराः B °रेवि ताः कारा K °रेधिताः कारः Sc °रेधिता-कारः W °रेधितीः काराः I_2 °रेधिताः कराः E.

[8] शृङ्गला° B शृङ्खला° cett.

[9] °ङ्कृता E °ङ्कृताः cett.

[10] स om. E only.

[11] °र्दण्डोचित° E °र्दण्डाञ्चित° cett.

[12] निर्व्यूढा B, I_2 निव्यूढा K निर्वूढा E निर्व्यूढ Sc निव्यूढ corr. to निर्व्यूढः W.

[13] °णाद्रिप्रत्याहरो E °णाद्रिं प्रत्या-हरतो cett.

[14] हनु° E हनू° cett.

[1]प्रवृत्तिदुर्मनायते किल कुमारभरतः। तं प्रति वार्ताहरः प्रवि[2]सृज्यतां प्राभञ्जनिः। स्वयमप्यलङ्क्रियतां विमानराजः॥

रामः। यदभिरुचितं प्रियवयस्याय॥ इति तथा कृत्वा सर्वे विमानारोहणं नाटयन्ति॥

सीता। अपवार्य। लक्ष्मणं प्रति। अम्हेहिं सम्पदं कहिं [3]पत्थीअदि॥

लक्ष्मणः। देवि रघुकुलराजधानीमयोध्यां प्रति॥

सीता। अवि समत्तो सो वण[4]वासस्स अवही॥

लक्ष्म॰। देवि अद्यतनमेव दिनं तत्[5]॥ सर्वे विमानगतिं [6]निरूपयन्ति॥

सीता। साश्चर्यम्। अज्जउत्त एदे उण कदमा दूरादो [7]अणिद्धारिद[8]णिग्घोसआ [9]वित्थरिज्जन्तसाम[10]लत्तणा परिसरा [11]दीसन्ति॥

रामः। सस्मितम्[12]। देवि नैते भुवां परिसराः किन्तु

साक्षात् किलाष्टमूर्तेस्तस्यैषा मूर्तिरम्मयी प्रथमा।
गीतः सागर इति नृभिरपरिच्छेद्यात्मगाम्भीर्यः॥९॥

सीता। जो अम्हाणं जेट्ठससुरेहिं किदणिम्माणो त्ति[13] [14]वुड्ढपरम्प-

---

[1] ॰प्रकृति॰ E ॰प्रवृत्ति॰ cett.

[2] प्रतिसृज्यतं E प्रविसृज्यसृज्यतां W प्रविसृज्यतां cett.

[3] पच्छीअदि B पत्थीअदि K, Sc, I_2 पथीअदि E अत्थिअदि W.

[4] वणदासस E वणस्स W वणवासस्स cett.

[5] ततः for तत् B only.

[6] निरूप॰ W, E, B रूप॰ K, Sc, I_2.

[7] अणिद्धारिद॰ B, K अणिद्धारि W अणिद्धारिदद॰ Sc अणिधारिद॰ E घ्रणिद्धाग्गिरद॰ I_2.

[8] ॰णिग्घोसआ K ॰णिग्घोसया B ॰णिग्णोसा I_2 ॰णिग्णोसं E ॰दक्खिणोद्दिशा W ॰दक्खिणोद्दिसा Sc.

[9] वित्थरिज्जन्त॰ B विस्थारिज्जन्त॰ K आवित्थरिजन्त॰ Sc, I_2 आवित्थरिज्जन्त॰ W अविथरिजन्त॰ E.

[10] ॰सामलत्तणा B ॰सामलत्तण॰ K, W ॰सामलत्तन॰ I_2 ॰सामलतण॰ Sc ॰सामलतन॰ E.

[11] णसन्ति B दिसन्ति E दीसन्ति cett.

[12] सस्मितम् om. W, Sc, I_2 only.

[13] ति E, W त्ति cett.

[14] वुट्ठ॰ K, W वुट्ट॰ I_2 वट्ठ॰ Sc वुढ॰ E.

राए [1]सुणीअदि। एदस्स[2] मज्झे[3] वि किं एदं दूर[4]प्पसारिदं धवलंसुअं विअ[5] अहिणवतिणच्छ[6]ण्णासु भूमिसु दीसइ[7]॥

लक्ष्म०। देवि।

सोत्साहं धृतशासनैः सकुतुकैर्वृक्षौकसां नायकै-
र्दिक्पर्यन्तधराधरेन्द्रशिखराण्यानाय्य निर्मा[8]पितः।
कल्पान्तावधिव[9]न्दनीयमहिमा लोकस्य सेतुर्नवः
[10]कीर्तिस्तम्भ इवायमार्यचरित[11]स्याम्भोनिधौ लक्ष्यते ॥१०॥

रामः। अङ्गुल्या निर्दिशन्। वत्स

एता भुवः परिचिनोषि मिलत्तमाल-
च्छायान्धकारिततुषारनिकुञ्जपु[12]ञ्जाः।
उन्मूर्छदच्छमलयाचलतुङ्गशृङ्ग-
प्राग्भारनिष्पतितनिर्झरपूरभा[13]जः ॥११॥

लक्ष्म०। आर्य ता[14] एवैताः। नाति[15]दूर एव तावदासां स [16]जीर्णकन्दरः।

---

[1] सुणीयदि B सुणीअदि K, Sc, I_2 सुणीअदी E सुदिअदि corr. to सुदीअदि W.

[2] एतस्स B एदस E एदस्स cett.

[3] मज्जे B मज्झ I_2 मभ्झ W मज्ज Sc मझ्झे K मघ्न E.

[4] दूरं पसा° E दूरप्पसा° cett.

[5] व B वि E विअ cett.

[6] °च्छसासु K, W °च्छणासु cett.

[7] दीसइ B, Sc दीसई K, E, W दीसइं I_2.

[8] °पितः B, K, I_2 °यितः E, W, Sc.

[9] °वन्दनीय° B, K °नन्दनीय° E °वन्धनीय° W, Sc, I_2.

[10] कीर्ति . . . एता भुवः (l. 10 below) om. K.

[11] °चरितस्यालक्ष्यतेऽम्भोनिधौ B °चरितस्याम्भोनिधौ लक्ष्यते E, I_2 °चरितस्त्वम्भोनिधौ लक्ष्यते Sc °रचित (corr. by rev. from °चरित°) स्त्वम्भोनिधौ लक्ष्यते W.

[12] °कुञ्जाः K °पुञ्जाः cett.

[13] °भारः W °भाजः cett.

[14] ता देवैताः E ता एवैताः cett.

[15] नातिसुन्दर W नातिदूर cett.

[16] जीर्णः कलिः B जीर्णकन्दरः cett.

[1]गर्जाजर्जरितासु दिक्षु वधिरे तत्स्फूर्जथुस्फूर्जिते-
व्योम्नि भ्राम्यति दुष्प्रभञ्जनजवादभ्रेऽप्यदभ्रे मुहुः ।
आक्षिप्यान्धयति द्रुमान्धतमसे[2] चक्षुः प्रविश्य क्षपा
[3]यत्रासीत् क्षपिता क्षरज्जलभरे[4] त्वक्सार[5]लक्षी[6]कृते ॥१२॥

सीता । स्वगतम् । अहो पमादो । कहं मह मन्दभाइणीए दुट्ठदेव्वेहिं[7] एदे वि[8] महाणुभावा[9] ईरिसं अवत्थन्तरं[10] अणुहाविदा[11] ॥

विभी° । देव रामभद्र । दृश्यन्ते किलैताः कावेरीतीरभूमयः ।

यत्पर्यन्तमहीध्रसीम्नि कुहली[12]माध्वीकधाराझरी[13]-
हृष्यत्पूगवनी[14]घनीकृततलै[15]स्तुङ्गैर्जरच्छाखिभिः ।
लक्ष्यन्ते विविधाश्रमाः स्थिरतपःस्वाध्यायसाक्षात्कृत-
ब्रह्माणो निवसन्ति यत्र मुनयः कल्पस्थितेः साक्षिणः ॥१३॥

यतो नातिदूर एव किल[16]ावाच्यां[17] लोपामुद्रापरिष्कृतपरिसरे[18] दीप्यति कौम्भसम्भवं ज्योतिः ॥

---

[1] गर्जाजर्जरिता° K, W, I_2 गर्जागर्जरिता° Sc गर्जज्झर्जरिता° E.

[2] °तमसे changed to °तमसि W.

[3] पित्रा° for यत्रा° E only.

[4] °भरे B, K, I_2 °धरे E, Sc °धरे changed to °धर W.

[5] त्वक्साच्य° B, I_2 त्वत्साच्य° E त्वक्सार° K, W, Sc.

[6] °लच्ची° B °लची° cett.

[7] °देव्वेहिं B, K, I_2 °देवेहिं E, Sc °देवेहिं W.

[8] व B वी E वि cett.

[9] °भावा K, Sc °भावि B °हावा E, W °स्रावा I_2.

[10] अवर्धतरं for अवत्थन्तरं E only.

[11] अणुहाविदो B अणाहाविदा I_2 अणुहाविदा K, E, W, Sc.

[12] कुहली° B, E, K, I_2 कुहलो Sc कुहलो in text underlined and सुमनो along margin, W.

[13] °धाराझरी° B, K °धारोद्गारी E °धारोद्गिरी I_2 °धारोद्गिरद् W, Sc.

[14] °त्प्लवगवली° for °त्पूगवनी° E only.

[15] °जलै° W °तलै° cett.

[16] किल om. W only.

[17] °वाध्यं for °वाच्यां E only.

[18] °सरं B, E, K °सरे W, Sc °सर I_2.

रामः। कथमतिक्रान्तमागस्त्याश्रमपदम्[1][2]।

अयं वारां राशिः किल मरुभूद् यद्विलसितै-
रयं विन्ध्यो [3]वन्ध्योद्धतविहृतिराध्मानमजहात्[4]।
[5]विलिल्ये यत्कुक्षिस्थितशिखिनि वातापिर्वपुषा
स कासां वाणीनां मुनिरकलितात्मास्तु विषयः ॥१४॥

तदप्रमेयविभवा विश्रान्तरात्मसाक्षिणस्ते[6][7] महात्मानः कुतश्च नाप्यभिवन्द्याः[8] ॥ सर्वे तथा कुर्वन्ति ॥

आकाशे। सानुजस्त्वं[9] प्रजां शाधि
कल्पान्तस्थायि ते यशः।
नामापि राम गृणता-
ममृतत्वाय कल्पताम्[10] ॥१५॥

रामः। आकर्ण्य। कथमशरीरिण्या गिरा परमनुगृहीतो[11] महामुनिवन्दारुः ॥ इतरे[12]ऽभिनन्दन्ति ॥

विभी०। देव[13] रामभद्र। एतास्ताः पम्पापर्यन्तभूमयः[14] यासु बहोः कालादनुभूयमानान्यप्यभिज्ञानानि[15] बलाच्चक्षुराकर्षन्ति[16]। तथा हि।

---

[1] ०स्त्याश्रम० E, W, B ०स्त्यमाश्रम० K, Sc, I_2. 'Agastyasrama' along margin by rev., W.

[2] ससरणं add. B only.

[3] वन्ध्योद्धत० B, K वध्योहृत० E वन्ध्योहृत० I_2 येनाहृत० W, Sc.

[4] ०ध्यान० E, I_2 ०ध्मान० cett.

[5] वलित्ये for विलिल्ये E only.

[6] विश्वम्भरा० B विश्वन्तरा० I_2 विश्रान्तरा० K, E, W, Sc.

[7] स्ते om. W only.

[8] नाभि० W, Sc नाप्यभि० cett.

[9] ०जस्तं E ०जस्त्वं cett.

[10] कल्प्यतां E कल्पतां cett.

[11] ०तोऽहमाशीर्भिः B only.

[12] इतरोऽभिनन्दति B इतरे अभिनन्दति I_2 इतरे अभिनन्देति E इतरे अभिनन्दन्ति K, W, Sc.

[13] देव om. E only.

[14] Adds 'Pampa' along margin by rev., W.

[15] ०न्यभि० E, W ०न्यप्यभि० cett.

[16] ०कर्षयन्ति E ०कर्षन्ति cett.

बाणेनैकेन विद्धं विलसति पुरत[1]स्तज्जरत्तालखण्डं
सोऽपि क्रीडाकपित्थं क्षणमिषुनिवहैरन्वभूदत्र वाली[2]।
सौमित्रिः पादघाता[3]दिह हि सकुतुकं प्राक्षिपत् [4]कूटमस्थ्नां
का[5]बन्धं दृष्टमस्मिन् हनुमति भवतैवोत्तरीयं च देव्याः
॥१६॥

सीता। स्वगतम्। किं णाम मह[6] उत्तरीअं[7] अज्जउत्तेण [8]हणुमन्तस्स हत्थे दिट्ठम् ॥

रामः। सस्मरणम्। हे[9] देवि। तदा किल[10] वैक्लव्यादपह्रियमाणाया भवत्याः प्रभ्रष्टमनसूयानामा[11]ङ्कमुत्तरीयमस्माभिः प्र[12]थममभिज्ञानमासादितम्।

दृशोः शरच्छीतकरप्रकाशः
[13]कायेऽपि कर्पूरपरागपूरः।
स्वान्तेऽपि सान्द्रामृतकुम्भसेक-
स्तदा यदासीत् किल[14] दृष्टमात्रम् ॥१७॥

सीता शृङ्गारलज्जां नाटयति ॥

---

[1] पुरस्त° E पुरतस्त° cett.

[2] पाली W वाली cett.

[3] °घातैरिह B °घातादिह cett.

[4] कूप° in original and 'ट।?।' along margin, W.

[5] कावंचद्दामं म° E कावंचंद्ढम° I_2 कावन्धं दृष्टम° cett.

[6] मह K, Sc, B सह I_2 सह corr. to मह W.

[7] °रीयं B °रीअं cett.

[8] हणु° E हनू° W हणू° Sc, I_2 हनु° K.

[9] हे om. B only.

[10] किल om. K only.

[11] °नामाङ्कितमु° K °नामाङ्कमु° cett.

[12] प्रथममभिज्ञात° B प्रथममभिज्ञान° K, E, Sc प्रथमभिज्ञान° W, प्रथमभेज्ञान° I_2.

[13] कायैं I_2 काये cett.

[14] खलु B किल cett.

लक्ष्म। [1]आर्य।

तातस्य मित्रं किल गृध्रराज-
स्त्वं पापमस्मिन् सहसानुबध्नन्।
गात्रं जराजर्जरितं विहाय
यशःशरीरं नवमाललम्बे ॥१८॥

सीता। स्वगतम्। कहं [2]मह कारणादो तारिसाणं पि[2a] महाणु[3]-भावाणं ईरिसो अवत्थाविसेसो[4] णिसमी[5]अदि॥

सुग्रीवः। देव अतिक्रम्यन्ते किलैता[6] दण्डकासीमा[7]नः।

यत्र तेऽपि स्वसुः कर्णनासौष्ठविचिचीषया।
सानुप्लवाः क्वापि यातास्त्रिमूर्धखरदूषणाः ॥१९॥

सीता। वेपमा[8]ना। अम्मो कहं पुणो वि[9] ते[10] जेव्व[11] रक्खसा सुणीअन्ति॥

रामः। देवि अलं शङ्कया। अभिधानमात्रमवशिष्यते।

शरासनस्य टङ्कारात् सौमित्रेः केवलं किल।
रक्षसां प्रलयः सिंहगर्जनाद्दन्ति[12]नां यथा ॥२०॥[13]

---

1 आर्य B, E, K अयं W, Sc आया I_2.

2 मम B महं E मह cett.

2a वि all MSS.

3 °णुभावाणं B, Sc, I_2 °णुहावाणं E °नुभावाणं K, W.

4 °विशेसि I_2 °विसेसो cett.

5 णिसमीअदि B, I_2 णिसम्माअदि K णिसम्मीअदी E णिसामीअदि W, Sc.

6 °लैते B °लैता cett.

7 दण्डकसीमाः E दण्डकासीमानः cett. 'Dandaka' added along margin by rev., W.

8 कम्पमाना for वेपमाना K only.

9 वि om. B only.

10 ते om. W, Sc, I_2.

11 जेव्व E, K ज्जेव्व Sc, I_2 व्व B ज्जेव्व W.

12 °द्दन्तिनां K, W, Sc °द्दन्तिनो E °र्द्दन्तिनां B °दन्तिनां I_2.

13 सीतोर्ध्वमवलोकते add. B only.

निरूप्य। किमन्यादृ[1]शीव गतिरस्य विमानराजस्य ॥

विभी०। देव अ[2]त्युच्चैः किलायं सह्यः[3] सानुमान्। [4]एनमतिक्रम्य गम्यते[5] किला[6]र्यावर्तः। तदतिक्रमणायेदमपि मध्यमलोकसान्निध्यं किञ्चिदु[7]ज्झति ॥

लक्ष्म०। द्र[8]ष्टव्यः किलोत्तमपुरुषम[9]ध्यमपदलाञ्छितो [10]लोकः ॥

सर्वे [11]उच्चैर्गतिवेगं [12]निरूपयन्ति ॥

रामः। निरूप्य। सविस्मयम्।

[13]यः पूर्वेषां नः कुलस्य प्रतिष्ठा
देवः[14] साक्षादेष धाम्नां निधानम्।
त्रय्याः सारः कोऽपि मूर्तो विवस्वान्
प्रत्यासन्नः पुष्पकारो[15]हणेन ॥२१॥

सर्वे कपोतकेन[16] प्रणमन्ति ॥

सीता। उच्चैर्निरूप्य। [17]अम्मो कहं दिणम्मि वि तारआच[18]क्कं विअ एदं दीसदि ॥

---

[1] ०दृशी च E ०दृशीव cett.

[2] उच्चैः B अत्युच्चैः cett.

[3] 'Sahya mountain' added along margin by rev., W.

[4] तद् add. B only.

[5] गंस्यते B गस्यते I_2 गम्यते cett.

[6] Orig. किलायं वित्तेति; but वित्तेति is meant to be omitted, B किलार्यावर्तः cett. 'Aryavartta' added along margin by rev., W.

[7] ०दुह्यति for ०दुज्झति E.

[8] द्रष्टव्यस्योत्तम० changed to द्रष्टव्य एवोत्तम० B द्रष्टव्यः किलोत्तम० cett.

[9] मध्यम om. here, W, Sc only.

[10] मध्यम add. here, W, Sc only.

[11] अत्युच्चै० K उच्चै० cett.

[12] रूप० K निरूप० cett.

[13] यः पूर्वेषामन्वयस्य B यः पूर्वेषां नः कुलस्य K, E, Sc, I_2. Text as in K, but सत् added along margin, prob. meant as a v. l. for नः W.

[14] देव B, E देवः K, W, Sc, I_2.

[15] ०रोह० B, E, K, Sc ०रोप० W, I_2.

[16] कपो० B, E, K, I_2 कापो० W, Sc.

[17] विस्मयं add. E only.

[18] ०चक्रं B ०चक्कं cett.

रामः। देवि तारकाचक्रमेवैतत्[1]। अतिविप्रकर्षाद्रविकिरणप्रतिहतचक्षुर्भिर्न दृश्यते किल दिवसे स विमानारोहणादपास्तः[2] ॥

सीता। सकुतुकम्। कहं गअणवाडिआए[3] [4]फुल्लाइं [5]कुसुमाइं व[6] [7]दीसन्ति[8] ॥

रामः। समन्ततोऽवलोक्य। कथमपरिच्छेद्यदिग्विभागमिव सम्प्रति जगत्। यतः।

संस्तूयन्ते विप्रकर्षाद्भौमा नोपाधयः[9] स्फुटम्।
आन्तरिक्षाः पुनरमी सर्वतः सदृशा इव ॥२२॥

सुग्री०। देव भ्रातुः सौहार्देन विधेयीकृतो यदृच्छया दिगन्तेषु विचरन्नभ्युपपन्नवानस्मि। तथा हि।

उदयास्ताचलावेतौ [10]यत्क्रोडे बाल्यवार्धके।
विस्रम्भाच्चन्द्रसूर्याभ्यामतीयेते विनिर्भयम् ॥२३॥

अवधत्तामितो देवः।

कैलासाञ्जनशैलावेतौ[11] तुल्योन्नतत्वपरिणाहौ।
चन्दनमृगमदलेपं गमितौ क्षोण्या नु[12] वक्षोजौ ॥२४॥

इतश्चायं काञ्चनाचलः। परतश्चायमभ्रङ्कषशिखरः[13] शिखरी[14] गन्धमादनः। ततः परमगम्या[15] मादृशां भूमयः ॥

---

1 °मेवै तत् K, W, Sc, I_2 °मेतत् B, E.

2 °रोहणादपास्तः B, E, K °रोहणादपास्त I_2 °रोहणदयास्त Sc °रोहणदयास्त changed by rev. to °रोहणे दीयास्त W.

3 गयण° B गअण° cett.

4 फुल्लाइँ B, Sc कुल्लाइँ E फुल्लाइँ K फुल्लाइं W फुल्लाहं I_2.

5 कुसुमाइँ B कुसुमाइं W, Sc, I_2 कुसुमाइँ K क्कुसुमा E.

6 व B, K, I_2 ब्व E, W, Sc.

7 परितो add. B only.

8 दीसन्ति B दिसन्दि E दीसन्दि cett.

9 नोपधायः W only.

10 यत्क्रोडे . . . °शैलावेतौ (l. 14 below) om. E only.

11 कैलासा° W, K, B कैलाशा° Sc, I_2.

12 नु B, K, E न W, Sc न् I_2.

13 °शिखरः B, K °शिरः cett.

14 शिखरो E शिखरी cett.

15 परस्मादग° W, Sc परमग° cett.

रामः । [1]परितो [2]विलोक्य । ससम्भ्रमाद्भुतम् । कथमेकपद एव सर्वमहो चक्षुर्गोचरम्[3] । [4]अपरिच्छेद्या च सर्गस्थितिः ॥

सीता । [5]अम्मो एदं किं पि[5a] अदिट्ठपुरुवं[6] अरणारिसं[7] जेव्व[8] दीसइ[9] ण माणुसो णावि पसू ॥

रामः । देवि अश्वमुखं किन्नरमिथुनमेतत्[10] । प्रायेणैतासु भूमिष्वेवंविधानामेव भूयसां प्रचारः ॥

विभी० । कथं सम्मुखमेवाभ्येति[11] । प्रायेणालकेश्वरनिदेशधारिणानेन[12] भवितव्यम् ॥

नेपथ्ये । देव दिनकरकुलमणे रामभद्र । भवन्तमेकपिङ्गाचलेश्वरनिदेशादुपश्लोकयितुं साकेतं प्रस्थितयोर्नौ[13] सुकृतपरिणामादन्तराल एव चक्षुर्विषयोऽसि । तन्निदेशपारतन्त्र्यमपि भूयसे गुणाय [14]यत् पुराणस्यैव[15] पुंसो व्यक्तिपर्यायनिष्ठं महः साक्षात्क्रियते ॥

इति प्रदक्षिणीकृत्याभिवन्देते[16] ॥

सर्वे निरूपयन्ति ॥

---

[1] परितो विलोक्य । ससम्भ्रमाद्भुतम् om. *here*, B only.

[2] विलो° K, W, Sc, I_2 वलो° E.

[3] °चरम् E, K °चरः W, Sc, I_2.

[4] अपरि° B, E, K परि° W, Sc, I_2.

[5] परितो विलोक्य । ससम्भ्रमाद्भुतम् added *here* by B. In this passage, which it wrongly repeats further on, B reads only ससम्भ्रमम्.

[5a] वि all MSS.

[6] अदिट्ठपुरुवं K अदिट्ठपुरुव्वं I_2 अदिट्ठपुव्वं E, W, Sc दिव्वं पुरुषं B.

[7] असा° E, W, Sc, B अणा° K, I_2.

[8] जेव्व W, Sc, E, I_2, B जेव K.

[9] दीसइ W, Sc, I_2, K, B दिसइ E.

[10] °मिथुन° W, Sc, I_2, K, B °युगल° E.

[11] सम्मुख° B, E, K, Sc, I_2 समुन्मुख° W.

[12] °रनिदेश° B, E, K, I_2 °रादेश° W, Sc.

[13] °योर्नौ B, E, K, I_2 °योरावयोर्या W °योरावयोर्याचा° Sc.

[14] यत् B, E, K, Sc, I_2 तत् W.

[15] °स्यैव पुंसो व्यक्ति° E, K °स्यैकस्यो व्यक्ति° B °स्यैव पुंसोऽभिव्यक्ति° W, Sc, I_2.

[16] °कृत्य वदन्ते E °कृत्याभिवन्देते cett.

पुनर्नेपथ्ये किन्नरः ।

आपन्नवत्सल जगज्जनतैकबन्धो[1]
विद्वन्मरालकमलाकर रामचन्द्र ।
जन्मादि[2]धर्म[3]विधुरैः सुमनश्चकोरै-
राचम्यतां तव यशः शरदां सहस्रम् ॥२५॥

तत्रैव[4] किन्नरी ।

यावत् फणीन्द्रशिरसि क्षितिचक्रमेतद्
यावत् पुनर्ग्रह[5]गणैः शबलं विहायः[6] ।
वैदेहि तावदमलो भुवनेषु पुण्यः
श्लोकः[7] प्रशस्तचरितैरुपगीयतां ते ॥२६॥

दम्पती मन्दाक्षं नाटयतः ॥

इतरे । प्रियं[8] प्रियं नः ॥

रामः । लङ्केश्वर चिरसञ्चरणादत्र नः[9] अनुरोधं[10] तर्कये । तद् वरमितो मध्यम[11]लोकसान्निध्येन[12] गन्तुम् ॥

विभी॰ । देव ।

एते ते सुरसिन्धुधौतदृषदः कर्पूरखण्डोज्ज्वलाः
पादा जर्जरभूर्जवल्कलभृतो[13] गौरीगुरोः पावनाः ।

---

[1] ॰ज्जनतैक॰ B, E, K ॰ज्जननैक॰ Sc ॰ज्जनैक॰ in the text and न by rev. along margin, W ॰ज्जननैक॰ I_2.

[2] जन्मा॰ E, K, B, W जन्या॰ Sc, I_2.

[3] ॰धर्म॰ B, E, K ॰कर्म॰ W, Sc ॰चर्म॰ I_2.

[4] तत्रैव om. B only.

[5] ॰गृह॰ for ॰ग्रह॰ E only.

[6] विहायः B विहाय cett.

[7] श्लोक W श्लोकः cett.

[8] Om. one प्रियं K only.

[9] नः E, K, I_2 न W, Sc नः छन्दचारिणां वैमानिकानां B.

[10] ॰रोधं B, K, W, Sc ॰रोधे E ॰रोध I_2.

[11] मध्य॰ for मध्यम॰ E only.

[12] ॰सान्निध्यं गमन प्रस्तुतमनुसन्धातुं B ॰सान्निध्येन गन्तुं cett.

[13] ॰भृतो B, E, K, Sc, I_2 ॰धृतो changed to ॰वतो by rev., W.

तत्त्वालोकनिरस्तमोहतमसामध्यात्मविद्याजुषां
यत्र ब्रह्मविदां निसर्गमधुरं[1] जागर्ति सौम्यं महः ॥२७॥

लक्ष्म॰। आर्य कथमेते [2]भुवां परिसराः संस्तुतपूर्वा[2a] इवान्यविषयग्राहित्वं न क्षमन्ते चक्षुषोः ॥

रामः। निरूप्य। सस्मरणावेगम्। वत्स ता एवैता गुरूणां कौशिकपादानां सञ्चरणेन पवित्रितपर्यन्तास्तपो[3]वनभूमयः। यत्र तु तत्रभवतो[4] याज्ञवल्क्यान्तेवासिनो द्वितीयेन विदेहाधिपतिना सह[5] तत्[6] तत् संलापामृतप्रमोदमनुभवतां[7] गुरूणां लाल[8]नीयाभ्यामावाभ्यां बाल्योचितमुल्ललितम् ॥

सीता। स्वगतम्[9]। कणिट्ठतादो[10] त्ति[11] सुणी[12]अदि ॥ इति परितः सस्पृहमालोकते[13] ॥

रामः। लङ्केश्वर नोचितमिदानीं गुरुचरणपङ्कजरज[14]ःपवित्रितेषु परि[15]सरेषु विमानाधिरोहणम् ॥

नेपथ्ये। भो भो[16] रामलक्ष्मणौ। स भगवान् कृशाश्वान्तेवासी वां समाज्ञापयति ॥

उभौ। विमानाधिदेवतामिङ्गितेन [17]संस्तम्भाय नियुज्य। अवहितौ स्वः[18] ॥

---

[1] ॰विधं for ॰मधुरं E only.

[2] 'Himalaya' added by rev. along margin, W.

[2a] ॰पूर्वा इवान्य॰ B ॰पूर्वान्य॰ cett.

[3] Adds 'Tapovana' along margin, W.

[4] ॰भवतो B, E, K ॰भवता W, Sc, I_2.

[5] सह om. B only.

[6] Om. one तत् E, W, Sc only.

[7] ॰भवता B ॰भवतां cett.

[8] लालनीयाभ्याम् om. E only.

[9] कहं add. E, W, Sc, I_2 only.

[10] तादो add. E only.

[11] त्ति B, K, I_2 ति E, W, Sc.

[12] सुणीयदि B सुणीअदि cett.

[13] ॰लोकते B, E, K, I_2 ॰लोक्यते corr. to ॰लोकते W ॰लोक्यते Sc.

[14] रजः om. W, Sc, I_2 only.

[15] परिसरेषु om. E only.

[16] भो E भोः cett.

[17] संस्तम्भाय B, E स्तम्भाय cett.

[18] स्वः B, E, K, Sc, I_2 स्तः W. Appears to take अवहितौ स्तः as a part of stage-direction; for, unlike all other MSS. joins नियुज्य and अवहितौ in Sandhi and reads नियुज्यावहितौ W.

पुनर्नेपथ्ये ।

पुरीं यथास्थितौ यातं विलम्बेथां[1] च[2] मान्तरा ।
अरुन्धती[3]सहचरं ज्योतिर्वा[4] सम्प्रतीक्षते ॥२८॥

अहमपि तृतीयकालक्रियानुसन्धानपरवान् मुहूर्तद्वयेनागत एव ॥

उभौ । यथाज्ञापयन्ति गुरवः ॥ पुनर्विमानं सम्प्रतिष्ठेते[5] ॥

रामः । अहो महात्मानोऽपि वा[6]त्सल्यपरतन्त्राः । यन्महिम्ना तपःस्वाध्याययोर्लवशो विभक्ते[7] समये[8] तत्राप्यागमनमनुरु[9]ध्यन्ते । अथवा युक्तमेवैतत् । यतः करुणापारतन्त्र्येण मृदुस्वभावास्ते तपोवनरूरुषु[10] तरुषु च किं मनुष्येषु । विशे[11]षतस्तु

राज्ञां[12] मार्तण्डवंश्यानां गृहे नौ जन्म केवलम् ।
शस्त्रास्त्रज्ञानमुख्यस्तु संस्कारोऽस्मान्महात्मनः ॥२९॥

इतरे । यथाह रामभद्रः ॥

विभी॰ । विलोक्य[13] । किमिदमकाण्ड एव नीहारजालैरिव क्ष्मारजोभिराच्छाद्यन्ते ककुभः ॥ सर्वे सविस्मयं पश्यन्ति ॥

रामः । सवितर्कम् । मन्ये प्राभञ्जनेरस्मत्प्रवृत्तिमुपलभ्य मां प्रत्यु[14]द्यातीव ससैन्यो भरतः ॥

---

1 ॰म्बेथां B, K, Sc, I_2 ॰म्बेतां E, W.

2 च om. and reads मातरः for मान्तरा E.

3 च add. after ॰ती॰ before ॰सह॰ E only.

4 ॰र्वा B, K ॰र्मा E, W, Sc ॰र्मा I_2.

5 सम्प्रतिष्ठाते B प्रतिष्ठते cett.

6 वात्सल्य॰ B, E, K, Sc, I_2 वात्सल्ये W.

7 विभक्त॰ E विभक्ते cett.

8 काले B समये cett.

9 ॰ध्यते W ॰ध्यन्ते cett.

10 ॰रुरुषु B ॰गुरुषु E, W, Sc, I_2 ॰मृगेषु K.

11 ॰षस्तु E, I_2 ॰षतस्तु cett.

12 राज्ञा E राज्ञां cett.

13 विलोक्य om. B only.

14 प्रत्युद्यातीव B, K, I_2 प्रत्युपयातीव W प्रत्युपातीव Sc प्रत्युद्धावतीव E.

प्रविश्य [1]हनूमान्। सपादपङ्कजस्पर्शं प्रणम्य। देव।

स्थितो ध्यायन्[2]नन्तः किमपि चरितं स्वेन भवत-
श्चिरं वार्तामेनाम[3]थ मदुपलभ्य प्रचलितः।
जटी चीरी रामेत्यमृतविभवं नाम रसयन्[4]
मुहुर्हर्षोद्भ्रान्तः[5] प्रकृतिसहितोऽभ्येति भरतः॥३०॥

रामः। सोल्लासम्। अहो [6]चिरायायुष्मत्सौहार्दमुपलभामह इति [7]सर्वानन्दानामुपरि वर्तामहे॥

लक्ष्म॰। सौत्सुक्यम्। सखे मारुते कुत्रार्यः॥

हनू॰। य एते सैन्यस्य पुरतः पञ्चषास्तन्मध्ये पुरःसरः सानुजः स महात्मा भरतः॥ लक्ष्मणो निर्वर्णयति॥

सीता। निरूप्य। कहं [8]अम्हारिसो ज्जेव्व[9] दीसइ[10]॥

विभी॰। [11]हंहो विमानराज। चिराय[12] बन्धुजन[13]दर्शनालिङ्गन-सम्भावनादिना मिथः[14] प्रमोदमनुभवन्त्वेते[15] महानुभावाः। तत्क्षणं विरम॥ सर्वे विमानाव[16]तरणं नाटयन्ति॥

---

[1] हनु॰ E   हनू॰ cett.

[2] गाय॰ K   ध्याय॰ cett.

[3] ॰मेता॰ K   ॰मेना॰ cett.

[4] ॰रचयन् K   रसयन् cett.

[5] हर्षोद्भ्रान्तः B, K, Sc, I_2 हर्षोद्भ्रान्तः E   हर्षोद्वान्त changed to हर्षोद्भ्रान्त by rev., W.

[6] चिराय वपुष्मत्सौ॰ E, I_2 चिरायायुष्मत्सौ॰ W, Sc   चिराय वपुष्मन् सौ॰ B   चिरार्ययुष्मत्सौ॰ K.

[7] सर्वानान्दा॰ W   सर्वानन्दा॰ cett.

[8] अम्हा॰ B, E, K   अण्णा॰ Sc, I_2 अह्मा॰ W.

[9] जेव्व E, W   ज्जेव्व cett.

[10] दिसइ E   दीसइ cett.

[11] अहो K   हंहो cett.

[12] दोवाय orig., but struck out, B   चिराय cett.

[13] ॰जन॰ om. E, K only.

[14] मिथः B, E, K   मिथोऽङ्ग॰ W, Sc   मिथा I_2 मिथा further on in the passage wrongly repeated, I_2.

[15] ॰भवन्त्येते W   ॰भवन्त्वेते cett.

[16] ॰नावरणं B   ॰नावतरणं cett.

ततः प्रविशतः कतिचनप्रधानपुरुषपरिवृतौ भरतशत्रुघ्नौ ॥

रामः । सरभसं[1] पादपतितं भरतमुत्थाप्य[2] । एह्येहि वत्स ।

अनुभावयति ब्रह्मानन्दसाक्षात्क्रियामिव ।
स्पर्शस्ते[3] जठराम्भोज[4]प्रस्फुरन्नालकर्कशः ॥३१॥

इति निर्भरमालिङ्ग्य विसृजति । लक्ष्मणः सपादपतनं[5] भरतमालिङ्गति । शत्रुघ्नो रामलक्ष्मणावभिवादयति ॥

उभौ । कुलस्थितिमनुवर्[6]तस्व ॥ भरतशत्रुघ्नौ दण्डवत् सीतां प्रणमतः ॥

सीता । कुमारा[7] जेट्ठाणं भादुआणं अभिमदा होह[8] ॥

रामः । वत्सौ भरतशत्रुघ्नौ ।

अस्माकं व्यसनाम्भो[9]धावयं पोतत्वमागतः ।
कपीन्द्रोऽयं च लङ्केन्द्रो मित्रं[10] धर्महिते रतः ॥३२॥

तत् परिष्वज[11]तम् ॥ इति सुग्रीवविभीषणौ दर्शयति ॥

भरतशत्रुघ्नौ तौ परिष्वज्य मिथो[12] [13]यथोचितमुपचरतः ॥

भरतः । आर्य [14]कुलगुरुर्नो[15] भगवान् मैत्रावरुणिः सिंहासनगृहे[16] सम्पादितसकलाभिषेकसम्भारो भवन्तं प्रतीक्षते । [17]यथाज्ञापयत्यार्यः ॥

---

[1] सरभसं E, K, Sc, I_2 सरसं corr. to सरभसं W सरभस° B.

[2] °मुत्थाप्य B °मुत्थापयति cett.

[3] स्पर्शस्ते जठरा° B, E, K, I_2 स्पर्शस्तेऽद्य वरा° W, Sc.

[4] °म्भोजे E °म्भोज° cett.

[5] °वदनं E °पतनं cett.

[6] °वर्णस्व W °वर्तस्व cett.

[7] कुमारा B, K, I_2 कुमारो E कुमार W, Sc.

[8] होह B, K होन्दु W, Sc होद E दोह I_2.

[9] °नाम्बाधावयं पातत्वमागतः E नाम्भोधावितौ पोतत्वमागतौ K °नाम्भोधावयं पोतत्वमागतः cett.

[10] मित्र° B मित्रं cett.

[11] °जत E °जतं cett.

[12] मिथो om. W only.

[13] यथो is a corr. fr. मिथो W.

[14] कुल om. K only.

[15] °र्नौ B °र्ना K °र्नो cett.

[16] °गृहे B, E, K °ग्रहे W, Sc °ग्रह I_2.

[17] यदा° B यथा° cett.

रामः। स्वगतम्। कौशिकपादाः प्रतीक्षणीयाः। स च भगवान्[1] मैत्रावरुणिरेवमाज्ञापयति। भवतु समयोचितं प्रतिकरिष्यते[2] ॥ प्रकाशम्[3]। यथाज्ञापयति कुलगुरुः ॥ सर्वे परिक्रामन्ति ॥

ततः प्रविशति [4]वसिष्ठो दशरथकलत्रैः[5] सह चर्यमाणारुन्धती च ॥

वसिष्ठः। स्वगतम्।

क्षमायाः [6]सुक्षेत्रं गुणमणिगणानामपि [7]खनिः
[8]प्रपन्नानां [9]मूर्तः सुकृतपरिपाको[10] जनिमताम्।
कृपारामो रामो बहिरिह दृशा[11] पास्यत इति
प्रमोदाद्वै तस्याप्युपरि परिवर्तामह इमे ॥३३॥

भवतु। तथापि लोकया[12]त्रानुवर्तनीया ॥ प्रकाशम्। वध्वौ कौस[13]-ल्यासुमित्रे ॥

उभे। [14]आणवेदु कुलगुरू[15] ॥

वसि°। दिष्ट्या[16]क्षतप्रतिनि[17]वृत्तवत्से स्थः[18] ॥

उभे। तुम्हाणं आसि[19]साणं पहावो ॥

---

[1] भवान् B भगवान् cett.

[2] °करिष्ये E °करिष्यते cett.

[3] प्रकाशं om. E only.

[4] वसि° K, W, I_2, B वशि° E, Sc.

[5] °त्रैःसहचर्य° B °त्रै सपचर्य° K °त्रैरुपचर्य° cett.

[6] सु° B सत्° K स° E, W, Sc, I_2.

[7] स्वनिः W खनिः cett.

[8] प्रयत्नानां E प्रसर्तानां K प्रपन्नानां cett.

[9] मूर्तिः K मूर्तः cett.

[10] °कोऽञ्जलिभृतां B °को जनिमतां cett.

[11] दृशा पा° B, E, K दृशोपा° W, Sc दशापा° I_2.

[12] लोकत्रया° E लोकयात्रा° cett.

[13] कोसल्या° E कौशल्या° cett.

[14] आणाविदु B, I_2 अणवेदु K आण-वेदु cett.

[15] °गुरू B °गुरुः E °गुरु cett.

[16] °क्षत° E, K, I_2 °क्षतं W, Sc °क्षत om. B.

[17] °वृत्तवत्से B, E, K, I_2 °वृत्तौ वत्सौ W, Sc.

[18] स्तः E, W स्थः cett.

[19] आसिसाणं K, W, Sc, B असिसाणं E आसीसाणं I_2.

अरुन्धती । कैकेयीं विलोक्य । वत्से कैकेयि । किमेवमतिदुर्मनायसे ॥

कैकेयी । अम्ब[1] मह[2] मन्दभाइणीए अधसदाए[3] सअलो वि [4]लोओ एवं कोलीणं भणादि[5] जं वच्छाणं[6] पवासजणणी म[7]ज्झमजणणी मन्थरामुहे[8] [9]आसि । ता कहं वच्छाणं[10] मए[11] मुहं पेक्खिदव्वम् ॥

अरु० । वत्से अलं वृथा कौलीनशङ्कया । आर्यमिश्रैरयमर्थस्त्व[12]-देवान्तरेण[13] चक्षुषा साक्षात्कृतः[14] ॥

सर्वाः । कहं विअ ॥

अरु० । मन्थरारूपधारिण्या शूर्पणख्या[15] माल्यवद्वचनादेतद् वि-हितमिति[16] ॥

सर्वाः । अहो रक्खसाणं दुट्ठताभिओओ[17] जो [18]गिहट्ठिदं अवलाजणं[19] पि[19a] [20]वाधेदि ॥

---

[1] अम्ब om. B only.

[2] मह *after* मन्दभाइणीए B मह *before*, cett.

[3] अधसए० E, K, W अधसण० B अधस्स० Sc, I_2.

[4] लोओ om. B only.

[5] भणादि om. B only.

[6] वत्साणे E वच्छाणं cett.

[7] मज्जन० B मब्ज्झम० E मत्म० K मझ्म० W, Sc, I_2.

[8] ०मुहेण B ०मुहे E, K, I_2 ०मुहं W, Sc.

[9] आसी E आसि cett.

[10] वत्साणं W वेच्छाणं E वच्छाणं cett.

[11] मए *before* वच्छाणं B; *after*, K, W, Sc, I_2 मए om. E.

[12] ०रयमेवार्थ० K ०रयमर्थ० cett.

[13] दैवान्तरेण add. B only.

[14] प्रत्यक्षीकृतः B साक्षात्कृतः cett.

[15] शूर्पण० W शूर्पन० E सूर्पण० cett.

[16] विलसित० E विहित० cett.

[17] दुट्ठताभियोओ B, W दुट्ठताभिओओ K, Sc, I_2 दुट्ठदाभिओओ E.

[18] गिह० B, E, K इह० W, Sc मिह० I_2.

[19] ०अणं E ०जणं cett.

[19a] वि all MSS.

[20] वाधदि E वाधेदि cett.

वसि॰। हुं मङ्गलसमये ऽलमलं यत्किञ्चिदुक्तैः[1]। का पुनरद्यापि राक्षसाभियोगवार्ता॥

रामः। [2]वसिष्ठं विलोक्य। सोल्लासम्[3]। स[4] एष भगवान् मैत्रावरुणिः[5]।

यद्दर्शनात् किमप्येतद्[6] द्रवीभवति मे मनः।
[7]राकासुधाकरालोकादिन्दुकान्तोपलो[8] यथा॥३४॥

लक्ष्मणं प्रति। वत्स इत इतः॥

उभौ। उपसृत्य। भगवन् कुलगुरो। रामलक्ष्मणावभिवादयेते[9]॥

वसि॰।

चक्षुषां स्वस्वसमये संस्कार[10]त्रयमाप्नुताम्।
वत्सौ नयेन धर्मेण ज्ञानेन च पुरस्कृतम्॥३५॥

उभावरुन्धतीमभिवन्देते[11]॥

अरु॰। इष्टैर्युज्येथाम्॥

उभौ क्रमेण सर्वा [12]मातॄरभिवन्देते॥

सर्वाः[13]। तौ निर्भरं परिष्वज्य मूर्ध्न्युपाघ्राय। जं अम्हे [14]चिन्तेमो तं तुम्हाणं होदु॥

सीता उपसृत्य [15]वसिष्ठं प्रणमति॥

वसि॰। वत्से वीरप्रसविनी भव॥

सीतारुन्धतीं प्रणमति॥

---

[1] ॰दुक्तैः B, E, K, I$_2$ ॰दुःखकैः W ॰दुःखकैः Sc.
[2] वशि॰ E वसि॰ cett.
[3] सोल्लासम् om. here, B only.
[4] स om. E only.
[5] सोल्लासम् add. here, B only.
[6] ॰तद्द्रवी॰ E, I$_2$ ॰तद्द्रवी॰ B, K, Sc ॰तद्रवी॰ W.
[7] एकात् for राका॰ E only.
[8] ॰पला W ॰पलो cett.
[9] ॰वादयेते B, K ॰वादयते E ॰वादयेति I$_2$ ॰वादयावह इति W, Sc.
[10] ॰त्रयमाप्नुतां K ॰त्रयमश्नुतां B ॰त्वं समाप्नुतां E, W, Sc, I$_2$.
[11] ॰वादेते E ॰वन्देते cett.
[12] मातरोभिवन्ते for मातॄरभिवन्देते E only.
[13] ताः add. B only.
[14] चिसोतं B चिन्तोमो Sc चिन्तेमो cett.
[15] वशि॰ Sc, I$_2$ वसि॰ cett.

अरु॰। सीतां निर्भरमालिङ्ग्य[1]।

लोपामुद्रानुसूयाहमिति तिस्रस्त्वया सह।
पतिव्रताश्चतस्रोऽत्र सन्तु जानकि साम्प्रतम् ॥३६॥

सीता[2] श्वश्रूरभिवन्दते ॥

सर्वाः। जादे[3] कुलपडिट्ठावअ[4]दारअप्पसविणी होहि[5] ॥

नेपथ्ये।

[6]प्रवर्तन्तां पौराः प्रतिसदनमद्योत्सवविधौ[7]
चिरं स्वे स्वे कर्मण्यथ समवधत्ताप्यधिकृ[8]ताः।
यथोक्तं सम्भारं पुनरिह विधत्त[9] द्विजवराः
कृशाश्वान्तेवासी कुशिकपतिराज्ञापयति वः[10] ॥३७॥

वसि॰। आकर्ण्य। अहो[11] भाग्यमहिमा वत्सस्य यद् भगवान् कौशिकः स्वयं सिंहासने समभिषेक्तुं सम्प्राप्तः ॥

इतरे। प्रियं[12] प्रियं नः ॥

ततः प्रविशति सशिष्यो विश्वामित्रः ॥

विश्वामित्रः।

[13]सत्रप्रत्यूहशान्त्यै दशरथकरतः[14] कर्षतैनं मया[15] यद्
[16]यत्स्वान्ते संविमृष्टं तदनुगुणविधौ[17] यच्च वैय[18]ग्र्यमासीत्।

---

[1] Folio 28 beginning with ग्य। लोपामुद्रा॰ (line 1-2 above) and ending with ॰मेतावनुभूतोत्सवम (page 213, l. 11) missing, B.

[2] सीता om. E only.

[3] जदि corr. to जाद W जादे cett.

[4] ॰पडिट्ठावअ॰ K, I_2 पडिट्ठाङ्कअ Sc पडिटावअ E पडिट्ठाकअ W.

[5] होहि W, Sc, I_2 होइ K होही E.

[6] प्रवर्त्यन्तां K प्रवर्त्यतां E प्रवर्तन्तां W, Sc प्रकर्यतां I_2.

[7] ॰विधौ चिरं W, Sc विधिश्चिरं cett.

[8] ॰क्षताः E, K ॰क्षतः cett.

[9] ॰धत्ता E ॰धत्त cett.

[10] नः E वः cett.

[11] अयं add. W, Sc only.

[12] प्रियं प्रियं K प्रियं cett.

[13] शत्रु॰ K सत्र॰ cett.

[14] ॰कतरः W ॰करतः cett.

[15] मयात्र K मया यद् cett.

[16] यद्यत्स्वान्ते वि॰ K यत्स्वान्ते ते वि॰ I_2 यत्स्वान्ते संविसृष्टं W, Sc यत्स्वां द्वेतें तं वि॰ E.

[17] ॰विधो I_2 ॰विधौ cett.

[18] वप्यग्न्य॰ E वैयग्र्य॰ cett.

तद्दै[1]वस्यानुगुण्यात् प्रयतनविभवैश्चाद्य [2]राज्येऽभिषिच्य
श्री[3]रामं निर्[4]वृतानां फलितमिति मुहुः सम्प्रमो[5]दामहेऽन्तः ॥३८॥

इति परिक्रामति ॥

वसि॰ । स एष कौशिकः ।

क्षात्रं प्रा[6]कृतिकं तेजो ब्राह्मं यस्य विशिष्यते ।
लोकोत्तरचमत्कार[7]निधेस्तस्याद्भुतं न[8] किम् ॥३९॥

[9]वसिष्ठविश्वामित्रावुपसृत्यान्योन्यमुपचरतः ॥

विश्वा॰ । [10]भगवन् मैत्रावरुणे किमद्यापि प्रतीक्ष्यते ॥

वसि॰ । यथोचितमाद्रियताम् ॥

[11]विश्वा॰ । दिव्यर्षिगणमुद्दिश्य । निर्वर्त्यतां रामभद्रस्याभिषेकः ॥ मुनयः यथोचितमाचरन्ति । नेपथ्ये दुन्दुभिध्वनिः । [12]सर्वे सविस्मयमा[13]कर्णयन्ति ॥

पुनर्नेपथ्ये ।

नृत्यन्त्व[13a]प्सरसो मेघैः सिच्यतां मेदिनीत[14]लम् ।
वितरन्त्वत्र पु[15]ष्पाणां वर्षं कल्पद्रुमाः स्वयम् ॥४०॥

सर्वे सविस्मयं पुष्पवृष्टिं [16]निरूपयन्ति ॥

---

[1] तद्दैवस्यानुगुण्या॰ E, K, W, Sc ते देवस्या च गुण्या॰ I_2.
[2] राज्याभि॰ E राज्येऽभि॰ cett.
[3] ॰राम E, I_2 ॰रामं cett.
[4] निर्वृता॰ K, W, Sc निवृता॰ E निवृत्ता॰ I_2.
[5] सम्प्रमोदामहे न्नः K सप्रमोदामहे तः E सम्प्रमोदामहे त्तः I_2 सम्प्रमोदामहे नः W, Sc.
[6] प्राकृतिकं K, W, Sc प्राकृतकं E प्रकृतिक I_2.
[7] ॰विधे E ॰निधे cett.
[8] नु I_2 न cett.
[9] वसि॰ K, W वशि॰ E, Sc, I_2.
[10] ॰वान् Sc ॰वन् cett.
[11] विश्वा॰ om. E only.
[12] सर्वे सविस्मय॰ . . . स्वयं (l. 15 below) om. W, Sc, I_2.
[13] ॰विस्मयमाक॰ K ॰विस्मयकामाक॰ E.
[13a] नृत्यन्त्य॰ K, E.
[14] ॰तलं K तल्कं E.
[15] निरूप॰ E, K रूप॰ W, Sc, I_2.
[16] पुष्पा॰ K पुप्या॰ E.

वसि॰। कथं सलोकपालो भगवान् पाकशासनो रामभद्रस्याभिषेकमनुमोदते ॥

कृताभिषेकमङ्गलो रामः। [1]वसिष्ठविश्वामित्रावुपसृत्य। गुरू अभिवादये ॥

उभौ।

रामभद्र[2] गुणाराम भ्रातृभिस्त्वं पुरस्कृतः।
इक्ष्वाकुमुख्यैर्भूपालैश्चिरमूढां धुरं वह ॥४१॥

इतरे। तथास्तु ॥ इत्यनुमोदन्ते ॥

विश्वा॰। वत्स रामभद्र ॥

रामः। आज्ञापयन्तु गुरवः ॥

विश्वा॰।

विसृ[3]ज्येतामेतावनुभूतोत्सवप्रमोदौ[4] सुग्रीवविभीषणौ।
पुष्पकं च सङ्कल्पसमयसुलभं राजराजमेवाश्रयताम् ॥

रामस्तथा करोति ॥

विश्वा॰। वत्स रामभद्र।

निर्व्यूढं[5] गुरुशासनं गुरुतरं धर्मोऽपि संरक्षितो
रक्षःसंहरणाच्चिकित्सितमनोरोगा त्रिलोकी कृता।
सिद्धार्थाश्च सुराः सहानुजसुहृद्द्वारे[6]ण राज्यं पुन-
र्लब्धं किं करणीयमेतदधिकं श्रेयस्तदप्युच्यताम् ॥४२॥

---

[1] वसि॰ K, W, Sc   वशि॰ E, I_2.

[2] ॰भद्र K, W, Sc   ॰भद्रं E   ॰रुद्र I_2.

[3] ॰सृज्यता॰ E   ॰सृज्यन्ता॰ K, I_2 ॰सृज्येता॰ W, Sc.

[4] Folio 29 begins with मोदौ B.

[5] निव्युढं E   निर्व्यूढं cett.

[6] ॰सुहृद्द्वारेण B, E, I_2 ॰सुहृद्वारेण W   ॰सुहृतद्वारेण Sc   ॰सुहृदारेण K.

रामः। इतोऽधिकमपि श्रेयोऽस्ति। तथापीदमस्तु भगवत्पादप्रसादात्। भरतवाक्यम्।

क्ष्मापालाः क्षीणतन्द्राः क्षितिवलयमिदं पान्तु ते कामवर्षा
वार्वाहाः सन्तु राष्ट्रं पुनरखिलमपास्तेति[1] संपन्नसस्यम्।
लोको[2] नित्यं प्रमोदं विदधतु[3] कवयः श्लोकमाप्तप्रसादं
सद्भावन्तोऽपि भूम्ना[4] परकृतिषु मुदं सम्प्रधार्य प्रयान्तु
॥४३॥

विश्वा°। एवमस्तु॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे॥

॥ सप्तमोऽङ्कः[5] ॥

---

[1] °पास्वेति B °पास्तेति cett.

[2] लोको B, E, I_2 लोके K, W, Sc.

[3] विदधतु कवयः K, E, W, Sc निदधतु कवयः I_2 भजतु कविजनः B.

[4] भूम्ना परकृतिषु मुदं सम्प्रधार्य प्रयान्तु K, W, Sc, I_2, E (but प्रकृतिषु for परकृतिषु) भूतिं रघुपतिचरितश्राविणः सम्प्रयान्तु B.

[5] For end-Colophons see 'Introduction'.

समाप्तमिदं

महावीरचरितं नाम

नाटकम् ॥

PART III

ILLUSTRATIVE NOTES

ACT I

Page 1, l. 3. The word *svastha* occurs only thrice in the drama. In the other two passages, p. 49, l. 2, and III. 16, it clearly refers to *mental* 'ease'. In the present case it appears to have been used quite differently—more in its etymological sense, 'abiding in one's self', 'self-dependent'. Cf. *sve mahimni pratiṣṭhitaḥ*. So also VR., *svasminn eva sthitāya ananyādhārāya*; and Pick., 'self-existent'.

hata-pāpmane. Jv. offers a rather fanciful alternative sense: 'who has destroyed the world-evils, viz. the demons' (*nāśitāni kaluṣāṇi pāpa-rūpāṇi jagadupaplavāni asurādīni vā yena*).

l. 10. *tyakta-krama-vibhāgāya* is a rather difficult compound, because of the uncertain mutual relation of its component parts. It may be dissolved as *tyaktaḥ kramasya vibhāgo yena*, 'free from participation *in* order', or in other words, about whom it is impossible to assert what he precedes and what he follows. So does ŚR. Jv. explains it as free from the natural order of birth, existence, and death. I, however, prefer to dissolve it with VR., AB., as *tyaktaḥ kramaś ca vibhāgaś ca yena*, 'beyond rank and division'. Pick. translates it as: 'who is without parts and beyond all rank'; and adds in a foot-note: 'This is an address to Śiva, as the one supreme God, who is neither before nor after the others (*tyakta-krama*) and who is without parts (*vibhāga*). But *krama-vibhāga* may be taken as a *tatpuruṣa* compound, meaning participation in order, i. e. the triple division of the Hindu gods, in which Śiva takes the third place in the character of Rudra'.

Caitanya-jyotiṣe is evidently meant as an epithet to distinguish him from the *jaḍa* and *tāmasa* matter as also from the inanimate world. The word has created a great difficulty for the commentators, nearly all of whom have misunderstood the sense. VR. is uncertain; and besides the right interpretation, offers two more: (*a*) who is revealed (*jyotiṣa*) by the knowledge of *Yoga* (*caitanya*); and (*b*) who is the revealer of all knowledge; and compares *tacchubhra-jyotiṣām jyotiḥ*. Śr.: 'who shines with knowledge'. Pick. also offers two alternative meanings: (*a*) the light of the soul, and (*b*) whose glory consists in his knowledge.

Verse 1. VR. tries to find a hint in the stanza at the plot of the play. Cf. '*ślokaiḥ kāvyārtha-sūcakaiḥ*' in *Daśar.* III. 4; *Sāh.* 284. In *devāya* he finds an allusion to *Rāmadevaṃ nināya* (verse I. 8 below); in *hata-pāpmane* to the deaths of Vālī and Rāvaṇa; in *tyakta-krama-vibhāgāya* to the extraordinary strength of Rāma beyond his years, and consequently to his victory over Paraśurāma; and lastly in *caitanya-jyotiṣe* to Rāma's celebrity as a hero.

l. 11. *nāndī.* For definition see *Sāh.* 282.

adya khalu, &c. Cf. *Utt.* I. 1/2; and *Māl.* I. 5/6. Cf. also *Anar.* composed for '*bhagavataḥ puruṣottamasya yātrāyām upasthānīyaḥ sabhāsadaḥ*'; and *Pras.* for '*śaṅkarasya yatrāyām*'.

l. 14. *prasanna* is undoubtedly used here in its rhetorical sense. *Prasāda* is one of the ten *Kāvya-guṇas*; for which see *Kāvyā.* I. 45; *Sāh.* 611; *Rasa.* p. 56; *Kāvyāl.* III. 1, 6; III. 2, 3; *Vāg.* III. 9; *Saras.* I. 79; and *Kāvyap.* VIII. 11. Cf. *prasāda* in VII. 43 below.

bhāratī. Cf. *Kāvyap.* I. 1; *Kum.* VI. 79; *Kathās.* VI. 1, 56. I do not think the word here refers to the *Bhāratīvṛtti,* for which, however, see *Sāh.* 285; *Daśar.* II. 55, 57; III. 4, 5; cf. also *Utt.* III. 6/7, where the word occurs.

l. 15. *aprākṛteṣu.* That it has my meaning ('extraordinary') is clear from the various passages where the word occurs. Two of them, however (p. 17, l. 6), deserve special mention, because *aprākṛta* is used there in contrast with *prākṛta.* VR.'s rendering, 'not-Prākṛt-speaking', is impossible.

Vīraḥ rasaḥ. See *Sāh.* 234; *Daśar.* IV. 66.

l. 16. *bhedaiḥ,* &c. As far as I know none of the writers on Rhetoric subdivides the 'Heroic Sentiment' into 'subtle' and 'manifest'; though Vāmana in his *Kāvyāl.* III. 2, 8 classifies *artha* as *vyakta* and *sūkṣma.* I agree with VR. in understanding that the author here refers to the Sentiment as being present in its *latent* form in Vasiṣṭha, Viśvāmitra, and others; and as *clearly manifested* in Rāma, Paraśurāma, and others. AB. interprets *pratyādhāram pratipātram abhivyaktaiḥ sphuṭaiḥ sūkṣmaiḥ bhedaiḥ vibhajyate vivicyate* and explains: '*yatraikasyāpi vīrarasasya rāma-rāvaṇādi-pātra-gatasya sūkṣma-bhedaḥ sphuṭīkṛtaḥ*'. ŚR. explains likewise. But their method of construing words is evidently forced.

Page 2, l. 1. *sandarbha.* Cf. *Utt.* VI. 30/31.

l. 2. *ityādiṣṭaṃ,* &c. Cf. *Bāl.* I. 5/6.

l. 3. *vaśya-vācaḥ.* Cf. *Utt.* I. 2; VII. 21.

Kāvyaṃ. For definition see *Śukra.* IV. 3, 60; *Sāh.* 3; and *Rasa.* p. 4.

l. 4. *vākya°,* &c. The compound is very pithy. Literally, 'which is a touchstone, as it were, for rubbing the flow of words against'. For the idea cf. *Raghu.* I. 10.

l. 5. *asti dakṣiṇāpathe,* &c. Cf. *Māl.* I. 6/8; *Utt.* I. 1/2.

l. 6. *Caraṇa-guravaḥ. Caraṇa* in this context can hardly mean anything but 'the Vedic School'; and the more so, because the Taittirīya School of the Black Yajur-veda is mentioned just before. These Brahmans were not only the followers, but what is much more honourable, the 'teachers of the School'.

AB.'s rendering *caraṇe-ācaraṇe dharmānuṣṭhāne guravaḥ* is not possible. In his *Preface*, p. v, he says: 'As I understand, it means that the family of Bhavabhūti was not only "versed in the Taittirīya Veda", but also "great in the observance (of Vedic rites)".' On p. iv he criticizes the commentators who make it mean (*a*) 'disciples of Caraṇa' (a teacher), or (*b*) 'great by metres'. I agree with him, but do not know which commentaries are referred to by him. See also Jagaddhara's explanation on *Māl.* p. 6 (commentary).

l. 7. *paṅkti-pāvana*. 'A respectable Brahman who, being very learned, always gets the seat of honour at dinner parties, or who purifies by his presence the *paṅkti* or persons who sit in the same row to dine with him.'—Apte in his *Practical Sanskrit-English Dictionary*. See also Jagaddhara's commentary on *Māl.* p. 6, where he quotes from *Manu*, III. 183, 184, 186. Cf. also *Viṣṇu-smṛti*, lxxxiii. 1.

pañcāgnayaḥ. See *Manu*, III. 185.

l. 8. *tadāmuṣyāyaṇa*. See *Pāṇ.* IV. 1, 99.

Page 3, l. 2. *vidāṅ-kurvantu*. Cf. *Utt.* I. 1/2. See *Pāṇ.* III. 1, 41.

l. 3. *parama-haṃsas* are a particular order of religious mendicants. Cf. *Caturvidhā bhikṣavas te kuṭīcaka-bahūdakau | haṃsaḥ paramahaṃsaś ca yo yaḥ paścāt sa uttamaḥ ||*—*Mahābhārata*.

l. 4. *yathārtha-nāmā*, &c. The latter half of the verse is repeated in *Māl.* I. 9.

l. 5. °*manyu-mūla*. The meaning of the word *manyu* is doubtful here. Commentators differ in their interpretations. AB. interprets it as '*śoka*', and so does Pick., who translates it by 'sorrow'. ŚR. gives *dainya* ('miserable state') as the meaning; and VR. offers as alternative senses *dainya* and *kopa*. However, they all agree in explaining it as referring either to Rāvaṇa in particular, or to the demons in general.

l. 7. *vīrādbhuta-priyatayā* clearly refers to the poet's love of the two *Rasas*. VR. is wrong in explaining it as 'because of its (i. e. the work's) containing the Heroic, the Marvellous, and the Erotic Sentiments', and in asserting that it gives the reason for *uddhṛta-jagat-traya-manyu-mūlaṃ*. Pick. is likewise mistaken when he translates: 'through his great love for the hero he composed it'. Cf. the parallel passages *Anar.* I. 6. *vīrādbhuta* is repeated also in *Anar.* III. 24; and *Bāl.* I. 2. *Priyatā* is repeated in II. 22 below.

śrotriya. Cf. p. 9, l. 1 below. See *Pāṇ.* V. 2, 84. Cf. the definition: *janmanā brāhmaṇo jñeyaḥ saṃskārair dvija ucyate | vidyayā yāti vipratvaṃ tribhiḥ śrotriya ucyate ||* See also Tripurāri's commentary on *Māl.* I. 7. *śrotriyaputra* is repeated in *Anar.* I. 8/9.

l. 9. *paripunantu*, i. e. by listening to it.

l. 10. *prathamaḥ kavīnāṃ*. Reference is to the *ādi-kavi*, Vālmīki, cf. *ādyaḥ kavir asi*: *Utt.* II. 5/6. Cf. *kavitvāvatāra-prathama-tīrthasya*: *Anar.* I. 6/7. Cf. also *Utt.* III. 48.

Page 4, l. 1. *samaraṃsata*. The MSS. evidence is in favour of the reading *samaranta*, 'were brought together', from the root *ṛ* with *sam*; but the regular

Aorist form would have been *samāranta*. An attempt has, however, been made by VR. to justify it, by resorting to the much-abused rule of Pāṇini: '*bahulaṃ chandasi*'.

l. 3. *apūrvatvāt*. Cf. *apūrva-vastu-prayogeṇa* : *Māl.* I. 5/6.

l. 5. *sa tu*, &c. See *Rām.* I. 18.

l. 6. *svam eva* is against the majority of MSS. But *svayam eva* gives no sense here. See *Rām.* I. 19–22.

Page 5, l. 6. *prastāvanā*. For definition see *Daśar.* III. 7; and *Sāh.* 287.

l. 10. Sanskrit *chāyā* : *yathā kaniṣṭha-tāta ājñāpayati.*

l. 13. *sāṅkāśya-nātha*. See *Rām.* I. 70, 3.

l. 14. *traiśaṅkavam*. See *Rām.* I. 57–60. Cf. *Anar.* I. 21; II. 36; *Bāl.* I. 26.

śaunaḥśepham. See *Rām.* I. 61, 62.

l. 15. *rambhā-stambhanam*. See *Rām.* I. 64. Cf. reference in *Bāl.* I. 27/28.

ity-aparimeyam, &c. Cf. the similar language in *Bāl.* II. 3/4.

Page 6, l. 1. *brahmādyais*, &c. The construction is faulty, though common. *Brahmādyaiḥ* is to be construed only with *tridaśa* and not with *munibhiḥ* (thus, *brahmādyais tridaśair munibhiś ca*). Cf. *sāpekṣatve'pi gamakatvāt samāsaḥ.*

nāthita-śame. Cf. *Anar.* I. 47.

l. 2. *svayam upanata-brahmaṇi*. See *Rām.* I. 67, 17 (*Gorresio's Edition*).

l. 11. *Kauśikī*. See *Rām.* I. 34; also *Skanda-purāṇa* : *sthānam bhojakaṭaṃ nāma prāpto gādhimahīpateḥ | yatra sā kauśikī nāma nadī trailokya-viśrutā.* Cf. also *Anar.* II. 25/26.

l. 6. *sākṣātkṛta-brahmāṇo*, &c. Cf. *sākṣātkṛta-dharmāṇo, maharṣayaḥ* : *Utt.* VII. 1/2.

l. 7. *Verse 12*. Cf. *Kir.* III. 7.

l. 12. *āyatanam ṛṣes*, &c. Cf. *Anar.* II. 13/14.

siddhāśramapadam. See *Rām.* I. 29, 32.

l. 13. *ātmanā-tritīyaḥ*. See *Pāṇ.* VI. 3, 6. Cf. *Śak.* I. 9/10.

Page 7, l. 2. *na kaiś cit*, &c. Repeated in *Utt.* IV. 22/23.

l. 5. *svagatam*. For definition see *Daśar.* I. 58; *Sāh.* 425.

l. 7. *kuśalaiḥ*. The syntactical relation of the word is not clear to me. Most probably *naḥ* gives a clue to the solution of the difficulty and we are to supply *asmābhiḥ*. *kuśalair asmābhiḥ* would then mean 'by me, the clever one', i. e. by me cleverly. AR. construes it with *naḥ* and interprets: *naḥ mama kuśalair maṅgala-mantrair dīkṣāpraveśaḥ*. But it is to be questioned if *kuśala* has ever this sense. Pick., when he translates 'prosperous acts which cause the death of demons must be done by the skilful on this good day', is much nearer the mark. But for the overwhelming MS. evidence against it, Mt.'s reading '*ca kule*' would be preferable.

Page 8, l. 5. *nimikula*°. See *Rām.* VII. 59. See also l. 28 below.

l. 7. *yājñavalkyo*, &c. This half-verse is repeated in *Utt.* IV. 9. Cf. the parallel *Anar.* III. 13; and the still closer parallel II. 87. Cf. also *Bāl.* I. 22. *Brahma-pārāyaṇa* is repeated in *Utt.* II. 3/4.

pārāyaṇam. Cf. p. 23, l. 4; and p. 150, l. 4 below. For the meaning see *Amara.* III. 2, 2; *Abhi.* 839; and *Anek.* IV. 85.

l. 8. *yasya,* &c. Cf. *Anar.* II. 86/87.

l. 10. *atha,* &c. Cf. *Anar.* II. 86/87.

Page 9, l. 5. *kṛtopanayanau.* For the ceremony see *Āpas. Dhar.* I. 1, 2; and *Manu,* II. 36–38.

l. 9. *Verse 18.* This verse is repeated in *Utt.* IV. 20; and *Mahānāṭaka* II. 3 (No. 46). Quoted in *Saras.* II. 161 to illustrate the *āhāryabhinaya.* For the parallel description see *Rām.* I. 22, 6–11.

l. 10. *tvacam rauravīm.* See *Manu,* II. 41; *Āpas. Dhar.* I. 1, 3, 5; *Gaut.* I. 16. Cf. *Anar.* IV. 27.

l. 11. *maurvyā mekhalayā.* See *Manu,* II. 42.

adho-vāsaś ca. See *Āpas. Dhar.* I. 1, 2, 39–41; I. 1, 3, 1; *Gaut.* I. 21.

l. 12. *pāṇau,* &c. Cf. *Bāl.* I. 53, where *akṣa-sūtra-valayam* is repeated.

daṇḍo . . . paippalaḥ. See *Gaut.* I. 23. Manu, however, differs, and prescribes the alternative staff of *vaṭa* or *khadira;* see *Manu,* II. 45–46. *Āpas. Dhar.* I. 1, 2, 38 prescribes *badara* or *udumbara.*

daṇḍo 'paraḥ. I am not sure of my rendering of the phrase 'another staff', i.e. 'staff, other than the bow', may be freely rendered by 'as well as a staff'. So also render VR. and AR. I am, however, inclined to emend the reading to *daṇḍo 'pare,* i.e. 'in the other (hand) there is a staff'. But for that there is no evidence, except that it has been mentioned in his commentary by VR. as a *v. l.*

l. 13. Sanskrit *chāyā: saumya-darśanau khalv etau.*

l. 15. *garbha-rūpakam.* A peculiar word; recurs on p. 30, l. 2, and IV. 32. The sense, however, is clear. Cf. *Bāl.* VI. 33/34; *Anar.* I. 15; VI. 9/10; *Utt.* VII. 7/8. Cf. also *gabbha-rūva* in *Utt.* IV. 26/27.

āgatam. Mark its unusual position before *rājarṣi-gṛhāt.*

Page 10, l. 2. *gautamaś ca,* &c. This half-verse is repeated in II. 42 below; and in *Utt.* I. 16. For *Śatānanda* see *Rām.* I. 50–51.

l. 5. Sanskrit *chāyā: praṇamāvaḥ.*

l. 7. *su-nirgata.* I fail to realize the force of the particle *su* here. For the allusion see *Rām.* I. 66; *Anar.* III. 58.

l. 10. *janāntikam.* For definition see *Daśar.* I. 58, 59; *Sāh.* 425.

l. 12. *Verse 21.* This verse is quoted in *Saras.* V. 168 to illustrate *paṭu saṃskāra* and in V. 169 to illustrate *cakṣuḥ-prīti* as conducive to *prema-puṣṭi.* Cf. *Utt.* I. 9.

Page 11, l. 8. *dugdhārṇavād ṛte* refers to the well-known legend of the churning of the ocean of milk and the appearance of the fourteen jewels. Cf. *Ragh.* I. 12; *Kir.* V. 30; *Anar.* VII. 42/43. For the names of the jewels see *Bāl.* VII. 36. Cf. the similar idea in *Māl.* II. 11/12; and *Pras.* p. 54, l. 19.

l. 10. *ṛṣyaśṛṅgopacāraiḥ.* See *Rām.* I. 14. Cf. *Anar.* I. 50; and the still closer parallels *Anar.* V. 1; and *Pras.* p. 70, l. 21.

l. 11. *kosala*. See *Rām*. I. 5.

l. 12. *dīptasya śreyasaḥ pārakāmaḥ*. VR.'s rendering, 'desiring to study in their entirety the radiant Vedas', is far-fetched.

Page 12, l. 1. *ariṣṭatāti*, a Vedic word. See *Pān*. IV. 4, 143. Cf. the same suffix in *śivatāti*, p. 124, l. 7. For a similar phrase cf. *Anar*. II. 39 (*svāsthyaṃ vidhātāsmahe*).

l. 3. *maitrāvaruṇi*. See the 'Sanskrit word Index' for the double forms *maitrāvaruṇa* and °*varuṇi*. Cf. also the forms *vaikartana* and °*tani*.

l. 10. *sakhe viśramya*, &c. The passage is not quite clear. Why did the people first rest themselves outside and *then* enter their houses?

Page 13, l. 3. *asty ahalyā*, &c. For the story see *Rām*. I. 48, 49; *Anar*. II. 6/7.

l. 6. *andha-tāmisra*. 'Blind-darkness', especially of the soul; see *Sāṅkh*. 48. It is also 'the name of a division of Tartarus or the infernal regions, the second of the 21 hells to which those who seduce the wives of others and enjoy them are condemned. According to Bhavabhūti, persons committing suicide were condemned to this hell; see *Utt*. IV. Apte in his *Practical Sanskrit-English Dictionary*. See also *Manu*, IV. 88, 197; *Yājña*. III. 224; *Viṣṇu-smṛti*, xliii. 3.

l. 7. *seyam adya*, &c. Cf. the close parallel *Anar*. II. 6/7.

l. 8. *sahajānubhāva*. Repeated in *Anar*. I. 18/19; III. 28.

Page 14, l. 1. *apavārya*. For definition see *Daśar*. I. 59; *Sāh*. 425.

Sanskrit *chāyā*: *śarīra-nirmāṇa-sadṛśo nanv asyā 'nubhāvaḥ*.

l. 6. *āropaṇena*, &c. Cf. *Anar*. II. 39; *Bāl*. III. 27; *Mahānāṭaka* I. 24 (No. 24).

l. 9. *paśyati*. Note the desiderative sense.

l. 10. Sanskrit *chāyā*: *huṃ rākṣasaḥ*.

l. 12. *āgacchatu*. Cf. *āḥ āgacchatu*, *Anar*. III. 33/34.

Page 15, l. 3. *mātāmahena*, &c. For such a duty of the minister see *Kām*. IV. 41–45. For the definition of a *mantrin* see *Sāh*. 80; *Daśar*. II. 40.

l. 4. *ayonijām*, &c. Cf. the parallel *Anar*. III. 42.

l. 9. *amṛta-vartir iva*, &c. For the idea see *Māl*. I. 25/26; *Utt*. I. 38.

l. 10. Sanskrit *chāyā*: *Kim iti sajjate 'smin locanānande me dṛṣṭiḥ*.

sajjai. We should rather substitute the *Śaurasenī* form *sajjadi* for *sajjai*.

Page 16, l. 5. *Verse 30*. Cf. the parallels *Anar*. III. 42; III. 44. This verse is quoted in *Saras*. V. 168 to illustrate the *ādṛta saṃskāra*.

l. 7. *kanyāyāś ca parārthatai 'va*, &c. For the thought cf. *Śak*. IV. 22.

l. 8. *pulastya*°, &c. See *Manu*, I. 35.

l. 9. Sanskrit *chāyā*: *hā dhik, hā dhik, rākṣaso māṃ prārthayate*.

l. 10. Sanskrit *chāyā*: *hā katham evam*.

l. 14. *Verse 31*. This verse is quoted in *Saras*. V. 167 to illustrate the *udātta rasa*.

sādhāraṇyāt. As she is still unmarried, Sītā's hand may be asked for by *any* suitor. She is so far their *common* property, as it were. Pick.'s 'because

of her unmarried state' is but a free rendering. I do not agree with VR., who construes the word with *anya* and explains: 'any other may ask for her, being *himself* equal to others'.

Page 17, l. 1. *tasminn api*, &c. Cf. the similar speeches of Rāma and Lakṣmaṇa in *Anar.* III. 38/39.

l. 4. *Anaraṇyam.* For the story see *Rām.* VII. 19; cf. also *Anar.* VI. 58.

l. 10. *na vasanty ekatra*, &c. For a similar idea cf. *Bāl.* I. 36; *Kum.* III. 28.

Page 18, l. 2. *Verse 34.* Cf. *Māl.* VIII. 9, where *drāṅ-niṣpeṣa-viśīrṇa* is repeated. Cf. also *Anar.* III. 40. This verse is quoted in *Saras.* V. 172 to illustrate *mahābhāgya*, one of the *nāyaka-guṇas.*

rūḍha-vraṇa. Repeated in *Anar.* VI. 69; cf. also *vraṇo rūḍha-granthiḥ* in *Utt.* II. 26.

l. 11. *Verse 35.* For the story see *Rām.* I. 25 and 26. This whole verse is quoted in the commentary to *Daśar.* IV. 67 as an illustration of the *bībhatsa rasa.* It is also quoted in the commentary to *Kāvyap.* VII. 11 to illustrate '*raudrādau ca rase vyaṅgye kaṣṭatvaṃ guṇaḥ*'; and in *Saras.* I. 106 to illustrate that *ghṛṇāvat-smṛti-hetutva*, present in the verse, is not a fault, for it well fits in with the *bībhatsa rasa*, meant to be delineated here.

Page 19, l. 1. *prāgbhāra* is a good illustration of the influence of the Prākrits on Sanskrit. The word *pabbhāra*, of which our word is only a conventional sanskritisation, is mentioned by Hemacandra in his *Deśī.* VI. 66, and occurs in *Karp.* II. 33 in the sense of 'a mass, large quantity'. Cf. also *Anar.* IV. 10/11; *Bāl.* II. 57/58; VII. 47/48. It possesses three different meanings (see Boehtlingk and Roth's *Wörterbuch*), in two of which it is known to Bhavabhūti. They are (1) the 'summit of a mountain'; cf. *Mv.* VII. 11; *Māl.* IX. 15; *Trik.* II. 3, 2; *Pras.* p. 144, l. 5; *Kathās.* II. 4, 45; 6, 11; or 'the fore-part of anything'; cf. *Māl.* V. 19; (2) 'inclination, tendency'; cf. *Lalit.* p. 188, l. 2 (chapter XIV). Its commonest meaning, however, is (3) a 'heap', 'a large quantity'; cf. *Māl.* V. 29; *Mv.* I. 35; III. 32. *Vair.* Miscellaneous, 16; *Anar.* V. 6; VI. 45; VII. 63; *Bāl.* IV. 57; *Pras.* p. 135, l. 5; p. 145, l. 5.

l. 6. Sanskrit *chāyā: tāta bhīṣaṇā hatāśā.* Jv. is quite wrong in rendering it as 'let the wishes of this terrible one be frustrated'. In *Bāl.* III. 3/4 *bhīṣaṇā hadāsā* is repeated.

l. 8. *cibuka-pradeśe*, &c. Cf. *Bāl.* III. 4/5.

l. 9. Sanskrit *chāyā: hā dhik eṣa evā 'tra niyuktaḥ.*

l. 10. *strī*, &c. Cf. *Anar.* II. 56/57.

l. 11. Sanskrit *chāyā: śrutam āryayaitat.*

l. 12. Sanskrit *chāyā: anyatomukha evāsya cittabhedaḥ.* Neither VR., who explains 'his object is other than her murder', nor Pick., who translates 'the nature of his mind is unlike others', has understood the point of this speech. Rāma is *pained* to find that *he* has been asked to kill a *lady.* For this sense of *citta-bheda* see III. 31 below.

Page 20, l. 1. *Verse 37.* This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* II. 10 to illustrate the *sāttvika-guṇa* called *śobhā* (*nīce ghṛṇā*) to be found in a Hero.

Utpāta. That the word means 'a portent' becomes clear from a comparison of the passages, for which see 'Sanskrit word Index'.

l. 4. *niyuktas tat,* &c. Cf. the parallel *Bāl.* III. 3/4; III. 5; and *Anar.* II. 62.

l. 5. *brāhmaṇajanasya,* &c. Notice the peculiar phrase, which really equals *brāhmaṇa-janā-saṅghātasya mṛtyum.* For the story see *Rām.* I. 25, 26.

l. 8. *Verse 38.* Cf. *Anar.* II. 58; II. 62. For a similar thought cf. *Utt.* V. 23.

l. 11. Sanskrit *chāyā: aho parāgata eva | hā dhik, hā dhik | utpāta-vātālī iva hatāśā mahānubhāvam abhidravati.*

Page 21, l. 2. Sanskrit *chāyā: aye idānīm svayam eva tātaḥ prasthitaḥ.*

l. 4. *Verse 39.* This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* IV. 19 to illustrate *maraṇa,* one of the *vyabhicāri bhāvas.* For the story see *Rām.* I. 26.

l. 8. Sanskrit *chāyā: āścaryam āścaryam | priyam priyaṃ naḥ.*

Page 22, l. 1. *hā ārye . . . plavante.* This passage as well as verse 40 below is quoted in the commentary to *Daśar.* IV. 29 to illustrate *viṣāda,* one of the *vyabhicāri bhāvas.*

l. 1. *ambuni majjanti,* &c. Cf. the parallel Prākrit passage in *Bāl.* VIII. 31/32.

l. 6. *dūtyam.* I have adopted this reading only on the strength of the MS. K. '*dainyam*' (i. e. 'helplessness'), read by all the other MSS., is very nearly the same thing as *jarā* (old age), or at least the direct result of old age. So practically *dainyam* loses its force and reduces the reasons advanced to only one. It is, besides, difficult to understand what other 'helplessness' he was labouring under. *dūtyam* gives an excellent sense; his position as a messenger is to him the chief hindrance. Compare the same reason and under similar circumstances mentioned by Aṅgada in VI. 22 below.

l. 7. *oṁkāraḥ.* Cf. the parallels *Bāl.* III. 78; IX. 39/40.

ayi, &c. Cf. the parallel *Anar.* III. 43/44.

l. 11. The readings *sa* and *naḥ* (of Mt) in place of *hi* and *saḥ* would be preferable.

Page 23, l. 1. *divyāstra°.* For the story and description see *Rām.* I. 27, 28. According to the story of the *Rām.* I. 55, they were revealed to Visvāmitra by Śiva; and in *Viṣṇu.* I. 15 also they are mentioned as sons of Kṛśāśva himself.

l. 2. *prakāśam.* For definition see *Daśar.* I. 58; *Sāh.* 425.

l. 3. *bhagavataḥ,* &c. Cf. *Anar.* I. 40/41; *Utt.* I. 14/15; V. 15; VI. 15/16; *Bāl.* III. 7.

sarahasya°, &c. Repeated in *Utt.* VI. 14/15.

l. 4. *divyāstra-mantra-pārāyaṇasya.* Repeated in *Anar.* II. 8/9; III. 20/21. Cf. also *Anar.* I. 40/41.

l. 6. *brahmādayo,* &c. This verse is repeated twice in *Utt.* I. 15 and VI. 15. Cf. also *Rām.* I. 21; I. 26-28.

Page 24, l. 2. *Verse 43.* Cf. *Utt.* V. 14; *Bāl.* I. 41.

l. 4. *ketu.* 'Banner', VR.; 'Ray of light', SR. and AB.

l. 11. Sanskrit *chāyā: samantataḥ prajvalita-vidyut-puñja-piñjareṇa utkramanti iva locanāni prabhā-parispandena.*

vijju-puñja-piñjareṇa. Repeated in *Bāl.* II. 58/59.

ukkamanti, i. e. 'start from the head'. Eyes are said to 'start' when one is startled or frightened. Or probably the word might mean 'their sight fails'; cf. the use of the root *ut-kram* with the word *āyuḥ.* Pick. translates 'issue forth'. Ratnam Aiyer's text reads *ubbhamanti* (= 'wander').

Page 25. l. 1. *rāvaṇa-purandara°*, &c. See *Rām.* VII. 27/29.

l. 3. *Verse 45.* This verse is quoted in *Saras.* III. 50 to illustrate the *anubhūta-viṣaya upamāna.*

°pravaṇa°. The word occurs in *Māl.* I. 17; 'As he bent forward with all his might', Pick.; 'Possessed of all strength', A.

l. 8. *prācīna-barhis.* One of the Prajāpatis; see *Viṣṇu.* I. 14. VR. is wrong in giving the alternative meaning of 'Indra', who has already been mentioned.

l. 9. *kālāgni°.* 'Fire of destruction', Pick.

l. 14. *sampradāyaḥ.* All the commentators translate it wrongly: VR., AB., and Pick. by 'gift', and Jv. by 'collection'. That 'traditional knowledge' is the right meaning is clear from p. 150, l. 9, where the word recurs. Cf. also the expression *vidyā-prakāśanāt* in verse 48 below; and *kārmuka-vidyā-sampradāyaḥ* in *Anar.* I. 40/41. For this sense of the word see *Utt.* V. 15; VI. 15/16. *divyāstra-sampradāya* is repeated in *Utt.* II. 7/8.

Page 26, l. 6. *Verse 49.* See *Rām.* I. 27.

l. 8. Sanskrit *chāyā: devatā mantrayante | aho āścaryam.*

l. 10. *viśvāmitrāt . . . viśvasya mitrāt.* Cf. the same play upon the words in *Bāl.* III. 2/3.

l. 12. *Verse 50 cd.* Cf. *Utt.* VII. 11 cd.

Page 27, l. 4. *pramita-viṣayām.* The weight of the MSS. evidence is for the reading *pramita-viṣayām,* the sense of which, as applicable in this passage, I do not understand; *pramita-viṣayā śakti* means 'power of a limited range'; but this is exactly the opposite of what the king wants to express. The later substitution in the MSS. of the simpler *pramita* in place of the original *pramiti,* particularly when the dropping of a single letter affects the change, is very probable. AB. explains *pramita-viṣayām* by *sugrahām,* and ŚR. by *parimito viṣayo yasyāḥ.*

l. 5. *pratihata-parispandaḥ. Parispanda* etymologically means 'movement'; here evidently 'effort' to speak or to think. Cf. *Mahā.* I. 153, 8 (line I. 5969). Cf. the expressions *vaktra-parispanda* (= speech) in *Mahā.* I. 61, 3 (line I. 2233); *vākya-parispanda* (= speech) in *Pras.,* and *buddhi-parispanda* (= thought) in *Mahā.* XII. 341 (line XII. 12961). VR. suggests two meanings: (1) *pratihatā kiñcit pravṛttir api yasya,* (2) *pratihatā racanā yasya.* Jv. explains: *vihat-vākprasaraḥ.* Pick. translates 'with his utterance impeded', and adds in a note:

'I have some doubt about this, for the compound may be translated, "having trembling produced", i. e. being filled with fear; still the general meaning of *pratihata* is obstructed, impeded.' AB.'s rendering 'free from heart-trembling' (*parispandaḥ*) is not possible.

l. 5. *hṛṇīyate.* The majority of the MSS. read *ghṛṇīyate* (i. e. becomes disgusted with). For the word *ghṛṇā* see *Amara.* I. 7, 18, and III. 2, 32, and the commentary thereon which quotes from *Haima* and *Vācaspati.* But *ghṛṇīyate* is not known to me as a denominative. Cf., however, the word *ghṛṇi* in the sense of pity in *Anek.* II. 138. I prefer the simpler and commoner *hṛṇīyate.* Cf. *Bhaṭṭ.* II. 38.

l. 6. *Ataḥ.* The MSS. favour the reading *yataḥ*, which, however, does not suit the context. '*ya*' is in the Jaina MSS. substituted for '*a*'. Thus our reading probably goes back to a Jaina original. Cf. the identical case on p. 90, l. 7.

l. 12. *Verse 52.* See *Rām.* I. 31, 66.

Page 28, l. 7. *Verse 53.* This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* II. 1 to illustrate the *dakṣa* Hero; it is quoted also in the commentary to *Daśar.* II. 10 to illustrate the *sāttvika-guṇa* called *dakṣa-śobhā* mentioned in a Hero. *sphūrjad-vajra* is repeated in *Bāl.* I. 41.

sphūrjat°. Pick. translates 'gleaming'. For the description of the bow see *Rām.* I. 75, 76.

l. 8. *tripura°.* The three cities of gold, silver, and iron in the sky, air, and earth built for the demons by Māya and burnt down by Śiva, cf. *Kum.* VII. 48; *Megh.* I. 56.

l. 9. Sanskrit *chāyā: sāmpratam saṃśayitāsmi.*

Page 29, l. 1. Sanskrit *chāyā: api nāmaivam bhavet.*

l. 3. Sanskrit *chāyā: diṣṭyā vardhāmahe.*

l. 4. *bhagnaṃ ca tat.* Cf. the parallels *Anar.* III. 54/55; *Bāl.* III. 75/76.

l. 5. *aho,* &c. Cf. the parallel *Anar.* III. 55/56.

l. 7. *Verse 54.* Cf. the parallel *Anar.* III. 57, where the first line is nearly repeated; *Pras.* p. 63, l. 19; *Anar.* VI. 52 b; and *Bāl.* IV. 20 a are a close paraphrase of the first line. Cf. also the parallel speech of Lakṣmaṇa in *Anar.* III. 54; and the parallel verse *Bāl.* I. 46. This whole verse is quoted in the commentary to *Sāh.* 237 to illustrate the *adbhuta rasa*; in *Kāvyāl.* I. 2, 12 to illustrate the *gauḍīyā rīti*; and in *Alaṅkārasar.* p. 134 to illustrate the figure *adhika.*

l. 9. *drāk-paryāpta,* &c. This third quarter of the verse is to me quite obscure. The exact meaning of the word *paryāpta* as also the mythological allusion in the stanza create the difficulty. *Brahmāṇḍa* is evidently Brahmā's golden egg, broken into two at the beginning of the creation (see *Manu,* I. 12); but when the two shells were joined (*milat*) I do not know. ŚR. explains: *drāk satvaram paryāpte yathāyogye saṃyogocite ye kapālayor brahmāṇḍāvayavayoḥ sampuṭe tābhyām milat saṃyuñjānaṃ yad brahmāṇḍa-bhāṇḍaṃ tasya udare,* &c. AR. reads *paryasta* for *paryāpta,* and explains: *drāg jhaṭiti paryastābhyāṃ*

vikṣiptābhyāṃ vighaṭitābhyām iti bhāvaḥ kapālasampuṭābhyāṃ sampuṭākārābhyām aṇḍārdhābhyām milato yuñjato brahmāṇḍa-bhāṇḍasyodare, &c. Jv. also substitutes the reading *paryasta*, and comments: *drāg jhaṭiti paryastayoḥ parasparopari patitayor iti yāvat ṭaṅkāravegād iti bhāvaḥ kapālayoḥ ūrdhvādho 'vasthitāvayava-viśeṣayor dyāvāpṛthivyor iti bhāvaḥ sampuṭayor anyonyāvaraṇabhūtayor iti yāvat milat saṅgacchad brahmāṇḍam eva bhāṇḍam ādhāra-viśeṣas tasyodare*, &c. VR. reads *paryasta* for *paryāpta* and *mita* for *milat*, and is the most intelligible: 'the shrillness of which is whirling round and accumulated within the vessel of the universe, resembling (*mita*) the hollows of a skull suddenly broken'. Pick. translates: 'the harshness of which is concentrated and whirling within the hollows of the universe, blending with the cavities of the sky, which is suddenly overcast'. In his translation of *Alaṅkāra-sar.* (published in *Z.D.M.G.*, vol. LXII, 1908) Prof. Jacobi translates the third line as: 'dessen zusammengepferchtes Ungestüm im Bauche des Welteies wie in einer flugs geschlossenen Schachtel umherirrt'.

l. 12. *Verse 55.* This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* IV. 26 to illustrate the *iṣṭa-prāptikṛta āvega*, which is one of the *vyabhicāri bhāvas.* It is quoted in *Saras.* I. 75 as an instance of *bhāvika*; and also in V. 172 to illustrate the mixture of *śabda-guṇas* like *bhāvika, prasāda, preya*, and of *śabda-doṣas* like *punarukta, viruddha, kriyānuyogatva*, and *vyarthatva.* The first line is repeated in *Bāl.* X. 65.

Page 30, l. 1. *katham ati*, &c. Cf. *Māl.* VI. 16/17.

l. 4. *Verse 56.* Cf. the parallel *Anar.* III. 56.

l. 6. Sanskrit *chāyā: aho datte svaḥ.*

l. 10. *duhitarau*, &c. Cf. *Anar.* III. 56/57.

Page 31, l. 11. *Verse 57.* This verse is repeated in *Utt.* I. 17. Its first quarter is repeated in *Utt.* I. 51; VI. 42; VII. 15.

Page 32, l. 3. *daśarathasya.* Mark the genitive case.

l. 5. *godāna.* AR. takes the compound as meaning 'cow-giving', and quotes *Rām.* I. 72, 21–24 to support his contention. See also the *Preface* in his edition, para. 6. But the passage he quotes simply mentions that at this ceremony presents of cows were made. It does not contradict the technical meaning which I give to it, and which is, besides, strengthened by *Āśv. Gr.* I. 18, 1; and Mallinātha on *Ragh.* III. 33. See also *Manu*, II. 65; cf. *Utt.* I. 17/18.

l. 7. Sanskrit *chāyā: diṣṭyā avipravāsa idānīm bhaginīnām bhaviṣyati.*

Page 33, l. 1. *paulastyo . . . iti.* Almost repeated in *Bāl.* II. 20.

l. 3. *gantavyā*, &c. Cf. *Anar.* III. 60.

l. 4. *purandara-purī°*, &c. Cf. VII. 5 below.

l. 6. *Verse 60.* See *Rām.* I. 30.

l. 10. Sanskrit *chāyā: atredānīṃ katham.*

Page 34, l. 2. *viparyasto vidhir*, &c. The sense seems to be: 'Well, Subāhu and Mārīca have begun well and may succeed in their object. Or probably fate may be reversed; so I must wait here *till the end.*' VR. gives four

alternative meanings of *vidhi*, one of which is possible. He explains: 'The course of things, viz. the situation which is so far unfavourable through the murder of Tāḍakā, the snapping of the bow, and the marriage of Sītā with Rāma—all this may change.'

l. 9. *brahma-dviṣo*. *Brahma* is 'Veda' according to Jv., ŚR. and AB.; 'Brahman caste' according to VR., and 'the Supreme' according to Pick.

l. 10. *Ātharvaṇa*. Cf. *Mv.* II. 24.

ACT II

Page 35, l. 2. *yataḥ prabhṛti*, &c. Cf. the parallel *Anar.* IV. 6/7.

l. 4. *durād davīyo*, &c. This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* IV. 10 to illustrate *śaṅkā*, one of the *vyabhicāri bhāvas.*

l. 13. *prasahya*. I do not agree with the commentators, all of whom regard it as an adverb (and not as an absolutive) and construe it with *kṛtam*, which is so far removed from it in the sentence. Their mistake originates in taking *dviṣṭa* as an adjective and making it qualify *astra-dānādbhutam*. I maintain that *dviṣṭa* is a noun here, and the verse-quarter *rāvaṇa-dviṣṭam prasahya* is as complete in itself as the second one. That *dviṣṭam* is a noun is corroborated by the reading *dveṣam* of the MS. Mg.

Page 36, l. 2. *sītā-vandi-graha°*, &c. I think the sense is 'The king was threatened with the forcible abduction of Sītā, in case her hand were refused to Rāvaṇa (cf. I. 59 above); but the sage, by conferring the divine knowledge of missiles upon Rāma, endowed him with an indomitable strength, and thus removed from the king's mind the remotest likelihood of such a treatment being accorded to Sītā.' VR.'s rendering, 'the insult . . . was not minded (*agaṇitaḥ*) by the king' is doubtful. Jv. offers an alternative meaning which is extremely far-fetched and impossible. He explains: 'The mental pain (*paribhava*) of that king in keeping Sītā like a captive in the palace, because she could not be married for want of a worthy husband, has been dispelled, inasmuch as Rāma has broken the bow and thus removed from the path the only obstacle, viz. the fulfilment of the hard condition.'

l. 3. *aikamukhyam*. The word is quite clear. *Ekamukha* is 'one having his face turned only in one direction'; hence, 'partial'. From it our word is an abstract noun. The commentators misinterpret it, one and all, in rendering *asmān prati aikamukhyam* as 'our sovereignty over the gods'.

l. 4. *nāndī-nāda°*. 'Sound of rejoicing' refers to *deva-dundubhi-dhvani*, p. 23, l. 11. VR. reads *nāndī-dāna°* and explains it by *nāndī-śrāddha*, which is quite out of place.

l. 7. Sanskrit *chāyā: jayatu jayatu mātāmahaḥ.*

l. 9. Sanskrit *chāyā: nirvṛttāni kila tatra pāṇigrahaṇāni | anyac ca | agasti-maharṣiṇā rāmāya maṅgalopahārikam māhendraṃ dhanur-varam anupreṣitam.*

l. 10. *Agatthi.* The sage Agasti or Agastya is alluded to. Though the Rāmāyaṇa mentions the gift of this bow to Rāma during the latter's exile (*Rām.* III. 12), yet we know that Bhavabhūti is hardly ever faithful to the details of the epic story.

Page 37, l. 3. *amogham astram,* &c. Pick. has not grasped the force of the first line, for he wrongly translates: 'A weapon that fails not and the favour of Brahmans belong to a Kṣatriya; and that glory of a Kṣatriya, when united with divine knowledge, is difficult of approach.'

l. 5. Sanskrit *chāyā : mānuṣa-mātre api etasmin kā cintā.*

l. 10. *brahmābhayam,* &c. A second interpretation is also possible by reading *brahmā bhayam* as two separate words (thus, *brahmā bhayam*) and taking *no* as a genitive singular. The sense then is: 'Brahmā spoke to us of a danger'. See *Rām.* VII. 10; and cf. *Ragh.* X. 43.

Page 38, l. 1. Sanskrit *chāyā : kaḥ sandehaḥ | yathā daśamukha īṣanmukulitair viṃśati-dṛṣṭibhir nidrāyamāna-lolalocano namad-vadano vartate tathā jānāmi dāruṇo 'sya hṛdaya-vedanāvego naivaṃ viramiṣyata iti |.*

l. 2. *ohīramāṇa.* All the commentators seem to render it by '*apahriyamāṇa*' in Sanskrit. Thus Pick. translates it as 'robbed'. Jv. follows him. AB. explains: *muṣyamāṇāny asphuṭadarśanāni*; VR. as 'with his eyes turned inwards (to his mind)'. ŚR. reads '*Ohiamāṇa*' and renders it by '*apahīyamāna*'. All are evidently wrong. See *Hem. Pr.* IV. 12, according to which *ohīramāṇa* must be rendered by *nidrāyamāṇa.* But how a man can sit dozing with *rolling* eyes (*lola-locanaḥ*) I fail to understand. Probably we should read *alola* for *lola.*

l. 3. *veaṇāveo* which equals *vedanāvegaḥ* is *vedanā* + *āvegaḥ* and not *vedanā* + *vegaḥ.* For *veaṇā,* which is the *Mahārāṣṭrī* form, we ought rather to substitute the *Śaurasenī* word *vedaṇā.* See *Hem. Pr.* I. 146.

l. 5. *Verse 8.* Cf. the parallels *Anar.* IV. 9, 10.

viśva-sṛjaḥ. For the names see *Manu,* I. 35, 36; *Viṣṇu.* III. 1.

l. 10. *Verse 9.* This verse is quoted in the commentary to *Kāvyap.* VII. 9 to illustrate the *artha-doṣa* called *sākāṅkṣa,* because we have to supply *upekṣitum* after *strī-ratnam* in the last line. It is quoted also in the commentary to *Daśar.* IV. 16 to illustrate *garve asūyā,* one of the *vyabhicāri bhāvas.*

Page 39, l. 4. *svasti,* &c. Cf. the similar language in the beginning of a letter in *Bāl.* V. 2/3.

mahendra-dvīpa. See *Viṣṇu.* II. 3.

l. 6. Sanskrit *chāyā : katham prabhur iva duśliṣṭakramaṃ likhati.*

dussiliṭṭha-kkamam. Note that the MSS. give a variety of readings VR. points out that a letter should always be addressed to the king first and to the minister next. Here, however, it opens with an address to the minister Mālyavān; hence the non-observance of the customary order. The reading *sirī-bhaṭṭa-kkamam* of AB.'s text, noticed also in his commentary by ŚR., is not to be found in any of our MSS.

l. 7. *atraiva . . . -bravīti.* This is certainly a part of the letter's text. The fact is also corroborated by the MSS. Mt and Mg, which add *śeṣaṃ vācayati*

before *atraiva.* See *v. l.* at the foot of the page. For *māheśvara* as an epithet of Rāvaṇa cf. *Anar.* III. 46, 49; and for *parama-māheśvara* cf. *Bāl.* I. 51/52.

l. 10. *sadvṛttim,* &c. Two reasons are mentioned. Virtuous conduct and 'our' love for the followers of Śiva in consequence of which we have taken a vow to protect them, demand this of you. *asmaddhitām* is ambiguous. *hitām* may mean 'agreeable' or 'placed'; hence *asmaddhitām* may either be 'agreeable and dear to us', or 'implanted in us'. I prefer the second. For *māheśvarīm prītim* cf. *śaiva-prītyā* in verse 11 below.

Page 40, l. 1. *Verse 10.* This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* II. 5 to illustrate a *dhīrodātta nāyaka*; and in commentary on IV. 18 to illustrate *garva,* one of the *vyabhicārī bhāvas.* Quoted in the commentary to *Kāvyap.* V. 1 and in the commentary to *Sāh.* 266 as an illustration of *vyaṅgya-vācyyos tulya-prādhānya.*

l. 4. Sanskrit *chāyā: īṣan-masṛṇāvaṣṭambha-gambhīra-gamaka upanyāsaḥ.*

l. 5. *jāmadagnyaḥ khalv asau* may either be a complete sentence in itself, or *jāmadagnyaḥ* may be the subject of the verb *vyapadiśati* in verse 11.

l. 9. *kārye' kārye.* The MSS. as usual have no *avagraha* sign. We may consequently read either *kārye kārye,* 'with regard to all actions', or what is decidedly superior, *kārye' kārye,* 'with respect to what we should do and what we should not'.

l. 11. Sanskrit *chāyā: kiṃ cintyate.*

l. 13. *yadi,* &c. Cf. *Anar.* IV. 15.

Page 41, l. 3. *anyatara-vijaye,* &c. In verse 12 above Mālyavān has disposed of only one case, i. e. if both kill each other. Here he talks of another possibility, i. e. when *one* of them gains a victory over the other.

l. 6. *niḥśreyasāpanne,* &c. This is a difficult passage. It is rather doubtful to whom *niḥśreyasāpanne* refers and what the exact meaning here of *apasṛta* is. *Apasṛta,* from the root *sṛ* with *apa,* means etymologically 'moved away', 'withdrawn'; and so, in sense, comes very near to *parityaktam,* which is mentioned by the MS. K as the meaning of this word here. See the *v. l.* on p. 41. The general drift of Mālyavān's speech is this: 'If Rāma is victorious over the world-hero Paraśurāma, he will not kill that *poor* Brahman, for Rāma honours Brahmans. But the danger is this that, having thus become conscious of his own insuperable valour, he will think of subduing his *prosperous* (*niḥśreyasāpanna*) enemy, Rāvaṇa, who to him is a demon.' But if Mālyavān really means this, and the word *niḥśreyasāpanna* refers to Rāvaṇa, I do not understand why Śūrpaṇakhā in her next speech asks him how far that would affect *their* situation, that having been already mentioned by Mālyavān.

By adding *na* after *śastram* the meaning becomes clear. 'Rāma would *not* employ even his drawn weapon against Paraśurāma who has attained to final beatitude'. He has no object in killing a sage. In this way, Śūrpaṇakhā's speech too acquires significance. But we have no authority for this insertion of the negative particle.

l. 8. Sanskrit *chāyā : ko viśeṣaḥ.*

l. 9. *hatvāpi*, &c. The construction here is uncertain for lack of punctuation. Nearly all the MSS. agree in having a stop after *eva*, but they have no mark of punctuation either after *rājaputraḥ* or *punar-utthātu-kāmaḥ*. The meaning would be somewhat changed by adding a stop at either of the two places, though the general sense would not be much affected. *Sandhāryaḥ* may also mean 'ought to be checked'. For *utthātu-kāma* see *Kām.* VIII. 13.

Page 42, l. 1. *utsāhaśakti*°. One of the three *śaktis*, the other two being *mantra* and *prabhāva*. See note on p. 85, l. 2 below.

l. 2. *anujānīyuḥ*. Cf. *Anar.* VI. 9/10.

l. 3. *prakṛti-kopaḥ*. That the word refers here to the 'natural enmity' between the gods and the demons I have very little doubt. Mālyavān here simply repeats what he has already expressed by *nitya-nibhṛta-kruddhā devāḥ*. See also II. 7 above. VR. renders it as 'the disaffection of Rāvaṇa's subjects', which, however, is never mentioned, and is quite out of place. Pick. gives likewise a wrong alternative sense, 'the enmity of their subjects, i. e. of those whom the demons have enslaved'. So also Jv., who by *prakṛti* understands the people of the three worlds.

l. 5. *paulastyāpacaya*°, &c. See *Rām.* VII. 31–33 ; *Mv.* II. 16.

Kārtavīrye. See *Viṣṇu.* IV. 11 ; *Mahā.* III. 115 ; *Mv.* II. 16–17.

l. 6. *sarva-kṣatra*°, &c. Cf. *Anar.* IV. 54 ; VI. 66.

l. 9. Sanskrit *chāyā : tato 'tredānīṃ kiṃ cintitam.*

Page 43, l. 2. Sanskrit *chāyā : pakṣāntare mahā-doṣaḥ.* It would be a great calamity as detailed above (p. 41, l. 10 ff.). Pick. wrongly understands it to mean, 'if Rāma kill Paraśurāma, Mālyavān will incur the guilt of causing a Brahman's death'.

l. 3. *Verse 14.* VR. offers two more far-stretched interpretations: (1) if the same are the elements of which his body is made up as those aforetime; if the same are his powers as of old, then we, &c.; (2) if the same are the elements of body and the powers of Paraśurāma as those of Rāma (both of them being the incarnations of the one Divine Lord), then we, &c. This verse is repeated in the commentary to *Saras.* I. 82 to illustrate *ojas*, one of the *kāvya-guṇas.*

l. 13. *Viṣkambhaka.* For definition and varieties see *Daśar.* I. 53 ; *Nāṭya.* XVIII. 34, 35 ; and *Sāh.* 308.

Page 44, l. 2. *bho bho*, &c. Cf. a similar speech in *Bāl.* IV. 56/57. For the story of Paraśurāma going to visit Rāma, who had snapped Śiva's bow, see *Mahā.* III. 99 ; *Rām.* I. 75.

l. 4. *Kailāsoddhāra*°. See *Rām.* VII. 16 ; *Mv.* V. 37. Cf. *Anar.* IV. 26 ; VI. 3, 41 ; VII. 47, 48 ; *Bāl.* I. 44, 47 ; II. 15 ; X. 33 ; *Mahānāṭaka* VI. 96 (No. 432) ; VII. 15 (No. 452). This verse is referred to in the commentary to *Daśar.* II. 5 in illustration of a *dhīrodātta nāyaka.*

niṣṇāta-doṣṇaḥ. Repeated in *Anar.* VII. 135. Cf. *Anar.* III. 39 ; *Mahānāṭaka* IV. 16, 18 (Nos. 453, 455).

l. 5. *raṇa-mado*: i. e. the pride of being the greatest warrior.

Kārtavīryaḥ. Cf. *Bāl.* II. 15; IV. 34, 38.

l. 6. *yasya*, &c. Cf. the parallel *Anar.* IV. 22, as also the similar language in *Mv.* II. 49.

l. 6. *kuṭhāra-pravighaṭita*°, &c. This is a difficult compound because of the uncertainty of the mutual relationship of the component parts. *doḥ-śākhā-daṇḍa-muṇḍas* creates a difficulty. I dissolve it as *kuṭhāra-pravighaṭitāḥ* ... *doḥ-śākhā-daṇḍā yasya, ata eva muṇḍaḥ*. It is doubtful if *muṇḍa* is a noun (= head or trunk) or an adjective (= lopped, stripped); but probably the latter, the construction of the whole sentence being then: *purā yasya krodhāt kulyakandaiḥ (saha) tarur iva kuṭhāra- . . . °muṇḍo vihito 'bhūt.* Mark here the pun on the word *skandhaḥ*, (1) shoulders, and (2) trunks of the tree. *Kuṭhāra* in the case of the tree may mean *any* axe, but in the case of Kārtavīrya refers to Paraśurāma's axe. Cf. the parallel passage *Bāl.* IV. 38.

l. 7. *kulyakandaiḥ*. *Kulya* has two meanings: (1) members of a family (*kule bhavāḥ*), and (2) bones. Both are possible here.

l. 8. *triḥ-sapta-vāra*°. Cf. p. 44, l. 8; II. 19 below. Cf. also *Anar.* IV. 25; *Bāl.* II. 13, 21.

l. 9. *krauñcasya*, &c. Cf. *Megh.* I. 57; *Anar.* IV. 47; *Bāl.* II. 15; IV. 29; *Pras.* p. 72, l. 3, 12.

l. 10. *gaṇa*°. Cf. *Kum.* I. 55; *Megh.* I. 33; *Mv.* II. 33.

l. 11. *sva-guru*°, &c. Cf. *Anar.* IV. 54.

Page 45, l. 6. Sanskrit *chāyā: halā sakhyaḥ katham idānīm etat.* I am inclined to drop *halā*, following only the one MS. I_1, as it is redundant.

l. 7. Sanskrit *chāyā: kumāra alaṃ tāvat tvarayā.*

l. 8. *paridhīraṇā*. The MS. evidence is in favour of this reading. But the word is not found in the dictionaries. Probably it means 'delay', as may be gathered from the context. The girls ask Rāma not to make haste, but his valour cannot brook delay. *paridhāraṇā*, the reading of some MSS., means 'endurance'. Boehtlingk and Roth's *Wörterbuch* mentions our passage and gives 'Ausdauer', 'Aushalten' as the meaning.

Page 46, l. 1. Sanskrit *chāyā: vāraṃ vāraṃ niḥkṣatrīkṛta-samasta-jīva-loko nirvartita-viṣama-vyavasāya-sāhaso 'yam paraśurāmaḥ śrūyate.*

l. 2. *nivvaḍida-visama-vavasaya-sāhasaḥ*. Literally, 'who accomplished a daring act in the form of a difficult undertaking'. According to *Hem. Pr.* IV. 62 *nivvaḍida* may also be rendered as *spaṣṭīkṛta*; the sense of the compound would then be: 'who showed his daring in a difficult task'. The compound is almost repeated in *Māl.* VI. 15/16.

l. 4. *utkhāta*°, &c. Cf. *Anar.* IV. 32, 35, 39.

vaṃśa. A pun upon the word, which means (1) family; (2) bamboo-tree.

l. 6. *sadvīpām*, &c. See *Rām.* I. 76. Cf. *Pras.* p. 72, l. 10; *Bāl.* II. 23; IV. 41; and *Mv.* p. 61, l. 3 below.

l. 7. *astravyasta*°, &c. Cf. the parallels *Bāl.* II. 37; IV. 41.

l. 12. *kruddho munir bhārgavaḥ*. Repeated in *Anar.* IV. 19.

Page 47, l. 3. Sanskrit *chāyā: aho samantato 'hā deva candra-mukha rāma-candra, hā jāmātar' iti paridevanā-mukhara-kātarodvigna-samasta-parijana-pralapitam antaḥ-puraṃ vartate | tad bhartṛ-dārike svayam eva vijñāpaya bhartṛ-dārakam.*

l. 5. *vaṭṭai.* We should rather substitute the *Śaurasenī* form *vaṭṭadi.*

l. 7. Sanskrit *chāyā: tena tvaramāṇāḥ sambhāvayāmaḥ vega-prasṛtam ārya-putram.* For *tuvarantīo* see *Hem. Pr.* IV. 170. For °*pasariam* the correct *Śaurasenī* form would be °*pasaridam.*

Page 48, l. 1. Sanskrit *chāyā: kumāra avekṣasva tāvat tvarā-viśṛṅkhalamāna-vihvalitodbhrānta-gamanām bhartṛ-dārikām.*

l. 5. Sanskrit *chāyā: sakhi sakhi surāsura-manthana-samarthaṃ trailokya-maṅgalaṃ tuṅga-jaya-lakṣmī-lāñchanam imaṃ savibhrama-vikasita-netra-nīlotpala-śobhā-bibhran-mukha-puṇḍarīka-visphārita-sneha-sambhramā sarvadāsmākam purato varṇayasi | tat kim iti vijayābhimukhe kumāre udbhrāntāsi.*

l. 6. *visaṭṭa.* May be rendered as *dalita* or *vikasita* in Sanskrit. See *Hem. Pr.* IV. 176. Cf. *Karp.* II. 4; *Bāl.* V. 70/71; *Pras.* p. 38, l. 2.

kandoṭṭa. A *deśī* word meaning a blue-lotus; see the *v. l.* at the foot of the page, and *Deśī.* II. 9. Cf. *Karp.* III. 3.

Page 49, l. 1. Sanskrit *chāyā: sarva-kṣatriya-santāpa-kārī paraśurāma iti.*

l. 6. *tri-valī*°. Cf. *Kum.* I. 39; *Kāvyāl.* V. 2, 15.

l. 8. Sanskrit *chāyā: hā dhik | sa evaiṣo vyāharati.*

l. 9. *pratibhinna.* Pick. translates 'clashing against each other'.

puṣkarāvartaka. Cf. *Megh.* I. 6; *Kum.* II. 50.

Page 50, l. 1. Sanskrit *chāyā: kā gatiḥ | . . . ārya-putra na tāvad yusmābhir gantavyaṃ yāvat tāto nāgacchati.*

l. 3. Sanskrit *chāyā: udvartitam idānīm priya-sakhyā rasāntareṇa lajjālutvam.*

l. 5. *bho bho,* &c. See p. 49, l. 7.

l. 8. *Verse 22.* This verse is quoted in the commentary to *Kāvyap.* IV. 35 to illustrate *autsukyodaya.*

l. 6. Sanskrit *chāyā: tato balād eva dhārayiṣyāmi.* The form *valād eva* deserves notice.

l. 9. *vīra-rabhasonmādaḥ.* Rāma is here considering the bright side of Paraśurāma's character, and so also in his subsequent speeches. He has not as yet been roused to anger. It is only after he has met Paraśurāma that the struggle between the two opposite feelings of honour due to the great sage and anger at his violent conduct begins (see verse 30 below). I, therefore, take the compound *rabhasonmādaḥ* (as also do VR., AB., and Apte in his *Dictionary*) to mean 'rapturous joy'. Pick., however, renders 'anger at the violence of a hero'. *vīra* is 'the hero' Paraśurāma and not 'heroism' (as ŚR. understands it).

l. 11. *haricandanendu*°, &c. Cf. *Utt.* III. 11.

Page 51, l. 1. Sanskrit *chāyā: eṣa dīpyamāna-dinakarāloka-prekṣyamāṇa-deha-prabhā-parikṣepa-bhāsuraṃ jvalantaṃ suniṣitam paraśum dhārayan viśṛṅkha-lodvella-hutavaha-śikhā-sahasra-sandehita-jaṭā-bharaḥ sudūra-vikṣepāviddha-vikaṭoru-*

daṇḍa-nirbharābhighāta-vihvalita-vasundharaḥ parāgata eva sa sakala-kṣatriya-mahārākṣasaḥ.

l. 2. I doubt if we should render *uvvella* here with *udveṣṭita* as given in *Hem. Pr.* IV. 223.

l. 3. *Urudaṇḍa*°. Pick. mars the whole beauty of this description of the gait by taking *daṇḍa* to mean 'the staff', which, to say the least, has not been even once mentioned in the play. Cf. *Māl.* VIII. 8/9 (*sākkhevāviddha-viaḍa-nioruḍaṇḍa*).

Page 52, l. 2. *piṇḍatām upagataś ca*, &c. Cf. *Utt.* VI. 19.

l. 5. *ātharvaṇo nigamaḥ.* Cf. I. 62 above.

l. 7. *kalpa.* See *Manu*, I. 64–74; *Viṣṇu.* I. 3.

dadhataḥ kālarudrānalatvam. It is not likely that the three gods Kāla, Rudra, and Anala are referred to here. Cf., however, I. 46 above. I agree with the commentators in interpreting it as 'assuming the shape of fire, in the form of all-destroying Rudra', which is corroborated by *Anar.* VII. 18, where the phrase *kālarudrānale* occurs, and which the commentator Lakṣmaṇa Sūri explains as *pralayāgnau.* Cf. also *kālāgnirudra* in *Bāl.* II. 62; VII. 30; IX. 48/49. For fire at the end of a kalpa see *Viṣṇu.* I. 3.

l. 10. *rāśībhūtaḥ*, &c. Cf. II. 41 below.

l. 11. *aho*, &c. Cf. *Anar.* IV. 26/27.

Verse 26. Cf. the close parallel *Anar.* IV. 27; *Pras.* p. 71, l. 21.

Page 53, l. 1. Sanskrit *chāyā: hā dhik hā dhik parāgata eva | āryaputra paritrāyasva mām | priya-sāhasika prasīda.* The first part is repeated on p. 20, l. 11.

l. 4. *Verse 27.* This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* IV. 18 to illustrate *garva*, one of the *vyabhicāri bhāvas.*

l. 6. *darpa-kaṇḍūla*°, &c. Cf. *Mv.* V. 47; *Anar.* III. 41; V. 32; VI. 55; *Bāl.* II. 24/25; *Mahānāṭaka* VII. 50 (No. 487).

l. 9. *aho durātmanaḥ*, &c. Cf. *Anar.* III. 35/36.

l. 10. *Verse 28.* This verse is quoted in the commentary to *Kāvyap.* VIII. 3 to illustrate the *kāvya-doṣa* called *apratīta.* Cf. *tatra-bhavato devād bhavanī-pateḥ* in *Anar.* IV. 23.

Page 54, l. 6. *Verse 30.* This verse is quoted in the commentary to *Kāvyap.* VII. 7 to illustrate *bhagna-prakrama.* As demanded by the two respective thoughts in the first half of the verse *pādopasaṅgrahaṇāya* ought to precede *abhinava-darpa-kṣamāya karmaṇe.* Cf. a similar idea in *Utt.* V. 26.

l. 13. *satyam*, &c. Repeated in *Utt.* V. 8/9.

l. 16. *gandha-dvīpendra*°. Cf. for the last half of the verse *Māl.* V. 32. Cf. also the close parallel *Anar.* IV. 28.

kumbha-kūṭa. *kūṭa* is a projection or prominence; hence *kumbha-kūṭa* means 'the projection of the temple', in other words, 'the projected temple'. Pick. translates *kūṭa* by 'hammer-like', VR. and ŚR. by 'peak-like', AB. by 'hollow'; while the commentator Tripurāri on *Māl.* V. 32 explains it by 'collection'.

l. 18. Sanskrit *chāyā: śāntam pāpam pratihatam amaṅgalam.*

Page 55, l. 1. *āsīt.* Paraśurāma has known Rāma only through hearsay. Now he finds those past descriptions of him to be quite true. He is thinking in the past as it were; hence, the past tense. But some interpret it—and this is decidedly better—as referring to the certain and immediate death of Rāma, and so to Paraśurāma's mind he is already a past entity. Pick., however, wrongly translates: 'this pleasant one became the son of a Kṣatriya'. *Ramaṇīyaḥ,* &c., is quoted in the commentary to *Kāvyap.* IV. 42 as an illustration of *kāla-vyatyaya.*

l. 2. *Cañcat-pañca-śikhaṇḍa.* Cf. *Utt.* V. 2.

l. 5. *dhig aho,* &c. Cf. *Utt.* V. 19; *Anar.* IV. 35.

l. 7. *Verse 33.* This verse is quoted in the commentary to *Kāvyap.* VII. 5 to illustrate that in the *raudra-rasa* there ought to be employed *vikaṭa-varṇatva* and *dīrgha-samāsatva.* Cf. *prāgaprāpta-parābhava* in *Bāl.* III. 76; and *kaṇṭha-pīṭha* in *Pras.* p. 67, l. 13; p. 69, 17.

l. 10. *khaṇḍa-paraśu.* Cf. II. 35 below. See *Amara.* I. 1, 31.

l. 11. Sanskrit *chāyā: hā dhik hā dhik prajvalitaḥ khalv eṣaḥ.*

l. 12. *ayaṃ sa . . . paraśuḥ.* This passage is quoted in the commentary to *Daśar.* II. 50 and to *Sāh.* 418 to illustrate *saṃlāpa,* which forms one of the characteristics of *sāttvatī vṛtti.* Cf. *Bāl.* II. 29/30, 34/35.

Page 56, l. 3. Sanskrit *chāyā: bhartṛ-dārike prekṣasva hṛdaya-bhṛtodvamad-bahu-māno niṣkampa-dhīra-gurutvenāpahasati bhagavato bhārgavasyāyudha-lambham bhartṛ-dārako.*

l. 7. *asaṃvijñāta-pada-nibandhanam.* Repeated in *Utt.* VII. 2/3.

l. 8. *ām . . . paraśuḥ.* Quoted in the commentary to *Sāh.* 418 as a continuation of the quotation from p. 52, ll. 3–5 above.

Page 57, l. 3. *Verse 34.* This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* II. 50 to illustrate *saṃlāpa,* which forms one of the characteristics of *sāttvatī vṛtti.*

l. 1. Sanskrit *chāyā: kṣaṇam upa-śāntasya iva ālāpaḥ.*

l. 3. *astra-prayoga-khuralī-kalahe. khuralī* is not a very common word, and means 'military exercise or practice of arms'. In this sense the word is found in V. 5 below; *Bāl.* IV. 14/15, 16/17; *Vikr.* VI. 46. *Khuralī-kalaha* is repeated in *Anar.* IV. 24. AB., however, reads *°khuralī kalahe* and very fancifully interprets, 'skilled (*khuralī*) in the use of missiles, was vanquished by me in fight (*kalahe*)'; so also Pick. Jv. explains *kalaha* here by 'envy'.

gaṇa. See note on p. 42, l. 5 above.

l. 4. *kumāra.* An epithet of Kārtikeya. See *Amara.* I. 1, 40. Cf. *Ragh.* III. 55; V. 36.

l. 10. *khaṇḍa-paraśu.* See p. 55, l. 10 above.

l. 15. *Verse 36.* This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* II. 1 to illustrate the *priyaṃ-vada* characteristic of a Hero. Cf. the paraphrase of the first two lines in *Anar.* IV. 29.

sa bhagavān, &c. Cf. *Anar.* IV. 29.

Page 58, l. 1. *tyāgaḥ sapta-samudra°*, &c. Cf. p. 61, l. 3. This line is quoted in the commentary to *Sāh.* 234 to illustrate a *dāna-vīra.*

l. 3. Sanskrit *chāyā: jānāti mahābhāgo garuka-ramaṇīyam mantrayitum.* This passage is almost repeated in *Māl.* IV. 1/2.

l. 5. *Verse 37.* This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* II. 1 to illustrate the *madhura* quality of a Hero.

l. 8. *Verse 38.* This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* II. 51 to illustrate *parivartaka,* one of the characteristics of the *sāttvatī vṛtti.* The Prākrit rendering of the first line is repeated in *Bāl.* X. 26/27.

l. 12. Sanskrit *chāyā: bhartṛ-dārike prekṣasva bhartuḥ saubhāgyam | tvaṃ khalu nitya-parāṅmukhy ātmānaṃ vañcayasi.*

Page 59, l. 2. Sanskrit *chāyā: dhīra-masṛṇa ātmano māhātmya-śobhito 'sya vinayaḥ.*

l. 4. *rājanya-pota.* Repeated in *Anar.* IV. 35/36.

l. 6. *aprākṛtasya,* &c. *mama* hangs a little loose in the sentence. I am sure it is to be construed with *hṛtasya* (thus *hṛtasya mama*). Mālyavān has already said that Rāma's *ahaṅkāra* can be grasped only by men of very sharp intellect. Ordinary mortals fail entirely to realize his inner nature. He emphasizes the same view in this verse, and proceeds: 'Although I know full well that he is no ordinary person, and excels all by reason of his marvellous deeds, still I fail to fully comprehend his real nature in general (or his *ahaṅkāra* in particular). But this much I can say with certainty that he is some uncommon hero in the body of a child.' Pick. construes *mama* with *bhāvaiḥ*, and translates: 'Though he is attracted by the marvellous acts of me . . . still he exhibits indifference towards me', which, however, not only does not fit in with the context, but also falsely attributes 'indifference' to Rāma which he has not yet shown in the least. Jv. explains it similarly, and as an illustration of Rāma's indifference, refers to his words, 'Embrace is contrary to what you have commenced'. AB. explains *anāsthā* as 'lack of trust'. Though Rāma has captivated his heart, yet he cannot trust him entirely. Rāma is not what he outwardly looks, a mere child, but a great hero and so fit to be dreaded.

l. 11. *°sapta-bhuvanābhaya°*. Repeated in *Utt.* V. 33.

°dāna-puṇya-sambhāra°. Repeated in *Māl.* X. 20.

l. 13. *sāttvika-guṇa°*. See *Bhag.* XVII, XVIII.

Page 60, l. 2. *trātum,* &c. This verse (41) is repeated in *Utt.* VI. 9. Cf. a similar tone in *Utt.* VI. 21.

l. 5. *āvirbhūya sthita iva.* Repeated in *Utt.* VI. 22.

l. 9. *ita evābhivartate.* Repeated in *Mv.* p. 97, l. 13; *Utt.* VII. 1; *Māl.* I. 19/20; *Anar.* II. 37.

l. 10. *gautamaś ca,* &c. The second half-verse in I. 19 above and *Utt.* I. 16.

l. 11. Sanskrit *chāyā: bhartṛ-dārike parāgata eva tātaḥ | ehyabhyantaram praviśāmaḥ.*

l. 13. Sanskrit *chāyā* : *bhagavati saṅgrāma-śri eṣa te 'ñjaliḥ.*

Page 61, l. 4. *āditya-śiṣyaḥ*, &c. Cf. I. 14 above; and *Utt.* IV. 9.

l. 10. *viṣṭaraḥ pādyam arghyam.* Cf. *Anar.* IV. 60.

l. 11. *madhu-parkaḥ.* Literally 'a mixture of honey'. A respectful offering made to a guest or to the bridegroom on his arrival in the house of the father of the bride. Its ingredients are curds, milk, and butter mixed with honey. See *Āpas. Gr.* V. 13, 10; *Āśv. Gr.* I. 24, 1; *Pār. Gr.* I. 3, 5.

l. 12. *putra-bhāṇḍa.* Cf. *Utt.* IV. 25; *Bāl.* II. 63; *Anar.* IV. 40.

l. 15. *kim iti*, &c. This passage is nearly repeated in *Māl.* VI. 15/16.

Page 62, l. 2. *sambhūyeva*, &c. The first half-verse is repeated in *Māl.* V. 9.

l. 3. *ratim prastauti.* Cf. the parallel in *Kir.* III. 7.

l. 4. *kaṅkaṇa-dharaḥ. kaṅkaṇa* is the thread worn by the bridegroom round the wrist at the time of marriage and unloosened usually a week after. See *Amara.* II. 6, 108. Cf. *Mv.* II. 50; *Māl.* IX. 9; *Utt.* I. 18; *Ragh.* VIII. 1 (*vivāha-kautuka*).

l. 8. *amṛtādhmāta°*, &c. The first half-verse is repeated in *Utt.* VI. 21.

saṃhanana means 'body'. See *Amara.* II. 6, 70.

l. 9. *kuṭhāraḥ*, &c. Mark the guttural letters imitating the sense.

kambu-kaṇṭha. The neck marked with three lines like a shell is considered a sign of great fortune. See *Amara.* II. 6, 88. Cf. *Rām.* I. 1, 9.

l. 11. *mayy eva . . . saṃvṛttaḥ.* Repeated in *Utt.* V. 34/35.

Page 63, l. 1. *suprasiddhaḥ*, &c. See *Mahā.* III. 115–122.

l. 2. *jāmadagnyaḥ*, &c. Cf. *Anar.* IV. 52.

l. 4. *Verse 48.* This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* IV. 14 to illustrate *augrya*, one of the *vyabhicāri bhāvas.* It is also repeated in *Mahānāṭaka* II. 9 (No. 52).

l. 6. *pitryam.* This word evidently goes with *krodhāgnim.* VR., AB., and Pick. translate it as 'you also gave offerings of that blood to the dead ancestors'; but the construction does not admit of this interpretation; cf. *Anar.* IV. 17.

l. 9. *ati nāma pragalbhase.* Repeated in *Utt.* V. 34/35.

l. 10. *Verse 49.* This verse is quoted in the commentary to *Saras.* V. 195 to illustrate the *utthāpaka* variety of the *sāttvatī vṛtti.* For the first line cf. the close paraphrase in *Bāl.* VII. 86 and the parallel in *Anar.* IV. 36.

namatu cāpam. According to *Pāṇ.* IV. 3, 135 *cāpa* is neuter, and so our word is in the nominative singular. *Amara*, however, makes it both masculine and neuter. The sentence has caused a great difficulty to VR., who besides the right one, gives two more fanciful interpretations, viz. (1) *cāpam mām namatu* = *namayatu*, and (2) *cāpaṃ tu nama* = *namaya.* For *cāpam* see further note on the word in III. 29.

l. 12. *dhagiti.* Cf. *Utt.* IV. 24; *Anar.* VII. 31 *kuṭhāra-pravighaṭita°*, &c. Cf. the parallel II. 16 above.

l. 13. *kaṭhora* may also mean 'well-developed'. So VR. Cf. for this sense *Utt.* I. 49; VI. 25; *Māl.* I. 2; VI. 19; *Śiśu.* I. 20.

Page 64, l. 5. *sajjātitheyā*, &c. Cf. the parallel *Bāl.* IV. 50/51.

l. 9. *araṇya-vāsī*, &c. Cf. a similar idea in *Utt.* V. 27/28.

l. 13. *kaṅkaṇa°*. Cf. IV. 51/52 below; *Utt.* I. 18. The cutting short of the *vīra rasa* in Rāma and Paraśurāma in this way is, according to *Kāvyānu.* p. 68, called *akāṇḍa-ccheda*.

l. 15. *śvaśru-janas*, &c. Cf. for the sense the parallel *Anar.* IV. 63/64.

Page 65, l. 3. *kintu na ciram*, &c. Cf. the parallel *Anar.* IV. 59/60.

l. 6. *praviśya sumantraḥ*, &c. This whole passage up to the end of this Act is quoted in the commentary to *Daśar.* I. 55, and to *Sāh.* 312 to illustrate *aṅkāsya*.

ACT III

Page 66, l. 3. *iṣṭā-pūrta*. For the definition of this compound see *Abhi.* 834, 835.

l. 4. *vasumatī*, &c. Cf. *Anar.* I. 38.

l. 5. *vaṃśaś ca vaivasvataḥ*. All the MSS. but Mt agree in reading *viśvasya* for *vaṃsaś ca*, which, however, gives no sense. The commentators make useless efforts to get some sense out of it by twisting some words and supplying others. Thus AB.: *yo viśvasya tribhuvanasya vivasvataḥ sūryasyapatyaṃ vaivasvataḥ dharmaḥ śāsaka iti bhāvaḥ*. ŚR. explains: *vaivasvataḥ* . . . [*yaḥ*] *viśvasya sarvasya jagataḥ* [*mānya iti śeṣaḥ*]. I here adopt Mt's reading.

l. 6. *pariṇato* may also mean 'bending low in salutation'.

l. 7. *tad* . . . *°kalahāt*. Repeated in *Anar.* III. 51/52.

l. 8. *sañjñapyate vatsatarī*. See *Manu*, V. 41–42; *Vas.* IV. 8. Cf. also the parallel *Utt.* IV. 1/2; *Bāl.* I. 38. For *vatsatara* see *Ragh.* III. 32.

l. 9. *śrotriya śrotriya-gṛhān*. VR. offers a second, though improbable, interpretation by reading *śrotriya śrotriya gṛhān*, and explaining the second *śrotriya* too as a vocative, which, however, makes the first one redundant.

juṣasva naḥ. Favour us, i. e. by staying here and accepting our hospitality.

Page 67, l. 1. *Atra vo vijñāpayāmi*, &c. This passage is not very clear; *kiṃ tu* is the reading of nearly all the MSS.; but *kiṃ tu* never begins a sentence unless to modify a previous statement. None such has, however, been made. I prefer with the MS. K to read *na* for *tu*. The main point is whether we are to punctuate after *kṣame* and construe it with *atra vo vijñāpayāmi*, thus making the whole a complete sentence in itself. *Yadi rāmaḥ prakṛṣṭa-vīryo na syāt* will then depend upon what follows in verse 3. But in that case the exact force of *prakṛṣṭa-vīryaḥ* is doubtful; because if Rāma is *aprakṛṣṭa-vīryaḥ*, the argument advanced in the verse applies with still greater force. But probably we must understand it then to imply that it is beneath Paraśurāma to fight with the *aprakṛṣṭa-vīrya* Rāma. At any rate, I prefer this construction. Without a mark of punctuation after *kṣame*, the whole sentence *kiṃ na kṣame*

yadi rāmaḥ prakṛṣṭa-vīryo na syāt would depend upon *vijñāpyāmi*; and the following verse is to be taken then as giving the reason for *kiṃ na kṣame*. Translate then, 'Why shall I not forgive, if', &c.? i.e. 'I would certainly forgive, if', &c. Pick. reads *kiṃ tu* and explains the whole as, 'I will consent to stay, if Rāma admits that he cannot contend against me'. But his translation, 'I beg your pardon' for *atra vo vijñāpayāmi* is impossible.

Page 67, l. 6. *sulabha-dveṣam*. VR.'s rendering 'such that a quarrel therein is just (*nyayya-kalaham*)' is not possible.

l. 8. *yaśasi*, &c. I take it as locative absolute. It may also be taken as the simple locative; thus, *kiṃvadantī . . . yaśasi vacanīyam prāpya*, &c.

niravakāśe. This word is difficult. Literally, 'free from space or scope'. With VR. I interpret it as 'free from scope for censure'. Or probably it means 'leaving no space for anything else', so fully has it pervaded the various quarters.

śvetamāne. Fame is, according to the tradition of the poets (*kavi-samayas*), regarded as white. See *yaśasi dhavalatā* in *Sāh.* 590; and *yaśo-hāsyayoḥ śauklyasya* in *Kāvyānu.* p. 8, l. 29. Cf. *Māl.* II. 9; *Pras.* p. 23, l. 29; p. 150, l. 10; *Anar.* I. 35. For the first line cf. the paraphrase in *Anar.* II. 65 a.

l. 11. *kaśmalā kiṃvadantī*. Cf. the same expression in *Utt.* I. 42; and *kiṃvadantī* in *Māl.* I. 35/36.

l. 12. *āyudha-piśācikā*. Cf. the repetition in *Anar.* IV. 42/43, and *Bāl.* IV. 0/1.

Page 68, l. 1. *citta-prasādanīḥ*, 'which gives calmness to mind'.—Pick.

Maitryādi-bhāvanāḥ. See *Yoga.* I. 33, and the commentary thereon.

prasīdatu. 'Smile on thee'.—Pick. But AB. renders it as *vimalā bhavatu*; and so also *prasāda* (below) as 'freedom from impurity' (*kāluṣya-vigama*).

l. 2. *viśokā*, 'painless' (*duḥkha-rahitā*), AB.; but 'which destroys all grief', VR.

viśokā jyotiṣmatī. For the definition see *Yoga.* I. 36 and the commentary thereon.

l. 3. *ṛtambharā*. Cf. the word in *Prabodh.* IV. 4/5; for its definition see *Yoga.* I. 48.

bahiḥ-sādhana. See commentary on *Yoga.* I. 49. VR. explains it as 'worldly as well as Vedic means other than Yoga'; and quotes: '*janauṣadhi-tapo-mantrair yāvatir iha siddhayaḥ | yogenāpnoti tāḥ sarvā nānyair yoga-gatir vrajet*'.

l. 4. *viplavoparāga*. For *uparāga* see *Yoga.* IV. 16 and the commentary thereon; *viplava* is explained by VR. as 'anger, infatuation, envy', and so on; and *uparāga* as 'passion, avarice, pride, ignorance', and the like. AB. and ŚR. translate it as the 'demon (*rāhu*) of misery'. VR. quotes *Parāśara*: '*kleśānāṃ tu kṣaya-karaṃ yogād anyan na vidyate*'.

antar-jyotiṣo darśanam. Cf. the verse: '*jyotiḥ-puñjaṃ nirākāraṃ lakṣayen muktidam bhavet*'.

l. 7. *Verse 5*. Cf. the parallel *Bāl.* I. 60, where the first line is almost

repeated. This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* I. 32, and to *Sāh.* 364 to illustrate *varṇa-saṃhāra.*

l. 8. *nṛpati.* Jv. understands this to refer to Daśaratha.

loma-pādaḥ. VR. unnecessarily interprets this literally as 'with hair growing on his feet', and refers it to *yudhā-jit.* He adds that in old age hair grows on the feet.

Page 69, l. 7. *hiraṇya-garbha.* See *Manu,* I. 9.

ṛṣayo babhūvuḥ. See *Manu,* I. 35–36.

l. 12. *Verse 8.* This verse is quoted in the commentary to *Sāh.* 184 and to *Daśar.* IV. 17 to illustrate *amarṣa,* one of the *vyabhicāri bhāvas.* It is also quoted in the commentary to *Daśar.* II. 1 to illustrate the *sthira* quality of a Hero, and in the commentary to II. 12 to illustrate the *sāttvika-guṇa* called *sthairya.*

l. 16. *tathā ca paśya me.* Of doubtful syntactical connexion. Two constructions are possible: either (1) when it goes with what precedes; in that case it would mean, 'see, it is so also in my case'; or (2) when it is construed with what follows, the sense then being, 'and see that you are my kinsman'.

Page 70, l. 1. *sanābhayo,* &c. The force of the second two lines is probably this: 'you, my kinsman, bid me do one thing; but my bold arm bids me do another. Which, then, should I follow? Well, my arm is nearer to me in relationship, and so its bidding should be preferred and carried out.'

l. 7. *brahmaikatāna.* Repeated in *Bāl.* I. 56.

l. 13. *sarvato-vṛtteḥ.* AB. reads *sarvato vṛtteḥ.*

sarvākāram. Recurs in *Māl.* I. 17; I. 31/32.

l. 15. *eka-vyaktyaparādha°* is evidently 'insult done by one person (Kārtikeya) which resulted in the death of all the Kṣatriyas'; and not 'outrage done to one person' as Pick. takes it; for *eka* loses its real force in that case.

l. 16. *ādhāna-niranvaya-pramathana* is a rather strange compound. *Niranvaya-pramathana* is quite intelligible, 'destroying something so as to leave no posterity behind'; but what is *ādhāna*? I think it refers to the 'conceived babes', for *pramathana* could not have been called *niranvaya* had these unborn babes also not been destroyed. AB., however, translates *ādhāna* by 'effort, exertion', and so does Apte in his *Dictionary.* AB. further renders *niranvaya* as 'unjust (*asambaddhād anyāyyāt*)', which cannot be the sense here. Cf. III. 15 below, and *Anar.* IV. See *Rām.* I. 75.

l. 17. *triḥ-saptāvadhi°.* Cf. *Mv.* II. 17, 19, 48.

l. 18. *vṛddhaiḥ,* &c. Cf. *Anar.* IV. 42/43.

Page 72, l. 2. *ati-prasaṅga* clearly refers to the outrage committed by Rāma's breaking the bow of Śiva. Jv., however, explains: 'let the Raghus and the Janakas not be subjected to any ill-treatment further than Rāma's murder'.

l. 3. *yājya* is the *yajamāna* or the person for whom and at whose expense the sacrifice is performed. VR. takes it as an adjective meaning 'venerable'.

l. 6. *sucarita-guru-stambhādhāre.* VR. renders this: 'supported by the huge pillars of holy deeds'.

l. 7. *yadi,* &c. Cf. a similar thought in *Bāl.* IV. 68.

l. 9. *kṛtakṛtya,* &c. Cf. *Anar.* I. 22/23; II. 11/12.

l. 10. *purohita* is one of the *sahāyas* of the Hero; see *Sāh.* 83; *Daśar.* II. 41.

l. 11. *Verse 18.* See *Kām.* IV. 32; *Śukra.* II. 78–80. Cf. *Anar.* II. 12.

Page 73, l. 4. *mahā-pātakin.* For the names of the five great sins see *Manu,* XI. 55.

l. 5. *kāṇḍīra.* A term of reproach. See *Amara.* II. 8, 69.

kāṇḍa-pṛṣṭha is likewise a term of reproach: 'one who is faithless to his family, caste, religion, or profession', &c. See *Amara.* II. 8, 67. Cf. also the definition: '*sva-kulam pṛṣṭhataḥ kṛtvā yo vai parakulam vrajet | tena duścaritenā 'sau kāṇḍa-pṛṣṭha iti smṛtaḥ ||.*'

asyām api diśi, i. e. with respect to your behaviour (*ācāra*).

l. 9. *svasti-vācanika* is a person who lives by the proceeds of officiating at sacrifices.

Page 74, l. 5. *dhavitra* is a fan made of deer-hide. See *Amara.* II. 7, 23.

l. 6. *praṇīta.* Consecrated by the recitation of Vedic mantras. See *Amara.* II. 7, 20.

pṛṣadājya is ghee mixed with coagulated milk. See *Amara.* II. 7, 24.

tanū-napāt. Literally, 'son of the self'. See *Amara.* I. 1, 53. The word is redundant here, unless it be taken as referring to a particular form of *Agni.* The MSS. Mt and Mg are conscious of this redundancy and so omit the word. The reading *ivā 'bhipra°* is from Mr which, I have now found, is decidedly the best. The base and the nominative singular of the word *tanūnapāt* are identical. This has led AB. to take the word here as a base and join it to *samidhyamāna,* thus rendering the whole as 'burning with the fire (of wrath)', &c.

l. 10. *parābhighātād udbhūya.* The meaning of *udbhūya* is not clear here. In his *Dictionary* Apte mentions 'to rise in arms' as one of the meanings of the root; but no passages are referred to. I doubt if more than a few cases could be quoted in support of this meaning. Still for want of anything better I am forced to follow him. I am, however, inclined to correct the reading to *uddhūya* (= having been shaken, or roused). The sense of the word '*para*' is uncertain. Is it an adjective = 'highest' or a noun = 'an enemy'?

l. 11. *ātatāyin* (*ātatena vistīrṇena śastrādinā ayitum śīlam asya*: Tarānātha's *Vācaspatya*). Literally, 'one who is endeavouring to kill somebody'; see *Amara.* III. 1, 44. There are six kinds of such desperadoes: (1) the incendiary; (2) the poisoner; (3) one with a drawn weapon; (4) the thief; (5) the robber of land; (6) the seducer of another's wife. Cf. the definition from *Śukra*: '*agnido garadaś cai 'va śastronmatto dhanāpahaḥ | Kṣetra-dāra-haraś cai'tān ṣaḍ vidyād ātatāyinaḥ*'. Cf. a similar definition in *Vas.* III. 16. It is considered no sin to kill any one of these criminals. See *Manu,* VIII. 350–351; *Vas.* III. 17. For *ātatāyin* see *Anar.* II. 56.

Page 75, l. 10. *jābāli.* For his presence there with Vāmadeva and others see *Rām.* I. 12.

śānti refers to the *śānti-pāṭha* performed in the beginning of all the ceremonies even at the present day. See *Ragh.* XI. 62; *Kām.* IV. 32.

l. 12. *vṛṇotu.* Not a happy selection of the verb.

Page 76, l. 1. *kosaleśvara-videha°.* Mt's reading is much better; but the evidence of only one MS. does not suffice for its adoption in the text.

sapta°, &c. Cf. *Anar.* IV. 51/52.

l. 2. *kula-parvata.* For the names see *Viṣṇu.* II. 3.

dvīpa. For the names see *Viṣṇu.* II. 2.

l. 3. *Verse 24.* This verse is quoted in the commentary to *Saras.* V. 169 to illustrate a *tāmasa* Hero.

l. 5. *arāmām*, &c. Cf. *Anar.* IV. 50; and the close parallel *Anar.* IV. 56.

l. 10. *gṛhya-tantra-pradhāne.* AB. and ŚR. take this as a *Bahuvrīhi* compound depending upon *mayi*, which they supply. That is evidently wrong. For, firstly, they have to supply a pronoun; and secondly, they have to construe *nairantaryāt* (which they are forced to take as an adverb) with *°upalambhāt.* The similarity of construction with the other ablatives, all of which mention the various reasons for 'the cessation of glory' demand my way of construction. *gṛhya-tantra-pradhāne nairantaryāt* gives an excellent sense besides. *gṛhya-tantra* is repeated in *Anar.* II. 17.

l. 12. *vijayi sahajam.* Cf. I. 8 above.

l. 13. *tvarayati*, &c. *tvarayati karmaṇe* corresponds in sense with the etymology of *kārmuka*, for which see *Pāṇ.* V. 1, 103.

Page 77, l. 2. *tvam*, &c. Cf. *Anar.* IV. 45.

l. 3. *tvām*, &c. Cf. the close parallel *Anar.* III. 13.

vedānteṣu refers to the Upanishads (cf. *Vikramorvaśī* I. 1) and among them to the Bṛhadāraṇyaka.

l. 6. *praśrayaś ceti.* When '*ca*' is used to express inconsistency between two statements it is used in the second. Cf. *Mahābhāṣya* on *Pāṇ.* III. 2, 102; *Śak.* I. 15.

l. 10. *namatu dhanuḥ.* Cf. *namatu cāpam* in II. 49 above.

Page 78, l. 1. *yājñavalkyānurodhāt.* ŚR. and Pick. wrongly translate 'by the schooling of Yājñavalkya'.

l. 4. *Verse 29.* Notice the harsh sounds imitating the sense. This verse is repeated in *Utt.* IV. 29.

l. 6. *°vaktra-yantra°* is repeated in *Bāl.* VII. 22.

l. 8. ŚR. reads *°jṛmbhā-viḍambi vikaṭodara°* as two compounds.

cāpam. It is here quite clear that Bhavabhūti uses our word in the neuter. See note on p. 60, l. 2.

l. 9. *Verse 30.* Cf. the close parallel *Bāl.* I. 57. For the *Parasmaipada* in *virama* see *Kāvyāl.* V. 2, 85.

Page 79, l. 2. *Verse 32.* Note the harsh sounds imitating the sense. Cf. the parallel passage V. 19 below. For a similar tone cf. *Māl.* V. 34. For

the different words denoting parts of the body see *Amara*. II. 62–68; *Viṣṇu-smṛti*, chapter 96; *Abhi*. 604 ff. Cf. *Bāl*. V. 77.

l. 3. *snāyu-granthi* is repeated in *Māl*. V. 14; and *granthy asthi* occurs in *Māl*. V. 34; *Anar*. II. 54.

l. 2. °*vakṣoruhāntra*°. The passage needs more light from the MSS. The present ones note three readings: (a) °*vakṣodukā*° (the oldest MSS.), (b) °*vakṣorukā*°, and (c) °*vaksoduka*°. But unfortunately none of them gives any sense. The Dictionaries mention no such word as *duka*, *ḍukā*, *ruka*, *rukā*, or the like. The difficulty was known to W, which has also '*ruha*' along the margin. '*vakṣoruha*' gives a good sense, but the word is applicable generally only to the female breast. The reading '*vakṣobukāntra*' would be faultless if '*buka*' or '*bukā*' be the same as '*bukkā*' (= the heart).

l. 7. *esa no*, &c., i. e. this king is dearer to us than our own body.

l. 10. *duḥkham āsmahe*. Does this also mean 'we can hardly remain quiet'?

Page 80, l. 6. *durdāntānām*, &c. Cf. *Manu*, VII. 17.

l. 7. *durdāntas tvam*. ŚR. mentions another *v. l.* '*durdāntatvam*' not found in any of our MSS.

l. 9. *kva* . . . *kva* when repeated like this in co-ordinate sentences imply 'great incongruity' or 'great difference' between the objects contrasted. Cf. *Ragh*. I. 2; *Śak*. II. 18; *Kir*. I. 6.

l. 13. *viparyaya*. See *Sāṅkh. Sū*. III. 37.

l. 16. *rājā cet*, &c. Cf. in this respect the law in *Manu*, VII. 20–24.

Page 81, l. 3. *paricara*, &c. Cf. *Bhag*. IV. 34.

l. 12. *bhṛgu*° . . . *naḥ*. Cf. a similar tone in *Bāl*. II. 38/39.

Page 82, l. 2. *niraṅkuśaḥ* is to be construed also with °*dvipaḥ*, meaning 'without a goad'.

l. 5. *vṛddha-vacana*°. Cf. *vṛddhaiḥ* in III. 13; and *cyavanādi-vākyaiḥ* in III. 15 above.

l. 6. *hṛn-marma*°, &c. Cf. *Utt*. I. 30; II. 26; III. 37/38; IV. 3.

l. 8. *aurvānalaḥ*. Cf. V. 2 below; *Śak*. III. 2 a.

l. 11. *daśaratha-bale santy upahitāḥ* is the reading of all the MSS. but Mt: 'The kings on earth depend upon the strength of Daśaratha', he being the most powerful of them all. And so if I slay Daśaratha, I might be said to have conquered all the Kṣatriyas; or probably, if I succeed in slaying him, I could surely, and with perfect ease, slay all the others. This is the likely meaning. I am, however, inclined to adopt Mt's reading emending its *uparatāḥ* to *upagatāḥ*. '*pṛthivyām rājāno daśaratha-kule santy upagatāḥ*'[1] gives an excellent sense. All the kings on earth find themselves at present in the house of Daśaratha, having been invited to join the [illegible] [illegible] the twenty second slaughter of the entire Kṣatriya race.

Page 83, l. 4. *sakṛd*. All the MSS. but Mt read '*muhur*' instead. Their

[1] I have now found this reading in Mr.

'seen again and again' has no sense here. But what Paraśurāma intends to express is this: 'if I but cast one single angry look at him, he would be reduced to ashes'. Only Mt's '*sakṛd*' expresses this idea.

l. 6. *a-brahma-varcasam*, &c. An *Avyayībhāva* compound, the negative particle '*a*' having the sense of '*abhāva*' or negation. For the different senses of such compounds see *Pāṇ.* II. 1, 6.

l. 9. *pālyo 'si.* Mt's reading '*pālyo 'pi*' is, however, preferable.

l. 10. *atas tvām*, &c. Cf. for the second half-verse *Bāl.* I. 52.

l. 11. *prāk-saṃskāra-vaśena.* Viśvāmitra was formerly a Kṣatriya and consequently an archer. He had attained Brahmanhood by virtue of his hard penances. See *Rām.* I. 51; *Anar.* I. 22. *saṃskāras* are the impressions of a former existence or even of an earlier period of the same one.

l. 13. *Verse 44.* This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* IV. 68 to illustrate the *mātsarya-vibhāvo raudra-rasaḥ.*

l. 14. *sva-jāti-samayena.* Cf. *Mv.* p. 145, l. 15; *Utt.* I. 4/5.

Page 84, l. 6. *vijayeyam.* The root *ji* with the preposition *vi* is usually *Ātmanepada*; but is here used in the *Parasmaipada.*

l. 10. *vasiṣṭha-dhaureyāḥ.* Literally, 'headed by Vasiṣṭha'.

l. 13. *yājyānāṃ vo.* All the commentators interpret *yājya* here as 'respectable'. I adhere to the meaning given to the word on p. 72, l. 3 above.

The substitution of '*no*' for '*vo*' would give a better sense.

l. 14. *jñāna-jyotiḥ*, &c. Cf. the parallel *Anar.* II. 34.

Page 85, l. 3. *Verse 48.* Notice the harsh sounds imitating the sense. Cf. the paraphrase of the first line in *Bāl.* IV. 57; *Pras.* p. 78, l. 7. Cf. also *Utt.* V. 9.

ACT IV

Page 86, l. 1. *bho bho vaimanikāḥ*, &c. Cf. *Anar.* IV. 56/57, 65. This prose passage and the following verse are quoted in the commentary to *Daśar.* I. 55 and *Sāh.* 310 as an example of *cūlikā.*

l. 4. *abhaya-dāna-vrata-dharaḥ.* Cf. *Śak.* II. 16; *Anar.* III. 31; IV. 40; cf. also for the second half-verse the close parallel *Anar.* V. 24.

l. 5. *dinakara-kulendu.* Cf. *Utt.* VI. 8; *Anar.* VI. 50.

l. 9. Sanskrit *chāyā: na hi yuṣmābhir nirūpitaṃ visaṃvadati | sāmprataṃ cotkampitāsmi | tat kim atra karaṇīyam.* For *visaṃvadai* we should rather substitute the *Śaurasenī* form *visaṃvadadi.*

yuṣmābhir nirūpitam refers to Mālyavān's words on p. 40, l. 1. Pick. wrongly translates it as 'that which you intended is not effected'.

l. 11. *yāsau*, &c. Cf. *Anar.* IV. 14/15.

prāk-pratiśruta°. For this occasion see *Rām.* II. 9.

Page 87, l. 4. Sanskrit *chāyā: kim manyadhve kariṣyati evaṃ nāma iti.* Cf. the parallel passage *Anar.* IV. 14/15.

ṇāma tti. All the MSS. read *ṇāmeti,* which evidently is a mixture of Prākrit '*ṇāma*' and Sanskrit '*iti*'; and this mixed form is wrong Prākrit. I have corrected it to '*ṇāma tti*'. See a similar wrong form '*patthideti*', p. 160, l. 4, for '*patthida tti*'.

l. 5. *bhidyetá,* &c. Cf. *Utt.* IV. 20/21.

no. Cf. also the word in II. 6 above.

no sad-vṛttam. Pick. has been misled to take it as *no 'sad-vṛttam,* as is clear from his translation: 'our bad-desires would be frustrated in the house of Ikṣvāku, especially against such a conqueror'.

l. 6. *vijigīṣu.* For definition see *Kām.* VIII. 6–11. The word occurs also in *Anar.* VI. 5/6, 11/12, 16/17.

l. 7. Sanskrit *chāyā: tataḥ kim.*

l. 8. *tato 'nena,* &c. Cf. *Anar.* IV. 14/15.

yogācāra-nyāyena. The word *yogācāra* appears to have been used in its etymological sense, 'an act of fraud'. ŚR. takes it correctly: '*yogācārasya chalacaraṇasya nyāyena yuktyā kapaṭa-yuktyā ityarthaḥ*'. The explanation of AB.'s commentary is quite unintelligible to me. He renders: *yoga-sevaye 'va | yathoktam mādhavena yogānuṣṭhānen'ādara-nairantarya-dīrgha-kala-sevitena . . . madhumatyādi-samādhi-lābho bhavati.* VR. is equally fanciful when he translates: 'by the employment (*ācāra*) of the expedient practicable (*nyāya*) out of the four expedients (*yoga*)'. It is, however, likely that '*yogācāra*' is a proper name and refers to an old teacher and the method or practice taught by him. Only one Yogācāra, a disciple of Buddha, is known; and I do not know what connexion this word has with him, though VR. finds here a reference to the religious practice '*saṃvara*' taught by that teacher. Jv. thinks that the method referred to is 'the resort to a forest to escape from the nearness of men'. 'By the plea of practising meditation', as rendered by Pick., has likewise no bearing on the context.

l. 11. *prabhu-śakti* and *utsāha-śakti.* '*śakti*' or regal power has three parts or elements: (a) *prabhu-* or *prabhāva-śakti,* the majesty or pre-eminent position of the king himself; (b) *mantra-śakti,* the power of good counsel; and (c) *utsāha-śakti,* the power of energy. See *Amara.* II. 8, 19–20; *Kām.* XV. 1, 32; *Abhi.* 735; cf. *Ragh.* III. 13; VI. 33; XVII. 63; *Śiśu.* II. 26; *Anar.* V. 5, 31/32.

Page 88, l. 3. Sanskrit *chāyā: atha lakṣmaṇa-sahāyatve 'pi kim prayojanam.* For *aha* here the *Śaurasenī* form *adha* would be preferable.

l. 6. *chadma-daṇḍa°.* Also called *tūṣṇīṃ-daṇḍa.* For *daṇḍa* see *Amara.* II. 8, 20; *Abhi.* 736; *Yājña.* I. 345. For these two kinds see *Kām.* XVII. 9–12.

l. 7. Sanskrit *chāyā: mama dvyam eva etad na yuktam pratibhāti | yac ca dūrasthitasya dāśarathinaḥ sannidhāna-karaṇaṃ yac cānābaddha-vairasyāpratisamādheyaṃ strī-vairam iti.*

l. 9. *itthiā-veram.* For the five causes of enmity see *Kām.* X. 16.

l. 10. *bhūmyānantaryataḥ.* For the definition see *Kām.* VIII. 18; and for the view that such a monarch is also an enemy see *Amara.* II. 8, 9.

sānucara°. Cf. I. 60; II. 1; and p. 33, l. 10 above.

Page 89, l. 1. *tāṭakāriḥ*. Cf. II. 1 above.

l. 3. *Verse 4*. Mālyavān here deals with the four *upāyas* or 'expedients' as known to the authors of works on Politics: (a) *sāma* or conciliation; (b) *dāna* or bribery; (c) *bheda* or sowing dissension; and (d) *daṇḍa* or attack. See *Amara*. II. 8, 20; *Abhi*. 736; *Yājña*. I. 345; *Manu*, VII. 108, 109, 200; *Śukra*. IV. 1, 24–47. Some, however, enumerate seven, including the so-called three *kṣudropāyas*: (a) *māyā* or deceit; (b) *upekṣā* or neglect; and (c) *indra-jāla* or conjuring. See *Kām*. XVII. 3; *Abhi*. 738. For the duty of a minister to decide on the expedient to be employed see *Śukra*. II. 95.

l. 8. *daṇḍo 'pyabhyadhike*, &c. The MS. evidence favours the reading *na daṇḍo 'py adhike*, which is faulty; for if the advisability of a *daṇḍa* against a strong enemy is at all denied, there does not arise the question whether the '*daṇḍa*' should be 'open' or 'secret'.

l. 14. *sandhau*. For alliance and its various kinds see *Hitopadeśa*, chapter on *Sandhi*; *Kām*. IX.

Page 90, l. 3. *prāk-pratipanna*°. Cf. V. 37 below.

l. 4. *ghāniṣyate*. For the form see *Bhaṭṭ*. I. 22; XVI. 9 and commentary thereon; and *Anar*. II. 39.

l. 5. *anena ca*, &c. The meaning is quite clear. If Rāma is brought into conflict with Vālī, as is the object of Mālyavān, there is much to be thought out, viz. how the different kinsmen of Rāvaṇa and Vālī would behave, how they can be rendered helpful to the scheme in hand, and so on. Pick. is absolutely wrong in translating it as 'by this alliance much would be effected', because, for one thing, no alliance is being discussed here.

l. 7. *ato*. All the MSS. read *yato*, which has no sense here. Evidently the reading is due to the influence of the Jaina MSS., which write '*ya*' for '*a*'. Cf. the similar case of *ataḥ*, p. 27, l. 6 above, and the note thereon.

l. 9. *Verse 7*. Enemies are of two kinds: (1) the *sahaja* or natural, and (2) *kṛtrima* or those created by acts. A natural enemy is one who is born in the self-same dynasty with the king; and an enemy other than the natural falls under the second head. See *Kām*. VIII. 56. Cf. also *Kām*. X. 17 and p. 173, l. 14 below. Thus here Rāma is the *kṛtrima* and Vibhīṣaṇa the *sahaja* enemy. Does the author here speak of only *two* classes and define the *kṛtrima-śatrutā* of Rāma by giving two instances of his hostility, or does he speak of three classes as VR. takes it, viz.: (1) *prākṛta* or enemies because of their opposite natures and duties (cf. II. 7, and IV. 3 a); (2) *kṛtrima* or enemies by having actually wronged each other; and (3) *sahaja* or enemies from among relations, as having a common claim to the inheritance?

The construction of the first two lines is vague. The difficulty lies in the fact as to how Rāma is a 'twofold' enemy. VR. construes: *kṣatriyo rāmaḥ kṣiter ānantaryāt prakṛti-niyataḥ śatruḥ, satatam apakṛd apakṛtyaś ca* (*kṛtrimaḥ śatruḥ*), and thus brings out clearly the distinction between a *prākṛta* and a *kṛtrima* enemy. But the fact that he has to supply the word *kṛtrimaḥ*,

and has, very unnaturally, to join *prakṛti-niyataḥ* with *kṣiter ānantaryāt* only go against his construction. ŚR. explains *prakṛti-niyataḥ* as 'of naturally controlled senses' (*svabhāvena vaśīkṛtendriyaḥ*) and does not explain the twofold nature of the enmity. Pick.'s construction is the most natural, but his rendering of *prakṛti-niyataḥ* is extremely doubtful. He translates: 'Rāma, who is ever doing us evil and who is our oppressor as there is no intervening territory between us, is in two ways our enemy, being by nature well-governed, and being a Kṣatriya'. For *kṣiter ānantaryād apakṛt* see *Kām.* X. 17.

l. 11. *tṛtīyo me naptā.* For this genealogy see *Rām.* VII. 5, 9.

sahajo. I think this word qualifies *ripuḥ* and bears the technical sense. See note on verse 7 above. ŚR. and Pick., however, render it by 'brother'.

l. 12. *pratyāsatteḥ,* i. e. nearness of his relationship with Rāvaṇa. Being a brother and a claimant of the inheritance he is a cause of danger. Jv., however, understands the word to refer to 'the nearness of Rāma' who would help Vibhīṣaṇa.

l. 13. *kumbhakarṇas tu,* &c. For his 'propensity to sleep' see *Rām.* VII. 10; and for his 'discourtesy' see *Rām.* VII. 9.

l. 14. *Ābhigāmikātma-guṇa°.* For these qualities see *Kām.* IV. 6–8.

prakṛtayaḥ. Perhaps this word too is used here in its technical sense, for which see *Amara.* II. 8, 17–18; *Kām.* VIII. 4.

Page 91, l. 1. *khara°,* &c. See *Kām.* IV. 12.

yatas te, &c. It is not clear who that instrument (*vatseneva*) of Khara and others is.

l. 2. *upajāpitāś ca,* &c. For *upajāpita* see *Amara.* II. 8, 21; cf. *Manu,* VII. 197. Probably Pick. is right in translating, 'the subjects are disaffected and conspire together'. AB. renders similarly.

l. 3. *antar-bheda-jarjaram.* Cf. *Anar.* II. 7/8; VI. 9/10.

abhiyukta-mātram, &c. See *Kām.* IX. 30, 33; XVII. 40.

l. 4. *laghv api,* &c. This quotation comes from Kauṭilya's *Arthaśāstra,* VII. 5. Pick. translates, 'a cause of calamity, however small, is easily brought about against one who is attacked'. Cf. the parallel in *Kir.* II. 50–51; *Kām.* XIV. 68.

vyasana. 'Evil habit', VR.; 'dissension', Jv. For the different kinds of *vyasanas* see *Kām.* XIII, XIV.

l. 5. *prakāśa-daṇḍa.* See *Kām.* XVII. 10–12.

l. 6. *saṃrodhana.* See *Śukr.* IV. 1, 86–94.

apasāraṇa. See *Śukr.* IV. 1, 98–107.

abhinna-sambandhāḥ. Pick.'s rendering 'who are unbroken in their attachment' is also possible.

l. 9. *abhibhavāt.* '(If he is imprisoned) by force', Jv.; 'By reason of the insult', VR.

Page 92, l. 1. Sanskrit *chāyā: aho anujīvitvasya agurukatā yat rāvaṇasya khara-pramukhānāṃ ca tulye 'pi kula-sambandhe evam mātāmahaś cintayati.*

l. 4. Sanskrit *chāyā: vinā khara-pramukhair vibhīṣaṇasya kā pratipattiḥ.*

l. 6. *upekṣaṇīyaḥ.* See *Kām.* XVII. 14.

l. 7. *bālyāt*, &c. The version of the Rāmāyaṇa is, however, different; for which see *Rām.* IV. 5.

l. 8. *āśrayeta.* See *Kām.* VIII. 61.

Page 93, l. 1. *tataś ca*, &c. The passage is a little corrupt. The negative particle *na* before *rāmopāśrayeṇa* might better have been omitted. All the commentators are silent about the fine difference, if any, between *upaśraya* and *upaśleṣaṇa.* VR., however, understands the first as referring to Vibhīṣaṇa's direct refuge and the second to his indirect refuge through Sugrīva, which I doubt.

rāmopāśrayeṇa, &c. See *Kām.* VIII. 60.

rāmopaśleṣeṇa. Cf. *Anar.* VI. 6/7.

l. 3. Sanskrit *chāyā : atha rāmaḥ paraśurāma-vijayī janita-virodhaṃ vālinaṃ vyāpādayati tato vibhīṣaṇa-rāma-saṃyogo 'nartha iti sambhāvyāmi.*

l. 9. *dadāti.* Mark the use of the present tense in the optative or probably the future sense. *dadātu* would have better fitted in with the context.

l. 10. Sanskrit *chāyā : evam api tāvad bhavatu.*

Page 94, l. 1. *sukaraṃ cai 'tat*, &c. Cf. p. 106, l. 6 below.

l. 4. Sanskrit *chāyā : hā amba tvayā api duḥkham prekṣitavyam.*

l. 6. *Verse 11.* This verse is quoted in the commentary to *Saras.* V. 169 to illustrate an *amātya.* Mark the *karuṇā rasa* here.

l. 9. *na cirāt*, &c. VR. fancifully explains: 'You will see your three sons (by your side in the world of the dead)'.

Page 95, l. 6. *Verse 13 c d.* Repeated in *Utt.* I. 32 c d.

l. 8. *prakṛṣṭa°* . . . *mahimā.* Almost verbally repeated in *Utt.* VI. 15/16.

l. 13. *pākaḥ ślāghyataraś ca.* Mark that Mt's reading is much better.

l. 14. *guṇa-nidhiḥ.* °*vidhiḥ* is the reading of the majority of the MSS. For the meaning then see verse 17 b below. But compounds ending with *nidhi* are much commoner; cf. e. g. *guṇa-nidhiḥ*, verse 17 below. It is not probable that Bhavabhūti wrote *guṇa-nidhiḥ* there and *maṅgala-vidhiḥ* three verses before that. I therefore adopt Mt's reading.

yan naḥ, &c. Cf. the parallel in sense *Anar.* I. 18 d.

Page 96, l. 2. *yad vācām*, &c. Cf. the parallel I. 51 above; and for the first line cf. I. 25 d above, and *Anar.* IV. 68.

l. 3. *paryāyāt param atiśāyanasya.* 'Beyond the excellent of the excellent', VR. Jv., however, takes *paryāyāt* as a finite verb, imperfect, third person singular, of the verb *yā* with the prepositions *pari* and *ā.*

l. 8. *satya.* Note that Mt's reading *stutya* would be preferable.

l. 10. *samucchraya.* 'Collection', Pick. and ŚR.

Page 97, l. 2. *tvāṣṭra.* Identified with Vṛtra. See *Trik.* II. 8, 22; *Bhāgavata-purāṇa*, IV. 9, 18.

l. 5. *bahuṣu samanīkeṣu.* See *Rām.* II. 9, and cf. *Anar.* I. 24, 28, 29.

l. 8. *Verse 19.* Cf. *Mv.* I. 45; II. 13, 16; and *Bāl.* VII. 5.

l. 12. *dvidhā bhidyate.* By the mighty steps of Rāma; cf. a similar idea on p. 48, l. 2, and *Anar.* VI. 27/28.

l. 13. *ita evābhivartate.* See note on II. 42 above.

l. 16. *avanataś ca* and *unnataś ca.* Mark the rhetorical figure *Virodha.*

Page 98, l. 1. *lajjāṃ vahan,* &c. Cf. *Ragh.* XI. 90.

l. 4. *Verse 21.* This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* II. 1 to illustrate the *vinīta* quality of a Hero. Cf. *Anar.* IV. 58.

l. 8. *aparāddham eva,* &c. Said ironically. Cf. *Anar.* IV. 58/59.

l. 9. *Verse 22.* This verse is referred to in the commentary to *Daśar.* II. 5 to illustrate a *dhīra-praśānta* Hero; it is also referred to in the commentary to *Sāh.* 422 to illustrate *saṅkṣipti,* which forms one of the characteristics of the *ārabhaṭī vṛtti.*

l. 11. °*doṣa*°. Mark the pun upon the word, which means (1) physical derangement, (2) moral blemish. Cf. the word in IV. 23 below.

l. 14. *nyāyaḥ.* I am inclined to emend it to *nyāyyaḥ.*

l. 15. *Verse 23.* Note the beautiful simile and the puns on the different words.

Page 99, l. 1. *ko 'ham,* &c. Cf. the close parallel *Anar.* I. 31/32.

l. 11. *śirasā,* &c. Repeated in *Utt.* IV. 21/22.

Page 100, l. 7. *yat tu śreyas,* &c. The sense is not quite certain. To what *tat* exactly refers is doubtful. I think it refers to *vinītatva.* Vasiṣṭha means to say that sages like him are only displeased at ill manners and pleased at the good behaviour of men like Paraśurāma. Still, humility is a great virtue, brings happiness in its train, and as such must be practised. Now because Paraśurāma has given expression to his humility, his sin of transgression against elders has been atoned for. Commentators explain it differently. 'What, however, is virtuous, consists in that (viz. your resort to expiation)', VR. But no expiation is prescribed. He is simply declared to have been purified. Pick.'s 'but what is thy happiness, that same is ours', is not possible either. Jv.'s rendering is very vague and may be interpreted either as: 'for (our) natural desire is that whatever is desirable to elders (should be allowed to remain) as such'; or, 'for the desire of elderly persons is this, that whatever is virtuous (should always remain) as such'.

l. 9. *prāyaścittam iva,* &c. The MSS. read *daṇḍo* in the nominative case, which is grammatically incorrect. Two constructions are allowable: (a) *prāyaścittam iva daṇḍam api enaso niṣkrayam āmananti,* &c.; or (b) *prāyiścittam iva daṇḍo 'pi enaso niṣkrayam iti āmananti,* &c. I have followed the first one as it involves the lesser emendation, only the change of *daṇḍo* to *daṇḍam.*

Page 101, l. 1. *kim punar yad atra,* &c. The MS. evidence favours the reading *kim punar atra,* which, however, is not possible, because the reading then introduces a question to Vasiṣṭha, who has already expressed his opinion in the matter, and so is redundant; and secondly, as a question, it ought to have been answered by Vasiṣṭha, which it is not.

l. 2. *prajā-pāla*°. The reading *prajā-pālana*° of the MSS. is not possible.

l. 6. *Verse 27.* The second half-verse is repeated in *Utt.* I. 13. Cf. also the parallel *Utt.* IV. 10/11.

Page 102, l. 7. *sucarita-paripāka.* Repeated in *Anar.* I. 7. Cf. for the idea in this line *Utt.* II. 1 b.

l. 9. *stuti-pathād°.* Cf. I. 51; IV. 15 above.

l. 10. *avikala-kṣiti-dāyinc.* Cf. II. 11, 19, 36 above; also p. 61, l. 3.

Page 103, l. 6. *bhāgīrathī.* See *Rām.* I. 43–44; *Mahā.* III. 107–109. Cf. *Utt.* I. 23.

sāgaraḥ. See *Rām.* I. 39. Cf. *Anar.* I. 20.

l. 9. *anumodasva,* &c. Cf. the close parallel *Anar.* IV. 62–63.

l. 11. *raghu-janaka°,* &c. Cf. his words in I. 13 above.

Page 104, l. 3. *kintv anuṣṭhāna°.* This verse is repeated in *Utt.* I. 8. Cf. *Anar.* II. 19; cf. *'gṛhasthaḥ . . . nānāhitāgniḥ syāt', Vas.; gṛhāśramī vaivāhikāgnau pāka-yajñān kuryāt sāyam prātaś cā 'gnihotram, Viṣṇu-smṛti*; cf. also the quotations *agnīn ādadhīta* and *yāvaj-jīvam agnihotraṃ juhuyāt.*

l. 5. *gṛhāt sva-gṛham,* &c. Vasiṣṭha thereby means that Viśvāmitra is always welcome to his house, which the latter should consider as his own. Cf. the close parallel *Anar.* IV. 63.

l. 14. *vinaya-māṅgalika.* Cf. *Anar.* VII. 136.

Page 105, l. 1. *kṣatra°,* &c. VR. offers a second reading: *kṣatra-prakāṇḍa-gṛhiṇī-bahumāna-pūjām*; and suggests that *kṣatra-prakāṇḍa-gṛhiṇī* may be taken as an epithet of *Śacī*; but how is Indra then 'the best of the Kṣatriyas' (*kṣatra-prakāṇḍa*)?

l. 3. *samūla-kāṣaṃ kaṣiteṣu.* For the form see *Pāṇ.* III. 4, 34.

l. 8. *pratyag-jyotiḥ.* Repeated in *Anar.* III. 23.

Page 106, l. 9. *tad api nāma,* &c. Mark the expression of this desire by Rāma, and the ingenuity of the plot, in that the author makes Mantharā enter at this stage to convey to Rāma the two boons which her mistress desires to be fulfilled, one of them being (as Rāma desires) his start for the Daṇḍaka forest. Rāma's speech only prepares us for the entrance of Mantharā, as no character should, according to the dramatic formula *nānādiṣṭasya praveśaḥ*, enter upon the stage without its entrance being first hinted at.

Page 107, l. 4. *sādhu yad,* &c.: i. e. it is likely that through her we might know that our mothers are not sorry for our long absence from home. Cf. *Anar.* IV. 65/66; also *pravāsavaimanasya* in *Anar.* I. 38/39.

l. 7. Sanskrit *chāyā: āveśita-mantharā-śarīrā śūrpaṇakhā aham | vasiṣṭha-viśvāmitra-gamanena susamāhitam | aho eṣaḥ paraśurāma-vijayī kṣatriya-kumārako rāmaḥ | aho samagra-saubhāgya-lakṣmī-parigraheṇa locana-rasāyanaṃ saumyam asya śarīra-nirmāṇam | bho idānīṃ cira-kāla-vaidhavya-duḥkha-pramuṣṭa-saṃsāra-saukhyasyāpi janasya cāritra-dhīra-supūritam punar api hṛdayam parisphorayati.*

āvesia° is the *Māhārāṣṭrī* form; the correct *Śaurasenī* is *āvesida.*

vasiṭṭha°, &c. Cf. p. 91, l. 9.

Page 108, l. 1. *°pamhusida°.* The reading *pamhasida* of the MSS. is incorrect. I have emended it to *pamhusida.* See *Hem. Pr.* IV. 75, 184 in accordance with which *pamhusida* may be rendered *vismṛta* and *pramuṣṭa* respectively.

l. 3. *api*, &c. Cf. *Anar.* IV. 65/66.

l. 4. Sanskrit *chāyā: sukhaṃ kuśalaṃ ca | vatsa sadā eṣā prasnutastanī madhyamā te mātā pariṣvajya ājñāpayati | putraka purā pratijñātau dvau varau mahārājaṃ jñāpayāmi | tasyāḥ me vijñapti-hārako bhava | eṣa tātasya kārya-lekhaḥ.* The construction *esā sadā* for *sadā esā* would be preferable. I am, however, now inclined to read *vacchaldae sā* instead of *vaccha sadā esā.*

paṇhudatthaṇī. Cf. *Utt.* III. 16/17.

l. 9. *astv ekena*, &c. Cf. *Anar.* IV. 66; *Mahānāṭaka* III. 8 (No. 97).

Page 109, l. 4. *mātṛ-bandhu. bandhu* in such cases is a term of reproach. Cf. the similar expressions *kṣatra-bandhu, brahma-bandhu*, &c.

l. 12. Sanskrit *chāyā: nama idānīm bhagavate saṃsārāya yatra īdṛśā api kalpadrumāḥ prarohanti.*

Page 110, l. 7. *Verse 45.* This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* II. 1 to illustrate the *rakta-loka* quality of a Hero.

l. 10. *carāmaḥ.* Mark the use of the present tense in the sense of the optative. If it is used here for the future, as the present sometimes is, the sense is also clear. But we should have rather expected *carema* for *carāmaḥ.* Cf. note on *dadāti*, p. 91, l. 7 above.

Page 111, l. 1. *yady evam*, &c. Cf. the close parallel *Anar.* IV. 56/57.

l. 8. *yo 'sau*, &c. Literally, 'begs to receive back the deposit of the two boons'. See *Rām.* II. 9.

l. 10. *satya-sandhā.* Cf. IV. 51 below.

l. 13. *astv ekena*, &c. See IV. 41 above.

l. 10. *Verse 49.* Cf. *Anar.* IV. 67.

Page 112, l. 13. *putra-saṅkrānta°*, &c. Cf. *Ragh.* I. 8; III. 70; VII. 68. This verse is repeated with variants in *Utt.* I. 22.

l. 14. *kṣīra-kaṇṭha.* Repeated in *Anar.* I. 40/41; *Bāl.* VI. 30; and *Mv.* V. 11.

Page 113, l. 1. *dhanyāsi*, &c. Cf. *Anar.* IV. 68/69.

l. 6. *āpāta-karuṇa-sneha-saṃvegaḥ.* Almost verbally repeated in *Utt.* VII. 6/7.

l. 7. *pratiṣiddhaṃ ca*, &c. See IV. 41 above.

l. 13. *Verse 53.* Cf. *Anar.* IV. 69.

rakṣobhyo valir iva. Cf. *Utt.* I. 49.

Page 114, l. 2. *jagad avikalam.* Cf. *Māl.* IX. 20.

l. 6. Sanskrit *chāyā: diṣṭyā anumatā asmi āryeṇa.* The MSS. Cu and K read *ajjāe* and E *aāe*, and so must be rendered into Sanskrit as *aryayā.* But Sītā here evidently refers to Rāma's consenting to her accompanying him. We should naturally then have the masculine word *ajjeṇa.* I have, therefore, emended the reading.

Page 115, l. 1. *āśrama.* For the four orders of life see *Manu*, II. 36; III. 2; VI. 1; and VI. 33 respectively.

l. 11. *yad etad*, &c. For the story see *Rām.* II. 112. Cf. *Anar.* V. 2/3.

Page 116, l. 1. *mat-pāda-spṛṣṭikayā.* Cf. *sva-śarīra-spṛṣṭikayā* in *Anar.* V. 2/3.

l. 4. *nandigrāme.* For the story see *Rām.* II. 115.

l. 10. *adyāpi,* &c. Cf. *Utt.* III. 38/39; VII. 18/19.

l. 11. *muṣito 'smi.* Cf. *Utt.* I. 47/48.

l. 13. *Verse 56.* Cf. the parallel *Māl.* IX. 46.

tamasā vṛto 'smi may also be read as *tamasā 'vṛto 'smi.*

l. 15. *giraṃ ca dehi.* Cf. *Māl.* IX. 23.

Page 117, l. 1. *kva,* &c. Cf. *Māl.* IX. 20.

l. 4. *aneka-samaya-vyutpannam.* The syntactical relation of this compound is uncertain. Grammatically it qualifies *puram,* but how can a town originate at different times? I think it is to be understood as equivalent to *aneka-samaya-vyutpanna-kriyam* (and *śanair ekībhūya eka-kriyam*). If so, it is another case of Bhavabhūti's loose constructions.

l. 6. *tvat.* The force of this pronoun is not at all clear. VR. points out that the words may either be taken as spoken on behalf of Janaka, who considered his entire property as the possession of his son-in-law; or, that *tvat* may be understood as a distinct word in the ablative case signifying 'on your account'. I think the substitution of *tat* would remove these difficulties and give a much better sense.

Page 118, l. 1. *Verse 58.* For the story see *Rām.* II. 45.

l. 3. *sainikaiḥ.* Mt.'s reading is much better.

l. 13. *manvantara.* For the definition see *Manu,* I. 79; *Amara.* I. 4. 22.

Page 119, l. 1. *kathitam āryasya.* See *Rām.* II. 50.

niṣāda. For the definition see *Viṣṇu.* I. 13, 34–36; *Manu,* X. 8.

l. 3. *virādha-hatakonmathana.* For the story see *Rām.* III. 1–4.

l. 4. *mandākini-pavitra-mekhalam.* See *Rām.* II. 93.

citrakūṭa. For the story see *Rām.* II. 56.

l. 5. *daṇḍakām prāpya.* See *Rām.* III. 1.

ACT V

Page 120, l. 2. *Sampāti.* Sampāti and Jaṭāyu were the sons of Garuḍa, the former being the elder and the latter the younger of the two. See *Rām.* III. 14.

l. 2. *malaya-kandara-kulāyam.* Or else, as Pick. translates it, 'our home in the caverns of the Malaya mountain'.

l. 5. *vyakta-sphurat* is a difficult compound, because of the uncertainty whether (a) *vyakta* is to be taken as an adverb modifying *sphurat* (= 'clearly flashing') or as an independent past passive participle; and whether (b) *vyakta-sphurat* is an epithet of *vidyut,* or whether it is the effect of the huge flappings, just as *mocita* and *dhuta* are. I think *sphurat* gives us the clue to the solution of the difficulty. Unlike those other words *sphurat* is a present participle, and

is to be taken as an epithet of *vidyut*, while *vyakta*, a past passive participle (like *dhuta* and *mocita*), is to be understood as describing the effect.

l. 6. *khaṇat-khaṇīkṛta*. An onomatopoetic word; the usual form is *khaṇa-khaṇī-kṛta*. Here, however, the first form is used because of the exigencies of metre.

l. 8. *Ullola-bhinnāmbhaso*. 'The waters of which are mixed with huge billows', AB.; 'the waters of which are thrown up by huge breakers', Jv.; 'the waters of which are divided by huge waves', ŚR.

Page 121, l. 1. *vaikuṇṭha-varāha*. For this Boar-incarnation of Viṣṇu see *Viṣṇu*. I. 4. For a close parallel of this line cf. *Anar*. VI. 76/77.

l. 7. *viprayukta-pakṣaḥ*. Formerly the mountains had wings and could fly about. Indra clipped their wings. Cf. *Kum*. I. 20.

l. 10. *vibhoḥ*. VR. remarks: Time has been called *vibhu* either (1) because it possesses sufficient power to destroy objects; or (2) because of the view which is held that 'Space and Time are mightier than the Lord' (*dik-kālāv īśvarād atiricyete*); or (3) because, in accordance with the couplet, '*kālaḥ kalayatām aham*', *Kāla* is a manifestation of Viṣṇu.

l. 12. *manvantara-purāṇa*. Repeated in *Utt*. I. 30/31. For his age see *Rām*. III. 50. VR. and ŚR. translate it as 'the oldest in this *manvantara*'; and Jv. as 'older than a *manvantara*'.

l. 14. *purā-kalpe*. See *Rām*. IV. 56.

Page 122, l. 7. *vidyā-tapo-vṛddha*° may also be read, though not preferably, as *vidyā tapo vṛddha*° or *vidyā tapo-vṛddha*°. This compound is repeated in *Anar*. III. 57/58.

l. 10. *śarabhaṅgāśramam*, &c. See *Rām*. III. 4.

l. 11. *tadā ca*, &c. See *Rām*. III. 5/7.

l. 12. *atha*, &c. Cf. *Anar*. V. 4.

l. 13. *agastya-vacanāt*. See *Rām*. III. 13–15; *Anar*. V. 4.

l. 17. *tāvad āsīd*, &c.: i. e. he was familiar with the highest regions in the sky and the most distant regions on the earth.

l. 18. *viṣṇoś caraṇaḥ* refers to the second of the three strides of Viṣṇu in his Dwarf-incarnation. Cf. *Vikramorvaśī*, I. 19; *Śak*. VII. 6.

Page 123, l. 2. *lokālokaḥ*. 'Name of a mythical mountain that encircles the earth and is situated beyond the sea of fresh water which surrounds the last of the seven continents. Beyond *lokāloka* there is complete darkness and on this side of it there is light. It thus divides the visible world from the regions of darkness' (cf. *Ragh*. I. 68), Apte in his *Dictionary*. See *Viṣṇu*. II. 4, 94–99. Cf. V. 45 below.

l. 3. *vṛṣasyantī*. For this denominative form see *Pāṇ*. VII. 1, 51. Cf. *Ragh*. XII. 34; *Bhaṭṭ*. IV. 30. For the story see *Rām*. III. 17; *Anar*. V. 4/5.

l. 8. *tasyāś ca*, &c. Cf. *Anar*. V. 4/5.

l. 9. *daśānana*°, &c. Literally, 'implanted on her the edict of an insult to Rāvaṇa'. Mark the reference to the Edicts. All the commentators fail to note this sense of the word, which becomes clear from the verb *nyavīviśat*.

All render it as 'fame'; thus, e. g., Pick. translates, 'obtained, as it were, the fame of an insult to the Ten-headed one'. For the story see *Rām.* III. 18. *praśasti* is repeated in *Anar.* VI. 79.

l. 12. *Verse 13.* This verse is repeated in *Uṭt.* II. 15. For the story see *Rām.* III. 20–30.

l. 14. *mahat punar,* &c. Cf. *Anar.* V. 4/5.

Page 124, l. 3. *Verse 14.* For the first half-verse cf. the close parallel *Anar.* V. 5.

l. 7. *samudre,* &c. Cf. V. 37 c below.

śivatāti. Cf. the parallel p. 12, l. 1 above.

l. 10. *Verse 15.* For the first half-verse cf. *Bāl.* VI. 56. *śivatāti* recurs in *Māl.* VI. 7.

l. 14. *ayam,* &c. The passage is repeated in *Utt.* I. 25/26. Cf. a similar description in *Māl.* IX. 3/4.

l. 15. °*megha-medurita*°. Repeated in *Utt.* VI. 5/6.

Page 125, l. 1. *dūraṃ hṛtaḥ,* &c. Cf. *Mahānāṭaka,* III. 59 (No. 148) and the close parallel *Anar.* V. 7. For the story see *Rām.* III. 43, 46.

l. 6. *paraḥ-sahasraiḥ.* Cf. *Anar.* V. 8. See *Rām.* III. 49.

l. 9. *dhartāraḥ,* &c. See *Rām.* III. 50. Cf. *Anar.* V. 9.

l. 10. *snātasya veda-vrataiḥ.* I think the reference is to the three classes of *snātakas*: (1) the *vidyā-snātaka*; (2) the *vrata-snātaka*; (3) the *vidyā-vrata-snātaka,* Rāvaṇa being a *vidyā-vrata-snātaka.* For the definitions of these see *Manu,* IV. 31, and Kullūka's commentary thereon, which quotes from Hārīta.

l. 11. *jetur,* &c. For the story see *Rām.* VII. 22. Cf. III. 32 above.

naitala-sadmano°. *nitala* is one of the seven lower regions. In the list, as given in *Āruṇeya Upaniṣad* I, the name does not, however, occur.

l. 12. *nābhijananī.* A peculiar negative compound from the noun *abhijanana.*

Page 126, l. 3. *tuṇḍa*°, &c. Cp. *Mv.* III. 32; *Anar.* V. 11; *Bāl.* VI. 3; *Mahānāṭaka,* III. 76 (No. 165).

l. 5. *atyugra*°, &c. Cf. *Mv.* VI. 22.

kīkasa. See *Amara.* II. 6, 68.

l. 9. *kaṣṭam,* &c. Cf. *Anar.* V. 11/12.

l. 10. *mārīcāt.* Mārīca, at the request of Rāvaṇa, had transformed himself into the spotted deer and allured Rāma. See *Rām.* III. 36–43.

l. 11. *mūrta iva krodhaḥ.* Mark Bhavabhūti's characteristic of likening persons to abstract ideas. Cf. I. 10, 22, 62; II. 15, 23, 25, 39, 41; V. 20, 38; VII. 21, 33.

l. 12. *hṛllekha.* Jv., ŚR., and AB. agree in taking this compound as an adjective in the sense of 'piercing or touching the heart'.

Page 127, l. 2. *viṭaṅka* is the loftiest point or pinnacle. See *Māl.* X. 7/8; *Vikr.* V. 77; hence, *bhrukuṭī-viṭaṅka* means 'lofty' or 'deep frown'. It is repeated in *Pras.* p. 18, l. 8.

l. 4. *madhya-jvalad-vāḍavo.* Cf. *Mv.* III. 2; V. 2, 26; *Śiśu.* I. 20.

l. 5. *chāyāṃ samālambate.* See *Kāvyā.* II. 65.

l. 8. *Verse 22.* This verse is quoted in the commentary to *Saras.* V. 178 to illustrate *bhāvānāṃ tila-taṇḍula-prakāreṇa saṅkaraḥ.*

hṛdi vajra-kīla iva. Cf. *Utt.* I. 47; *Māl.* IX. 37; *Mv.* III. 40.

l. 9. *ghore 'ndhe*, &c. Cf. *Māl.* IX. 8, 20, 46; *Utt.* III. 38.

l. 10. *tāta-vipattijaḥ.* *tāta* evidently refers to Jaṭāyu, for Rama is here enumerating the insults received at the hands of the Rākṣasas. The allusion here to the death of Daśaratha, as understood by ŚR. and AB., is quite out of place. Cf. the reference to Jaṭāyu in verse 23 below and also the words *tāta kāśyapa* on p. 128, l. 1. For Jaṭāyu's fight with Rāvaṇa see *Rām.* III. 51.

dahati mām. Cf. *Māl.* IX. 20.

l. 11. *marmāṇīva*, &c. Cf. *Utt.* I. 47. This appears to be a pet phrase of Bhavabhūti, as it occurs very often; thus, for instance, in *Mv.* alone, in I. 39; III. 10, 40; IV. 56; p. 128, l. 12; p. 147, l. 10.

Page 128, l. 1. *lokottarāṇy eva.* Said in irony. For *lokottara* see *Utt.* II. 7.

l. 2. *akuto-bhayāni* recurs in *Utt.* II. 15/16; *Anar.* II. 16.

abhīṣu. Cf. *Śiśu.* I. 22.

l. 6. *hā tāta . . . sambhavaḥ.* Repeated in *Utt.* I. 30/31.

tīrtha-bhūtasya. Cf. I. 10 above.

l. 9. *yām oṣadhim*, &c. This verse is borrowed from *Rām.* III. 67, 15 with slight alterations.

l. 12. *hṛdaya-marmāvidhaḥ*, &c. Cf. the repetition in *Utt.* III. 14/15. Cf. also *Utt.* I. 8/9; V. 25/26.

Page 129, l. 2. *paribhavātiprasaṅga.* Literally, 'insult of outrage'; hence, outrageous insult, or insulting outrage.

l. 9. *pracaṇḍa-paripiṇḍitaḥ*, &c. Cf. III. 40 and V. 21 above.

Page 130, l. 1. *ati-sambhrānta-vividha-mṛga-yūtha°.* Cf. the repetition in *Utt.* II. 19/20.

°unmatta° . . . abhivartante. Repeated in *Utt.* II. 15/16.

l. 3. *bhavāvaḥ.* Mark the peculiar sense of this verb here.

l. 5. *āruṇi.* This epithet of Jaṭāyu deserves notice. He is named after his *uncle* Aruṇa, the brother of his father Garuḍa. Jv. defends it by quoting the well-known verse: *bhrātṝṇām ekajātānām ekaś cet putravān bhavet | sarve te tena putreṇa putriṇo manur abravīt.* For the story see *Rām.* III. 68.

l. 6. *ko 'pi kālaḥ.* Sometimes *kim* means 'long' as applied to time, especially in combination with *khalu*, or *api* or *iva*. Cf. *ko 'pi kālaḥ* in *Māl.* 0/1; *ko 'pi kālaḥ* in *Ratnāvalī*, III (first speech).

l. 7. *pratibhaya.* Cf. VI. 24; *Anar.* I. 26.

l. 8. *asau . . . vibhāgaḥ.* Repeated in *Utt.* I. 30/31.

Kuñjavān nāma. *Rām.* gives it the name *Krauñcāraṇya.* See *Rām.* III. 69.

l. 10. *kāntāra-maṇḍūka.* Literally, 'frog of the forest'; hence, he who does not leave the forest, as a frog the tank of its residence, it may be out of fear. Cf. '*kūpa-maṇḍūka*' in *Anar.* VII. 84, a term of reproach applied to a person who has had no experience of the world at large and knows only his own neighbourhood.

l. 11. *rākṣasa-kabandha.* For the story see *Rām.* III. 69–71.

Page 131, l. 1. *Śramaṇā nāma,* &c. Repeated in *Utt.* I. 30/31.

siddhā. Or, probably, 'possessed of the eight supernatural powers called *siddhis,* enumerated in the verse: *aṇimā laghimā prāptiḥ prākāmyam mahimā tathā | īśatvaṃ ca 'vaśitvaṃ ca tathā kāmāvasāyitā.* It cannot here refer to the class of semi-divine beings called Siddhas (mentioned also in *Kum.* I. 5), for the simple reason that she is a Śabarī. See *Rām.* III. 74, 6, where the commentator Rāmānuja renders it as *siddha-yogā,* as I do.

l. 7. *vilapana-vinodo 'py asulabhaḥ.* Repeated in *Utt.* III. 30.

l. 8. *vrajatu.* We should have rather expected *vrajati.*

l. 11. *krūra.* 'Cruel', Pick.; 'sharp', ŚR.; 'hard', VR. and AB.

l. 12. *niḥsarad-asṛk.* Repeated in *Anar.* VI. 68.

kūrca-guccham. 'Bunch of hair between the eyebrows', VR.

l. 14. *rākṣasa-kutūhalinā refers to Rāma's speech on p. 130, l. 10.*

Page 132, l. 6. *bandhubhyaḥ,* &c. Cf. IV. 9 above. For the story see *Rām.* III. 72.

parikramya. Mt.'s reading would be preferable.

Page 133, l. 8. *anasūyā-nāmāṅkam.* The garment was given to Sītā by Anasūyā during the former's short stay in the hermitage of Atri. See *Rām.* II. 118. She dropped it when being carried off by Rāvaṇa. See *Rām.* III. 54. Cf. *Anar.* V. 25/26. It is shown to Rāma by Sugrīva. See *Rām.* IV. 6.

l. 9. *mahāraṇya°,* &c. Repeated in *Utt.* I. 42/43; III. 9/10; VII. 2/3; *Anar.* V. 22/23.

Page 134, l. 1. *tac ca sītā-vāsaḥ.* The passage is very corrupt. The weight of the MS. evidence favours the reading adopted.

l. 4. *hanūmān.* See *Rām.* IV. 4. Cf. *Anar.* II. 7/8.

vīra-vādaḥ. 'His name is often repeated by the brave', VR.; 'is the title of a great warrior', Pick.; '*vīra iti vādaḥ uktiḥ*', AB.; '*vīratayā pravāda ity arthaḥ*', Jv.; '*vīra iti vādo vacanam mahāvīra ity arthaḥ*', ŚR.

l. 5. *jātamātrasya,* &c. For these stories relating to his life see *Rām.* VII. 35.

samudbhrānta°. Cf. *Rām.* VII. 35, 25. Repeated in *Utt.* VI (first speech).

l. 7. *vajra-karṣaṇa.* Either (a) the thunderbolt-wielder, or (b) he who destroys (his enemies) with his thunderbolt.

l. 9. *hemagiri-vāstavyasya,* &c. For the genealogy of Hanūmān see *Rām.* VII. 35 and IV. 66. Cf. *Anar.* V. 50/51.

l. 10. *kṣetra-sambhavaḥ sūnuḥ.* One of the twelve kinds of sons mentioned by the Hindu Law-books, being the child of a wife by a relative duly appointed to raise up issue to the husband. See *Manu,* IX. 167, 180; *Yājña.* I. 69; II. 128. Cf. *Anar.* VI. 6/7.

P. 135, l. 3. *culuka.* The Dictionaries give the word as *culuka.* See *Abhi.* 598; *Anek.* III. 37; *Medinīkoṣa,* K. 85. Cf. *Pras.* p. 110, l. 14. But our MS. evidence favours the reading *culaka.* The meaning is either 'handful' or 'mouthful'.

Ucculup. To agitate, Apte in his *Dictionary.*

l. 4. *yeṣām utkṣepahetuḥ,* &c. The sense is not very clear. What can be their motive for tossing the mountains about? I think the author alludes herein to the sportive nature of the monkeys. Just as they, out of love of mere sport, shake and toss the trees about, so they toss the mountains too and with equal ease. If so, we should have rather expected the genitive case instead of the locative *śikhariṣu.* ŚR. understands it to mean 'who climb up the mountains for the sake of bread-fruit and figs; or in other words, it is but natural to climb the mountains'. Pick. translates, 'and the cause of whose leaping on the mountains is this forest of fig-trees'. Both are distinctly wrong; for, climbing up the mountains, and that, too, for the sake of fruit, is nothing very extraordinary. From the context it is clear that the poet purposes to mention some very marvellous feat in this line too as in the two others which precede and follow.

l. 9. *Yojana-bāhoḥ.* See *Rām.* III. 71, 13.

citā. See *Rām.* III. 72.

Page 136, l. 2. *sauhitya.* This word belongs to the *purohitādigaṇa.* See *Pāṇ.* V. 1, 128. For the meaning see *Amara.* II. 9, 56; *Abhi.* 426. The word is differently explained by the commentators; thus *suhitatvāt,* ŚR.; *ucita-saṃyogāt,* AB.; *suṣṭhu hitam agnāv āhitam iti yāvat tasya bhāvas tattvāt,* Jv.; 'because of (Kabandha's) satiety (with the flesh of animals devoured)', VR. For the different words occurring in the verse cf. *Māl.* V. 17.

l. 3. *ṭātkāra.* Cf. *Pras.* p. 14, l. 5.

nalaka. See *Abhi.* 627; *Suśruta, nidāna-sthāna,* XV (last verse) *śārīra-s°* V (middle).

l. 5. *divyaḥ.* See *Rām.* III. 71.

l. 8. *Verse 34.* The first line is quoted from *Rām.* IV. 3, 14 (Gorresio's edition). In the Bombay edition the line is found in *Rām.* IV. 4, 15, where *diteḥ* is read for *śriyaḥ.*

śāpāt refers to the curse of Sthūla-śiras, for which see *Rām.* III. 71.

l. 9. *indrāstra°.* See *Rām.* III. 71.

Page 137, l. 4. *vyāpekṣyate. anubadhyate saṃsajyate,* ŚR.; *pratipālyate yuṣmad-ghāta iti śeṣaḥ,* AB.; 'adheres closely to his friendship', Pick. Mt.'s reading is decidedly better.

Page 138, l. 3. *Verse 37.* Cf. *Bāl.* II. 48; VII. 11.

kailāse tulite. See *Rām.* VII. 16. Cf. *Megh.* I. 58. See note on II. 16 above.

jite tribhuvane. See *Rām.* VII. 18–25.

l. 4. *prakṣipya,* &c. See *Rām.* VII. 34.

l. 5. *sāndhyaṃ karma.* Cf. p. 123, l. 9 above.

l. 7. *eṣa te,* &c. Said in irony.

l. 9. *citrīyate jīva-lokaḥ.* Cf. *Anar.* I. 48/49.

l. 10. *purata,* &c. Cf. *Anar.* V. 24/25.

l. 12. *yaśorāśir iva.* According to the *kavi-samayas,* fame is always depicted

as white. See *Sāh.* VII. 590–591. Cf. *Māl.* II. 9; *Daśa-kumāra-carita*, p. 2; and note on III. 4 above.

l. 13. *dundubhi*°. For the story see *Rām.* IV. 11. Cf. *Anar.* V. 25.

Page 139, l. 2. *pādena kṣipati.* See *Rām.* IV. 11, 85.

l. 4. *yat*, &c. See *Rām.* IV. 11, 47. Cf. *Mahānāṭaka*, IV. 50 (No. 224); *saṅkrandana-nandanaḥ* is repeated in *Bāl.* III. 48.

nirmathya, &c. Cf. the parallels *Māl.* VIII. 9, 10.

l. 5. *asthi-giri-vad* may also be read as *asthi giri-vad.*

l. 6. *kaṅkāla.* Cf. *Māl.* VIII. 9.

°*praspardhi.* See *Kāvyā.* II. 65.

l. 7. *nirvindhyam.* *Rām.* I. 65, and IV. 11, 85 only mention that Rāma cast it ten *yojanas* distant. But our reading is confirmed by A.'s reading in Appendix B, p. 13, foot-note.

Page 140, l. 1. *praśānta*, &c. Cf. the parallel *Utt.* II. 19/20.

l. 2. *ṛṣyamūka-pampā*, &c. See *Rām.* III. 73; IV. 1.

l. 3. *mataṅgāśrama-padam.* See *Rām.* III. 73.

l. 4. *ājya-gandhiḥ.* VR.'s rendering, 'possessed of a little quantity (*gandhi*) of ghee' is absurd.

l. 6. *viśeṣa.* 'Variety or excellence', VR.; 'excellence', Pick. and ŚR.; *tapasāṃ viśeṣāḥ* is rendered as 'great ascetics' by AB.

l. 8. *Verse 40.* This verse is repeated in *Utt.* II. 20. Cf. also *Māl.* IX. 15 a, 24; *Megh.* I. 20; *Anar.* V. 27.

l. 13. *Verse 41.* This verse is repeated in *Utt.* II. 21; *Māl.* IX. 6. Cf. the close parallel *Anar.* V. 20.

Page 141, l. 1. *sallakīnām.* See *Vikramorvaśī* IV. 23; *Utt.* III. 6; *Māl.* IX. 32.

l. 3. *abhita eva.* The syntactical relation of this phrase is not very certain. It may be joined either to (*a*) *pravṛddha*; or to (*b*) *vihanyamāna*; or to (*c*) *parikṣipya.*

paurastya-māruta. Cf. *Māl.* IX. 17, 25, 41/42. *Anar.* I. 24/25.

l. 5. *dhanur*, &c. Cf. *Māl.* VII. 1/2; *Anar.* V. 23/24.

l. 7. *garbha-bimba.* *garbhastheṣu bimbeṣu prasūneṣu*, AB.; *garbha-bimbeṣu prasaveṣu kalikāsu*, ŚR. VR. reads *ārambha-bimba* and renders *bimba* by 'signs (*cihnāni*)'.

l. 8. *avikala*°. Not discordant, harmonious. Cf. *Śiśu.* XI. 10. For the dancing of the peacocks cf. *Anar.* V. 27. Cf. also the *kavi-samaya* in *Sāh.* 590: *megha-dhvāneṣu nṛtyam bhavati ca śikhinām.*

l. 9. *Upari-vighaṭamāna*° may also be read *upari vighaṭamāna*°. Cf. *Utt.* I. 33; *Māl.* IX. 24; *Anar.* V. 21.

nīlaḥ. See the *kavi-samaya* '*meghānāṃ kṛṣṇataiva*' in *Kāvyānu*, p. 10, l. 14.

l. 11. *api nāma*, &c. Cf. the thought in *Megh.* I. 3, and *Anar.* V. 22/23.

rasāntareṇa, i.e. by the sentiment of love (*vipralambha-śṛṅgāra*); for a definition of which see *Sāh.* 212.

Page 142, l. 3. *mitrasya.* See V. 37 above.

l. 6. *Verse 44.* Cf. *Utt.* V. 11; *Anar.* V. 30/31. For *dāma dattam maghonā* cf. *Anar.* V. 31; for *mahān ambuvāhas* cf. *Utt.* III. 43.

cāru camīkara° may also be read *caru-camīkara°*.

l. 8. *Utpātāviddha-mūrteḥ.* All the commentators except VR. have misunderstood the force of this epithet. Vālī's body is dazzling with the necklace of red-lotuses. He is, therefore, like a mountain of red-chalk with fire burning on it. For this sense of *utpāta* compare the different passages where it occurs. Ab. and Jv. render it as 'whose body is contracted in an upward flight'; ŚR. as 'who has cast his body forward for an upward flight'; and Pick., as 'which has been rent by upheavings'.

l. 11. *vīra-goṣṭhī-vinoda-dāna-priya-suhṛt.* From the comparison of passages it is evident that *vīra-goṣṭhī* (literally 'assembly of the heroes') means the meeting of the heroes either in fight or in assemblies. Here, as well as in V. 52, it has clearly the former sense and may very nearly be translated by 'fight'; while in VI. 43 it possesses the latter meaning, though the former is not quite inapplicable. Jv. seems to understand it rightly. VR. renders *vīra-goṣṭhī-vinoda* as 'fight, for it causes delight to the assembly of heroes'. ŚR.'s interpretation 'he who is fond of the tales of heroes and is noble-minded' is very wide of the mark. Pick. translates 'a friend, who kindly affords a meeting of warriors'. AB. remarks that 'just as drinkers love to give drinking parties, so he loves to give fights'. *Vīra-goṣṭhī-vinoda* is repeated in *Anar.* IV. 34 (where the commentator Lakṣmaṇa Sūri explains it as *yuddha-vihāra*). Cf. *vīra-goṣṭhī* in *Anar.* V. 31/32.

Page 143, l. 3. *Verse 45.* Mark the beautiful comparison of the universe to a tree, the different parts of which are likened to the various divisions of the globe.

l. 6. *brahma-stamba.* Cf. *Mv.* III. 48; V. 32.

l. 8. *ayukta-gahvara.* Unworthy deeds are here likened to a pit. If a person commits such a heinous deed as Vālī has been made to undertake, he falls into the pit of evil actions, from which there is no escape. One such deed is followed by another, and all hope of his moral salvation is lost. Jv. renders it by 'hell, earned by unworthy deeds', and Pick. by 'unseemly pit'.

l. 9. *yad anena . . . asmi.* This passage is referred to in the commentary to *Daśar.* III. 22, where it is laid down that the unworthy actions of a Hero ought either to be left out or otherwise described. See also commentary to *Sāh.* 304.

l. 10. *grahaḥ.* 'The demon', as rendered by Pick., is wrong.

mām anubadhnan. 'He has been urging me'—VR.

Page 144, l. 4. *vibhīṣaṇena,* &c. See p. 132, l. 3 above.

l. 5. *pratipanna-laṅkādhipatyaḥ* refers to Rāma's calling him 'the Lord of Laṅkā', p. 132, l. 12.

l. 8. *Verse 47.* Mark the play upon the word Rāma. Cf. a similar pun in *Mahānāṭaka* I. 6 (No. 6).

l. 10. *bhavati ca,* &c. The sentence is very condensed. Literally it means

'there is caused a pleasing rubbing of the itching in the form of pride'. In other words, just as itching, when rubbed, causes a pleasant sensation, so his sight awakens a pleasant feeling of pride; for the proud warrior is glad that he has found another as mighty as himself, and that he can acquire still greater fame by fighting with him and vanquishing him. Cf. *Śiśu.* I. 48.

l. 18. *dharmaika-vīraḥ.* 'A hero matchless in holiness', Pick. *dharma-viṣaye eko 'vīro 'tidhārmikaḥ*, ŚR. *eka-mātra-dharma-vīraḥ*, Jv.

Page 145, l. 1. *svāny eva*, &c.: i.e. no other hero can surpass his wonderful actions. His own later feats can excel his former.

l. 4. *Verse 49.* Cf. *Anar.* V. 45. This verse is quoted in the commentary to *Daśar.* II. 50 and to *Sāh.* 416 as an illustration of *Utthāpaka*, which forms one of the characteristics of the *sāttvatī vṛtti.* In both these works it is mentioned as being quoted from our drama (*yathā vīra-carite*).

l. 7. *viśruta*°. 'Which is famous for the humbling of Jāmadagnya', Pick., Jv., and ŚR.

l. 10. *kintv aśastreṣu*, &c. Cf. a similar idea in *Bāl.* II. 38/39.

l. 13. *Verse 51.* This verse is quoted in the commentary to *Saras.* V. 172, to illustrate *mahābhāgya*, one of the qualities of a hero. For the second half of the verse cf. *Anar.* V. 48.

l. 14. *satyam asti bhavataḥ.* 'What you say is true' refers to Rāma's speech in the last half of verse 50.

satyam manuṣyo bhavān. The exact sense is not clear. But probably he means 'you are a human being and so in a fight you resort to weapons; but I am a monkey and it is not customary with my race to take up weapons'. 'If, however,' he adds, 'you insist upon my taking up arms, these mountains shall act as weapons for me'.

l. 15. *śastrair avyavadhīyamāna*°. Literally 'weapons do not intervene in our victory', which may either mean that 'the weapons of the enemy do not stand in the way of our victory over him'; or that 'weapons do not intervene as the instruments wherewith we achieve victory'. Single-handed, and without the help of weapons, we vanquish our enemies.

l. 18. *tad itaḥ*, &c. Cf. *Anar.* IV. 55/56; V. 50/51; and *Utt.* V. last line.

Page 146, l. 1. *yathāha*, &c. Cf. *Anar.* V. 48/49.

l. 9. *guñjan guñjābha*°. Mark the alliteration.

l. 10. *saṃrambhottambha*°. Or: 'standing high because of erection through anger'.

l. 11. *vyastam.* May be taken either as an adverb modifying *vistārya* or as an adjective qualifying *aṅgam.* Thus Jv. (= 'reversed') and ŚR. (= 'irregularly') take it as an adverb, while Pick. (= 'expanded') and AB. (= 'perplexed or agitated') as an adjective.

l. 15. *nūtana-ghana-stanita?* Repeated in *Māl.* IX. 3. Cf. p. 46, l. 10 above; *Utt.* III. 6/7; VI. 17. Cf. also the Prakrit rendering *ghaṇaṭṭhaṇida-paaṇḍa* in *Bāl.* III. 63/64.

Page 147, l. 1. *sa eṣa*, &c. Cf. *Anar.* V. 50/51.

l. 3. *tena hi*, &c. Cf. *Anar.* V. 50/51.

l. 4. *eṣa*, &c. Cf. the close parallel *Anar.* V. 52.

vāli-kāya°. Cf. *Rām.* IV. 12; IV. 16.

°*sapta-tāla*°. Cf. VII. 16 below. See *Rām.* I. 66.

l. 7. *mad-drohāc-chapathāt.* Pick.'s translation, 'take an oath *at my death*', is impossible. The phrase is highly elliptical. It means: 'Swear that you shall be calm; and remember that, if you break the oath, you would be as guilty as by turning traitors against me'. See also *sva-droha-śapatha*, l. 13 below.

l. 10. *yo 'ham*, &c. Vālī here names his successors. Sugrīva is to take Vālī's place and Aṅgada that of Sugrīva.

l. 12. *anucarājña* refers to the first half of verse 55 above.

°*saṅgalad*°. I am doubtful about this reading, though all the MSS. have it. It means 'melting or flowing in them'; hence 'present in them'. All the commentators read *saṅga-lasad.* ŚR. renders *saṅga* by *prasakti* and AB. by *abhilāṣa.* Pick. translates 'plainly visible in the assembly'.

l. 14. *sva-droha-śapatha*°. See note on l. 7 above.

l. 15. *pariṣvaṅga*°, &c. See *Rām.* IV. 22.

Page 148, l. 4. *Verse 56.* Pick. translates: 'The change that brought the death of such as these . . . is painful indeed. Alas! death, all-injuring and cruel, works mischief.'

l. 5. *kula-mahīdhara*°. For their names see *Viṣṇu.* II. 3; *Trik.* II. 3, 4. Cf. *Ragh.* XVII. 78.

l. 6. *vipākaḥ* is here 'the result of actions, done in this life or even in the previous ones'. Pick. translates it by 'change', which may be possible. Cf. verse 57 below.

l. 12. *vivartaḥ.* Cf. *Anar.* I. 25; I. 50.

Page 149, l. 6. *mālyavatā*, &c. See pages 90 and 91 above.

Page 150, l. 2. *dharmopapatti-pariśuddhaḥ.* Literally 'pure because of the adoption of piety'.

l. 6. *Verse 59.* A fine definition of friendship. Is it a quotation? Cf., however, the parallel *Māl.* I. 12. The verse is quoted and translated in his *Indische Sprüche* (4316) by Böhtlingk.

l. 11. *tad anena*, &c. See *Rām.* IV. 5.

mad anurodhāt. 'At my request', Pick.

l. 12. *Upanibandhaḥ.* 'Oath', Pick. But that it means 'bond of friendship' becomes evident from l. 15 below.

agni-sākṣikāc ca. Cf. *Anar.* V. 33/34. See *Rām.* I. 61.

l. 16. *mameva*, &c. Cf. *Aśv. Gr.* I. 21, 7; *Pār. Gr.* I. 8, 8; *Śāṅ. Gr.* II. 4, 1; *Atharva-Veda* III. 8, 6; VI. 94, 2.

l. 17. *tvayā*, &c. Cf. p. 144, l. 3, and note thereon.

Page 151, l. 1. *cāra-cakṣuṣmattā.* See *Kām.* XII. 27–28.

l. 3. *tarhi*, &c. The sentence is rather vague. I think *devena* refers to Rāma. It may, however, be taken as referring to Vālī.

l. 4. *mayāpy aviditaḥ.* Cf. p. 144, l. 1.

l. 11. *svārtha°.* His desire for the sovereignty of Laṅkā. For *śālīnatā* cf. *Utt.* VII. 19.

l. 14. *svayaṃ kathayitum,* &c. The construction of this sentence is faulty.

l. 17. *avasāna°,* would either mean 'that I may pass my last moments there', or 'that the last ceremonies may be performed there'.

Page 152, l. 9. *nāvadhīryam,* &c. 'It must not be slighted, and this will be in keeping with your greatness', Pick.

l. 10. *snehasya nirvyañjakaḥ* qualifies *°raṇaḥ.* Pick. translates 'to test your friendship'. AB. construes it with *añjaliḥ,* which does not bring out the intended sense.

l. 13. *karṇāvarjita°* is translated by Pick.: 'those destructions of the two pairs of sky-guarding elephants bereft of their ears'.

diṅ-mataṅgaja. The eight elephants who guard the eight cardinal points. For their names see *Amarā.* I. 3, 3. Cf. VI. 11 below.

l. 15. *premṇo garimṇaś ca.* Literally 'excess of love'; hence, 'excessive love', AB.

ACT VI

Page 153, l. 2. *rakṣaḥpater,* &c. A beautiful comparison, explained at length in verse 1 below.

l. 4. *Verse 1.* Cf. *Pras.* p. 5, l. 16.

l. 7. *°gamanam. asmat-parityāgena vipakṣāśrayaṇam,* Jv.

l. 8. *vṛddha-buddhir,* &c. Cf. the parallels *Bāl.* V. 4/5; *Anar.* VI. 16/17. See also *Kām.* IV. 28–31, which requires the presence of this qualification in a minister.

l. 10. *mantra-śaktyā.* See note on p. 85, l. 2.

l. 11. *alasasya,* &c. Cf. *Mṛcchakaṭika* I. 49 (*siddhir ivālasasya*).

Page 154, l. 2. *Verse 3.* Cf. the parallel *Bāl.* I. 25.

l. 4. *aho,* &c. Cf. the parallel *Anar.* III. 55/56.

l. 7. *yat,* &c. See *Rām.* IV. 40–45.

l. 9. *bhrāntīḥ,* &c. The first two lines of the verse are not sufficiently intelligible to me. All the commentators interpret *bhrāntīḥ* as 'whirls' and render our passage: 'which produces whirls with its red circles of flames more than seven in number'. Fire possesses only seven flames, whence its name *saptārcis* (see *Amara.* I. 1, 56); but our phrase 'more than seven' is used here simply to express the idea that fire was burning there very furiously. It is extremely unlikely that *saptādhikānām* qualifies *prācīrāṇām.* The syntactical connexion of *pracīrāṇām* is very doubtful. I construe: *saptādhikānām arciṣām aruṇaiḥ cakravālaiḥ prācīrāṇām bhrāntīḥ pravidadhat.* The high flames marred the outlines of the city enclosures. VR. and ŚR. read *drāg-vīrāṇām,* AB. *prāg-*

vīrāṇām, Jv. *drāk-kīrāṇām* in place of *prācīrāṇām*. Cf. the account as given in *Rām*. V. 54.

l. 11. °*udgāḍha*° may also mean 'excessive, great', and qualify '*śaṅkā*'; thus, '*udgāḍha-kalpānta-śaṅkām*' may also be translated, 'so that a great fear', &c.

l. 12. *ca trikūṭena*. B. and K. read *citrakūṭena* instead; which, however, is not possible here. Trikūṭa is, according to *Rām*. V. 2, VI. 39, the name of the mountain on which Laṅkā was situated; or perhaps the name of the fort as mentioned probably in verse 7 below. Citrakūṭa has no connexion whatever with Laṅkā, though it may, if understood quite literally as 'with variegated peaks', be taken to refer to the mountain Trikūṭa. Moreover, *trikūṭena* occurs not much further on in verse 7 below, where B. and E. have both the same reading *trikūṭaḥ*. It is very unlikely that Bhavabhūti spoke of that mountain here as Citrakūṭa and there as *Trikūṭa*. I have, on this ground, made the necessary emendation.

Page 155, l. 1. Sanskrit *chāyā*: *paritrāyatāṃ paritrāyatāṃ kaniṣṭha-mātāmahaḥ*.

l. 4. Sanskrit *chāyā*: *kaniṣṭha-mātāmaha kiṃ kathayāmi mandabhāginī | eṣa khalu ko'pi duṣṭa-vānaraḥ sakalaṃ vidahya nagaraṃ kṣaṇamātreṇa tīkṣṇa-nakhara-nikṣepa-vikṣipta-vividha-rākṣasa-loko 'kṣeṇa khalu kumārakeṇa anubadhyamānas tasmin kṛtānta-līlāṃ kṛtvā jhaṭiti niṣkrāntaḥ*.

l. 6. *akkheṇa*, &c. See *Rām*. V. 47.

l. 7. *kumālaeṇa*. We should rather substitute for this *Māgadhī* the *Śaurasenī* form *kumāraeṇa*.

tassiṃ, &c. Literally 'having practised upon him the play of death'. Cf. *kaanta-līlāidaṃ karedi* in *Māl*. III. 15/16.

Page 156, l. 5. *api*, &c. Cf. *Anar*. VI. 10.

l. 7. Sanskrit *chāyā*: *kaniṣṭha-mātāmaha pūrta eva ko'pi markaṭa-paramāṇuḥ, tayā saha mantrayamāṇo dṛṣṭaḥ | tayāpi unmucya keśābharaṇam abhijñānam ity asya haste samarpitam | etāvaj jānāmi*.

l. 7. *tīe saha*, &c. See *Rām*. V. 34–35.

l. 8. *tīe vi*, &c. See *Rām*. V. 38.

l. 10. *kapi-paramāṇunā*. Cf. *padāti-paramāṇunā* in *Anar*. I. 27/28.

l. 13. Sanskrit *chāyā*: *kathaṃ tādṛśī sukumāra-darśanāpi susnigdha-vyavahārāpi mānuṣī api sītāsmākaṃ rākṣasānām api rākṣasī jātā*.

susiṇiddha-vvāhārā may also be *su-snigdha-vyāhāra*, 'of sweet speech'.

l. 15. *rakkhasī*. Literally 'demoness'; hence, annihilator.

Page 157, l. 2. *pativratāmayaṃ jyotiḥ*. Repeated in VII. 4 below, and in *Bāl*. X. 8/9.

l. 5. Sanskrit *chāyā*: *kaniṣṭha-mātāmaha prathamaṃ khalu daṇḍakāraṇya-paryanta-pariṣṭhita-vividha-mahīdhara-pradeśeṣu nivāsa evāsmākaṃ rākṣasānāṃ vihāraḥ khalu nikhile jambūdvīpe | sāmprataṃ khalv iha nagare'py akṣamo nivāsaḥ | kā gatiḥ | kaḥ pratikāraḥ*.

l. 6. *vihāro*. 'Pleasure grounds', Pick.

l. 10. *durgo'yam*, &c. Or: 'here is the fortress Trikūṭa'. For the con-

struction of a fort and a ditch surrounding it cf. *Kām.* IV. 57, and *Śukra.* IV. 6. For the situation of Laṅkā see *Rām.* V. 2; VI. 3. Cf. *Bāl.* VIII. 5.

sapta-dhātu°. 'With its seven walls like the seven elements of the body', Pick.

Page 158, l. 3. *vāmākṣi-spandanam.* The throbbing of a left member of the body in the case of males forbodes inauspiciousness and danger. Cf. the verse: *aṅga-dakṣiṇa-bhāge tu śastam prasphuraṇam bhavet | narīṇāṃ tu vihito viparyayeṇa phalāgamaḥ.*

l. 4. *kiṃ no*, &c. 'What can our destiny be in connexion with these words? Its sad change is unbearable', Pick. 'How is it that our fate, which is to have a bad end, is unable to bear even these words?' Jv.

l. 5. *kumbhakarṇasya*, &c. See *Rām.* VI. 60.

l. 6. Sanskrit *chāyā*: *kaniṣṭha-mātāmaha asminn eva kṛṣṇa-caturdaśī-divase caturtho māsaḥ parisamāptaḥ.*

l. 9. *a-vimṛśya-kāritā.* That is, his alliance with Rāma.

l. 10. *kula-pratiṣṭhā-tantum*, &c. Cf. *Anar.* VI. 9/10.

l. 12. Sanskrit *chāyā*: *kaniṣṭha-mātāmaha hā dhik hā dhik | śāntam pāpam pratihatam amaṅgalam.*

Page 159, l. 1. Sanskrit *chāyā*: *kaniṣṭha-mātāmahasyāyaṃ nava-vacanopanyāso 'nyasminn eva kasminn | amaṅgale eva viśrāntaḥ | na*°. Can it here stand for *nava*°?

annassim, &c. As it indirectly means the destruction of our entire family save Vibhīṣaṇa.

l. 3. *na tad*, &c. 'It was not after due consideration', AB., ŚR. 'It was not because I wished it', Pick.

l. 4. *Verse* 8. This verse is very difficult. The exact force of this beautiful comparison is not clear, though the general sense seems to be, that Rāvaṇa's policy and his keen intellect cannot fail except through great misfortune. Mark the defective construction. Just as the sun does not descend save on the setting-mountain, so his policy cannot, save on the powerful destiny; while the author means, save through the powerful destiny. The compounds *nītyadhvā* and *tat-pāntha-dhiṣaṇā* are rhetorically defective, inasmuch as the *upamānas* and the *upameyas* should have the same position in both; thus, either *nītyadhvā* and *taddhiṣṇā-pānthaḥ* or *adhva-nītiḥ* and *tat-pāntha-dhiṣaṇā* would be correct. The passage has created a still greater difficulty to the commentators because of their wrong readings *viśuddhaivotpattyā* and *tat-pāpa-dhiṣaṇā.*

l. 6. °*ravadhi viya*° may also be read as °*ravadhi-viya*°.

l. 8. *kevalam atisandhāna-jṛmbhitam.* Jv. substitutes the reading: *rājñaḥ sumati-sandhāraṇa-nīti*, not found in any of our MSS.

l. 10. Sanskrit *chāyā*: *kaniṣṭha-mātāmaha svāmī khalu sāmprataṃ sarvatobhadraṃ nāma aṭṭālakam āruhya tayā rākṣasa-kula-kālarātryādhiṣṭhitām aśokavanikām eva pralokayan tiṣṭhati | anyat ca | ito'bhimukham pravṛttyaiṣā pravṛttiḥ śrutā | etannagara-vṛttāntam anubhūya kim api durmanāyamāna svāminī devam pratibodhayitum tatraiva prasthitā iti.*

savvato-bhaddam. The *Matsya-purāṇa* gives the definition: *ṣoḍaśāsra-samāyukto nānā-rūpa-samanvitaḥ | aneka-śikharas tad-vat sarvato-bhadra ucyate.*

l. 11. *asoa-vaṇiā.* Sītā was imprisoned here. See *Rām.* V. 15.

Page 160, l. 3. *paḍivohedum.* 'To inform him of his danger', Pick. 'To give him sound advice', Jv., AB.

l. 4. *patthida tti.* See note on *ṇāma tti*, p. 84, l. 7 above.

l. 12. *Verse 9.* The figure of speech herein is *ākṣepa.* Cf. the parallel *Bāl.* II. 17.

yadi calāñcale, &c. Cf. *Naiṣadha-carita* II. 3.

Page 161, l. 5. *athavā ka eṣa.* Cf. *Pras.*, p. 15, l. 20.

l. 6. *Verse 10.* All the commentators read *bhuvana-vibhāgāt*, which is syntactically preferable. I translate *adhikṛtya* with Jv., as 'having subdued'. For this sense of the word cf. *Bhaṭṭ.* VIII. 20; *Pāṇ.* I. 3, 33; and '*śatrum adhikurute*' in *Siddhānta-kaumudī* (*tiṅantātmanepada-prakaraṇa* under *adheḥ prasahane*). ŚR. interprets it as '*vidher adhikāre saṃsthāpyeti bhāvaḥ*', which has practically the same meaning. AB.'s construction is very complex. He explains: 'I would crush the entire universe, would then to a certain extent drive away even Brahmā from his portion of the world, would myself make my own sun and moon by virtue of my unparalleled and brilliant glory and fame' (*asmat bhuvana-vibhāgāt brahmāṇam kiñcid udasya, svam apratima-ruci-taram pratāpaṃ yaśaś cā adhikṛtya sūryendū saṃvidhāya*). Pick. translates: 'And then from this division of the world raise up another, and give Brahmā his place of authority; and after making his peerless and brilliant glory and his fame into a sun and moon', &c.

l. 9. *sakaruṇam.* Pick. understands this to be the stage-direction, which is impossible; for then the foot falls short of four syllables. Jv. supplies *āha* after it. I wonder why they failed to notice the simplest construction which takes it adverbially as dependent upon *anukampyeṣu*, as I do.

l. 12. Sanskrit *chāyā*: *ita ito bhartri | etad aṭṭālaka-sopāna-mārga-dvārakam | tad ārohatu bhartrī.*

l. 14. Sanskrit *chāyā*: *katham eṣa mahārāja-daśakandhara upaviṣṭas tiṣṭhati | katham aśoka-vanikā-sammukham pralokayati | katham īdṛśe'pi ripupakṣābhiyoge samprāpte rāja-kāryanirapekṣo lakṣyate mahārāja-daśakandharaḥ | . . . jayatu jayatu mahārāja-daśakandharaḥ |.*

Page 162, l. 7. Sanskrit *chāyā*: *mahārāja kim atra cintitam.*

l. 9. Sanskrit *chāyā*: *ripupakṣābhiyoge.*

l. 12. *°dig-danti°.* See note on *diṅ-mataṅgaja*, p. 152, l. 13.

l. 13. *dik-patīn.* That is, the gods who preside over the eight cardinal points. For their names see *Amara.* I. 3, 2.

Page 163, l. 5. Sanskrit *chāyā*: *nikhila-valīmukha-cakrānugata-sugrīvāgresaraḥ saha-kaniṣṭho daśarathī rāma iti śrūyate.*

l. 8. Sanskrit *chāyā*: *mahārāja samudāyaḥ khalu śaṅkyate | aparaṃ ca | sāgara-velāsu sainyaṃ viniveśiya āhūto'nena sāgaro na nirgato bhavanāt.*

l. 11. *saṃskṛtam āśritya.* As a general rule ladies speak Prākrit. See

Daśar. II. 60. They may, however, speak Sanskrit. See *Daśar.* II. 61. Cf. also *Sāh.* 432.

l. 11. *Verse 12.* See *Rām.* VI. 21. Cf. the parallel *Mahānāṭaka* VI. 76 (No. 402).

Page 164, l. 1. *Unmūrchat°.* 'Rushing this way and that', AB.

l. 2. *prasphurat°.* 'Plainly visible', Pick.

l. 4. Sanskrit *chāyā. mahārāja tataś ca puṅkha-mātra-prekṣyamāṇa-tīkṣṇa-śara-nikara-pakṣmalita-śarīreṇa sāgareṇa niṣkramya salilāt sapādapatanam abhyarthya mārga upadiṣṭaḥ | sāhasikena punas tena sādhyata iti śrūyate.* Cf. *Rām.* VI. 22. *Bāl.* VII. 34.

l. 5. *pamhalida.* See *Hem. Pr.* II. 74.

l. 9. Sanskrit *chāyā: mahārāja valīmukha-sahasrānītair mahīdharaiḥ setur nirmīyate.* Cf. *Rām.* VI. 23.

Page 165, l. 3. *Verse 14.* Cf. *Anar.* II. 8; VI. 43; *Mahānāṭaka* IX. 66 (No. 581). Cf. also the reference in *Bāl.* I. 51, 59; II. 14, 31; V. 7.

Utpuṣyat°. '*vikasat*', AB.; '*vardhamāna*', ŚR.; 'which kept growing up', Pick.

Verse 14. Rām. VII. 16, 34 mentions, however, that Rāvaṇa propitiated Śiva with *sāmans* and other *stotras*; and that he offered his nine heads to fire to win a boon from the god Brahmā (*Rām.* VII. 10, 10–12). But it is nothing very extraordinary to find a worshipper of Śiva, as Bhavabhūti was, mutilating the fact to a certain extent. Cf. also *Śiśu.*: *śiro'tirāgād daśamaṃ cikartiṣuḥ*, &c.

l. 5. *harṣāśru°.* A beautiful metaphor. Rāvaṇa compares his faces to lotuses, with beautiful blossoms (*smita*) and full of honey. Smiles are often likened to blossoms. AB. explains it as '*ānanda-jala-bahulaiḥ smita-sudhodbhāsitaiḥ mama vadana-kamalaiḥ*', and entirely spoils the beauty of the line.

l. 7. Sanskrit *chāyā. mahārāja avadhāraya kim api anyādṛśī racanā | kasya api valīmukhasya hasta-sparśāt upary eva tiṣṭhanti te mahīdharā jala iti.* Cf. reference in *Bāl.* VII. 43/44.

l. 10. *Yad grāvāṇo*, &c. Cf. *Bāl.* VII. 55.

l. 13. *dhairyam*, &c. Cf. I. 45; VI. 11 above.

yaśo, &c. Cf. II. 16[a]; V. 37 above.

Page 166, l. 2. *kṣarat°*, &c. Cf. the preceding verse.

snapita-caraṇa. Repeated in *Anar.* VII. 113.

l. 4. Sanskrit *chāyā. mahārāja paritrāyasva paritrāyasva.*

l. 7. *°argalāḥ* is in the accusative case, governed by the verb *datta.*

l. 8. *kṣepyaṃ tac chastra-jātam.* Weapons are divided into four classes: (1) *mukta*, or those which are thrown; (2) *amukta*, or those which are not thrown; (3) *muktāmukta*, or those which are both thrown and not thrown; (4) *mantramukta*, or those which are thrown by spells. See *Nītiprakāśikā* II. 11 as quoted by Oppert in his *Weapons, &c.*, p. 10. *kṣepyam* here is the same as *mukta* weapons, which are twelve in number. Cf. the same work, II. 17–18.

l. 9. *vīvadhān.* A fort should be well supplied with provisions. See *Kām.* IV. 58; IV. 60.

l. 12. Sanskrit *chāyā*. *bhartaḥ eṣa pratīhāra-bhūmau tiṣṭhati senāpatiḥ prahasto vijñāpayitu-kāmaḥ.*

Page 167, l. 2. Sanskrit *chāyā*. *tathā*.

l. 5. *goṣpada*. Literally, mark of a cow's foot in the soil; also, water filling up such a mark; hence, a small puddle. For the form see *Pāṇ*. VI. 1, 145. Cf. *goṣpada-vad vilaṅghita* in *Anar*. VII. 80. Cf. also *Bāl*. VII. 18/19; *Mahānāṭaka* V. 54 (No. 291).

l. 7. *skandhāvāram*, &c. See *Rām*. VI. 4; *Kām*. XVI. 1. Cf. *Anar*. VI. 5/6; *Mahānāṭaka* VII. 4.

sauvela-mūrdhani. See *Rām*. VI. 38.

l. 14. *puram*, &c. See *Kām*. IV. 57.

l. 15. *rakṣā*, &c. See *Kām*. IV. 62.

l. 18. *Verse 19*. See *Rām*. VI. 41.

Page 168, l. 1. Sanskrit *chāyā*: *bhartā eṣa ko'pi valīmukho rāmasya dūta iti bhaṇitvā pratīhāra-deśe tiṣṭhati*. Cf. *Rām*. VI. 41.

l. 4. Sanskrit *chāyā*: *tathā* | *eṣa bhartā* | *upasarpa*.

l. 12. *dūta*. For the definition and varieties see *Sāh*. 86–88.

l. 13. *sītām*, &c. Cf. *Mahānāṭaka* VII. 41 (No. 478).

Page 169, l. 1. *aham*, &c.: 'I am of little account', Pick.

Verse 21. I think *natāḥ* and *spraṣṭāraḥ* are to be construed with °*nakham* and *mukham* respectively; thus *tat-pādābja-nakham natāḥ* and *tat-tīkṣṇeṣu-mukhaṃ spraṣṭāraḥ*. ŚR. construes: *kiṃ te natā mūrdhānas tat-pādābja-nakhaṃ tat-tīkṣṇeṣu-mukhaṃ vā spraṣṭāraḥ*.

l. 4. *yat-kiñcid-vādinaḥ*: vain speaker, Pick.; 'who talks nonsense', ŚR. Cf. *Bāl*. IX. 46/47.

mukhaṃ saṃskuryāt. The intended sense seems to be: 'He defiles his own mouth by talking so derogatorily about us. Just as all impure articles are purified by the application of suitable methods, so let his face be likewise purified by a method suited to it, namely, by giving him slaps or the like'. Jv. explains: 'let his mouth be purified, so that he may not utter such expressions again; in other words, let proper punishment be accorded to him'. AB. renders it by 'disfigure his face', and ŚR. by 'punish'. For the story see *Rām*. VI. 41. For the legality of such a punishment administered to an ambassador see *Rām*. V. 52; *Mahānāṭaka* V. 75 (No. 312); VII. 32 (No. 469).

l. 7. *tapasvinaḥ* may also be translated as 'of the ascetic', referring to Rāma's mode of living. See also p. 170, l. 14, and VI. 25.

l. 9. *tīkṣṇa-krakaca*°. Cf. the parallel V. 19 above.

l. 12. *nivarteyam*. The verb is usually employed in the *Ātmanepada*.

Page 170, l. 2. *argalāni*. The word is neuter here, while in VI. 16 above it is feminine.

l. 5. *muhur* may also be construed with *vivalgana*°.

vivalgana-vṛtho-tthāna°. '*askandanenaiva niṣphalonnatyā*', AB.; '*viśeṣeṇa jalpanāya vṛthotpatanāya ca*', ŚR.

l. 13. *pura-gopurāḥ*. See *Kām*. IV. 57.

gaṇḍopalaiḥ. See *Amara*. II. 3, 6. Cf. *Anar*. VI. 44.

l. 14. *katham ete*, &c., prepares the audience for the entrance of Indra and others.

Page 171, l. 4. *dakṣaiḥ* may also be construed with *anyaiḥ*.

l. 4. *yuddhābhinaya°*, &c. That is, they are not *real* heroes.

l. 5. *svaccetaḥ°*, &c. '*vṛthā viphalaṃ randhra-mātraṃ sāmānya-cchidraṃ iti yāvat rāmeṇa mama vaira-rūpam iti bhāvas tatra praviṣṭān madāśraya-tyāgena rāma-pakṣapāta-praviṣṭān iti bhāvaḥ*', Jv.; 'who have merely taken advantage of my neglect, which is trivial, but is reflected in their own minds', Pick.

l. 10. *yathā*, &c. Cf. the description in *Anar*. VI. 22/28.

l. 11. *°vivarta°*. '*pariṇāmaḥ*', Jv.; 'dancing', ŚR., AB.

l. 12. *°vibhrama°*. 'Grace', Jv.

Page 172, l. 6. *kauveryāḥ kakubhaḥ*. Kuvera, the god of wealth, is the guardian of the northern quarter. See *Amara*. I. 3, 3. Cf. *Kum*. III. 25.

l. 8. *bhavataiva*. Cf. *Kād*., p. 177, l. 3.

Page 173, l. 1. *sakulyānām*, &c. Kuvera is the son of Viśravas by Iḍaviḍā, and thus the half-brother of Rāvaṇa. See *Rām*. VII. 3–5.

l. 2. *sahajāḥ*, &c. The commentators render *sahajāḥ* as 'brothers' and *kṛtrimatā* as 'wickedness' or 'craftiness'. Monier-Williams, too, in his *Dictionary* gives 'shrewdness, cunningness' as the meaning of the latter word. I agree with none of them. All of them are evidently wrong, inasmuch as they have failed to recognize that Citraratha speaks here of the twofold enmity between Kuvera and Rāvaṇa. The words *sahaja* and *kṛtrima* are here employed in their technical sense. See *Kām*. VII. 56 and note on IV. 7 above. Both of them are 'natural' enemies, being brothers; and Rāvaṇa is also guilty of 'created' enmity by reason of his acts of violence against Kuvera.

l. 3. *nidhi-puṣpakādi°*, &c. See *Rām*. VII. 11, 15. Cf. *Anar*. VII. 150; *Bāl*. I. 51; V. 7. The nine treasures of Kuvera are: '*mahāpadmaś ca padmaś ca śaṅkho makara-kacchapau mukunda-kunda-nīlāś ca kharvaś ca nidhayo nava*. Cf. also *nidhānādhivāī*, p. 190, l. 11 below.

l. 6. *kadarthita*. Cf. *Anar*. II. 20; VI. 37/38. For the form see *Pāṇ*. VI. 3, 101.

l. 9. *kilakilā-kolāhala°*. Repeated in *Māl*. V. 11.

harit. For this meaning of the word cf. *Ragh*. III. 30.

l. 10. *°cakram akrama°*. Repeated in *Māl*. V. 14.

l. 13. *prasthaḥ*. Pick. adds in a foot-note: 'A better reading would be *preṣṭha* = very dear to'.

l. 14. *muhur-jīvā-ghoṣaiḥ*. Pick.'s translation 'with the ceaseless screams of living creatures' is based upon his ignorance of the word *jīvā* for a 'bow-string'. Cf. V. 37 below.

Page 174, l. 1. *na tulā-dhṛtaḥ*. See *Rām*. VI. 102. Cf. the law mentioned in *Utt*. V. 20/21.

l. 6. *apratisandheyam*. The commentators read *atisandheyam* which they differently explain: *pārayitavyam*, ŚR.; *atiśayena sandhātam arham paryavek-*

ṣanīyam iti yāvat, Jv.; 'how are we to avoid this turmoil?' Pick. But there is no desire on the part of Citraratha to 'avoid this turmoil'; for, as he himself has said in VI. 28 above, his object is to follow the fight to its close and bring the news to his master. He simply wonders at the mighty confusion that rages there in the hand-to-hand fight of the warriors.

l. 7. *ārād apāsta-kramam*. 'Who have suddenly broken their ranks', Pick.

l. 8. *muṣṭāmuṣṭi, kacākaci*. For the forms see *Kāśikā* on *Pāṇ*. V. 4, 127. Cf. *Śukra*. IV. 3, 77. *Bāl*. X. 19. Cf. *Rām*. VI. 43.

°*mūḍhātmabhiḥ* qualifies both *rakṣobhiḥ* and *parivṛḍhaiḥ*. After their senses had been stunned by the weapons hurled, a confusion arose and was followed by a hand-to-hand and 'hair-to-hair' fight. Pick. wrongly translates: 'Whose senses are stunned by blows of the fist, and dragging of hair, and the discharge of arms'.

l. 12. *Verse 32*. Cf. *Māl*. VIII. 9.

l. 13. *vikaṭāṭopa*°. A case of transferred epithet. The bodies have been so called, because the warriors are extremely 'proud' of their strength.

l. 14. *Citrakūṭānukārī*. The reason why the heap of corpses is compared to the Citrakūṭa mountain is not clear. Does this mountain refer here to the Trikūṭa mountain as AB. understands it?

l. 15. *līyante*. Or 'lie buried'. Pick. translates 'lurk'.

śūra-kīṭāḥ. *kīṭa* is a term of contempt to express insignificance. Probably pity is also expressed. Here it might refer to the timid nature of the warriors. Jv. renders it by '*kṣudrāḥ*', while ŚR. and AB. by '*kīṭa-sadṛśāḥ*'. Pick. translates 'reptile-soldiers'. Cf. *asrapa-kīṭāḥ*, p. 182, l. 10 below; *rājanya-kīta* in *Anar*. IV. 53/54; *kapi-kīṭa* in *Anar*. VI. 6/7; *manuṣya-kīṭa* in *Pras*. p. 18, l. 21.

l. 3. *tanuruha*. The rendering 'hair' by AB. is fanciful.

l. 5. °*bhara*° is construed by AB. with *rudhira* = 'profuse blood'.

l. 7. *pratimukham*. 'In front', Pick.

sarabhasam. Does it not rather mean 'joyfully'?

l. 8. *pratiniyata-dhairyānubhavataḥ*. AB., Jv., and ŚR. agree in explaining *pratiniyata* as 'firm, unshaken'. Jv. renders *anubhava* as *prabhāva*. Pick. translates: 'each one in the pride of his valour'.

l. 9: °*bhārā dalita*°. Pick. seems to read °*bhārādalita*°.

chinna°, &c. ŚR. and AB. dissolve the compound as *chinnāsu dhamani-prakāṇḍāsthi-snāyuṣu sphuṭataraṃ vilakṣyaḥ*, &c., which does not seem to me to bring out the author's meaning very clearly.

l. 14. *vāme* is to be construed with *pārśve* of the preceding line and *anyatra* to be understood as referring to *dakṣiṇe*. The construction (*dakṣiṇe*) *pārśve* and *anyatra vāme*, as done by ŚR. and AB., is very unnatural.

bodhitaḥ kumbhakarṇaḥ. See *Rām*. VI. 12.

l. 16. *ratha-śirasi*. See *Rām*. VI. 95.

Page 176, l. 5. *gāmbhīrya-garima*°. The oceans are so vast and fathomless that they seem to be the manifestation of Brahma. Waters are known to be the first creation of the Creator. See *Manu*, I. 8; cf. also *Śak*. I. 1. Pick.'s interpre-

tation, 'the greatness of whose waters is seen in their vast depth', is founded upon his ignorance of the above belief. Cf. the close parallel *Anar.* I. 9.

l. 13. *ekaikam.* ŚR., AB., and Jv. construe it with °*praroham.*

l. 14. *paritaḥ.* I construe it with *pidadhati*, as corroborated by metrical evidence, rather than with *satkriyā-yaugapadyāḥ.* Jv. reads *yodhane* instead.

satkriyā° refers most probably to the destruction of the enemy, as explained by the commentators.

l. 17. °*phala-spaṣṭa*°. We should have rather expected °*spaṣṭa-phala*°.

Page 177, l. 2. *svābhidhāna-yogam.* 'The fitness or propriety of their name'. Having been frightened by the attack of the enemy, most of them have fled into the forest, while only about half-a-dozen have been left behind. Their title *vanaukas* or 'dwellers of forest' is hence very significant. Pick. translates: 'declaring their respective names'. ŚR. interprets *svābhidhāna-yogam* as *ātmano nāmnām prayogam* and explains that the monkeys speak aloud their names and then fight. These two interpretations are also possible. See *Rām.* VI. 59, where Rāma is described as asking Vibhīṣaṇa to give him the names of the chief warriors.

l. 15. *valate.* Used only in the *Ātmanepada.* See *Kāvyāl.* V. 2, 3.

Page 178, l. 1. *evam*, &c. Cf. p. 208, l. 6.

l. 14. *raṇeṣu.* *sāpekṣatve'pi gamakatvāt samāsaḥ.*

l. 16. *bahubhir*, &c. Cf. the paraphrase in *Anar.* VI. 37/38.

l. 20. *kumbho'pi.* See *Rām.* VI. 75–76.

Page 179, l. 1. *Chidra-sañcāritā.* Cf. *Chidraṃ nirūpya sahasā praviśaty aśaṅkaḥ*: *Hitopadeśa*, I. 81.

l. 3. *kapiḥ*, &c. See *Rām.* VI. 76.

l. 8. *etan*, &c. See *Rām.* VI. 67.

l. 11. *lajjām svasuś ca.* Śūrpaṇakhā, when bereft of her ears and nose, always felt shame at her dishonourable position, being the only member of the house possessed of that deformity. She needed no longer to have that feeling, as Kumbhakarṇa too was reduced to her plight. For this fight see *Rām.* VI. 67.

l. 16. *yathā*, &c. Pick., who interprets *pratigha* in l. 6 above as 'resistance', and translates this passage as, 'whereby he has brought blindness upon the enemy', is wrong.

Page 180, l. 2. *vihaga-parivṛdhāstra.* Literally, the missile of the chief of birds, that is, Garuḍa. Garuḍa is the enemy of the serpents and so the *nāgapāśas* could be destroyed only by the Garuḍa-weapon.

Page 180, l. 4. *śataghnyā.* For the definition of *śataghnī* (literally the hundred-killing) see Keśava as quoted by Mallinātha on *Ragh.* XII. 95. Cf. also Vijayarakṣita's definition: '*ayaḥ-kaṇṭaka-sañchinnā śataghnī mahatī śilā*'. 'Supposed by some to be a sort of rocket, but described by others as a huge stone studded with iron spikes and four *tālas* in length.' Apte in his *Dictionary.* See also Oppert's Introduction to *Nītiprakāśikā*, p. 10–12, where the form of this weapon is discussed at length; and Oppert's *Weapons, &c.*, p. 22. Cf. *Ragh.* XII. 95.

l. 7. *karuṇa°*. Literally, whose internal feelings are mixed with the perception (*anubhāva*) of compassion and heroism. ŚR. renders it likewise. *vīrānubhāva* may also probably be 'heroism and dignity'. *bhāvita* may also be translated as 'purified'.

Page 181, l. 4. *bahucchalāni rakṣāṃsi*. Repeated in *Anar*. V. 22/23.

l. 7. *jāmbavat-pratibodhitaḥ*. See *Rām*. VI. 74.

Page 182, l. 2. *cumbaka-maṇim*, &c. Cf. *Utt*. IV. 21; *Māl*. I. 25/26; *Ragh*. XVII. 63.

l. 8. *°sambhāvanā | prati°*. The commentators read *°sambhāvanāprati°*, which ŚR. interprets as *dharma-yuddhasya sambhāvanayā karaṇena pratihatā vināśitā*, &c. Pick. translates: 'though its chief men were numerous and unshackled by scruples of honourable warfare'.

l. 12. *°jhaṭiti-vigalat°* may also be read *°jhaṭiti vigalat°*.

Page 183, l. 4. *kriyā-sātatyenā'pi* is to be construed with *ahamahamikākrāntamanasaḥ*. In spite of the fact that their activity is unceasing and that they do not stop even for a moment in their discharge of arrows or the giving of blows, still their minds are full of rivalry against the other warriors, and they wish to be still more active in their attacks upon the enemy. ŚR. wrongly construes it with *vidhyanti sma*, for, as he takes it, *api* entirely loses its force. Pick. too follows him and translates: 'pierce each other with repeated blows'.

ahamahamikā. For definition see *Amara*. II. 8, 101; it recurs in *Bāl*. VIII. 1.

l. 6. *piṣṭātaka°*. See *Amara*. II. 6, 139.

l. 7. *tāvad antaram*, &c. The sentence does not fully bring out the meaning of the author. When explained in the light of verse 55, it means that just as at the approach of the morning twilight, the darkness of the night goes on decreasing in the same proportion as the light of the dawn keeps increasing, similarly every succeeding minute, the army of the demons diminishes more and more, and that of the monkeys seems to increase in the same ratio.

l. 9. *kṣīyatetarām*. For this comparative form see *Pāṇ*. V. 3, 56.

l. 12. *rāvaṇir lakṣmaṇena*. See *Rām*. VI. 86–89.

l. 14. *divyāstrāṇām*, &c. Rāvaṇa and Meghanāda have to endure the divine missiles hurled at them, while Rāma and Lakṣmaṇa have to submit to a corresponding retaliation from them.

l. 15. *sainyayoḥ*, &c. In other words, the flames produced by the clash of weapons far surpass in their brilliance those at the time of universal destruction.

Page 184, l. 3. *kṣveḍā*. See *Amara*. II. 8, 107.

l. 10. *Verse 58*. Cf. *Anar*. VI. 63. *vṛtta* is here synonymous with 'heroism'.

l. 14. *puro*. AB. takes this as an adverb and interprets it as 'in front'.

l. 15. *pratāpānala*. Repeated in *Pras*. p. 24, l. 22, 23.

Page 185, l. 4. *vismayanīya-vipralambhau*. *vipralambha* refers to the illusion

mentioned in the following verse, viz. the appearance of a new head in place of the one which was severed. It is wrongly interpreted as *virodhaḥ* by SR.; Pick. seems to have followed him, for he translates the compound as, 'excite wonder by their combat'.

l. 12. *ekasyaiko py anantaḥ*. See *Rām.* VI. 107, which mentions regarding Rāvaṇa that a new head sprang up the moment his first one was cut off.

kim u sadṛśa-guṇo, &c. The sentence is not very clear to me. The exact force of *kim u* here I fail to understand. Again *sadṛśa-guṇo* creates another difficulty. If understood to mean that one and an exactly similar head sprang up in the case of Meghanāda too, just as countless heads instead of one in the case of Rāvaṇa, the idea does not find its corroboration in the Rāmāyaṇa.

Page 186, l. 4. *brahmācyutāstra*°, &c. Pick. translates 'effectual by help of remembering the immortal arms of the supreme'. For his employment of the *brahmāstra* see *Rām.* VI. 108.

ACT VII

Page 187, l. 2. Sanskrit *chāyā*: *hā mahārāja daśakandhara trailokya-vīra-lakṣmī-pratigrahaṇa-durlalita* | *hā sakala-rākṣasaloka-pratipālana-samartha-durmada-bhujadaṇḍa* | *hā paśupati-pāda-yugalārcanopayujyamāna-mugdha-mukha-puṇḍarīka* | *hā kaikasī-putra-tilaka* | *hā bandhujana-vatsala* | *kutra mayā tvam prekṣitavyaḥ* | *hā kumāra kumbhakarṇa* | *hā vatsa meghanāda* | *kutrāsi* | *dehi me prativacanam* | *katham ko'pi na mantrayate* | *hā duṣṭa-daiva-durvilasita kasmād evam pariṇatam asi* | *athavā ko'tra bhavata upālambhaḥ* | *ātmana eva duścaritam etad vipariṇamati*.

l. 4. *pasuvai*°, &c. Cf. VI. 14, 15 above.

°*ṇovajujjanta*°. In *Śaurasenī p* is changed to *v*; hence the emendation.

l. 5. *kekasī*°, &c. See *Rām.* VII. 9.

Page 188, l. 11. Sanskrit *chāyā*: *katham bhaginī me'lakā.*

l. 12. *lokayātrā.* Cf. p. 211, l. 12 below. Cf. also *Manu*, IX. 25, 27; XI. 185; *Māl.* IV. 6/7; VI. 8/9.

Page 189, l. 1. Sanskrit *chāyā*: *ayi bhaginī kuto ma āśvāsaḥ* | *yuvatī-jana-mātra-śeṣā saṃvṛttā'smi* | *ekaḥ punaḥ kula-tantuḥ kumāra-vibhīṣaṇas tiṣṭhatīti śrūyate* | *so'pi mama manda-bhāginyā adhanyatayā ripupakṣam eva sevate.*

l. 7. Sanskrit *chāyā*: *katham iva.*

l. 8. *tac ca*, &c. The construction is faulty. Probably *tat* stands for *ripupakṣatvam*. Cf. a similar case, p. 203, l. 13.

l. 10. Sanskrit *chāyā*: *katham īdṛśo'pi.*

l. 12. Sanskrit *chāyā*: *katham asmākam svāmiṣv īdṛśo vipariṇataḥ* | *vipariṇado* may also be read *vi pariṇado* = Sanskrit *api pariṇataḥ.*

Page 190, l. 4. *yad ucitam*, &c.: said ironically.

l. 6. Sanskrit *chāyā*: *huṃ tvam punar īdṛśe prastāve katham atro'pasthitā'si.*

l. 11. Sanskrit *chāyā*: *aho katham bhagavataḥ paśupater api mitraṃ nidhana-*

dhipatiḥ svayam evam upacarati rāmabhadram. *ṇidhāṇādhivai.* See note on p. 173, l. 3.

Page 191, l. 4. *tridhā vibhinna* refers to the three *guṇas* of *Prakṛti*: *sattva*, *rajas*, and *tamas*. See *Bhag.* XIV. 5.

l. 6. Sanskrit *chāyā*: *katham asmākaṃ svāminā rākṣasanāthenaitannāvadhāritam.*

l. 7. *śāpa-mahimnā.* For this curse see *Rām.* VII. 17.

l. 13. *agni-praveśa*°, &c. See *Rām.* VI. 116. Cf. also *Anar.* VII. 1.

l. 15. *katham . . . abhinandanti.* Cf. *Utt.* I. 6; *Bāl.* X. 3.

l. 18. *pativratāmayaṃ jyotir.* See note on p. 157, l. 2.

Page 192, l. 1. Sanskrit *chāyā*: *katham maṅgala-tūrya-rava-miśrā gītayo niśamyante.*

l. 5. *vibhīṣaṇaḥ*, &c. See *Rām.* VI. 121.

l. 15. *skhalat-kanaka-kaṅkaṇam*, &c.: having been separated from their husbands they never toiletted their hair, which they wore in one single braid; and having grown extremely emaciated, their golden bracelets slipped down while they were engaged in the act of tying up the braid.

l. 17. *suraloka-vandi-striyaḥ.* Cf. I. 59 above.

Page 193, l. 7. *manorathasyānuguṇam*, &c. Cf. *Ragh.* XIII. 19.

l. 11. °*kaṇṭaka.* Cf. *Śak.* VII. 3; *Ragh.* XIV. 73; *Manu*, IX. 260.

l. 3. *sandhā*, &c. Cf. p. 144, l. 5; p. 150, l. 17 above.

Page 194, l. 5. Sanskrit *chāyā*: *asmābhiḥ sāmpratam kutra prasthīyate.*

l. 7. Sanskrit *chāyā*: *api samāptaḥ sa vana-vāsasyāvadhiḥ.*

l. 10. Sanskrit *chāyā*: *āryaputra ete punaḥ katamā durād anirdhārita-nimnonnatā vistīryamāṇa-śyāmalatvāḥ parisarā dṛśyante.*

l. 12. *aṣṭa-mūrter*: the eight forms of Śiva are the five elements, the sun and moon, and the sacrificing priest, as enumerated in the verse: *jalaṃ vahnis tathā yaṣṭā sūryācandramasau tathā | ākāśaṃ vāyur avanī mūrtayo'ṣṭau pinākinaḥ.* Cf. also *Śak.* I. 1.

l. 13. *aparicchedya*° may also be dissolved as *aparicchedyam ātmano gāmbhīryaṃ yasya.*

l. 14. Sanskrit *chāyā*: *yo'smākaṃ jyeṣṭha-śvaśuraiḥ kṛtanirmāṇa iti vṛddha-paramparayā śrūyate | etasya madhye 'pi kim etad dūra-prasaritaṃ dhavalāṃśukam ivābhinavatṛṇa-cchannāsu bhūmiṣu dṛśyate.*

jo amhāṇam, &c. Cf. IV. 31 above; and *Ragh.* XIII. 3. See *Rām.* I. 38–41.

Page 195, l. 1. *edassa majjhe*, &c. See *Anar.* VII. 18/19.

l. 4. *sotsāham*, &c. See *Anar.* VII. 21; 80.

Page 196, l. 5. Sanskrit *chāyā*: *aho pramādaḥ | katham mama mandabhāginyā duṣṭa-daivair etāv api mahānubhāvāv īdṛśam avasthāntaram anubhāvitam.*

l. 12. *mahīdhra.* For the form see *Kāvyāl.* V. 2, 36.

l. 13. *lopāmudrā-pariṣkṛta*°. See *Anar.* VII. 95.

l. 14. *kaumbha-sambhavaṃ jyotiḥ*: *kumbha-yoni* and *kumbha-sambhava* are the epithets of the sage Agastya, because of his having been born of the jar wherein

the seed of Mitra and Varuṇa had fallen. See *Rām.* VII. 57. Cf. *kalaśa-janman* in *Anar.* VII. 16; 89. Lopāmudrā is his wife.

Page 197, l. 2. *ayaṃ vārām,* &c., refers to the fable according to which Agastya is said to have drunk up the ocean, because it had offended him and because he wished to help Indra and the gods in their wars with the demons called Kāleyas who had hidden themselves in the waters and oppressed the worlds. See *Mahā.* I. 104; 105. Cf. *Anar.* VII. 16; 89; 95; *Bāl.* I. 28; VII. 19; 20; IX. 36; *Mahānāṭaka* VI. 88 (No. 414).

l. 3. *ayaṃ vindhyo,* &c., refers to the second fable in accordance with which he is said to have humbled, at the request of the gods, the Vindhya mountain which, through jealousy of mount Meru, began to rise higher and higher, so as to obstruct the path of the sun and moon. See *Mahā.* I. 104. Cf. *Anar.* VII. 16; 89; *Bāl.* I. 28.

l. 4. *vililye,* &c., refers to the third fable of his devouring the demon Vātāpi who, with his brother Ilvala, oppressed the worlds. See *Rām.* III. 11; *Mahā.* III. 99. Cf. *Bāl.* I. 28; II. 51.

l. 8. *ākāśc.* For the definition see *Daśar.* I. 60.

l. 13. °*vandāru.* See *Pāṇ.* III. 2, 173.

l. 15. *balāt,* &c. Cf. *Utt.* II. 27/28.

Page 198, l. 1. *vāṇenaikena,* &c. Cf. p. 147, l. 1 above.

l. 2. *so'pi,* &c. Cf. *ibid.*

l. 3. *saumitriḥ,* &c. The line contradicts p. 139, l. 5, where Rāma and *not Lakṣmaṇa* casts aside the skeleton of Dundubhi and *not of Kabandha.* I am inclined to take this contradiction as an argument in favour of the conjecture that the two passages do not belong to the same author.

l. 4. *dṛṣṭam,* &c. Cf. p. 133, l. 3 above.

l. 6. Sanskrit *chāyā*: *kiṃ nāma mamottarīyam āryaputreṇa.*

ll. 6–7. *hanūmato haste dṛṣṭam.*

l. 11. *Verse 17.* Cf. *Utt.* III. 11; *Māl.* IX. 22.

l. 3. *sāndrāmṛta*°. Cf. *Māl.* I. 22.

Page 199, l. 5. *yaśaḥ-śarīram*: repeated in *Anar.* I. 6/7.

l. 6. Sanskrit *chāyā*: *katham mama kāraṇāt tādṛśayor api mahānubhāvayor īdṛśo'vasthā-viśeṣo niśamyate.*

l. 11. Sanskrit *chāyā*: *aho katham punar api tā eva rākṣasāḥ śrūyante.*

Page 200, l. 2. *sahya.* Cf. *Ragh.* IV. 53.

l. 3. *āryāvartaḥ.* For the boundaries of this region see *Manu,* II. 22.

l. 5. *uttama-puruṣa*° refers to the Dwarf incarnation of Viṣṇu. Cf. *Śak.* VII. 6; *Vikramorvaśī* I. 19.

l. 13. Sanskrit *chāyā*: *aho kathaṃ dine'pi tārakā-cakram ivaitad dṛśyate.*

Page 201, l. 2. *savimānā*°. The commentators read *sa vimānā*°.

apāstaḥ: the sentence is faulty because of the absence of the subject. As I understand it, we must supply *ati-viprakarṣaḥ* hinted at by *ati-viprakarṣāt* occurring just before. Jv., however, disagrees and supplies *raviḥ* instead. Cf. a similar case, p. 189, l. 8.

l. 3. Sanskrit *chāyā*: *katham gagana-vāṭikāyām phullāni kusumānīva dṛśyante.*

l. 10. *abhyupapannavān*: the usual meaning of the word is 'taken pity on, pitied'; but it seems to have been used here in the very different sense of 'known'.

l. 15. *kṣoṇyā nu*, &c. Cf. *Megh.* I. 18.

Page 202, l. 3. Sanskrit *chāyā*: *aho etat kim apy adṛṣṭapūrvam anyādṛśam eva dṛśyate na mānuṣo nāpi paśuḥ.*

l. 5. *kinnara*. Cf. *Kum.* I. 8.

l. 9. *eka-piṅga* is one of the many names of Kuvera and literally means, 'having a yellow mark' (in place of one eye). His eye was thus changed, through the curse of Pārvatī, on whom he had cast an evil eye. See *Rām.* VII. 13.

l. 10. *upaślokayitum*. Cf. *Anar.* I. 9/10.

Page 203, l. 4. *sumanaś-cakorair*, &c. Fame is here compared to moonlight, which the *cakora* birds are, according to the *kavi-samaya* (*jyotsnā peyā cakoraiḥ*, *Sāh.* 590), said to drink. Cf. *Anar.* I. 36; VII. 70; 110.

l. 7. *yāvat*, &c. Refers to the common Pauranic belief that the earth rests upon the hoods of the serpent Śeṣa. See *Viṣṇu* II. 5, 20; *Mahānāṭaka* I. 31 (No. 31); *Bāl.* I. 48; VII. 40. Cf. the similar tone in *Anar.* VII. 153.

l. 12. *tad varam ito*, &c. Cf. *Anar.* VII. 85/86.

l. 16. *karpūra-khaṇḍojjvalāḥ* may be dissolved either as °*khaṇḍair ujjvalāḥ* or °*khaṇḍa-vad ujjvalāḥ*; preferably the latter. Cf. *Anar.* VII. 60/61.

l. 17. *pādā* is to be understood as *pratyanta-parvatāḥ*. See *Amara.* II. 3, 7; though a pun upon the word is also likely.

gaurī-guroḥ pāvanāḥ. Repeated in *Śak.* VI. 17.

gaurī-guroḥ is repeated in *Anar.* VII. 23/24: *Bāl.* X. 31.

Page 204, l. 10. Sanskrit *chāyā*: *kaniṣṭha-tāta iti śrūyate.*

l. 12. °*rajah*°. Mark the pun upon the word, which means (1) dust; (2) pollen.

Page 205, l. 4. *tṛtīya-kāla-kriyā* refers to the prayers and rites performed in the evening, as distinct from those in the morning or at noon.

l. 7. *aho*, &c. Cf. the similar idea on p. 178, l. 14 above.

l. 16. *manye*, &c. See *Rām.* VI. 125–27.

l. 17. *iva*. The reading *iha* of the commentators, though not found in any of our MSS., is decidedly better.

Page 206, l. 2. *svena*. The syntactical position of this word is uncertain. AB. construes it with *pracalitaḥ*.

l. 5. *prakṛti-sahitaḥ*. Pick.'s translation, 'with his whole nature' is ridiculous. That *prakṛti* here means 'subjects' is evident from *sa-sainyo*, p. 205, l. 17; and from the parallel passage *samam anyābhiś ca prakṛtibhiś ca* in *Bāl.* X. 95/96.

l. 11. Sanskrit *chāyā*: *katham anyādṛśa eva dṛśyate.*

Page 207, l. 9. Sanskrit *chāyā*: *kumārau jyeṣṭhayor bhrātror abhimatau bhavatam.*

Page 208, l. 8. *kṛpārāmo rāmo.* Mark the alliteration. Pick.'s translation, 'pleasant by reason of his mercy', is not possible. *ārāma* is not an adjective here, as is evident from the context, where the author has employed all nouns like *kṣetram, khaniḥ, paripākaḥ.* Cf. *guṇārāma* in verse 41 below. See note on p. 213, l. 5.

l. 9. *pramodāt,* &c. Cf. *Anar.* I. 22/23.

l. 10. *loka-yātrā.* See note on p. 191, l. 2.

l. 12. Sanskrit *chāyā*: *ājñāpayatu kulaguruḥ.*

l. 14. Sanskrit *chāyā*: *yuṣmākam āśiṣām prabhāvaḥ.*

Page 209, l. 2. Sanskrit *chāyā*: *amba mama mandabhāginyā adhanyatayā sakalo'pi loka evaṃ kaulīnam bhaṇati yad vatsayoḥ pravāsa-jananī madhyama-jananī mantharāmukhe āsīt | tat kathaṃ vatsayor mayā mukham prekṣitavyam.*

l. 7. *tadaivāntareṇa,* &c. Cf. *Anar.* VI. 20/21.

l. 8. Sanskrit *chāyā*: *katham iva.*

l. 11. Sanskrit *chāyā*: *aho rākṣasāṇāṃ duṣṭatābhiyogo yo gṛha-sthitam abalā-janam api bādhate.*

Page 210, l. 5. *indukāntopala.* Cf. *Māl.* I. 27; *Utt.* VI. 12; *Śiśu.* IV. 58. *Śṛṅgāra-śataka* 21.

l. 12. *iṣṭair,* &c. Cf. *Śak.* V. 13/14.

l. 14. Sanskrit *chāyā*: *yad vayaṃ cintayāmas tad yuṣmākam bhavatu.* Cf. *Śak.* IV. 19/20.

l. 17. *vīra-prasavinī bhava.* Cf. *Śak.* IV. 4/5; *Utt.* I. 9/10.

Page 211, l. 5. Sanskrit *chāyā*: *jāte kula-pratiṣṭhāpaka-dāraka-prasavinī bhava.*

l. 11. *pravartantām . . . vidhau.* I have here followed the reading of W. and Sc., though in it the verb-form does not harmonize with the imperative, second person plural, of the two following lines. The reading *pravartyantām . . . vidhiḥ* of K. is grammatically defective; while the grammatically correct *pravartyatāṃ . . . vidhiḥ* of E. is metrically impossible.

l. 4. *Verse 38.* See l. 13 above.

Page 212. l. 6. *kṣātram.* &c. Cf. *Anar.* I. 22.

l. 14. *nṛtyantu.* The MSS. read *nṛtyanti.* I have emended the reading to bring it into harmony with the other verbal forms in the verse.

Page 213, l. 5. *guṇārāma.* Cf. *guṇa-drumārāmo* in *Bāl.* IX. 13; and *guṇārāma* in *Pras.*, p. 2, l. 17.

l. 11. *visṛjyetām,* &c. See *Rām.* VI. 128.

l. 12. *puṣpakam,* &c. See *Rām.* VI. 127. Cf. *Anar.* VII. 150; *Bāl.* X. 103.

l. 15. *nirvyūḍhaṃ guru-śāsanam.* Cf. the close parallel *Anar.* VII. 151; *Pras.* p. 157, l. 4.

l. 16. *cikitsita°,* &c. Cf. VI. 28 above; *Anar.* VII. 151.

Page 214, l. 2. *bharata-vākyam* is the designation of the last verse or verses in a drama, which embody a benediction.

l. 4. *īti* means 'a calamity of the season'. They are usually said to be six: (1) excessive rain; (2) drought; (3) locusts; (4) rats; (5) parrots; and

(6) foreign invasions. Cf. the definition: *ativṛṣṭir anāvṛṣṭiḥ śalabhā mūṣakā śukāḥ | pratyāsannāś ca rājānaḥ ṣaḍ ete ītayaḥ smṛtāḥ.* Some read for the second line of this definition: *sva-cakraṃ para-cakraṃ ca saptaitā ītayaḥ smṛtāḥ,* making the total number seven. Cf. *Ragh.* I. 63; *Mālavikāgnimitra* V. 20.

l. 5. *vidadhatu kavayaḥ,* &c. Cf. the close parallel *Anar.* VII. 152.

āpta-prasādam: *prasāda* is one of the *kāvya-guṇas.* For its definition see note on *prasanna,* p. 1, l. 14.

l. 6. *saṅkhyāvanto,* &c. Cf. the close parallel *Anar.* VII. 152.

bhūmnā may be construed either with *sampradhārya* or with *mudam prayāntu.* Paraphrase: *saṅkhyāvanto'pi parakṛtiṣu bhūmnā sampradhārya mudam prayāntu.* Pick.'s rendering: 'may the learned go forth and teach men to delight in the compositions of others' is not possible.

°kṛtiṣu: *kṛti,* literally, 'a work or deed', means here 'a literary work or composition'.

PART IV

APPENDIX A

After giving in full the text of V. 46, as given on p. 143 of Part II, K notes: एतावद् भवभूतेः। अग्रे कविनायकविनायकभट्टैरपूरि॥; whereafter it adds a different text for the last few syllables of the third foot and for the whole of the fourth foot (V. 46):

. . . . नाविदितं
किन्तु क्रूरतयानया स्फुटतरं क्रव्यादसख्यं मया ॥४६॥[1]

It then proceeds:

[1a] सानुशयम्। अहह।

मार्तण्डान्वयमण्डलैकतिलके बालेऽप्यचिन्त्यस्फुर-
ल्लोकातीतगुणप्रथिम्नि किमपि प्रव्यक्तशौर्याकृतौ।
धर्मत्रातरि दुर्मदान्तकरणे पापं व्यवस्य कथं
पापः सम्प्रति विप्रतीपचरितः स्यामिष्टसिद्धेःपदम् ॥४७॥[2]

सविमर्शम्[3] तदनेन प्रबन्धेनासन्मैत्रीमहीरुहः फलेग्रहिरिति मन्ये। गीतं च पुराविद्भिः।

विद्वेषादपि सद्भिर्न वरं दुष्टैस्सह प्रीतिः।
चन्दनवृक्षच्छेदादपि विषवृक्षस्य लालना विषमा ॥४८॥[4]

सस्फुरणौत्सुक्यम्। रामं निर्वर्ण्य। अहो वीराङ्कुरस्यान्यैव मुद्रा। तथा हि।

दृढा मुष्टिः सज्जीकरणविकरालेऽपि धनुषि
स्थिरा दृष्टिर्दुश्चेष्टितचपलवर्ष्मण्यपि मयि।
करष्टङ्कारातिप्रगुणगुणसंस्कारचतुरः
प्रसन्नो विश्वास्यः सुखयति तथाप्येष महिमा ॥४९॥[5]

---

[1] According to K, No. ४७. I have, however, corrected these numbers to bring them into uniformity with those in the rest of the text. So I have also corrected the spellings, with the same object in view. I have, however, purposely refrained from any emendations till after the revision of the collations of the MS. B, which was sent back to India without my knowledge.

[1a] Continuation of Vālī's speech.

[2] ४८ K.

[3] ०मर्षम् K.

[4] ४९ K.

[5] No. ५० K.

तन्न सम्भाव्यते किल क्षत्रतूवरमात्रे तावदेतावान् महिम्नः प्रकर्षः । सस्मरणम् । कथमहो गृहीतोऽस्मि चिरस्य प्रत्यभिज्ञया यत् किल रक्षःकुलोत्पातधूमकेतुराविर्भविष्यति दशरथदारेषु सप्तमो वैकुण्ठावतार इत्यार्षी व्याहृतिः श्रुतिपथमवतीर्णेव । स एवैष इति चरितान्येवास्य प्रत्याययन्ति । तथा हि ।

सुरक्ष्माभृत्सारं त्रिपुरहरधन्वाच्छिनदयं
शिशुः क्षत्रोच्छित्तिप्रथितमपि जिग्ये भृगुपतिम् ।
त्रिमूर्धप्रष्ठांश्च प्रधनभुवि नक्तञ्चरभटान्
क्षणेन प्रामृक्षज्जठरकरटाहानिव[1] करी ॥५०॥[2]

विमृश्यमाने[3] तु मैत्र्यमिदमुपकाराय । यतः ।

अगाधगाम्भीर्यमतिप्रसन्नं
निरस्ततेजोऽन्तरचाकचिक्यम् ।
[4]यमिन्द्रियाणां सुहितत्वहेतुर्
महः पुरस्तादिदमाविरास्ते ॥५१॥[5]

आकाशे । भो भो रावण मम तावदनेन तीर्थेन मित्रार्थे प्राणान् परित्यक्ष्यतः करस्थमेव श्रेयः । तव तु दुश्चरितमहिमा किंपरीपाकः । यस्य ते

साक्षाद्विश्वसृजः सुतो जनयिता देवोऽपि जेता पुरां
ध्येयं दैवतमात्मनैव शिरसामुत्कर्तनं साहसम् ।
छन्दःशिक्षकरं श्रुतं किमपरं शच्याः पतिः किङ्कर-
स्तस्यायं कुपथः स्मृतोऽपि सहसा हृन्मर्म भिन्ते मम ॥५२॥[6]

अथवा निर्वाणकालः किल त्वत्तेजसः । सविषादम् ।

वसिष्ठ[7]वार्ताश्रवणप्रसङ्गाद्
यदृच्छया श्रोत्रपथं प्रविष्टः ।
दिव्यर्षिगोष्ठ्यां किल तिष्ठमानः
सन्तप्यते त्वच्चरितैः पुलस्त्यः ॥५३॥[8]

नेपथ्ये । भो भो रामभद्र ।

धर्मत्राणाय पापीयःपरिपेषाय केवलम् ।
भवादृशामुद्भवोऽयमिति तत्त्वविदो जगुः ॥५४॥[9]

---

1 प्रामत्रज्ज° K.
2 No. ५१ K.
3 विमृष्य° K.
4 यमे° K.
5 No. ५२ K.
6 No. ५३ K.
7 K reads वशि°.
8 No. ५४ K.
9 No. ५५ K.

अतः ।

पापः पित्र्यस्यापि राज्योऽपहर्ता
सोदर्यणां स्वस्य भार्याभिकश्च ।
रक्षोमित्रं व्यथनार्थं विधित्सुः
पूर्णच्छद्मोपेक्ष्यते किं कपीन्द्रः ॥५५॥[1]

वाली सोत्प्रासम्। कथमेते सुग्रीवपक्षपातिनः शाखामृगाः प्रतिभिद्यमानाः प्रशासितारं प्रोत्साहयन्ति रामभद्रम्। ससरणावलेपम्।

भर्तुस्ताण्डवडम्बरे विषमितावस्थानमद्रीश्वरं
द्राक् काम्यं नयतोः क्षणं तुलयतोः क्ष्मांतत्प्रसङ्गात् पुनः ।
संस्कारं शतकोटिकुट्टनशतः पित्रासुकृत्ता तयोर्
बाह्वोरेष हि शासिता किमपरं त्वस्मादपि श्रोष्यते ॥५६॥

विकटं परिक्रामति ॥

लक्ष्म०। आर्ये कस्तावदाखण्डलेः खण्डनेनाभीष्टं मन्यते ॥

श्रम०। एतस्यैतन्मित्रस्य च दायादौ सुग्रीवविभीषणौ ॥

लक्ष्म०। विलोक्य। कथं चरणस्पृष्ट इव मर्मणि क्रुध्यति प्रायः पौरन्दरिः ॥

श्रम०। वत्स सुप्रसिद्धमेवैतत् यत् तेजस्तेजोऽन्तरोत्कर्षदर्शनेन दीप्यति ॥

रामः।

अयं वीरो वारामधिपतिषु सन्ध्याव्रतविधिं
विधित्सुर्यद्रक्षःपतिमभृत कक्षान्तरचरम्।
अपूर्वोऽयं दृप्यद्रिपुदलनभङ्गीप्रकटन-
प्रहृष्यद्दोर्दण्डप्रथितमहिमा गर्वगरिमा ॥५७॥

सवितर्कम्। निरूपाधिकः किलास्मिन् प्रतीकारः।

अयं दृप्तः किं नः परिगतमयं द्रुह्यति परं
सकुल्यो [2] नैतत् प्रभवति निदानं विश्वसने
अयं रक्षोमित्रं भवतु किमनेनाधमधिकं
सुदुर्वृत्तो दंह्यस्तदपि परतन्त्रस्मरणतः ॥५८॥

सविमर्शम्[3]। इदं किल क्षत्रधर्मतत्त्वं यदाहूतः सङ्ग्रामोत्सवान्न विरमेदिति। एवं च हते स रक्षःपतिर्मित्रव्यसनादुत्साहशक्त्या हीयते। हीनोत्साहस्य रिपोः प्रभुमन्त्रशक्ती अपि प्रागिव न प्रभू भवतः ॥

लक्ष्म०। यदि म्रियते ॥

---

[1] No number, K. [2] Lacuna, K. [3] °मर्षम् K.

रामः । तदा अतुलभुजबलप्रथितोपक्रमे दृप्ते तन्मित्रेऽ
स्मिन्नन्तरायकारिणि कार्यसिद्धिर्नौ नातिनिरपाया ।
अतोऽत्र किञ्चिदुभयलोकाविरुद्धं प्रतिविधातव्यम् ॥

वाली । सदृष्टिक्षेपम् ।

एतावुभावपि निपीड्य दृढं भुजाभ्यां
रक्षःप्रभोरुपहरामि परासुकल्पौ ।

अथवा किमनेन ।

उत्पाट्य सत्वरममुं गिरिमृष्यमूकं
[1] तैर्दुर्मनोरथपरैः सह चूर्णयामि ॥ ५९ ॥

इति विकटमुत्पतति ॥

श्रम० । सावेगम् । वत्सौ समवधत्तम् । कुहनाध्वपथिकस्य दशकन्धरस्य मित्रं किल दुरात्मा साङ्क्रन्दनिः ॥

लक्ष्म० । ससम्भ्रमम् । आर्य अयमनार्यमिव किञ्चिद् व्यवस्यति । तदत्र प्राप्तकालमादिशत्वार्यः ॥

रामः । शरसन्धानं नाटयित्वा । वत्स पश्य ।

शाखामृगो निरुपधिप्रतिपाद्यचेताः
सम्भ्रामकास्त्रवशमेत्य मुधैव दृप्तः ।
आकल्पमेष शरपञ्जरमध्यवर्ती
क्रीडाकपित्वमधिगच्छति दिग्वधूनाम् ॥ ६० ॥

इति विसृजति ॥

नेपथ्ये ।

यदा वीरस्तीक्ष्णैरिषुभिरभिनद्धः प्रविवशः
स्वमात्मानं तस्मात् परिहरयितुं नाशकदयम् ।

सर्वे । समाकर्ण्य । सौत्सुक्यम् । तदा किम् ॥

पुनर्नेपथ्ये ।

तदा ग्लानेर्मुक्तो रघुपतितिरस्कारवृजिन-
च्छेदे प्रायश्चित्तं व्यधित किल देहान्तमुचितम् ॥ ६१ ॥

श्रम० । दिष्ट्या प्रतिहतममङ्गलम् ॥

लक्ष्म० । नूनमुचितज्ञानामग्रणीः किल कपिग्रामणीः ॥

रामः । कथमेवं वृत्तम् । भवतु । विधिविलसितं को वान्यथयेत । [2] ऊर्ध्वमवलोक्य । किमेतदकाण्ड एव कल्पान्तक्षुभितजलनिधिहलहलिततुलितकिलकिलाकोलाहलं कपिचक्रमक्रममितोऽभिमुखमालोक्यते ॥

---

[1] Here begins MS. B.

[2] K here adds रामः.

श्रम॰। देव अयमसौ कथं कथमपि जाम्बवता प्रतिबोध्यमानं प्रत्यग्रपितृवियोगविह्वलं वत्समङ्गदं पुरस्कृत्य हनुमद्विभीषणाभ्यामनुगम्यमानः कतिपयप्रधानव्यक्तिपरिवृतः कनिष्ठः कपिराजो देवं सभाजयितुमभ्येति ॥

लक्ष्म॰। सकौतुकम्। आर्ये विविच्याधिगन्तुमीहे ॥

श्रम॰।

वीरः सोऽयं सुपर्वक्षितिभृदिव समुत्तप्तकार्तस्वरश्रीः
सौरिर्वामे पिशङ्गस्फुरिततनुरुहो धूमिलाक्षो हनूमान्।
पार्श्वेऽप्यत्र[1]ाञ्जनक्ष्मापतिरिव शनकैः सञ्चरिष्णुः कनीयान्
रक्षोनाथः प्लवगपरिवृढाः पृष्ठतोऽमी नलाद्याः ॥ ६२॥

ततः प्रविशति हनूमद्विभीषणाभ्यामनुगम्यमानः
सपरिवारः सुग्रीवो जाम्बवत्प्रतिबोधितोऽङ्गदश्च ॥

सर्वे। सप्रणामम्। जयति जयति देवो रामभद्रः ॥

रामः[2]। भद्रा इत्थं साक्षात्कृतव्यलीकः किमनुयुञ्जे ॥

सुग्रीवो जाम्बवतो मुखमीक्षते ॥

जाम्ब॰। देव दाशरथे किं प्राकृतमिव सुग्रीवं बोधयसि। स्वस्वपाप्मानुरूपां फलपरिणतिमश्नुवते किल जन्मभाजः।

[3]सुग्रीवः। सव्यलीकम्।

भवान् धर्मो धर्मप्रवणमतिरेष प्रतिदिनं
भवान् ध्येयो ध्याता पुनरयमनावर्जितमनाः।
भवान् शास्ता शिष्यः पुनरयमतन्द्रः किमपरं
भवान् सेव्यः सर्वैरुपधिभिरयं सेवक इति ॥ ६३॥

दण्डवदेनं प्रणिपातयति ॥

रामः। ससम्भ्रममुत्थाप्य परिष्वज्य च। सखे वैकर्तन। एक एव नौ प्रधानपुरुषः प्रसविता सविता। तत् किमुपचारैः ॥

सुग्री॰। देव यद्यहमनुग्रहपात्रं तदङ्गदस्य प्लवङ्गाधिपत्यदानेन मामनुगृह्णातु भवान् ॥

रामः। विहस्य। किमत्रानुग्राह्यम्।

अयं वत्सो गुणैः श्लाघ्यः पितृभक्तिपरायणः।
वत्सलश्च भवानस्मिन् किं विधेयमिहाधिकम् ॥ ६४॥[4]

सर्वे। साधु सुग्रीव साधु ॥

---

[1] K reads पार्श्वेत्यत्रा°.

[2] रामः om. K.

[3] K reads रामः for सुग्रीवः.

[4] K om. this number.

अम० । विभीषणं निर्दिश्य ।

सोऽयं भवत्पदाम्भोजमकरन्दार्द्रमानसः ।
विभीषणो दृष्टिपातप्रसादार्थी प्रतीच्छति ॥ ६५ ॥

रामः । एहि लङ्केश्वर नातिरिच्यते किल भवान् वत्सलक्षणात् ॥

इति पार्श्वे समुपवेशयति ॥

हनूमान् । ससम्भ्रममुपसृत्य । रामदेव ।

ललाटतटसंश्लिष्टचरणाभ्यर्णभूतलः ।
कैङ्कर्याधिकृतिं लिप्सुर्हनूमान् प्रणमत्ययम् ॥ ६६ ॥

रामः । बाहू प्रसार्य । सानन्दबाष्पगद्गदम् । एह्येहि ।

उक्तसृष्टिर्भवन्मूला भक्तचर्योत्सुकोऽप्यहम् ॥
आञ्जनेय महाबाहो तन्मामालिङ्ग मा चिरम् ॥ ६७ ॥

तथा कृत्वा सर्वाङ्गस्पर्शं रूपयति ॥

हनूमान् सव्रीडं तिष्ठति ॥

रामः । निरूप्य । सचमत्कारम् । सखे हनूमन् ।

किमेतदतिसंस्तवाद्विषयमागतः सङ्ग्रहं
निवर्तयति मे दृशः किमपि चित्तमाकर्षति ।
मतिं विवशयत्ययं जडयति स्फुटं चेतनां
विमन्यदपहन्त्यहह वस्तुमात्रादरम् । ६८ ॥

हनूमान् वैचित्यं नाटयति ॥

अम० । सावेगमुपसृत्य । देव तदिदं यन्मया प्रागावेदितं सीतादेव्याः संव्यानमनसूयानामाङ्कम् ॥ इति दर्शयति ॥

रामः । ससम्भ्रमौ हस्तौ प्रसार्य गृहीत्वा निर्वर्ण्य । सबाष्पम् । हा प्रिये वैदेहि ॥ संवृणोति ॥

पुनर्विभाव्य किञ्चिदथ दृष्ट्वा । अहो विधेः क्रूरता । यतः ।

तथा सा हारिता कान्ता यथा वार्तापि दुर्लभा ।
रुन्धे च तदभिज्ञानवीक्षोत्कामश्रुभिर्दृशम् ॥ ६९ ॥

इति ध्यानं नाटयति ॥

अम० । अहो दुरुच्छेदः किल स्नेहपाशः यस्तावदेवंविधानचिन्त्यमहिमानो महात्मनोऽपि विधेयीकरोति । तथा ह्ययं देवः ।

परिमुकुलितचक्षुः सान्द्ररोमाञ्चवर्मा
विषयकरणवृत्त्या निर्भरं पर्यपास्तः ।
किमपि कलितकान्तं स्वान्तमानन्दहेतो-
रुपधिभिरपि बाह्यैः सम्भ्रमं नः करोति ॥ ७० ॥

रामः । स्वगतम् । अहो किमेतदवस्थाविशेषोऽन्यथैव किञ्चिदनुभावयति । तथा हि ।

निवृत्तिः प्रत्येकं भवति करणानां स्वविषया
तथा सर्वाण्यच स्मृतिजनकतामेव दधति ।
अतस्मिंस्तद्भावं भजति जगन्नैवमिति चेत्
कथङ्कारं सर्वं परिणमति कान्तामयमिदम् ॥ ७१ ॥

लक्ष्म० । अचिन्त्यः किलायं मोहमहिमा यस्तावदार्यमपि विषयीकरोति । तत् किमत्र प्रतिविधेयम् ॥

रामः । संस्तभ्यात्मानं चक्षुरुन्मील्य निरूप्य च । सखे हनूमन् किमेवमतिदुर्मनायसे ॥

हनू० । दिनकरकुलमणे भवत्प्रसादासादितकपिसाम्राज्यो वत्साङ्गदानुगतः सुग्रीवो मन्मुखेन भवन्तं विज्ञापयति ।

वयं धन्याः सर्वे रघुपतिवृषा यान् स्मितसुधा-
च्छितेनालोकेनाप्यथ समनुगृह्णाति वचसा ।
अनूद्यैतत् सर्वं पतति मम चेतस्त्विति विधौ
निदेशालङ्कारं पुनरवनते मूर्ध्नि बिभृयाम् ॥ ७२ ॥

रामः । सदृशं हि नामैतत् । भवादृशं सुहृदमपास्य केन वान्येनैतदनुयोक्तव्यं । कस्य वान्यस्यात्राधिकारः । किन्तु प्रथमदर्शनं प्रियसुहृद इत्यनुरुध्ये ॥

जाम्ब० । यदभिरुचितं प्रभविष्णवे । ऊर्ध्वमवलोक्य । सम्प्रति तु ललाटन्तपस्तपति तिग्मांशुः नखम्पचश्च पन्थाः । तथा हि ।

नभः शून्यं भूम्ना प्रसभमति[1]तापव्यतिकरे
कुलायान्ते विश्राम्यति [2]गिति वृन्दे छदभृताम् ।
भुवोऽप्येता दूरं विरलविटपिच्छाधरदरी-
[3]झरीतीरे स्वापं दधति निकुरम्बेऽपि पृषताम् ॥ ७३ ॥
तत् किमत्र प्राप्तकालमित्याज्ञापयतु देवः ॥

रामः । इदमेव । किमन्यत् । यद् यूयं सार्धमेव प्रियसुहृदा लङ्केश्वरेण समुचिता याहःकृत्यायतन्तां अहमपीह मतङ्गाश्रमपद एव श्रमणानिर्दिष्टपरिसरेषु वत्सहनूमद्भ्यां सह समयमनुमतिवाहयामि ॥

इति परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ पञ्चमोऽङ्कः ॥

---

[1] K reads °मनिनाप°. [2] K has a lacuna [3] K has a lacuna for झ.

APPENDIX B

After V. 46 the Mysore MS. (hereafter called Mr) has a text which differs entirely both from the original and from the Kāśmīr MS. (called K). This new text corresponds with the one to be found in the edition of the play edited by Ratnam Aiyer[1] (hereafter called A), Bombay, 1901. I have collated Mr with the printed text, the *variae lectiones* of which I have given in foot-notes.

The MS. reads:

[1a] अवश्यं च श्रेयस्विना[2] भवितव्यम् ।

यशःसन्तानो मे विशदशरदिन्दुद्युतिनिभ-
प्रकाशो विश्वान्तर्विलसति दिगन्ते विस्मरः ।
त्रयाणां लोकानामधिपतिरजय्यो जनयिता
ततः श्रेयोमूलं सुजनचरितं मेऽभिरुचितम् ॥ ४७ ॥[3]

अनतिक्रमणीयं च सुहृत्कार्यम्[4] । तदेवमुभयतःपाशेन रज्ज्वा बद्धः सम्प्रमुग्धोऽस्मि[5] । [6]इति सविचारं परिक्राम्य रामं [7]दृष्ट्वा । अहो अचिन्त्याद्भुतमहिमानुभावमप्रतिहतानन्द[8]शक्तिकमप्राकृतमिदं किमपि ज्योतिः । अपि च । मन्ये पौराणिकेष्वप्रसर्गं[9] प्रकरणेषु प्रख्याताः[10] । सत्यमेतद्वै[11] खल्वेतस्यैव तेजोलेशविलासरूपाणि नान्यस्य ।

अत्युग्रोदग्रवेल्लद्गगधगितजगद्दाहरौद्राधिकार-[12]
क्रीडत्कल्पान्तकालज्वलनविलसदुद्दण्डचण्डायितानि[13] ।
संवर्तारम्भसर्वप्लवनयनमहाविग्रहव्यग्रधर्म्य-[14]
प्राग्भारोदारघोरस्खलदुरुमिहिरज्योतिरुज्जृम्भितानि[15][16] ॥ ४८ ॥

---

[1] See 'Bibliography'.

[1a] Continuation of Vālī's speech.

[2] A adds मया.

[3] Mr does not number verses.

[4] सुहृद्वाक्यम् A.

[5] सम्मुग्धो A.

[6] इति om. A.

[7] अवलोक्य for दृष्ट्वा A.

[8] °नन्त° for °नन्द° A.

[9] °केषु प्रसङ्गप्रकरणेषु A.

[10] प्रख्यातम् A.

[11] सत्यमेतस्यैव A.

[12] °वल्गद्गग° A

[13] °दुद्दाम° A.

[14] °महाव्यग्रहव्यग्रहौघ° A.

[15] °रोद्दाम° A.

[16] °ज्वलदु° A.

परदेवतां[1] प्रतिपत्तिपूर्वकं भक्तिमभिनीय।

यथायं निध्यातः स्फुरति हृदि सम्भावितपरः-
सहस्रब्रह्माण्डप्रलयपुनरुद्बोधविभवः।
तथा मन्ये नूनं जगदवनहेतोरवतरन्[2]
गतो देवः साक्षा[3]ज्जगति भुवि नारायण इति ॥४९॥

धिक् तं विनिपातहेतुभूतं [4]जगत्कार्याभिनिवेशं। यत एतादृशे महात्मनि महत् पापं कर्तुमध्यवसितम्। परित्यज्यतामिदं सौहार्दम्। नास्ति मे प्रत्यवायः। तथा हि।

अधर्मो धर्मतामेति ह्यादृते परमेश्वरे।
धर्मोऽप्यधर्म एव स्यात्तमनादृत्य भावितः ॥५०॥

पुनः सविषादम्। महावीराणां वानरेन्द्राणां राक्षसेन्द्राणां च समक्षं भाष्यवन्तं प्रति प्रतिश्रुतसङ्ग्रामस्य युद्धवैमुख्ये सति कथं ते महात्मानो मन्येरन्। चिरार्जितं च विश्वव्यापकं महद्[5] यशो लुप्येत। अय[6]शश्च लोके सर्वत्र प्रचुरं स्यात्[7]। विचिन्त्य। एवं क्रियताम्। समामवलेनैव वाली युध्यत इति [8]कदाचिदस्ति मे प्रसिद्धिः। तथैव मे प्रतिज्ञा च। सत्यप्रतिज्ञश्चाहम्। [9]वलसाम्यपरीक्षाव्याजेनासाध्यं किञ्चित् प्रत्यायनं प्रार्थ्यतां[10] रामभद्रः[11]। पुनः स[12]विमर्शम्। अहो महाप्रभावस्य रामस्यासाध्यं नाम किञ्चिदस्ति। येन दुन्दुभिदेहः पादाङ्गुष्ठेन [13]वीर्यात् परमाविद्धः। पुनर्विचिन्त्य[14]। [15]तर्हि सावज्ञं किञ्चित् प्रत्यायनं प्रार्थ्यताम्। ततः स्वावमानस्य[16] हेतुभूते प्रत्यायने रामो न प्रवर्तते[17]। तथा च नः[18] सिद्धं समीहितं सङ्ग्रामवैमुख्यम्। पुनर्विमृश्य। सविषादम्। अहो महात्मानं प्रति कथमेतादृशं वचनं वक्तुकामोऽस्मि। किमनेन प्रत्यवायस[19]ङ्कुलितेन वक्रमार्गेण। अथ[20] सङ्ग्रामनि[21]वृत्तंनि ऋजुरेव[22] मार्गो निष्कलङ्कः[23]क[24]श्चिदालोचनीयः। विचिन्त्य। सहर्षम्।

---

1 ०देवताप्रति० A.
2 ०रवतरं A.
3 ०ज्जयति A.
4 सुहृत्का० A.
5 मद् A.
6 अपयश० A.
7 किमत्र समाधानम् add. A.
8 काचि० A.
9 तथैव add. A.
10 कर्म add. A.
11 ०भद्रतः A.
12 सविषादम् A.
13 विन्ध्यात् A.
14 सावज्ञम् add. A.
15 तर्हि सावज्ञं om. A.
16 ०मानहेतु० A.
17 ०वर्तेत A.
18 A reads नः *after* सिद्धं.
19 ०संवलितेन A.
20 ततः for अथ A.
21 ०वृत्तौ for ०वृत्तं नि A.
22 ०रेष A.
23 च add. A.
24 For कश्चिदा० . . . निस्कलङ्कस्य A reads: त्यज्यतामिदमध्यवसितम्। किन्तु जगत्पूज्यो भवानतिथिरस्माकमागत इति वङ्मानपुरःसरमेव साख्यं क्रियताम्।

सान्त्वनैरभिसम्पूज्य सन्त्यज्यानुचितं वचः ।
सौजन्यसिन्धुनानेन सख्यमेव समञ्जसम् ॥ ५१ ॥

अयमेव ऋजुमार्गो निष्कलङ्कश्च । वानरा[1] राक्षसाश्च यथा तथा वा जानन्तु । पुनर्विमृश्य । सविषादम् । लोकप्रसिद्धं वालिरावणयोः सख्यं रामो जानाति । अद्यतनं च मां प्रति माल्यवतः [2]प्रार्थनं समी[3]पागतस्य रामस्य कर्णपथं गतं स्यात् । तथा च रावणसौहृदपरित्यागिनं मित्रद्रोहिणं महापापिनं मत्वा न मामङ्गीकुर्यात् । कदाचित् समये प्राप्ते रावणमिव माम[4]प्ययं परित्यजेदिति अविश्वसनीयस्य[5] बुद्धिश्च तस्य स्यात् । अतो दुर्घटं तेन सख्यम् । [6]ताटस्थ्यावलम्बने च रामस्य मयि मित्रद्रोहशङ्का तदवस्थैव । महात्मनश्च तस्यावश्यमभिनीतेन मया भवितव्यम् । का गतिः । सम्यगधिचिन्त्य । पूर्वचिन्तितं बलसाध्यपरीक्षाव्याजेन समानबलेन सम्प्रहार इति प्रतिज्ञापरिपालनधर्मः[7] येन[8] मयि रामस्य मित्रद्रोहशङ्का न स्यात् । यतः सर्वापेक्षया सत्यप्रतिज्ञता बलवती । अत[9] एव हरिश्चन्द्रादिभिः सत्यप्रति[10]ज्ञानुरोधेन चण्डालदास्यादिकमप्याचरितम् । न [11]चेदेवमवमानहेतुतया रामस्य प्रकोपहेतुः । महाप्रभावस्य[12] मादृशे[13] कियानवमानः । किञ्च महत्स्वेवापराधेषु महात्मनां प्रकोपः । अतो मादृशानां वाङ्मात्रेण कोपं न करिष्यति । तस्मात् तेनैव व्याजेन सङ्ग्रामः परिहरणीयः ।

निःसीमं[14] निरयानुबन्धि च निराकुर्यामहं[15] सौहृदं
निःशेषाश्च निशाचरा निजपदाद्भ्रश्यन्तु नश्यन्तु वा ।
मन्दो माल्यवता विमोहितमना मन्दोदरीवल्लभः
किं कुर्मो मतिविभ्रमादिह महावीरेण वैरायते ॥ ५२ ॥

अयं च रामः सम्भाषणयोग्यं[16] स्वल्पान्तरालं [17]प्राप्तः । रामं प्रति । स्वागतं महावीरस्य ॥

---

[1] वानरराक्षसाश्च A.

[2] प्रोत्साहनं A.

[3] समीपगतस्य A.

[4] मामयं A.

[5] °नीया च A.

[6] For ताटस्थ्य° . . . °परीक्षाव्याजेन (l. 11 below) A reads: तदीयहृदयदूरभूतस्यैहिकामुष्मिकप्रसङ्गो दूरत एव । अतस्तदपेक्षया सावज्ञप्रत्यायनप्रार्थनमेव गरीयः । न चास्मिन् पक्षे रामस्यानाश्वासप्रसङ्गः सुहृतकार्यविरुद्धं.

[7] इति add. A.

[8] येन मयि . . . न स्यात् om. A.

[9] तथा for अत A.

[10] °प्रतिज्ञतानु° A.

[11] °चेदवमा° A.

[12] तस्य add. A.

[13] मादृशैः A.

[14] निःसारं A.

[15] °कुर्यामिदं A.

[16] °योग्यः A.

[17] सम्प्राप्तः A.

रामः । इदानीमहं महावीरः संवृत्तः । यतो महावीरलाभेन मद्बाहुबलं साफल्य मनुभवति ॥

वाली । धिगस्तु मे महावीरता[1] येन महावीरधर्मः परित्यक्तः । स एव खलु धर्मो वीरस्य यज्जगत्पूज्यानां भवादृशां परितोषणम् ॥

रामः[2] । मद्बाहुबलसा[3]फल्यसंवादनं मम परितो[4]षणहेतुरेव ॥

वाली । मया किञ्चिद् विज्ञाप्यमस्ति । तच्च भवान् मय्य[5]नुग्रहमवधारयतु ॥

रामः । किं तत् ॥

वाली । एतावन्तं कालं समानबलेनैव मे सम्प्रहारः । अतः समानबलत्वे किं[6] तत् प्रत्यायनमनुगृह्यताम् ॥

रामः । केन[7] कर्म[8]णात्र भवतः प्रत्ययः स्यात् ॥

वाली[9] ।

वृक्षान्तर्लीनमूर्तिः प्रणिहितमनसा सम्यगालोक्य लक्ष्यं
वचस्याभोगयुक्तं मम निशितशरान्[10] मुञ्च नाथ[11] प्रहारम् ।
तच्चेद् भिद्येत दत्तप्रसरमपि भवेत् प्रव्यथितापि यद्वा
तेनाशङ्के[12] निरासे ननु तदनुमतस्तुल्यसारो मम स्यात्[13] ॥ ५३ ॥

रामः । सक्रोधम् । आ[14] दुरात्मन् वीरबन्धो तृणप्रायं मत्वा मामपहससि । अथवा क्व [15]वापहासयोग्यता । तथा[16] मन्ये सत्यं सङ्ग्रामभीरुणा त्वया प्राणपरि[17]त्राणाय कश्चिद् व्याजः परिकल्पितः । किञ्च यदि परित्यक्तसङ्ग्रामो [18]भविष्यसि । तदा त्वया मयि महान् द्रोहः प्रयुक्तः स्यात् । यत एवमपहा[19]सेऽप्युदासीनं मामसमर्थं महावीरं[20] मन्येरन् । तदा[21] च लोके महानपवादः स्यात् । निश्व[22]स्य ।

---

1 ०वीरताम् A.
2 रामः om. Mr.
3 ०फल्यं for फल्यसंवादनं A.
4 ०तोष० for ०तोषण० A.
5 ०नुग्रहबुद्ध्याव० A.
6 किञ्चित् for किं तत् A.
7 के for केन Mr.
8 कर्मणा तत्र० A.
9 वाली om. M.
10 ०शरं A.
11 गाढप्रहा० A.
12 ०शङ्कानिरा० A.
13 स्याः A.
14 हा A.
15 तवा० for वा० A.
16 तथा मन्ये सत्यं A; नेप । सयं Mr.
17 ०संरक्षणाय for ०परित्राणाय A.
18 गमिष्यसि A.
19 ०हससेऽप्यु० A.
20 ०वीराः A.
21 तथा A.
22 निःश्वस्य A.

मनोर्वंशे जाताः प्रथितयशसो भूमिपतयो
मनागप्येतेषां चरितमपवादे न पतति ।
त्रिलोकीविस्तारी[1] प्रबलपरिवादैकजनक-
[2]स्तृणीकारः कोऽयं शिव शिव मनो मे व्यथयति ॥ ५४ ॥

वाली । आत्मगतम् । हन्त महद्विपरीतम् । यदनुकूलत्वेन मया चिन्तितं तत्[3] प्रतिकूलं संवृत्तम्[4] । एतावत्पर्यन्तं युद्धे कृते देवताद्रोह इति स्थितम्[5] । इदानीं तु युद्धपरित्यागे महान्[6] द्रोह इत्यापतितम् । अहो विसंवादः । अस्मिन् परमेश्वरदृष्ट्या मम स्वात्मनि [7]परसंनिकर्षबुद्धिः स्थिता । अस्य तु मयि महावीरबुद्ध्या परमोत्कर्षबुद्धिरेव । अतो मदीयदुरुक्त्या महान्तमपराधं मन्यते । अत एव मदीयदु[8]रुक्तिश्च न वाङ्मात्रम् । प्रकाशम् । महानुभाव मयि स्वजन[9]प्रतिपत्त्या मदीय[10]दुरुक्तं क्षम्यताम् । किं प्रेक्षावन्तः परीक्षन्ते दावानले [11]शक्तिरस्ति वा[12] न वेति । तदेहि सङ्ग्रामभूमिं गच्छावः ॥

रामः । वत्स लक्ष्मण शबर्या सह सुग्रीवविभीषणौ गत्वा मद् वचनात् ब्रूहि । "भवद्दर्शनाय प्रस्थितस्य मे मध्येमार्गं वालिना समागमः सम्प्राप्तः । तदतिक्रमे च महदनौचित्यम् । [13]ततो मुहूर्तं विलम्बः सह्यताम्" इति ॥

लक्ष्मणः । यदाज्ञापयत्यार्यः ॥ इति निष्क्रान्तः ॥

रामः । धनुरास्फालयन् । सहर्षम् । हन्तेदानीमस्मदीय[14]धनुषः प्रादुर्भवति

द्रागभ्यागतनिर्भयप्रतिभटप्रागल्भ्यनिर्भेदन-
भ्राज[15]ज्जृम्भवि[16]धूतभूतनिनदप्राग्भारवान्[17] भैरवः ।
[18]उद्भूतप्रलयार्भटीपटुनटद्भूतेशभीमाद्भुत-
क्रीडानिर्भरसम्भ्रमभ्रमसमुज्जृम्भाय बभ्रारवः ॥ ५५ ॥

---

1 ॰विस्तारिप्रबल॰ A.
2 ॰स्तृणी॰ Mr ; ॰स्तृणी॰ A.
3 एव add. A.
4 ॰वृत्तः A.
5 सिद्धम् A.
6 महाद्रोह A.
7 परं निकृष्टबुद्धिः A.
8 ॰रुक्तिश्च A ; ॰रुक्तिश्च Mr.
9 ॰जनं प्रति॰ Mr ; ॰जनप्रति॰ A.
10 ॰यं दुरु॰ A.
11 दहन add. before शक्ति॰ A.
12 वा न om. A.
13 अतो A.
14 ॰दीयं धनुः प्रा॰ A.
15 ॰जज्जृम॰ A.
16 ॰विभीत॰ A.
17 ॰वद् भीरवः A.
18 A has a lacuna for the last two feet of the verse.

अपि च।

> दृप्यज्जम्भारिडिम्भप्रहरणगिरिषु स्फूर्जदुज्जृम्भिदीव्य-[1]
> दम्भोलिस्पर्धिनीभिर्गुरुषु मदिषुभिर्भीममभ्या[2]गतेषु।
> तद्वाटीमग्नभूभृद्बृहदुपलदृढाघातवि[3]ध्यण्डभङ्ग-
> स्फायज्झाङ्कारहेतुर्भवतु मम [4]भुजास्तम्भगम्भीरसारः ॥५६॥

किन्तु [5]पुनश्च पूर्वबुद्ध्या वालिनः सङ्ग्रामवैमुख्यं कदाचित् सम्भाव्यत इति पर्याकुलं मे हृदयम्। भवतु सर्वं द्रक्ष्यामः[6] ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ पञ्चमोऽङ्कः ॥

ततः प्रविशति सम्पातिर्नाम वानरः ॥

[7]सम्पातिः। अङ्गदेन वानरराजसूनुना प्रेषि[8]तोऽस्मि। "सम्पाते वालिनः प्लवङ्गमाधीशस्य[9] वृत्तान्तो न विज्ञायते। तदन्वेषणाय दिशि[10] प्रस्थिता[11] वानराः। त्वं च [12]ऋष्यमूकं गत्वा[13] विचारय" इति। तत्र च सुग्रीवविभीषणाभ्यां सह कृतसख्यो राम[14]भद्रस्तिष्ठति। तत्रैवायं वृत्तान्तो विदितः स्यात्। अग्रतोऽवलोक्य। अयं हनूमानित एवाभिवर्तते। यावदेनं पृच्छामि ॥

ततः प्रविशति हनूमान् ॥

[15]हनूमान्। आदिष्टोऽस्मि महात्मना राम[16]भद्रेण। "भो हनूमन्। वालिनं गवेषयितुं सुग्रीवविभीषणौ प्रस्थितौ। अहं च लक्ष्मणेन सह[17] तत्रान्वेष्टुं गच्छामि। त्वं च किष्किन्धासमीपं गत्वा विचारय" इति। क्व वाली मया द्रष्टव्यः। न केवलमिदं रामकार्यम्। यतो महाराजसुग्रीवोऽपि भ्रा[18]तुर्यशोनाशसम्भावनया भ्रातरं युद्धार्थमानेतुं समन्ताद्-

---

1 °विद्यु° for °दीव्य° A.

2 °भ्याहतेषु A.

3 °विन्ध्याण्ड° A.

4 भुजस्त° A.

5 पुनश्च om. A.

6 °क्ष्यामि A.

7 सम्पातिः om. Mr.

8 प्रेचितो Mr प्रेषितो A.

9 Mr adds युक्ता which it afterwards strikes out.

10 दिंशि add. A.

11 प्लवङ्गमाः प्रस्थापिताः for प्रस्थिता वानराः A.

12 ऋश्य° Mr ऋष्य° A.

13 गत्वा om. Mr.

14 रामस्ति° A.

15 हनूमान् om. A.

16 °चन्द्रेण for °भद्रेण A.

17 तत्र add. A.

18 भ्रातृयशो° A.

न्विष्यन्[1] [2]पर्येति। पुरोऽवलोक्य। अयं सम्पातिरित एवाभिवर्तते। एतन्मुखेन ज्ञातव्यम्। [3]उपसृत्य। सम्पाते क्व प्रस्थितोऽसि॥

सम्पा°। एवम्। इति कथयित्वा[4]। त्वं पुनः क्व प्रस्थितोऽसि॥

हनू°। एवम्। इति कथयति॥

सम्पा°। विदितं मया वेदितव्यम्॥

हनू°। मया च विज्ञातव्यं[5] विज्ञातम्। यावद् रामाय निवेदयामि। अयं[6] रामो लक्ष्मणेन सह वालिनमन्विष्यन् इत एवाभिवर्तते। यावदुपसर्पामि॥

इति निष्क्रान्तौ।

॥ शुद्धविष्कम्भः॥

ततः प्रविशत्यधिज्यधन्वा वालिगवेषणव्यग्रो रामो लक्ष्मणश्च॥

रामः। हन्त किमेतत्। न जाने क्व गतो वाली वानरेन्द्रः। पूर्वेद्युरहं वालिना[7] सह[8] सङ्ग्रामभूमिमभिप्रस्थितः[9]। स च मद्विषयाद्बहुमानान्मां प्रत्युपचारार्थं पुरोगमनं पार्श्वगमनं च परिहृत्य परिवारं च किष्किन्धां सम्प्रेष्य[10] एकाकी पूर्वत एव मामनुगतः। अहं चाप्रतिच्छन्नेव[11] सङ्ग्रामभूमिपर्यन्तमागतः। [12]अद्यावश्यं द्रष्टव्यः। पुरोऽवलोक्य। सहर्षम्। अयमसौ वाली॥ सत्वरं धनुषि[13] वाणं सन्धत्ते[14]॥ वाली वा सुग्रीवो वा[15] [16]विभीषणो न[17] दृश्यते। अनुचराश्च न दृश्यन्ते। तस्मादयं वालीति निश्चिनोमि। पूर्वेद्युश्चैकाकी स्थितः॥

---

1 °न्विष्य Mr °न्विष्यन् A.

2 पर्यटति A.

3 उपसृत्य om. Mr.

4 कथयति A.

5 विदितं विज्ञातव्यं for विज्ञातव्यं विज्ञातं A.

6 च add. A.

7 वाली च for वालिना A.

8 एव add. A.

9 °प्रस्थितौ A.

10 सम्प्रेच्य Mr सम्प्रेष्य A.

11 चाप्रतीच्छन्नेव A.

12 For अद्यावश्यं . . . दृश्यते A reads: तत्र युद्धारम्भाय पृष्ठतः समालोकितो न दृष्टः। आश्चर्यम्। ततस्तं बहुशोऽन्विष्यापि क्वाप्यपश्यन् नैराश्येनर्ष्यमूकमहमागतः.

13 धनुषि *after* वाणं add. A.

14 लक्ष्मणः। मम तु संशयो वर्तते add. A.

15 इति add. A.

16 रामः add. A.

17 नु Mr न A.

प्रविश्य [1]हनूमान्। सुग्रीवोऽयम्। न हन्तव्यो न हन्तव्यः॥

रामः। आः[2] [3]आकृतिसाम्यादनर्थहेतुर्विपर्ययः॥

ततः प्रविशति सुग्रीवः॥

सुग्रीवः[4]। न दृष्टो वाली॥

रामः। सखे सुग्रीव विभीषणः क्व गतः। अनुचराश्च[5] क्व गताः॥

सुग्री०। एकत एवान्वेषणे [6]वाली न दृश्यत इति नानामुखा वयं प्रस्थिताः॥

ततः प्रविशति विभीषणः॥

विभीषणः[7]। न दृष्टो वाली॥

हनू०। स्वामिन् वालिनो दर्शनमस्माकं[8] कुतः। यतस्तदीया अपि वानरास्तत्र तत्रान्विष्यन्तो न पश्यन्ति॥

रामः। तर्हि [9]ऋष्यमूकं गमिष्यामः। किन्त्वमोघस्य बाणस्य किञ्चिल्लक्ष्यं प्रदर्शनीयम्। निरपराधेषु च न प्रयोक्तव्यः। किं करोमि। पुरोऽवलोक्य। अयमितो नातिदूरे [10]वृक्षखण्डे कश्चिन् नागः[11] सञ्चरति। अयमेव [12]लक्ष्यीकर्तव्यः। मृगया च राज्ञां धर्म एव। सावधानेन मया[13] भवितव्यम्। यतो मृगजातिर्धनुर्धरं दृष्ट्वा पलायते। अतो वृक्षविटपान्तरित एव[14] भूत्वा [15]निहनिष्याम्येनम्॥ [16]निष्क्रान्तो रामः॥

सुग्रीवविभीषणौ। अहो वाली क्व[17] गतः स्यात्। परस्परं विमृशतः॥

प्रविश्य सम्भ्रान्तो रामः। हन्त महद् वैशसमापतितम्[18]।

मया बाणेन तीक्ष्णेन मृगो हृदि विदारितः।
अद्रिराजप्रमाणेन वालिरूपधरो मृतः[19]॥१॥

[20]अग्रतोऽवलोक्य गत्वा विचारयामि॥

ततः[21] प्रविशति दिव्यपुरुषः॥

---

1 हनु० Mr हनू० A.
2 आः om. A.
3 आकृति० A सुकृति० Mr.
4 सुग्रीवः om. Mr.
5 ०चरा वा A.
6 स for वाली A.
7 विभीषणः om. Mr.
8 दर्शनं दुर्लभमस्माकम् for दर्शनमस्माकं कुतः A.
9 ऋश्य० Mr ऋष्य० A.
10 ०षण्डे Mr ०खण्डे A.
11 मृगः A.
12 लक्ष्यी० A.
13 मया om. A.
14 एव om. A.
15 हनि० for निहनि० A.
16 इति add. A.
17 A reads क्व *before* वाली.
18 ०मापादितम् A.
19 मृगः A.
20 तदग्रतो for अग्रतोऽवलोक्य A.
21 प्रविश्य for ततः प्रविशति A.

दिव्यपुरुषः[1] । विजयीभव रामचन्द्र[2] ।

मुनिर्वा देवो वा भवतु ननु जम्भारिरपि वा
विधाता भूतानामपि भवतु यद्वा कमलभूः ।
तथा देहस्यान्ते स्वयमनुगृहीतस्य भवता
ममाग्रे कस्तेषां प्रभवति महिम्नामतिशयः ॥ २ ॥

रामः ।

कस्त्वं मया न विज्ञातः स्तौषि मां परया मुदा ।
कुतूहलेन सङ्क्रान्त[3]मतस्त्वं प्रसीद[4]तु ॥ ३ ॥

दिव्यपुरुषः । अहं किल

वसुन्धराधीश महाबलानां वाली विनेता [5]वरवानराणाम् ।
मदान्धभावेन मयाभिपन्नो मतङ्गशापेन कुरङ्गभावः ॥ ४ ॥

पुरा किल मदोन्मत्ततया मतङ्गमुनौ मर्यादाम[6]नवेक्ष्य तदीयाश्रमपरिसरे दुन्दुभिदेहं[7] विक्षिप्तवान् । तद्रुधिरपर्युक्षितं निजाश्रमाङ्गणं दृष्ट्वा स मुनिः शशाप । "दुरात्मन् वीरदर्पेण खल्वेवमकार्षीः । अनेनातिक्र[8]मणेन [9]देहस्यान्ते कुरङ्गरूपं लब्ध्वा वीरधर्मविरुद्धं कुत्सितं मरणं प्राप्स्यसि" इति । ततो मया मुनिर्बहुशः प्रयत्नैरनुनीतः पुनरनुजग्राह ।

वेदान्तजालपरिशीलनलब्धवर्णो
वेदान्तरायविकलोऽयमनन्यभावः ।
देवासुरैरपि दुरूहतमेन तेन
देहान्तमन्यदुरवापमवाप्स्यसीति ॥ ५ ॥

स एवायं शापो यदहं सङ्ग्रामभूमिं प्रति त्वामनुगच्छन्नन्तरा मृगो भूत्वा स्वरूपं च विस्मृत्य पलायितः । स एवायमनुग्रहो यत्तव प्रसादाद् ब्रह्मादीनामप्यलभ्यमैश्वर्यमवाप्तवानस्मि । तदेव भव[10]दनुग्रहबलादुपनतं शाश्वतं पदं गमिष्यामि ॥

रामः । तथास्तु ॥ [11]इति निष्क्रान्तो दिव्यपुरुषः ॥

रामः[12] । वत्स लक्ष्मण विभीषणेन सह किष्किन्धां गत्वा वालिनः कृतोत्तरक्रियं सुग्रीवं वानरराज्येऽभिषिच्य कतिपयदिनैरेव[13] मत्सकाशमागच्छ । विभीषणस्तु भ्रातृव्य-

---

[1] दिव्यपुरुषः om. Mr, A.
[2] विजयीभव A.
[3] °मन्त° A.
[4] °दति A.
[5] वन° A.
[6] °मनपेक्ष्य A.
[7] अहं add. A
[8] °क्रमेण A.
[9] देहस्यान्ते . . . भूत्वा स्वरू° (l. 20 below) om. Mr.
[10] °नुग्रहतो मामुपनतं A.
[11] इति om. A.
[12] रामः om. Mr.
[13] दिवसैरेव A.

समकर्शितस्य सुग्रीवस्य समाश्वासनाय तत्रैवास्ताम्। अहं तु सुग्रीवभृत्यैः[1] कतिपयैर्वानरैः परिचर्यमाण [2]ऋष्यमूके वत्स्यामि। मया [3]खल्वयोध्यायां प्रतिज्ञातं चतुर्दश वर्षाणि नगरप्रवेशं न करिष्यामीति वृष्टिकाले मासचतुष्टये व्यतीते वङ्ग [4]कार्यमभिवर्तनीयम्॥

लक्ष्मणः। यदाज्ञापयत्यार्यः। सुग्रीवस्य [5]राज्यानन्तरमेव [6]त्वत्समीपमागमिष्यामि[7]। तावत्पर्यन्तमिमे [8]वानराः परिचरन्तु। सीतावियोगदुःखितस्य तव समाश्वासनाय [9]ऋष्यमूकगुहायामवस्थापितं [10]सीताभरणमर्पयिष्यामि। पूर्वेद्युस्त्वदागमनसम्भ्रमेण त्वदुपचार[11]व्यावृत्तैरेतैः त्वया च सुहृत्समा[12]गमनसन्तोषातिशयेन तत्कथालापविनोदव्यग्रतया च विस्मृतं तत्[13]॥

निष्क्रान्ता लक्ष्मणादयः॥

रामः। परिक्रम्यावलोक्य च। अयमसा[14]वृष्यमूकः। आरोहणं नाटयित्वोपविश्य।

[15]अहं तावत् छात्त्वं निशिचरपतेः पौरुषवलं
हठाक्रान्ते मित्रे प्लवगकुलमुख्ये विनिहते।
[16]कदा भस्मीकुर्यामहमहह[17] लङ्कामविकलं
कदापि[17a] क्रव्याद्भ्यः [18]जगति --[19] नष्टा मम रुषा॥ ६॥

मायामात्रमितः परं तस्य वलम्[20] तत्प्रतीकाराय कश्चिदुपायश्चिन्तनीयः। पुरोऽवलोक्य[21]। किं[22] अद्भुतं ज्योतिरितोमुखमभिवर्तते। सम्यग् विलोक्य[23]। अहो भगवानगस्त्यः सम्प्राप्तः॥

ततः प्रविशत्यगस्त्यः॥

अगस्त्यः[24]। अद्यैवास्मत्सुहृदा विश्वामित्रेण सन्दिष्टम्।

"यन्मयाधिष्ठितं यत्नाद् यातुधानवधादिकम्।
जगन्मङ्गलकामेन रामस्य चरिताद्भुतम्॥ ७॥

---

1 °भृत्यः A.
2 ऋश्य° Mr ऋष्य° A.
3 खल्वधोस्याधां Mr खलु मिथिलायां A.
4 कार्यं निर्वर्त° A.
5 राज्याभिषेकानन्तर° A.
6 सकाशमहमा° A.
7 सु add. Mr.
8 वनचराः A.
9 ऋश्य° Mr ऋष्य° A.
10 °भरणजालं च समर्पयिष्यन्ति A.
11 °व्यापृतै° A.
12 °गम° for °गमन° A.
13 एतत् A.
14 °वृश्य° Mr °वृष्य° A.
15 हन्त A.
16 हस्तौ निपीड्य A.
17 °महत Mr °महह A.
17a कदादि Mr कथापि A.
18 इति add. A.
19 Mr has a lacuna; A has none.
20 अवशिष्टं add. A.
21 सविस्मयं add. A..
22 एतत् add. A.
23 विभाव्य A.
24 अगस्त्यः om. Mr.

तदेतद् भवतो विदितम्। अत्र[1] देवासुराणामप्यप्रधृष्यं दिव्यास्त्रजातं साक्षादेवास्माभिर्दत्तम्। ततश्च कुतश्चित् कारणाद् भवदाश्रमे निक्षिप्तं माहेन्द्रं धनुर्वरं शिष्यमुखेन याचितम्। तच्च भवता मिथिलागताय रामाय प्रेषितम्। ततश्चास्मदीयतपःप्रभाव-[2]प्रमोदितबुद्धिना माल्यवता प्रोत्साहितस्य जामदग्न्यस्य हस्ताद् वैष्णवं धनुरप्यानीय दापितम्। यच्चान्यदपेक्षितं तत् सर्वं मया सङ्कल्पेन[3] साधितम्। इदानीमेतावदवशिष्टम्। मायाविनो राक्षसा भवन्ति। यथा रामस्तदीयमायावशंवदो न भविष्यति तथा [4]प्रयततां भवता" इति। परिक्रम्यावलोक्य च।

अयं[5] रामः कामप्रतिमसौन्दर्यगरिम्णा नेत्रानन्दं जनयति। रामस्याग्रतोऽवतरणं नाटयति॥

रामः। ससम्भ्रममुत्थाय। भगवन् अभिवादये॥

अग०। अप्रतिहतास्ते मनोरथाः सिध्यन्तु॥ उपविशतः॥

रामः। अहो महान् प्रसादः यत् स्वयमेव भवान् अगस्त्यो[6] मामनुगृह्णाति॥

अग०। किमन्यदीयं कार्यम्। अस्मदीयतपोविघ्नकारिणामेव वधे प्रवृत्तोऽसि। ते च मायाविनः। अतस्तेषां मायाबलं ज्ञात्वा तद्विजये प्रवर्तितव्यम्।

मायाबलमविज्ञाय महाबल मनागपि।
मायाविनं [7]त्वं --- मनसापि न चिन्तयेत्॥ ८॥

[8]ददामि ते दिव्यं चक्षुः॥ [9]इति कमण्डलूदकेन नेत्रे परिमार्जयति॥

रामः। हन्त लङ्कावृत्तान्तः प्रत्यक्षं प्रतिभाति॥

अग०। किं पश्यसि॥

रामः। रावणो राक्षसराजः सर्वप्रकृतिभिः परिवृतो मन्त्रयते॥

रावणः। मातामह [10]किमत्र कृत्यम्॥

---

[1] तत्र A.

[2] °प्रचोदित° A.

[3] एव add. A.

[4] प्रत्यायनं भवेत् A.

[5] For अयं . . . जनयति A reads a verse:

अयं रामः कामप्रतिमतनुसौन्दर्यगरिम-
श्रिया नेत्रानन्दं जनयति जनानां
जडधियाम्।
चिरादन्तश्चेतः परिचितचिदानन्दपरम-
श्रिया ब्रह्मानन्दं मम मनसि नित्यं
प्रथयति॥

I number this verse as 7 a.

[6] आगत्य A.

[7] प्रति स्पर्धा for त्वं and lacuna, A.

[8] अतो add. A.

[9] इति om. A.

[10] मातामह add. A.

माल्यवान्[1] ।

त्वया यद्यत् कृत्यं कपटविधिना तत्तदखिलं
[2]प्रवृत्तं दुर्दैवादहह विपरीतं परिणतम् ।
महावीरो वाली तव च परमः[3] पौरुषबले[4]
मदाध्मातो[5] हन्त त्वरितमभियातो विनिहतः ॥ ९ ॥

वयं च[6] [7]अग्रतः स्थातुमपि न शक्ताः । यतः ।

अस्माकमपि लोके द्वावप्रकम्प्यौ महाबलौ ।
राजा वानरवीराणां रामश्च क्षत्रियान्तकः ॥ १० ॥

[8]द्वयोरपि रामो जेता[9] । अवधारितमेव पूर्वमस्माभिर् यो वालिनं हन्ति हता वयं[10] तेन[11] इति । परन्तु[12] एकवारं तूष्णीन्दण्डः प्रयोज्यः । फलं तु दैवायत्तम् । प्रकाशदण्डस्तु रामे[13] न प्रसरतीति [14]प्रसिद्धमेव ॥

राव० । तत् कथ्यतां[15] यत्ते मनसि वर्तते ॥

माल्य० । इदानीमेव मे चारैरावेदितं ऋष्यमूके[16] रामः कतिपयैरेव वानरैः परिचर्यमाणः प्रतिवसति । लक्ष्मणस्तु सुग्रीवपट्टाभिषेकाय किष्किन्धां प्रस्थितः[17] । स च कतिपयैर्दिवसै रामसकाशमागमिष्यति । विभीषणः पुनर्मासचतुष्टयं सुग्रीवसकाशे वत्स्यतीति । इदानीमन्योन्यविप्रयुक्तौ रामलक्ष्मणौ ।

परस्परविनाभावे परस्परसहाययोः ।
छद्मदण्डप्रयोगश्चेत् सफलो भविता तयोः ॥ ११ ॥

राव० । स[18] कीदृशः ॥

माल्य० । यदा तावल्लक्ष्मणः सुग्रीवसकाशादृष्यमूकमागच्छति[19] तदा मध्येमार्गमिन्द्रजिता लक्ष्मणस्याग्रतो मायासीतायाः शिरश्छेदः कर्तव्यः । तदा लक्ष्मणो मुहूर्तं मोहमापत्स्यते ।

---

1 किमत्र कृत्यम् add. A.
2 प्रयुक्तं A.
3 परमं A.
4 °बलं A.
5 जयार्थी युद्धाय A.
6 तु for च A.
7 रामस्य add. A.
8 तयो° A.
9 विजेता A.
10 च add. A.
11 एव add. A.
12 पुनरपि add. A.
13 Mr, A read रामेण for रामे न.
14 सिद्ध° for प्रसिद्ध° A.
15 Mr reads कथयतां.
16 ऋश्य° Mr ऋष्य° A.
17 प्रविष्टः A.
18 स om. A.
19 °दृश्य° Mr °दृष्य° A.

सङ्ग्रामप्रयोजननिवृत्त्या निरुत्साहो विभीषणश्च[1] सम्पत्स्यते । तदानीमिन्द्रजिता [2]मुहूर्तान्तराले लक्ष्मणो[3] जेतव्यः । अतिधीरस्यापि पुरुषस्य स्व[4]ज्ञानविषये

आकस्मिके[5] वा सम्पन्ने विनिपातेऽतिदारुणे ।
अङ्गारे वाङ्घ्रिणाक्रान्ते जायते विकलं मनः ॥ १२ ॥

[6]त्वया च विद्युज्जिह्वमायानिर्मितं सीताशिरो रामस्याग्रतो निक्षेप्तव्यम् । ततः सोऽपि मोहमापत्स्यते । ततः प्रागेव समा[7]श्वसनादविलम्बेन जेतव्यः ॥

राव० । यद्यपि युक्तं त्वयाभिहितं इदं तु सम्भाव्यते । कदाचित् प्रत्यक्षापराधाद्द्विगुणितकोपौ[8] तद्वस्त[9] रामलक्ष्मणौ भवेताम् । तदा तत्सन्निधानं अस्माकं[10] अनर्थहेतुरेव ॥

माल्य०[11] । तदा युद्धं कृत्वा[12] मर्तव्यमस्माभिः । [13]तदर्थं [14]राक्षसबलं भवन्तमिन्द्रजितं [15]वानुगच्छतु । कुम्भकर्णश्च प्रबोधयितव्यः ॥

राव० । किं सर्वविनाशोपायं चिन्तयसि । सर्वथा रामलक्ष्मण[16]सन्निधानमस्माभिः परिहरणीयमेव ॥

माल्य० । क्व वा नि[17]गूढप्रदेशे निलीनो भवितुमिच्छसि सीतापहार[18]निमित्ते महावैरे जाग्रति ।

मातृगर्भं प्रविष्टानामपि नः[19] सर्वथा पुनः ।
रामरूपान्महामृत्योर्न[20] मोक्ष इति मे मतिः ॥ १३ ॥

औदासीन्यमवलम्ब्य । कथि[21]तमरणापेक्षया वीरधर्मेण मृत्युः श्लाघ्यः । दण्ड एव शरणमस्माकम् । अत्र च

तूष्णीन्दण्डः प्रयोक्तव्यस्तस्य सिद्धौ ध्रुवो जयः ।
प्रकाशदण्डे मृत्युश्च यतः[22] श्रेयश्च शाश्वतम् ॥ १४ ॥

---

1 वा add. Mr.
2 मुहूर्ताद्रामो for मुहूर्तान्तराले A.
3 च add. A.
4 ०जन० for ०ज्ञान० A.
5 ०कस्मिकोपसम्प० A.
6 यत add. A.
7 ०श्वासाद० A.
8 ०कोपो Mr ०कोपौ A.
9 तद्वत्स्थैर्यौ A. Mr has a lacuna.
10 अस्माकं om. A.
11 माल्य० om. A.
12 कर्तव्यम० *for* कृत्वा मर्तव्य० A.
13 माल्य० add. A.
14 च सर्वं add. A.
15 चानु० A.
16 ०णौ स० Mr ०णस० A.
17 निगूढं प्र० Mr गूढप्र० A.
13 ०हारि नि० Mr ०हारनि० A.
19 न Mr नः A.
20 न om. Mr.
21 कुत्सित० A.
22 यशः A.

औदासीन्ये[1] मृत्युरश्रेयस्यापवादश्च[2]। अतो यथास्माभिरभिहितमनुमीयताम्[3]।

जयो वा मृत्युर्वा भवतु नियतं मे मतमिदं
रिपावौदासीन्यं मनसि न समाधानमयते।
अनारम्भो[4] नित्या विपदितरथा चेदनियता
तदानीमुद्योगो ननु पुरुषधर्म्यो[5] वक्रमतः ॥१५॥

[6]इति ॥

अग॰। सर्वं भवता प्रत्यक्षमवगतम्। इतःपरं राक्षसचेष्टिते विश्वासो विषादश्च मा भूत्। अप्रतिहतधैर्यो विजयस्व राक्षसान्। आदित्यहृदयं[7] ते विजयप्रदमुपदिशामि ॥

उपदेशं नाटयति ॥

रामः[8]। वर्षाकाले व्यतीते राक्षसानामुन्मूलनं मया सङ्कल्पितम्। तत् कतिपयैरेव दिवसैर्भविष्यति ॥

अग॰[9]। प्रियं मे ॥

रामः[10]। किन्तु लक्ष्मणः कथं राक्षसचेष्टितं विज्ञास्यतीति पर्याकुलं मे हृदयम् ॥

अग॰। लक्ष्मणविभीषणयोरविनाभावेन भवितव्यम्। स[11] एव सर्वमावेदयिष्यति। तस्य राक्षसमाया[12] राक्षसजातिवशेनैव[13] प्रत्यक्षा। अतः क्षणमात्रमपि[14] लक्ष्मणो[15] विभीषणश्च पृथगाभियेताम्। वानरबलं च सर्वं सन्नद्धमेव तिष्ठति[16]। तत् किल महता राक्षसबलेन योद्धुं भूलोकमवतीर्णं देवतानीकमेव[17]। तदेतत् सर्वमद्यैव लक्ष्मणाय सुग्रीवविभीषणाभ्यां च सन्दिश्यताम्। अहं च निजाश्रमं गमिष्यामि। [18]इति उत्थाय। सहर्षम्। हन्त त्वयेदानीं

लङ्काद्वीपगतं निशाचरबलं[19] कृत्स्नं पराभूयते
दिष्ट्या सत्वरमस्मदीयतपसो विघ्नो विनिर्धूयते।
उल्लासो मन[20] - - - र्दिविषदामुच्चैरुपादीयते[21]
सम्यक्पालनशीलनेन जगतां सौख्यं समाधीयते[22] ॥१६॥

---

1 ॰सीन्यं तु A.
2 च om. A.
3 ॰स्मदभिहितमनुष्ठीयताम् A.
4 ॰रम्भे A.
5 ॰धर्मौ A.
6 इति om. A.
7 च add. A.
8 अनुगृहीतोऽस्मि add. A.
9 अग॰ om. A.
10 रामः om. A.
11 विभीषण A.
12 ॰सी मागा A.
13 A reads this एव *after* प्रत्यक्षा.
14 ॰मात्रं (om. अपि) A.
15 विभीषणेन लक्ष्मणो न मोक्तव्यः for लक्ष्मणो . . . ॰येताम् A.
16 तिष्ठतु A.
17 देवता Mr *only* देवतानीकमेव A.
18 इति om. A.
19 ॰कुलं A.
20 सनसीशितुर्दि॰ A.
21 ॰पाधीयते A.
22 Mr has also स्थी above धी. समास्थीयते A.

कतिचित् पदानि गत्वा समन्तादवलोक्य । हन्त भोः । कतिपयदिवसैरस्मिन् प्रदेशे गर्जतां वानरेन्द्राणामट्टहासैर्दिशो विदिशश्च विदारयिष्यन्ति ।

विभ्यङ्गूपरिरम्भकौणपवधूनिर्भिन्नगर्भार्भक-
भ्रंशोद्भावितभीमभोगगरिमन्युद्भूतदम्भोलयः ।
यच्चप्रेषणदुद्भवप्रविलयप्रारम्भसम्भावित-
स्वर्गौकः प्रतिलम्भसम्भृततमः सम्भारजम्भारयः ॥ १७ ॥

इदं च ते लङ्काकिष्किन्धयोरन्तरालं निशाचरशवैरलङ्करिष्यते ।

उद्भूतप्रतिभूपभूमिविभुताविभ्रंशदुद्भावना-
माबिभ्रद्भवदीयनिर्भरभुजासंरम्भसम्भावितम् ।
उद्यद्भैरवभारभावितभवद्भ्रूभङ्गभङ्गीमिल-
द्गम्भीरोद्भटभूरिभीमरणितप्राग्भारगर्भं धनुः ॥ १८ ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ षष्ठोऽङ्कः ॥

ततः प्रविशत्याकाशयानेन प्रहृष्ट इन्द्रो दशरथश्च ॥

इन्द्रः । महाराज चिरात् परिपूर्णोऽयमस्मन्मनोरथः । अयं[10] तवात्मजो महात्मा[11] रामभद्रः[12] ।

हत्वा हन्त दशाननं सतनयं सभ्रातरं सान्वयं
हित्वा स्त्रैणमहो निहत्य तरसा सर्वं च सेनागणम् ।
दत्वा तत्र विभीषणाय नमते लङ्काधिराज्यश्रियं
तन्वाख्यायिनि जातवेदसि ततः सीतां प्रियामादित ॥ १ ॥

दशरथः । [13]अहो भगवता हव्यवाहनेन महान् प्रसादः प्रदर्शितः यदात्मानं प्रविष्टामपि तदवस्थामेव सीतामङ्केनादाय [14]सुग्रीवादिसमक्षं सुपरिशुद्धामाविद्य रामाय समर्पितवान् ॥

[1] °रम्भिकौ° A.
[2] °भाव° A.
[3] °न्यग्भूत° A.
[4] °दम्भोलयः A.
[5] स्वर्भोगप्रति° A.
[6] °ष्यति A.
[7] °सम्भार° A.
[8] °रणितंप्रा° Mr °रणितप्रा° A.
[9] °मस्माकं मनो° A.
[10] किल add. A.
[11] महात्मा om. A.
[12] रामचन्द्रः A.
[13] अन्धो Mr अहो A.
[14] सुग्रीवसम° A.
[15] समापित° Mr समर्पित° A.

इन्द्रः। [1]कस्तस्य प्रतिकूले कर्मणि [2]वर्तते अनुकूले कर्मणि[3] वा न [4]वर्तते। तदीयपौरुषावष्टम्भेन हि सर्वलोकाः कृतार्थाः॥

दश०। इत्थं भवन्तो रामस्य पौरुषातिशयं [5]स्तुवन्ति। मम त्वेतावदेव बहुमतं यदा[6]रण्यवासात् प्रतिनिवृत्य[7] सीतालक्ष्मणाभ्यां सह क्षेमेण पुर[8]मयोध्यामागत इति। अनेन[9] [10]प्रियगम्यैकविधानेन

पुरस्तात्[11] कैकेयीवचनपरिपाटीपरवता[12]
पुरन्ध्रीसध्रीचा गहनपदमध्यासितमितः।
पुनः प्राप्तं दृष्ट्वा कुशलिनमयोध्यापुरमिमं
पुनर्जातं मन्ये पुरुषपरिणामं सुचरितम्॥२॥

इन्द्रः। रामचन्द्रानुभावेन त्रयो लोकाः पुनर्जाताः। अन्यत्र[13] भावं जानन्नपि व्यवहरसि। पितापुत्रभावो हि मानं[14] गोपयति।

नेपथ्ये। भो भोः सामाजिकाः [15]त्वर्यन्तां त्वर्यन्तां रामभद्र[16]स्याभिषेकाय। अयं किल रामचन्द्रपट्टाभिषेक[17]महोत्सवदिदृक्षया स्वर्गलोकादवतीर्य साकेतनगरसन्निकृष्टे नभोमध्ये प्रतीक्षते

महेन्द्रस्य[18] प्राप्तः[19] प्रणयभरमर्धासनगतो
महाभागः कामं सुरपरिषदुन्नीतविभवः।
महानन्दोद्रेकप्लवभरपराधीनहृदयो
महाराजः साक्षाद् द्युमणिरिव दीप्त्या दशरथः॥३॥

इन्द्रः[20]। भगवानरुन्धतीपतिः प्रकृतिवर्गं त्वरयित्वा रत्नमये पीठे[21] रामचन्द्रं निवेशयति। तत् प्रस्तूयतां[22] मङ्गलानि।

गन्धर्वा घनरागबन्धमधुरं गायन्तु कान्तस्वरं
गम्भीराभिनयप्रयोगचतुरा नृत्यन्तु रम्भादयः।
दीप्तानि त्वरिताः किरन्तु परितः पुष्पाणि विद्याधरा
दिव्या दुन्दुभयो गभीरनिनदाः कुर्वन्तु कोलाहलम्॥४॥

---

1 जगतामुपकारी रामचन्द्रः add. A.
2 प्रवर्तते A.
3 कर्मणि om. A.
4 प्रवर्तते A.
5 सम्भवति Mr स्तुवन्ति A.
6 यद्रण्य° A.
7 °निवृत्तः A.
8 पुनरयो° A.
9 हि add. A.
10 धर्मैकप्रधानेन A.
11 पुरा तत् A.
12 °परता Mr °परवता A.
13 अस्य प्रभावमजानन्निव A.
14 पुत्रस्य महिमानं A.
15 त्वर्यतां त्वर्यतां A.
16 °चन्द्रस्य राज्याभि° A.
17 °षेकोत्सव° A.
18 °हेन्द्रेण A.
19 प्राप्तप्रणय° A.
20 इन्द्रः om. A.
21 सीतासहितं add. A.
22 °यन्तां A.

दृश॰। दिष्ट्या वसिष्ठादिभिः सीतासमेतो रामचन्द्रः सर्वेभ्यः सागरेभ्यः[1] नदीभ्यश्च समानीतैः पुण्योदकैरभिषिक्तो दिव्यमालाम्बरधरो दिव्यचन्दनैरनुलिप्तो[2] दिव्याभरणैरलङ्कृतो दिव्येन किरीटेन विराजमानो दिव्यासनोपविष्टो[3] दिव्यया राज्यलक्ष्म्या[4] विराजते। सफलमद्य [5]सञ्जातं मे[6] चक्षुः॥

इन्द्रः[7]। आचार इति[8] रामचन्द्रपट्टाभिषेको मयि[9] मतः। न पुनरस्याभिषेकेण राज्याधिकारः क्रियते। अनेन ह्यवलम्बितानामपि राज्यं करस्थम्।

[10]अयं तावदरिं[11] हत्वा [12]स्वराज्ये विनिवेशितः।
विभीषणश्च धर्मात्मा लङ्काराज्येऽभिषेचितः॥५॥
सुग्रीवः किल किष्किन्धाराज्यलक्ष्मीमवापितः।
असाध्यमिदमत्यन्तमन्यस्य मनसापि वा॥६॥

नेपथ्ये कलकलः[13]॥

इन्द्रः[14] पृष्ठतोऽवलोक्य। अहो भगवान् महेश्वरो[15] ब्रह्मणा सह सत्वरमित[16] एवाभिवर्तते। प्रत्युद्गमनेनाराधयामः[17]॥

इति निष्क्रान्तौ॥

॥ शुद्धविष्कम्भः॥

ततः प्रविशत्यभिषिक्तो[18] रामः सीता[19] वसिष्ठादयश्च॥

वसिष्ठः।

आकल्पान्तमनेककोटिगुणितैरर्थैरनेकाध्वरै-[20]
रानन्दं गमयन्ननेकविभवान् दिव्यानदिव्यानपि।[21]
आत्मीयानुपलालयन्नविरतैरैश्वर्यविश्राणने-
राशीर्वादपरम्परामनुभवन्नस्माकमास्तां भवान्॥७॥

---

1 सर्वाभ्यः add. A.
2 ॰गन्धै॰ A.
3 दिव्यसिंहासनो॰ A.
4 राज॰ A.
5 जातं A.
6 A reads मे *before* सञ्जातं.
7 इन्द्रः om. A.
8 उत्सव इति add. A.
9 बहुमतः for मयि मतः A.
10 अहं A.
11 ॰दरीन् A.
12 स्वा॰ A.
13 कलकलः om. Mr.
14 इन्द्रः om. Mr.
15 इन्दुमौलिः A.
16 च add. A.
17 Mr has also वः above ॰मः. ॰मः A.
18 सपरिवारो add. A.
19 च add. A.
20 ॰मनन्त॰ A.
21 ॰विबुधान् A.

विश्वामित्रः ।

आलोकालोकशैलाद्[1]विकलमवनीमात्मकीर्तिप्रकाशै-
राशापालानुभावग्रसनगुरुतरैरन्विता[2]मादधानः ।
आज्ञामात्रा[3]वशेषानपि रिपुनृपतीनात्तगन्धानपास्य-
न्नाचन्द्रार्कं धरित्र्यामनुभवतु भवानाधिराज्यप्रतिष्ठाम् ॥ ८ ॥

रामः । अनुगृहीतोऽस्मि ॥

सीता । परम[4]ङ्घविसा[5]णाणंमुणीणं ण[6] विसंवअइ वाआ । अवि[7] अ ।

दिट्ठाजे हि पडिट्ठिआतिङ्गवणे सेट्ठा हिसारासल-
दुट्ठारम्भपरम्मुहासहरिधाणिट्ठापरीतं तद् ।
णट्ठासिसकडोरकिब्बिसमहाकट्ठावि लूणत्तद्
सट्ठा सिद्धमुरारिसङ्करसुरंजेठाण हावत्तये ॥ ९ ॥

अरुन्धतीं प्रति । भअवू अरुन्धओ देओ विसअं एव्व अम्हाणं ण आरिसंअउणं । गहं कुणअति अहो अम्हाणं भाअहेअम् ॥

ततः प्रविशत्याकाशयानेन ब्रह्मणानुगम्यमानो महेश्वर इन्द्रदशरथौ च ॥

इन्द्रः । सखे महाराज पश्य पश्य सुहृद्भ्रातृभिर्यथोचितं सेव्यमानस्य सीतासमेतस्य रामचन्द्रस्य दर्शनीयताम् ।

शत्रुघ्नः शरदिन्दुकु[8]न्दधवलं छत्रं दधाति स्वयं
सुग्रीवस्य विभीषणश्च विभृतः पार्श्वद्वये चामरे ।
सानन्दं व्यजनेन वीजयति च स्वैरं सुमित्रासुतः
सुप्रीतो युवराज एष भरतः [9]सौध्योपचारे स्थितः ॥ १० ॥

दश°[10] । एतादृशं रामभद्रं पश्यामि ॥

रामादयः सर्वे सत्वरमुत्थाय [11]भूयोभूयः प्रणम्य महेश्वरं वैदिकस्तोत्रैराराध्य बद्धाञ्जलयस्तिष्ठन्ति ॥

---

1 °शैलोद्° Mr °शैलाद्° A.

2 °रञ्चिता° A.

3 °मात्रादशे° A.

4 °मत्य° A.

5 °विसाणं Mr °विसाणाणं A.

6 वअणं ण विसंवदइ A.

7 A om. the rest of this speech अविअ . . . भाअहेअम् (line 13 below).

8 °बिम्ब° A.

9 स्वीयो° A.

10 अहो ममानन्यसुलभं भाग्यं यद् add. A.

11 साष्टाङ्गं add. A.

महेश्वरः[1]। सुप्रीता वयं भवदीयचरिताद्भुतेन यत् त्वया रक्षोमृत्युग्रस्तं जगज्जातमुज्जीवितम्।

पुनर्जाता इमे लोकाः पुनर्जाता इम प्रजाः।
पुनश्चैते त्रयो वेदाः पुनर्यज्ञादिकाः क्रियाः॥११॥

[2]एतावत्[3]कालेन त्वया जगतामुपद्रवो निरस्तः[4]। अद्य प्रभृति परिपालने तवाधिकारः।

एतावन्तं त्वया कालं युद्ध[5]श्रद्धावलम्बिता।
धर्मदानदयावीर[6] त्वामिदानीमुपस्थिता॥१२॥

यद्[7] भवान् वसिष्ठविश्वामित्रोपदिष्टमार्गेण लोकरक्षाध्वरे दीक्षितो भवतु।

सर्वे सन्तु परस्परं सुमनसः सान्द्रप्रमोदा जनाः
सन्तुष्यन्तु समीहन[8]प्रणयनैः सम्भाविताः साधवः।
सद्यः सिद्धिमुपैतु[9] सज्जनमनःसत्कार्यचिन्ता सदा
सायम्प्रातरमी तवैव विभवं[10] सम्प्रार्थयन्तो[11] जनाः[12]॥१३॥

ब्रह्मा।

त्रैलोक्यकुशलं[13] राम त्वया यत्नेन साधितम्।
सुखी भव चिरं जीव सर्वत्र विजयीभव॥१४॥

सौजन्यैकरसेन सान्द्रनिभृतस्नेहेन सौमित्रिणा
साकं कर्मसु सावधानमनसा सत्येन धर्मेण च।
सर्वानन्दविधायि साधुचरितं सर्वात्मनासाधयन्
सौराज्यातिशयेन सर्वसुजनश्लाघ्यो यशस्वी भव॥१५॥

भरतो[14] यौवराज्ये[15]ऽधिकृतः शत्रुघ्नेन सह तव यशः सम्पादयतु॥

इन्द्रः। सकलभुवनाभिराम रामचन्द्र तव[15a] प्रभावेन पुनः स्वाराज्ये प्रतिष्ठापितो[16]ऽस्मि। सर्वे वेदा[17] निरुपद्रवाः सम्पन्नाः। निश्चिन्ता[18]श्च सर्वे लोकाः[19]।

---

1 रामं प्रति add. A.
2 धन add. A.
3 °वता का° A.
4 निरासितः A.
5 युद्धवीरोऽवलम्बितः A.
6 °वीराः A.
7 तद् A.
8 समीहित° A.
9 °मुपैति orig., but also तु beside it, Mr °मुपैतु A.
10 विजयं A.
11 °यन्तां A.
12 द्विजाः A.
13 °कुतूहलं Mr °कुशलं A.
14 अपि add. A.
15 °राज्याधि° A.
15a तव om. A.
16 °तिष्ठितो A.
17 लोका A.
18 निश्चिता° A.
19 देवाः A.

हव्यान्यद्यप्रभृति भुवि नः कल्पयिष्यन्ति हन्त
क्षोणीदेवा मुदितमनसः सर्वतो यज्ञभागान्।
राज्ञां योग्यैस्त्वमपि बहुभी राजसूयाश्वमेधै-
रिष्ट्वा यज्ञैः समधिगमय स्फारमानन्दमस्मान् ॥ १६ ॥

दश०। वत्स रामभद्र।

त्वया लोकैकवीरेण धर्मनिष्ठेन धीमता।
नरो मम समो नास्ति न भूतो न भविष्यति ॥ १७ ॥

एक[1]स्तावत्तवारण्यवासमूलः[2] शोक एतावन्तं कालमवस्थितः। इदा[3]नीमहं तमानन्दमनुभवामि।

तवारण्ये वा[4]सान् मम हृदि महाशोकविकले
न किञ्चित् स्वारस्यं त्रिदशपदला[5]भेऽप्यलभत।
त्वयि प्रत्यावृत्ते पुनरिह महानन्दभरिते
न धत्ते भूमानं मम मनसि निःश्रेयसमपि ॥ १८ ॥

इतःपरमिष्टतमैरिष्टापूर्तैरिक्ष्वाकुवंशजानामस्माकं [6]शाश्वतं पदं परिकल्पय। वयं[7] श्रेयःसन्तानसिद्धिमाशास्महे। सर्वानिमांल्लङ्कासमरसुहृदः सुग्रीवाङ्गदप्रमुखान् यथोचितं सम्भाव्य प्रजारक्षणमवलम्बस्व।

आदित्यैरभिरूपधारितमहीभारैरुदारैर्नृपै-
राविर्भूतगुणानुभावगुरुभिर्धर्मेण गुप्ताः प्रजाः।
आप्तैरात्महितावधारणचणैरारब्धनिर्वाहकै-
रादिष्टेन पथानुपालय महीमाचक्रवालाचलम् ॥ १९ ॥

[8]वसि[9]ष्ठविश्वामित्रौ विना न किञ्चिदपि त्वया मन्त्रयितव्यम्।

[10]वसिष्ठारुन्धतीजाने विश्वामित्र महामुने।
युवामशेषकार्येषु युक्तौ स्यातामतन्द्रितौ ॥ २० ॥

वसिष्ठविश्वामित्रौ[11]। अनुगृहीतौ स्वः ॥

महेश्वरः। सर्वे भवन्त इहैव नित्योत्सवाः सन्तु। वयं च स्वं स्वं स्थानं प्रविशामः ॥

[12]निष्क्रान्ता महेश्वरादयः ॥

रामादयः सर्वे यथोचितमुपविशन्ति ॥

---

1 एकतस्तावत्त्वदीयारण्य° A.
2 °मूलशोकः A.
3 इदानीं महान्तमा° A.
4 वासे A.
5 °लाभो A.
6 शश्वतं Mr शाश्वतं A.
7 च भवतः add. A.
8 यत् add. A.
9 वशि° Mr वसि° A.
10 महेश्वरः। तयोरभिमुखो भूत्वा add. A.
11 तौ for वसिष्ठविश्वामित्रौ A.
12 इति add. A.

विश्वा॰। किं ते भूयः प्रियमुपहरामि ॥

रामः[1]। किमितः परं प्रियमस्ति।

[2]दुर्जया जगदातङ्कहेतवो राक्षसा हताः।
प्रजापालनदीक्षा च प्रविष्टा शाश्वती मया ॥२१॥

तथापीदमस्तु। भरतवाक्यम्।

साहित्योदयसम्भृतो विजयतां[3] सम्भूय सारस्वतः
सारो यत्र समन्ततः सहृदयैः सम्भावनीयोदयः।
सम्यग्भावितसंविधानतरलः सोऽयं सुधासुन्दरः
सन्दर्भो विदुषाममन्दहृदयानन्दाय सञ्ज्ञायताम्[4] ॥२२[5]॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ सप्तमोऽङ्कः ॥

---

[1] रामादयः A.

[2] हन्तव्या A.

[3] ॰जयते A.

[4] सन्दायताम् A.

[5] Mr adds: किञ्च। अस्मिन् नाटके वालिप्रकरणे "दौरात्म्याद्दरिभिः" इति श्लोकपर्यन्तेन ग्रन्थसन्दर्भेण भवभूतिना त्रिभागपरिमिता कथा विरचिता। ततः "अवश्यं च श्रेयस्विना मया भवितव्यम्" इति वालिवाक्यादारभ्य भरतवाक्यपर्यन्तेन ग्रन्थसन्दर्भेण सुब्रह्मण्यकविना कृत्स्नोऽपि कथाशेषः पूरितः। तस्य पोल्लरुवंशजलधिचन्द्रस्य वेङ्कटेशार्यतनूभवस्य वेङ्कटाम्बागर्भसम्भवस्य द्रागेवाद्वैतात्मज्ञानसिद्धिरस्तु ॥ A has in a note अस्मिन् . . . कथाशेषः पूरितः। and omits the rest.

APPENDIX C

This appendix gives the collations of the two manuscripts Mr and Alw which were received too late to be collated before the constitution of the text. Doubtful readings are indicated by a query (?).

ACT I

Readings of Mr

Page 1. Beginning श्रीहयग्रीवाय नमः । हरिः ओं । महावीरचरितं नाटकं प्रारभ्यते ॥—l. 10 त्यक्तकर्मविपाकाय.—l. 11 अद्य खलु omitted.—l. 15 वीरस्थितो.

P. 2, l. 1 स्वः for स.—तर्हि महावीरचरितं.—l. 2 °तोऽत्रभवद्भिः.—l. 5 °हं परिषद्मेतावद्वि°.—पद्मनगरं.—l. 6 तैत्तिरीयाः.—l. 7 पर्ङ्क्तिपावनाः.—सोमपीथिनो धृतव्रता.—l. 9 पञ्चमः omitted.—l. 10 °कीर्तिः नील°.

P. 3, l. 1 पद्वाक्यप्रमाणज्ञो added before भव°.—जातुकर्णी°.—l. 2 °मिति भवन्तो.—l. 3 °णां यथाङ्गिराः.—l. 8 °द्रुहो.

P. 4, l. 1 तत्र समरन्त ममापि.—l. 2 तासु प्र°.—l. 3 परिषदः.—l. 4 कथाप्रवेशसमारम्भं श्रोतु°.—l. 6 स्वयमेव.—l. 8 विजयी.—l. 10 °घातं स्रा°.

P. 5, l. 8 भवान्.—कौशिको added before विश्वा°.—l. 10 जह.—l. 12 मूर्तिसुन्दरः.—l. 13 °मित्रादृते ऋषे°.—l. 14 यत्र for यस्य.

P. 6, l. 2 °दशगुरुभि°.—l. 6 °दर्कस-

Readings of Alw

Page 1. Beginning श्रीगणेशाय नमः.—l. 11 अलमतिविस्तरेण added before अद्य.

P. 2, l. 4 °निस्यन्द°.—l. 5 पद्मनगरं.—l. 7 उदुम्बरा ब्रह्म°.

P. 3, l. 6 °मुरु°.

P. 4, l. 1 तत् समलभन्त ममापि.—l. 6 स्वयमेव.—l. 8, सहमरुद्भि°.

P. 5, l. 13 साङ्काश्यायन.

P. 6, l. 3 °मभ्युद्यतः.—l. 6 च सुमङ्गला°.—l. 9 अस्थाप्या°.

P. 8, l. 2 प्रेषितव्य.—l. 11 कन्येति.

P. 9, l. 10 °लाञ्छितमु°.—l. 11 °ष्टकं.—l. 12 दण्डीयतः पै°.—l. 15 °रूपं.

P. 10, l. 1 प्रवृत्त.—l. 3 °तमसेन.—l. 10 आश्चर्यमिय°.

P. 11, l. 11 कोशले°.

P. 12, l. 9 महा°.—l. 10 विश्राम्य.—l. 11 °माशास्महे.—इति परिक्रम्योपविशन्ति omitted.

P. 13, l. 3 गोतमस्य.—मुनेः added before धर्म°.—l. 5 गोतम°.—l. 6 °तामिस्र°.—l. 8 °जानुपमसाम°.

Readings of Mr

मागमा.—भवन्ति added before भग°.—सत्यसन्धाः added before साक्षा°.—तथाहि added before तमांसि.—l. 11 आयुष्मन् added before दृश्य°.—हि added after दृश्यते.—तस्य omitted.—l. 13 नूनं added before भव°.—°मेवाभ्युपागतः.

P. 7, l. 1 इति added before कन्या°.—l. 2 केनचि°.—क्षमितव्या इति.—l. 3 °पश्यति.—l. 7 च कुले for कुशलैर्.—l. 8 आस्थेयानि.—l. 10 प्रकाशं added before सन्दिष्टं.

P. 8, l. 1. °लासहितः.—l. 2 प्रेषितव्यः.—च omitted.—प्रियसुहृदा.—l. 4 °मभ्युपागताः.—l. 6 वृद्धवीरध्वजो.—l. 10 श्रूयते for अथ.—l. 11 कन्येति.

P. 9, l. 1 राजन्यश्रो°.—l. 6 यत् added before द्वितीयस्य.—l. 11 मौञ्ज्या.—l. 13 °द्दीसौ for °दंसणा.—l. 15 °रूपं.—°लिनं राजर्षिमागतं गृहान्.

P. 10, l. 1 प्रवृत्तयज्ञो.—l. 3 स नाम for नन्वार्य स एकः.—गौतमेन added before दीर्घ°.—दीर्घतापसेन.—l. 7 °लाङ्गिव्यमाना°.—समुद्गता.—l. 10 आश्चर्यमिदमद्भुताकृतिप्रसूति°.—l. 12 adds स्वगतं before उत्प°.

P. 11, l. 1 भगवन् omitted.—l. 3 यस्य for धर्म.—l. 5 तौ for कुमा°.—°दयामहे.—l. 7 समा.—l. 10 °दृश्य°.—l. 11 °श्रीकामुको बलेन्द्रेण.

P. 12, l. 1 °भवतोररिष्ट°.—तु omitted.—°र्षातिशयः.—l. 6 इति added after verse २५.—l. 8 एवं added before अश्रा°.—l 9 महा°.—l. 10 इति सर्वे विश्रम्य

Readings of Alw

P. 14, l. 1 शरीर°.—l. 2 अणुभावो.—l. 12 आः added before आग°.—निःक्रान्तः.

P. 15, l. 10 कि ति.—इमस्सिं.

P. 16, l. 9 पथएद्दि.—l. 10 हा omitted.—एत्र.—चिन्त° for विचिन्त°.

P. 17, l. 5 कामं शत्रुरिति.—l. 7 तत्र for तस्य.

P. 18, l. 3 °भङ्गमोघ°.—l. 7 राजा। . . . कलकलः omitted.

P. 19, l. 5 ताडका.—l. 9 हद्धी२.—l. 9 मुहो omitted.

P. 19, l. 5 °ताडको°.—l. 12 त्वरतां वत्स.

P. 20, l. 5 महतः added before सङ्गा°.—l. 8 गताः.—l. 9 °गमाः.—l. 10 निःक्रान्तः.—l. 11 °वाली.—l. 12 °भावं.—अभिवट्टदि.—l. 13 one तिष्ठ omitted.

P. 21, l. 3 °डकाम्.—l. 7 °प्रसरा.—l. 8 अचरित्रं पित्रं णो.

P. 22, l. 1 ताडके.—हि omitted.—l. 4 °ङ्गवः.—l. 5 °प्रमारो.—l. 10 शीर°.

P. 23, l. 2 मङ्गल्यो.—l. 3 सरहस्य omitted.—l. 5 शब्दतस्स omitted.—प्रकाशन्तां.—l. 6 इलादयो.—l. 8 °न्यदर्शन् मुनयः.

P. 24, l. 4 °गित इव.—l. 5 °त्पञ्जरः—l. 6 राजा omitted.—l. 10 उभति.

P. 26, l. 1 मस्तु . . . मन्ये विद्या° omitted.—l. 8 अचरित्रं२.—l. 9 भवन्तो.

P. 27, l. 5 हणायते.—l. 6 यतः.—राज्ञे added before दश°.—l. 8 संयुज्या°.—l. 9 विहस्य omitted.

Readings of Mr

कौशिकाश्रमसंस्थायमनुप्रविशन्ति.—l. 11 वैकङ्कत°.—इति omitted.

P. 13, l. 1 जय omitted after रामचन्द्र.—l. 2 भगवन् omitted.—l. 3 अस्ति omitted.—°घेराचार्यकस्य.—l. 5 तं omitted.—°महत्यायै जार.—इन्द्रं जानन्ति for निर्दिशन्ति.—l. 6 मन्युमवाप.—तस्याः पाप्मना शरीरमन्धतामिस्रमभ्ययात्.—l. 8 एष वैनकुलकुमारः.

P. 14, l. 1 सविस्मयानु°.—खु for णं से.—l. 3 निर्वर्ण्य निश्वस्य च.—l. 8 °प्रणिहितः.—l. 9 °कार्यार्थी वः.—l. 12 विमृश्य omitted.

P. 15, l. 3 स्वयङ्गहा°.—l. 6 च added before कौ°.—l. 7 °वनुगतोऽस्मि.—l. 9 °वर्तिमें चक्षु°.—l. 10 स्वग° added before किं.—l. 11 दिट्ठि.—l. 12 उपेत्य for उपसृत्य.—च omitted.—इयमसावुद्धताकृतिः.

P. 16, l. 4 उपविश्य for उपसृत्य.—l. 9 अब्भत्थेइ for पत्थेदि.—l. .10 एवम्.—चि° for विचि°.—l. 11 Speech reads: आर्य पश्य देवीमिमां निशाचरपतिः प्रार्थयते.—l. 13 मा मैवं for वत्स.

P. 17, l. 1 अति हि सौजन्यमार्यस्य.—l. 3 राजानमन°.—l. 5 कामं शत्रुरिति.—पुनरतिवीरमप्रमेयतपसमप्रा°.—l. 9 धर्मात्पथोऽपि च्युतः.

P. 18, l. 3 °मोघ° for °भीम°.—l. 7 भवन् दूत.—l. 8 दिगन्तरेभ्यो.—एवायमाक्रन्दकलितः.—भगवन् added.—l. 11 श्रान्त°.

Readings of Alw

P. 28, l. 3 जानीत इति.—l. 4 जानीत इति.—कुशध्वजो जानीत इति.—l. 5 विश्वा° राजानं प्रति for राजा.

P. 29, l. 1 एव्व.—l. 3 लज्जितां omitted.—वदामो.—l. 7 °मित°.—l. 12 रामचन्द्र.

P. 30, l. 3 तं added before प्रणम्य.

P. 31, l. 1 °न्निये कु°.—°वैजात्यं.—l. 12 गृहीता.

P. 32, l. 2 दत्तप्रतिष्ठा°.—l. 3 महर्षीन omitted.—l. 5 °ष्यन्ति (omits इति).—l. 8 एव.

P. 33, l. 6 °पर्यन्य°.—l. 8 हन्यतामेतौ यज्ञप्रत्यूहनौ.—l. 9 उभौ for तौ.

P. 34, l. 6 °ग्राहम्.—l. 12 कौमारो नाम added before प्रथमो.

Readings of Mr (*continued*)

P. 19, l. 2 °वपुर्दर्पोद्धतं.—l. 9 हद्धी२(?).—l. 11 एदं omitted.—l. 12 °भेत्री.

P. 20, l. 2 स्वग° added before अयं.—l. 5 त्वरस्व.—महतः added before सङ्गा°.—l. 8 गताः.—l. 9 °पगमाः.—l. 11 अम्हहे before अम्मो.—इदो परागओ for परागदो.—One हद्धी omitted.—उप्पातवाअवली.—l. 12 सा added before हदा°.—°वद्द.

P. 21, l. 2 अज्जे for अए दाणिं.—पत्थिओ.—l. 6 °कुल्य° for °तुल्य°.—l. 7 °प्रसरा.—l. 8 अचरित्रं२ पित्रं णो२ (?).

P. 22, l. 2 सम्प्लवन्ते for प्लवन्त इति.—l. 5 °प्रमारो.—l. 6 दौत्यं.—l. 7 स्वगतं

Readings of Mr

added before एष.—सकलराचसहानिनिगमाध्ययनस्य added after °रः.—l. 11 स for हि.—l. 12 विश्वामित्रो जानाति कुशध्वजश्चेति.

P. 23, l. 1 °स्त्रमन्त्राणां.—l. 2 यानि for मया.—l. 3 भृशाश्वा°.—सरहसा omitted.—जृम्भकप्रयोगोपसंहारस्य.—l. 4 तानि मत्प्रसादादर्थतः शब्दात्मना च for तत्प्र° . . . च.—l. 5 प्रकाशन्तां.—l. 7 °सहस्रं.—l. 8 °न्यदर्शन्.—l. 11 दृष्टा for दिष्ट्या.—l. 12 स्व° for आः.—°मनुतिष्ठन्ति.

P. 24, l. 1 इदानीं added after कथम्.—l. 4 °निचितं नभो.—l. 5 °तटित्पि°.—l. 6 अपि च for राजा.—l. 9 °प्रमुक्ताः.—l. 11 पज्जलित्र°.—उब्भमन्ति.—l. 12 लोअणाइ.—पहा omitted.

P. 25, l. 1 स्त्यायते.—l. 6 °कपिला°.—l. 7 विसर्जय च omitted.—l. 8 °प्रोद्दण्डरचोमरु°.—l. 10 °प्रतिहतै°.—l. 12 रामः for नेपथ्ये.

P. 26, l. 1 रामभद्र omitted.—तथास्तु for एवमस्तु.—l. 2 महाप्रसादः.—l. 6 त्वयि यता°.—l. 8 अहो added before देव°.—मन्तेदिन्ति.—अहो omitted.—अचरिअम्.

P. 27, l. 1 अद्भुतमाहात्म्यनिधे for महा°.—l. 3 वृत°.—l. 5 °स्पन्दस्तो°.—l. 6 उत्स्पृह° for अतः स्पृह°.—राज्ञि added before दश°.—l. 7 संयुज्या°.—l. 9 विहस्य omitted.—l. 10 पापं (?) added after शान्तं.—l. 14 इति added before ध्यात्वा.

P. 28, l. 2 °चिरमनादृतोऽस्मि.—l. 3 सीरध्वजो for आर्यो.—l. 4 This line and the next omitted.—l. 6 °कलः.—l. 7 राजा । विलोक्य added before स्फू°.—°त्यश्रुतो.—l. 9 स्व° added before सम्मर्द.—सम्मच्चं.—संसद्ध्र.—l. 10 शुण्डालः.

P. 29, l. 1 एअं हवे.—l. 3 लज्जितां हृष्टां च.—वड्ढिमो.—l. 5 आत्म° for स्वगतम्.—l. 9 °पर्यस्त°.—l. 11 रामचन्द्र.

P. 30, l. 1 °तिक्रामति प्रसङ्गः.—l. 2 राजन् added before गुरु°.—अयं for ते.—l. 9 तं added before प्रण°.—l. 4 पूर्णा युष्माकमाशि°.—l. 6 अम्हो.—l. 8 सुष्ठुतरं बङ्ग°.—°स्वस्ति.

P. 31, l. 1 तपस्यतो for पश्यत.—°कुटुम्बि°.—l. 3 भगव°.—l. 9 उपहसन् omitted.—तर्हि added before सीर°.—आवेदयिता.—l. 12 गृहीता.—°प्रतिभूर्भवा°.—l. 13 आकाशे added before वत्स.

P. 32, l. 2 प्रतिष्ठा°.—l. 3 ब्रह्मर्षीन्.—°रथानुया°.—l. 4 विदेह°.—मम and च omitted.—l. 7 स्व° added before दि°.—भद्दणीएं हविस्सद्द.—l. 8 ममा° for धर्मा°.

P. 33, l. 1 °ध्ये विधौ ना°.—l. 3 °न्यथापि.—लङ्का च यत्.—l. 4 °वन्दी°.—l. 6 तत् omitted.—कावितौ काल°.—l. 8 तद् omitted.—हन्यता° for रामलक्ष्मणौ प्रहन्यता°.—l. 9 कुमा for तौ.—यदाज्ञापयति भगवान् for यथाज्ञापयसि.

P. 34, l. 2 °त्युपपादये.—l. 4 वत्स रामलक्ष्मणौ प्रमत्तमप्रमत्तो विजयस्व.—l. 6 सहस्तग्रहम् omitted.—l. 7 °तोऽभ्येहि.—l. 9 ब्रह्मद्रुहो.—निहन्ति.—l. 10 °र्वेणस्त्रीप्रभवाभि°.

ACT II

Readings of Mr

P. 35, l. 2 भो omitted.—l. 3 तद्दारभ्य.—l. 8 लक्ष्मणेनै°.—भृशा°.—l. 12 °मप्रमत्त:.

P. 36, l. 2 °बन्दीगृह°.—l. 3 °मैकमत्यं.—l. 4 च for हि.—l. 6 पुरोऽवलोक्य added before कथं.—l. 7 One जेदु omitted.—कणिट्ठ added before मादा°.—l. 8 इत added before आस्स°.—l. 9 णिब्बुताइ.—°हणमङ्गलाइ.—अणं अ.—l. 10 अगत्थिअ.—°हारं कअं महेन्दं.—l. 11 °पेसिअं.

P. 37, l. 4 हि for च (first) यद् for च (second).—l. 5 °मेत्तो एव्व सो कहिं तस्सि एत्तिआ चिन्ता.—l. 7 तङ्गूतं.—l. 8 °मस्स.—l. 11 किव्व.—l. 13 अतो for अथो.

P. 38, l. 1 इएसिउपेंद्दअमदलेहिं.—दिट्ठिविसेहिं ओहरिअमाणलोअ लोअणो.—l. 2 वट्टइ.

P. 39, l. 1 नेपथ्येऽर्ध° (?).—l. 2 प्रेषितः तेनैतत्.—l. 3 इत्युपनिश्चित्य.—l. 4 श्रीमहेन्द्र°.—l. 5 °यां माल्यवन्तममात्यम°.—l. 6 किं ति पषद्दप्पदुसलिट्ठ° लिहिअं.—l. 7 पुनर्वाचयति। ननु added before अत्रैव.—परं माहे°.—l. 9 °प्यतिचर°.—l. 10 तान् omitted.—सम्प्रत्यसञ्चितार्थे च माहेश्वरप्रीति°.—l. 13 इति omitted.

P. 40, l. 4 °गरुओ.—l. 5 भोः added after अहो.—l. 7 °मदः for भ्रमः.—l. 11 दाणिं added after किं.—चिन्तीअइ.—l. 14 शिष्यस्य.

P. 41, l. 1 °र्निपातः.—l. 3 तु omitted.—विजयेत.—l. 5 °कश्चिद्.—ब्रह्मर्षि°.—

Readings of Alw

P. 35, l. 5 °डकेयं.—l. 6 ताडका°.—l. 10 नरुषः.

P. 36, l. 2 °वन्दी°.—l. 6 सूर्पनखा.—l. 7 सूर्पनखा.—l. 9 सूर्प°.—°त्ताइ.—पाणिगाह°.—l. 10 °महेसिना.—माहिन्दं.—l. 11 प्पेसिदं.

P. 37, l. 5 सूर्प°.—माणस°.—l. 7 तङ्गूयो.—l. 9 तत्केत्तिमा.

P. 38, l. 1 सूर्प°.—दृश°.—l. 3 से added after ण.—l. 10 प्रभोः omitted.

P. 39, l. 1 °हारः प्रेषितः.—l. 3 निःक्रान्तः.—l. 6 सूर्प°.—दुस्सिट्ठक्कमं.—l. 10 महेश्वरप्रीति°.

P. 40, l. 4 सूर्प°.—l. 11 सूर्प.—किं२.

P. 41, l. 1 °धनं.—l. 4 समाहि°.—l. 6 ब्रह्मरिषि°.—l. 8 सूर्प°.—l. 9 °दारण्यव्रतो.

P. 42, l. 1 प्रहृष्ट°.—l. 2 °चिनं निर्यानीयुः.—हठाक्रामत्य°.—l. 3 °मवसादवानन्तः.—l. 9 सूर्प°.—किं दाणिं.

P. 43, l. 2 सूर्प°.—कक्खन्तरे.—l. 7 भवान्.—l. 11 प्रचलयति.—तुदति.—l. 12 उत्थाय परिक्रम्य for इति.—निःक्रान्तौ.

P. 44, l. 4 °योर्जित्य°.—l. 7 परा°.—l. 8 °प्रमादो.

P. 45, l. 2 माहा omitted.—l. 4 त्यक्ता धियं.—l. 5 संन्त्रासान्निजयाभिजात्यनिभृत°.—l. 6 सहिओ.—l. 8 परिधारणा°.

P. 46, l. 1 °जाअ°.—l. 2 अ for अत्रं.—l. 11 रामान्वेषण . . . भार्गवः omitted.

Readings of Mr

l. 6 °पन्नोऽयमपविद्धमपि.—न added after शस्त्रं.—स नो दुष्टतरः for दुष्टतरं.—l. 9 यदि omitted.—स for हन्याद राघवं.—राघवं added after हत्वापि.—l. 10 सन्धार्यस्तु omitted.

P. 42, l. 1 सर्वं° for धर्मं°.—विजयते.—तं सर्वविजयिनं जानीयुः। तथैव रावणहठात्क्रान्ति°.—l. 3 ह्यंवर° for ह्यसुर°. l. 5 °पजय°.—°चरितं.—°वीर्यं.—l. 6 प्राङ्मङ्गलं प्रातनोत्.—l. 7 सार्द्रनितास्मङ्गयः.—l. 8 धर्म्यं°.—l. 9 अद्दो.—किं दाणिं णिचित्रं.

P. 43, l. 4 शस्त्राणि.—l. 6 प्रस्थापनाय.—l. 7 भवान्.—l. 8 °त्प्रशम°.—l. 10 °शुद्धस्य.—l. 12 उत्थाय for इति.—l. 13 मिश्रविष्कम्भः.

P. 44, l. 2 °नगरगतराजकुल°.—l. 5 हेलाप्रहित°.—दुर्मदः.—l. 7 °दण्डषण्ड°.—रहितः.

P. 45, l. 1 दिष्ट्या omitted.—l. 3 शरासनस्य दयितः.—l. 5 °भूतस्नेहो.—l. 1 हला omitted.—एव्वम्.—l. 8 नोत्सवाः परावधीरणा°.

P. 46, l. 1 °कअ° for °कद°.—°जीव°.—णिव्वटिअ°.—l. 2 अत्रं omitted.—सुणीअइ.—l. 3 °मुपह्रीयते.—l. 4 उत्पाल° for उत्खात°.—l. 5 °विजयः स्ताघ्यस्य बाह्वो°.—l. 6 काश्य°.—मुनये for गुरवे.—महीं शस्त्र°.—l. 7 °विषयं लब्ध्वा तप°.—l. 10 दृष्ट्युपघात°.—l. 11 पुरजनै°.

P. 47, l. 1 नन्वेवं शि°.—प्रणेता कथम°.—l. 2 अपि added before प्रमा°.—l. 3 अम्हो.—एव्व added after समन्तदो.—हा

Readings of Alw

P. 47, l. 3 हा हा देव.—l. 4 ति.—°मुहर:.—l. 5 वट्टदि.—l. 8 °क्रामन्ति.

P. 48, l. 1 कुमार२.—l. 2 °गमनं.—l. 5 °महण°.—तेल्लोअ°.—l. 6 °विसद°.—l. 7 °वित्थारिद°.—l. 8 कि ति.—उब्भन्ता°.

P. 49, l. 1 °सन्द्राव°.—l. 5 °कुम्भ° for °पद्म°.—°लगस्स.—l. 8 हद्धी omitted.—एसो for सो.—°ययत.

P. 50, l. 3 °सहिए.—l. 6 वलादो.—l. 7 हन्त२.—l. 11 °रस्मि°.

P. 51, l. 1 एस.—°पेक्खिज्जतपहा°.—l. 3 °संहिद°.—l. 4 °घात°.—जेव्व.

P. 52, l. 11 विहस्य omitted.

P. 53, l. 1 °गतो.—l. 2 °साहस.—l. 9 परशुरामः omitted.—l. 13 न श्रुतः.

P. 55, l. 1 जाम . . . मुग्धप्रगल्भं omitted.—l. 7 °विधाविर्भव°.—l. 8 चणं.—l. 11 क्खु.—l. 12 °परीवार°.

P. 56, l. 3 पेक्ख२.—l. 4 भअवओ.—l. 7 °ज्ञान°.—l. 8 आम.

P. 57, l. 1 ओ°.—l. 7 °वत्यवज्ञापीत्याह.—l. 16 यत्तव तद्गिरामनपथं व्यक्तं.

P. 58, l. 2 किं for वा.—l. 5 नाम added before नयना°.—l. 8 °मुशलो°.—l. 13 वश्चेसि.—निःस्व° (?).

P. 59, l. 1 प्रतिप्रस्तुत°.—l. 3 गुणपरगुणोत्कर्षत्वे परिणाम°.—l. 7 हि तस्य.

P. 60, l. 2 °नि च परि°.—कामवाणास्त्र°.—l. 11 अभ्यन्तरं.—l. 13 एसा.—l. 14 निःक्रान्ताः.—इति परिक्रामति omitted.—l. 15 भवता.

Readings of Mr

added after देव.—रामभद्द.—l. 4 °दुए.—°मुहर°.—°पलविश्रं श्रम्हाणं राउलं.—l. 5 भट्टि°.—भट्टारं.—l. 7 हि added after तेण.—श्रय्यउत्तम्.

P. 48, l. 1 पेक्ख.—°वराइक्खलत्तमरालवधुभन्त°.—l. 3 प्रतिवृत्य.—l. 4 °पयितव्या.—l. 5 One सहि omitted.—°सुरसमत्ततिल्लोक°.—तुङ्गविश्रश्रलच्छीलञ्छिश्रणं इमं विलोश्रश्रन्ती ईसिविब्भमविश्रसत्तणेत्त°.—l. 7 °भरिश्रमुहपुण्डरीकवित्थारिश्रसणेहसंभमा सव्वश्रा.—l. 8 विश्रश्राहिमुहे.

P. 49, l. 1 °श्रारी.—l. 3 °साध्वस°.—l. 5 °कुम्भ° for °पद्म°.—l. 6 मास्स.—l. 8. परिस्सन्दाः.—l. 9 हद्धी२.—सो omitted.—वाहरइ.—l. 10 प्रभिन्नपुष्कला°.—°मङ्गलो.—l. 11 इति परिक्रामति omitted.

P. 50, l. 1 गई। इति धनुषि.—श्रय्यउत्त.—ताव.—l. 2 ण श्रच्चियि.—l. 3 उव्वत्तिश्रं.—°सहिए.—°लुत्तणम्.—l. 4 प्रकाशम् omitted.—l. 5 परिस्सन्दाः.—l. 6 वऊलावो एव्व.—l. 7 हन्त२। समास्सिहि२.—l. 8 इत्युक्तास्यं.—l. 11 °रक्षि°.

P. 51, l. 1 हा added before एसो.—°लोश्रदुप्पेच्छजरठदेहप्पहाडामरो जलन्तं सुणिसिश्रं.—l. 2 °ऊश्रवह°.—l. 3 °हिश्र.—°जडापहाडामरो.—°विश्र°.—°गश्री.

P. 52, l. 1 °करस्फुर°.—l. 3 सविस्मयम् omitted.—l. 4 °धिर्वृत्तानां च कार्त्स्न्यमिव शक्तेः.—l. 7 कल्पनापाय°.—विद्धत् for दधतः.—°रुद्राननत्वं.—l. 8 शिष्यः for तिग्मः.—l. 9 °निर्माय°.—l. 10 °भूय

Readings of Alw

P. 62, l. 11 किं added before मय्येव.—भृकुटि°.

P. 63, l. 5 °दुद्दान्तस्यै°.—l. 7 °मानक्रोधाग्नेः.—l. 10 नमय.—l. 11 °दृप्याः.—l. 12 °विगत°.

P. 64, l. 9 श्रारण्य°.—l. 10 सामन्ते श्रह°.—°त्माशुः.

P. 65, l. 2 च omitted.—l. 11 निःक्रान्ताः.—l. 12 परशुरामसंवादो नाम added before द्वि°.

Readings of Mr (*continued*)

स्थित इव समु°.—l. 11 स्वाजन्य°.—l. 12 °लो भाति कण्ठे.—l. 15 °शान्त्यास्तनोति.—l. 16 °दुपश्रुत्य.—l. 12 °गश्री.

P. 53, l. 1 श्रय्यउत्त.—l. 2 पसीश्र साहसिश्र.—l. 4 °मधिवीर°.—l. 5 परितापः.—l. 6 तपसि for जगति.—°कीर्तिः दर्प°.—l. 7 परिचरणकरोऽयं राघवः.—l. 9 परशुरामः omitted.—दुरात्मनः omitted.—l. 13 स्कन्द for स्कन्दः.—कथं न श्रुतः.—l. 14 एष एव मे.

P. 54, l. 3 तेषामु° for कष्टमु°.—l. 4 स्तानि.—l. 11 परिस्सन्दाः.—l. 12 भगवान्.—l. 18 °हश्रम°.

P. 55, l. 1 स्वभावरमणीयः खल्वसौच°.—l. 4 °ष्टो विहर°.—l. 6 राम राम added after प्रकाशम्.—l. 7 °निसुम्भ°.—l. 8 °स्तम्भावविद्धःचणं.—l. 9 °थिलः तत्काण्ड°.—l. 11 One हद्धी omitted.—पज्जलिश्री.—l. 12 °मानं नि°.

P. 56, l. 4 विश्र added after श्रोहसइ.

Readings of Mr

—आउहलभो omitted.—l. 7 °गम्भीरस्स पौ°.—l. 8 आम.

P. 57, l. 1 परिसत्तरोसस्स for जस°.—l. 3 गुणाणां.—l. 5 कुतः for धृत°.—l. 9 द्यावापृथि°.

P. 58, l. 2 चत्रब्रह्म°.—l. 3 गुरुसु रम°.—मन्तिउम्.—l. 7 अपि च omitted.—l. 12 पेक्ख पेक्ख भत्तुणो.—l. 13 अत्तणं वद्वेसि.

P. 59, l. 2 धीरमंसलो मह्वसोहिओ से उवसासो.—l. 3 °त्कर्षिंत्वेऽपि परि°.—l. 4 °भाव्यस्तु निपुण°.—l. 5 °हङ्काररग्रन्थिः.—l. 9 °सामर्थ्यसार°.—l. 11 °व्यसप्तभुवना°.—l. 13 लब्ध्वंश्च.

P. 60, l. 11 °गओ.—ताओ.—एव्व added before पवि°.—l. 13 स्वगतम् omitted.—भअवइ.—°रिएसो.

P. 61, l. 1 एव.—l. 5 वरं हि वत्रे.—l. 6 तु omitted.—l. 9 किमन्यत् added after भगवन्.—l. 12 °भाण्डं.—l. 15 तत् omitted.—किमित्यतिबाष्पा°.

Readings of Mr

P. 62, l. 1 किन्तु added after किञ्चित्.—l. 6 दूयमानो added after ज्ञायते.—l. 7 किमु भ्रान्तो° corr. to किमुद्भ्रान्तो°.—l. 10 आः added before सत्य°.—l. 12 °ग्रहः सुन्दर इत्य°.

P. 63, l. 1 °मितिहासेषु गी°.—l. 2 °मच्छिनत्.—l. 5 °दुर्दान्तस्यै°.—°वंशान्.—l. 6 तद्वृत्तपूर्णभृद्°.—°मानक्रोधाग्निः.—l. 8 First तत्र omitted.—l. 9 निर्भय added after आः.—l. 10 नमय.—l. 12 झटिति°.

P. 64, l. 1 °स्तब्धः.—l. 2 °मभ्यनुज्ञा°.—l. 3 आङ्गिरसापि सुखम्.—l. 5 ततः for पुनः.—l. 6 त्वं तु पुरोधाः सुचरितश्रोत्रियो.—l. 7 तदत्र.—l. 8 °तान्तःस्थि°.—l. 9 °ग्रहव्यवहारस्य.—l. 10 °त्प्राशः.—l. 15 °स्त्वां समाह्वय°.

P. 65, l. 2 च omitted.—l. 3 जनपदेषु न चिरमारण्य कास्तिष्ठन्तीति गन्तु°.—l. 4 चेष्टव्यः.—l. 5 इति निष्क्रान्तः added after एवम्.—l. 6 भगवतः.—l. 10 इतरे for रामः.

ACT III

Readings of Mr

P. 66, l. 2 उपविष्टौ added before वसि°.—l. 2 °द्गन्यं प्रतिः.—l. 6 तनयः प्रियः.—श्रमं for स्वयं.—l. 7 चास्तु for त्वस्तु.—l. 8 °तरः.

P. 67, l. 3 राघवः corr. to भार्गवः.—l. 5 भवे ज्ञाता विवेक्ता.—l. 6 तथाविधस्य.—l. 7 किञ्च.—l. 8 °तस्चेतमाने.

P. 68, l. 1 परिचिनु.—°भावाः.—प्रत्यासीदति.—l. 2 °शोकज्यो°.—योग-

Readings of Alw

P. 66, l. 5 विश्वस्य for वंशस्य.—l. 6 भयं for स्वयं.—l. 9 श्रोत्रियः श्रो°.

P. 67, l. 1 तु for न.—l. 4 °प्यसादि°.

P. 68, l. 1 चित्त omitted.—नाम omitted.—l. 3 °मवेहि सा°.—l. 4 °विद्व° omitted.—l. 5 तद्ब्रचरि°.

P. 69, l. 2 °कस्ते.—l. 8 °पि for ये.

P. 70, l. 18 तैक्ष्ण्य° for स्तैक्ष्ण्य°.

P. 71, l. 8 तौ for तैः.

Readings of Mr

वृत्तिः.—समापयतु परशुं च omitted.—l. 3 °पधेय°.—l. 4 °दर्शनप्रज्ञानमभिसंवदति । तदा च°.—l. 7 °णामत्र वीरो युधा°.—l. 8 °त्वै रोम°.

P. 69, l. 6 ममापि ततः किञ्चित्.—l. 10 °मेषोऽपि तस्या°.—l. 13 त्वेव.—l. 14 तथा हि omitted.

P. 70, l. 5 मर्मभिदो.—रोमाञ्चयन्ति.—l. 6 अपि च omitted.—l. 10 किमत्र.—l. 17 °ङ्कृतम्.

P. 71, l. 1 °वधामर्षप्रयुक्तात् रोषचत्र°. l. 3 °चण्डः.—l. 5 निशित° for निभृत°.—°दण्डो विधत्ते.—l. 8 °थैतौ । देवस्य सम्प्रति धनुर्मथनेन सत्यमुत्थापितौ रघुसुतेन तथा प्रसह्य ।—l. 11 निर्मि° . . . अथेदानीम् omitted.—l. 12 एकस्य.—l. 13 छत्वा.

P. 72, l. 4 पुनः added before जामा°.—l. 7 तत् for नः.—l. 8 तपो.—l. 9 गौतम वत्स.—राजा omitted.

P. 73, l. 1 स्फुरित°.—l. 2 शा° for प्रशा°.—l. 3 कापुरुष added before निरप°. l. 6 नन्वरे त्वमपि किं.—असि added after एव.—महा omitted.—l. 7 चावकर्त°.—l. 9 आः omitted.

P. 74, l. 2 प्रकृत्यैव.—l. 5 नेप° for वसि°.—l. 6 इवाभिप्रणी°.—l. 8 One भोः omitted.—l. 11 °दुद्भूत द्रुतगतिरात°.

P. 75, l. 1 भगवन् प्रसीद२.—l. 3 मुनिस्य for निजस्य.—l. 6 चत्रं.—शमनाय.—l. 7 यदाह.—ते added before महा°.—l. 12 गृणातु.—l. 13 निष्क्रामति.—l. 14 पश्यन्तु भवन्तो वटोरस्य चत्रि°.

Readings of Alw

P. 72, l. 3 आः omitted.—विदेहराजर्षे°.—l. 4 °यामवल्क°.—l. 10 त्वया पुरोहितेन omitted.—l. 13 चत्रिय omitted.

P. 73, l. 3 °राज° for °राजन्य°.—l. 9 दुष्ट२ (?).

P. 75, l. 12 निःक्रामयति.

P. 76, l. 1 °शले°.—l. 4 स्खलयतु.—l. 11 °तन्त्रो° for °तत्त्वो°.

P. 77, l. 3 °चरममृषिः.—l. 5 रोषाद°.—ll. 11-13 हासाक्षेपम् . . . °लिङ्गाट्ट omitted.—l. 14 °स्थान° for °शाण°.

P. 78, l. 17 तु for नु.

P. 79, l. 1 °पशद्.—l. 2 °वचोदुकान्त°.—°दृत्त° for °दन्त°.—l. 4 °सिरा°.—l. 9 °तैरलं.

P. 80, l. 8 नोऽधु°.—l. 15 प्रातः.

P. 81, l. 2 One यदि omitted.—l. 10 ज्ञाने च नान्यो°.—l. 12 नु for तु.—l. 13 This line and verse 39 omitted.

P. 82, l. 7 °त्येव स एष.—l. 8 कल्याणाय मरु°.—l. 13 परिसरः.

P. 83, l. 4 मुकुरीक्षि°.—l. 5 न स्यात्.

P. 84, l. 5 °द्रुहं for °द्विषम्.—l. 6 कार्त्तिकेयस्य.—l. 8 अभ्यनुजा°.—l. 13 °द्रस्तु जा°.

P. 85, l. 3 °गलत्° for °सरत्°.—l. 7 निःक्रान्ताः.—l. 8 संस्रष्टो नाम added before तृती°.

Readings of Mr (*continued*)

P. 76, l. 1 कोसलविदेहेश्वरंप्रसा°.—l. 3 वाप्युपदिश°.—l. 4 °दुद्दामाद्विष°.

Readings of Mr

—खलयतु.—l. 7 भार्गव२.—l. 10 °तन्त्रव्रतानां.—l. 11 °द्पि च.—l. 13 हरयति.

P. 77, l. 3 °रममृषिः.—l. 10 °भृतं तदा.—°न्नमति.—l. 11 धनुः for second किमात्थ.—l. 12 अहो added before आश्च°.—l. 14 कठोरम्.

P. 79, l. 1 °पशद मामेवं वटु°.—l. 2 °वृक्षास्त्रगान्त°.—l. 3 °शल्य° for °मुक्त°.—°रक्तखण्डः.—l. 4 °दत्त° for °रक्त°.—l. 5 °प्रायास्त्रभार°.—सर्वश°.—l. 6 भो omitted.

P. 80, l. 3 °वस्कान्दसि.—l. 8 चाधु°.—l. 9 शस्त्रम्.—l. 13 °गतज्ञानोऽथ.—°दृक्° for °भृद्°.—l. 15 °र्जाने.

P. 81, l. 1 भो omitted.—l. 5 °मुद्रश्चेत्.—l. 6 कौशिक added before धर्मे.—l. 12 खलु omitted.—l. 14 अस्मिन् गृहे.—विप्लवः.

P. 82, l. 3 °रपक्र°.—l. 6 हृन्मध्या°.—l. 7 °त्येव स एष.—l. 10 निकारं.—l. 11 °कुले.—°पगताः.

P. 83, l. 6 अरे जामदग्न्य added before अब्रह्म°.—°मिवानाहितशस्त्रसामर्थ्यमिव जीवलोकं मन्यसे.—l. 9 °पि for °सि.—l. 10 अन्तस्त्वां.—l. 11 °ष्यति.—°धनो.

P. 84, l. 1 वहामि.—l. 3 रामभद्रः.—l. 4 °पयति.—l. 5 °वीरस्य.—l. 7 जन° for दश°.—कथं added before प्राप्तो.—l. 8 विश्वा° for जन°.—अभ्यनुजा°.—l. 9 °मेकवीरो.—l. 13 °द्रस्तु जातः.—l. 14 °भव्यप्रभावाः.—l. 15 किमपि.

P. 85, l. 1 जामदग्न्यं राजपुत्र.—l. 2 खलु after हि.—दुर्दान्तो.—°तनय° for °पुत्र°.—l. 4 °ग्मङ्क्ता°.

ACT IV

Readings of Mr

P. 86, l. 2 °भृशा°.—l. 3 जयति जगति.—l. 4 °धनः.—l. 5 चूलिका added after verse १.—l. 9 सम्यश्रं.—च omitted.—l. 10 °म्मिश्र.—l. 12 तया.

P. 87, l. 1 °ध्यातः प्रेषि°.—l. 2 मे omitted.—चारैः.—l. 3 एवं for एवमेवं च.—l. 8 किमुणोह करिस्सद ति णं पं रामो.—वि.—l. 10 अतितीक्ष्णा°.—शक्ता हि ते.—l. 11 °शक्तिं छद्मनातिसन्धातुम्.

P. 88, l. 1 अनुवर्त°.—l. 3 वि omitted.—l. 7 उद्दंणंव एदं मह एसाभु पडिहाद.

Readings of Alw

P. 86, l. 1 प्रवर्त्यन्तां२.—l. 6 सूर्पनखा.—l. 9 सूर्प°.—सम्पदं omitted.—l. 11 °द्वय°.

P. 87, l. 4 सूर्प°.—एवं णामेति.—l. 5 °द्वत्ति°.—l. 7 सूर्प°.—l. 11 शक्यो.—°प्रभुश क्तः छद्मना°.

P. 88, l. 3 सूर्प°.—पि.—l. 5 पि पडो अणम्.—l. 7 सूर्प°.—दुदिअं.—एदं omitted.—पडिहादि.—l. 8 दाशर°.—°धान°.

P. 89, l. 1 ताडका°.—l. 2 पि omitted.

Readings of Mr

—च omitted.—l. 8 सखिद्दाण°.—अ for च.

P. 89, l. 1 °समाहिग्रं.—वत्से added after तावद् (p. 88, l. 10).—°सुन्दोपसुन्दोपह्नवाश्च.—l. 3 °वेश्मिनः.—l. 4 °तमनां.—l. 5 देवैरपि प्रार्थितः.—l. 6 नास्त्येव तत् for तस्यैषवः.—l. 7 दण्डोऽप्यभ्यधिके.—प्रवर्तते.—l. 9 °एडस्य.—l. 10 स्यात् for कुर्यात्.—l. 12 मृत्युं.—तु for °पि.—l. 14 °तप्तो यदि वा.

P. 90, l. 5 प्रकारेण.—l. 7 ततो.—l. 14 °णास्तु स्वामिगामि°.—एनम् added after इति.

P. 91, l. 1 °दूषणप्रभृतयस्तु सङ्गवृत्तयो राजानं नोपतिष्ठन्ते। यतस्तेनैव वत्से°.—l. 2 प्रत्युपजपन्ति.—l. 3 भेत्स्यते.—l. 5 °णास्यावग्रहः.—स for न.—l. 8 °कोपनः.—l. 9 तदेकमत्यात्.—l. 12 पुर एव चि°.

P. 92, l. 1 गरु°.—l. 2 अ for च.—अणोण° for कुल°.—l. 3 खलु added before कुल°.—l. 5 °विकारः.—l. 6 चैव मन्त्यमौरसाद्.—l. 7 °सख्यं,—l. 8 °मेष.—l. 10 °मृश्य°.

P. 93, l. 1 तत्रस्थस्य.—हनिष्यते.—न omitted.—°पाश्र°.—°पश्लेषेण.—l. 3 सास्रं added after सूर्प°.—अह.—°विअअजणिअविरोहं.—l. 4 वावाएदि.—रामविहीसण°.—l. 5 भो for ननु.—l. 9 दधातु.—l. 10 वि for पि.—होउ.

P. 94, l. 6 °दूषणत्रिशिरसो.—l. 7 हेयस्थितिः.—l. 9 केकसि.—द्रक्ष्यसि.—l. 11 मिश्रविष्क्रमाः.

Readings of Alw

—l. 3 °द्वेषिणः.—l. 12 मृत्युः.—ततोऽन्य°.—l. 6 सूर्प°.—l. 7 यतो.

P. 90, l. 9 °दसहृदष्टस्य.—l. 13 छत्रिम omitted.

P. 91, l. 14 °स्वागा°.—l. 1 यतस्ते omitted.—l. 2 प्रतिजमन्ति.—l. 4 न added before छच्छ°.—l. 5 स for न.—l. 10 °मैत्र्यात्.—l. 12 विवर्त्याः.

P. 92, l. 1 सूर्प°.—°जीउत्त°.—l. 4 सूर्प°.—l. 5 °विकारः.—l. 6 उत्प्रेच्य°.

P. 93, l. 1 °पाश्र°.—l. 2 वालिप्रसादम्.—l. 3 सूर्प°.—परसु°.—l. 10 सूर्प°.—वि.

P. 94, l. 2 यदा.—l. 4 सूर्प°.—l. 9 द्रक्ष्यसि.—l. 10 निःक्रान्तौ.

P. 95, l. 9 प्रहर्ष°.—l. 13 पाकश्लाघ्यतरास्य.—l. 14 °विधि°.

P. 96, l. 5 महत्तयाप्र°.—l. 8 °त्सत्यमेवा°.

P. 97, l. 7 वसि omitted.—l. 9 विजिग्ये.—l. 15 विजयेन.—l. 16 मन्ये.

P. 98, l. 1 हृत°.—l. 6 °पराधस्.—l. 8 °दं वत्स त्वया.—l. 10 हता°.—l. 13 मदा°.—l. 14 एव omitted.—l. 15 °र्विषस्वति.

P. 99, l. 1 भगवन्.—l. 6 इदमिदमिदा°.—l. 14 °पयामि.

P. 100, l. 4 प्राणमन्.—l. 7 यत्तु.—l. 8 परिभूत.—l. 9 °श्चित्त इव.

P. 101, l. 1 °दण्डोऽप्ये°.—l. 2 पुनरत्र.—l. 3 भवतां omitted.—°धर्माणां.—l. 8 आत्मगतम् omitted.—l. 9 जनकः omitted.

Readings of Mr

P. 95, l. 3 हन्त for यस्य.—l. 12 यदाराधयन्.—l. 13 पाकस्तस्य च यास्य.

P. 96, l. 6 °वरुणि.—l. 7 °रोऽङ्गिरसो गुरुः.—°मयः.—l. 8 °मुद्रा.—l. 9 अस्य.—ll. 12-13 दुर्धरो वीरव्रतिय°.

P. 97, l. 4 विनेतारम्.—प्रसभमप°.—l. 9 °जित्ते.—l. 12 विभज्यते.—l. 14 omitted.—l. 15 विजयेन.

P. 98, l. 3 जामदग्न्यरामभद्रौ.—l. 7 तत्र for तत् त्वम्.—l. 8 किमपराद्धं वा त्वया.—ननूप°.—l. 9 °गुणश्लाघ्यं.—l. 13 यावदायुध°.—यदारूढो.—l. 15 °रिणः.—l. 16 °र्भविष्यति.

P. 99, l. 4 उत omitted.—l. 5 °वरुणि°.—l. 6 स्वग° omitted before इद°.—राम° for राज°.—l. 10 °जन्यगर्वोद्रा°.—l. 11 राज° for राम°.—l. 13 भवन्.—°वरुणे.—l. 14 °मत्रभवतो.

P. 100, l. 2 प्रायश्चित्तमिहा°.—l. 3 हि परं for परमं.—l. 4 इति added after verse २५.—l. 5 वत्स added before अद्य.—l. 7 यत्तु.

P. 101, l. 1 °श्चित्त इव.—°दण्डोऽप्ये°.—निष्क्रियामा°.—l. 2 भगवतां.—l. 3 °ब्रह्मणां for °धर्माणामृषीणां.—l. 8 स्वग° for आत्मगतम्.—l. 10 नो added before गृहान्.—भवतः.

P. 102, l. 1 भवते added before सूर्य°.—l. 8 अपि for अत्र.—l. 9 °तिरिक्त°.—l. 10 °यिनस्ते.—l. 11 मुनेः.—l. 13 किमाश्च°.—l. 14 अधिपतिः for सुधियः.—l. 15 किमितो.—°सास्पदम्.

Readings of Alw

P. 102, l. 4 °मेषसमा°.—l. 5 °निलय°.—भूर्गृहाः.

P. 103, l. 6 शुश्रूत°.—l. 7 °ताचरितानि तानि.

P. 104, l. 6 °ध्येत.—l. 11 स्नेहेषु.

P. 105, l. 6 भगवन्तौ.—l. 10 निःक्रान्तौ.—l. 11 वत्स omitted.

P. 106, l. 4 °मथने स्वस्यो°.—भवत्.—l. 5 °त्येव सता.—l. 10 च added after कथं.

P. 107, l. 4 यदिदमस्यां.—l. 6 सूर्पनखा.—l. 7 सूर्प°.—वसिष्ठ°.—l. 8 अम्हो.—l. 10 °रसाअनसो°.

P. 108, l. 1 °पम्हसिद°.—l. 3 रामः . . . आणविदि omitted.—l. 6 एत्य.

P. 109, l. 2 वीरवर°.—l. 4 हे for हा.—l. 9 °नुगोऽनुजः.—l. 13 निःक्रान्ता.

P. 110, l. 5 °मुपस्थित्य.—l. 12 प्रिये कल्या°.

P. 111, l. 8 °सस्त त्वां.

P. 112, l. 3 समाश्वसिहि२.—l. 4 तस्मिन् पत्नी.—l. 10 तातो for माता.

P. 113, l. 6 °करुणःस्नेह°.—l. 9 निःक्रान्तः.—l. 10 मातुल२.

P. 114, l. 1 निहितं.—l. 5 इत omitted.—l. 3 सीतां . . . रामः (line 5 omitted).—l. 4 This line and the next omitted.—l. 8 समाश्वसिहि२.

P. 115, l. 14 °रोप्य२.

P. 116, l. 12 न omitted.

P. 117, l. 2 निःक्रान्तः.—l. 3 रामभद्र२.—l. 6 °माविधत.

P. 118, l. 5 मातुल२.—भरतो हस्ते.

Readings of Mr

P. १०३, l. ४ °मेष्वभयप्रदं.—l. ५ भूतयः.—l. ९ °दस्स मामरण्ण°.—l. १० °प्यधुना.—l. १३ This line omitted.—l. १४ °विजयोन्नतं.

P. १०४, l. ५ स्वगृहात् स्वगृहान्.—प्रकाम°.—l. ९ °समागमः.—l. ११ विभ्राजते.—l. १२ अभिवन्द्यते.—l. १४ विजय°.—l. १५ महाहवेषु.

P. १०५, l. ३ आत्म° for स्वगतम्.—l. ४ स्वस्ति वोऽत्रभगवन् एवमास्ताम्। इति उक्ति°.—l. ६ भगवन्तौ.—l. १२ उपसृत्य.—l. ९ °नापि धा°.

P. १०६, l. १ अयमिध्मा°.—°नस्तु.—l. ४ °मथने तस्सो.—l. ६ इति धनुः added before अर्प°.—l. ७ गृही° for प्रतिगृही°.—l. ८ परिष्वज्य.—इदानीम् added after प्रतिनि°.—l. ९ अपि for तदपि.—l. १० °ष्ठेय.—च added after कथं.

P. १०७, l. २ °तुर्नौ.—l. ४ यदिदमस्यां प्रवृत्त्यां शिशु°.—°दौर्मनस्यं.—l. ५ समुपसर्पय.—l. ६ मन्थरावेषा omitted.—l. ७ स्वग° added before आ°.—आविट्ठ म्हि मन्थरासरीरे.—अहम् omitted.—l. ८ °हिअम्.—अंहो.—°विअई.—l. ९ °कुमारो.—l. १० जं for भो.

P. १०८, l. १ °पमुसिअ°.—हिअए समाविसई added after जणस्स.—l. २ सच्चरित्तधीरस्स सुअस्स for चा . . . रिदं.—°वेद्.—l. ३ उपसृत्य for प्रणिपत्य.—अइ.—अपि added before कुश°.—l. ४ अ for च.—एसा सआ.—l. ५ वेइ.—l. ६ तत्थ तुमं मे.—l. ७ एसो दे ता°.—इति लेख-

Readings of Alw

—l. ६ प्रसीदत.—प्रतिवृत्य निवर्त्य°.—l. ८ एष वो वञ्चयित्वा.—l. १५ निःक्रान्तः.

P. ११९, l. ३ °प्रयोग°.—l. ७ निःक्रान्ताः.—l. ८ चारित्रं नाम omitted before चतु°.

Readings of Mr (*continued*)

मर्पयति added after °स्नेहो.—l. ९ °व्यस्यते.—l. १० This line omitted.

P. १०९, l. १ प्रकाशम् omitted.—l. २ This line omitted.—l. ४ This line and the next two omitted.—l. ९ चेष्ट°.—वत्सोऽत्र मेऽनुगः.—l. ३ °मं अवरोहिद म्हि.

P. ११०, l. १ आर्य for अये.—l. ६ सर्वाः added before प्रकृत°.—l. १० लोकाः सर्वे पूर्णकामाश्च सन्तु.—l. १३ °वरुणि°.

P. १११, l. १ °जयोत्सवः.—l. २ °वेन added after यो यदर्थी महोत्सवे तत्तस्मै दीयताम्.—l. ३ This line and the next two omitted.—l. ८ माताऽमेऽद्य for त्वां मातास्य.—l. १२ उच्य° for वाच्य°.

P. ११२, l. १ °मन्यथैव.—l. ८ आर्य for तात.—l. १० °दत.—l. १२ after लक्ष्मण added अत्यापन्नो गुरुजनः। कथं हि नामैतत्।—l. १३ °ष्ठैरिक्ष्वाकु°.

P. ११३, l. ४ उभौ for इत्युभौ.—l. ५ वत्स लक्ष्मण added before अत्या°.—l. ६ आर्य omitted.—°करुणः तापसंवे°.—l. ७ च omitted.—अम्बया for भरतजनन्या.—l. ८ °निष्ठ.—साधु omitted.—l. १० सद्-

Readings of Mr

ग्मेत°.—l. 11 वत्स omitted.—सम्प्रमुग्धो°.—l. 12 °र्व्यक्तिं वज°.

P. 114, l. 1 नः परिवृतं.—l. 2 विह्लयति.—l. 6 अज्जेण.—l. 7 गुरून् for गुरु जनं.—l. 10 °मति.—l. 11 सवेगं.—वोऽर°.—°नुगच्छति.—l. 12 इदानीं किं.—l. 13 अविद्य°.—पादचार°.—°नुगतं.

P. 115, l. 2 वा added before शत्रु°.—l. 3 रामः omitted.—l. 4 भर° omitted.—l. 5 पित्रा added after वा.—नियुक्त°.—l. 7 °त्यक्त एवास्मि.—l. 8 समाश्वसिहि२.—l. 9 समाश्व°.—उद्वर for धारयस्व.—l. 10 इति added before भरतस्य.—कर्णौ omitted.—एवं भरतो वि°.—l. 11 °व्युगं.—तदेतदार्यः.—l. 13 °हाण तद् वत्स.—l. 14 हा आर्य राम । इति for आर्य.—l. 6 रामः omitted.

P. 116, l. 1 वत्स added before मत्पा°.—सपदि for सम्प्रति.—l. 2 चिरं प्रमुग्धौ.—l. 10 तौ added after इति.—l. 11 समुच्छ्रस्य omitted.—l. 12 One more न गन्तव्यम् added.—l. 13 प्रयान्ति.—l. 14 °रत्यपूर्वः.—l. 16 इति added after verse ५६.

P. 117, l. 1 निर्भरम् omitted.—विशा° for प्रविशा°.—°भागधेयः.—l. 2 अनुनीय°.—l. 3 पश्य added after °भद्र.—l. 4 °रनेकरसमय्यत्सन्न°.—l. 7 °मापद्यते.—l. 9 वत्स added before अनु°.—l. 10 शान्तम् . . . °न्तारः omitted.—l. 11 °म्वादेशः.—l. 12 किम° . . . तु omitted.

P. 118, l. 3 मैथिलैर°.—l. 4 इतो for इमे.—l. 5 One मातुल omitted.—l. 6 इति added after °तव्याः.—नः omitted.—प्रतिनिवर्त्यतामयं.—l. 8 One उत्तिष्ठ omitted.—l. 14 प्रायः पवित्रा.—°वच्चिका.

P. 119, l. 2 दर्पविलसि°.—l. 3 °न्नाथाय.—l. 4 °कूटाचलमु°.—l. 5 ऋषिभि°.—हन्तुं रक्षांसि.—l. 6 याथां.

ACT V

Readings of Mr

P. 119, l. 2 वत्सो जटा°.—°वाद्नाय.—°मुपसीद°.—l. 4 पर्यायात्.—l. 7 °युत° for °धुत° (?).—°स्पुर°.—l. 9 °कणात्कणी°.—l. 1 शैलो यत्र वृह°.

P. 121, l. 1 °च्चलङ्घ°.—l. 5 °वेतस्मिन्.—दिवो व्यपाति.

P. 121, l. 1 °वाद्यते.—l. 6 मरण omitted.—l. 7 सा for स्वा.—l. 8 सत्यसन्धत्वभावोऽपि द्वौ°.—l. 10 °व्यदा.—

Readings of Alw

P. 120, l. 2 °वाद्नाय.—l. 3 °मुपसीद°.—l. 6 °रवैरणूक्तत°.—l. 7 प्रस्थाप°.

P. 121, l. 2 °ध्यानो°.—l. 7 शैलो ऽत्रापर.—l. 9 °त्पततः अमा°.

P. 122, l. 16 न स्मृतिं पुष्णाति.

P. 123, l. 2 °लयतः.—l. 3 °वृषभं.—सूर्पनखा.—l. 8 °वीशसन्.—l. 10 °द्वरुद्धः.

P. 124, l. 6 नो.—l. 7 स्वजापि° for

Readings of Mr

l. 12 °व्यानृषीनिति.—l. 14 चिरं.—l. 16 न.—प्रमुष्णा°.

P. 123, l. 2 परिसरगतः.—l. 3 रामं for रघुवृषं.—l. 5 °कण्ठकं.—वृषस्यन्ती.—l. 8 अस्यास्य.—l. 10 °स्तर्हि दनुकबन्धपरे°.—l. 11 च omitted.—l. 13 रणे for मृधे.—l. 14 आश्चर्यम्२.

P. 124, l. 1 न omitted *here* and added after °लक्ष्मणाः.—त्वया चणमपि omitted.—l. 3 °द्र्याणां.—l. 6 नो.—l. 9 °णतिमाशासे.—उत्प्लुत्य.—l. 12 क्षेपीयान्.—l. 13 °सक्तं चिति°.—l. 14 °नील° for °निर्मल°.—l. 16 °मध्यगतो.—l. 17 विभाव्य omitted.

P. 125, l. 1 °स्याच मृ°.—l. 4 इत्युक्तरूपो.—l. 5 अहो for the first प्रमादः.—l. 7 कोऽपि°.—l. 8 अहो added before पौ°.—l. 9 धातारः.—देवस्य विश्वेश्वरा°.—l. 10 °केतनस्य.—l. 11 °तुर्वैतल°.—दीप्तस्य.—राज्ञोऽस्य ते.—l. 12 तापजननी.

P. 126, l. 1 °णोति वां.—नैऋतापशद.—l. 3 °विवराक्रष्टस्फुरत्त्वग्वसा°.—l. 4 °स्वाख्या°.—l. 5 °रात् क्रान्त°.—l. 8 शुद्धविष्कम्भः.—l. 9 दशापरिपाक°.—l. 10 मारीचशत्रुः.—l. 12 °ह्रिखिलज्जा°.

P. 127, l. 2 °भृकुटी°.—°तान्तसुर°. l. 8 °कीट°.—l. 9 घोरान्धे.—l. 11 °णीह.—°नम्भ्रिच्छनन्ति.—l. 12 One आर्य omitted.—l. 13 °स्तादृशाः ह्यच्छेषु प्रमुखन्ति.

P. 128, l. 2 °भीशव°.—l. 3 पूर्वैः.—l. 4 स्थिरः.—l. 6 °स्तादृ°.—महातीर्थशिवताति°.—l. 8 निःक्रान्ताः.—l. 15 °भिस्यन्द°.—l. 17 प्रश्नव°.

Readings of Alw

P. 125, l. 4 धिग्व्यक्त°.—l. 5 One प्रमादः omitted.

P. 126, l. 1 नैऋता°.—l. 3 °स्फुटक्तो°.—l. 7 निःक्रान्तः.—l. 10 अयं added before मा°.

P. 127, l. 2 °भृकुटी°.

P. 128, l. 3 तिरस्कारिताः . . . हा (l. 7) omitted.—l. 12 वत्स२.—l. 8 For अथ किम् substituted: अतश्च तस्मिन् दुरात्मनि सर्वप्रकारेण वैरानृण्यमुपगच्छावः।—l. 9 अथ किम्। added after रामः.

P. 129, l. 7 हतेऽपि.—l. 9 °पण्डितस्ति°.—°र्मुखः.

P. 130, l. 5 निर्यातयोः.—l. 9 भवेत् omitted.—l. 11 One more परित्रायतां *added before* परि°.—दुरात्मना *added* before राघ°.—l. 12 °नाह्रष्य°.—°णस्त्रियम्.

P. 131, l. 3 गच्छ२.—l. 4 निःक्रान्तः.—l. 9 प्रविष्ट°.—l. 10 श्रवणा.

P. 132, l. 1 जयति२.—l. 5 च दैवाद्दैव खर°.—l. 12 प्रतिसन्दि°.

P. 134, l. 1 °वासश्च तम°.—l. 2 गच्छावः.—l. 3 इत omitted.—l. 4 °मानेष त्रीर°.—l. 7 °न्नतिः.

P. 135, l. 3 °नालिकेली°.—चुलुकै°.—l. 4 लिकुचो°.—एषः.—l. 5 विग्रस्तम्बं.—l. 10 साधु२.

P. 136, l. 3 °मुत्कटन्ति.—l. 7 दिव्यपुरुषः.—जयति२.—l. 9 भवतां शरात्.—*l. 10* प्रियं२.—*l. 11* राम *omitted.*

Readings of Mr

भूत°.—l. 8 °सि तां.—l. 11 °ष्ठितवान् तातः.—l. 12 °मर्मच्छिदाः.

P. 129, l. 2 नास तत्.—l. 6 Lacuna for के त्विह.—l. 7 श्रमनात्.—l. 8 तथाहि.—l. 9 °ण्डितस्ति°.—°मुखः.—l. 11 Lacuna for निस्सरन्.—°लभ्य वाह्यान्तरं.—l. 12 मामित°.

P. 130, l. 2 °रारण्यानि.—l. 17 °भिर्विभावयामः.—l. 4 वत्स added before अदृष्ट°.—°नाभो गाः.—l. 5 Lacuna for ननु तदैव तात.—चेमान्य°.—l. 7 °भयं जनयन्त्यरण्या°.—l. 8 °मयमेवासौ.—°पश्चिमतः.—l. 9 भवेत् omitted.—°भाग इति for °विभागः.—l. 10 कार° for कान्तार°.—l. 11 दुरात्मना added after °मानेन.—दनु° for राचस°.—l. 12 °रण्यस्ति°.

P. 131, l. 1 तु for हि.—l. 3 गच्छ२.—l. 8 प्रजति.—मम for मयि.—l. 9 रूढं वैरं.—l. 12 °स्तकपतकूर्च°.—l. 13 °तायतदीर्घ°.

P. 132, l. 3 देव added before शृणो°.—l. 5 °दूषणत्रिशिरसो विनि°.—l. 6 °तोरपक्रम्य.—°दृश्य°.—l. 7 °मर्पको.—l. 8 श्रीराम°.—प्रणम्य omitted.—l. 13 तत्रभवतो omitted.

P. 133, l. 1 ततः.—l. 3 इयं यदाह सौमित्रे.—l. 4 °तोऽस्मि.—l. 5 अथ for कथय.—l. 7 रावणेनाप°.—l. 8 °ङ्कितमु°. l. 9 °राजपुत्रि.—l. 10 पुनः added before संवर°.—l. 11 कस्य केन वा.—°स्तात्सङ्गृहीतम्.—l. 12 ऋश्य°.—l. 14 वत्स सन्दृष्ट°.

P. 134, l. 1 ततश्च सीतावस्त्रं तमभि-

Readings of Alw

P. 137, l. 1 °मेवास्तु किञ्चिन्न प्रति°.—l. 5 °स्थानम्.—l. 6 न तादृ°.—°ध्यस्थम°. l. 9 भद्रं.—अधुना नन्द महाभाग.—l. 10 इति added before दनु°.—°र्निःक्रान्तः.

P. 138, l. 4 कचालये.—l. 5 नदीनाथे°.—l. 9 °भावश्चि°.—l. 10 शुभ्रगिरिः.—l. 13 °माहिष्यस्था°.

P. 139, l. 1 तं for तत्.—l. 3 आश्चर्यम्२.—l. 6 यत्तत्त्काण्ड°.—l. 7 निर्विध्यमा°.

P. 141, l. 2 °निस्यन्दि°.—l. 3 लक्ष्म° omitted.—l. 5 धीर omitted.—l. 11 °च्चिप्यते.

P. 142, l. 3 पूज्योऽपि (?).—l. 11 विनोद omitted.—l. 12 °न्माल्यवतः.—l. 3 °परिलसत्स°.—l. 6 लुनी°.

P. 143, l. 8 नाम युक्त°.—l. 13 महाना°.

P. 144, l. 2 वद्धा योऽधमः.—l. 5 अवणा.

P. 145, l. 6 नास्ति.—l. 7 °विजये for °दमने.—l. 11 °नीयानस्मानप्येवमनु°.

P. 146, l. 6 निःक्रान्तौ.—l. 13 विभीषणः for विभीषण विभीषण.

P. 147, l. 1 सविमर्षसंरम्भं प्रहार°.—l. 3 °रोपचितव्यं.—l. 2 °गिरिगह्वरेभ्यः पतन्महौ°.—l. 12 °सत्यदुःख°.—l. 13 °पातं वा°.—l. 14 °शोक° for °सशोक°.

P. 148, l. 1 कमल omitted.—l. 13 °रूढ्ढः.

P. 149, l. 8 °कूलकः.—l. 9 One आर्य omitted.

P. 150, l. 18 °धिराष्ट्र.

Readings of Mr

ज्ञानम्.—तदृश॰.—l. 2 गच्छाव:.—l. 3 इतो for इतस्तर्हि.—सर्वे added before परि॰.—l. 4 राम: added before तत्रभव॰.—l. 5 ॰णानि श्रू॰.—l. 7 ॰द्व्रजलक्षणे.—॰न्नतं.—l. 9 प्लवङ्गम॰.—l. 10 ॰यूथाधिपतेः.

P. 135, l. 3 ॰स्तद्विलुम्पत्यपो.—l. 4 ॰लीला for हेतु:.—लिकुचो॰.—Lacuna for य एक:.—l. 5 ॰स्तम्बाग्निवा॰.—l. 8 इस्त omitted.—l. 9 कुमारलक्षणेन.

P. 136, l. 1 साधु क्षतं आर्ये for आर्य.—l. 3 ॰मुच्चलन्ति.—l. 4 मेदसो विलयना॰.—l. 5 दिव्यश्मशानानलात्.—l. 7 दिव्यपुरु॰.—One जयतु omitted.—l. 8 स्त्रिया:.—l. 9 भवदाश्रयात्.—l. 11 राम omitted.—॰दास्कन्द नार्थमुषित॰.—l. 12 Lacuna for कारमस्य.

P. 137, l. 4 ॰तिपां ने रावणमैत्र्यं परोक्षमेवास्तु कि॰.—l. 2 प्रतिविधानाय.—॰रुध्याभ्युपेयते.—l. 5 एव omitted.—॰श्चरित्र॰.—l. 6 न तादृ॰.—l. 9 चिरं omitted.

P. 138, l. 5 नदीनाथे॰.—l. 6 नाथितवते.—तु for च.—l. 7 कुलपांसन omitted.—॰तापि॰ for ॰परितापि॰.—l. 8 अपि added before वीर्य॰.—l. 9 ॰त्तरवीरभावो जीवलोकश्चित्रयते.—l. 12 सोऽयं for नायं.

P. 139, l. 1 एव added before वर्त्मा॰.—l. 2 इति added before पा॰.—पादाङ्गुष्ठेन.—l. 3 One more आश्चर्यम् added.—l. 4 ॰नन्दनेन कपिना नि॰.—l. 5 निरस्तमस्त्रिभिरिव देव॰.—l. 6 रुन्धन्नभ:.—l. 2 Lacuna for न्ध्य.

Readings of Alw

P. 151, l. 3 इति प्रणमति omitted.—l. 10 स्वरस:.—l. 12 ॰तद्रसु.—l. 15 प्रेयसा omitted.

P. 152, l. 17 नि:क्रा॰.—l. 18 महावीरचरिते आरण्यकं नाम added before पञ्च॰.

MS. Alw ends here.

Readings of Mr (*continued*)

P. 140, l. 2 त्त्रदृश॰.—तथाग्रतो.—l. 3 चिरशून्ये सन्नि॰.—॰सोमचमसादिविविधविशेष॰.—l. 4 ॰कार आस्ती॰.—॰रिध्मानामाज्य॰.—l. 7 श्रम॰ . . . गन्ध: (P. 141, l. 2 below) omitted.

P. 141, l. 3 किमिहाभित.—प्रवृत्त॰.—॰धूय॰ for ॰विहृन्य॰.—l. 4 ॰कादम्बकानि.—॰पाटल॰.—l. 5 ॰ष्टम्भधारित॰.—सपदि omitted.—सम्प्रस्थीयते.—l. 7 ॰जृम्भारम्भडिम्भै:.—l. 8 ॰मतिकल॰.—l. 9 अपि च for उपरि॰.—विकटमान॰.—॰तापिञ्छ॰.—l. 10 ॰मद्रैर्नू॰.

P. 142, l. 1 प्रतिनिवर्तस्व for निवर्तस्व निवर्तस्व.—l. 7 ॰स्तटिलान्॰.—l. 9 ॰मान्त॰.—l. 11 One आर्य omitted.—॰प्रधान॰ for ॰दान॰.—l. 13 स: omitted.

P. 143, l. 3 ॰परिपतत्स॰.—l. 4 ॰लोत्पात॰.—l. 5 ॰मुखपत॰.—l. 6 तु for हि.—l. 8 तावद्यु॰ for नामायु॰.—निपा॰.—l. 9 ॰प्रतिपत्ति॰ for ॰दिवस॰.—l. 10 रघूद्वहस्य.—दुग्रह:.—॰मभिन्दन्.—l. 11 ॰न्धाया:.—निरागसि.—नाविहितं पापं प्रत्युत दारुणं व्यवसितं सख्यं किमेतादृशम्॥

For the further text of Mr see Appendix B.

APPENDIX D

A. INDEX OF METRES EMPLOYED

a. in Text: Acts I–VII.

Act I

1. अनुष्टुप्
2. „
3. „
4. „
5. „
6. वसन्ततिलका
7. „
8. मालिनी
9. उपजाति
10. अनुष्टुप्
11. शिखरिणी
12. „
13. शार्दूलविक्रीडित
14. अनुष्टुप्
15. „
16. „
17. „
18. शार्दूलविक्रीडित
19. अनुष्टुप्
20. „
21. „
22. „
23. „
24. शालिनी
25. शार्दूलविक्रीडित

Act I

26. अनुष्टुप्
27. वसन्ततिलका
28. उपजाति
29. अनुष्टुप्
30. शार्दूलविक्रीडित
31. अनुष्टुप्
32. „
33. शार्दूलविक्रीडित
34. „
35. „
36. अनुष्टुप्
37. „
38. „
39. वसन्ततिलका
40. „
41. अनुष्टुप्
42. उपजाति
43. शिखरिणी
44. प्रहर्षिणी
45. मन्दाक्रान्ता
46. शार्दूलविक्रीडित
47. अनुष्टुप्
48. „
49. „
50. शालिनी

Act I

51. हरिणी
52. अनुष्टुप्
53. शार्दूलविक्रीडित
54. „
55. वसन्ततिलका
56. अनुष्टुप्
57. „
58. उपजाति
59. शार्दूलविक्रीडित
60. अनुष्टुप्
61. „
62. इन्द्रवज्रा

Act II

1. उपजाति
2. मन्दाक्रान्ता
3. अनुष्टुप्
4. मन्दाक्रान्ता
5. अनुष्टुप्
6. शार्दूलविक्रीडित
7. अनुष्टुप्
8. शार्दूलविक्रीडित
9. „
10. अनुष्टुप्
11. हरिणी

Act II

12. उपजाति
13. शार्दूलविक्रीडित
14. अनुष्टुप्
15. शिखरिणी
16. स्रग्धरा
17. ,,
18. शार्दूलविक्रीडित
19. ,,
20. ,,
21. ,,
22. ,,
23. पृथ्वी
24. आर्या
25. मन्दाक्रान्ता
26. ,,
27. मालिनी
28. शार्दूलविक्रीडित
29. वसन्ततिलका
30. हरिणी
31. वसन्ततिलका
32. शार्दूलविक्रीडित
33. ,,
34. वसन्ततिलका
35. ,,
36. शार्दूलविक्रीडित
37. रथोद्धता
38. वसन्ततिलका
39. ,,
40. ,,
41. मन्दाक्रान्ता
42. अनुष्टुप्
43. उपजाति
44. मालिनी
45. शार्दूलविक्रीडित
46. अनुष्टुप्
47. ,,
48. स्रग्धरा
49. मालिनी
50. शार्दूलविक्रीडित

Act III

1. शार्दूलविक्रीडित
2. अनुष्टुप्
3. शार्दूलविक्रीडित
4. मालिनी
5. ,,
6. अनुष्टुप्
7. उपजाति
8. अनुष्टुप्
9. वंशस्थ
10. अनुष्टुप्
11. वसन्ततिलका
12. अनुष्टुप्
13. शार्दूलविक्रीडित
14. मालिनी
15. वसन्ततिलका
16. ,,
17. हरिणी
18. अनुष्टुप्
19. ,,
20. ,,
21. प्रहर्षिणी
22. वसन्ततिलका
23. मन्दाक्रान्ता
24. शिखरिणी
25. मन्दाक्रान्ता
26. मन्दाक्रान्ता
27. शिखरिणी
28. मन्दाक्रान्ता
29. वसन्ततिलका
30. पुष्पिताग्रा
31. वसन्ततिलका
32. स्रग्धरा
33. रथोद्धता
34. मन्दाक्रान्ता
35. शार्दूलविक्रीडित
36. शिखरिणी
37. शार्दूलविक्रीडित
38. अनुष्टुप्
39. ,,
40. शार्दूलविक्रीडित
41. शिखरिणी
42. वसन्ततिलका
43. शार्दूलविक्रीडित
44. वसन्ततिलका
45. अनुष्टुप्
46. ,,
47. मन्दाक्रान्ता
48. शार्दूलविक्रीडित

Act IV

1. शिखरिणी
2. अनुष्टुप्
3. शार्दूलविक्रीडित
4. अनुष्टुप्
5. माल्यभारा
6. शार्दूलविक्रीडित
7. शिखरिणी
8. वसन्ततिलका

Act IV

9. उपजाति
10. इन्द्रवज्रा
11. शार्दूलविक्रीडित
12. वसन्ततिलका
13. अनुष्टुप्
14. शार्दूलविक्रीडित
15. प्रहर्षिणी
16. अनुष्टुप्
17. शार्दूलविक्रीडित
18. शिखरिणी
19. „
20. वसन्ततिलका
21. „
22. शार्दूलविक्रीडित
23. अनुष्टुप्
24. „
25. शार्दूलविक्रीडित
26. अनुष्टुप्
27. „
28. हरिणी
29. वसन्ततिलका
30. शार्दूलविक्रीडित
31. „
32. पुष्पिताग्रा
33. अनुष्टुप्
34. „
35. वसन्ततिलका
36. अनुष्टुप्
37. „
38. शार्दूलविक्रीडित
39. अनुष्टुप्
40. „
41. शार्दूलविक्रीडित

Act IV

42. अनुष्टुप्
43. „
44. „
45. शालिनी
46. अनुष्टुप
47. „
48. „
49. „
50. वसन्ततिलका
51. अनुष्टुप्
52. „
53. शिखरिणी
54. अनुष्टुप्
55. „
56. वसन्ततिलका
57. शार्दूलविक्रीडित
58. „
59. अनुष्टुप
60. „
61. आर्या

Act V

1. शार्दूलविक्रीडित
2. „
3. प्रहर्षिणी
4. इन्द्रवज्रा
5. शिखरिणी
6. अनुष्टुप्
7. „
8. „
9. „
10. मन्दाक्रान्ता
11. अनुष्टुप्

Act V

12. अनुष्टुप्
13. „
14. शिखरिणी
15. प्रहर्षिणी
16. उपजाति
17. अनुष्टुप्
18. शार्दूलविक्रीडित
19. „
20. अनुष्टुप्
21. शार्दूलविक्रीडित
22. „
23. „
24. अनुष्टुप्
25. वसन्ततिलका
26. पृथ्वी
27. अनुष्टुप्
28. शिखरिणी
29. वसन्ततिलका
30. अनुष्टुप
31. „
32. स्रग्धरा
33. शार्दूलविक्रीडित
34. अनुष्टुप्
35. „
36. „
37. शार्दूलविक्रीडित
38. अनुष्टुप्
39. शार्दूलविक्रीडित
40. मालिनी
41. „
42. „
43. अनुष्टुप्
44. स्रग्धरा

Act V

45. स्रग्धरा
46. शार्दूलविक्रीडित
47. मालिनी
48. उपजाति
49. शार्दूलविक्रीडित
50. अनुष्टुप्
51. शार्दूलविक्रीडित
52. अनुष्टुप्
53. स्रग्धरा
54. वसन्ततिलका
55. शार्दूलविक्रीडित
56. वसन्ततिलका
57. उपजाति
58. शिखरिणी
59. अनुष्टुप्
60. ,,
61. वसन्ततिलका
62. शार्दूलविक्रीडित
63. ,,

Act VI

1. शार्दूलविक्रीडित
2. अनुष्टुप्
3. ,,
4. स्रग्धरा
5. अनुष्टुप्
6. ,,
7. स्रग्धरा
8. शिखरिणी
9. पृथ्वी
10. स्रग्धरा
11. ,,
12. ,,

Act VI

13. अनुष्टुप्
14. प्रहर्षिणी
15. शिखरिणी
16. स्रग्धरा
17. शार्दूलविक्रीडित
18. अनुष्टुप्
19. ,,
20. शार्दूलविक्रीडित
21. अनुष्टुप्
22. शिखरिणी
23. शार्दूलविक्रीडित
24. ,,
25. स्रग्धरा
26. प्रहर्षिणी
27. मालिनी
28. प्रहर्षिणी
29. उपजाति
30. शिखरिणी
31. शार्दूलविक्रीडित
32. स्रग्धरा
33. ,,
34. शिखरिणी
35. स्रग्धरा
36. शिखरिणी
37. मन्दाक्रान्ता
38. स्रग्धरा
39. अनुष्टुप्
40. ,,
41. शार्दूलविक्रीडित
42. स्रग्धरा
43. उपजाति
44. मन्दाक्रान्ता
45. ,,

Act VI

46. वसन्ततिलका
47. पुष्पिताग्रा
48. स्रग्धरा
49. शिखरिणी
50. अनुष्टुप्
51. स्रग्धरा
52. शिखरिणी
53. मन्दाक्रान्ता
54. शिखरिणी
55. अनुष्टुप्
56. स्रग्धरा
57. शार्दूलविक्रीडित
58. गीति
59. शार्दूलविक्रीडित
60. अनुष्टुप्
61. स्रग्धरा
62. शिखरिणी
63. स्रग्धरा

Act VII

1. मालिनी
2. उपजाति
3. वसन्ततिलका
4. अनुष्टुप्
5. पृथ्वी
6. अनुष्टुप्
7. ,,
8. प्रहर्षिणी
9. आर्या
10. शार्दूलविक्रीडित
11. वसन्ततिलका
12. शार्दूलविक्रीडित
13. ,,

Act VII	Act VII	Act VII
14. शिखरिणी	24. आर्या	34. अनुष्टुप्
15. अनुष्टुप्	25. वसन्ततिलका	35. ,,
16. स्रग्धरा	26. ,,	36. ,,
17. उपजाति	27. शार्दूलविक्रीडित	37. शिखरिणी
18. ,,	28. अनुष्टुप्	38. स्रग्धरा
19. अनुष्टुप्	29. ,,	39. अनुष्टुप्
20. ,,	30. शिखरिणी	40. ,,
21. शालिनी	31. अनुष्टुप्	41. ,,
22. अनुष्टुप्	32. ,,	42. शार्दूलविक्रीडित
23. ,,	33. शिखरिणी	43. स्रग्धरा

b. in Appendix A by MS. K.

Act V. 47–73.

Act V	Act V	Act V
47. शार्दूलविक्रीडित	56. शार्दूलविक्रीडित	65. अनुष्टुप्
48. आर्या	57. शिखरिणी	66. ,,
49. शिखरिणी	58. ,,	67. ,,
50. ,,	59. वसन्ततिलका	68. पृथ्वी
51. उपेन्द्रवज्रा	60. ,,	69. अनुष्टुप्
52. शार्दूलविक्रीडित	61. शिखरिणी	70. मालिनी
53. उपजाति	62. स्रग्धरा	71. शिखरिणी
54. अनुष्टुप्	63. शिखरिणी	72. ,,
55. शालिनी	64. अनुष्टुप्	73. ,,

c. in Appendix B by MS. Mr.

Act V. 47—VII.

Act V	Act V	Act VI
47. शिखरिणी	52. शार्दूलविक्रीडित	1. अनुष्टुप्
48. स्रग्धरा	53. स्रग्धरा	2. शिखरिणी
49. शिखरिणी	54. शिखरिणी	3. अनुष्टुप्
50. अनुष्टुप्	55. शार्दूलविक्रीडित	4. उपजाति
51. ,,	56. स्रग्धरा	5. वसन्ततिलका

Act VI

6. शिखरिणी
7. अनुष्टुप्
8. ,,
9. शिखरिणी
10. अनुष्टुप
11. ,,
12. ,,
13. ,,
14. ,,
15. शिखरिणी
16. शार्दूलविक्रीडित
17. ,,
18. ,,

Act VII

1. शार्दूलविक्रीडित
2. शिखरिणी
3. ,,
4. शार्दूलविक्रीडित
5. अनुष्टुप
6. ,,
7. शार्दूलविक्रीडित
8. स्रग्धरा
9. शार्दूलविक्रीडित
10. ,,
11. अनुष्टुप
12. ,,
13. शार्दूलविक्रीडित

Act VII

14. अनुष्टुप्
15. शार्दूलविक्रीडित
16. मन्दाक्रान्ता
17. अनुष्टुप्
18. शिखरिणी
19. शार्दूलविक्रीडित
20. अनुष्टुप्
21. ,,
22. शार्दूलविक्रीडित

B. TABLE OF METRES EMPLOYED

No.	Metre	Act I	Act II	Act III	Act IV	Act V. 1–46	Total	Act V. 47–63	Act VI	Act VII	Total	Grand Total	Appendix A	Appendix B Mr's version			
													Act V 47–73	Act V 47–56	Act VI	Act VII	Total
1	अनुष्टुप्	31	8	12	27	18	96	4	13	18	35	131	6	2	9	8	19
2	शार्दूलविक्रीडित	11	15	8	13	11	58	5	9	5	19	77	3	2	3	9	14
3	वसन्ततिलका	6	7	8	8	2	31	3	1	4	8	39	2	..	1	..	1
4	शिखरिणी	3	1	4	5	3	16	1	10	4	15	31	9	3	4	3	10
5	स्रग्धरा	..	3	1	..	3	7	1	17	3	21	28	1	3	..	1	4
6	मन्दाक्रान्ता	1	5	6	..	1	13	..	4	..	4	17	1	..	..	1	1
7	उपजाति	4	3	1	1	1	10	2	2	3	7	17	1	..	1	..	1
8	मालिनी	1	3	3	..	3	10	1	1	1	3	13	1	..	..	..	..
9	प्रहर्षिणी	1	..	1	1	2	5	..	3	1	4	9	..	..	..	..	..
10	हरिणी	1	2	1	1	..	5	..	..	..	..	5	..	..	..	..	..
11	शालिनी	2	..	..	1	..	3	..	..	1	1	4	1	..	..	..	..
12	पृथ्वी	..	1	..	..	1	2	..	1	1	2	4	1	..	..	..	..
13	आर्या	..	1	..	1	..	2	..	..	2	2	4	1	..	..	..	..
14	इन्द्रवज्रा	1	..	..	1	1	3	..	..	..	..	3	..	..	..	..	..
15	पुष्पिताग्रा	..	..	1	1	..	2	..	1	..	1	3	..	..	..	..	..
16	रथोद्धता	..	1	1	..	..	2	..	..	..	..	2	..	..	..	..	..
17	वंशस्थ	..	..	1	..	..	1	..	..	..	..	1	..	..	..	..	..
18	माल्यभारा	..	..	..	1	..	1	..	..	..	..	1	..	..	..	..	..
19	गीति	..	..	..	..	..	..	..	1	..	1	1	..	..	..	..	..
20	उपेन्द्रवज्रा	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	1	..	..	..	..
	Total Number	62	50	48	61	46	267	17	63	43	123	390	27	10	18	22	50

APPENDIX E

ALPHABETICAL INDEX OF VERSES

Verses occurring in Appendices A and B are marked with an asterisk. Moreover, those of Appendix A have the letter K (= Kāśmīr MS.) and those of B the letter Mr (= Mysore MS.) added in brackets after the verse number.

कैलासे तुलिते जिते	V. 37
कैलासोद्धारसारत्रिभुवन°	II. 16
कैश्चिद्दोर्भिः प्रमत्तान्	VI. 25
कौ त्वामनुगताविती	I. 22
क्षत्रालोकक्षुभितकृतभुक्°	III. 28
क्षमायाः सुक्षेत्रं गुणमणि°	VII. 33
क्षात्रं प्राकृतिकं तेजो	VII. 39
क्षितेरानन्तर्यादपकृदप°	IV. 7
क्ष्मापालाः क्षीणतन्द्राः	VII. 43
क्ष्वेडाभिः ककुभः पृषत्का°	VI. 57
*गन्धर्वा घनरागबन्धमधुरं	VII. 4 (Mr)
गभीरो माहात्म्यात्प्रथम°	II. 15
गर्जत्पर्जन्यघोरस्तनितम°	V. 53
गर्जाजर्जरितासु दिक्षु बधिरे	VII. 12
चक्षुषां स्वस्वसमये	VII. 35
चञ्चत्पञ्चशिखण्डमण्डन°	II. 32
चतुर्दश सहस्राणि	V. 13
चूडाचुम्बितकङ्कपत्रस°	I. 18
जगत्सनातनगुरौ	III. 39
जनकानां रघूणां च	I. 57
जनपदबहिर्निष्ठा यूयं	IV. 28
जम्बूद्वीपेऽथवान्येषु	VI. 13
*जयो वा मृत्युर्वा भवतु	VI. 15 (Mr)
ज्ञाता एव वयं जगत्सु	V. 51
ज्याजिह्वया वलयितोत्कट°	III. 29
ज्योतिर्ज्वालाप्रचयजटिलः	II. 26
ज्वलिततपसस्तेजोराशि°	I. 51
झटित्युन्मीलितप्रज्ञ°	I. 48
झटित्येवोत्तप्तद्रुतकनक°	I. 43
तत्कालकालपर्जन्य°	I. 60
तत्क्रूरदन्तकरपत्रनिकृत्त°	V. 29
तत्पादाब्जनखं किं वा	VI. 21
तत्रैव गमनादेशो	IV. 43
*तथा सा हारिता कान्ता	V. 69 (K)
तदस्मिन् ब्रह्माद्यैस्त्रिदश°	I. 11
तदा च शरभङ्गेन	V. 9
तपो वा शस्त्रं वा व्यपदिशति	III. 24
तमांसि ध्वंसन्ते परिणमति	I. 12
*तवारण्ये वासान्मम हृदि	VII. 18 (Mr)
तस्य विद्यातपोवृद्धसंयोगः	V. 7
तस्याश्च कर्णनासोष्ठ°	V. 12
तातस्य मित्रं किल गृध्र°	VII. 18
तान्येव यदि भूतानि	II. 14
तुण्डप्रोतशिरःकरोटिशिखरा°	V. 19
तुरीयो ह्येष मेध्योऽग्नि°	I. 10
तूलदाहं पुरं लङ्कां	VI. 5
*तूष्णीन्दण्डः प्रयोक्तव्य°	VI. 14 (Mr)
तृप्तैर्विराधमांसानां	V. 8
तेजोभिर्दिशि दिशि विश्रुतः	I. 44
तेनेदमुद्धृतजगत्त्रयमन्यु°	I. 6
तेषामिदानीं दायादो	I. 14
त्रय्यास्त्राता यस्तवायं	IV. 45
त्रातुं लोकानिव परिणतः	II. 41
*त्रैलोक्यकुशलं राम	VII. 14 (Mr)
त्रैलोक्यमप्यपर्याप्तं	VI. 60
त्रोट्यन्तामभितोऽर्गलानि	VI. 23
त्वं नः पूज्यतमोऽतिथि°	II. 50
त्वन्नियोगादयुक्तोऽपि	V. 43
त्वं ब्राह्मणः किल परिणत°	III. 26
त्वं ब्रह्मवर्चसधरो यदि	III. 44
त्वया पुत्रवती श्येनी	V. 6
*त्वया यद्यत्कृत्यं कपटविधिना	VI. 9 (Mr)
*त्वया लोकैकवीरेण	VII. 17 (Mr)
त्वां लक्ष्मण महाबाहो	IV. 59
दत्त द्वाराणि तूर्णं सरल°	VI. 16
दधति कुहरभाजामत्र	V. 41
दनुर्नाम श्रियः पुत्रः	V. 34

APPENDIX F

INDEX OF SANSKRIT WORDS

Roman numerals followed by Arabic numbers refer to act and verse; others to page and line.

APPENDIX G

INDEX OF PRAKRIT WORDS

N.B.—References are to pages and lines.